

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje
osoba odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-99-36-T

Datum: 1. septembar 2004.

Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM II

U sastavu: sudija Carmel Agius, predsjedavajući
sudija Ivana Janu
sudija Chikako Taya

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 1. septembra 2004

TUŽILAC

protiv

RADOSLAVA BRĐANINA

PRESUDA

Tužilaštvo:

gđa Joanna Korner
gđa Anna Richterova
gđa Ann Sutherland
g. Julian Nicholls

Obrana:

g. John Ackerman
g. David Cunningham

SADRŽAJ

I. SAŽETAK OPTUŽBI.....	1
II. OPŠTA PITANJA U VEZI S OCJENOM DOKAZA.....	8
III. PRELIMINARNA PITANJA KOJA JE POKRENULA ODBRANA.....	16
A. NEHOTIČNE PREDRASUDE PROTIV SRBA.....	16
B. POTREBA DA SE DOGAĐAJI SAGLEDAJU IZ PERSPEKTIVE ISTORIJE I KULTURE.....	18
C. OSPORAVANJE OPTUŽNICE.....	19
IV. OPŠTI PREGLED.....	23
A. ISTORIJAT ORUŽANOG SUKOBA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	23
B. POLITIČKI PROGRAM RUKOVODSTVA BOSANSKIH SRBA.....	27
C. PROVOĐENJE STRATEŠKOG PLANA U BOSANSKOJ KRAJINI.....	33
V. OPŠTI USLOVI ZA KRIVIČNA DJELA ZA KOJA SE OPTUŽENI TERETI U OPTUŽNICI.....	52
A. ČLAN 2 STATUTA: TEŠKE POVREDE ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949. GODINE.....	52
B. ČLAN 3 STATUTA: KRŠENJA ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA.....	53
C. ČLAN 5 STATUTA: ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI.....	54
D. ZAKLJUČCI U VEZI S OPŠTIM USLOVIMA ZA PRIMJENU ČLANOVA 2, 3 I 5 STATUTA.....	58
1. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su zajednički za članove 2, 3 i 5.....	58
2. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 2 Statuta.....	59
3. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 3 Statuta.....	64
4. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 5 Statuta.....	64
VI. REGIONALNI ORGANI VLASTI.....	66
A. AUTONOMNA REGIJA KRAJINA.....	66
1. Osnivanje ARK-a.....	66
2. Karakter i nadležnost ARK-a.....	69
3. Spor između ARK-a i vlasti Srpske Republike BiH u vezi sa statusom ARK-a.....	73
4. Uloga ARK-a uopšte.....	74
B. KRIZNI ŠTAB AUTONOMNE REGIJE KRAJINA.....	78
C. NADLEŽNOST KRIZNOG ŠTABA ARK-A.....	81
1. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti.....	82
2. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju.....	88
3. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na vojsku.....	90
4. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na srpske paravojne jedinice.....	94
D. ULOGA KRIZNOG ŠTABA ARK-A U PROVOĐENJU STRATEŠKOG PLANA.....	96
1. Odluke ARK-a o provođenju Strateškog plana.....	96
(a) Otpuštanje profesionalnih radnika nesrpske nacionalnosti.....	97
(b) Razoružavanje paravojskih jedinica i pojedinaca koji su nezakonito posjedovali oružje, provođeno selektivno protiv nesrba.....	98
(i) Odluka od 4. maja 1992.....	99
(ii) Odluka od 9. maja 1992.....	100
(iii) Odluke od 13/14. maja 1992.....	100
(iv) Odluka od 18. maja 1992.....	101
(c) Preseljenje nesrpskog stanovništva.....	102
2. Zaključci.....	104

VII. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST	105
A. ODGOVORNOST PO ČLANU 7(1) STATUTA.....	105
1. Udruženi zločinački poduhvat	105
2. Drugi vidovi odgovornosti po članu 7(1) Statuta	108
(a) Planiranje.....	109
(b) Podsticanje	109
(c) Naređivanje.....	110
(d) Pomaganje i podržavanje	110
B. KRIVIČNA ODGOVORNOST NADREĐENOG PO ČLANU 7(3) STATUTA.....	111
1. Odgovornost po članu 7(3) uopšteno	111
2. Odgovornost civilnih nadređenih po članu 7(3)	114
3. Odnos između člana 7(1) i člana 7(3).....	115
VIII. ULOGA OPTUŽENOG I NJEGOVA ODGOVORNOST UOPŠTENO.....	116
A. POLOŽAJI NA KOJIMA SE NALAZIO OPTUŽENI.....	116
B. <i>DE JURE</i> I <i>DE FACTO</i> VLAST OPTUŽENOG	117
1. Vlast koju je optuženi imao prije formiranja Kriznog štaba ARK-a	118
2. Vlast koju je optuženi imao kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a	119
3. Vlast koju je optuženi imao poslije ukidanja Kriznog štaba ARK-a	121
C. UČEŠĆE OPTUŽENOG U PROVOĐENJU STRATEŠKOG PLANA.....	121
1. Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog.....	121
2. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana prije osnivanja Kriznog štaba ARK-a ..	123
3. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a.....	125
4. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana poslije ukidanja Kriznog štaba ARK-a	127
5. Propagandna kampanja optuženog	128
6. Znanje optuženog o zločinima koji su vršeni	132
D. KRIVIČNA ODGOVORNOST OPTUŽENOG UOPŠTE	134
1. Udruženi zločinački poduhvat	134
2. Planiranje	139
3. Podsticanje	139
4. Naređivanje.....	140
5. Pomaganje i podržavanje	141
6. Krivična odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta	141
IX. OPTUŽBE I ZAKLJUČCI.....	144
A. ISTREBLJENJE (TAČKA 4) I HOTIMIČNO LIŠAVANJE ŽIVOTA (TAČKA 5)	144
1. Pravo	144
(a) Hotimično lišavanje života	144
(b) Istrebljenje.....	146
2. Činjenice i zaključci.....	150
(a) Ubistva koja se odnose na opštine (par. 38 Optužnice).....	152
(i) Banja Luka	152
a. Ubistvo više ljudi u selu Čulum-Kostić	152
(ii) Prijedor.....	152
a. Ubistvo više ljudi u selu Hambarine	152
b. Ubistvo više ljudi u Kozarcu i okolnim područjima	153
c. Ubistvo više ljudi u kući Mehmeda Šahurića u Kamičanima	154
d. Ubistvo više muškaraca u selu Jaskići	154
e. Ubistvo više muškaraca u selu Biščani	154
f. Ubistvo više ljudi u selu Čarakovo.....	155
g. Ubistvo više ljudi u selu Briševo	156

h. Ubistvo više muškaraca na fudbalskom stadionu u Ljubiji	156
i. Ubistvo više muškaraca u rudniku željezne rude Ljubija	157
j. Ubistvo više ljudi u Tomašici	157
(iii) Sanski Most.....	158
a. Ubistvo više muškaraca između Begića i mosta Vrhpolje.....	158
b. Ubistvo više članova porodice Merdanović u zaseoku Kukavice, selo Hrustovo ...	158
c. Ubistvo više ljudi kod Partizanskog groblja u Sanskom Mostu	159
d. Ubistvo više članova porodice Alibegović u Budimu	159
e. Ubistvo više muškaraca kod sela Škrljevit.....	160
(iv) Ključ.....	160
a. Ubistvo više ljudi u Pudin Hanu	160
b. Ubistvo više ljudi u selu Prhovo i više muškaraca na cesti za Peći.....	161
c. Ubistvo više muškaraca ispred škole u selu Velagići	161
(v) Kotor-Varoš.....	162
a. Ubistvo više muškaraca ispred Medicinskog centra u Kotor-Varoši.....	162
b. Ubistvo više muškaraca u selu Dabovci	162
c. Ubistvo više muškaraca u džamiji u Hanifićima.....	163
d. Ubistvo više ljudi u kući Edhema Čirkića u Čirkinom Brdu	163
e. Ubistvo više muškaraca u školi u Grabovici.....	163
(vi) Bosanski Novi	164
a. Ubistvo više ljudi tokom protjerivanja bosanskih Muslimana iz sela Blagaj Japra i okolnih područja.....	164
b. Ubistvo više muškaraca u selu Alići.....	164
(b) Ubistva koja se odnose na logore i zatočeničke objekte (par. 41 Optužnice).....	165
(i) Ubistvo više muškaraca u Manjači od 1. juna i 18. decembra 1992. – opština Banja Luka	165
(ii) Ubistvo više ljudi u logoru Omarska od 28. maja do 6. avgusta 1992. – opština Prijedor.....	166
(iii) Ubistvo više muškaraca u logoru Trnopolje od 28. maja do oktobra 1992. – opština Prijedor.....	167
(iv) Ubistvo više muškaraca nakon što su iz osnovne škole "Hasan Kikić" i zatočeničkog objekta Betonirka u Sanskom Mostu prevezeni u logor Manjača – opštine Sanski Most/Banja Luka.....	168
(v) Ubistvo više muškaraca ispred logora Manjača nakon prevoza iz Omarske – opština Banja Luka	169
(vi) Ubistvo više muškaraca odvedenih iz [logora] Keraterm i Omarska na područje zvano Hrastova Glavica – opština Sanski Most.....	169
(vii) Ubistvo više muškaraca u "prostoriji broj 3" u logoru Keraterm – opština Prijedor	169
(viii) Pogubljenje velikog broja muškaraca iz logora Trnopolje na planini Vlašić, u predjelu Korićanskih stijena – opština Skender-Vakuf	170
(ix) Ubistvo više muškaraca u osnovnoj školi "Petar Kočić" – opština Bosanska Krupa	171
(x) Ubistvo više muškaraca u Biljanima – opština Ključ	171
(xi) Ubistvo više muškaraca u prostorijama Službe javne bezbjednosti i zgradi Teritorijalne odbrane u Tesliću, te u zatvoru u Pribiniću – opština Teslić	172
(c) Zaključci o ubistvima	172
3. Odgovornost optuženog	173
(a) Hotimično lišavanje života (tačka 5).....	173
(b) Istrebljenje (tačka 4).....	176
B. MUČENJE (TAČKE 6 I 7)	176
1. Pravo	176
(a) Težina bola ili patnje	177
(b) Zabranjena svrha	178

(c) Sankcionisanje od strane službene osobe	178
2. Činjenice i zaključci	179
(a) Bosanska Krupa	179
(i) osnovna škola u Jasenici	179
(ii) Škola "Petar Kočić"	179
(b) Bosanski Novi	180
(c) Bosanski Petrovac	181
(i) Grad Bosanski Petrovac	181
(ii) Logor Kozila	181
(d) Kotor-Varoš	182
(e) Prijedor	183
(i) Pogubljenja neboraca bosanskih Muslimana pred prisutnima	183
(ii) Preživjeli su morali sakupljati i pokopavati tijela svojih komšija i prijatelja	184
(iii) Silovanja i seksualno zlostavljanje	184
(f) Teslić	186
(i) Batinanja	186
(ii) Silovanja	187
(g) Zaključak	187
3. Odgovornost optuženog	187
C. DEPORTACIJA (TAČKA 8) I NEHUMANA DJELA (PRISILNO PREMJEŠTANJE) (TAČKA 9)	191
1. Pravo	191
(a) <i>Actus reus</i>	191
(b) <i>Mens rea</i>	193
2. Činjenice i zaključci	193
(a) Prisilna priroda premještanja	195
(b) Trajna priroda premještanja	198
(c) Protivpravnost premještanja	199
(d) Deportacije i prisilno premještanje	199
3. Odgovornost optuženog	203
D. RAZARANJE	206
1. Pravo	206
(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom	206
(b) Bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom	207
(c) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji	208
2. Činjenice i zaključci	210
(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera i bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom	210
(i) Banja Luka	210
(ii) Bosanska Krupa	212
(iii) Bosanski Novi	212
(iv) Bosanski Petrovac	213
(v) Čelinac	213
(vi) Donji Vakuf	214
(vii) Ključ	214
(viii) Kotor-Varoš	216
(ix) Prijedor	216
(x) Prnjavor	218
(xi) Sanski Most	218
(xii) Šipovo	219

(xiii) Teslić.....	219
(xiv) Zaključci.....	220
(b) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji	221
(i) Banja Luka	222
(ii) Bosanska Krupa	222
(iii) Bosanski Novi.....	222
(iv) Bosanski Petrovac	223
(v) Čelinac.....	223
(vi) Donji Vakuf.....	223
(vii) Ključ.....	224
(viii) Kotor-Varoš	224
(ix) Prijedor.....	224
(x) Prnjavor	225
(xi) Sanski Most.....	225
(xii) Šipovo	225
(xiii) Teslić.....	226
(xiv) Zaključci.....	226
3. Odgovornost optuženog.....	226
(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnomo nuždom (tačka 10)	226
(b) Bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnomo nuždom (tačka 11)	226
(c) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjem religiji (tačka 12)	229
E. GENOCID	230
1. Mjerodavno pravo.....	230
(a) Izvori prava.....	230
(b) Genocid	231
(i) Zaštićene grupe	231
(ii) Djela u osnovi: njihova objektivna i subjektivna obilježja	232
a. Ubijanje pripadnika grupe.....	232
b. Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe.....	233
c. Smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja.....	233
(iii) Posebna namjera	234
a. Posebna namjera da se grupa uništi “kao takva”	235
b. Posebna namjera da se grupa uništi “djelimično”	235
(iv) Posredno dokazivanje posebne namjere.....	237
(c) Udruženi zločinački poduhvat.....	237
(d) Krivična odgovornost nadređenog	238
(e) Saučesništvo u genocidu.....	242
(i) Objektivni element: <i>actus reus</i>	245
(ii) Subjektivni element: <i>mens rea</i>	245
2. Utvrđeno činjenično stanje	246
(a) Zaštićene grupe "u cijelosti".....	246
(b) Djela u osnovi.....	248
(i) Ubijanje pripadnika grupe.....	248
(ii) Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe.....	249
a. Opština Banja Luka.....	251
i. Zgrada CSB-a	251
ii. Manjača.....	252
iii. Mali logor	254
iv. Vojno-istražni zatvor Tunjice	255

b. Opština Bosanska Krupa.....	256
i. Osnovna škola u Jasenici	256
ii. Osnovna škola "Petar Kočić".....	257
c. Opština Bosanski Petrovac.....	257
i. Logor na stovarištu balvana Kozila	257
ii. Kamenica	258
d. Opština Donji Vakuf.....	259
i. Zgrada SUP-a.....	259
ii. "Kuća"	260
iii. Skladište Teritorijalne odbrane.....	260
iv. "Vrbaspromet"	261
e. Opština Bosanski Novi.....	262
i. Fudbalski stadion Mlakve.....	263
ii. Vatrogasni dom u Bosanskom Novom	263
f. Opština Ključ.....	264
i. Zgrada SUP-a.....	264
ii. Škola "Nikola Mačkić"	265
g. Opština Kotor-Varoš.....	266
i. Škola u Grabovici	266
ii. Policijska stanica Kotor-Varoš	266
iii. Zatvor u Kotor-Varoši	267
iv. Pilana u Kotor-Varoši	268
h. Opština Prijedor	269
i. Logor Omarska	269
ii. Logor Keraterm	272
iii. Logor Trnopolje.....	273
iv. Miska Glava	274
v. Fudbalski stadion u Ljubiji	275
vi. Zgrada SUP-a.....	275
vii. Kasarna u Prijedoru	275
i. Opština Prnjavor	276
i. Fabrika obuće "Sloga"	276
j. Sanski Most.....	277
i. Zgrada SUP-a.....	277
ii. "Betonirka"	279
iii. Fiskulturna dvorana škole "Hasan Kikić".....	280
iv. Vojni objekt u Magaricama	281
k. Opština Teslić	281
i. Zgrada SUP-a.....	281
ii. Zgrada Teritorijalne odbrane	282
iii. Pribinić.....	283
(iii) Smišljeno nametanje grupi uslova života sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja	284
a. Opština Banja Luka.....	288
i. Logor Manjača.....	288
b. Opština Bosanski Novi	290
i. Fudbalski stadion u Mlakvama	290
ii. Vatrogasna stanica u Bosanskom Novom	290
c. Opština Kotor-Varoš	291
i. Zatvor u Kotor-Varoši	291
d. Opština Prijedor	292
i. Logor Omarska	292

ii. Logor Keraterm	294
iii. Logor Trnopolje.....	294
e. Opština Prnjavor.....	295
i. Fabrika obuće "Sloga"	295
f. Opština Sanski Most.....	296
i. "Betonirka"	296
g. Opština Teslić	297
i. Pribinić.....	297
ii. Zgrada Teritorijalne odbrane	298
(c) Posebna namjera.....	298
(i) "Djelimično"	298
(ii) Posredno dokazivanje posebne namjere	301
a. Razmjere stvarnog uništenja	302
b. Postojanje genocidnog plana ili programa.....	305
c. Druge pojedinačne i/ili višekratne radnje uništenja ili diskriminacije u okviru istog obrasca ponašanja.....	307
d. Izjave optuženog	307
(d) Zaključak.....	308
F. PROGON (TAČKA 3).....	309
1. Pravo	309
(a) Opšta obilježja krivičnog djela.....	309
2. Utvrđeno činjenično stanje	311
(a) Ubijanje (par. 47(1) Optužnice)	312
(b) Mučenje i drugi oblici maltretiranja (par. 47(2) Optužnice).....	313
(i) Fizičko nasilje	314
(ii) Silovanja.....	315
(iii) Seksualno zlostavljanje.....	316
(iv) Konstantno ponižavanje i degradiranje.....	316
(c) Razaranje i oduzimanje imovine, uključujući vjerske objekte na područjima s većinskim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom (par. 47(3) Optužnice)	318
(d) Deportacija ili prisilno premještanje (par. 47(4) Optužnice)	319
(e) Uskraćivanje temeljnih prava (par. 47(5) Optužnice)	320
(i) Pravo na zapošljavanje	321
(ii) Pravo na slobodu kretanja	324
(iii) Pravo na propisni sudski postupak.....	325
(iv) Pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu	326
(v) Zaključci u vezi s uskraćivanjem temeljnih prava	326
(f) Zaključak.....	327
3. Odgovornost optuženog.....	327
(a) Hotimično lišavanje života, mučenje, razaranje imovine, vjerskih objekata, deportacija i prisilno premještanje kao progon.....	327
(b) Oduzimanje imovine, fizičko nasilje, silovanje, seksualno zlostavljanje, konstantno ponižavanje i degradiranje kao progon	328
(c) Uskraćivanje temeljnih prava kao progon	330
(i) Pravo na zapošljavanje	330
(ii) Pravo na slobodu kretanja	331
(iii) Pravo na propisni sudski postupak.....	332
(iv) Pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu	333
X. PITANJA U VEZI S ODMJERAVANJEM KAZNE.....	334
A. PRIGOVOR ODBRANE U VEZI S POMANJKANJEM INDIVIDUALIZOVANOG POSTUPKA ODMJERAVANJA KAZNE NAKON ZAKLJUČKA O KRIVICI	334

B. KUMULATIVNE OSUDE.....	335
C. MJERODAVNO PRAVO: FAKTORI I CILJEVI ODMJERAVANJA KAZNE.....	338
1. Težina krivičnog djela.....	339
2. Otežavajuće okolnosti.....	340
(a) Visok položaj optuženog i zloupotreba ovlasti	340
(b) Razmjer i opseg krivičnih djela.....	341
(c) Viktimizacija i posljedice po žrtve	341
(i) Broj žrtava.....	342
(ii) Status i ranjivost žrtava, posljedice krivičnih djela po žrtve.....	342
(d) Voljno učestvovanje optuženog	343
(e) Trajanje kažnjivog ponašanja.....	343
(f) Obrazovanje	344
(g) Zaključci.....	344
3. Olakšavajuće okolnosti	344
(a) Benevolentno postupanje s bosanskim Muslimanima u Čelincu	345
(b) Jednako postupanje	346
(c) Proglasi kojima se poziva na javni red i mir	346
(d) Nepostojanje ranijih nasilnih krivičnih djela i krivičnog gonjenja	348
(e) Lične okolnosti	348
(f) Nepostojanje lične dobiti ili profita	349
(g) Pitanja u vezi s pritvorom.....	349
(h) Opšti stav u odnosu na postupak	350
(i) Kajanje	350
(j) Zaključci.....	351
4. Opšta praksa u vezi sa zatvorskim kaznama na sudovima u bivšoj Jugoslaviji i praksa Međunarodnog suda	352
5. Odmjeravanje kazne.....	354
XI. DISPOZITIV	355
DODATAK A – GLOSAR	357
A. POPIS SKRAĆENICA, AKRONIMA I KRATKIH REFERENCI.....	357
B. POPIS PREDMETA	364
1. MKSJ	364
2. MKSR	368
C. ODLUKE NACIONALNIH SUDOVA.....	369
D. POPIS DRUGIH PRAVNIH IZVORA	370
DODATAK B – ISTORIJAT POSTUPKA	371
A. PRETPRETRESNI POSTUPAK.....	371
1. Optužnica, hapšenje, prebacivanje i prvo stupanje pred sud	371
2. Sastav Pretresnog vijeća	371
3. Istorijat optužnica.....	372
4. Dodjela branioca	373
5. Privremeno puštanje na slobodu	374
6. Pitanja objelodanjivanja.....	375
7. Statusne konferencije, vođenje pretpretresnog postupka i prihvaćene činjenice.....	375
8. Pretpretresni podnesci.....	375
B. PRVOSTEPENI POSTUPAK	376
1. Pregled	376
2. Razdvajanje postupaka.....	376
3. Pitanja u vezi s dokazima.....	377
4. Zahtjev za izuzeće sudija	378

5. Nalog <i>subpoena</i> upućen ratnom dopisniku Jonathanu Randalu	379
6. Postupak protiv Milke Maglov zbog nepoštovanja Suda	380
7. Odluka po pravilu 98 <i>bis</i>	381
8. Odlazak na lice mjesta	382
9. Postupak odmjeravanja kazne,	382
DODATAK C – UBIJENE OSOBE	383

I. SAŽETAK OPTUŽBI

1. Optužbe protiv Radoslava Brđanina (dalje u tekstu: optuženi) u Šestoj izmijenjenoj optužnici (dalje u tekstu: Optužnica) od 9. decembra 2003. iznesene su u 12 tačaka.¹
2. Tužilac navodi da je, kada je postalo jasno da će Bosna i Hercegovina (dalje u tekstu: BiH) objaviti nezavisnost od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ), Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) započela sa stvaranjem izdvojenog srpskog entiteta u BiH. Zajednica opština Bosanske krajine transformisala se 16. septembra 1991. ili otprilike tog datuma u Autonomnu Regiju Krajina (dalje u tekstu: ARK), koja je na kraju obuhvatala (između ostalih) sljedeće opštine: Banju Luku, Bihać-Ripač, Bosansku Dubicu, Bosansku Gradišku, Bosansku Krupu, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Šipovo i Teslić.² Dana 24. oktobra 1991. konstituisana je odvojena Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH), u kojoj je dominirao SDS. Skupština je 9. januara 1992. usvojila deklaraciju kojom je proglašena Srpska Republika Bosna i Hercegovina. Geografsko područje obuhvaćeno ARK-om postalo je dio tada proglašene Srpske Republike Bosne i Hercegovina (dalje u tekstu: Srpska Republika BiH).³
3. Tužilac navodi da je rukovodstvo SDS-a znatnu zastupljenost bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u stanovništvu područja za koja se tvrdilo da pripadaju Srpskoj Republici BiH doživljavalo kao veliku prepreku stvaranju te proglašene države, zbog čega je bilo potrebno provesti trajno odstranjivanje, odnosno etničko čišćenje, gotovo cjelokupne populacije bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana s tih područja.⁴
4. Tužilac tvrdi da je početkom 1991. rukovodstvo nacionalista bosanskih Srba (uključujući SDS) u ARK-u zastupalo i širilo propagandu koja je bosanske Muslimane i bosanske Hrvate prikazivala kao fanatike koji namjeravaju da počine genocid nad srpskim narodom u BiH.⁵

¹ Glosar termina nalazi se u Dodatku A ove Presude.

² Tužilac je u Optužnici iznio optužbe koje se odnose na ovih 16 opština. Kasnije je tužilac povukao optužbe u vezi s opštinama Bihać-Ripač, Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška (*vidi* dio A Dodatka C uz *Prosecutor's Response to the Motion for Judgement of Acquittal – Rule 98bis* /Odgovor tužioca na Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude/, 2. oktobar 2003.). Optužbe u tačkama 1-12 temelje se stoga na djelima koja se odnose na 13 preostalih opština. U ovoj Presudi sve odluke i nalozi i odluke, ako nije drugačije navedeno, odnose se na predmet *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, predmet br. IT-99-36-PT/T prije Odluke po usmenom zahtjevu optužbe za odvajanje suđenja, 20. septembar 2002., a nakon tog datuma na predmet *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, predmet br. IT-99-36-T.

³ Ime Srpske Republike BiH promijenjeno je 12. avgusta 1992. u Republika Srpska (dalje u tekstu: RS).

⁴ Optužnica, par. 6.

⁵ Optužnica, par. 7.

5. Tužilac tvrdi da je 19. decembra 1991. SDS izdao “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima”, koje će SDS-u poslužiti kao nacrt za preuzimanje vlasti u opštinama.⁶

6. Prema navodima tužioca, počevši od marta 1992., vojne i paravojne jedinice, teritorijalna odbrana, policijske jedinice i civili koje su te snage naoružale (dalje u tekstu zajedno: snage bosanskih Srba) preuzele su kontrolu nad opštinama koje su bile u sastavu ARK-a.⁷

7. Tužilac tvrdi da su, kako na regionalnom, tako i na opštinskom nivou vlasti, formirani krizni štabovi kao tijela koja će biti odgovorna za koordinaciju i provođenje najvećeg dijela operativne faze plana etničkog čišćenja Srpske Republike BiH i koja će preuzeti ovlasti upravljanja u regijama i opštinama. Dana 5. maja 1992. godine zvanično je objavljeno osnivanje Kriznog štaba ARK-a, čiji je predsjednik postao optuženi. Dana 26. maja 1992. Krizni štab ARK-a proglasio se najvišim organom vlasti u ARK-u i objavio da su njegove odluke obavezujuće za sve krizne štabove u opštinama. Po naređenju Radovana Karadžića, predsjednika Predsjedništva Srpske Republike BiH, krizni štabovi su kasnije preimenovani u ratna predsjedništva, a zatim u ratna povjereništva.⁸

8. Prema navodima tužioca, 12. maja 1992. održano je zasjedanje Skupštine Srpske Republike BiH kojem je prisustvovao i optuženi, a na kojem je donesena odluka o stvaranju vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: VRS), čime su jedinice Jugoslavenske narodne armije (dalje u tekstu: JNA) još uvijek prisutne u BiH stavljene pod komandu nove vojske, VRS-a. VRS je zadržao čvrste veze s JNA (sada pod nazivom VJ (Vojska Savezne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SRJ))).⁹

9. Tužilac tvrdi da je optuženi, kao prvi potpredsjednik Skupštine Zajednice opština Bosanske Krajine, predsjednik Kriznog štaba ARK-a i istaknuti član SDS-a, igrao vodeću ulogu u kampanji smišljenoj s ciljem da se nesrpsko stanovništvo, silom ili strahom, trajno odstrani iz ARK-a. Navodi se da je on omogućio etničko čišćenje time što je obezbijedio da svi instrumenti državne moći budu u rukama organa vlasti i onih osoba koje su predano podržavale etnički čistu srpsku državu. Igrao je i vodeću ulogu u propagandnoj kampanji. Optuženi je potpisivao odluke i naređenja Kriznog štaba ARK-a, koji je sa svoje strane usmjeravao i pokretao djelovanje kriznih štabova na opštinskom nivou,

⁶ *Ibid.*

⁷ Optužnica, par. 8.

⁸ Optužnica, par. 10.

⁹ Optužnica, par. 12.

gdje su neki članovi tih kriznih štabova bili direktno uključeni u činjenje krivičnih djela navedenih u Optužnici.¹⁰

10. Tužilac navodi da je optuženi učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu (dalje u tekstu: UZP), čija je svrha bila prisilno trajno odstranjivanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s teritorije planirane države bosanskih Srba činjenjem krivičnih djela navedenih u tačkama od 1 do 12 Optužnice. Udruženi zločinački poduhvat počeo je funkcionisati najkasnije proglašenjem Skupštine Srpske Republike BiH 24. oktobra 1991. i nastavio je postojati tokom cijelog razdoblja sukoba u BiH do potpisivanja Daytonskog sporazuma¹¹ 1995. godine. Tužilac nadalje tvrdi da su optuženi i drugi učesnici udruženog zločinačkog poduhvata imali isto stanje svijesti potrebno za počinjenje svakog od krivičnih djela za koje se terete i naročito da je svaki od njih bio svjestan toga da se njegovo ili njeno ponašanje odvija u kontekstu oružanog sukoba i čini dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Među učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata bili su optuženi, Momir Talić, drugi članovi Kriznog štaba ARK-a, rukovodstvo Srpske Republike i SDS-a, uključujući Radovana Karadžića, Momčila Krajišnika i Biljanu Plavšić, članovi Skupštine ARK-a i Izvršnog vijeća Skupštine, srpski krizni štabovi u opštinama ARK-a, vojska Republike Srpske, srpske paravojne snage i drugi. Nakon zvaničnog raspuštanja ARK-a 15. septembra 1992., optuženi je na svom položaju u političkom sistemu vlasti bosanskih Srba, kao ministar za građevinarstvo, saobraćaj i komunalne djelatnosti i vršilac dužnosti potpredsjednika Vlade RS-a, nastavio s provođenjem tog poduhvata.¹²

11. Alternativno prvoj kategoriji udruženog zločinačkog poduhvata tužilac tvrdi da je optuženi individualno odgovoran za krivična djela iz TAČAKA 1 do uključno 7, te iz TAČAKA 10, 11 i 12, jer su ta krivična djela bila prirodne i predvidive posljedice radnji opisanih u TAČKAMA 8 i 9 (deportacija i nehumana djela (prisilno premještanje)), te da je optuženi bio svjestan toga da su ta krivična djela moguće posljedice radnji opisanih u TAČKAMA 8 i 9. Tužilac navodi da je optuženi, usprkos tome što je bio svjestan tih mogućih posljedica, u udruženom zločinačkom poduhvatu učestvovao sa znanjem i htijenjem, i stoga snosi individualnu krivičnu odgovornost za ta krivična djela shodno članu 7(1) Statuta.

12. Uz učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu tužilac optuženog tereti shodno članu 7(1) i za planiranje, podsticanje, naređivanje ili druge oblike pomaganja i podržavanja planiranja, pripreme ili izvršenja navedenih krivičnih djela.

¹⁰ Optužnica, par. 14, 16-17.

¹¹ Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, iniciran 21. novembra 1995. u Daytonu, potpisan 14. decembra 1995. u Parizu (dalje u tekstu: Daytonski sporazum).

¹² Optuženi je na te dvije funkcije imenovan 15. septembra 1992.

13. Tužilac takođe tvrdi da je optuženi na osnovu člana 7(3) Statuta u svom svojstvu nadređenog odgovoran za djela svojih podređenih. U vezi s krivičnim djelima za koja se tereti u Optužnici, a koja su počinili članovi opštinskih kriznih štabova ili pripadnici oružanih snaga pod kontrolom rukovodstva bosanskih Srba i za koja je logistička podrška obezbjeđivana putem kriznih štabova, optuženi je znao ili je bilo razloga da zna da se sprema izvršenje tih krivičnih djela ili da su ta djela već počinjena, a nije preduzeo nužne i razumne mjere da bi takva djela spriječio ili da bi kaznio njihove počinioc.

14. Optuženi se u TAČKI 1 tereti za genocid na osnovu člana 4(3)(a) Statuta, a u TAČKI 2 za saučesništvo u genocidu na osnovu člana 4(3)(e) Statuta. Navodi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio¹³ ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje čiji je cilj bio uništenje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, u cijelosti ili djelimično, kao nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih grupa kao takvih u relevantnim opštinama ARK-a.¹⁴ Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počiniti takva djela ili da su ih već počinile, a nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove izvršioce. Ta kampanja je obuhvatala

- (a) ubijanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, neboraca, od strane snaga bosanskih Srba (koje su uključivale jedinice 5. korpusa/1. krajiškog korpusa) u selima i na područjima naseljenim nesrpskim stanovništvom; u logorima i drugim zatočeničkim objektima;
- (b) nanošenje teških tjelesnih ili duševnih povreda bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, neborcima, za vrijeme zatočeništva u logorima i drugim zatočeničkim objektima i za vrijeme ispitivanja u policijskim stanicama i kasarnama, tokom kojih su zatočenici bili konstantno izloženi ili prisiljavani da budu svjedoci nehumanim djelima koja su uključivala ubistvo, silovanje, seksualno zlostavljanje, mučenje i premlaćivanje;
- (c) zatočavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, neboraca, u uslovima sračunatim da dovedu do fizičkog uništenja dijela tih grupa, i to pomoću premlaćivanja ili drugih vidova fizičkog maltretiranja kako je gore opisano, davanja obroka jedva dovoljnih za

¹³ Pretresno vijeće uzima na znanje da tužilac, koristeći riječ "činjenje" u Optužnici, nije namjeravao da sugeriše da je optuženi lično fizički izvršio bilo koje od krivičnih djela za koja se tereti. *Vidi* Optužnicu, par. 33.

¹⁴ U svrhu ovog sažetka formulacija "relevantne opštine ARK-a" odnosi se na 13 opština u vezi s kojima tužilac tvrdi da su u njima počinjena djela koja predstavljaju krivična djela za koja tereti Optužnica. *Vidi supra* par. 2; fusnota 2.

preživljavanje, zagađene vode, nedovoljne ili nepostojeće ljekarske njege, nehigijenskih uslova i pomanjkanja prostora.

15. Optuženi se tereti u TAČKI 3 za progone kao zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(h) Statuta. Tvrdi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje progona na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi stanovništva bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u relevantnim opštinama ARK-a. Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počiniti takva djela ili da su ih već počinile, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove počinioce. Navodi se da je planiranje, priprema i izvršenje progona uključivalo

- (a) ubijanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata od strane snaga bosanskih Srba (koje su uključivale jedinice 5. korpusa/1. krajiškog korpusa) u selima i na nesrpskim područjima, u zatočeničkim logorima i drugim zatočeničkim objektima;
- (b) mučenje, fizičko nasilje, silovanje i seksualno zlostavljanje, konstantno ponižavanje i degradiranje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata;
- (c) razaranje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i privrednih objekata u dijelovima gradova, u selima i na drugim područjima naseljenim pretežno bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, te razaranje ili hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata;
- (d) deportaciju ili prisilno premještanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa područja u relevantnim opštinama ARK-a na područja pod kontrolom legitimne vlade Bosne i Hercegovine (Travnik) i u Hrvatsku (Karlovac); te
- (e) uskraćivanje temeljnih prava, uključujući i pravo na zaposlenje, slobodu kretanja, pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu i propisni sudski postupak.

16. U TAČKI 4 optuženi se tereti za istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(b) Statuta, a u TAČKI 5 za hotimično lišavanje života kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. godine¹⁵ na osnovu člana 2(a) Statuta. Tvrdi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra

¹⁵ Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga u ratu, 12. avgust 1949., 75 UNTS 31 (dalje u tekstu: Ženevska konvencija I); Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, 12. avgust 1949., 75 UNTS 85 (dalje u tekstu: Ženevska konvencija II); Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima, 12. avgust 1949., 75 UNTS 135 (dalje u tekstu:

1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje čiji je cilj bio istrebljenje pripadnika stanovništva bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u relevantnim opštinama ARK-a. Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počinuti takva djela ili da su ih već počinile, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove počiniocce. U okviru te kampanje snage bosanskih Srba lišile su života znatan broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u selima i na nesrpskim područjima, u logorima i drugim zatočeničkim objektima, te tokom deportacija ili prisilnih premještanja.

17. U TAČKI 6 i TAČKI 7 optuženi se tereti za mučenje kao zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(f) Statuta i kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. godine na osnovu člana 2(b) Statuta. Tvrdi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje terora čiji je cilj bio protjerivanje stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz relevantnih opština ARK-a. Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počinuti takva djela ili da su ih već počinile, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove počiniocce. Navodi se da je izvršenje te kampanje uključivalo namjerno nanošenje teškog bola ili patnji bosanskim Muslimanima ili bosanskim Hrvatima, neborcima, nečovječnim postupanjem prema njima koje je uključivalo seksualno zlostavljanje, silovanje, brutalno premlaćivanje i druge oblike teškog maltretiranja u logorima, policijskim stanicama, kasarnama i privatnim domovima ili na drugim lokacijama, kao i tokom premještanja osoba i deportacija.

18. U TAČKI 8 optuženi se tereti za deportaciju kao zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(d) Statuta, a u TAČKI 9 za nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(i) Statuta. Tvrdi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje čiji je cilj bio uklanjanje stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz relevantnih opština ARK-a. Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počinuti takva djela ili da su ih već počinile, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove počiniocce. Od početka

Ženevska konvencija III); Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata, 12. avgust 1949., 75 UNTS 2 (dalje u tekstu: Ženevska konvencija IV).

aprila 1992. snage policije bosanskih Srba i drugih opštinskih organa bosanskih Srba, djelujući po uputstvu kriznih štabova, deportovale su ili prisilno premještale bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz relevantnih opština na područja pod kontrolom legitimne vlade Bosne i Hercegovine (Travnik) i u Hrvatsku (Karlovac). Navodi se nadalje da se u više navrata od nesrba tražilo da potpišu dokumente u kojima je stajalo da svu svoju imovinu prepuštaju Srpskoj Republici BiH kako bi im vlasti bosanskih Srba dopustile da odu ili kako bi bili pušteni iz zatočeničkih objekata.

19. Optuženi se u TAČKI 10 tereti za protivpravno i bezobzirno razaranje velikih razmjera i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. godine na osnovu člana 2(d) Statuta; u TAČKI 11 tereti se za bezobzirno uništavanje ili pustošenje gradova, mjesta ili sela koje nije opravdano vojnom nuždom kao kršenje zakona i običaja ratovanja na osnovu člana 3(b) Statuta, a u TAČKI 12 za uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji kao kršenje zakona i običaja ratovanja na osnovu člana 3(d) Statuta. Tvrdi se da je od približno 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. optuženi, djelujući individualno ili u dogovoru s drugima iz rukovodstva bosanskih Srba, planirao, podsticao, naređivao, počinio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje kampanje koja se sastojala od takvih djela u relevantnim opštinama ARK-a. Tvrdi se nadalje da je optuženi tokom tog razdoblja znao ili je bilo razloga da zna da se snage bosanskih Srba pod njegovom kontrolom spremaju počinuti takva djela ili da su ih već počinile, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da takva djela spriječi ili da kazni njihove počinioce.

II. OPŠTA PITANJA U VEZI S OCJENOM DOKAZA

20. Za svrhe prvostepenog postupka dokazima se smatraju informacije iznesene pred Pretresnim vijećem kako bi se dokazale činjenice o kojima je riječ u postupku, a pojavljuju se u sljedećim oblicima: a) iskaz, b) dokumenti predloženi Pretresnom vijeću na razmatranje, c) pravi dokazi, tj. dokazni predmeti i drugi artefakti, i d) činjenice o kojima su strane postigle saglasnost. Prilikom konačne ocjene cjelokupnih dokaza Pretresno vijeće ih je podijelilo na a) neposredne i posredne dokaze, b) izvorne dokaze i dokaze iz druge ruke, c) primarne i sekundarne dokaze, te d) indicije. Dokazi iz druge ruke i indicije razmatrani su kao posredni dokazi, pri čemu se smatralo da oni u jednakoj mjeri predstavljaju dokaze kao i neposredni dokazi. Što se tiče primarnih i sekundarnih dokaza, iako su po mišljenju Pretresnog vijeća primarni dokazi najbolja vrsta dokaznog materijala, dok su sekundarni dokazi sve druge informacije manje vrijednosti o relevantnom dokumentu, oba tipa dokaza uvrštena su u spis kada njihova pouzdanost nije bila upitna.

21. Dokaze u ovom predmetu Pretresno vijeće je razmatralo u skladu sa Statutom Međunarodnog suda i njegovim Pravilnikom o postupku i dokazima (dalje u tekstu: Pravilnik), a kada ti izvori nisu davali smjernice, na način koji je u najvećoj mjeri išao u prilog pravičnom odlučivanju u ovom predmetu i koji je bio u duhu Statuta i opštih pravnih načela, uključujući i načelo *in dubio pro reo*, prema kojem u nejasnoj situaciji treba odlučiti u korist optuženog.¹⁶ Svaki krivični postupak bavi se s dva pitanja: kao prvo, pitanjem da li su krivična djela za koja tereti Optužnica počinjena i, kao drugo, da li je optuženi za ta krivična djela odgovoran. Cilj dokaznog postupka jeste da se utvrdi istina o činjenicama povezanim s ta dva pitanja, kako bi Pretresno vijeće o tome moglo stvoriti zaključak, pošto je zadatak Pretresnog vijeća da o pitanjima odlučuje isključivo na osnovu dokaza koji su mu predloženi.

22. Optuženi prema članu 21(3) Statuta ima pravo na presumpciju nevinosti. Stoga je na tužiocu da dokaže krivicu optuženog, odnosno na njemu je teret dokazivanja svih činjenica i okolnosti koje su pravno relevantne i potrebne da bi to zaista bila krivičnih djela i krivična odgovornost za koje se optuženi tereti. Taj teret ostaje na tužiocu tokom cijelog suđenja i nikada se ne mijenja. U skladu s pravilom 87(A) Pravilnika, tužilac mora krivicu optuženog utvrditi van razumne sumnje. Pristup Pretresnog vijeća bio je da utvrdi da li konačni ishod cjelokupnog dokaznog postupka ima dovoljnu težinu i uvjerljivost kako bi se van razumne sumnje utvrdile navedene činjenice i, na kraju, krivica optuženog u odnosu na optužbe iz Optužnice.

¹⁶ Pravilo 89(B) Pravilnika.

23. Odlučujući o tome da li je krivica optuženog utvrđena u skladu s tim standardom u odnosu na svaku konkretnu tačku Optužnice, Pretresno vijeće je s oprezom razmatralo pitanje da li postoji i neko drugo razumno objašnjenje za dokaze koje je prihvatilo, koje ne bi upućivalo na zaključak o krivici optuženog.¹⁷ Tako je postupalo zato što se u slučaju bilo kakve dvosmislenosti mora postupiti u korist optuženog. Kao što je izjavilo Žalbeno vijeće, ako postoji još neki takođe razumno moguć zaključak na temelju istih dokaza koji je u istoj mjeri saglasan s nevinošću optuženoga koliko i s njegovom krivicom, optuženi mora biti oslobođen optužbi.¹⁸

24. Činjenica da odbrana nije osporavala određene činjenične navode iz Optužnice ne znači da je Pretresno vijeće te navedene činjenice prihvatilo kao dokazane. Za svaku pojedinu činjenicu koju tužilac navede teret dokazivanja ostaje na njemu.¹⁹ Članom 21(4)(g) Statuta predviđa se da nijedan optuženi ne može biti primoran da svjedoči protiv sebe. U ovom predmetu optuženi je iskoristio pravo na šutnju, te nije svjedočio niti dao bilo kakvu izjavu. Na osnovu toga nije stvoren nikakav nepovoljan zaključak. Pretresno vijeće napominje da se šutnja optuženog ne smije koristiti kao dokaz u prilog zaključku o krivici, te da se ne smije tumačiti kao priznanje krivice.

25. Ocjenjujući dokaze svjedoka koji su iskaze dali *viva voce*, Pretresno vijeće je u obzir uzelo njihovo držanje, ponašanje i karakter u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće. U vezi sa svakim pojedinim svjedokom Vijeće je razmatralo i vjerovatnoću, dosljednost i druge karakteristike njihovih iskaza, između ostalog i pitanje da li ih možda potkrepljuju i drugi dokazi i okolnosti predmeta. Pretresno vijeće je u svakom trenutku bilo svjesno toga da kredibilitet svjedoka ovisi o njihovom poznavanju činjenica o kojima svjedoče, njihovoj objektivnosti, integritetu, istinoljubivosti i činjenici da su obavezni govoriti istinu prema svečanoj izjavi koju su dali. Pretresno vijeće je uz to imalo na umu da to što svjedok iskreno svjedoči nije samo po sebi dovoljno da bi taj iskaz bio pouzdan. Ne postavlja se samo pitanje da li je iskaz svjedoka iskren, nego je važno ustanoviti i da li je objektivno pouzdan.²⁰ Pretresno vijeće je u svakom trenutku bilo svjesno toga da iskaz o činjenicama koje su se odigrale deset ili više godina prije svjedočenja podrazumijeva određenu inherentnu nesigurnost takvog

¹⁷ *Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića (zvanog Pavo), Hazima Delića i Esada Landže (zvanog Zenga)*, predmet br. IT 96-21-A, Presuda, 20. februar 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*), par. 458.

¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 458.

¹⁹ *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-23-A & IT-96-23/1-A, Presuda, 12. juni 2002. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarcac*), par. 63 i 65.

²⁰ *Vidi npr.* Drugostepenu presuda u predmetu *Čelebići*, par. 491, 506; *Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića i Vladimira Šantića (zvanog Vlado)*, predmet br. IT-95-16-A, Presuda, 23. oktobar 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), par. 34-40; *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. juli 2000. (dalje u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Kunarcac*), par. 8; *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarcac*), par. 561-562.

iskaza uslijed hirovitosti ljudske percepcije i sjećanja. Manjak pojedinosti u vezi s nekim perifernim pitanjima generalno se nije smatrao nužnim razlogom za diskreditiranje takvog svjedočenja.²¹

26. Pretresno vijeće je u obzir uzelo i razmjere eventualnih nepodudarnosti između iskaza svjedoka na suđenju i njihovih izjava datih prije suđenja ako su takve izjave ili njihovi dijelovi uvršteni u spis. Pretresno vijeće prihvata da u nekim situacijama usmeni iskaz svjedoka neće biti identičan informacijama iz jedne takve izjave. Razlog za to može biti to što su svjedoku na suđenju postavljena pitanja koja mu ranije nisu bila postavljena ili se svjedok tokom ispitivanja sjetio pojedinosti kojih se ranije nije sjećao. Generalno uzevši, Pretresno vijeće je smatralo da sitnije nepodudarnosti u iskazima raznih svjedoka ili u svjedočenju nekog svjedoka u poređenju s izjavom koju je prethodno dao ne diskreditiraju dokaze koje svjedok iznosi ako je dotični svjedok ipak dovoljno detaljno prepričao suštinu događaja iz optužbi.²²

27. U nekim slučajevima samo je jedan svjedok dao iskaz o nekom incidentu za koji se optuženi tereti ili koji se na neki drugi način odnosi na optuženog. Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da iskaz jedinog svjedoka koji svjedoči o nekoj pravno relevantnoj činjenici, pravno gledano, ne zahtijeva potkrepu.²³ Međutim, u takvoj situaciji Pretresno vijeće je iskaze takvih svjedoka analiziralo s vrlo velikom pažnjom, a u nekim slučajevima odlučilo je da se na takve dokaze ne osloni.²⁴

28. Što se tiče dokaza iz druge ruke, Pretresno vijeće ponavlja da je i u praksi i u jurisprudenciji ovog Suda uvriježeno da su iskazi iz druge ruke prihvatljivi. Pretresno vijeće je zauzelo stav da, budući da se takav iskaz prihvata radi dokazivanja istine koju sadrži,²⁵ Vijeće mora biti uvjereno da je iskaz odgovarajući za tu svrhu, odnosno da je dobrovoljan, istinit i da mu se može vjerovati. Zbog toga je Pretresno vijeće razmatralo i sadržaj izjave iz druge ruke i okolnosti svjedočenja,²⁶ ili – riječima sudije Stephena – Vijeće je bilo mišljenja da će dokazna vrijednost izjave iz druge ruke ovisiti o kontekstu i karakteru svjedočenja koje se razmatra.²⁷ U smislu relevantnosti za dokaznu vrijednost svjedočenja uzeto je u obzir nepostojanje mogućnosti da se unakrsno ispita osoba koja je dala izjave, kao i to da li

²¹ *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*), par. 69; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 564.

²² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 69.

²³ *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), par. 62; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 71.

²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 71.

²⁵ Decision on Defence Motion on Hearsay /Odluka po podnesku odbrane u vezi s dokazima iz druge ruke u predmetu *Tadić*/, 5. august 1996. (dalje u tekstu: Odluka po podnesku odbrane u vezi s dokazima iz druge ruke u predmetu *Tadić*), par. 15-19; *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-T, Odluka po zahtjevu kojim se obrana načelno protivi usvajanju iskaza iz druge ruke ukoliko ne udovoljavaju uvjetima utemeljenosti i pouzdanosti, 21. januar 1998. (dalje u tekstu: Odluka po zahtjevu kojim se obrana načelno protivi usvajanju iskaza iz druge ruke ukoliko ne udovoljavaju uvjetima utemeljenosti i pouzdanosti u predmetu *Blaškić*), par. 10.

²⁶ Odluka po podnesku odbrane u vezi s dokazima iz druge ruke u predmetu *Tadić*, par. 15-19.

²⁷ *Tužilac protiv Duška Tadića* (zvanog Dule), predmet br. IT-94-1, Izdvojeno mišljenje sudije Stephena o zahtevu tužioca kojim su tražene zaštitne mere za žrtve i svedoke, 10. august 1995. (dalje u tekstu: Izdvojeno mišljenje sudije Stephena o zahtjevu za zaštitne mjere u predmetu *Tadić*), p. 3.

izjava koja se prepričava potiče neposredno od njenog autora ili se prepričava nešto već prepričano.²⁸ Pretresno vijeće je zauzelo stav da to što neki dokaz potiče iz druge ruke taj dokaz ne lišava nužno dokazne vrijednosti, ali napominje se da je težina ili dokazna vrijednost koja se pridaje tom iskazu obično manja od one koja se pridaje svjedočenju svjedoka koji je svoj iskaz dao pod nekim oblikom zakletve i koji je bio unakrsno ispitan, premda i to ovisi o bezbroj različitih okolnosti u vezi s dokazima iz druge ruke.²⁹

29. U ovom predmetu dokumentarnih dokaza je bilo mnogo i bili su od velike važnosti. Kada god je pokrenuto činjenično pitanje u vezi s prihvatljivošću nekog dokaznog predmeta, Pretresno vijeće se držalo načela da ona strana koja traži usvajanje dokaznog predmeta treba da ubijedi Pretresno vijeće kako je taj dokaz prihvatljiv. Pored toga, Pretresno vijeće je pritom stalno slijedilo načelo da tužilac prihvatljivost takvih dokaza mora pokazati van razumne sumnje, dok se od odbrane traži samo da prihvatljivost svojih dokaza pokaže na temelju ocjene vjerovatnoće.³⁰

30. Tokom suđenja tužilac je ponudio na usvajanje više dokumenata koje je odbrana osporila. Neki od tih prigovora izneseni su u podnescima u pismenom obliku,³¹ dok su drugi izneseni u usmenom obliku tokom pretresa. Isto tako, postojao je i manji broj dokumenata koje je na usvajanje ponudila odbrana, a koje je tužilac osporio. Gotovo svi ti dokumenti uvršteni su u spis uz upozorenje da će Pretresno vijeće tokom završnog vijećanja razmotriti odgovarajuće podneske strana, pouzdanost tih dokumenata i konačno njihovu dokaznu vrijednost u opštem kontekstu predloženih dokaza prije no što odluči hoće li im pridati ikakvu težinu i, ako hoće, koliku. Pretresno vijeće je prilikom donošenja svoje konačne odluke prvo ispitalo svaki pojedini dokument na koji su strane uložile prigovor kako bi procijenilo njihovu pouzdanost i dokaznu vrijednost. Kako su se prigovori razlikovali u ovisnosti od vrste dokumenta koji se osporavao, razlikovali su se i mjerodavni kriteriji. Primijenjeni kriteriji navode se u sljedećem poglavlju.

31. Odbrana tvrdi da dokument “za koji ne postoji dokaz o autorstvu ili autentičnosti” nije pouzdan i ne može imati nikakvu težinu.³² Konkretno, odbrana osporava prihvatljivost svih onih dokumenata koje je na usvajanje ponudio tužilac koji ne nose potpis i/ili pečat i/ili datum, odnosno koji ne sadrže element potreban za utvrđivanje njihove autentičnosti. Činjenica da dokument nije potpisan, da ne nosi

²⁸ Odluka po zahtjevu kojim se obrana načelno protivi usvajanju iskaza iz druge ruke ukoliko ne udovoljavaju uvjetima utemeljenosti i pouzdanosti u predmetu *Blaškić*, par. 12.

²⁹ Izdvojeno mišljenje sudije Stephena o zahtjevu za zaštitne mjere u predmetu *Tadić*, str. 2-3.

³⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 282. *Vidi* takođe *R. v. Matthey* Š1995Č 2 Cr App R 409; *Rush v. DPP* Š1994Č RTR 268.

³¹ *Vidi* npr., *Objection to OTP Exhibits, Bosanski Petrovac Municipality* /Prigovor dokaznim predmetima Tužilaštva, opština Bosanski Petrovac/, 19. maj 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Čelinac Municipality* /Prigovor dokaznim predmetima Tužilaštva, opština Čelinac/, 6. juni 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Teslić Municipality* /Prigovor dokaznim predmetima Tužilaštva, opština Teslić/, 26. maj 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Bosanska Krupa Municipality* /Prigovor dokaznim predmetima Tužilaštva, opština Bosanska Krupa/, 30. juni 2003.

datum ili pečat ne znači da je taj dokument nužno neautentičan. Slijedom toga, Pretresno vijeće nije smatralo da su nepotpisani dokumenti bez datuma ili pečata *a priori* bez autentičnosti. Imajući sve vrijeme na umu načelo prema kojem je teret dokazivanja autentičnosti na tužiocu, Pretresno vijeće je pregledalo svaki pojedini od tih dokumenata i ubijeđeno je da je tužilac njihovu autentičnost dokazao van razumne sumnje. Kako bi procijenilo autentičnost dokumenata, Pretresno vijeće ih je razmatralo u svjetlu dokaza u vezi s njihovim izvorom, načinom na koji su čuvani, te u odnosu na druge dokumentarne dokaze i iskaze svjedoka. Osim toga, čak i kada se uvjerilo u autentičnost nekog konkretnog dokumenta, Pretresno vijeće nije time automatski prihvatilo da su u njemu sadržane izjave tačni prikaz činjenica. Pretresno vijeće je te izjave ocjenjivalo u svjetlu svih dokaza izvedenih pred Vijećem.³³

32. Odbrana osporava i pouzdanost svih dokumenata koji potiču iz Agencije za informisanje i dokumentaciju (dalje u tekstu: AID) i lokalnih stanica Službe javne bezbjednosti (SDB) u BiH, a posebno onih u Sarajevu i Bihacu. S tim u vezi odbrana je iznijela više argumenata, uključujući i navode protiv AID-a i SDB-a u BiH generalno, tvrdeći da su ti izvori nepouzdana, a posebno protiv jednog službenika AID-a, po imenu Zijad Ibrić, koji je uzeo izjave od više svjedoka ili je bio prisutan prilikom davanja nekih izjava kojima je dodao i svoj potpis. Odbrana je sugerisala mogućnost da je Zijad Ibrić krivotvorio sadržaj nekih od tih izjava ili da ih je mijenjao, te da je isto tako moguće da je krivotvorio potpis jedne ili više osoba na tim izjavama. Sugerisano je takođe da je i sam AID krivotvorio dokumente. Naravno, odbrana ne mora dokazati da je bilo koji od tih dokumenata krivotvoren, nepouzdan ili neprihvatljiv: sve vrijeme je na tužiocu da dokaže kako su ti dokumenti autentični, pouzdani i prihvatljivi. Pretresno vijeće je pregledalo svaki pojedini dokument i došlo do zaključka da u tim dokazima ne postoji ništa što bi dokumente ozbiljno dovelo u sumnju, te da je tužilac van razumne sumnje dokazao ne samo njihovu autentičnost, nego i pouzdanost. Odbrana je, iako ne nosi teret dokazivanja, pomenula neke sudske postupke koji se u Sarajevu vode protiv visokih službenika AID-a između ostalog zbog navoda o krivotvorinama, iznijevši pritom sugestiju da je moguće da su potpisi nekih svjedoka krivotvoreni. Međutim, u vezi s tim pitanjima nisu izneseni nikakvi dalji argumenti i Pretresno vijeće smatra da nije narušen tužiočev dokaz autentičnosti relevantnih dokumenata. Pretresno vijeće je uzelo u obzir i to da su svjedoci koji su iskaz dali *viva voce*, a čiji su potpisi navodno bili krivotvoreni, tu mogućnost isključili.

33. Odbrana je uložila prigovor na sve novinske članke i izvještaje koje je na usvajanje ponudio tužilac, tvrdeći da su nepouzdana, da predstavljaju dokaze iz druge ruke, da neki potiču iz neprijateljski raspoloženih izvora sklonih propagandi, te da optuženom nije pružena mogućnost da obavi unakrsno

³² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 2-3.

³³ *Vidi* npr. Nalog o standardima za prihvatanje dokaza, par. 18-20.

ispitivanje ili te dokaze dovede u pitanje.³⁴ Što se tiče novinskih izvještaja, odbrana osim toga tvrdi da novinski članak predstavlja izjavu svjedoka i da nije prihvatljiv u skladu s pravilom 92bis.³⁵ Pretresno vijeće se ne slaže s tvrdnjom da je novinski članak izjava svjedoka, ni da su dokazi te vrste ponuđeni na usvajanje kao takvi. Slijedom toga, Pretresno vijeće ni u jednom trenutku novinske izvještaje i članke nije smatralo izjavama svjedoka, nego je s njima postupalo kao s novinskim izvještajima i člancima koji su prihvatljivi kao dokumentarni dokazi u skladu s proceduralnom praksom ovog Suda, i to posebno onim njenim dijelom koji se odnosi na dokaze iz druge ruke, uz ograničenja iznesena gore u tekstu.³⁶ Isto vrijedi i za nekoliko transkripata nepoznatog autora za koje se tvrdi da su tekstovi vijesti emitovanih na radiju i/ili televiziji. Pretresno vijeće smatra da, kada su pouzdani, novinski izvještaji i članci, te slični osporeni dokazni predmeti mogu biti važni ne samo stoga što potiču iz vremena događaja o kojima izvještavaju, nego i zato što vrlo često potkrepljuju informacije iz drugih dokaza i potvrđuju da su činjenice o kojima oni govore javne i opšte poznate. U tom smislu oni mogu biti prikladno sredstvo potvrde istinitosti činjenica u nekom predmetu.³⁷

34. Odbrana osporava i prihvatljivost presretnutih telefonskih razgovora između raznih osoba, uključujući u nekim slučajevima i optuženog, koje je tužilac ponudio na usvajanje. Ovo Pretresno vijeće već se u svojoj odluci od 3. oktobra 2003. osvrnulo na nekoliko aspekata prihvatljivosti tih dokumenata, uvrstilo ih u spis i zadržalo pravo da tokom završnog vijećanja donese odluku da li među uvrštenim presretnutim razgovorima ima nekih čija autentičnost nije dokazana van razumne sumnje, te ih stoga valja isključiti, kao i odluku u vezi s dokaznom vrijednošću koju valja pridati svakom od preostalih presretnutih razgovora. Nakon što je pregledalo sve dokaze u vezi s njihovim porijeklom, načinom na koji su čuvani i drugim činjenicama relevantnim za utvrđivanje pouzdanosti, kao i druge dokaze u vezi s osobama i događajima na koje se oni odnose, Pretresno vijeće prihvata da je tužilac van razumne sumnje dokazao autentičnost svih tih presretnutih razgovora i pouzdanost izvora iz kojeg oni potiču.³⁸ Pretresno vijeće se takođe uvjerilo van razumne sumnje u njihovu pouzdanost, mada kontinuitet nadzora nad njima nije bio savršen. Prilikom formulisanja svog zaključka Pretresno vijeće je to uzelo u obzir, kao i činjenicu da postoje dokazi o tome da su ti presretnuti razgovori, ili većina njih, bili u određenoj mjeri redigovani i to – kako se navodi – zato da bi se uklonio materijal koji je bio lične prirode i nije bio relevantan za vlasti koje su naložile prisluškivanje razgovora. Ocjenjujući dokaznu vrijednost tih dokumenata Pretresno vijeće je imalo na umu i činjenicu da ih je pribavilo

³⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 7-8; *Vidi npr. Objection to OTP Exhibits, Čelinac Municipality*, 6. juni 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Teslić Municipality*, 26. maj 2003.

³⁵ *Vidi npr. Objection to OTP Exhibits, Čelinac Municipality*, 6. juni 2003.

³⁶ *Vidi par. 28 supra*.

³⁷ Pretresno vijeće se prilikom vijećanja koristilo onim novinskim izvještajima i člancima čija se autentičnost ni na koji način nije mogla dovesti u pitanje.

³⁸ Pretresno vijeće pritom konkretno misli na iskaz Predraga Radića u kojem je on identifikovao glasove Radovana Karadžića, Radislava Vukića, optuženog i vlastiti glas: Predrag Radić, T. 22156-22157, DP P2382.13, "presretnuti razgovor".

muslimansko rukovodstvo u BiH, iako ih to ne čini nepouzdanim. Zbog svega toga Pretresno vijeće je odlučilo da oprezno ocijeni dokaznu vrijednost svakog od tih presretnutih razgovora prije no što je konačno donijelo odluku da ne postoje nikakvi stvarni problemi u vezi s njihovom autentičnošću, te ih je nastavilo koristiti tokom konačnog vijećanja. Pretresno vijeće uz to konstatuje da su nedosljednosti u datumima nekih traka objašnjene u dovoljnoj mjeri i da one ni na koji način ne utiču na njihovu pouzdanost.

35. Pretresno vijeće je indicije smatralo dokazima koji se odnose na okolnosti u vezi s nekim događajem ili krivičnim djelom i na osnovu kojih se razumno može izvesti određeni zaključak o nekoj predmetnoj činjenici.³⁹ Budući da se krivična djela veoma često čine bez prisutnosti svjedoka i budući da je često vrlo teško ili nemoguće u krivičnim suđenjima, a pogotovo u predmetima poput onih kojima se bavi ovaj Sud, utvrditi činjenicu koja je predmet optužbe putem neposrednog pozitivnog svjedočenja očevidaca ili na osnovu dokumenata koji je na nesumnjiv način prikazuju, indicije mogu postati zaista važan element ne samo za tužioca, nego i za optuženog. Pojedine indicije uzete same za sebe možda su nedovoljne da bi se utvrdila neka činjenica, no ako se sagledaju u cjelini, njihov zajednički i kumulativni učinak može mnogo toga iznijeti na vidjelo i katkada biti od odlučujućeg značaja.⁴⁰ Pretresno vijeće je prihvatilo načelo da “reći za neke dokaze da su indicije, ne znači te dokaze obezvrijediti”.⁴¹ Prema tome Pretresno vijeće nije smatralo da su indicije manje značajne od neposrednih dokaza. Ocjenjujući indicije Pretresno vijeće je uzelo u obzir definiciju Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac*, gdje se kaže da je riječ o “dokazima [koji se odnose na] mnoštvo različitih okolnosti koje, uzete u kombinaciji, upućuju na postojanje neke konkretne činjenice o kojoj ovisi krivica optužene osobe zato što kombinacija tih okolnosti obično i postoji samo zato što je doista i postojala ta konkretna činjenica”.⁴² Pretresno vijeće je dodalo da takav zaključak mora da bude *jedini* raspoloživi razumni zaključak.⁴³

36. I konačno, Pretresno vijeće je razmotrilo dokaze predočene protiv ranije saoptuženog Momira Talića, koji je kasnije preminuo, a čiji je predmet raydvojen od predmeta optuženog i to u onoj mjeri u kojoj je to bilo relevantno za predmet protiv optuženog. Nadalje, zaključci Pretresnog vijeća u vezi s drugim osobama pomenutim u dokazima i u Optužnici temeljili su se na dokazima izvedenim na ovom suđenju i stvoreni su u svrhu ovog suđenja. Njihova svrha nije da se izrekne osuđujuća presuda protiv

³⁹ May, R., *Criminal Evidence / Dokaz o krivičnom postupku /*, 3. izd., (Sweet & Maxwell Ltd), London, 1995.

⁴⁰ “[...]Stoga isto može vrijediti i za indicije – moguća je kombinacija okolnosti od kojih niti jedna sama za sebe ne bi predstavljala temelj za razumnu osudu ili bi tek bila povod za sumnju, no uzete zajedno kao cjelina mogu navesti na zaključak o krivici s onim stepenom sigurnosti koji se uopšte može očekivati ili prihvatiti.”: *Exall* (1866) 4 F. & F. 922, 929.

⁴¹ *Taylor, Weaver i Donovan* (1928) 21 Cr. App. R. 20, 21.

⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 67.

⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 67 (naglasak u originalu). Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* pozvalo se na Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 458.

tih drugih osoba koje zaključcima iz ovog suđenja nisu ni na šta obavezane i koje mogu u potpunosti osporiti sve dokaze izvedene na ovom suđenju koji se eventualno na njih odnose.

III. PRELIMINARNA PITANJA KOJA JE POKRENULA ODBRANA

37. U Završnom podnesku odbrane pokreće se cijeli niz preliminarnih pitanja. Moguće ih je generalno podijeliti u četiri različite kategorije. Prvu kategoriju čine podnesci i tvrdnje u vezi s težinom dokaza uvrštenih u spis ovog predmeta, a argumenti odbrane odnose se i na pitanja u vezi s ocjenom dokumentarnih dokaza, o kojima se već raspravljalo drugdje u tekstu ove presude.⁴⁴

38. U Završnom podnesku odbrane nabraja se nadalje cijeli niz “faktora koji utiču na primjenu standarda tereta dokazivanja van razumne sumnje”.⁴⁵ Odbrana od Pretresnog vijeća traži da te faktore uzme u obzir kako bi se “osiguralo da se standard tereta [dokazivanja] pravično primjenjuje, te da je tužilac striktno obavezan snositi taj teret”.⁴⁶ Prvi takav faktor, kaže odbrana, jeste opasnost da je Pretresno vijeće možda nehотиčno steklo predrasude protiv Srba koje bi mogle uticati na rezonovanje Pretresnog vijeća.⁴⁷ Drugi faktor je potreba da Pretresno vijeće događaje u bivšoj Jugoslaviji iz razdoblja od 1990. do 1992. godine sagleda “iz balkanske perspektive” zbog toga što su “u velikoj mjeri događaji iz tog vremena bili uslovljeni istorijom, politikom i kulturom te regije”.⁴⁸ I konačno, u Završnom podnesku odbrane osporava se Optužnica i iznose tvrdnje da tužilac nije uspio valjano argumentovati svoje optužbe protiv optuženog.

A. Nehotične predrasude protiv Srba

39. Odbrana tvrdi da postoji opasnost da na rezonovanje Pretresnog vijeća utiču nehotične predrasude protiv Srba, koje su rezultat “prirode navoda iznesenih ne samo na ovom suđenju, nego i u drugim predmetima pred ovim Sudom, kao i u međunarodnoj štampi i zajednici”.⁴⁹

40. Teško je razumjeti ovu tvrdnju odbrane. Pravilom 15(B) propisan je postupak kojim neka strana može zatražiti izuzeće i povlačenje sudije ili sudija zbog nedovoljne objektivnosti. Očigledno je da je odbrana i te kako svjesna postojanja ovog pravila budući da se na njega u ovom predmetu već pozivala.⁵⁰ Zbog toga Pretresno vijeće argument odbrane ne shvata kao zahtjev za izuzeće sudija Pretresnog vijeća na osnovu pravila 15(B). Odbrana u stvari “poziva” Pretresno vijeće “da o ovom

⁴⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 2-3, 7-8. *Vidi II supra*, Opšta pitanja u vezi s ocjenom dokaza.

⁴⁵ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 3-10.

⁴⁶ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 3.

⁴⁷ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 3-4.

⁴⁸ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 4.

⁴⁹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 11-21.

⁵⁰ *Vidi Joint Motion to Disqualify the Trial Chamber Hearing the Brđanin-Talić Trial /Zajednički zahtjev za izuzeće Pretresnog vijeća pred kojim se vodi postupak u predmetu Brđanin-Talić*, koji je 25. aprila 2002. zajednički dostavila odbrana optuženog i odbrana tada saoptuženog Momira Talića u skladu s pravilom 15(B) Pravilnika; *vidi* takođe Odluku po zajedničkom zahtjevu za izuzeće pretresnog vijeća pred kojim se vodi postupak u predmetu Brđanin-Talić, 3. maj. 2002.; Odluku po zahtjevu za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku o izuzeću sudije koju je donio sudija Schomburg dana 3. maja 2002., 20. juni 2002., kojom je Žalbeno vijeće odbilo Talićev zahtjev dopuštenje da uloži žalbu.

pitanju donese odluku na temelju prava i činjenica i da rasprši uvijek prisutno strahovanje da nijedno suđenje Srbima ne može biti pravično”.⁵¹

41. Nije jasno šta je izvor navodnih predrasuda protiv Srba o kojima govori odbrana. Odbrana tvrdi da se, kako u ovom, tako i u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom, većina zločina pripisuje bosanskim Srbima koji se uz to suočavaju s javnom sramotom, te da ti faktori mogu dovesti do toga da Pretresno vijeće nehotično stekne predrasude protiv Srba.⁵²

42. Ova tvrdnja odbrane zasnovana je na pogrešnim pretpostavkama i neumjesna je iz cijelog niza razloga. Kao prvo, Pretresno vijeće nije potrebno “pozivati” ni podsjećati na to da u predmetu protiv optuženog treba odlučivati na temelju pravnih normi koje su bile na snazi u vrijeme relevantno za Optužnicu i na osnovu dokaza izvedenih pred Vijećem. Njegova je obaveza da tako postupa i sudije ovog Pretresnog vijeća, budući da su profesionalne sudije, te su obaveze neprestano svjesne Članom 21(2) Statuta optuženom je zagarantovano “pravično i javno suđenje”, a integralni dio takvog suđenja jeste temeljno pravo optuženog da mu se sudi pred nezavisnim i objektivnim sudom. Statut uz to nalaže da sudije moraju biti “nepriistrane i čestite osobe visokih moralnih kvaliteta”.⁵³ Prije no što preuzme dužnost, svaki sudija mora dati svečanu izjavu da će svoju dužnost vršiti “časno, vjerno, nepristrano i savjesno”.⁵⁴ Dužnost Pretresnog vijeća jeste da donese odluku o tome koju vrstu individualne krivične odgovornosti treba pripisati optuženom i da li je uopšte valja pripisati, bez obzira na državljanstvo, vjersku ili etničku pripadnost ili bilo koji drugi temelj. Kao što je formulirano u jurisprudenciji ovog Suda,

U svakom nacionalnom pravosudnom sistemu sudije moraju da zanemare eventualnu pripadnost nekoj grupi, zasnovanu na verskoj, etničkoj, polnoj ili nekoj drugoj odlici, karakteristikama ili temelju. Slično tome, oni moraju da zanemare svaku takvu pripadnost po pitanju svakog optuženog kojem sude. Njihova sposobnost da tako postupaju i da, pri utvrđivanju nečije krivice, ne uzimaju u obzir ništa osim dokaza koji su im predloženi predstavlja merilo njihove uloge kao sudija. Tako je i na ovom Međunarodnom sudu.⁵⁵

43. Međunarodni sud funkcioniše na osnovu presumpcije nepristranosti svakog sudije koji zasjeda u vijeću.⁵⁶ Iako optuženi ima pravo da tu nepristranost ospori, odbrana nije iznijela nikakve argumente koji bi potkrijepili ili opravdali takvo osporavanje, mada istovremeno iskazuje svoje strahovanje da su antisrpske predrasude široko rasprostranjena pojava. Zbog toga Pretresno vijeće konstatuje da je tvrdnja odbrane neosnovana jer ne predstavlja ništa više od neumjesnog ponavljanja apsolutno

⁵¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 4.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Član 13 Statuta.

⁵⁴ Pravilo 14(A) Pravidnika.

⁵⁵ *Tužilac protiv Šešelja*, predmet br. IT-03-67-PT, Odluka po zahtevu za izuzeće sudija, 10. juni 2003. (dalje u tekstu: Odluka po zahtevu za izuzeće u predmetu *Šešelji*), par. 3.

⁵⁶ Odluka po zajedničkom zahtjevu za izuzeće pretresnog vijeća pred kojim se vodi postupak u predmetu *Brđanin-Talić*, 3. maj. 2002., par. 26; *vidi takođe* Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 697.

neutemeljene postavke da bi Pretresno vijeće moglo imati predrasude prema Srbima. Pretresno vijeće osim toga smatra da je takva tvrdnja neodgovorna. Odbrana zanemaruje da je Savjet bezbjednosti osnovao Međunarodni sud, *inter alia*, i stoga da se time “pridonese ponovnoj uspostavi i održanju mira”.⁵⁷ Kao što je izjavilo Pretresno vijeće I,

time što su za njih proglašeni odgovornim *pojedinci* željelo se izbjeći da se za te zločine proglasi odgovornom neka konkretna nacionalna ili vjerska skupina (ili čak politička organizacija), te da nevine snose krivicu nekolicine.⁵⁸

Pretresno vijeće čvrsto podržava ovaj stav. Tvrdnja odbrane stoga se odbacuje.

B. Potreba da se događaji sagledaju iz perspektive istorije i kulture

44. Odbrana izjavljuje da bi Pretresno vijeće prilikom vijećanja moralo uzeti u obzir cijeli niz elemenata takve vrste, a naročito političku kulturu u bivšoj Jugoslaviji, mogućnost da su svjedočenja na suđenju možda bila proizvod “zagovaračkih iskrivljavanja istine da bi se postiglo nešto za svoju stranu ili izravnali računi”, konfuziju koja je na više načina zamućivala sliku o događajima u razdoblju od 1990. do 1992. godine, tako da “stvari nisu uvijek bile onakve kako su izgledale”, činjenicu da je moć i vlast odlučivalo oružje, pa je pitanje da li je uopšte postojala odgovorna vlast, te uticaj koji su na događaje iz perioda od 1990. do 1992. imala “istorijska zbivanja te individualna i kolektivna sjećanja na Drugi svjetski rat”, kao i na slične pojave etničkog čišćenja na drugim dijelovima teritorije bivše Jugoslavije.⁵⁹

45. Možemo ukratko razmotriti ove tvrdnje. U normalnim okolnostima činjenica da sudije Pretresnog vijeća nisu detaljno upoznale s događajima iz perioda od 1990. do 1992. na teritoriji bivše Jugoslavije mogla bi stvoriti situaciju u kojoj bi tvrdnja odbrane imala određenu težinu. Međutim, u ovom predmetu Pretresnom vijeću su u ocjenjivanju izvedenih dokaza, uz dužni obzir prema relevantnoj specifičnosti vremena i mjesta navedenih događaja, u velikoj mjeri pomogli izvještaji i svjedočenja vještaka Roberta Donije i Paula Shoupa, koji su nastupili kao svjedoci tužioca, odnosno odbrane, te iscrpni prikaz relevantnih događaja koji su ponudili i tužilac i odbrana. Osim toga, odlazak na lice mjesta i obilazak više lokacija o kojima se govori u Optužnici omogućili su Pretresnom vijeću da bolje procijeni teren, lokacije, udaljenosti i druge topološke aspekte. Preostale na ovom zasnovane tvrdnje odbrane predstavljaju jednostavno tvrdnje u vezi s dovoljnošću dokaza. Pretresno vijeće se

⁵⁷ *UN Security Council Resolution 808* /Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN, br. 808/, S/RES/808 (22. februar 1993.).

⁵⁸ *Tužilac protiv Momira Nikolića*, predmet br. IT-02-60/1-S, Presuda o kazni, 2. decembar 2003. (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Momir Nikolić*), par. 60. *Vidi* takođe privremeni *verbatim* zapisnik 3217. zasjedanja Savjeta bezbjednosti, 25. maj 1993., izjavu predstavnika Sjedinjenih Država: “Istina je kamen temeljac vladavine prava i ona će pokazati pojedince, a ne narode, koji su počinili ratnih zločina. Samo je istina ta koja može sprati etničku i vjersku mržnju i pokrenuti proces ozdravljenja.”

stoga njima neće baviti na ovom mjestu budući da je primjerenije na njih se osvrnuti u onom dijelu ove presude koji se bavi činjeničnim zaključcima. Tvrdnje odbrane po ovoj osnovi stoga se odbacuju.

C. Osporavanje Optužnice

46. Odbrana tvrdi da propust naime tužioca do kojeg je došlo u više navrata, da se pridržava odluka o formi Optužnice u ovom predmetu kao i optužne prakse na Međunarodnom sudu mora biti shvaćen kao razlog zbog kojeg nastojanje tužioca da ishodi osuđujuću presudu protiv optuženog na osnovu odgovornosti po članu 7(1) i 7(3) ne može biti uspješno.⁶⁰ Po mišljenju odbrane, usljed nedostataka u formi Optužnice svi navodi na tim osnovama moraju se odbaciti budući da tužilac nije na vrijeme i detaljno obavijestio optuženog o prirodi i razlogu optužbi protiv njega.⁶¹

47. Tužilac odgovara da su “pitanja u vezi s manjkavošću Optužnice u potpunosti i definitivno raspravljena između strana”, te da se “po načelu *res judicata* i doktrini neopravdanog zakašnjenja u postupku Pretresno vijeće više ne bi trebalo vraćati na to pitanje”.⁶² Tužilac uz to tvrdi da je “po svim standardima Optužnica valjana”.⁶³

48. Pretresno vijeće je na nedostatke u formi Optužnice upozoreno preliminarnim podnescima. Odredbe u vezi s tom vrstom podnesaka iznose se u pravilu 72, gdje stoji da oni treba da budu riješeni “prije početka uvodnih izlaganja predviđenih pravilom 84”.⁶⁴ Kao što je izjavilo Žalbeno vijeće, “navodi o neodređenosti optužnice u principu se razmatraju u pretpretresnoj fazi postupka, i to čini Pretresno vijeće, odnosno, ako je dana dozvola za ulaganje interlokutorne žalbe shodno pravilu 72(B)(ii), onda Žalbeno vijeće”.⁶⁵ Odbrana nije iznijela uvjerljive razloge zašto bi Pretresno vijeće trebalo iznimno razmatrati navode o formi Optužnice u ovako kasnoj fazi postupka. Odbrana je, međutim, imala mnogo vremena na raspolaganju da pokrene to pitanje tokom pretpretresne faze koja je trajala znatno duže od dvije godine.⁶⁶ Da bismo to pokazali, vrijedilo bi se s više pojedinosti osvrnuti na ovaj aspekt pretpretresne faze u postupku.

⁵⁹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 4-9. Odbrana u ovaj popis uključuje i nepouzdanost novinskih članaka. Međutim, kao što je ranije navedeno, Pretresno vijeće već se osvrnulo na tu tvrdnju: *vidi* II *supra*, Opšta pitanja u vezi s ocjenom dokaza.

⁶⁰ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 11-17.

⁶¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 16, 20-21.

⁶² *Prosecution's Response to Defence Final Brief*/Odgovor tužioca na završni podnesak odbrane/, 16. april 2004. (dalje u tekstu: Odgovor tužioca) (povjerljivo), par. 1, 5.

⁶³ Odgovor tužioca (povjerljivo), par. 6.

⁶⁴ Pravilo 72(A)(ii) Pravilnika.

⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 79; *vidi* takođe *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-A, Presuda, 29. juli 2004. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*), par. 223.

⁶⁶ *Vidi* Dodatak B, Istorijat postupka, *infra*.

49. Prva optužnica protiv optuženog i tada saoptuženog Talića potvrđena je 14. marta 1999.⁶⁷ Tužilac je 16. decembra 1999. predao izmijenjenu optužnicu, u kojoj je znatno proširen opseg optužbi protiv dvojice optuženih.⁶⁸ Talićeva odbrana je 8. februara 2000. dostavila podnesak u kojem iznosi navode o nedostacima u formi Izmijenjene optužnice.⁶⁹ U odluci u vezi s formom Izmijenjene optužnice Pretresno vijeće je navelo neke od opštih principa optuživanja na Međunarodnom sudu i naložilo tužiocu da pripremi optužnicu s novim izmjenama u kojoj će se pridržavati tih principa.⁷⁰ I odbrana optuženog je tada dostavila podnesak kojim osporava formu Izmijenjene optužnice.⁷¹ Rješavajući po tom podnesku, Pretresno vijeće je ponovilo svoj nalog da tužilac dostavi dodatno izmijenjenu optužnicu u kojoj će se pridržavati principa optuživanja iznesenih u prethodnoj odluci Vijeća. Tužiocu je pored toga naloženo da konkretnije navede tačnu prirodu individualne krivične odgovornosti dvojice optuženih.⁷² Dana 12. marta 2001. tužilac je dostavio Dodatnu izmijenjenu optužnicu,⁷³ na koju je Talićeva odbrana ponovno uložila prigovor.⁷⁴ Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice donesena je 26. juna 2001.⁷⁵ Tužilac je Treću izmijenjenu optužnicu dostavio

⁶⁷ Optužnica, 14. mart 1999.

⁶⁸ Izmijenjena optužnica, 16. decembar 1999.

⁶⁹ *Motion for Dismissal of the Indictment* /Zahtjev za odbacivanje optužnice/, 8. februar 2000. No, odluka o formi Izmijenjene optužnice nije uslijedila do februara 2001. U međuvremenu je pretpretresni sudija tužiocu skrenuo pažnju na "vrlo očigledan nedostatak konkretnih činjenica u Izmijenjenoj optužnici" i upozorio ga da počne na tome raditi: statusna konferencija, 17. novembar 2000., T. 214 *et seq.* Razlozi za kasno donošenje odluke objašnjeni su u samom tekstu dokumenta: Odluka po prigovoru Momira Talića na formu Izmijenjene optužnice, 20. februar 2001., par. 4-8.

⁷⁰ *Ibid.*, para. 55.

⁷¹ *Motion Objecting to the Form of the Amended Indictment* /Prigovor na formu Izmijenjene optužnice/, 5. februar 2001. Odbrana optuženog je 31. augusta 1999. dostavila podnesak pod naslovom "*Motion to Dismiss Indictment*" /Zahtjev za odbacivanje optužnice/, u kojem se pokreće pitanje manjkavih popratnih materijala predloženih za potvrdu optužnice protiv optuženog i koji je Pretresno vijeće odbacilo. *Vidi* Odluku po zahtjevu za odbacivanje optužnice, 5. oktobar 1999. Odbrana optuženog dostavila je interlokutornu žalbu na tu odluku: *Interlocutory Appeal from Decision on Motion to Dismiss Indictment* /Interlokutorna žalba na Odluku po Zahtjevu za odbacivanje optužnice/, 12. oktobar 1999. Žalbena vijeće je tu žalbu odbacilo argumentom da nije podnesena na ispravan način: Odluka po Interlokutornoj žalbi na Odluku po Zahtjevu za odbacivanje optužnice podnesenom na osnovu pravila 72, 16. novembar 1999. Odbrana optuženog je uz to 2. maja 2001. dostavila još jedan zahtjev za odbacivanje optužnice, no ne zbog navoda o nedostacima u njenoj formi. Umjesto toga, odbrana je pokrenula pitanje sredstava kojima raspolaže i iznijela pritužbu na nejednakost strana u postupku: *Motion to Dismiss the Indictment* /Zahtjev da se odbaci optužnica/, 2. maj 2001. Ovaj zahtjev odbacio je pretpretresni sudija: Odluka po drugom zahtjevu Brđanina da se odbaci optužnica, 16. maj 2001.

⁷² Odluka po prigovoru Radoslava Brđanina na formu izmijenjene optužnice, 23. februar 2001., par. 18.

⁷³ Dodatno izmijenjena optužnica, 12. mart 2001.

⁷⁴ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment Dated 12 March 2001* /Preliminarni podnesak na osnovu nedostataka u formi optužnice od 12. marta 2001./, 5. april 2001. Na statusnoj konferenciji održanoj 18. maja 2001. pretpretresni sudija je nagovijestio svoj stav da tužilac nije na valjan način formulisao optužbe u vezi s traženom namjerom za "krivično djelo sa zajedničkom namjerom" i savjetovao tužiocu da dostavi dodatni odgovor na podnesak Talićeve odbrane u vezi s tim pitanjem: statusna konferencija, 18. maj 2001., T. 313-316. Tužilac je nakon toga dostavio dodatni odgovor zajedno sa zahtjevom za dopuštenje da izmijeni Dodatno izmijenjenu optužnicu u vezi s navodima o "zajedničkoj namjeri": *Prosecution's Supplementary Response to "Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment Dated 12 March 2001" Filed by the Accused Momir Talić and Request for Leave to Amend the Further Amended Indictment* /Dodatni odgovor tužioca na Preliminarni podnesak na osnovu nedostataka u formi optužnice od 12. marta 2001. optuženog Momira Talića i Zahtjev za dopuštenje za izmjenu Dodatno izmijenjene optužnice/, 22. maj 2001.

⁷⁵ Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001. Pretresno vijeće udovoljilo je zahtjevu tužioca da izvrši tražene izmjene, a tužiocu je naloženo da izvrši i cijeli niz drugih promjena, od kojih su neke trebale služiti tome da bolje razjasne navode optužnice vezane za udruženi zločinački poduhvat. Ova odluka je izmijenjena 2. jula 2001.: Odluka kojom se mijenja odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice, 2. juli 2001.

16. jula 2001.⁷⁶ Talićeva odbrana ponovno je uložila prigovor na formu optužnice i Pretresno vijeće je 21. septembra 2001. donijelo odgovarajuću odluku kojom je tužiocu naložilo da još jednom izmijeni optužnicu.⁷⁷ Tužiočeva Četvrta izmijenjena optužnica dostavljena je 5. oktobra 2001.⁷⁸ Talićeva odbrana opet je podnijela prigovor na formu optužnice,⁷⁹ koji je Pretresno vijeće ovog puta odbilo u odluci od 23. novembra 2001.⁸⁰ Tužilac je ispunio nalog pretpretresnog sudije i dostavio ispravljenu verziju Četvrte izmijenjene optužnice 10. decembra 2001.⁸¹

50. Talićeva odbrana neuspješno je zatražila dopuštenje da uloži žalbu na odluku Pretresnog vijeća od 23. novembra 2001. i pokušala je putem podneska ponovno pokrenuti pitanje nedostataka u formi optužnice.⁸² Kao rezultat, toga Pretresno vijeće je 22. januara 2002., prije početka suđenja u ovom predmetu,⁸³ izdalo odluku u kojoj je konstatovalo, *inter alia*, da ne smatra potrebnim da preispita adekvatnost Četvrte izmijenjene optužnice budući da su – po mišljenju Vijeća – sva pitanja pokrenuta u vezi s njom konačno riješena odlukom Pretresnog vijeća od 23. novembra 2001.⁸⁴ Pretresno vijeće je tako 22. januara 2002. iznijelo sljedeće:

[Četvrta izmijenjena optužnica] stoji i Talićev argument da ona još nije dovršena ne može se održati.

Tačno je da je od optužbe traženo da u optužnicu u ovom predmetu unese brojne izmjene kako bi se razjasnila priroda njenih teza protiv svakog od optuženih i kako bi se obezbijedilo da optužnica bude u skladu sa praksom terećenja pred ovim Vijećem i pred Međunarodnim sudom uopšte. Pretresno vijeće ne samo da nije narušilo prava optuženog, nego je strogo potvrdilo njegovo pravo da zna i razumije navode na koje mora odgovoriti na suđenju.

Drugi argument koji iznosi Talić jeste da je optužnica nejasna. Kao što je s pravom istaknuto u Odgovoru optužbe, o Talićevim prigovorima u vezi sa nejasnoćom optužnice već je naširoko raspravljano pred Pretresnim vijećem. Pretresno vijeće neće ponovo ulaziti u te rasprave.⁸⁵

⁷⁶ Treća izmijenjena optužnica, 16. juli 2001.

⁷⁷ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment of 16 July 2001* /Preliminarni podnesak na osnovu nedostataka u formi optužnice od 16. jula 2001./, 30. juli 2001.; Odluka o formi Treće izmijenjene optužnice, 21. septembar 2001.

⁷⁸ Tužiočeva četvrta izmijenjena optužnica i zahtjev za dopuštenje da se izvrše izmjene, 5. oktobar 2001. Tužilac je zapravo već izvršio izmjene u Četvrtoj izmijenjenoj optužnici i retrospektivno od Pretresnog vijeća zatražio dopuštenje da to učini.

⁷⁹ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment of 5 October 2001* /Preliminarni podnesak na osnovu nedostataka u formi optužnice od 5. oktobra 2001./, 22. oktobar 2001. O pitanjima u vezi s optužnicom opširno se diskutovalo na statusnoj konferenciji održanoj 6. septembra 2001.

⁸⁰ Odluka o formi Četvrte izmijenjene optužnice, 23. novembra 2001. Tužiocu je dozvoljeno da zadrži neke od izmjena pomenutih u zahtjevu za dopuštenje da izmijeni optužnicu, no druge su izbačene iz Četvrte izmijenjene optužnice. Pretresno vijeće tužiocu nije dopustilo da optužnicu izmijeni u vezi sa Starom Gradiškom.

⁸¹ Nalog (u vezi s formom Četvrte izmijenjene optužnice), 7. decembar 2001.; Korigovana verzija Četvrte izmijenjene optužnice, 10. decembar 2001.

⁸² *Request for Dismissal* /Zahtjev za odbacivanje optužbi/, 29. novembar 2001.

⁸³ Suđenje je započelo 23. januara 2002.

⁸⁴ Odluka po zahtjevu za odbacivanje optužbi koji je Momir Talić podnio 29. novembra 2001., 22. januar 2002., par. 11; *vidi* takođe Odluku o formi Četvrte izmijenjene optužnice, 23. novembar 2001.

⁸⁵ Odluka po zahtjevu za odbacivanje optužbi koji je Momir Talić podnio 29. novembra 2001., 22. januar 2002., par. 7-8.

51. Ovaj stav vrijedi i danas.⁸⁶ Odbrani optuženog pružena je mogućnost da ospori formu optužnice tokom pretpretresne faze u postupku, što je odbrana u jednom trenutku i učinila. Za razliku od toga, Talićeva odbrana je tu mogućnost iskoristila u vrlo velikoj mjeri. Prema tome, odbrana ne može sada pokretati pitanja u vezi s nedostacima u formi Optužnice. Ako je, kao što se sada sugerije, odbrana i dalje bila nezadovoljna Optužnicom usprkos odlukama Pretresnog vijeća s tim u vezi i načinom na koji je tužilac proveo upute Pretresnog vijeća, trebalo je da se odbrana tim pitanjem bavi u prikladno vrijeme, tj. u pretpretresnoj fazi postupka.⁸⁷

52. Osim toga, čak i kada bi se Pretresno vijeće odlučilo baviti tvrdnjama odbrane u ovako kasnoj fazi postupka, Vijeće je uvjeren da pitanja koja odbrana pokreće u vezi s formom Optužnice nisu opravdana. Pretresno vijeće se na ovo osvrće samo stoga što svakako želi biti sigurno da se optuženom nije sudilo na osnovu neprecizne optužnice, odnosno da njegova krivica nije utvrđena na osnovu nepreciznih optužbi. Kao prvo, navodi o formalnim nedostacima koje odbrana sada pokušava iznijeti veoma podsjećaju na navode koje je već iznijela kada je u jednoj prilici osporila formu Optužnice. Tada je, kao i sada, odbrana u pitanje dovela konkretnost optužbi u Optužnici u vezi s navodima o odgovornosti optuženog u skladu sa članom 7(1) i članom 7(3).⁸⁸ Kao što se ilustruje gore u tekstu, ta pitanja su pokrenuta, u potpunosti su razmotrena i Pretresno vijeće je o njima riješilo u pretpretresnoj fazi postupka.⁸⁹ Kao drugo, Pretresno vijeće konstatuje da su materijalne činjenice u vezi s odgovornošću za koju se optuženi tereti u skladu s članom 7(1) i 7(3) u cijeloj Optužnici iznesene s dovoljno pojedinosti, tako da je optuženi bio obaviješten o prirodi i razlogu optužbi protiv njega. Materijalne činjenice ispravno su argumentovane u Optužnici. dovoljnost dokaza razmatra se na drugom mjestu u tekstu ove presude, gdje se govori o činjeničnim zaključcima. Tvrdnje odbrane stoga se odbacuju.

⁸⁶ U međuvremenu, optužnica je tokom glavnog pretresa izmijenjena još dva puta, no te izmjene ne tiču se pitanja koja se ovdje razmatraju. *Vidi* Dodatak B, Istorijat postupka, *infra*.

⁸⁷ Osim toga, odbrana je upozorena još u februaru 2001. da, po mišljenju Pretresnog vijeća, “nije funkcija Pretresnog vijeća da provjerava da li forma optužnice odgovara usvojenim principima optuživanja. Naravno, Pretresno vijeće ima pravo da *proprio motu* pokreće pitanja vezana za formu optužnice, ali ako to ne učini, ono čeka dok se ne podnese konkretni prigovor od strane optuženog prije nego što odluči da li je optužnica u skladu sa tim principima optuživanja. To je temelj primarno kontradiktornog tipa postupka koji je Statut odredio Međunarodnom sudu.”: Odluka po prigovoru Momira Talića na formu Izmijenjene optužnice, 20. februar 2001., par. 23 (fusnote ispuštene).

⁸⁸ *Motion Objecting to the Form of the Amended Indictment*, 5. februar 2001., par. 3-13. *Reply to Prosecution's Response to "Motion Objecting to the Form of the Amended Indictment" filed by the Accused Brđanin on 5 February 2001* /Replika na Odgovor tužioca na Prigovor u vezi s formom Izmijenjene optužnice koji je optuženi Brđanin dostavio 5. februara 2001./, 12. februar 2001.

⁸⁹ *Inter alia*, Odluka po prigovoru Radoslava Brđanina na formu izmijenjene optužnice, 23. februar 2001., par. 18, gdje se tužiocu nalaže da dostavi izmijenjenu optužnicu koja će ispunjavati principe optuživanja koje je Pretresno vijeće prethodno utvrdilo, te da kao materijalne činjenice precizno navede ulogu obojice optuženih i prirodu individualne krivične odgovornosti za koju se njih dvojica terete. Osim toga, udovoljeno je i mnogim od prigovora koje je kasnije iznio Talić, te je Optužnica postepeno dotjerivana i konačno finalizirana u odnosu na obojicu optuženih.

IV. OPŠTI PREGLED

A. Istorijat oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini

53. Nakon što je 1941. godine njemački nacistički režim okupirao Kraljevinu Jugoslaviju, osnovana je Nezavisna Država Hrvatska koja je obuhvatala i BiH. Državom je upravljala grupa ekstremnih hrvatskih nacionalista, ustaša. Ustaški režim bio je osobito okrutan u Bosanskoj krajini, gdje su desetine hiljada Srba, Jevreja i Roma sistematski ubijani u koncentracionim logorima zbog svoje vjerske i etničke pripadnosti.⁹⁰ Znatno broj pripadnika zajednice bosanskih Muslimana sarađivao je tokom rata s ustašama i Nijemcima.⁹¹

54. Nakon Drugog svjetskog rata stvorena je Narodna Republika Bosna i Hercegovina, kasnije preimenovana u Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu (dalje u tekstu: SRBiH),⁹² kao jedna od šest republika u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (dalje u tekstu: SFRJ), državi nasljednici Kraljevine Jugoslavije. SRBiH je bila jedina republika u kojoj nijedan narod nije predstavljao dominantnu većinu. U njoj su živjeli pretežno bosanski Srbi, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati.⁹³ Iako su postojale razlike u njihovom kulturnom nasljeđu i vjerskoj tradiciji, ove tri grupe su imale mnogo toga zajedničkog i većinom su mirno koegzistirale.⁹⁴

55. Smrt maršala Tita 1980. godine i raspad vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije početkom 1990. godine stvorili su vakuum u vlasti i doveli do pojave nacionalnih stranaka u cijeloj zemlji.⁹⁵ Stranka demokratske akcije (dalje u tekstu: SDA), stranka bosanskih Muslimana, osnovana je u rano proljeće 1990. kao prva od tri glavne nacionalne stranke u SRBiH.⁹⁶ Hrvatska demokratska zajednica (dalje u tekstu: HDZ) i Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) osnovane su nešto kasnije tog

⁹⁰ Robert Donia, T. 832-833, 1203-1204; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 21-23; Jovica Radojko, T. 20069; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 10-11.

⁹¹ DP P53, Izvještaj Donije, str. 21.

⁹² Dok se kratica BiH odnosi na teritorijalnu jedinicu, skraćenica SRBiH označava političku jedinicu.

⁹³ Godine 1953. etnički sastav BiH bio je sljedeći: Muslimani su činili 31,3% stanovništva, Srbi 44,4%, a Hrvati 23,0% stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u kojem je bilo moguće izjasniti se kao "Jugosloven", etnički sastav BiH donekle se promijenio: Muslimani su činili 43,7% stanovništva, Srbi 31,4%, a Hrvati 17,3% stanovništva BiH: DP DB1, "The War in Bosnia and Herzegovina" /Rat u Bosni i Hercegovini/, jedan od autora Paul Shoup, str. 27. Pretresno vijeće shvata da termini "etnički identitet" ili "etnička pripadnost" vjerojatno ne opisuju u potpunosti posebne odlike bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i bosanskih Srba budući da su važni i drugi faktori, poput vjeroispovijesti i državljanstva. Međutim, zbog kratkoće i prakse drugih pretresnih vijeća Međunarodnog suda, ovo Pretresno vijeće je odlučilo u tekstu presude koristiti ove termine.

⁹⁴ Robert Donia, T. 824-827, 1207, 1313; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 23-24; BT-19, T. 20696 (zatvorena sjednica).

⁹⁵ Robert Donija, T. 822-823; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 25-26.

⁹⁶ Ustav SRBiH izmijenjen je 1989. i 1990. kako bi se omogućilo održavanje višestranačkih izbora. Početkom 1990. Skupština SRBiH prihvatila je stvaranje političkih stranaka, no zabranila je organizovanje stranaka na temelju nacionalnosti ili vjere. Međutim, u junu 1990. Ustavni sud SRBiH proglasio je to ograničenje neustavnim: Robert Donia, T. 839-840, 1215-1216; Patrick Treanor, T. 20881-20890.

proljeća.⁹⁷ Ove tri stranke sporazumjele su se da se neće međusobno politički napadati i da će zajednički nastojati skinuti s vlasti Savez komunista.⁹⁸

56. U novembru 1990. održani su prvi višestranački izbori u BiH, na kojima su birani Skupština SRBiH, Predsjedništvo SRBiH te opštinske i lokalne skupštine u svim opštinama u BiH.⁹⁹ SDA, SDS i HDZ zajedno su osvojili ogromnu većinu glasova.¹⁰⁰ Glasovi su tačno odražavali tadašnju situaciju polarizovanih stanovišta različitih etničkih zajednica u BiH.¹⁰¹ U skladu sa sporazumom o podjeli vlasti postignutim prije izbora, SDA, koji je dobio većinu glasova na nivou republike, imao je pravo imenovati predsjednika sedmočlanog Predsjedništva. Na taj položaj imenovan je Alija Izetbegović. SDS je imenovao predsjednika Skupštine SRBiH, Momčila Krajišnika, a HDZ predsjednika Izvršnog vijeća, tj. premijera Juru Pelivana.¹⁰²

57. U početku su tri nacionalne stranke saradivale dobro, čak i s poletom i oduševljenjem, u euforiji koja je uslijedila nakon poraza Saveza komunista. Međutim, raspad SFRJ koji je počeo 1991. doveo je do pogoršanja kako opšte situacije u BiH, tako i odnosa između etničkih grupa.¹⁰³ Skupštine Slovenije i Hrvatske proglasile su 25. juna 1991. nezavisnost, što je dovelo do oružanih sukoba u obje republike koje su se otcijepile. Iz Slovenije JNA se povukla nakon desetodnevnog rata. U Hrvatskoj je rat trajao duže. Hrvatskoj vojsci suprotstavile su se JNA i lokalne paravojske skupine koje su organizovali hrvatski Srbi i Srbi iz Republike Srbije.¹⁰⁴ Neprijateljstva u Hrvatskoj privremeno su zaustavljena 2. januara 1992. sporazumom o prekidu vatre između JNA i Hrvatske. Razmještene su snage UN-a (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija – UNPROFOR) kako bi održavale mir.¹⁰⁵ Evropska zajednica je 15. januara 1992. priznala nove države Sloveniju i Hrvatsku.¹⁰⁶

58. Rat i otcjepljenje Slovenije, i osobito Hrvatske, značajno su uticali na društveno-političku situaciju u BiH.¹⁰⁷ Počev od kraja ljeta 1991. mnogi vojno sposobni muškarci u BiH dobili su poziv za mobilizaciju u JNA radi borbi u Hrvatskoj. Odazvao se veliki broj bosanskih Srba, no bosanski

⁹⁷ Robert Donia, T. 841-842, 1216; Patrick Treanor, T. 20881-20890. Što se strukture SDS-a tiče, stranka je imala Glavni odbor i opštinske odbore koji su bili odgovorni Glavnom odboru. Sredinom 1991. uspostavljena je i regionalna struktura, koja je postojala do septembra 1992.: Predrag Radić, T. 22114.

⁹⁸ Robert Donia, T. 842; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 38.

⁹⁹ Patrick Treanor, T. 18701-18703.

¹⁰⁰ Robert Donia, T. 845, 1222; DP P35, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 40. U Vijeću građana Skupštine SRBiH od 130 mjesta SDA je dobio 43, SDS 34, a HDZ 21 mjesto. Preostalih 32 mjesta osvojili su SK-SDP (11), SRSJ (11), SK-SDP/DSS (4), DSS (1), MBO (2), SRS/DP-Mostar (1) i SSO-DS/EKO (2). U Vijeću opština Skupštine SRBiH, od 110 mjesta SDA je dobio 43, SDS 38, a HDZ 23 mjesta. Preostalih 6 mjesta osvojili su SK-SDP (3), SRSJ (1), SK-SDP/DSS (1) i SPO (1): DP DB1, "The War in Bosnia and Herzegovina", jedan od autora Paul Shoup, str. 54.

¹⁰¹ DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 15.

¹⁰² Robert Donia, T. 846, 1222-1223; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 40-41.

¹⁰³ BT-19, T. 20696 (zatvorena sjednica); DP DB376, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 15.

¹⁰⁴ Robert Donia, T. 835.

¹⁰⁵ Robert Donia, T. 837.

¹⁰⁶ Robert Donia, T. 1142-1143.

Muslimani i bosanski Hrvati, uz podršku svojih vođa, uglavnom nisu odgovarali na poziv.¹⁰⁸ To je dovelo do porasta napetosti između nacionalnih grupa, osobito u regiji Bosanske krajine uz granicu s Hrvatskom.¹⁰⁹

59. Od jeseni 1991. ponašanje vojnika koji su se vraćali s ratišta u Hrvatskoj postao je još jedan razlog za strah i napetost među ljudima u Bosanskoj krajini. Ti vojnici često su se ponašali prijeteći prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Vrijedali su ljude i pucali u kuće, trgovine i vjerske objekte.¹¹⁰ U nekim opštinama radnje i privatne kuće u vlasništvu bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata bile su dignute u vazduh ili spaljene.¹¹¹ Bilo je više incidenata u kojima su vojnici koji su se vraćali s ratišta, bosanski Srbi, ubili bosanske Muslimane.¹¹²

60. Osim toga, dolazak velikog broja srpskih izbjeglica iz Hrvatske stvarao je u Bosanskoj krajini probleme sa smještajem. Njihove priče o ratu u Hrvatskoj i o tome kako su ih otpustili s posla i protjerali iz njihovih domova doprinosile su sve većem strahu među bosanskim Srbima i rastu napetosti među nacionalnim grupama.¹¹³ Pored toga, sukob u Sloveniji i Hrvatskoj imao je katastrofalne posljedice po ekonomiju u BiH. Prekinut je protok roba između republika i cijelu SFRJ zahvatila je hiperinflacija.¹¹⁴

61. U takvoj atmosferi napetosti tri glavne nacionalne stranke – s različitim nacionalnim programima i suprotstavljenim interesima – nisu uspijevale pomiriti svoje razlike i počele su se

¹⁰⁷ BT-19, T. 20696 (zatvorena sjednica); Asim Egrlić, T. 10524-10525; Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299903; Naum Golić, T. 23468; Mirko Dejanović, T. 23148-23149.

¹⁰⁸ Štaviše, Alija Izetbegović je poticao bosanske Muslimane da ne odgovaraju na pozive za mobilizaciju: Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7719; Mirsad Mujadžić, T. 13341-13343; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2685-2686, 2830-2833; Asim Egrlić, T. 10525; DP P858, Saopštenje SDA iz Ključa; BT-90, T. 17039-17040 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8230-8232 (zatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5730 (pod pečatom); BW-1, T. 23309-23310 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹ BT-13, T. 4583 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2308-2309; BT-7, T. 3104-3105 (zatvorena sjednica); Mirsad Mujadžić, T. 3773; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004672; Husein Čajić, T. 8978; Muhamed Filipović, T. 9363; Asim Egrlić, T. 10525; DP P1138, zapisnik sa sastanka SDS-a u Ključu od 20. septembra 1991.; BT-79, T. 11368 (zatvorena sjednica); Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299903; BT-90, T. 17040-17041 (zatvorena sjednica); BT-23, T. 6409, 6438; BT-21, T. 8230-8232 (zatvorena sjednica), Faik Bišćević, T. 7014-7015; Jovica Radojko, T. 20039-20040; Adil Osmanović, T. 16546.

¹¹⁰ Muharem Krzić, T. 1439-1440; BT-7, T. 3041-3042 (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4407; Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7056-7057; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004677; BT-26, T. 9101 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9362; Samir Dedić, T. 10455-10456; Asim Egrlić, T. 10525; BT-23, T. 6409; Grgo Stojić, T. 6766; Faik Bišćević, T. 7014-7017, 7113.

¹¹¹ Adil Osmanović, T. 16555; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004677; Naum Golić, T. 23490-23495.

¹¹² Muhamed Filipović, T. 9400-9401; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004677-2004678; BT-26, T. 9112 (zatvorena sjednica).

¹¹³ Muharem Krzić, T. 1572; Zijahudin Smailagić, T. 2103, 2140; BT-20, T. 5292-5295 (zatvorena sjednica); BT-13, T. 4744 (zatvorena sjednica); BT-42, DP P564, T. 2033-2035 (pod pečatom); BT-79, T. 11351-11352 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8649 (zatvorena sjednica); BT-92, T. 19786-19787, 19881 (poluzatvorena sjednica); BT-19, T. 20707, 20754 (zatvorena sjednica).

¹¹⁴ Mevludin Sejmenović, T. 12236-12237; Paddy Ashdown, T. 12387-12389; Muharem Murselović, T. 12625-12626; BT-96, T. 17667-17671 (zatvorena sjednica); BT-92, T. 19881-19884 (zatvorena sjednica); Jovica Radojko, T. 20230-20232; BT-7, T. 2975-2976 (zatvorena sjednica); Mirko Dejanović, T. 23144-23145; BT-19, T. 20719, 20745 (zatvorena sjednica).

razvijati u suprotnim smjerovima. Do najvećeg razmimoilaženja u stavovima došlo je povodom pitanja ustavnog položaja BiH. Dok su SDA i HDZ zagovarali otcjepljenje SRBiH od SFRJ, SDS se čvrsto zalagao za očuvanje Jugoslavije kao države kako bi svi Srbi i dalje živjeli zajedno u jednoj državi i kako ne bi postali manjina u nezavisnoj bosanskoj državi.¹¹⁵ Predsjednik SDS-a Radovan Karadžić održao je 15. oktobra 1991. strastveni govor u Skupštini SRBiH u Sarajevu i najavio da bi bosanski Muslimani mogli nestati kao zajednica ako proglaše nezavisnost SRBiH od SFRJ. Predsjednik SDA Alija Izetbegović odgovorio je da Karadžićeva prijeteća poruka i njegov način izlaganja pokazuju zašto će SRBiH možda biti prisiljena da se odvoji od SFRJ.¹¹⁶ Nakon što je Skupština SRBiH završila s radom za taj dan, a delegacija SDS-a otišla, delegati HDZ-a i SDA ponovo su se sastali bez njih i usvojili Deklaraciju o nezavisnosti, učinivši korak bliže nezavisnosti SRBiH.¹¹⁷

62. Poslanici SDS-a u Skupštini SRBiH osnovali su 24. oktobra 1991. na sastanku svog kluba zasebnu Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) i izabrali Momčila Krajišnika za njenog predsjednika.¹¹⁸ Skupština Srpske Republike BiH usvojila je odluku o plebiscitu srpskog naroda u BiH u vezi s pitanjem ostanka BiH u Jugoslaviji. Bosanski Srbi su 9. i 10. decembra 1991. velikom većinom glasova odlučili da ostanu dio SFRJ.¹¹⁹

63. Početkom 1992. SDA je pojačao pritisak za proglašenje nezavisnosti SRBiH od SFRJ.¹²⁰ Referendum o pitanju nezavisnosti održan je 29. februara i 1. marta 1992. Bosanski Srbi su u velikom

¹¹⁵ BT-79, T. 11441, 11449, 11659 (zatvorena sjednica); Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3629; BT-104, T. 18634 (poluzatvorena sjednica); BT-19, T. 20601-20604, 20696-20703 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 12: “Srbi u Bosanskoj Krajini bili su iz nužde duboko vezani za Jugoslaviju, s obzirom na njihov izolirani položaj u Bosni. Iz tog razloga su se pridružili partizanskom pokretu. Iz tog istog razloga oni su predstavljali jedan od centara otpora stvaranju nezavisne bosanske države 1991. i 1992. godine kada se Jugoslavija raspadala.”

¹¹⁶ DP P2656.1, izvod iz stenograma sjednice Skupštine SRBiH od 15. oktobra 1992., Radovan Karadžić obraćajući se Aliji Izetbegoviću: “Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu, ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak. Jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovde.”; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 59; Robert Donia, T. 1113-1114; Patrick Treanor, T. 18709, 18741; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 18.

¹¹⁷ DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 59.

¹¹⁸ DP P21, stenogram konstitutivne sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH od 24. oktobra 1991.; Robert Donia, T. 1114-1117; Patrick Treanor, T. 18709, 18741; DP 2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 96.

¹¹⁹ DP P1817, objavio Radio Bosanski Petrovac; Robert Donia, T. 1121-1122; Muharem Krzić, T. 1754-1755. Glasati su mogli i nesrbi, ali njima su bili namijenjeni glasački listići druge boje koji su se brojali odvojeno. Glasao je vrlo mali broj Hrvata i Muslimana: Robert Donia, T. 1118-11121.

¹²⁰ Badinterova komisija Evropske zajednice preporučila je 15. januara 1992. da se održi referendum u vezi s pitanjem nezavisnosti SRBiH: Robert Donia, T. 1143, 1227-1228; Patrick Treanor, T. 20962-20965; DP DB161, “Mišljenje o priznavanju”. Ministri vanjskih poslova Evropske zajednice odobrili su 17. decembra 1991. proceduru kojom se republikama SFRJ omogućuje da zatraže nezavisnost i osnovali su komisiju koja će ocijeniti pristigle molbe. Savjetodavna Badinterova komisija Evropske zajednice zatim je pozvala republike da dostave svoje zahtjeve kako bi ih mogla ocijeniti na osnovu pridržavanja određenih smjernica kao što je postojanje zakonskih odredbi u vezi s poštovanjem ljudskih prava i prava manjina: DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 62. Ideji o referendumu žestoko se opirao SDS, koji je sve Srbe pozvao da referendum bojkotuju, dok se rukovodstvo SDA i HDZ-a zalagalo za davanje glasa u prilog nezavisnosti Bosne: Robert Donia, T. 1237-1239; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 62; Muharem Krzić, T. 1754; BT-9, T. 3664-3665 (zatvorena sjednica); Patrick Treanor, T. 20920-20924; BT-19, T. 20607 (zatvorena sjednica); Mirko Dejanović, T. 23220. SDS je zagovarao tzv. ‘Cutileirov plan’, kojim je predviđena

broju bojkotovali referendum, na kojem je velikom većinom izglasana nezavisnost BiH.¹²¹ S obzirom na rezultat referenduma, Evropska zajednica je 6. aprila 1992. priznala BiH kao nezavisnu državu. Priznanje od strane SAD-a uslijedilo je 7. aprila 1992.¹²²

64. Referendum i priznanje BiH kao nezavisne države od strane međunarodne zajednice koje je potom uslijedilo povećali su napetosti između bosanskih Srba s jedne strane i bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s druge. Ubrzo nakon toga u BiH je izbio oružani sukob.¹²³

B. Politički program rukovodstva bosanskih Srba

65. Tokom druge polovine 1991. već je izgledalo malo vjerovatno da će SRBiH ostati u SFRJ. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je tokom tog perioda rukovodstvo bosanskih Srba, uključujući članove Glavnog odbora SDS-a kao i bosanske Srbe predstavnike oružanih snaga, zasnovalo plan da poveže područja u BiH sa srpskim stanovništvom, da nad tim područjima preuzme kontrolu i da stvori zasebnu državu bosanskih Srba iz koje će biti trajno uklonjena većina nesrba (dalje u tekstu: Strateški plan). Rukovodstvo bosanskih Srba znalo je da se Strateški plan može provesti samo uz pomoć sile i straha.

66. Savjet SDS-a raspravljao je 15. oktobra 1991. o strategiji uspostave srpske vlade, što je obuhvatalo formiranje paralelnih organa vlasti, regionalizaciju BiH i vojnu organizaciju.¹²⁴

67. Na prvoj sjednici Skupštine srpskog naroda u BiH, održanoj 24. oktobra 1991., Radovan Karadžić je jasno dao do znanja da su bosanski Srbi spremni svoje ciljeve postići pomoću sile i straha ako im to ne uspije na drugi način.¹²⁵

68. U govoru održanom povodom plebiscita srpskog naroda u Sarajevu u novembru 1991. godine, Radovan Karadžić je predstavnicima opština, članovima SDS-a, dao uputstvo da u svojim opštinama,

kantonizacija SRBiH: Robert Donia, T. 1241-1242; DP DB1, *“The War in Bosnia and Herzegovina”*, jedan od autora Paul Shoup, str. 111, 113; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 70. U vezi s angažmanom međunarodne zajednice u BiH, *vidi* DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 19.

¹²¹ Robert Donia, T. 1154; Patrick Treanor, T. 20920-20924; Muharem Krzić, T. 1447.

¹²² Robert Donia, T. 1155; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 70; DP DB1, *“The War in Bosnia-Herzegovina”*, jedan od autora Paul Shoup, str. 94-98. BiH je postala članica Ujedinjenih nacija 22. maja 1992.: *vidi* rezoluciju Generalne skupštine UN-a A/RES/46/237 od 22. maja 1992.; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3626.

¹²³ Adil Draganović, T. 4897; BT-19, T. 20600-20601 (zatvorena sjednica); Zijahudin Smailagić, T. 1947-1948; Robert Donia, T. 1135-1137. “Srbi su počeli s granatiranjem Sarajeva 6. aprila. Nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, 7. i 8. aprila srpske snage prešle su iz Srbije Drinu i započele opsadu muslimanskih gradova Zvornika, Višegrada i Foče. Do sredine aprila cijela Bosna bila je zahvaćena ratom.”: DP DB1, *“The War in Bosnia and Herzegovina”*, jedan od autora Paul Shoup, str. 129.

¹²⁴ DP P2464, govor Radovana Karadžića na zasjedanju Skupštine SRBiH 14. oktobra 1991.; DP P20, zapisnik sa sastanka održanog 15. oktobra 1991.

¹²⁵ DP P21, stenogram konstitutivne sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, održane 24. oktobra 1991., prema kojem je Radovan Karadžić izjavio sljedeće: *“War will start here only if someone attempts to force the Serbs to do something they do not want to do”*.

regijama i mjesnim zajednicama uvedu vlast koja će se u potpunosti sastojati od bosanskih Srba.¹²⁶ Skupština srpskog naroda u BiH izglasala je 11. decembra 1991. preporuku za osnivanje posebnih srpskih opština. Otvoreno proklamovani cilj ove odluke bio je “razvaljivanje postojećih opština gdje Srbi nisu u većini”.¹²⁷

69. Glavni odbor SDS-a objavio je 19. decembra 1991. dokument pod naslovom “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima” (dalje u tekstu: Uputstvo s varijantom A i B). To uputstvo propisuje na koji način će biti provedene određene utvrđene aktivnosti u svim opštinama u kojima žive Srbi, a u suštini se radi o nacrtu za preuzimanje vlasti od strane bosanskih Srba u opštinama u kojima oni predstavljaju većinu stanovništva (dalje u tekstu: Varijanta A) i opštinama gdje su u manjini (dalje u tekstu: Varijanta B).¹²⁸ Formulirani cilj Uputstva s varijantom A i B bio je “provođenje plebiscitarne odluke kojom se srpski narod u Bosni i Hercegovini opredijelio da živi u jedinstvenoj državi” i “povećanje mobilnosti i spremnosti za odbranu interesa srpskog naroda”.¹²⁹

70. Uputstvo s varijantom A i B sadržavalo je, između ostalog, i direktivu prema kojoj će opštinski odbori SDS-a formirati krizne štabove srpskog naroda u svojim opštinama.¹³⁰ “Zadaci, mjere i druge

¹²⁶ DP P2466, govor Radovana Karadžića 1. novembra 1991., u kojem je izjavio: “*I am kindly asking you..., you should seize power completely and energetically... to get ready and establish your authority in your territories; in municipalities, regions, local communities*”.

¹²⁷ Vidi DP P24, stenogram 3. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, str. 13, 25; Robert Donia, T. 1293-1295.

¹²⁸ DP P25, “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima” (dalje u tekstu: Uputstvo s varijantom A i B). Dokument je u potpunosti objavljen u novinama *Slobodna Bosna* 12. marta 1992., DP P122. Dokument je podijeljen opštinskim odborima SDS-a, Predrag Radić, T. 22167-22168, 22335; Rajko Kalabić, T. 22576-22577, i o njemu se u opštinama diskutovalo – uključujući i one opštine koje nisu bile u ARK-u – na razini opštinskih odbora SDS-a i/ili kriznih štabova. Skupština Srpske Republike BiH raspravljala je o drugom stepenu provođenja Uputstva s varijantom A i B: DP P102, “Zaključci” Skupštine Srpske Republike BiH u vezi sa zakonitošću referenduma o statusu BiH, str. 30; DP P2470, stenogram 6. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, 26. januar 1992. O dokumentu se raspravljalo i na sjednici Glavnog odbora SDS-a, na kojoj je riječ, između ostalih, uzeo i Radovan Karadžić: DP P2383.14, govor Radovana Karadžića, 14. februar 1992. Vidi takođe DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 22.

¹²⁹ DP P25, Uputstvo s varijantom A i B, dio I, tačke 1-2. Rukovodstvo bosanskih Srba u potpunosti je bilo svjesno toga da će uspostavljanje vlasti bosanskih Srba, osobito na područjima gdje su bosanski Srbi u manjini, nužno podrazumijevati upotrebu sile i straha: na 4. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 21. decembra 1991., Radovan Karadžić je izjavio sljedeće: “Mi kao razumna bića možemo da znamo šta znači građanski rat, a možemo tačno iz iskustva u Hrvatskoj da vidimo šta nam se desilo. U građanskom ratu u BiH, pored toga što bi poginulo nekoliko stotina hiljada ljudi, pored toga što bi se nekoliko stotina gradova potpuno razrušilo, došlo bi i do masovnog i ubrzanog preseljavanja naroda, do homogenizacije [stanovništva]”, DP P2467. Na istoj sjednici Radislav Vukić je izjavio: “Ukoliko EZ ostvari svoje prijetnje da prizna Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu, kao sastavni dio nekakve buduće Nezavisne Države Hrvatske [...] doći će do ponovnog srpskog ustanka i masovnog krvoprolića u kojem će neki narodi koji su naknadno postali potpuno nestati”, DP P2467. Vidi takođe DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 6-7: “U Bosni provala nasilja, ako nam je istorija pokazatelj, može značiti samo neumoljivo potonuće u prolivanje krvi i ekscese”.

¹³⁰ DP P25, Uputstvo s varijantom A i B, uputstvo 3. Stvaranje kriznih štabova u ratu bilo je u SRBiH već predviđeno zakonom. U slučaju kriznih štabova predviđenih Uputstvom s varijantom A i B izuzetno je bilo to da se tu radilo o kriznim štabovima *srpskog* naroda, odnosno tijelima koje je osnivala politička stranaka i čiji će članovi biti funkcioneri i osobe koje će stranka imenovati na razne administrativne funkcije: Patrick Treanor, T. 18801.

aktivnosti” o kojima se govori u Uputstvu s varijantom A i B provodiće se isključivo po nalogu predsjednika SDS-a.¹³¹

71. Početkom 1992., dok su trajali međunarodni pregovori kojima se pokušavalo riješiti pitanje statusa BiH, rukovodstvo bosanskih Srba provelo je svoj plan da teritorije koje su smatrali svojim odvoje o postojećih struktura SRBiH i stvore zasebnu državu bosanskih Srba. Skupština Srpske Republike BiH proglasila je 9. januara 1992. Srpsku Republiku BiH, koja će 12. avgusta 1992. biti preimenovana u Republiku Srpsku (dalje u tekstu: RS),¹³² Ona se sastojala od tzv. srpskih autonomnih regija i oblasti, među kojima je bila i Autonomna Regija Krajina.¹³³

72. Rasprave koje su se odvijale u Skupštini Srpske Republike BiH tokom nekoliko idućih mjeseci pokazuju da je rukovodstvo bosanskih Srba i dalje bilo odlučno da stvori državu u kojoj neće biti mjesta za nesrbe. U ostvarivanju tog cilja bilo je predviđeno trajno uklanjanje nesrba s teritorije proglašene Srpske Republike BiH putem sile i straha.¹³⁴ Rukovodstvo bosanskih Srba tu je svoju namjeru izražavalo i van zasjedanja Skupštine Srpske Republike BiH.¹³⁵

¹³¹ DP P25, Uputstvo s varijantom A i B, dio III, tačka 3. *Vidi* takođe DP P2475, transkript 14. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 27. marta 1992., na kojoj je Radovan Karadžić poslanicima rekao sljedeće: “Čim dođete u svoje opštine, [obavezni ste da] odmah hitno formirate krizne štabove.” Kasnije je u svom govoru ponovio ovaj zahtjev, tražeći da to učine “s punim ovlaštenjima Skupštine [Srpske Republike BiH]”.

¹³² Radi jednostavnosti, Republika Srpska (proglašena tek 12. avgusta 1992.) pominjaće se u cijeloj presudi pod nazivom Srpska Republika BiH.

¹³³ DP P2469, stenogram 5. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 9. januara 1992.; Robert Donia, T. 1143; Patrick Treanor, T. 20960. *Vidi* takođe, VI.A.1, “Osnivanje ARK-a”.

¹³⁴ Na 8. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 25. februara 1992., Radovan Karadžić je jasno dao do znanja da BiH “neće biti unitarna već da će imati svoje sastavne dijelove... Hrvati kažu: državna zajednica, Muslimani bi rekli: zajednička država, a mi kažemo: zajednica država... srpski narod se neće smiriti dok ne dospije u ono što je imao za vrijeme Nemanjića: svoju državu”, DP P33. Vojo Kuprešanin je izjavio: “Ja nisam ni za bilo kakve zajedničke institucije zajedno s Muslimanima i Hrvatima BiH. Lično smatram da su oni nama prirodni neprijatelj. Vi već znate šta su prirodni neprijatelji i da mi više nikada ne možemo živjeti zajedno.” DP P33. *Vidi* takođe BT-19, T. 20718 (zatvorena sjednica). Na 10. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 11. marta 1992., Radovan Karadžić je jasno kazao da ništa ne može uspjeti ako je urađeno protiv volje jedne nacionalne zajednice, rekavši da nešto takvo “da samo može da vodi do nekontrolisanih procesa i haosa koji bi rezultirao krvavim građanskim ratom sa stotinama hiljada mrtvih i stotinama porušenih gradova ... pretpostavlja se da bi se u građanskom ratu desilo ogromno nasilno i krvavo iseljavanje manjinskih dijelova naroda iz jednog regiona u drugi”, DP P2473. Na 11. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 18. marta 1992., Radovan Karadžić je izjavio: “Budite sigurni, nema potpisivanja dok ne postignemo što hoćemo, a vi svi znate našu stratešku zamisao. Onog trena kada postignemo samostalnu Srpsku Bosnu i Hercegovinu, samostalnu od ostale dvije i od centralnih organa, onda pred nama leže mogućnosti za povezivanja: državna, ekonomska, kulturna i kakva mi hoćemo. Sada ne moramo sve kazati. Činjenica je da su sada durbini uprijeti na Jugoslaviju, na Bosnu i Hercegovinu. Krajnji strateški cilj sada mora ostati tajan.” DP P2474. Momčilo Krajišnik je uzeo riječ i kazao sljedeće: “U tom smislu bilo bi dobro strateški učiniti jednu stvar: početi ovo što smo se dogovorili: etničko razdvajanje na terenu. Početi utvrđivati teritoriju, a kada se teritorija utvrdi, onda je stvar dodatnih razgovora kako će čija vlast da funkcioniše.” DP P2474. Biljana Plavšić je dodala: “U vezi s onim što je prije rečeno, faktičko stanje treba osigurati na terenu.” DP P2474. Na toj istoj sjednici Miroslav Vještica (poslanik iz Bosanske Krupe) govorio je o formiranju srpskog MUP-a i narodne odbrane te je izjavio: “Moramo zauzeti sve svoje srpske teritorije, fizički, sa svojom teritorijalnom odbranom, svojom srpskom milicijom”, DP P2474. Na 12. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 24. marta 1992., Radovan Karadžić je jasno kazao da ne samo da postoji plan za preuzimanje teritorije, nego da je i spreman za provođenje: DP P26, stenogram.

¹³⁵ Dana 15. oktobra 1991., odnosno istog dana kada je predsjednik SDS-a Radovan Karadžić održao strastveni govor pred narodnom skupštinom SRBiH u Sarajevu, u kojem je pomenuo mogućnost da Muslimani nestanu kao zajednica ako proglase nezavisnost SRBiH od SFRJ, na sastanku Savjeta SDS-a jedan od njegovih članova primijetio je sljedeće:

73. Krajem marta 1992. rukovodstvo bosanskih Srba preduzelo je u cilju provođenja Strateškog plana mjere za odvajanje policijskih snaga bosanskih Srba od nesrpskih policijskih snaga, te za stavljanje policije bosanskih Srba pod civilnu komandu bosanskih Srba.¹³⁶ Skupština Srpske Republike BiH osnovala je 27. marta 1992. Srpsko ministarstvo unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP).¹³⁷ Ministarstvo narodne odbrane Srpske Republike BiH 16. aprila 1992. donijelo je odluku o tome da Teritorijalna odbrana (dalje u tekstu: TO) predstavlja oružanu snagu Srpske Republike BiH, te da komandovanje i rukovođenje TO-om vrše opštinski, oblasni i regionalni štabovi, kao i štab TO-a Srpske Republike BiH. Istom odlukom Ministarstvo narodne odbrane proglasilo je neposrednu ratnu opasnost i naredilo opštu javnu mobilizaciju TO-a na cjelokupnoj teritoriji Srpske Republike BiH. Pored toga, naređeno je i formiranje štabova TO-a u novoosnovanim opštinama bosanskih Srba.¹³⁸

74. U aprilu 1992. Radovan Karadžić i Nikola Koljević predočili su kartu buduće BiH, prema kojoj je 70% teritorije BiH trebalo pripasti Republici srpskog naroda u BiH. Nekoliko mjeseci kasnije ta karta postala je stvarnost – snage bosanskih Srba kontrolisale su tačno ona područja koja su prema karti trebala da čine teritoriju Srpske Republike BiH.¹³⁹

75. Na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 12. maja 1992., kada je oružani sukob već započeo, Radovan Karadžić je iznio šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁰ Prvi i najsudbonosniji cilj bilo je “razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice –

“Večeras moramo raščistiti sa iluzijom da se može naći oblik zajedničkog života sa Muslimanima i Hrvatima”, *vidi* govor Todora Dutine, DP P20, zabilješke sa sastanka održanog 15. oktobra 1991. Na sastanku kluba poslanika SDS-a 28. februara 1992. Radovan Karadžić je izjavio: “Muslimani ne mogu da žive s drugima. To treba da nam je jasno. Nisu mogli s Indusima koji su mirni k'o ovce. ... Nema tu razgovora. I, oni tamo naprave Bosansku krajinu i za dvije godine opet imaš problem da odvajáš tamo svako selo jer će te ovaj marifetlucima i natalitetom nadvladati. Mi ne možemo da dopustimo te stvari.” DP P34, stenogram, str. 36. Regionalni odbor ARK-a SDS-a održao je 6. marta 1992. konferenciju za štampu na kojoj je rečeno da je bilo “opravdano i potrebno zaokruživanje etničkih cjelina u Bosni i Hercegovini” te da, ako pregovori propadnu, “srpskom narodu ne bi preostalo ništa drugo nego da uzme oružje i njime sačuva svoju teritoriju”, DP P121.

¹³⁶ Na 12. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 24. marta 1992., Radovan Karadžić je izjavio sljedeće: “U onom trenutku kada to bude ... možemo da formiramo to što hoćemo. Ima razloga da to bude za dva, tri dana ... Onog trena će sve srpske opštine, kako stare, tako i novoformirane, bukvalno staviti pod svoju kontrolu kompletnu teritoriju odnosno opštine... Tada, u tom trenutku, ... biće jedinstvena metodologija, vi ćete moći to prenijeti u opštine koje predstavljate i kako i šta sve treba učiniti. Kako izdvojiti milicijski sastav, kako uzeti sredstva koja pripadaju srpskom narodu, kako uspostaviti komandu. Milicija tu mora da bude pod komandom civilne vlasti, da je sluša, tu nema zbora – tako mora biti.” DP P26, stenogram.

¹³⁷ Momčilo Mandić, pomoćnik ministra za unutrašnje poslove BiH, poslao je 31. marta 1992. teleks centrima bezbjednosti i svim stanicama javne bezbjednosti u Srpskoj Republici BiH, kojim ih je obavijestio o osnivanju srpskog ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), odnosno o odluci donijetoj na sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 27. marta 1992., na kojoj je svečano proglašen ustav Srpske Republike BiH, DP P2366. *Vidi* takođe Patrick Treanor, T. 18781.

¹³⁸ DP P153, Odluka Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike BiH, koju je potpisao Bogdan Subotić, od 16. aprila 1992. Dana 4. maja 1992. regionalni sekretarijat za narodnu odbranu, na čijem je čelu bio potpukovnik Milorad Sajić, naredio je potpunu mobilizaciju u ARK-u: DP P167, Odluka. *Vidi* takođe BT-21, T. 8356-8358 (zatvorena sjednica); Dobrivoje Vidić, T. 23068-23071.

¹³⁹ BT-19, T. 20635 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁰ DP P50, zapisnik sa 16. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 12. maja 1992. u Banjoj Luci. U uvodu govora stoji sljedeće: “Srpska strana u BiH, Predsjedništvo, Vlada, Savjet za nacionalnu bezbjednost koji smo formirali, donijela je strateške prioritete srpskog naroda, odnosno strateške ciljeve srpskog naroda.”

državno razdvajanje”.¹⁴¹ Drugi ciljevi bili su uspostava koridora između Semberije i Krajine, uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, formiranje granice na rijekama Uni i Neretvi, podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i konačno – pristup moru za Srpsku Republiku BiH.¹⁴²

76. U suštini, ovi strateški ciljevi predstavljali su plan zauzimanja i kontrole teritorije, uspostavljanja države bosanskih Srba, odbrane definisanih granica i odvajanja od drugih etničkih zajednica u BiH.¹⁴³

77. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je prvi strateški cilj za sobom povlačio trajno uklanjanje značajnog dijela nesrpskog stanovništva s teritorije zamišljene države bosanskih Srba.¹⁴⁴ Kada se političke diskusije na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH o kretanju stanovništva sagledaju u vezi s huškačkim,¹⁴⁵ ratobornim¹⁴⁶ i pogrdnim¹⁴⁷ komentarima o nesrpskom stanovništvu Bosne i Hercegovine iznesenim na tom istom zasjedanju, postaje potpuno jasno da su nesrbi smatrani stalnom prijetnjom, te da ih je u znatnom broju trebalo trajno ukloniti s teritorija koje su svojatali bosanski Srbi. Vrijedno je obratiti pažnju na komentar Dragana Kalinića, delegata iz Sarajeva, koji će kasnije postati ministar zdravstva u Srpskoj Republici BiH: “Naime, ova bi skupština od svih odluka možda trebala da donese jednu najvažniju, a to je – jesmo li mi izabrali ratnu ili pregovaračku opciju. Ne kažem to bez razloga i moram odmah reći, poznavajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati, sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomije, što podrazumijeva, naravno i eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi”.¹⁴⁸

78. Šesnaesta sjednica Skupštine Srpske Republike BiH predstavlja kulminaciju jednog političkog procesa. Na tom zasjedanju nisu samo artikulisani strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i

¹⁴¹ DP P50, zapisnik, str. 13-14: “Razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje. Razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji i koji su iskoristili svaku priliku, prije svega u ovom vijeku, da nasrnu na nas i koji bi nastavili sa takvom praksom, ako bismo i dalje ostali zajedno u istoj državi.” *Vidi* takođe Ewan Brown, T. 19235.

¹⁴² DP P50, zapisnik, str. 13-14.

¹⁴³ Ewan Brown, T. 19233. *Vidi* takođe DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 25.

¹⁴⁴ DP P50, zapisnik 16. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 12. maja 1992. u Banjoj Luci, na kojoj je Radovan Karadžić izjavio: “Ne želimo da dobijemo svoju državu uz velik broj onih koji su protiv te države”, str. 16. Miroslav Vještica (poslanik iz Bosanske Krupe) tom prilikom je izjavio da “nema više Muslimana u Srpskoj opštini Bosanska Krupa ... Hoće li se gdje imati vratiti, ja mislim da neće, s obzirom na to da nas je predsjednik obradovao da je granica desna obala Une”. *Vidi* i slične komentare drugih delegata s tim u vezi: Trifko Radić, str. 20, i Aleksa Milojević, str. 35. *Vidi*, nadalje, Ewan Brown, T. 19236, 19241-19242; DP 2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 25-26; Paul Shoup, T. 24562-24563.

¹⁴⁵ DP P50, zapisnik, str. 8, 12. Na primjer, riječi Radovana Karadžića u vezi s “militantnim islamskim fundamentalizmom” i o Bosni koja postaje “mostobran islamskih, prije svega turskih, interesa u Evropi”.

¹⁴⁶ DP P50, zapisnik, str. 33. Na primjer, komentar Dušana Kozića da “neprijatelja – ustaše i mudžahedine – svim sredstvima moramo pobijediti”.

¹⁴⁷ DP P50, zapisnik, str. 27. Na primjer, komentar Milana Novakovića da su Muslimani “najbolji za saradnju kad je srpska vlast i na to najbolje reaguju, kada srpska vlast postoji, onda je najbolji mir u kući”.

¹⁴⁸ DP P50, zapisnik, str. 22. Tokom istog zasjedanja Skupštine Srpske Republike BiH optuženi je s odobravanjem govorio o ovom komentaru Dragana Kalinića: *ibid.*, str. 29; Milorad Dodik, T. 20484; Mevludin Sejmenović, T. 12111-12112.

Hercegovini, nego je Skupština Srpske Republike BiH učinila i ključni korak prema ostvarenju tih ciljeva: osnovana je Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: VRS),¹⁴⁹ koja je stavljena pod vrhovnu komandu Predsjedništva Srpske Republike BiH.¹⁵⁰ General-potpukovnik Ratko Mladić prihvatio je položaj komandanta Glavnog štaba VRS-a,¹⁵¹ očigledno znajući da politički kurs formulisan na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH nužno vodi u masovno, nasilno i stalno uklanjanje nesrpskog stanovništva s teritorije proglašene Srpske Republike BiH i prihvatajući da VRS odigra ključnu ulogu u provođenju te politike. On je zapravo potvrdio da dijeli stanovišta političkog rukovodstva bosanskih Srba.¹⁵² General-potpukovnik Ratko Mladić i njegovi neposredno podređeni te su političke strateške ciljeve pretvorili u operativne imperativne VRS-a.¹⁵³

79. Pretresno vijeće je uvjeren da šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, formulisanih na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, nije bilo politička retorika. Bio je to politički manifest rukovodstva bosanskih Srba, za koji se pokazalo da je bio pokretačka snaga operacija oružanih snaga bosanskih Srba s odlučujućim uticajem na događaje u BiH od maja 1992. nadalje.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Kada je 12. avgusta 1992. Srpska Republika BiH preimenovana u Republiku Srpsku, promijenio se i naziv vojske pa je "Vojska Srpske Republike BiH" postala "Vojska Republike Srpske" (VRS). Radi jednostavnosti, Pretresno vijeće je naziv "VRS" koristilo u tekstu cijele presude, čak i kada se govori o događajima prije 12. avgusta 1992.

¹⁵⁰ DP P50, zapisnik, str. 60, Ewan Brown, T. 19232-19133; DP P 2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 32-35; Mirko Dejanović, T. 23210-23212; Osman Selak, T. 12905-12908, 13262-13267; Muharem Murselović, T. 12292. Sastav Predsjedništva Srpske Republike BiH tokom prve godine nekoliko se puta mijenjao i broj članova varirao je između dva i pet, no članovi Predsjedništva u tom razdoblju uvijek su birani iz iste grupe u kojoj su bili: Radovan Karadžić, Nikola Koljević, Biljana Plavšić, Momčilo Krajišnik i Branko Đerić: DP P2352, Dodatak uz izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 99-100. Na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH Ratko Mladić je napomenuo "da će lanac komandovanja polaziti od predsjednika, preko Glavnog štaba, do potčinjenih jedinica, da će postojati jedinstven sistem političkog i vojnog rukovođenja, da će se vojska sastojati od korpusa i da će zakonskim mjerama biti nametnuta apsolutna poslušnost i disciplina", DP P50, zapisnik; *vidi* takođe DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 32. Vojska Srpske Republike BiH, kasnije preimenovana u VRS, zvanično je osnovana 19. maja 1992.

¹⁵¹ Ratko Mladić imenovan je za načelnika Glavnog štaba VRS-a 12. maja 1992., *vidi* DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 33, fusnota 97.

¹⁵² DP P50, zapisnik 16. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 12. maja 1992. u Banjoj Luci, str. 41, 47, tokom koje je Ratko Mladić izjavio: "Glava aždaje fundamentalizma je ispod našeg čekića. ...Neprijatelj je svim silama nasrnuo na nas sa svih strana. A neprijatelj je zajednički, bilo da su muslimanske horde ili hrvatske horde. To je naš zajednički neprijatelj. E, sad je bitno da mi političkom i drugom igrom izbacimo i jednog i drugog ili da se organizujemo i oružanom akcijom izbacimo jednoga, a sa drugim možemo nekako. ...Formiramo vojsku koja će braniti i odbraniti naše tragove i zaštititi našu nejač od osvajačkih ambicija nacističkih plaćenika." Ratko Mladić je uz to izjavio da prisilno uklanjanje Muslimana shvata kao genocid, DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 26.

¹⁵³ *Vidi* DP P2419, "Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini", koju je Glavni štab VRS-a objavio u aprilu 1993., str. 159: "Pravovremeno definisani i postavljeni strateški ciljevi našeg rata Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, komandama i jedinicama dali su opštu orijentaciju na osnovu koje smo planirali operacije i združene bojeve. ...Postavljene ciljeve i zadatke Glavni štab Vojske Republike Srpske je pretvarao u opšte i pojedinačne zadatke Vojske Republike Srpske i pojedinih operativnih i taktičkih sastava pri čemu smo određivali ciljeve za svaki oblik borbenih dejstava, operaciju ili boj." *Vidi* takođe DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 29-32. U vezi s uticajem SDS-a na sve razine komande, *vidi* DP P 2419, "Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini", koju je Glavni štab VRS-a objavio u aprilu 1993. *Vidi* takođe VI.C.3, Nadležnost kriznog štaba ARK-a nad vojskom.

¹⁵⁴ DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 29, 32.

C. Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj Krajini

80. Prije izbijanja oružanog sukoba SDS je pokrenuo propagandni rat koji je imao užasne posljedice po ljude svih nacionalnosti stvorivši međusobni strah i mržnju i osobito huškajući bosanske Srbe protiv drugih naroda. Vrlo brzo građani koji su prije mirno zajedno živjeli pretvorili su se u neprijatelje, a mnogi od njih – u ovom slučaju prvenstveno bosanski Srbi – postali su ubice pod uticajem medija koji su u to vrijeme već bili pod kontrolom rukovodstva bosanskih Srba.¹⁵⁵ Korišćenje propagande bila je nerazdvojivi dio provođenja Strateškog plana i stvorilo je klimu u kojoj su ljudi bili spremni da tolerišu vršenje zločina i da sami čine zločine.

81. Što se tiče konkretno Bosanske krajine, paravojna skupina poznata pod imenom “Vukovi s Vučjaka” koju je podržavao SDS zauzela je u avgustu 1991. televizijski relej na Kozari.¹⁵⁶ Frekvencije su preusmjerene i usljed toga većina opština u Bosanskoj krajini više nije mogla pratiti televizijske i radijske programe iz Sarajeva, nego isključivo programe iz Beograda i povremeno iz Hrvatske, a od marta 1992. nadalje i iz Banje Luke.¹⁵⁷ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su bili zaposleni na televizijskim i radio stanicama, kao i u većini novina, otpušteni su i umjesto njih su došli bosanski Srbi.¹⁵⁸

82. Počevši od tog vremena smisao poruke koju je SDS širio putem medija bio je da bosanskim Srbima prijete progon i genocid od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, te da se Srbi moraju zaštititi kako se ne bi ponovili zločini koji su nad njima počinjeni tokom Drugog svjetskog rata.¹⁵⁹ Nekoliko političara iz SDS-a redovno se pojavljivalo u medijima s diskriminacijskim govorima, vrijeđajući bosanske Muslimane i bosanske Hrvate s očiglednim ciljem stvaranja straha i mržnje među

¹⁵⁵ BT-19, T. 20654 (zatvorena sjednica); Ivo Atljija, DP P1527, T. 5549; BT-94, T. 17997, 18165-18166; BT-9, T. 3305-3306 (zatvorena sjednica); DP P121, vijest u vezi s konferencijom za štampu Regionalnog odbora SDS-a ARK-a, 6. mart 1992.; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 6.

¹⁵⁶ U avgustu 1994., tokom proslave treće godišnjice zauzimanja Kozare, Vojo Kuprešanin kazao je sljedeće: “Pa mi smo već tada znali, država bez televizije, bez radija, bez medija i država bez monete ne može da bude država i ne može da opstane. Mi smo znali u bivšoj BiH, u toj skupštini, jednostavno da sa Muslimanima i sa anti srpskom koalicijom, i Hrvatima nije moglo ništa da se postigne i bili smo svesni da se mi moramo razići. Taj je razlaz, jednostavno mi smo počeli sa Autonomnom regijom, a onda preuzimanju releja”, DP P1532, video-traka. *Vidi* takođe Dobrivoje Vidić, T. 23043-23046; Mevludin Sejmenović, T. 12239-12245, 12315.

¹⁵⁷ BT-9, T. 3216-3217, 3255, 3642 (zatvorena sjednica); BT-11, T. 3878-3879, 4138-4139 (zatvorena sjednica); BT-7, T. 3119 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović T. 12239-12243; Muhamed Filipović, T. 9295-9296, 9347-9348; Muhamed Sadiković, T. 18346-18347; Ahmet Hidić, T. 16300-16303. Asim Erglić, T. 10644, koji kaže da je sarajevska televizija nestala sredinom aprila 1992. *Vidi* takođe DP P543, novinski članak iz *Glasa* od 16. oktobra 1991., u kojem se izvještava o zauzimanju repetitora.

¹⁵⁸ Svjedok BT-9, T. 3305-3306, 3319-3327, 3678-3680 (zatvorena sjednica). Izuzetak je predstavljalo *Oslobođenje*, čiji je sastav zaposlenih ostao višenacionalan tokom cijelog sukoba, Muharem Krzić, T. 1449-1450.

¹⁵⁹ BT-11, T. 3915, 4135, 4149 (zatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1440; BT-9, T. 3512-3513 (zatvorena sjednica); BT-94, T. 17997; *vidi* takođe DP P2326 (pod pečatom); Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004677; DP P855, emisija Radio Ključa, zajednički proglas Srpske pravoslavne crkve i SDS-a; Muhamed Filipović, T. 9318; Adil Draganović, T. 5741; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4552; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2687. Pretresno vijeće ima na umu da bosanski Srbi u to vrijeme još nisu bili u ratu s bosanskim Muslimanima.

etničkim grupama i huškanja bosanskih Srba protiv drugih naroda.¹⁶⁰ Objavljivane su fotografije masakriranih vojnika i širene glasine o zločinima počinjenim nad bosanskim Srbima.¹⁶¹ U propagandnoj kampanji učestvovali su i neki intelektualci bosanski Srbi, kao i neki pripadnici Srpske pravoslavne crkve.¹⁶² U kasno proljeće 1992. propaganda je postala još agresivnija, sugerišući da bi se nesrbi trebali odseliti s teritorije bosanskih Srba¹⁶³ i da na tom području može ostati samo mali postotak nesrba.¹⁶⁴ Nakon što je izbio oružani sukob, mediji su katkada otvoreno huškali ljude na ubijanje nesrba.¹⁶⁵

83. Propagandna kampanja postigla je svoj cilj i kod bosanskih Srba i kod nesrpskog stanovništva Bosanske krajine. Dok je bosanske Srbe poticala da nesrpsko stanovništvo doživljavaju kao neprijatelja i da tako s njim postupaju, pripremajući pritom bosanske Srbe na zločine koji će uslijediti, istovremeno je među nesrpskim stanovništvom širila strah i stvarala atmosferu terora koja je doprinijela njegovom kasnijem masovnom egzodusu.¹⁶⁶

84. Jedna od mjera preduzetih u okviru provođenja Strateškog plana bila je otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s ključnih položaja u vojsci, policiji i iz drugih javnih ustanova i preduzeća. Taj proces je započeo već tokom rata u Hrvatskoj kada su nesrbi zbog neodazivanja na mobilizaciju bili otpušteni s posla. To se pogoršalo tokom predmetnog vremena Optužnice toliko da su gotovo svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili otpušteni sa radnih mjesta i tako lišeni sredstava za život. Nema sumnje da je i pogoršanje ekonomske situacije bilo razlog za otpuštanje nekih nesrba,

¹⁶⁰ BT-22, T. 4410-4411; BT-9, T. 3199-3200, 3265, 3431 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2308. Muslimane su mediji opisivali kao islamske fundamentaliste, ekstremiste ili fanatike, nazivali ih 'zelenim beretkama', 'turcima' ili 'balijama', dok se o Hrvatima govorilo kao o 'ustašama': DP P2326 (pod pečatom); Amir Džonlić, T. 2307; Muharem Krzić, T. 1469; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6658.

¹⁶¹ Kao primjer jedne takve fotografije, *vidi* DP P510; BT-9, T. 3494-3495 (zatvorena sjednica). Jedna od takvih dobro poznatih glasina ticala se smrti dvanaest beba bosanskih Srba u bolnici u Banjoj Luci zbog nestašice kisika, BT-20, T. 5335-5337 (zatvorena sjednica). Odbrana tvrdi da smrt dvanaest srpskih beba nije bila glasina nego utvrđena činjenica. Pretresno vijeće pridaje veću važnost tome da je tu činjenicu, bez obzira na to da li je bila istinita ili lažna, srpska propagandna mašina iskoristila za huškanje Srba protiv Muslimana. Jedna druga glasina ticala se takozvanog "doktora monstruma", dr Sikore, za kojeg se tvrdilo da je sterilizirao Srkinje u Prijedoru. Prema još jednoj od glasina, neke jame na gradilištima u Prijedoru trebale su da posluže kao masovne grobnice za Srbe, BT-106, T. 21123-21125 (zatvorena sjednica); Ivo Atlija, DP P1527, T. 5549-5551; Mirsad Mujadžić, T. 13323-13329; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3706; BT-42, DP P564, T. 1819-1820. *Vidi* takođe DP P1605, članak iz *Kozarskog vjesnika* od 28. juna 1992.; DP 1606, članak iz *Kozarskog vjesnika* od 12. juna 1992.; BT-106, T. 21123-21125 (zatvorena sjednica); Ivo Atlija, DP P1527, T. 5549-5551; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3706; BT-42, DP P564, T. 1819-1820 (pod pečatom).

¹⁶² Osman Selak, T. 13544-13546. Pretresno vijeće se uvjerilo da su se neki srpski intelektualci javno usprotivili politici SDS-a i da su upozoravali na posljedice takve politike. Jedan od najgorljivijih protivnika takve politike bio je Vladimir Srebrov, profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu: DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 7; DP P2725, članak Vladimira Srebrova iz *Borbe* od 2. aprila 1992.: "Iza vas provejava smrt".

¹⁶³ Muharem Krzić, T. 1483-1484.

¹⁶⁴ BT-11, T. 3990, 4059 (zatvorena sjednica); Zijahudin Smailagić, T. 1942; Ibrahim Fazlagić, T. 4273; BT-22, T. 4410; BT-13, T. 4603 (zatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1547-1548; Amir Džonlić, T. 2303.

¹⁶⁵ Dana 30. maja 1992. na radiju su svirale četničke pjesme koje su pozivale na ubijanje 'Turaka' i drugih nesrba. Uz to su se čitala saopštenja kojima je srpski narod obavještavan o napadu na Prijedor muslimanskih ekstremista pod vodstvom Slavka Ećimovića. U saopštenju su se Srbi pozivali na odbranu grada i uništenje Ećimovića i njegove grupe: Nusret Sivac, DP P1547, T. 6573. Između 10. i 20. juna 1992. Srbima su upućivani pozivi da linčuju sve nesrbe: *ibid.*, T.6619.

kao i bosanskih Srba. Međutim, to predstavlja samo dio slike. Dokazi jasno pokazuju postojanje obrasca diskriminacije u načinu na koji su vlasti bosanskih Srba otpuštale nesrbe. Ta diskriminatorska otpuštanja s posla ni na koji način se ne mogu opravdati uticajem rata u Hrvatskoj na ekonomiju u Bosanskoj krajini.¹⁶⁷

85. U proljeće 1992. od svih zaposlenih u lokalnoj Službi javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB) i u drugim javnim službama zatraženo je da potpišu izjavu o lojalnosti vlastima bosanskih Srba.¹⁶⁸ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su odbili potpisati izjavu o lojalnosti otpušteni su.¹⁶⁹ Oni koji su izjavu potpisali, mogli su zadržati radna mjesta. Međutim, u junu 1992. politika se promijenila. Za početak, otpušteni su svi nesrbi na rukovodećim položajima i umjesto njih su imenovani bosanski Srbi.¹⁷⁰ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati otpušteni su iz sudstva, lokalnih preduzeća, medija, bolnica, policijskih snaga i vojske.¹⁷¹ Do kraja 1992. gotovo svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su otpušteni sa radnih mjesta.¹⁷² Mnogi koji su se tokom tog razdoblja pojavili na poslu odbijeni su i nije im bio dopušten pristup radnom mjestu.¹⁷³ Ljudi su generalno slani kućama, bilo im je rečeno da se ne vraćaju i ubrzo nakon toga dobili bi otkaz.¹⁷⁴

86. Vlasti bosanskih Srba na organizovan način vršile su nedopušten pritisak na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate kako bi ih prisilili da napuste to područje. Nesrbima se u bolnicama nije posvećivala jednaka pažnja i ljekarska njega kao bosanskim Srbima. Sloboda kretanja bila im je u

¹⁶⁶ BT-94, T. 17997, 18165-18166; Ivo Atlija, DP P1547, T. 5551.

¹⁶⁷ *Vidi* paragrafe koji slijede.

¹⁶⁸ BT-9, T. 3339-3340 (zatvorena sjednica); BT-11, T. 3959-3960, 3980-3984 (zatvorena sjednica); BT-94, T. 18067; BT-27, DP P1529, T. 4272 (pod pečatom); Muharem Murselović, DP P1542, T. 2698; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004682; BT-26, T. 9102 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9402, 9477-9478; Besim Islamčević, T. 7431; Mirzet Karabeg, T. 6104; Adil Draganović, T. 4924; BT-17, T. 7652 (zatvorena sjednica); Adil Osmanović, T. 16566-16567. *Vidi* takođe DP P141, saopštenje za štampu; DP P142, stenogram konferencije za štampu održane 8. aprila 1992.; Bekir Delić, T. 7939-7940; Adil Osmanović, T. 16566-16567; Mirko Dejanović, T. 23160-23161; Nikola Vračar, T. 23872.

¹⁶⁹ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2698; BT-26, T. 9102 (zatvorena sjednica); Mirzet Karabeg T. 6104; BT-17, T. 7652 (zatvorena sjednica); Adil Draganović, T. 4924.

¹⁷⁰ *Vidi* DP P227, "Službeni glasnik AR Krajina", Zaključci od 8. maja 1992.: "Na rukovodećim mjestima u preduzećima moraju biti apsolutno lojalni ljudi Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini". *Vidi* DP P254/P255, Odluka Kriznog štaba AR Krajine od 22. juna 1992., kojom se određuje da se "isključivo Srbi" mogu nalaziti na "rukovodećim mjestima, zatim na mjestima na kojima je moguć dotok informacija, na mjestima čuvanja društvene imovine, odnosno na svim mjestima koja imaju značaj za funkcionisanje privrednog subjekta". *Vidi* takođe IX.F.2, Pravo na zapošljavanje.

¹⁷¹ Muharem Krzić, T. 1463-1464, 1629; Amir Džonlić, T. 2334; Adil Draganović, T. 4946-4948; Besim Islamčević, T. 7547-7548; Jovica Radojko, T. 20132-20133; BT-9, T. 3208-3209 (zatvorena sjednica); Asim Egrlić, T. 10548; BT-13, T. 4702 (zatvorena sjednica); BT-17, T. 7651-7652 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošić, T. 15116; BT-26, T. 9102 (zatvorena sjednica). U vezi s vojskom, *vidi infra* par. 91.

¹⁷² Amir Džonlić, T. 2470-2471; BT-11, T. 3981-3982 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4559; Muhamed Filipović, T. 9402; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2692, 2698, 2824-2826, 2908; Kerim Mesanović, DP P1131, T. 5151; BT-33, DP P1544, T. 3917 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1056-1057, 1144-1145, 1219 (pod pečatom); Adil Draganović, T. 4914-4915, 5643, 5961-5963; Faik Bišćević, T. 7193-7194; DP P619, Zaključci Kriznog štaba opštine Sanski Most od 21. aprila 1992.; BT-104, T. 18508-18509 (poluzatvorena sjednica); Midho Družić, T. 16755-16756; BT-81, T. 13777, 13790-13791; BT-82, T. 13961, 14025; BT-83, T. 14045-14046, 14098-14099.

¹⁷³ Ibrahim Fazlagić, T. 4208; BT-81, T. 13790; Muhamed Filipović, T. 9517; BT-17, T. 7705 (zatvorena sjednica); Husein Čajić, T. 8986.

velikoj mjeri ograničena kontrolnim punktovima i policijskim časom, za razliku od slobode kretanja koju su uživali bosanski Srbi. Bosanski Srbi na kontrolnim punktovima redovno su maltretirali nesrbe.¹⁷⁵ Osim toga, nesrbi nisu imali nikakvu zaštitu od maltretiranja i zlostavljanja pojedinih naoružanih bosanskih Srba. Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su izloženi opresiji i pritiscima, tako da je život u Bosanskoj krajini za njih postao neizdrživ.¹⁷⁶

87. U septembru 1990. JNA je naredila da se oružje povuče iz skladišta pod kontrolom lokalnih jedinica TO-a i premjestila ga u vlastita skladišta oružja. Zbog toga, kada su napetosti između etničkih grupa porasle, mjesne zajednice u cijeloj BiH nisu na raspolaganju imale značajnije količine oružja.¹⁷⁷ Međutim, krajem 1991. i početkom 1992. sve tri nacionalne stranke počele su se naoružavati.¹⁷⁸

88. SDS je uživao znatnu podršku JNA i imao je pristup vojnoj fabrici koja je bila pod kontrolom bosanskih Srba.¹⁷⁹ JNA je sistematski lakim naoružanjem snabdijevala mjesne odbore SDS-a u opštinama Bosanske krajine koje su svojatali bosanski Srbi, kao i srpske paravojne grupe.¹⁸⁰ Podjelu oružja civilima bosanskim Srbima obavljale su mjesne zajednice pod nadzorom SDS-a, uz podršku JNA i lokalne policije.¹⁸¹ Naoružavanje sela bosanskih Srba bilo je vrlo dobro organizovano i obuhvatalo je upotrebu kamiona, a povremeno čak i helikoptera.¹⁸² JNA je takođe preraspodijelila oružje srpskim jedinicama TO-a na područjima naseljenim pretežno bosanskim Srbima.¹⁸³

¹⁷⁴ Muhamed Filipović, T. 9494-9495; BT-81, T. 13789-13790; Midho Družić, T. 16756-16757.

¹⁷⁵ Muharem Krzić, T. 1458-1459; Zijahudin Smailagić, T. 2164; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4595; Husein Čajić, T. 8996; Mirzet Karabeg, T. 6099, 6282; Ahmed Zulić, T. 6855; Rajif Begić, T. 6333; BT-23, T. 6411; BT-16, T. 8050-8051; BT-21, T. 8692-8693 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P2326 (pod pečatom).

¹⁷⁶ Amir Džonlić, T. 2594; Ibrahim Fazlagić, T. 4300-4301; Muharem Krzić, T. 1778; Zijahudin Smailagić, T. 1962-1963; BT-20, T. 5249 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe IX.F.2, "Uskraćivanje temeljnih prava".

¹⁷⁷ Osman Selak, T. 13220-13222; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3605; Senad Alkić, T. 15020; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 56.

¹⁷⁸ Robert Donia, T. 1243-1244; BT-7, T. 2842 (zatvorena sjednica); BT-11, T. 3946-3948 (zatvorena sjednica); DP P15, bilješka; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 55-57.

¹⁷⁹ BT-11, T. 3884-3885, 3891 (zatvorena sjednica); Ibrahim Fazlagić, T. 4254; Osman Selak, T. 13154-13156; BT-36, T. 10977-10978 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1596, video-snimak na kojem poručnik bosanski Srbin na nekoj svečanosti izjavljuje da je 5. kozaračka brigade pripremila i naoružala srpski narod.

¹⁸⁰ Robert Donia, T. 1109; BT-17, T. 7688 (zatvorena sjednica); Adil Draganović, T. 4917; BT-21, T. 8207-8212, 8655 (zatvorena sjednica); BT-104, T. 18511-18512 (poluzatvorena sjednica); Muhamed Sadiković, T. 19198-19199; Ahmet Hidić, T. 16187-16188; Jadranko Šaran, T. 17218.

¹⁸¹ BT-11, T. 3885 (zatvorena sjednica); Ibrahim Fazlagić, T. 4253-4256, 4360-4362; BT-36, T. 10962-10965, 10976-10977 (zatvorena sjednica); BT-93, T. 20380, 20407-20408, 20413 (zatvorena sjednica); Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3606; BT-79, T. 11500-11501 (zatvorena sjednica); Muharem Filipović, T. 9354, 10064; Jadranko Šaran, T. 17278; BT-21, T. 8218 (zatvorena sjednica); Jovica Radojko, T. 20040-20043; DP P865, zapisnik sa sastanka SDS-a u Ključu 23. decembra 1991.; DP P335, izlaganje general-majora Milana Gvere iz Glavnog štaba VRS-a na 34. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH 29. septembra 1993.

¹⁸² Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7059, 7152-7153; Mevludin Sejmenović, T. 12284-12288; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004672; Husein Čajić, T. 8983-8984; BT-26, T. 9109 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9354-9356; 9368-9370; DP P887, spisak imena 149 bosanskih Srba koji su dobili oružje; Besim Islamčević, T. 7422-7423; Midho Alić, T. 13863-13864; BT-82, T. 13966-13967; BT-50, DP P1641, T. 14330 (pod pečatom); Jasmin Odošić, T. 15112-15113; Jadranko Šaran, T. 17218; BT-19, T. 20608 (zatvorena sjednica).

¹⁸³ Osman Selak, T. 12882, 12925-12929, 13234-13244; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3606; DP P1573, bilješka; DP DB116, naređenje za raspodjelu oružja od 5. maja 1992.

89. I Muslimani su se spremali za rat i shodno tome se naoružavali. U junu 1991. rukovodstvo SDA osnovalo je Savjet za nacionalnu odbranu muslimanskog naroda, čija je paravojna grana bila Patriotska liga.¹⁸⁴ Međutim, naponi bosanskih Muslimana da nabave i podijele oružje nisu ni izdaleka bili tako uspješni kao naponi bosanskih Srba, kako u smislu količine, tako i u smislu kvaliteta dobijenog oružja. Jednim dijelom razlog je bio to što su bosanski Muslimani oružje nabavljali uglavnom individualno. Neki su do oružja dolazili tako što su ga kupovali od bosanskih Srba koji su se vraćali s fronta u Hrvatskoj.¹⁸⁵ Brojni bosanski Muslimani koji su oružje nabavili na taj način identifikovani su i kasnije uhapšeni.¹⁸⁶ I nastojanja bosanskih Hrvata da se naoružaju znatno su zaostajala za naoružavanjem bosanskih Srba.¹⁸⁷

90. Dok je trajalo naoružavanje, istovremeno je saopštenjima u sredstvima javnog informisanja objavljivano da se oružje u nezakonitom posjedu do određenog roka mora vratiti štabovima TO-a ili lokalnoj policiji. Iako su neki od tih proglašenja bili neutralno intonirani, tražeći od svih paravojnih grupa i osoba svih nacionalnosti da vrate oružje koje nelegalno posjeduju, drugima se samo od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata tražilo da predaju svoje naoružanje.¹⁸⁸ U nekim situacijama je najavljeno da će, nakon što istekne rok za predaju oružja, uslijediti pretresi kuća.¹⁸⁹ U nekim proglašenjima čak se i prijetilo da će sela biti napadnuta i ljudi ubijeni ako se tokom takvih pretresa pronađe oružje.¹⁹⁰ Pretresno vijeće je uvjerenjeno da su ti proglašenja, mada se u nekima od njih pozivalo na

¹⁸⁴ U aprilu 1992. jedinice TO-a u opštinama s muslimanskim vodstvom stavljene su pod jedinstvenu komandu, da bi na kraju postale Armija Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: ABiH): DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 55-56; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 26.

¹⁸⁵ BT-11, T. 3898-3902 (zatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1525; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3660; Mevludin Sejmanović, T. 12168; BT-36, T. 10973-10974, 10984 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9374-9378; Asim Egrić, T. 10553-10554; Midho Alić, T. 13865-13866; BT-19, T. 20698 (zatvorena sjednica); Muharem Murselović, T. 12626-12628; Nurset Sivac, T. 12800-12801; Husein Čajić, T. 8985; Adil Draganović, T. 4918; BT-69, T. 17688-17690, 17760-17762; Mehmet Tenić, T. 16916-16918.

¹⁸⁶ Husein Čajić, T. 8985; Muharem Murselović, T. 12626-12628; Adil Draganović, T. 4918-4920; Mehmet Tenić, T. 16916-16918.

¹⁸⁷ BT-13, T. 4584-4585, 4679-4680, 4735 (zatvorena sjednica); DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 56.

¹⁸⁸ BT-34, DP P558, T. 1057-1061 (pod pečatom); BT-30, DP P1541, T. 5723-5724 (pod pečatom); Hasan Salihović, DP P550, izjava po pravilu 92bis, 2109326; Husein Čajić, T. 8989-8990; BT-26, T. 9106 (zatvorena sjednica); Ramiz Subašić, T. 10468; Asim Egrić, T. 10559; Grgo Stojić, T. 6768-6769; Ahmet Zulić, T. 6858; Faik Bišćević, T. 7022; Adil Draganović, T. 5518-5519; BT-17, T. 7682-7683 (zatvorena sjednica); BT-14, T. 7230 (zatvorena sjednica); Rajif Begić, T. 6333; BT-16, T. 8052; Ahmet Hidić, T. 16189-16192; Midho Družić, T. 16757-16758; BT-81 T. 13764, 13770-13774; Midho Alić, T. 13871-13873; BT-49, T. 14219-14221 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošević, T. 15125-15127; BT-91, T. 15863-15865; Rusmir Mujanić, T. 15991-15996; Adil Osmanović, T. 16570-16571; DP P639, zaključci Kriznog štaba Sanski Most od 22. maja 1992.

¹⁸⁹ BT-12, T. 4179; BT-11, T. 4070 (zatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5723-5724 (pod pečatom); BT-31, T. 13709-13711; BT-90, T. 17086 (zatvorena sjednica); BT-17, T. 7681 (zatvorena sjednica); BT-83, T. 14049-14050; BT-84, T. 14122; BT-20, T. 5237 (zatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5723-5724; Bajro Hadžić, DP P552, izjava po pravilu 92bis, 521138; Jahid Mujkanović, DP P1980.1, izjava po pravilu 92bis, 2299904; BT-17, T. 7682-7683 (zatvorena sjednica); Ahmet Hidić, T. 16189-16192; Midho Družić, T. 16757-16758; BT-81, T. 13772-13774; Jasmin Odošević, T. 15125-15127; BT-92, T. 19823-19824 (poluzatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1207, depeša; DP P1221, depeša; DP P1222, depeša; DP P1243, naredba.

¹⁹⁰ BT-23, T. 6411; BT-13, T. 4615-4619 (zatvorena sjednica); Ivo Atlija, DP P1527, T. 5562-5565; Ramiz Subašić, T. 10468; Rajif Begić, T. 6333; BT-50, DP P1641, T. 1434-14337 (pod pečatom).

predaju svog oružja u ilegalnom posjedu i na razoružavanje svih paravojnih formacija, u Bosanskoj krajini zapravo bili namijenjeni bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima.¹⁹¹

91. U Bosni i Hercegovini JNA se iz Jugoslovenske narodne armije, koja je predstavljala sve etničke skupine i nacionalnosti u SFRJ, postepeno pretvarala u *de facto* srpsku vojsku. Već početkom 1991. otprilike devedeset posto visokih oficira bili su Srbi i Crnogorci i nije bilo ni jednog jedinog generala muslimanske nacionalnosti.¹⁹² Kada je 12. maja 1992. JNA pretvorena u VRS, nesrbi su prvo uklonjeni sa svih komandnih položaja, a ubrzo potom su svi oficiri nesrbi na službi u vojsci otpušteni.¹⁹³ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su se dokazali u borbenim aktivnostima i koji su pristali potpisati izjavu o lojalnosti Srpskoj Republici BiH mogli su ostati u službi u VRS-u.¹⁹⁴

92. Istovremeno je u odnosu na BiH na snazi bio međunarodni embargo na oružje.¹⁹⁵ Taj embargo najviše je posljedica imao po bosanske Muslimane budući da su bosanski Hrvati uspijevali putem susjednih zemalja doći do oružja na crnom tržištu, a bosanski Srbi su imali pristup naoružanju JNA i

¹⁹¹ Amir Džonlić, T. 2411; BT-12, T. 4179-4180; BT-26, T. 9107 (zatvorena sjednica); BT-104, T. 18512, 18680 (poluzatvorena sjednica); Mirzet Karabeg, T. 6133; Adil Draganović, T. 5690; Midho Družić, T. 16757-16758; Jovica Radojko, T. 20050, 20347; DP P1833, zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Petrovac 16. juna 1992.; BT-81, T. 13773-13774; BT-84, T. 14197-14200; Adil Osmanović, T. 16570-16571; BT-64, T. 16959, 17007-17008; BT-92, T. 19906 (poluzatvorena sjednica); Milorad Sajić, T. 23683, 23721-23722. *Vidi* takođe DP P50, zapisnik, 16. sjednica Skupštine Srpske Republike BiH od 12. maja 1992.: “Bosanski Novi je blokiran, dat je ultimatum i rok da Muslimani predaju oružje”.

¹⁹² Osman Selak, T. 12888-12890, 13202-13203; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3589-3590. Kada se JNA 5. decembra 1991. povukla iz Slovenije i Hrvatske, Slobodan Milošević je naredio da se regruti rodom iz Bosne koji su na odlasku u vojnom roku u drugim republikama SFRJ prebace u BiH, a oni koji vojni rok služe u BiH, a dolaze iz drugih republika, da se rasporede bliže kućama: DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 31. Prema Osmanu Selaku, to se odnosilo samo na vojnike, a ne i na oficire, i dovelo je do velikog broja dezertera, T. 13260-13261.

¹⁹³ Osman Selak, T. 12920-12924, 13049-13050, 13061; BT-11, T. 3966-3967 (zatvorena sjednica); DP P1582, informacija pukovnika Vukića Glavnom štabu VRS-a od 9. juna 1992., u kojoj stoji da se “u jedinicama 1. krajiškog korpusa ... nalazi 67 starešina muslimanske i hrvatske narodnosti. Ultimativno je postavljen zahtjev da se isti sklone sa ključnih i komandnih dužnosti do 15. 6. 1992. godine ili će oni preuzeti rukovođenje oružanim snagama ... Komanda 1. krajiškog korpusa treba da sama proceni koje kadrove iz redova muslimanskih i hrvatskih narodnosti i na kojim mestima možemo zadržati određeno vreme”; DP P1583, dokument Glavnog štaba VRS-a upućen pukovniku Rankoviću, načelniku za personalne poslove: “Starešine muslimanske i hrvatske nacionalnosti odmah uputite na godišnji odmor. Pokrenite postupak za njihovo upućivanje u Vojsku Savezne Republike Jugoslavije, radi rešavanja njihovog statusa u službi”; DP P1584, dokument Komande 30. partizanske brigade upućen Komandi 1. partizanske brigade 21. juna 1992.: “Vojnike koji nisu srpske nacionalnosti, a na njihov zahtjev, otpustite iz vaših jedinica, uz jedan od navedenih postupaka. Vojnike koji nisu srpske nacionalnosti, a žele služiti u vojsci Srpske Republike BiH zadržati u jedinicama na pomoćnim dužnostima, uz potrebnu kontrolu istih.” Osman Selak posvjedočio je da se ta procedura slijedila u svim jedinicama 5. krajiškog korpusa, T. 13065-13067, 13078, 13120-13121. *Vidi* takođe DP P138, članak iz *Glasa* od 5. aprila 1992., u kojem se citira pukovnik Vukić, koji je javno zatražio da se svi nesrbi otpuste iz vojske. *Vidi* takođe DP P2416, “Izvještaj vještaka Ewana Browna”, str. 7, 55-59; DP P383, redovni borbeni izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa, upućen Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH od 13. juna 1992., par. 6: “Diferencijacija starešina na nacionalnoj osnovi još uvek je predmet diskusija zbog opasnosti da se u kratkom roku ne ostane bez popune jedinica, ali se ona ipak odvija u duhu dobijenog naređenja”.

¹⁹⁴ Muharem Krzić, T. 1461; BT-11, T. 4132 (zatvorena sjednica).

¹⁹⁵ DP DB1, “*The War in Bosnia and Herzegovina*”, jedan od autora Paul Shoup, str. 85.

kasnije VRS-a.¹⁹⁶ S obzirom na vojnu superiornost bosanskih Srba ne začuđuje da su snage bosanskih Srba, kada je izbio oružani sukob, postigle brzu vojnu pobjedu.¹⁹⁷

93. U razdoblju od kraja decembra 1991. do aprila 1992. SDS je ubrzao pripreme za preuzimanje političke vlasti na opštinskom nivou na onim područjima koja je odredio za ulazak u novu državu bosanskih Srba. Skupština Srpske Republike BiH 11. decembra 1991. usvojila je preporuke u vezi s osnivanjem opštinskih skupština srpskog naroda u BiH u opštinama u kojima su bosanski Srbi bili u manjini,¹⁹⁸ a 19. decembra 1991. Glavni odbor SDS-a objavio je Uputstvo s varijantom A i B.¹⁹⁹ Prema tome, “srpske opštine” proglašene su i u opštinama u kojima SDS nije imao kontrolu (dalje u tekstu: opštine iz Varijante B).²⁰⁰

94. Ustavom SFRJ i SRBiH bilo je predviđeno da se u ratnom stanju ili u stanju neposredne ratne opasnosti na republičkom i opštinskom nivou mogu formirati vanredni organi vlasti. Ti vanredni organi državne vlasti pod nazivom krizni štabovi ili ratna predsjedništva, preuzeće sve funkcije skupštine ako skupština nije u mogućnosti da se sastane.²⁰¹ U skladu s Uputstvom s varijantom A i B i kasnijim Uputstvom za rad opštinskih kriznih štabova, koja je vlada bosanskih Srba izdala 26. aprila 1992.,²⁰² krizni štabovi pod kontrolom SDS-a uspostavljeni su kako u opštinama u kojima je SDS imao većinu tako i u opštinama u kojima je bio u manjini.²⁰³ Ti krizni štabovi na kraju su odigrali vodeću ulogu u SDS-ovom preuzimanju vlasti u mnogim mjestima, omogućujući koordinaciju između stranke, vlade, policije i oružanih snaga na opštinskom nivou, a poslije, kada su osnovani regionalni krizni štabovi, i na nivou regije.²⁰⁴

¹⁹⁶ Mirsad Mujadžić, T. 3651.

¹⁹⁷ DP DB376 Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 27. U vezi s vojnom nadmoći Srba, *vidi* takođe Zoran Jokić, T. 24029; DP P2727, video-traka, uključujući intervju s Veliborom Ostojićem, ministrom informacija u Vladi Srpske Republike BiH. Velibor Ostojić je izjavio da bosanski Muslimani i bosanski Hrvati protiv Srba nemaju nikakve šanse.

¹⁹⁸ U preporuci, koju je potpisao Momčilo Krajišnik, stoji sljedeće: “Preporučuje se klubovima odbornika Srpske demokratske stranke u skupštinama opština u Bosni i Hercegovini, u kojima se preglasavanjem nameću odluke protivne interesima srpskog naroda, da donesu odluke o osnivanju skupština opština srpskog naroda. Skupštine opština srpskog naroda bi sačinjavali odbornici Srpske demokratske stranke i drugi odbornici srpske nacionalnosti koji daju izjavu o pristupanju skupštini”, DP P2360. *Vidi* takođe Patrick Treanor, T. 18743.

¹⁹⁹ *Vidi supra*, par. 69.

²⁰⁰ *Vidi npr.* odluke pojedinih opština: DP P27 (Bihać); DP P28 (Prijevor); DP P29 (Kotor-Varoš); DP P30 (Donji Vakuf); DP P610 (Sanski Most). Predsjednik Izvršnog odbora SDS-a u Sarajevu Rajko Dukić zatražio je od opštinskih odbora SDS-a da obavijeste Glavni odbor da li su uspjeli da formiraju “srpsku opštinu”, DP P125.

²⁰¹ Patrick Treanor, T. 18706-18708; DP P2351, “Izvještaj vještaka Patricka Treanora”, str. 18-20; Amir Džonlić, T. 2322.

²⁰² DP P157, Izvod iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, s potpisom premijera Branka Đerića, gdje, između ostalog, stoji sljedeće: “1. Krizni štab, u ratnim uslovima, preuzima sve prerogative i funkcije skupština opština, kad one nisu u mogućnosti da se sastanu. ... 3. Krizni štab koordinira funkcije vlasti radi odbrane teritorija, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada. Krizni štab svojom koordinacijom stvara uslove Izvršnom odboru opštine da može vršiti legalnu izvršnu vlast, upravljati privredom i ostalim životnim tokovima. ... 7. Krizni štab je dužan, čim se za to stvore uslovi, sazvati skupštinu opštine, s ciljem verifikacije njegovog rada, zaključaka i odluka. *Vidi* takođe Patrick Treanor, T. 18785; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23-25.

²⁰³ Patrick Treanor, T. 18802; BT-92, T. 19784 (poluzatvorena sjednica).

²⁰⁴ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 18, 31-36.

95. Sastav opštinskih kriznih štabova 1992. godine bio je zamišljen tako da se osigura ne samo da štab ima autoritet u očima javnosti, nego i da to budu ljudi koji će se pobrinuti da se donesene odluke provedu. Među članovima su bili predsjednik skupštine dotične opštine ili predsjednik izvršnog odbora opštine (varijanta A) ili predsjednik opštinskog odbora SDS-a (varijanta B), komandant opštinskog štaba TO-a i načelnik policije.²⁰⁵ Osim toga, sastancima opštinskog kriznog štaba redovno su prisustvovali predstavnici vojske.²⁰⁶ Opštinski krizni štabovi bili su, dakle, poput SDS-ove vlade u sjeni, budući da su na svim vodećim funkcijama u opštinama bili članovi SDS-a.²⁰⁷

96. Radovan Karadžić, kao predsjednik Srpskog savjeta za nacionalnu bezbjednost (dalje u tekstu: SSNB), naredio je 4. aprila 1992. da se u određenim okolnostima aktiviraju krizni štabovi,²⁰⁸ a 26. aprila 1992., nakon što je ministar za narodnu odbranu Srpske Republike BiH objavio neposrednu ratnu opasnost,²⁰⁹ vlada bosanskih Srba izdala je daljnja uputstva za rad opštinskih kriznih štabova i definisala njihove funkcije.²¹⁰ Na osnovu tih uputstava Srpska Republika BiH proglasila je krizne štabove organima državne vlasti u Srpskoj Republici BiH, tako da su oni prestali biti tijela SDS-a. Usprkos tome, kontrola SDS-a nad kriznim štabovima nije prestala.²¹¹ Krizni štab ARK-a formalno je osnovan 5. maja 1992.²¹²

97. Do proljeća 1992 u BiH je formiran određeni broj srpskih paravojnih grupa, a neke od njih došle su iz Srbije. JNA je obučila i opskrblila opremom pojedine paravojne grupe, koje su bile usko povezane bilo s JNA bilo sa SDS-om.²¹³ Ispočetka su njihovo postojanje i obuka držani u tajnosti.²¹⁴

²⁰⁵ DP P157, Izvod iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, s potpisom premijera Branka Đerića, kojim su usvojene znatne promjene u vezi sa sastavom kriznih štabova u odnosu na Uputstvo s varijantom A i B (*vidi* DP P25).

²⁰⁶ *Vidi npr.*, DP P1010, izvještaj (Ključ).

²⁰⁷ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23.

²⁰⁸ DP P2370, saopštenje za javnost.

²⁰⁹ Ministarstvo za narodnu odbranu Srpske Republike BiH objavilo je 16. aprila 1992. neposrednu ratnu opasnost, što je predsjedniku Srpske Republike BiH dalo vanredne ovlasti, jer svim ovlastima iz djelokruga Skupštine u takvoj situaciji raspolagao je predsjednik: Patrick Treanor, T. 18785; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23. *Vidi* takođe DP P153, Odluka Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike BiH od 16. aprila 1992. u vezi s organizovanjem TO-a u Srpskoj Republici BiH kao oružanih snaga Srpske Republike BiH, kojom se proglašava stanje neposredne ratne opasnosti.

²¹⁰ DP P157, Izvod iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, s potpisom premijera Branka Đerića; Patrick Treanor, T. 18785; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23-25.

²¹¹ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 24-25.

²¹² DP P227, "Službeni glasnik AR Krajina", odluka od 5. maja 1992. *Vidi* takođe VI.B, "Krizni štab Autonomne Regije Krajina".

²¹³ BT-104, T. 18492; Osman Selak, T. 12932-12935, 12956-12959, 12964-12966, 12973-12974, 12978-12979; BT-21, T. 8224-8229, 8386-8387 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6856; Bekir Delić, T. 7935-7937; BT-17, T. 7639 (zatvorena sjednica); BT-94, T. 18037; Jasmin Odošić, T. 15107-15109; BT-11, T. 3873-3874, 3890-3897, 4100-4101 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2393-2394, 2425-2428; Besim Islamčević, T. 7464; Mehmed Tenić, T. 16854-16855, 16923-16926; Muhamed Filipović, T. 9440; Adil Draganović, T. 4927, 5656; BT-91, T. 15866-15867; Jadranko Šaran, T. 17223; BT-13, T. 4669 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1594, video-snimak izvještaja reportera koji kaže: "Oslobađanjem ovog prostora komandovali su pukovnik Milan Novaković, legendarni Milan Martić uz sadejstvo 'Vukova sa Vučjaka' pod komandom poručnika Milankovića". *Vidi* takođe Osman Selak, T 13140-13143; Dobrivoje Vidić, T. 22997-23001, 23023-23033; DP P766, izvještaj; DP P1785, izvještaj; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 31. *Vidi* takođe DP P15, bilješka pukovnika Stojana Dejanovića, komandanta

Paravojne snage stvarale su atmosferu straha i terora među nesrpskim stanovništvom Bosanske krajine vršeći krivična djela protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata i njihove imovine, što je uključivalo silovanja, ubistva, pljačke i uništavanja imovine.²¹⁵ Bavile su se ratnim profiterstvom i pljačkanjem.²¹⁶ Srpske paravojne grupe učestvovala su i u borbenim operacijama 1. krajiškog korpusa VRS-a na području cijelog ARK-a,²¹⁷ a od sredine juna 1992. na dalje i formalno su inkorporirane u strukturu VRS-a i stavljene pod njegovu komandu.²¹⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da su i vojska i SDS koristili paravojne grupe kao operativno sredstvo koje je doprinijelo provođenju Strateškog plana.²¹⁹

98. Za ilustraciju, 3. aprila 1992. Srpske odbrambene snage (dalje u tekstu: SOS), oružana formacija sastavljena od vojnika koji su se ogorčeni vraćali s fronta u Hrvatskoj i lokalnih siledžija i kriminalaca, opkolile su zgradu opštine u Banjoj Luci i postavile barikade po gradu.²²⁰ U jednom proglašenju objavljenom u medijima, SOS je predstavljen kao “grupa srpskih rodoljuba, pripadnika JNA, rezervista, dobrovoljaca i građana Banjaluke” koja se odlučila na akciju “zbog lažnog mirotvorstva Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice, opozicionih stranaka koji organizuju orgije nad sjećanjima poginulih Banjalučana i Krajišnika”. SOS je zatražio da predsjednik banjalučke opštine²²¹ organizuje krizni štab radi pregovora o nizu zahtjeva koje je iznio SOS.²²² Krizni štab je

dobrovoljačkih jedinica Bosanske krajine opštinskim štabovima dobrovoljačkih jedinica od 24. augusta 1991.: “JNA nema tolikih snaga da može da prekrije i zaštiti sva naseljena mjesta, i u tom slučaju radi istorijskog pamćenja i realnih opasnosti koje su zaprijetile srpskom narodu, ovaj narod radi svoje odbrane i zaštite života mora organizovati svoje dobrovoljačke jedinice”. *Vidi* nadalje Osman Selak, T. 12962-12966.

²¹⁴ BT-106, T. 21051-21056 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2425-2428.

²¹⁵ Osman Selak, T. 12956-12959; DP P2326 (pod pečatom).

²¹⁶ DP P400, “Informacija” Glavnog štaba VRS-a o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH od 28. jula 1992.

²¹⁷ DP P400, “Informacija” Glavnog štaba VRS-a o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH od 28. jula 1992.; Rusmir Mujanić, T. 15998-16014; Amir Džonlić, T. 2393-2394; BT-13, T. 4669 (zatvorena sjednica).

²¹⁸ *Vidi* npr, DP P1802, naređenje Komande 1. KK, koje je potpisao general major Momir Talić, od 5. juna 1992.: “1. Bataljon iz TO Prnjavor sa Vučjaka do daljnjeg prepočinjava se 327. mtbr i u celosti ulazi u njen sastav. 2. Za komandanta bataljona određujem poručnika Veljka Milankovića koji će sva naređenja izvršavati i dobivati od Komandanta 327. mtbr...”; DP P1803, depeša Komande 1. KK od 23. juna 1992. kojom se predlaže odlikovanje više ljudi, uključujući Veljka Milankovića [vođu Vukova s Vučjaka]; DP P1590, ratni dnevnik Osmana Selaka, str. 59, bilješka od 8. jula: “Vojo Kuprešanin je istakao da će srpska vlada BiH preduzeti sve da se naša vojska organizuje i formira u jednu jedinstvenu vojsku sa jedinstvenom komandom bez paravojnih formacija”; Osman Selak, T. 13114. Adil Draganović je posvjedočio da su sve srpske paravojne snage, uključujući i SOS, bile pod kontrolom vojne komande, T. 5656.

²¹⁹ *Vidi* VI.C.4, “Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na srpske paravojne jedinice”.

²²⁰ Ibrahim Fazlagić, T. 4256; DP P2326, zapis od 3. aprila 1992. (pod pečatom); BT-94, T. 18136-18137; BT-9, T. 3326-3331 (zatvorena sjednica); BT-13, T. 4609 (zatvorena sjednica); BT-7, T. 2870-2871, 3062-3063 (zatvorena sjednica); Zijahudin Smailagić, T. 1950-1951; BT-11, T. 4054-4056 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8226-8229 (zatvorena sjednica); Adil Draganović, T. 4899-4901; Predrag Radić, T. 22215-22220. *Vidi* takođe DP DB55, članak iz *Glasa*.

²²¹ Predrag Radić je u to vrijeme bio predsjednik banjalučke opštine: Predrag Radić, T. 21943-21946.

²²² DP P134, saopštenje koje je objavio Radio Banja Luka 3. aprila 1992. SOS je iznio sljedeće zahtjeve: “1. Da se na teritoriji Banjaluke, a potom i Bosanske krajine, odmah provede zakon o unutrašnjim poslovima Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine i odmah izvrše promjene oznaka, kao i da se otpuste svi zaposleni koji su svojim radom pokazali da su rušitelji Jugoslavije i neprijatelji srpskog naroda. 2. Od Vrhovne komande i Predsjedništva Jugoslavije tražimo da ne razbijaju Banjalučki korpus i da i ne pomisle da njegova sredstva prevoze na druga mjesta. Istovremeno odajemo priznanje časnim srpskim oficirima i vojnicima Banjalučkog korpusa od najnižeg do najvišeg i poručujemo im da je za njih najvažnija podrška srpskog naroda ... 3. Zahtijevamo hapšenje ratnih profitera i obznanjivanje njihovog djelovanja i imena. 4. Zahtijevamo smjenu u bankama, *Jugobanci* u Banjaluci, u *Privrednoj banci - Banjalučkoj banci*

osnovan istog dana.²²³ Nakon samo nekoliko sati pregovora, u kojima su učestvovali pripadnici SOS-a, predstavnici banjalučkog TO-a i Banjalučkog korpusa JNA, banjalučki Krizni štab je prihvatio sve zahtjeve SOS-a, koji su potom veoma brzo i ispunjeni.²²⁴

99. S obzirom na to da se priroda zahtjeva SOS-a podudara s uputstvima koja je SDS u Banjoj Luci dobio od SDS-a na Palama,²²⁵ da ni vojska niti policija nisu pokušale ukloniti barikade ni uhapsiti pripadnike SOS-a,²²⁶ da je čovjek na čelu SOS-a (Nenad Stevandić) bio i član SDS-a koji je bio u neposrednoj vezi s Radovanom Karadžićem,²²⁷ te da su zahtjevi SOS-a doista bili spremno provedeni, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je organizovanjem i akcijama SOS-a upravljao SDS kao jednim od sredstava provođenja Strateškog plana.²²⁸

100. Kada je u BiH izbio oružani sukob, eskalirala su krivična djela protiv nesrpskog stanovništva u Bosanskoj krajini. Činjenje krivičnih djela bilo je moguće zbog tijesne saradnje između policije bosanskih Srba, vojske i srpskih paravojnih grupa.²²⁹ Jasno prepoznatljiv obrazac krivičnih aktivnosti dopušta samo jedan razumni zaključak – da su ta krivična djela činjena s ciljem provođenja Strateškog plana rukovodstva bosanskih Srba za preuzimanje kontrole nad teritorijom koja se svojatala za srpsku državu u BiH i trajno uklanjanje većine nesrba s te teritorije.

d.d., radi sprečavanja monetarnog udara. 5. Zahtijevamo smjene u Pošti, gdje na rukovodnim mjestima sjede oni koji su glasali protiv Jugoslavije pa ne mogu raditi na zajednici jugoslovenskog PTT-a. 6. Zahtijevamo da se preispita rad opštinskih organa jer se pokazalo da ima velikih zloupotreba. 7. Da se zakažu vanredne sjednice Skupštine opštine i Krajine na kojima bi Krizni štab imenovao svoje poverioce za provođenje ovih zahtjeva i na kojima bi se izglasala prava borcima i povratnicima s fronta, te porodicama palih boraca”. *Vidi* takođe BT-9, T. 3326-3331 (zatvorena sjednica); BT-11, T. 3957-3958 (zatvorena sjednica).

²²³ Predrag Radić, T. 21946-21948.

²²⁴ Predrag Radić, T. 21946-21948, 22215-22220, 22254-22255; BT-11, T. 3958-3962 (zatvorena sjednica); BT-9, T. 3331-3341, 3963 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P137, članak iz *Glasa* od 4. aprila 1992. pod naslovom “Usvojeni zahtjevi SOS-a”. *Vidi* nadalje DP P147, saopštenje, 3. april 1992.: “Banjaluka je ove večeri mirna. ... Najvažniji javni objekti u gradu i dalje su pod stražom Srpskih odbrambenih snaga ali, barikada u samom gradu više nema. ... Kao što je poznato, jutros je kompletan grad bio blokiran, ali je nakon sjednice kriznog štaba Banjaluke, na kojoj je usvojeno svih sedam zahtjeva, situacija mnogo normalnija. ... Do ovih zahtjeva je, kako je objašnjeno, došlo zbog toga što se u BiH vodi antisrpska politika ... A neposredan povod za današnje događaje, prema riječima Predraga Radića, predsjednika SOS-a i Kriznog štaba opštine, izrečenim na današnjoj konferenciji za štampu, je dopis ministra za narodnu odbranu u vladi BiH Jerke Doke u kojem se provedena mobilizacija smatra nezakonitom, a borcima i rezervistima JNA ne priznaju nikakva prava. Sve zahtjeve koje su postavile Srpske odbrambene snage Krizni štab banjalučke opštine je prihvatio”; DP P483, Radio Banja Luka, emisija od 3. aprila 1992.: “Svi zahtjevi organizacije Srpskih odbrambenih snaga, koji su jutros upućeni Kriznom štabu Skupštine opštine Banjaluka su usvojeni nakon troiposatnog razgovora.” Optuženi je javno podržavao zahtjeve SOS-a: DP P137, transkript konferencije za štampu, 5. april 1992., na kojoj su izjave dali optuženi i Radislav Vukić; BT-94, T. 24759, 24812-24816; DP P2326, zapis od 5. aprila 1992. (pod pečatom).

²²⁵ Predrag Radić, T. 22245-22249.

²²⁶ Predrag Radić, T. 22215-22220, 22245-22249; Milorad Sajić, T. 23773-23781.

²²⁷ *Vidi* DP P2383.2; DP P2383.11; DP P2383.13: sve presretnuti telefonski razgovori između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića u periodu od 31. avgusta 1991. do 11. januara 1992. *Vidi* takođe DP P141, članak iz *Glasa* od 4. aprila 1992.; Milorad Dodik, T. 20482. *Vidi* takođe DP P168, Službeni glasnik, dokument 15; DP P400, “Report on paramilitary formations”, iz kojeg je vidljivo da je Nenad Stevandić bio na čelu SOS-a.

²²⁸ *Vidi* npr. Milorad Sajić, T. 23798-23800.

²²⁹ *Vidi* IX, “Optužbe i zaključci”.

101. Tekst koji slijedi ni u kom slučaju ne predstavlja cjelokupni pregled zločina počinjenih u sklopu provođenja Strateškog plana u Bosanskoj krajini tokom predmetnog vremena Optužnice, no ilustruje obrazac ponašanja srpskih snaga u svim opštinama ARK-a u tom periodu.²³⁰

102. U Sanskom Mostu SDS je kontrolu nad opštinom preuzeo 19. aprila 1992. oružanim napadom na zgradu opštine u kojem su učestvovali 6. krajiška brigada JNA, snage TO-a i pripadnici paravojske grupe bosanskih Srba poznate pod nazivom Crvene beretke.²³¹ Krajem maja 1992., nakon što su upućeni pozivi za razoružanje, pokrenuti su napadi na naselja i sela u kojima su živjeli bosanski Muslimani – Mahala, Muhići, Begići, Hrustovo, Vrhpolje – te neka druga manja sela. Te napade su znatno ranije isplanirali vojska i opštinski Krizni štab,²³² a izvršila ih je vojska zajedno sa SOS-om.²³³ Napadi su izvođeni po sličnom obrascu. Jakim granatiranjem s položaja izvan ciljanog naselja ili sela prouzrokovale bi se velika šteta i žrtve. Granatiranje bi stanovnike tih naselja prisililo na bijeg. Nakon što bi vojnici ušli u sela, određeni broj ljudi koji nisu pobjegli bio bi pobijen. Kuće su pljačkane, a ljudima u bijegu oduzimate su vrijedne stvari koje su ponijeli sa sobom. Nakon napada vojnika bosanskih Srba na zaselak Begići između 20 i 30 muškaraca bosanskih Muslimana odvedeno je na most kod Vrhpolja na rijeci Sani, gdje im je naređeno da skoče s mosta. Kada su se našli u vodi, vojnici su na njih otvorili vatru. Pretresno vijeće konstatuje da je u tom događaju ubijeno najmanje 28 osoba.²³⁴ U selima Hrustovo i Vrhpolje nalazile su se naoružane snage bosanskih Muslimana i Patriotska liga, koje su napadačima bosanskim Srbima pružile manji otpor.²³⁵

103. Oružani napad na Bosansku Krupu odigrao se 21. aprila 1992., nakon što su u Bosanskoj Krupi propali pregovori između pripadnika SDS-a i civilnih vlasti.²³⁶ Prethodno su vlasti bosanskih Srba iz Jasenice nesrbima uputile ultimatum da se moraju ukloniti sve barikade koje su podignute kad se proćulo da će bosanski Srbi napasti grad,²³⁷ te da građani moraju otići s lijeve obale rijeke Une.²³⁸ Do tog trenutka gotovo svi bosanski Srbi koji su tamo živjeli već su otišli.²³⁹ Bosanski Muslimani su 22.

²³⁰ U vezi s iscrpnom analizom krivičnih djela za koja tereti Optužnica, *vidi* IX.A.2, “Ubistvo više muškaraca između Begića i mosta Vrhpolje”.

²³¹ BT-21, T. 8678-8683 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6856, 6941; Enis Šabanović, T. 6469; Faik Biščević, T. 7148-7149; BT-17, T. 7861-7862 (zatvorena sjednica); Bekir Delić, T. 7996; Mirzet Karabeg, T. 6110, 6115.

²³² BT-21, T. 8473-8477, 8703-8704 (zatvorena sjednica); Mirzet Karabeg, T. 6136-6139; Adil Draganović, T. 5657-5660. *Vidi* takođe DP P759.1, dnevnik, str. 37; DP P638, naređenje.

²³³ BT-21, T. 8473-8482, 8707-8708 (zatvorena sjednica); Enis Šabanović, T. 6687; Rajif Begić, T. 6334-6338.

²³⁴ Nicolas Sébire, DP P2008, Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927939-02927940; DP P791, Zapisnik o uviđaju i eshumaciji tijela Bošnjaka iz masovnih grobnica u Vrhpolju – most, opština Sanski Most, koji je Opštinski sud u Sanskom Mostu objavio 7. maja 1996.; Adil Draganović, T. 5590; Nicolas Sébire, T. 16714. DP P744, “Podaci izvršenih usluga”, djelovodnik u rukopisu, nepoznatog izvora. Dokument sadrži informacije o pokopima u razdoblju od maja 1992. do decembra 1993., a pod 4 je zabilježen ukop tijela 25 ljudi izvučenih iz rijeke Sane 1. i 2. juna 1992.; *vidi* BT-21, T. 8520-8521 (zatvorena sjednica).

²³⁵ BT-21, T. 8513-8516, 8751 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P745, “Ratni put 6. pbr.”, par. 6.

²³⁶ Jadranko Šaran, T. 17245.

²³⁷ BT-55, T. 17539-17541.

²³⁸ BT-55, T. 17541.

²³⁹ Jadranko Šaran, T. 17248.

aprila 1992. pokušali da improvizuju odbranu grada uz pomoć automatskih i poluautomatskih pušaka i nešto ručnih bombi, no – nakon što je s položaja bosanskih Srba izvršeno granatiranje – u grad je ušla pješadija bosanskih Srba.²⁴⁰ Oružani napad trajao je do 25. aprila 1992.²⁴¹

104. U opštini Prijedor 30. aprila 1992. vojska i policija fizički su preuzele kontrolu nad zgradom opštine i drugim vitalnim objektima u gradu.²⁴² Između maja i jula 1992. područja i sela u kojima su pretežno živjeli bosanski Muslimani i bosanski Hrvati – Hambarine, Kozarac, Kamičani, Biščani, Čarakovo, Briševo i Ljubija – napala je vojska bosanskih Srba u sadejstvu s policijom i paravojnim grupama. Ti napadi uglavnom su započeli nakon što je istekao rok da nesrbi predaju oružje. Katkad bi se kao izgovor iskoristio neki incident koji su prouzrokovali nesrbi. Napadi su izvođeni jakim granatiranjem iz teškog naoružanja. Ciljane su i neselektivno granatirane kuće u muslimanskim selima i naseljima, što je dovelo do znatnih razaranja i civilnih žrtava. Mnogi preživjeli bježali su iz sela i sklanjali se u obližnje šume. Nakon granatiranja u sela su ulazili naoružani vojnici, pljačkali i palili kuće, te protjerivali ili ubijali neke od seljana koji su ostali u selima. U nekim situacijama silovane su žene.²⁴³ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati iz opštine Prijedor nisu takvim oružanim napadima

²⁴⁰ Jadranko Šaran, T. 17289.

²⁴¹ Jadranko Šaran, T. 17248; BT-55, T. 17539-17541; BT-56, T. 17450.

²⁴² Nusret Sivac, DP P1547, T. 6568, 6572-6574; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2844; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4557-4558; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3669; BT-42, DP P564, T. 1822-1823 (pod pečatom). *Vidi* takođe DP P1168, izvještaj Stanice javne bezbjednosti Prijedor Centru službi bezbjednosti Banja Luka o mirnom preuzimanju vlasti u Prijedoru od 30. aprila 1992.; DP P1169 izvještaj izvjesnog "Miloša" u vezi s preuzimanjem vlasti u Prijedoru.

²⁴³ **Hambarine:** Muharem Murselović, DP P1542, T. 2700-2701, 2850; Ivo Atlija, DP P1527, T. 5556-5558; Emsud Garibović, DP P1538, T. 12453, 12457-12458; BT-33, T. 12649, 12654 (zatvorena sjednica); BT-33, DP P1544, T. 3981-3920, 3927-3928, 4009, 4024, 4035-4041 (pod pečatom); Elvedin Našić, T. 12686-12687; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3718-1719; BT-37, DP P555, T. 2498 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1050-1052 (pod pečatom); Nerim Karagić, DP P559, T. 5206-5207, 5290; BT-78, DP P562, T. 6856-6858 (pod pečatom); BT-42, DP P564, T. 1844 (pod pečatom); BT-36, T. 11007-11008 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1128.42, fotografija; DP P1128.43, fotografija. **Kozarac i Kamičani:** Mevludin Sejmenović, T. 12193, 12289-12292, 4612; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4673-4674, 4680, 4723-4724; Muharem Murselović, T. 12590-12591; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2701; Idriz Merdžanić, T. 11797-11801; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7722-7724, 7731-7738, 11795-11799, 7825; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3840; BT-38, DP P556, T. 1601, 1607-1608, 1610-1618, 1631-1632 (pod pečatom); BT-29, DP P560, T. 6213-6216 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2620 (pod pečatom); Samir Poljak, T. 11882; Samir Poljak, DP P1521, T. 6328-6334, 6342-6346, 6384-6390; Nusret Sivac, DP P1619, T. 6764-6768; Osman Selak, T. 13091-13093, 13253-13257, 13084-13088; BT-27, T. 12016-12017; BT-27, DP P1529, T. 4273-4277, 4282 (pod pečatom); BT-36, T. 10990-10992, 10997-11003, 11009-11011, 11014-11017, 11054-11055 (zatvorena sjednica); Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7071-7075, 7123-7124, 7128, 7148; Emsud Garibović, T. 12459. *vidi* takođe DP P1416, izvještaj; DP P1226, izvještaj; DP P1415, borbeni izvještaj. **Biščani:** BT-78, DP P562, T. 6858-6869 (pod pečatom); BT-32, T. 11864, 11867-11869 (zatvorena sjednica); BT-32, DP P1515, T. 5883-5884, 5901-5903, 5908-5925, 5931-5951, 5962, 6000-6001 (pod pečatom); BT-106, T. 21074-21088 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1515 (pod pečatom); DP P1516 (pod pečatom); DP P1517 (pod pečatom). **Čarakovo:** BT-30, T. 12540-12550, 12555 (djelimično poluzatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5727-5738 (pod pečatom); BT-106, T. 21082-21087 (zatvorena sjednica). **Briševo:** Ivo Atlija, T. 11932-11933, 11965, 11989-11991; Ivo Atlija, DP P1527, T. 5562-5565, 5571-5580, 5582, 5585-5586, 5589, 5597-5616. *vidi* takođe DP P1524/S185.2–S185.8, fotografije; DP P1526/S58, video snimak. **Ljubija:** BT-33, DP P1544, T. 3928-3931, 3991-3994, 4056-4057 (pod pečatom).

uspjeli pružiti efikasan otpor. Nisu bili dovoljno dobro organizovani i nisu imali dovoljno oružja kojim bi se bili uspjeli suprotstaviti napadačima.²⁴⁴

105. U Bosanskom Petrovcu, opštini u kojoj su dominirali bosanski Srbi, nasilje je počelo početkom maja 1992., kada je stigao određeni broj vojnika s različitih frontova,²⁴⁵ a srpske paravojne grupe se uspjele infiltrirati u zajednicu.²⁴⁶ Krajem maja 1992. protiv kuća bosanskih Muslimana korištene su granate s hemijskim punjenjem, a slični napadi uslijedili su i početkom juna 1992.²⁴⁷ U međuvremenu se sistematski razarala imovina bosanskih Muslimana i oduzimana su vozila, navodno da bi se dala na korištenje vojsci.²⁴⁸ U napadu su razorene dvije džamije u centru grada.²⁴⁹ Na tom području nije postojao nikakav primjetan otpor.²⁵⁰

106. U opštini Bosanski Novi 12. maja 1992. vojska je, djelujući zajedno s nekim bosanskim Srbima, granatirala selo bosanskih Muslimana Blagaj Japru, nakon čega je seljanima upućen poziv da predaju oružje. Tokom sljedećih mjeseci intenzivno su granatirana i druga sela bosanskih Muslimana u dolini Japra, uključujući Suhaču, Hodžice i Gornje Agiće, a hiljade seljana je natjeralo da krenu prema Blagaj Japri. Muškarci, žene i djeca bosanski Muslimani protjerani su 9. juna 1992. iz Blagaj Japre nakon što su snage bosanskih Srba ušle u selo. Na odlasku su bosanskim Muslimanima oduzimate sve vrijednosti koje su ponijeli sa sobom. Kuće su im opljačkane. Tokom te operacije vojnici bosanski Srbi ubili su najmanje deset bosanskih Muslimana.²⁵¹ Bosanski Muslimani nisu se u značajnijoj mjeri oduprijeli napadima bosanskih Srba.²⁵² SDS je u opštini Bosanski Novi političku vlast preuzeo početkom juna 1992. pomoću puča.²⁵³

107. U Donji Vakuf, opštinu u kojoj su pretežno živjeli bosanski Muslimani, u aprilu 1992. stigla je naoružana skupina bosanskih Srba koja se zvala "Beli orlovi".²⁵⁴ Ta paravojna grupa bila je odgovorna za pucnjavu, zastrašivanje nesrpskog stanovništva i pljačku. Od stanovništva je zatraženo da preda

²⁴⁴ **Hambarine:** Ivo Atljija, DP P1527, T. 5661; Elvedin Našić, T. 12688-12689, 12720-12721. **Kozarac i Kamičani:** Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7722-7723; Idriz Merdžanić, T. 11795-11799; Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7137-7138; BT-44, DP P565, T. 3197 (pod pečatom); BT-36, T. 10997-11003, 11013 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1227, transkript vijesti od 27. maja 1992. u vezi s borbenim dejstvima. **Briševo:** Ivo Atljija, DP P1527, T. 5571.

²⁴⁵ Jovica Radojko, T. 20024, 20061; Ahmet Hidić, T. 16158-16159.

²⁴⁶ Jovica Radojko, T. 20245.

²⁴⁷ Ahmet Hidić, T. 16251.

²⁴⁸ Ahmet Hidić, T. 16251-16254.

²⁴⁹ Ahmet Hidić, T. 16254; Jovica Radojko, T. 20194.

²⁵⁰ Ahmet Hidić, T. 16225.

²⁵¹ Midho Alić, T. 13872-13876, 13882-89, 13894, 13896-97, 13917; BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672858-672859; BT-81, T. 13788; BT-86, T. 14290 (zatvorena sjednica); BT-86, DP P1639, izjava po pravilu 92bis, 943011 (pod pečatom); BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942600 (pod pečatom); BT-49, T. 14228-14229 (zatvorena sjednica); BT-82, T. 13967-13969, 14027; BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672858-672859 (pod pečatom); BT-83, T. 14055. *Vidi* takođe IX.A.2, "Ubistvo više ljudi tokom protjerivanja bosanskih Muslimana iz sela Blagaj Japra i okolnih područja".

²⁵² BT-83, T. 14055.

²⁵³ BT-81, T. 13748, 13838 (zatvorena sjednica).

²⁵⁴ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 02061788 (pod pečatom).

oružje.²⁵⁵ U zajedničkoj operaciji snaga bosanskih Srba, koje su uključivale i policiju, 21. maja 1992. stanovnici iz muslimanskog sela Korenići protjerani su, a kuće su im opljačkane i zapaljane. Nakon napada u selu nije ostao nijedan bosanski Musliman.²⁵⁶ Jedno drugo muslimansko selo, Torlakovac, napadnuto je 3. juna 1992.²⁵⁷ VRS je 11. jula 1992. izvršio sličnu operaciju u još dva sela u kojima su prvenstveno živjeli bosanski Muslimani, u Oborcima i Šeheru. Krajem ljeta 1992. formacija naoružanih bosanskih Srba kretala se po muslimanskim selima, kao što su Doganovci, i otvarala vatru. Mnoge kuće spaljene su do temelja. Bosanski Muslimani nisu pružili nikakav oružani otpor.²⁵⁸

108. Za događaje u opštini Ključ karakterističan je efikasniji otpor bosanskih Muslimana. Kada su bosanski Srbi zauzeli grad Ključ,²⁵⁹ bosanski Muslimani koji su pružali otpor povukli su se u muslimansko selo Pudin Han.²⁶⁰ Muslimanski borci su 27. maja 1992. napali vojnu kolonu bosanskih Srba u okolini Pudin-Hana. Istog dana je ubijen zamjenik komandira SJB-a u Ključu, Dušan Stojaković.²⁶¹ Idućeg dana Krizni štab opštine Ključ izdao je ultimatum bosanskim Muslimanima da predaju oružje, a ako to ne učine, “preduzeće se energične mjere u cilju razoružanja što može imati katastrofalne posljedice po ličnu i imovinsku”.²⁶² Prije isteka ultimatumu vojska bosanskih Srba počela je granatirati Pudin Han, a nakon toga i Velagiće, Prhovo i druga sela bosanskih Muslimana u opštini Ključ.²⁶³ Posljedica tog napada bila je pogibija više stanovnika Pudina-Hana i Prhova.²⁶⁴ Idućih dana ubijanja su se nastavila, a najviše ubijenih bilo je na putu za Peći i u školi u Velagićima.²⁶⁵

109. U opštini Prnjavor najteži napad izvršen je na muslimansko selo Lišnja krajem maja 1992. Nakon što je oružje predato, selo su opkolili VRS, policija i paravojna grupa s tog područja, “Vukovi s Vučjaka”.²⁶⁶ Stanovnicima bosanskim Muslimanima naredeno je da napuste selo i rečeno im je da će se prema njima, ako to ne učine, postupati kao s neprijateljima. Morali su se okupiti kod pilane, gdje su

²⁵⁵ Senad Alkić, T. 14986-14987.

²⁵⁶ Senad Alkić, T. 14993-14994.

²⁵⁷ Senad Alkić, T. 14995; DP P1757, izvještaj o formiranju Srpske SJB i učešću milicije u ratu.

²⁵⁸ Senad Alkić, T. 14990-14991; Dževad Došlić, T. 14835-14836.

²⁵⁹ DP P850, SDS-ov plan opštinske civilne zaštite; Muhamed Filipović, T. 9408, 9438-9439.

²⁶⁰ DP DT24, zapisnik službenog policijskog razgovora od 31. maja 1992.

²⁶¹ Muhamed Filipović, T. 9529, 10075-10076, 10082; BT-79, T. 11665-11666 (zatvorena sjednica); Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685; BT-26, T. 9206-9209, 9239-9245 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P644, redovni borbeni izveštaj Komande 1. krajiškog korpusa od 28. maja 1992., str. 2.

²⁶² DP P916, naredba Kriznog štaba Ključ da se preda oružje u nezakonitom vlasništvu od 28. maja 1992..

²⁶³ BT-26, T. 9117, 9209 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9541. *Vidi* takođe DP P 949, saopštenje za javnost.

²⁶⁴ BT-26, T. 9118 (zatvorena sjednica); Nisvet Tičević, T. 10739-10740; Ajiz Begić, DP P549, izjava po pravilu 92bis, 2109337; Hasan Salihović, DP P550, izjava po pravilu 92bis, 2109327; BT-77, T. 10341-10343; Bajro Hadžić, DP P552, izjava po pravilu 92bis, 521139.

²⁶⁵ *Vidi* IX.A.2, “Ubistvo više ljudi u selu Prhovo i više muškaraca na cesti za Peći”.

²⁶⁶ Rusmir Mujanić, T. 16014, 16075-16079; BT-91, T. 15867-15874.

zadržani u ograđenom prostoru do podneva idućeg dana.²⁶⁷ Granatirano je selo Lišnja. Kuće su spaljene, a stoka pobijena.²⁶⁸ Bosanski Muslimani nisu pružili otpor.²⁶⁹

110. U opštini Teslić paravojna grupa 'Miće' širila je strah pljačkajući, ubijajući i silujući.²⁷⁰ Nakon što je vojska blokirala sve putove iz Teslića, muslimansko selo Stenjaka granatirano je 4. juna 1992. nakon što je stanovnicima istekao rok za predaju oružja.²⁷¹ Vojska bosanskih Srba i policija, uz pomoć paravojnih grupa, pretresale su kuće bosanskih Muslimana tražeći oružje.²⁷² Kuće su opljačkane i spaljene.²⁷³ Nesrpsko stanovništvo Teslića nije pružilo nikakav otpor.²⁷⁴

111. U opštini Kotor-Varoš SDS je preuzeo vlast u junu 1992. nakon napada oružanih snaga bosanskih Srba na grad Kotor-Varoš i sela Večića, Hrvacane, Ravne, Hanifiće i druga sela u kojima su živjeli Muslimani ili Hrvati. Tokom napada ubijen je određen broj ljudi. Većina stanovnika tih sela na kraju je izbjegla na okolna područja.²⁷⁵ U selu Večići snage bosanskih Srba naišle su na znatan oružani otpor bosanskih Muslimana i borbe su trajale mjesecima.²⁷⁶ Snage bosanskih Srba redovno su granatirale Večića sve do oktobra 1992., a selo su napale i iz zraka, koristeći kasetne bombe i napalm.²⁷⁷ Krivična djela izvršena u potporu preuzimanju vlasti u opštini Kotor-Varoš kulminirala su masakrom u školi u Grabovici, gdje je ubijen velik broj bosanskih Muslimana koji su bježali od neprijateljstava.²⁷⁸

112. U Šipovu, opštini gdje su bosanski Srbi bili u većini,²⁷⁹ snage bosanskih Srba spalile su kuće u selima u kojima su prevladavali bosanski Muslimani, kao što je bilo Bešnjivo.²⁸⁰ Snage bosanskih Srba 7. avgusta 1992. uništile su džamije u Starom Šipovu, Bešnjovu i Pljevi.²⁸¹

113. U opštini Čelinac, gdje su bosanski Srbi činili znatnu većinu stanovništva, vojnici bosanski Srbi naredili su 6. avgusta 1992. stanovnicima muslimanskog sela Bašići da napuste to područje budući

²⁶⁷ Rusmir Mujanić, T. 16001-16014; BT-91, T. 15990-15991; DP P 657, borbeni izvještaj od 2. juna 1992.

²⁶⁸ Rusmir Mujanić, T. 16015-16017.

²⁶⁹ Rusmir Mujanić, T. 16001-16010; BT-91, T. 15897-15898.

²⁷⁰ BT-95, T. 19550-19551 (zatvorena sjednica).

²⁷¹ Mehmed Tenić, T. 16864; BT-64, T. 16959-16960.

²⁷² Mehmet Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034036.

²⁷³ BT-68, DP P1967, izjava po pravilu 92bis, 943115-943116 (pod pečatom).

²⁷⁴ Adil Osmanović, T. 16599.

²⁷⁵ Elvedin Pašić, T. 19396-19400; BT-96, T. 17695-17700, 17769-17771, 17774-17775 (zatvorena sjednica); BT-71, T. 17635-17637. U vezi s preuzimanjem vlasti od strane SDS-a, *vidi* DP P234, izvještaj; BT-96, T. 17693-17694 (zatvorena sjednica); Muhamed Sadiković, T. 18220-18223.

²⁷⁶ BT-96, T. 17697-17700, 17747-17748, 17769-17771 (zatvorena sjednica).

²⁷⁷ Muhamed Sadiković, T. 18334-18343; Zoran Jokić, T. 24046-24047.

²⁷⁸ *Vidi* IX.A.2, "Ubistvo više muškaraca u školi u Grabovici".

²⁷⁹ BT-92, T. 19781.

²⁸⁰ BT-105, T. 19112-19114 (zatvorena sjednica).

²⁸¹ BT-105, T. 19103 (zatvorena sjednica); DP P2404, službena zabilješka od 9. oktobra 1992.

da im niko ne može garantovati bezbjednost.²⁸² Tokom istog mjeseca snage bosanskih Srba napale su nekoliko muslimanskih sela.²⁸³ Kuće bosanskih Muslimana su zapaljane i do oktobra 1992. mnoge su razorene, dok su domovi bosanskih Srba ostali netaknuti.²⁸⁴ U gradu Čelincu u napadu su uništene dvije džamije, imamova kuća i rimokatolička crkva.²⁸⁵ Nakon toga drugi nesrbi iz grada Čelince počeli su se organizovati i zatražili su da odu.²⁸⁶ Rečeno im je da formiraju kolonu u pravcu Banje Luke, no kasnije im vojna policija nije dozvolila odlazak iz sigurnosnih razloga.²⁸⁷ Odvedeni su u osnovnu školu u Čelincu i tamo zadržani između sedam i petnaest dana.²⁸⁸ Nakon što su pušteni, dozvoljeno im je da se vrate u ono što je ostalo od njihovih domova.²⁸⁹

114. U opštinu Banja Luka 3. aprila 1992. ušao je SOS, postavio barikade i zatražio da se osnuje krizni štab koji mora ispuniti cijeli niz njihovih zahtjeva.²⁹⁰ U opštini Banja Luka nasilje nije bilo tako rašireno kao u drugim opštinama budući da se opština nalazila pod nadzorom međunarodne zajednice.²⁹¹ Međutim, ponavljali su se incidenti u kojima je uništavana muslimanska imovina.²⁹² Granatirana su sela u kojima je prevladavalo muslimansko stanovništvo – Mehovci, Bastasi, Hadrovići i Vranići.²⁹³

115. U proljeće 1992. na cijeloj teritoriji Bosanske krajine osnovani su logori i drugi zatočenički objekti u kasarnama i vojnim kompleksima, fabrikama, školama, sportskim objektima, policijskim stanicama i drugim javnim zgradama. Te logore i zatočeničke objekte uspostavljale su i kontrolisale vojska bosanskih Srba, civilne vlasti ili policija bosanskih Srba.²⁹⁴ Civili nesrbi masovno su hapšeni i zatočavani u tim logorima i zatočeničkim objektima. Na primjer, u opštini Prijedor, nakon oružanih napada snaga bosanskih Srba na nesrpska sela, žene i djeca su razdvajani od muškaraca prije no što su svi utovareni u autobuse i odvedeni u Trnopolje, Omarsku ili Keraterm.²⁹⁵ I dok su istaknuti članovi

²⁸² Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299907, u kojoj stoji da je 6. avgusta 1992. muslimansko stanovništvo iz Bašića moralo pješačiti 10 km do Karanovca (u Banjoj Luci), gdje su zadržani tri dana u staroj školskoj zgradi, nakon čega su im vojne snage lokalnih bosanskih Srba naredile da odu i da se vrate u svoju opštinu. Odvezli su ih u tri autobusa i prisilili da noć provedu u gradu Čelincu u autobusima koje su čuvali rezervisti bosanski Srbi zato što im inače ne bi mogli garantovati bezbjednost. Kasnije su pušteni.

²⁸³ Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299902.

²⁸⁴ Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299902.

²⁸⁵ DP P1788, zabilješka; DP P2005.1, fotografija; BT-90, T. 17073-17074, 17100-17102 (zatvorena sjednica).

²⁸⁶ BT-90, T. 17097 (zatvorena sjednica).

²⁸⁷ BT-90, T. 17098 (zatvorena sjednica).

²⁸⁸ BT-90, T. 17179-17182, 17100 (zatvorena sjednica).

²⁸⁹ BT-90, T. 17097 (zatvorena sjednica); Mehmet Talić, T. 24148, 24151, 24153. Do aprila 1993. u opštini Čelinac ostalo je sedam stotina i sedamdeset od više od hiljadu i šezdeset bosanskih Muslimana (DP. P1981, broj stanovnika u opštini Čelinac po nacionalnoj strukturi prije i nakon izbivanja rata, Centar službe bezbjednosti, Banja Luka, 30. april 1993.). *Vidi* takođe X.C.3, "Benevolentno postupanje s bosanskim Muslimanima u Čelincu".

²⁹⁰ Za detaljniji prikaz događaja od 3. aprila 1992. u Banjoj Luci, *vidi supra*, par. 98-99.

²⁹¹ Amir Džonlić, T. 2485-2486.

²⁹² BT-11, T. 3865 (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4484.

²⁹³ BT-12, T. 4175-4181.

²⁹⁴ DP P2649, karta lokacija zatočeničkih logora u Autonomnoj Regiji Krajina.

²⁹⁵ Nurset Sivac, DP P1547, T. 6574-6576, 6720-6721; Emsud Garibović, T. 12458-12463; BT-27, T. 12018-12019; BT-36, T. 11009-11011 (zatvorena sjednica); Samir Poljak, DP P1521, T. 6342-6346; Jusuf Arifagić, DP P554, T.

SDA i HDZ-a uhapšeni među prvima,²⁹⁶ većina uhapšenih bili su obični građani, zatočeni isključivo zbog svoje etničke pripadnosti.²⁹⁷ Uslovi u logorima i nekim zatočeničkim objektima bili su osobito teški. Zatočeni su se ispitivali, premlaćivali, podvrgavali nečovječnim i ponižavajućim životnim uslovima i mučili. Žene su silovalne, a redovno su vršena i ubistva.²⁹⁸ Tragični vrhunac ubijanja u logorima bio je masakr u “prostoriji br. 3” u logoru Keraterm, koji su počinili pripadnici vojske bosanskih Srba i u kojem je ubijeno najmanje stotinu i devedeset bosanskih Muslimana s područja Brda u opštini Prijedor.²⁹⁹

116. Već i prije izbijanja oružanog sukoba u BiH bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su živjeli u Bosanskoj krajini osjećali su se sve manje bezbjedni i počeli su konvojima napuštati tu regiju.³⁰⁰ S daljim razvojem događaja u Bosanskoj krajini, vlasti bosanskih Srba počele su od proljeća 1992. na cijeloj teritoriji Krajine provoditi aktivnu i sistematsku represiju i protjerivanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Vlasti bosanskih Srba organizovale su konvoje autobusa i vozove koji su desetine hiljada muškaraca, žena i djece odvozili s teritorija na koje su bosanski Srbi polagali pravo na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana unutar BiH ili u Hrvatsku.³⁰¹ U Banjoj Luci je 12. juna 1992. osnovana Agencija za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara, koja je pomagala u provođenju politike etničkog čišćenja.³⁰² Trnopolje je postalo tranzitna stanica u procesu protjerivanja nesrpskog stanovništva iz Bosanske krajine. Mnogi ljudi iz Prijedora odvedeni su u Trnopolje nakon napada snaga bosanskih Srba na njihova sela, a drugi su u Trnopolje dolazili

7074-7081; BT-1, DP P1619, T. 4736-4737 (pod pečatom); BT 30, DP P1541, T. 5728-2730, 5745-5750 (pod pečatom); Idriz Merdžanić, T. 11793-11795; BT-106, T. 21097, 21105-22106 (zatvorena sjednica).

²⁹⁶ Adil Draganović, T. 5574-5575, 5581-5582, 5827, 5878-5885; Mirzet Karabeg, T. 6089-6091, 6140; Enis Šabanović, T. 6470, 6604-6605; Bekir Delić, T. 7950-5951, 8010; Jakov Marić, T. 10823-10824; Sakib Muhić, T. 8100-8105; BT-17, T. 7742-7743, 7887 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P759, dnevnik; DP P667, spisak; DP P697, telegram; DP P790, spisak.

²⁹⁷ *Vidi* IX.F.2, “Pravo na slobodu kretanja”.

²⁹⁸ *Vidi* IX.E.2, “Smišljeno nametanje grupi uslova života sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja”.

²⁹⁹ *Vidi* IX.A.2, “Ubistvo više muškaraca u “prostoriji broj 3”” u logoru Keraterm – opština Prijedor.

³⁰⁰ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2840-2841; BT-81, T. 13782; BT-95, T. 19537-19538 (zatvorena sjednica); Senad Alkić, T. 14986-14987; BT-92, T. 19854, 19869 (poluzatvorena sjednica).

³⁰¹ BT-19, T. 20643, 20658, 20660 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P2670 (pod pečatom); DP P2671 (pod pečatom); DP P2676 (pod pečatom); DP P2677 (pod pečatom); DP P2678 (pod pečatom). Paul Shoup, svjedok odbrane, sugerisao je da su sve tri grupe provodile etničko čišćenje. Međutim, priznao je da su “Srbi etničko čišćenje provodili u većoj mjeri od Hrvata ili Muslimana. U koliko većoj mjeri, ostaje otvoreno za raspravu. No, ako se po strani ostavi pitanje brojeva, ostaje i nadalje otvoreno pitanje okrutnosti s kojom je etničko čišćenje provođeno, razaranja kulturnih spomenika i dobara, te pljačkanje domova i sela onih koji su otišli ... u predmetu kojim se bavimo etničko čišćenje nije bilo povezano s fizičkom likvidacijom cijelih stanovništava, nego s njihovim ubrzanim uklanjanjem, što je bilo popraćeno ispadima silovanja, pljačke i ubijanja”, DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 33, 37.

³⁰² DP P227, Službeni glasnik Autonomne Regije Krajina, tačka 17, odluka Kriznog štaba ARK-a, par. 6: “da se odmah formira Agencija koja će raditi na problemima preseljenja stanovništva”; BT-19, T. 20641 (zatvorena sjednica); Nusret Sivac, DP P1547, T. 6770-6771; Adil Draganović, T. 5648, 5676; Grgo Stojić, T. 6771-6772; Besim Islamčević, T. 7470-7472; Amir Džonlić, T. 2458. *Vidi* takođe DP P242, odluka Kriznog štaba ARK-a od 12. juna 1992., koja nosi naslov “Odluka o osnivanju Agencije za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara za Autonomnu Regiju Krajina”. *Vidi* takođe DP P2661 (pod pečatom); DP P218, odluka Kriznog štaba Sanski Most od 30. maja 1992.

samoinicijativno, da bi potom u konvojima autobusima bili odvođeni s tog područja.³⁰³ Stanovnici nesrpske nacionalnosti često su i sami željeli otići i tražili su konvoje koje su organizovale vlasti bosanskih Srba. Međutim, ti ljudi nisu odlazili slobodnom voljom, nego su na to bili prisiljeni usljed nametnutih uslova.³⁰⁴ Štaviše, vlasti bosanskih Srba često su ih prisiljavale da potpišu dokumente kojim se odriču prava na svu imovinu koja ostaje za njima u korist Srpske Republike BiH.³⁰⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da su se tim mjerama bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su odlazili željeli odvratiti od toga da se jednom vrate na isti teritorij.

117. Istovremeno, područja u sjevernoj Bosni sa kojih su iseljeni bosanski Muslimani i bosanski Hrvati naseljavana su srpskim izbjeglicama koje su pristizale iz Hrvatske.³⁰⁶

118. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su krivična djela počinjena u Bosanskoj krajini od aprila 1992. do kraja decembra 1992., odnosno u predmetno vrijeme Optužnice, izvršena kao direktna posljedica sveobuhvatnog Strateškog plana. Etničko čišćenje nije bilo popratni proizvod kažnjivih aktivnosti, nego je, naprotiv, bilo pravi cilj i stoga nerazdvojiv dio Strateškog plana.³⁰⁷ Isključiva namjera uvođenja uslova života nametnutih nesrpskom stanovništvu Bosanske krajine i vojnih operacija protiv gradova i sela koji nisu bili vojni ciljevi bila je da se ti ljudi otjeraju.³⁰⁸ Velik broj ljudi držan je u zatočeničkim centrima u užasnim uslovima. Budući da je namjera bila trajno ukloniti te ljude s teritorija Srpske Republike BiH, mnogima su razoreni domovi kako se oni nikada ne bi vratili. Domovi bosanskih Muslimana koji nisu razoreni dodijeljeni su srpskim izbjeglicama iz Hrvatske i s drugih područja. Kampanja hotimičnog razaranja vjerskih i kulturnih ustanova bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata bila je samo jedan od elemenata šireg napada. Međutim, konačni cilj bilo je uklanjanje stanovništva i uništenje njihovih domova.³⁰⁹ U avgustu 1992. već je bilo očito da se takva diskriminatorna politika dosljedno primjenjuje.³¹⁰ Dokazi otkrivaju dosljednu, koherentnu i

³⁰³ Nurset Sivac, DP P1547, T. 6767-6768; Emsud Garibović, T. 12458-12463; Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7075; BT-78, DP P562, T. 6866-6869 (pod pečatom); BT-30, DP P1541, T. 5727-5750 (pod pečatom); BT-30, T. 12564-12565; Idriz Merdžanić, T. 11814-11815.

³⁰⁴ Besim Islamčević, T. 7470-7479, 7555-7558. *Vidi* takođe IX.C, "Deportacija i prisilno premještanje".

³⁰⁵ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6696; Ivo Atljija, DP P1527, T. 5655-5656; Idriz Merdžanić, T. 11787; BT-34, DP P558, T. 1104 (pod pečatom); Jakov Marić, T. 10840; BT-23, T. 6434; Besim Islamčević, T. 7430; BT-21, T. 8587 (zatvorena sjednica); Muhamed Sadiković, T. 18260-18263, 18273-18277; BT-33, DP P1544, T. 3975 (pod pečatom).

³⁰⁶ BT-19, T. 20748 (zatvorena sjednica); BT-9, T. 3428-3430 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8562-8563 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P214, transkript radio emisije od 29. maja 1992.; P690, zaključci Kriznog štaba Sanski Most od 23. juna 1992., par. 2. Agencija za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara bavila se i takvim preseljenjima, *vidi* BT-19, T.20641 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe IX.C, "Deportation and forcible transfer".

³⁰⁷ BT-19, T. 20635-20657, 20708 (zatvorena sjednica); BT-20, T. 5247-5249.

³⁰⁸ BT-19, T. 20620 (zatvorena sjednica).

³⁰⁹ DP P1883.1, Izvještaj o oštećenjima i uništenju islamskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor i Sanski Most u ratu 1992 – 1995 s posebnim osvrtom na 1992., str. 12. *Vidi* takođe BT-19, T. 20634 (zatvorena sjednica).

³¹⁰ BT-19, T. 20635. (zatvorena sjednica). BT-19 je osim toga izjavio da je po njegovom mišljenju jasno kako to nije bila posljedica nekontrolisanih aktivnosti neregularnih snaga koje su djelovale bez ikakve kontrole. Bilo bi nemoguće planirati, organizovati i provesti sistematsku politiku takvih razmjera da se radi samo o spontanim ili kriminalnim

kažnjivu strategiju čišćenja Bosanske krajine od drugih etničkih grupa koju su provodili SDS i snage bosanskih Srba.³¹¹

119. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su tokom provođenja te politike efektivnu kontrolu nad vojskom, policijom i civilnim strukturama bosanskih Srba vršili na razne načine političke vođe iz Vrhovne komande bosanskih Srba i drugih vladinih tijela Srpske Republike BiH. Uticaj tzv. elemenata nad kojima nije postojala kontrola bio je marginalan.³¹² Vijeće se takođe uvjerilo van razumne sumnje da je bilo nemoguće provesti sistematičnu politiku takvih razmjera samo uz pomoć spontanih aktivnosti ili kažnjivih aktivnosti izolovanih radikalnih grupa.³¹³ Osim toga, Pretresno vijeće je uvjereno da je metode korištene za provedbu Strateškog plana kontrolisala i koordinirala razina iznad nivoa dotičnih opština, iako su se neke opštine istaknule preduzevši određene inicijative.³¹⁴

aktivnostima usamljenih radikalnih grupa: T. 20636 (zatvorena sjednica). U vezi s diskriminatornom prirodom te politike, *vidi* BT-19, T. 20636, 20619 (zatvorena sjednica), gdje se navodi da su 80 – 90% raseljenih osoba Muslimani.

³¹¹ BT-19, T. 20620-20622, 20636 (zatvorena sjednica). Operacije etničkog čišćenja bile su povezane s provođenjem prvog strateškog cilja, tj. razdvajanjem ljudi na terenu: Milorad Sajić, T. 23762-23764. Paul Shoup je napisao sljedeće: “Da li je etničko čišćenje u Bosni slijedilo neki obrazac? Odgovor je da, ako shvatimo da su iza etničkog čišćenja stajali strateški motivi – potkrepa polaganja prava na teritoriju osvojenju borbom”: DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 35.

³¹² Barnabas Mayhew, T. 13575-13576; DP P1617/S217, Izvještaj posmatračke misije EZ-a od 29. avgusta – 4 septembra 1992., str. 9; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 28, gdje se citira studija CIA-e pod naslovom *Balkan Battlegrounds* /Balkanska ratišta/, sv. II, str. 154, xiii.

³¹³ BT-19, T. 29635-20657 (zatvorena sjednica).

³¹⁴ Na sastanku prijedorskog SDS-a održanom 9. maja 1992. Milan Kovačević, predsjednik Izvršnog odbora, rekao je sljedeće: “Osjeća se funkcionisanje vlasti na nivou Krajine, prosljeđuju se zaključci i upute odozgo”: DP P1195, zapisnik. *Vidi* takođe, VI.C, “Nadležnost Kriznog štaba ARK-a”.

V. OPŠTI USLOVI ZA KRIVIČNA DJELA ZA KOJA SE OPTUŽENI TERETI U OPTUŽNICI

120. Optuženi je okrivljen za krivična djela po članovima 2, 3, 4 i 5 Statuta. Članovi 2, 3 i 5 mogu da se primijene ako je ispunjeno nekoliko opštih uslova.³¹⁵

A. Član 2 Statuta: teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine

121. Postoje četiri preduslova za primjenu člana 2 Statuta: (i) postojanje oružanog sukoba; (ii) utvrđen neksus između zločina za koje se optuženi tereti i oružanog sukoba; (iii) oružani sukob mora biti međunarodnog karaktera; i (iv) žrtve zločina za koje se optuženi tereti moraju spadati u grupu zaštićenih osoba shodno odredbama Ženevskih konvencija iz 1949. godine.

122. U praksi ovog Međunarodnog suda uvriježen je stav da oružani sukob postoji “kad god se pribjegne oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih oružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države”.³¹⁶

123. Da bi se pokazala veza između krivičnih djela i oružanog sukoba, nije potrebno dokazivati da je na području na kojem su se desili zločini za koje se tereti bilo stvarnih borbenih dejstava. “Dovoljno je da su zločini za koje se optuženi tereti bili *tijesno povezani* sa neprijateljstvima koja su se događala u drugim dijelovima teritorija pod kontrolom strana u sukobu”.³¹⁷

124. Sasvim je jasno da je neki oružani sukob međunarodni ako se odvija između dvije ili više država. Pored toga, unutrašnji sukob može da se pretvori u međunarodni ako (i) druga država svojim trupama interveniše u sukobu ili, alternativno, ako (ii) neki od učesnika u unutrašnjem oružanom sukobu djeluju u ime te druge države.³¹⁸ Postoje tri različita kriterija pomoću kojih se, ovisno o okolnostima, utvrđuje stepen kontrole koji neka strana država ima nad oružanim snagama koje se bore

³¹⁵ O pravu koje je mjerodavno naročito za primjenu člana 4 Statuta više riječi u Poglavlju IX.E., “Genocid”, *infra*.

³¹⁶ *Tužilac protiv Duška Tadića (zvanog "Dule")*, predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, 2. oktobar 1995. (dalje u tekstu: Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*), par. 70; potvrđeno i u predmetima *Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića (zvanog "Pavo"), Hazima Delića i Esada Landže (zvanog "Zenga")*, predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*), par. 183; *Tužilac protiv Radoslava Krstića*, predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. avgust 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*), par. 481; *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24-T, Presuda, 29. oktobar 2003. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*), par. 568.

³¹⁷ Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 70 (naglasak dodat); potvrđeno i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 193-195; i predmetu *Tužilac protiv Mladena Naletilića (zvanog "Tuta") i Vinka Martinovića (zvanog "Štela")*, predmet br. IT-98-34-T, Presuda, 31. mart 2003. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*), par. 177.

³¹⁸ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999., (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*), par. 84.

u njeno ime.³¹⁹ Što se tiče oružanih snaga, milicija ili paravojskih jedinica koje djeluju kao *de facto* organi države, dovoljno je dokazati da je kontrola te države bila opšteg karaktera.³²⁰ Može se smatrati da kontrola koju traži međunarodno pravo postoji kada država (ili, u kontekstu oružanog sukoba, strana u sukobu) igra određenu ulogu u (i) organizovanju, koordinaciji ili planiranju vojnih dejstava vojne grupe, pored toga što (ii) finansira, obučava i oprema tu grupu, ili joj pruža operativnu podršku.³²¹ Oba ova elementa moraju biti ispunjena.

125. U svakoj od četiri Ženevske konvencije iz 1949. izloženi su uslovi pod kojima su lica ili imovina zaštićeni odredbama tih konvencija.³²² Osobe koje nemaju pravo na zaštitu po tri prve Ženevske konvencije, nužno potpadaju pod djelokrug Četvrte ženevske konvencije, koja se odnosi na civile, pod uslovom da su ispunjeni uslovi iz člana 4 Četvrte ženevske konvencije.³²³ U Četvrtoj ženevskoj konvenciji "zaštićene osobe" su definisane kao one koje su "u rukama strane u sukobu ili okupacione sile čiji nisu državljani".³²⁴ Na osnovu kriterija državljanstva neke bi osobe mogle biti isključene iz kategorije zaštićenih osoba. Međutim, ustaljena praksa ovog Međunarodnog suda je da zaštićene osobe ne bi trebalo definisati na osnovu strogog uslova državljanstva, nego na osnovu realističnijih veza koje pokazuju stvarnu privrženost jednoj strani u sukobu, kao što je nacionalna pripadnost.³²⁵ Ovo Pretresno vijeće prihvata i slijedi taj pristup.

B. Član 3 Statuta: kršenja zakona ili običaja ratovanja

126. Član 3 Statuta odnosi se na široku kategoriju krivičnih djela, to jest na sva "kršenja zakona i običaja ratovanja".³²⁶ On se, stoga, tumači kao rezidualna odredba koja pokriva sva kršenja humanitarnog prava koja ne potpadaju pod članove 2, 4 ili 5 Statuta, tačnije: (i) kršenja haškog prava međunarodnih sukoba; (ii) kršenja onih odredbi Ženevskih konvencija koje u konvencijama nisu

³¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 117-124 u kojima se opisuju tri različita kriterija: 1) kod privatnih lica ili grupa koje nisu vojno organizovane i koje djeluju kao *de facto* organ te države, neophodno je utvrditi da je ta država izdala konkretna uputstva u vezi s izvršenjem tog konkretnog djela ili da je to protipravno djelo *ex post facto* javno podržala ili odobrila; 2) kod oružanih snaga, milicija ili paravojskih jedinica koje djeluju kao *de facto* organi te države, dovoljno je utvrditi da se radilo o kontroli opšteg karaktera i 3) privatna lica koja su asimilirana u organe države zbog svog stvarnog ponašanja unutar državne strukture mogu se smatrati *de facto* organima države, bez obzira na eventualno postojanje uputstava izdatih od strane te države.

³²⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 117-145.

³²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 145.

³²² Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 81: "Gore navedeni razlozi potvrđuju da je ova primedba jasno nameravala da ukaže da se krivična dela navedena u članu 2 mogu krivično goniti jedino ako su počinjena protiv osoba ili imovine koji se smatraju "zaštićenima" po Ženevskim konvencijama pod strogim uslovima koje postavljaju same Konvencije. Ova referenca u članu 2 na "zaštićene osobe i imovinu" nužno uključuje osobe spomenute u članovima 13, 24, 25 i 16 (zaštićene osobe) i 19 i 33 do 35 (zaštićeni objekti) Ženevske Konvencije I; u članovima 13, 36, 37 (zaštićene osobe) i 22, 24, 25 i 27 (zaštićeni objekti) Konvencije II; u članu 4 Konvencije III koja se odnose na ratne zarobljenike; i u članovima 4 i 20 (zaštićene osobe) i članovima 18, 19, 21, 22, 33, 53, 57 itd. (zaštićena imovina) Konvencije IV koja se odnose na civile."

³²³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 271.

³²⁴ Član 4 (1) Ženevske konvencije, I.

³²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 164-168; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 172-176; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 83, 98; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 207.

klasificirane kao "teške povrede"; (iii) kršenja člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama (dalje u tekstu: zajednički član 3) i drugih običajnih pravila koja se odnose na unutrašnje oružane sukobe; i (iv) kršenja sporazuma koji obavezuju strane u sukobu, a za koje se smatra da pripadaju pravu međunarodnih ugovora, tj. sporazuma koji nisu prerasli u međunarodno običajno pravo.³²⁷

127. Primjena člana 3 Statuta pretpostavlja da su djela za koja se optuženi tereti počinjena u nekom oružanom sukobu.³²⁸ Nebitno je da li je taj sukob bio unutrašnjeg ili međunarodnog karaktera.³²⁹

128. Između krivičnog djela za koje se optuženi tereti i oružanog sukoba mora postojati *nexus*.³³⁰ Taj uslov je zadovoljen ako su zločini za koje se tereti bili "usko povezani s neprijateljstvima".³³¹

129. U praksi ovog Međunarodnog suda utvrđena su još četiri uslova koja se moraju ispuniti da bi se za neko krivično djelo moglo teretiti po članu 3 Statuta: (i) kršenje mora da predstavlja povredu nekog pravila međunarodnog humanitarnog prava; (ii) to mora biti pravilo običajne prirode, ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, moraju biti ispunjeni traženi uslovi; (iii) kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti, i ta povreda mora uključiti teške posljedice po žrtvu; i (iv) kršenje tog pravila mora povlačiti, po običajnom pravu ili po pravu međunarodnih ugovora, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.³³² Neki preduslovi za primjenu člana 3 Statuta mogu da se razlikuju, ovisno o specifičnoj osnovi relevantnih optužbi po tom članu.³³³

C. Član 5 Statuta: zločini protiv čovječnosti

130. U članu 5 Statuta nabrojana su krivična djela koja, ako su izvršena u kontekstu oružanog sukoba, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, predstavljaju zločine protiv čovječnosti. Prema

³²⁶ Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 87.

³²⁷ Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 89-91; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 52; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 401; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 224.

³²⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 57 i 58.

³²⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 303; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 140, 150; *Tužilac protiv Ante Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), par. 132; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 161.

³³⁰ Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 70; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 402; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 51.

³³¹ Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 70, potvrđeno i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnjelac*, par. 51; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 225.

³³² Odluka o nadležnosti Suda u predmetu *Tadić*, par. 94; *Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća*, predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*), par. 123; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 52; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 403; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 66.

³³³ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 404; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 52.

uvriježenoj praksi ovog Međunarodnog suda, neko krivično djelo predstavlja zločin protiv čovječnosti ako su ispunjeni sljedeći elementi.³³⁴

- (a) mora postojati "napad";³³⁵
- (b) djela optuženog moraju biti dio tog napada;³³⁶
- (c) napad mora biti usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva;³³⁷
- (d) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;³³⁸
- (e) optuženi mora znati da njegova djela čine dio obrasca rasprostranjenih ili sistematskih zločina usmjerenih protiv nekog civilnog stanovništva, kao i da se njegova djela uklapaju u taj obrazac.³³⁹

131. U smislu člana 5, "napad" je opisan kao "slijed ponašanja koje uključuje izvršenje djela nasilja".³⁴⁰ U kontekstu zločina protiv čovječnosti, "napad" nije ograničen samo na upotrebu oružane sile, nego obuhvata i svako zlostavljanje civilnog stanovništva.³⁴¹ Koncepti "napada" i "oružanog sukoba" različiti su i neovisni jedan od drugog. Napad može prethoditi oružanom sukobu, može trajati duže od tog sukoba ili se odvijati tokom sukoba, no ne mora nužno biti njegov dio.³⁴² Kad se utvrđuje da li je napad postojao, irelevantno je da li je i druga strana izvršila zvjerstva nad civilnim stanovništvom protivničke strane.³⁴³ Svaki napad na civilno stanovništvo protivničke strane jednako je

³³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 410; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 482; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 127; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 53; *Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 29. novembar 2002. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*), par. 28. Što se tiče prakse MKSR-a, *vidi Tužilac protiv Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*), par. 565-584; *Tužilac protiv Alfreda Museme*, predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Musema*), par. 199-211; *Tužilac protiv Georges Anderson Nderubumwe Rutagande*, predmet br. ICTR-96-3-T, Presuda i kazna, 6. decembar 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*), par. 64-76; *Tužilac protiv Clementa Kayisheme i Obeda Ruzindane*, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*), par. 119-134; *Tužilac protiv Jean-Paula Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-A, Presuda, 1. juni 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Akayesu*), par. 460-469.

³³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 251; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85-89.

³³⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85, 99-100.

³³⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85, 90-92.

³³⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85, 93-97.

³³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85, 102-104.

³⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86, 89.

³⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86.

³⁴² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 251; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 54.

³⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 580; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 87.

protivpravan i zločini počinjeni u okviru jednog takvog napada mogu se, ako su ispunjeni i svi drugi uslovi, okvalifikovati kao zločini protiv čovječnosti.³⁴⁴

132. Djela optuženog moraju objektivno da "čine dio" napada po svojoj prirodi ili posljedicama,³⁴⁵ za razliku od djela izvršenih zasebno, ali ne moraju biti izvršena za vrijeme napada. Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac* konstatovalo je da zločin počinjen nekoliko mjeseci poslije napada ili nekoliko kilometara dalje od mjesta glavnog napada ipak može predstavljati dio napada, pod uslovom da je s njim u dovoljnoj mjeri povezan na drugi način.³⁴⁶

133. Član 5 Statuta predviđa uslov da zločin protiv čovječnosti mora biti "počinjen u oružanom sukobu". To je uslov za nadležnost. Žalbeno vijeće u predmetu *Kunarac* držalo je da to nije jednako uslovu iz člana 3 Statuta, gdje se traži "uska veza" između djela optuženog i oružanog sukoba.³⁴⁷ Nasuprot tome, prema mišljenju Žalbenog vijeća, povezanost sa oružanim sukobom po članu 5 jeste

... tek preduslov za vršenje nadležnosti, a on je zadovoljen čim je dokazano postojanje oružanog sukoba i objektivne veze u geografskom i vremenskom smislu između djela optuženih i oružanog sukoba.³⁴⁸

134. Oružani sukob po svojoj prirodi može biti međunarodni i unutrašnji.³⁴⁹ Prevažodni cilj napada mora biti civilno stanovništvo.³⁵⁰ Nije potrebno da svaki pojedini pripadnik tog stanovništva bude civil – dovoljno je da je stanovništvo po prirodi pretežno civilno, a može da obuhvata, na primjer, i pojedince koji su van borbenog stroja.³⁵¹ Nadalje, prisustvo vojnika u civilnom stanovništvu koje je cilj napada, pod uslovom da su na dopustu i da se ne radi o "dosta velikom broju", ne mijenja civilni karakter tog stanovništva.³⁵² Kako bi se utvrdilo da li se za neki napad može reći da je bio usmjeren protiv civilnog stanovništva, u razmatranje se mogu uzeti, između ostalog, sredstva i metodi korišteni tokom napada, broj i status žrtava, priroda krivičnih djela počinjenih tokom napada, otpor koji je tada pružen napadaču, te mjera u kojoj se za napadačku silu može reći da se pridržavala ili pokušala pridržavati predostrožnosti propisanih ratnim pravom.³⁵³ Nije neophodno ni da na meti napada bude

³⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 87.

³⁴⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85, 99-101.

³⁴⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 417 *et seq.*

³⁴⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 57-60, 83.

³⁴⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 83.

³⁴⁹ *Tužilac protiv Gorana Jelisića*, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*), par. 50.

³⁵⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 91.

³⁵¹ Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 54; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 111-113. Što se prakse MKSR-a tiče, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 582; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 128.

³⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 115.

³⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 91.

cjelokupno stanovništvo nekog geografskog entiteta u kojem se odvija napad. Mora se, međutim, pokazati da napad nije bio usmjeren protiv ograničenog i nasumično odabranog broja pojedinaca.³⁵⁴

135. Uslov da napad mora biti "rasprostranjen" ili "sistematski" jeste disjunktivan, a ne kumulativan.³⁵⁵ Da bi se neki napad okvalifikovao kao "rasprostranjen", on mora biti opsežnog karaktera, što se prvenstveno odražava u broju žrtava,³⁵⁶ dok izraz "sistematski" označava organizovani karakter djela nasilja i redovno ponavljanje sličnog kažnjivog ponašanja koje nije slučajno.³⁵⁷ Samo napad u cjelini mora da bude rasprostranjen ili sistematski, a ne i djela optuženog kao pojedinca.³⁵⁸ Shodno tome, čak se i samo jedno djelo optuženog ili ograničen broj takvih djela mogu okvalifikovati kao zločin protiv čovječnosti, osim ako se za takva djela može reći da su bila izolovana ili nasumična.³⁵⁹

136. U praksi ovog Međunarodnog suda utvrđeni su neki faktori koje treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li je neki napad bio rasprostranjen ili sistematski: (i) posljedice napada po ciljano stanovništvo, (ii) broj žrtava, (iii) priroda izvršenih djela i (iv) eventualno učešće zvaničnika ili predstavnika vlasti, ili bilo kakav prepoznatljivi obrazac zločina.³⁶⁰

137. U međunarodnom običajnom pravu ne postoji uslov da djela optuženog moraju imati uporište u bilo kakvom obliku politike ili plana. Postojanje politike ili plana može u dokaznom smislu biti relevantno za uslove postojanja rasprostranjenog ili sistematskog napada i učešća optuženog u napadu, ali ono nije pravni element tog krivičnog djela.³⁶¹

138. Pored toga što je posjedovao namjeru da počini djelo u osnovi, optuženi je morao biti svjestan da se odvija napad na civilno stanovništvo i da njegova djela čine dio tog napada.³⁶² Ovaj uslov ne podrazumijeva znanje o pojedinostima napada.³⁶³ Pored toga, optuženi ne mora da dijeli konačnu

³⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 90.

³⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 544; *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*), par. 178; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101.

³⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 428; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 580.

³⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 429; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 94; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101.

³⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 431; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 96; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101.

³⁵⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 96; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 43; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101.

³⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 95.

³⁶¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 98-101; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 44; drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 120.

³⁶² *Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića, Dragana Papića i Vladimira Šantića (zvanog Vlado)*, predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*), par. 556; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 126; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 434; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 102.

³⁶³ Prvostepena i Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, *ibid.*

svrhu ili cilj napada: motivi njegovog učešća u napadu nisu bitni i zločin protiv čovječnosti može čak biti počinjen iz isključivo ličnih razloga.³⁶⁴

D. Zaključci u vezi s opštim uslovima za primjenu članova 2, 3 i 5 Statuta

1. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su zajednički za članove 2, 3 i 5

139. Primjena članova 2, 3 i 5 Statuta ovisi o postojanju oružanog sukoba i veze između krivičnih djela za koja se tereti i tog oružanog sukoba.

140. Odbrana ne osporava da je u vrijeme i na mjestu na koje se optužnica odnosi postojao oružani sukob.³⁶⁵ Na osnovu zaključaka o činjenicama izloženih iznad u poglavlju "Opšti pregled", Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je na teritoriji ARK-a u periodu od 1. aprila do 31. decembra 1992. postojao oružani sukob.³⁶⁶

141. Vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su zločini za koje se optuženi tereti počinjeni tokom tog oružanog sukoba u ARK-u. Premda optuženi nije učestvovao ni u kakvim borbama, njegova djela su usko povezana sa sukobom. Štaviše, optuženi je bio istaknuti član SDS-a, a kasnije i predsjednik Kriznog štaba ARK-a,³⁶⁷ regionalnog organa kojem su dodijeljene i izvršne i zakonodavne ovlasti u okviru ARK-a, gdje se odvijao oružani sukob.³⁶⁸ Stvarne ovlasti Kriznog štaba ARK-a protezale su se na opštinske organe vlasti ARK-a i na policiju, a sfera njegovog uticaja obuhvatala je vojsku i paravojne organizacije.³⁶⁹ U sljedećem poglavlju ove Presude, Pretresno vijeće će pokazati djelovanje Kriznog štaba ARK-a na provođenju Strateškog plana.³⁷⁰ Pretresno vijeće će potom pokazati da je optuženi, nakon što je Krizni štab ARK-a raspušten, a tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica, i dalje imao veliku vlast i djelovao na raznim funkcijama na republičkom nivou tokom oružanog sukoba.³⁷¹

142. Pretresno vijeće je stoga uvjeren da su opšti uslovi koji su zajednički za članove 2 i 3 Statuta ispunjeni.

³⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248, 252; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 103; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 124.

³⁶⁵ Završni podnesak odbrane, str. 41 (povjerljiv).

³⁶⁶ *Vidi* par. 64, 75 *supra*.

³⁶⁷ *Vidi* VIII., "Uloga optuženog i njegova odgovornost općenito", *infra*.

³⁶⁸ *Vidi* VI.C., "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a", *infra*.

³⁶⁹ *Vidi* par. 173-175 *infra*.

³⁷⁰ *Vidi* VII., "Individualna krivična odgovornost", *infra*.

³⁷¹ *Vidi* VIII., "Uloga optuženog i njegova odgovornost općenito", *infra*.

143. Shodno tome, Pretresno vijeće je uvjerenom da je ispunjen i uslov nižeg praga koji se primjenjuje kod člana 5, to jest da postoji "veza u geografskom i vremenskom smislu između djela optuženog i oružanog sukoba".

2. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 2 Statuta

144. Da bi utvrdilo da se u tekućem predmetu radilo o oružanom sukobu međunarodnog karaktera, Pretresno vijeće treba da se uvjeri da su u periodu od 1. aprila 1992. do 31. decembra 1992. vlasti SRJ³⁷² neposredno intervenisale u oružanom sukobu ili imale sveukupnu kontrolu nad snagama bosanskih Srba. Pretresno vijeće se uvjerilo da je od 1. aprila do 19. maja 1992., kada se JNA zvanično povukla iz BiH, JNA neposredno intervenisala u oružanom sukobu koji se odvijao na teritoriji BiH³⁷³ i da je, stoga, tokom tog perioda oružani sukob bio međunarodni.³⁷⁴ Stoga je Pretresno vijeće posebno razmatralo period od 19. maja do 31. decembra 1992., za koji ne postoje dokazi o neposrednoj stranoj intervenciji.

145. Poslije 19. maja 1992., SRJ je pružala VRS-u tri osnovne vrste operativne podrške: logističku podršku,³⁷⁵ podršku u ljudstvu i obuku. Pretresno vijeće se uvjerilo da je SRJ obezbijedila znatne količine vojne opreme, goriva i municije VRS-u i da je VRS gotovo u potpunosti ovisio o tom izvoru snabdijevanja. Ne samo da je VRS višekratno naglašavao da su mu materijalne rezerve kritične i tražio pomoć od SRJ,³⁷⁶ nego se SRJ odazvala toj molbi i pružila traženu materijalnu podršku.³⁷⁷

³⁷² SRJ postoji od 27. aprila 1992. Tog dana, na zajedničkoj sjednici Narodne skupštine Republike Srbije i Skupštine Republike Crne Gore, proglašen je novi ustav Savezne Republike Jugoslavije: Ustav SRJ, 27. april 1992., Službeni list SFRJ br. 34/92 (prijevod na engleski u Blaustein, A. P., Flanz, G. H. (ured.), *Constitutions of the Countries of the World*, (Oceana Publications), Dobbs Ferry, New-York, mart 1994.

³⁷³ Hronologija događaja koji su doveli do nezavisnosti BiH izložena je u par. 63 *supra*.

³⁷⁴ DP DB374, "CIA, *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict* /CIA, Balkanska ratišta: Vojna istorija jugoslovenskog sukoba/, Washington DC: CIA, Office of Russian and European Analysis /CIA, Odjel za analizu područja Rusije i Evrope/, 2003. (dalje u tekstu: CIA, *Balkan Battlegrounds*), Aneks 22", str. 240, gdje stoji da se na terenu nalazio znatan broj vojnika JNA u trenutku kad su Evropska zajednica i Sjedinjene Države priznali nezavisnost BiH 6., odnosno 7. aprila 1992.; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str.16: JNA je bila posebno aktivna u Bosanskoj krajini, koju je koristila kao bazu za napad na Zapadnu Slavoniju i za pripremu srpskih TO za predstojeći rat; DP DB376, "Expert Report of Paul Shoup", str. 26, (gdje se citira CIA, *Balkan Battlegrounds*): Na početku rata je bilo približno 100.000 do 110.000 vojnika JNA; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 70: Na nekim područjima, teška artiljerija i tenkovi JNA bili su neposredno angažovani zajedno sa srpskom paravojskom i jedinicama TO-a. Sredinom aprila i u maju, trupe JNA, potpomognute od strane lokalnih srpskih rukovodilaca, zauzele su ključne gradove duž toka rijeke Save na sjevernoj granici BiH sa Hrvatskom); *vidi* i par. 87 *supra*.

³⁷⁵ Izraz "logistika" ovdje ima značenje koje je definisano u *Oxford English Dictionary*, 2. izdanje, (Oxford University Press), Oxford, 1989. (dalje u tekstu: Oksfordski rječnik engleskog jezika): "organizacija transporta, smještaja i snabdijevanja ljudstvom i opremom".

³⁷⁶ DP P2501, dopis br. 18/5-27 komande 1. krajiškog korpusa od 5. avgusta 1992. u kojem se upozorava na "potrebu rigorozne štednje municije i goriva, jer su rezerve ovih sredstava minimalne, izvori snabdijevanja ograničeni i nalaze se u SRJ"; DP P2504, depeša 1. krajiškog korpusa br. 18/5-29 od 14. septembra 1992. u kojoj se navodi da je stanje u pogledu rezervi municije u 14. logističkoj bazi kritično; DP P2515, naređenje br. 16/28 od 9. marta 1993. u vezi sa sve većim teškoćama s kojima se suočava VRS prilikom obezbjeđenja materijalne podrške za svoje trupe.

³⁷⁷ DP P2498, naređenje br. 18/1-28 od 9. jula 1992. koje je izdao pomoćnik komandanta za pozadinu u vezi s prevozom materijalno-tehničkih sredstava iz Beograda za Banju Luku; DP P2499, dokument od 29. jula 1992. kojim se zbog problema sa snabdijevanjem gorivom zabranjuje izdavanje goriva svim vozilima koja nisu u sastavu VJ/RS

146. Pored toga, tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica i nakon što se JNA zvanično povukla iz BiH i zvanično je osnovan VRS, SRJ je nastavila da pruža podršku oružanim snagama bosanskih Srba tako što je isplaćivala plate i penzije i slala vojnike.³⁷⁸

147. SRJ je preko VJ-a pomagala VRS-u i tako što je zadržala značajnu ulogu u obučavanju vojnih kadrova VRS-a tokom cijelog oružanog sukoba.³⁷⁹ SRJ je i obučavala i opremala više paravojnih grupa koje su bile usko povezane sa SDS-om i drugim snagama bosanskih Srba.³⁸⁰

148. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da podrška koju je SRJ pružala VRS-u poslije 19. maja 1992. ispunjava uslove prvog dijela kriterija "sveukupne kontrole".

149. Pretresno vijeće će se sada pozabaviti drugim elementom tog kriterija, to jest razmotriće učešće SRJ u organizovanju, koordinaciji ili planiranju vojnih dejstava VRS-a poslije 19. maja 1992.

150. Od 1991. pa nadalje, glavni cilj SDS-a, kao i vlasti u Beogradu, bio je da se SFRJ očuva kao država i da se osigura da svi Srbi žive u jednoj državi.³⁸¹ Očekivalo se da će otcepljenje BiH dovesti do posljedica po SFRJ i bosanske Srbe, koji bi se time našli u položaju manjine i bez jedinstvene

BiH/SAO Krajina, osim u slučajevima kada dozvolu izda GŠ VJ; DP P2503, izvještaj komande 1. krajiškog korpusa u vezi s odobrenjem za transfer 225 tona municije (pored 220 tona koje je trebalo prebaciti kasnije) VRS-u iz Generalštaba Vojske SRJ 13. septembra 1992.; DP P2505, popis municije koju je primila Operativna grupa Doboj od 5. avgusta do 14. septembra 1992.; DP P2506, popis materijala koji je od 5. avgusta do 14. septembra 1992. dopremljen iz Srbije; DP P2510, Izvještaj generalnog sekretara UN-a od 3. decembra 1992. u kojem se navodi da "snage bosanskih Srba navodno i dalje primaju zalihe i podršku od elemenata iz SRJ"; DP P2512, Dnevni pozadinski izvještaj 1. krajiškog korpusa br. 16/1-1 upućen Generalštabu VRS-a 1. januara 1993., u kojem se izvještava da je upućeno 29 kamiona s prikolicama za prevoz materijalno-tehničkih sredstava iz SRJ u skladu s planom 'Izvor 3'; DP DB37, "CIA, *Balkan Battlegrounds*, Aneks 24", str. 290, gdje se pominju razni dokumenti 1. KK i Glavnog štaba VRS-a predočeni u predmetu *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*: Drugi pretpretresni podnesak optužbe (optužnice za Hrvatsku i Bosnu), 31. maj 2002.: "Na 50. sednici Narodne skupštine Republike Srpske održanoj u aprilu 1995, general Mladić dao je pregled utroška oružja i druge opreme od strane VRS od početka rata do 31. decembra 1994. Pošto su u početku za potrebe pešadije, artiljerije i protivvazdušne odbrane iz zaliha bivše JNA dobili oko 40% municije koju će utrošiti, VRS je od VJ dobio barem još 34% ukupnog iznosa za svaku od tih stavki utrošenih pre 31. decembra 1994."

³⁷⁸ DP P2494, "Regulisanje statusa AVL /aktivnih vojnih lica/ i GL /građanskih lica/", dokument komande 5. korpusa u vezi s odlukom Predsjedništva SFRJ od 5. maja 1992., u kojem stoji da pripadnici JNA koji ostaju na teritoriji BiH ili se upućuju na tu teritoriju zadržavaju ista prava kao i ostali pripadnici JNA; DP P2497, cirkularni dopis Generalštaba VRS-a od 10. juna 1992. svim jedinicama u kojem se pripadnicima VRS-a daju općenita objašnjenja u pogledu prava i statusa aktivnih vojnih lica koja privremeno služe izvan svojih mjesta službe i navodi da će Personalna uprava Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu isplaćivati plate ljudstvu koje je upućeno neposredno iz beogradskih garnizona, dok će rezervne (i penzionisane) starješine dobijati naknadu u skladu s uputstvima o isplati rezervnih vojnika angažovanih u službi u Oružanim snagama SFRJ u uslovima neposredne ratne opasnosti; DP P2514, Izvještaj komande 1. KK pod naslovom "Analiza aktivnosti po elementima borbene gotovosti u 1992. godini", str.13: "Svim institucijama vojske SRJ dati do znanja da nam ne upućuju kadrove koji će po raznim osnovama posle 2-3 meseca i ulaska u posao napustiti vojsku RS"; DP DB371, "CIA, *Balkan Battlegrounds*, Aneks 24", str. 274, gdje stoji da je "zahvaljujući toj strukturi, u kojoj bivši profesionalni oficiri JNA popunjavaju najvažnija mjesta u vojsci, posebno na štabnim i tehničkim funkcijama, VRS snažna, žilava i efikasna sila na strateškom i operativnom nivou".

³⁷⁹ DP P2514, izvještaj komande 1. KK pod naslovom "Analiza aktivnosti po elementima borbene gotovosti u 1992. godini", str. 16-17.

³⁸⁰ *Vidi par. 97-99 supra*; BT-106, T. 21051-21056 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2394, 2395; Osman Selak, T. 12973-12974.

³⁸¹ BT-104, T. 18634; BT-79, T. 11441, 11449 (zatvorena sjednica); *vidi par. 67-76 infra*.

teritorije povezane s Republikom Srbijom. Važnost koja je pridavana Posavskom koridoru kao vezi između bosanskih Srba iz Bosanske krajine i SRJ ukazuje na značaj njihove povezanosti.³⁸²

151. Pretresno vijeće se uvjerilo da je u mjesecima uoči perioda na koji se odnosi Optužnica SFRJ već vršila pripreme da prikrije "sveukupnu kontrolu" koju je planirala vršiti nad vojskom bosanskih Srba kad BiH ostvari nezavisnost i da je taj plan trebalo sprovesti u djelo u uslovima u kojima je rastao pritisak međunarodne zajednice na Beograd. Od početnih faza rata, vlasti u Beogradu su očekivale daljnji raspad SFRJ.³⁸³ Kao predsjednik Republike Srbije, Slobodan Milošević je preduzeo korake da osigura da snage bosanskih Srba zadrže ljudstvo i naoružanje tako što je 5. decembra 1991. naredio da se vojnici koji su bili rodom iz BiH premjeste u BiH, a da se oni koji su se nalazili u BiH, a rodom su iz drugih republika, premjeste izvan BiH.³⁸⁴ Dana 25. decembra 1991., jedan komandant JNA izvijestio je Miloševića da je završeno 90% tih premještaja.³⁸⁵ Prema bilješkama iz dnevnika Borislava Jovića (predsjednika Predsjedništva SFRJ), Milošević je predvidio da će nekoliko jugoslovenskih republika ubrzo biti priznate kao nezavisne države, pa je predsjednik Srbije htio da osigura da se JNA u BiH može smatrati domaćom borbenom silom.³⁸⁶ Tokom cijele 1991. godine i početkom 1992., rukovodstvo bosanskih Srba je komuniciralo s rukovodstvom SFRJ u pogledu strateške politike u slučaju da BiH postane nezavisna.³⁸⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da ti faktori, zajedno sa činjenicom da je Beograd nastavio da isplaćuje plate oficirima VRS-a, ukazuju na to da ni poslije 19. maja 1992. VRS i VJ nisu bile dvije zasebne vojske i da su njihove težnje i ciljevi ostali isti, to jest proširenje teritorije koja će biti u sastavu srpske BiH i onemogućavanje njene integracije u nezavisnu BiH, jer bi

³⁸² DP P2514, izvještaj komande 1. KK pod naslovom "Analiza aktivnosti po elementima borbene gotovosti u 1992. godini", str. 24: "Otvaranjem 'koridora' prema SRJ i obezbeđenjem osnovnih i dela potrošnih dobara sa tog prostora, pozitivno se odrazilo na ukupnu borbenu gotovost, popunu i osposobljenost jedinica za dalje izvršenje zadataka"; DP DB371, "CIA, *Balkan Battlegrounds*, Aneks 24", str. 268; DP P1738, "Političko-bezbjednosna situacija u zoni odgovornosti, informacija", 30. partizanska divizija, 19. juli 1992., dokaz izveden tokom svjedočenja Ewana Browna, T. 21517-21518; Osman Selak, T. 13136-13148; DP P1494.2, transkript video snimka intervjua s Talićem i Simićem, gdje je Talić izjavio da je drugi cilj te operacije otvaranje koridora prema Srbiji.

³⁸³ DP P31, Zapisnik sa 11. sjednice Skupštine ARK, 8. januar 1991., str. 4, na kojoj je donesena odluka da se u Beograd uputi komisija koja će razgovarati neposredno s Miloševićem; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 58, u kojem stoji da su se u prvoj polovini 1991. godine Tuđman i Milošević više puta sastali i razgovarali o mogućoj podjeli BiH.

³⁸⁴ Robert Donia, T. 1110; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 57, gdje se pominje knjiga Borislava Jovića "Poslednji dani SFRJ" (drugo izdanje) (Kragujevac: Prizma, 1996.), str. 421.

³⁸⁵ *Ibid.*: Komandant JNA Kadijević izvijestio Miloševića i Jovića da je 90% tih premještaja završeno.

³⁸⁶ *Ibid.*, str. 420.

³⁸⁷ Robert Donia, T. 1140-1141: na 11. sjednici Skupštine ARK-a donesena je odluka da se u Beograd uputi komisija koja bi razgovarala neposredno s Miloševićem, a ne da se s njim posredno razgovara na Skupštini srpskog naroda republike bosanskih Srba; presretnuti telefonski razgovori uvršteni u dokaze u skladu sa "Odlukom po prigovoru na prihvatanje presretnutih razgovora kao dokaza koji je uložila odbrana" od 3. oktobra 2003. u predmetu *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, predmet br. IT-99-36-T; DP P2382.2, razgovor između Brđanina i Karadžića 2-3. jula 1991.; DP P2382.4, razgovor između Karadžića i Miroslava iz Banje Luke 28. jula 1991.; DP P2382.8, razgovor između Karadžića i Brđanina 18. septembra 1991.; DP P2383.6, razgovor između Karadžića i Miloševića 23. septembra 1991.; DP P2382.9, razgovor između Brđanina i Karadžića 25. septembra 1991.; DP P2383.8, razgovor između Radovana Karadžića i Gojka Đoge 12. oktobra 1991.; DP P2382.10, razgovor između Brđanina i Ljube Grkovića 16. oktobra 1991.; DP P2383.13, razgovor između Karadžića i Nenada Stevandića 11. januara 1992.; DP P2383.15, Karadžićev govor na Skupštini srpskog naroda 14. februara 1992.

se time izolovali bosanski Srbi.³⁸⁸ Pretresno vijeće je zaključilo i da je SRJ, usprkos navodnom povlačenju njenih oružanih snaga, u najmanju ruku nastavila da pruža podršku bosanskim Srbima i VRS-u, pri čemu je vršila uticaj na njihove operacije.³⁸⁹ Pretresno vijeće se uvjerilo da, usprkos tome što je JNA poslije 19. maja 1992. promijenila naziv u Vojsku Srpske Republike BiH, a potom u VRS, nije došlo ni do kakvih bitnih promjena. Baš kao što ni promjena naziva nije ukazivala ni na kakve izmjene vojnih ciljeva i strategije, tako su i oprema, i komandni kadar, infrastruktura i izvori snabdijevanja ostali isti.³⁹⁰ Pored toga, vojne operacije JNA koje su pod komandom Beograda započele prije 19. maja 1992. nisu odmah obustavljene i isti elementi VJ su i dalje bili neposredno angažovani u njima.³⁹¹ Nadalje, aktivni elementi nekadašnje JNA ostali su u BiH nakon navodnog povlačenja 19. maja 1992.³⁹² Pretresno vijeće je uvjeren, premda dokazi možda nisu otkrili tačne pojedinosti o tome kako je VRS bila povezana s glavnom komandom u Beogradu, da je ipak važno imati na umu da je postojala jasna namjera da se prikrije komandna uloga SRJ-a:

Pridavanje neprimjerene važnosti tobožnjim strukturama i javnim izjavama zaraćenih strana, umjesto istančane analize stvarnog odnosa koji postoji među njima, može prešutno sugerisati grupama koje vrše *de facto* kontrolu nad vojnim snagama da se odgovornost za djela tih snaga može izbjeći površnim restrukturisanjem tih snaga ili olakim izjavama da su restrukturisane snage od sada nezavisne od svojih dotadašnjih sponzora.³⁹³

Pretresno vijeće je stoga uvjeren da su mjere koje su preduzete da se osnuje VRS nezavisan od JNA bile samo trik da bi se izbjegle potencijalne optužbe da SRJ interveniše u oružanom sukobu koji se odvija na teritoriji BiH i da bi se utišali zahtjevi međunarodne zajednice za obustavu svakog učešća u tom sukobu.

152. Usprkos tim nastojanjima vlasti SRJ da prikriju svoju umiješanost, Savjet bezbjednosti, Generalna skupština i generalni sekretar Ujedinjenih nacija su u više navrata potvrdili da je Beograd nastavio da saraduje sa vojskom bosanskih Srba i da vrši kontrolu nad njom i zahtijevali su obustavljanje svih vidova miješanja izvana. U Rezoluciji 757 od 30. maja 1992.,³⁹⁴ Savjet bezbjednosti je osudio neispunjenje zahtjeva za neodložni prekid miješanja izvana i povlačenje JNA iz BiH koje je postavio u Rezoluciji 752 od 15. maja 1992.³⁹⁵ Savjet bezbjednosti je donio i odluku da uvede

³⁸⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 157.

³⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 224.

³⁹⁰ Muharem Murselović, T. 12637; Osman Selak, T. 13260-13261.

³⁹¹ Na primjer, operacije preuzimanja vlasti u opštini Prijedor započele su prije 19. maja 1992. i okončane su tek poslije tog datuma. Zatim, napad na Kozarac nastavila je ista jedinica JNA koja je preimenovana u 1. KK, a i njen komandni kadar je ostao isti.

³⁹² *Vidi* rezolucije UN-a koje se pominju dalje u tekstu.

³⁹³ *Ibid.*

³⁹⁴ DP P2496 Rezolucija S/RES/757 Savjeta bezbjednosti UN-a (30. maj 1992.) (dalje u tekstu: Rezolucija 757 Savjeta bezbjednosti UN-a).

³⁹⁵ DP P2495 Rezolucija S/RES/752 Savjeta bezbjednosti UN-a (15. maj 1992.).

trgovinske sankcije dok se ne usvoje efektivne mjere u cilju ispunjenja zahtjeva iz Rezolucije 752.³⁹⁶ Shodno pravilu 94(A) Pravilnika,³⁹⁷ Pretresno vijeće formalno prima na znanje da je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezoluciju A/RES/46/242 od 25. avgusta 1992.,³⁹⁸ u kojoj je ponovila zahtjev za prekid miješanja izvana od strane JNA na teritoriji BiH. Izvještaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija od 3. decembra 1992.³⁹⁹ jeste još jedan pokazatelj da do tog datuma nisu ispunjeni zahtjevi iz tih rezolucija.

153. Pretresno vijeće je dalje uvjerenjeno da zaključenje Dejtonskog sporazuma predstavlja potvrdu *ex post facto* da je od samog početka i cijelim tokom oružanog sukoba SRJ vršila sveukupnu kontrolu nad Srpskom Republikom BiH i bosanskim Srbima. Pretresno vijeće ne smatra da Dejtonski sporazum predstavlja neposredan dokaz o vezi koja je postojala između VRS-a i VJ poslije 19. maja 1992. ili o sveukupnoj kontroli koju je potonja vršila nad prvopomenutom, nego da se

Dejtonsko-pariški sporazum može [se] posmatrati kao vrhunac dugog procesa. Taj proces je iziskivao dijalog sa svim političkim i vojnim snagama koje su vršile stvarnu vlast na terenu (bilo *de facto* bilo *de iure*) kao i stalnu spremnost da se reagira na promjenjivu vojnu i političku situaciju tih snaga. [. . .] Stoga Dejtonsko-pariški sporazum može indirektno osvjetliti stvarno stanje strukture komandovanja i rukovođenja vojskom bosanskih Srba koja je postojala u vrijeme kad je naizgled prekinuta veza između VRS i VJ, a može pomoći i u ocjeni da li je i nakon toga SRJ nastavila da kontroliše vojsku bosanskih Srba.⁴⁰⁰

U tom kontekstu, Pretresno vijeće naglašava da je Slobodan Milošević, pored toga što je bio ovlašten da zastupa RS i što je potpisao Dejtonski sporazum, dao i garancije da će RS ispoštovati svoje obaveze.⁴⁰¹

154. Pretresno vijeće stoga zaključuje da je oružani sukob koji se odvijao u ARK-u tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica bio međunarodnog karaktera.

155. Što se tiče uslova da žrtve moraju biti zaštićene osobe, Pretresno vijeće primjećuje da žrtve zločina za koje se optuženi tereti nisu bile obavezne na lojalnost državi u čije su se ime borile oružane snage bosanskih Srba. Pretresno vijeće je stoga uvjerenjeno, u skladu s praksom ovog Međunarodnog suda, da su žrtve zločina za koje se optuženi tereti u Optužnici bile osobe "zaštićene" Ženevskim konvencijama iz 1949.⁴⁰²

³⁹⁶ DP P2496 Rezolucija 757 Savjeta bezbjednosti UN-a, par. 3: "[Savjet bezbjednosti] donosi odluku da sve države moraju usvojiti mjere navedene dalje u tekstu, koje će biti na snazi sve dok Savjet bezbjednosti ne utvrdi da su vlasti SRJ (Srbije i Crne Gore), uključujući Jugoslovensku narodnu armiju (JNA), poduzele efektivne mjere u cilju ispunjavanja zahtjeva iz Rezolucije 752 (1992).

³⁹⁷ Pravilo 94 (A) Pravilnika: Pretresno vijeće neće tražiti dokazivanje opštepoznatih činjenica nego će ih formalno primiti na znanje.

³⁹⁸ Rezolucija A/RES/46/242 Generalne skupštine UN-a (25. avgust 1992.).

³⁹⁹ DP P2510, "Izvještaj generalnog sekretara UN-a od 3. decembra 1992."

⁴⁰⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 157.

⁴⁰¹ Detaljnija analiza u Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, par. 159-161.

⁴⁰² *Vidi* par. 125 *supra*.

156. Na osnovu gorenavedenog, Pretresno vijeće se uvjerilo da su ispunjeni uslovi za primjenu člana 2 Statuta.

3. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 3 Statuta

157. Optužbe kojima se u ovom predmetu optuženi tereti za bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 11) i za uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji (tačka 12) zasnovane su neposredno na stavovima (b) i (d) člana 3 Statuta. Preciznije, članovi 3(b) i 3(d) su zasnovani na članovima 23 i 27 Haške konvencije (IV) iz 1907. i na Pravilniku iz dodatka toj konvenciji (dalje u tekstu: Haški pravilnik).⁴⁰³ U svom izvještaju broj S/25704 od 3. maja 1993.,⁴⁰⁴ generalni sekretar UN-a je iznio stav da Haški pravilnik, onako kako ga je tumačio i primijenio Međunarodni vojni sud u Nürnbergu (dalje u tekstu: MVS), pruža osnovu za član 3 Statuta.⁴⁰⁵ Pretresno vijeće je uvjereno da je Haški pravilnik, kao što je rekao generalni sekretar, postao dio međunarodnog običajnog prava.⁴⁰⁶ Pored toga, u praksi ovog Suda je prihvaćeno da "kršenja zakona i običaja ratovanja", zabranjena članom 3 Statuta, obuhvataju teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.⁴⁰⁷ Stoga su kršenja iz tačaka 11 i 12 Optužnice, za koja se optuženi tereti po članu 3(b) i (d) Statuta, zaista "teška". Članom 6 Statuta Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu (dalje u tekstu: Nirnberški statut) predviđena je individualna krivična odgovornost za ratne zločine, uključujući bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja.⁴⁰⁸

158. Stoga je Pretresno vijeće uvjereno da su ispunjeni opšti uslovi za primjenu člana 3.

4. Zaključci u vezi s opštim uslovima koji su specifični za član 5 Statuta

159. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je u Bosanskoj krajini tokom perioda na koji se odnosi Optužnica izvršen rasprostranjen ili sistematski napad usmjeren protiv civilnog stanovništva, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Taj je napad izvršen na razne načine. Do kraja 1992. godine, skoro svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati su otpušteni s posla, između ostalog u

⁴⁰³ Haška konvencija (IV) o zakonima i običajima vođenja rata na kopnu i njen pripadajući Pravilnik, 18. oktobar 1907. (dalje u tekstu: Haški pravilnik), član 23: "Uz zabrane ustanovljene posebnim konvencijama, posebno je zabranjeno (...) razarati ili plijeniti imovinu neprijatelja, osim ako vojna nužda imperativno ne nalaže takvo razaranje ili zapljenu"; član 27: "S dobrima opština, ustanova namijenjenih religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, naučnim djelima, čak i kad su državna imovina, postupaće se kao s privatnom imovinom. Svaka zapljena, razaranje ili hotimično oštećivanje takvih ustanova, istorijskih spomenika, umjetničkih i naučnih djela zabranjeni su i trebaju se sudski goniti."

⁴⁰⁴ Izvještaj generalnog sekretara UN-a broj S/25704 shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 (1993.) Savjeta bezbjednosti, 3. maj 1993. (dalje u tekstu: Izvještaj generalnog sekretara).

⁴⁰⁵ Izvještaj generalnog sekretara, par. 44; Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 126.

⁴⁰⁶ Izvještaj generalnog sekretara, par. 44.

⁴⁰⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 90.

⁴⁰⁸ Londonski sporazum i priloženi Statut Međunarodnog vojnog suda za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Berlin, 8. avgust 1945., (dalje u tekstu: Nirnberški statut), član 6.

medijima, vojsci, policiji, pravosuđu i javnim preduzećima.⁴⁰⁹ Nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima izvršeni su brojni zločini, uključujući ubistvo, mučenje, premlaćivanje, silovanje, pljačkanje i razaranje imovine.⁴¹⁰ Sela su granatirana, a kuće su paljene i pljačkane.⁴¹¹ U proljeće 1992. godine, širom ARK-a je osnovano više zatočeničkih logora u kojima su civili, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, masovno hapšeni i držani u zatočeništvu.⁴¹² U nekoliko navrata izvršeno je masovno ubijanje civila.⁴¹³ Pored toga, bosanski Srbi su sistematski provodili politiku "etničkog čišćenja" nesrpskog stanovništva iz ARK-a. Bosanski Srbi su silom protjerali desetine hiljada bosanskih Muslimana i Bosanskih Hrvata iz ARK-a i prevezli ih konvojima autobusa i vozovima na teritorije u BiH koje su držali bosanski Muslimani ili u Hrvatsku. Na osnovu obrasca ponašanja u sklopu kojeg su ti zločini vršeni širom Bosanske krajine, Pretresno vijeće se uvjerilo da su oni činjeni uglavnom u svrhu provođenja Strateškog plana.⁴¹⁴

160. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je optuženi znao za napad. Dokazi u vezi s tim uslovom biće izloženi u Poglavlju VIII ove Presude koje se odnosi na ulogu optuženog i njegovu odgovornost uopšte.

161. Pretresno vijeće se dalje uvjerilo van razumne sumnje da su djela koja je počinio optuženi bila dio tog rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate, na tom području i da je optuženi znao da njegove radnje predstavljaju dio tog obrasca rasprostranjenog ili sistematskog napada. Dokazi u vezi s tim uslovom biće izloženi u Poglavlju VIII ove Presude koje se odnosi na ulogu optuženog i njegovu odgovornost općenito.

162. Pretresno vijeće se, stoga, uvjerilo da su ispunjeni svi uslovi za primjenu člana 5 Statuta.

⁴⁰⁹ *Vidi par. 84-86 infra.*

⁴¹⁰ U narednim poglavljima ove Presude obrađuje se pojedinačno svaki od tih zločina.

⁴¹¹ U Poglavlju IX.D., "Razaranje", obrađene su tačka 10 (protivpravno i bezobzirno uništavanje i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom), tačka 11 (bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom) i tačka 12 (uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji).

⁴¹² Osnivanje zatočeničkih logora za civile biće obrađeno u nekoliko dijelova Poglavlja IX ove Presude, tačnije u dijelovima A, "Istrebljenje i hotimično ubijanje", B, "Mučenje", i E, "Genocid".

⁴¹³ Tačka 4 (istrebljenje) i tačka 5 (hotimično lišavanje života) biće obrađene u Poglavlju IX.A. ove Presude.

⁴¹⁴ U Poglavlju IX.C., "Deportacija i nehumana djela" *infra* konkretno su obrađene tačka 8 (deportacija) i tačka 9 (nehumana djela) Optužnice.

VI. REGIONALNI ORGANI VLASTI

A. Autonomna Regija krajina

1. Osnivanje ARK-a

163. Premda važeći zakoni u SRBiH nisu predviđali nikakve organe vlasti na nivou između republičkog i opštinskog,⁴¹⁵ Ustav je dopuštao osnivanje regionalnih zajednica opština u ograničene svrhe, kao što je privredna saradnja.⁴¹⁶

164. Početkom 1991., SDS je započeo program regionalizacije, čiji je konačni cilj bilo provođenje Strateškog plana. SDS je osnovao područja pod kontrolom bosanskih Srba tako što je opštine u kojima su živjeli bosanski Srbi povezo u zajednicu i osnovao paralelne organe vlasti, s ciljem da se ta teritorija izdvoji iz efektivne kontrole organa vlasti SRBiH. Na taj način su položeni temelji za etnički čistu državu bosanskih Srba.⁴¹⁷

165. Dana 7. aprila 1991., Regionalni odbor SDS-a je donio odluku da se osnuje Zajednica opština Bosanske krajine (dalje u tekstu: ZOBK).⁴¹⁸ Za predsjednika Skupštine ZOBK-a izabran je Vojo Kuprešanin, dok je za prvog potpredsjednika izabran optuženi, a za drugog potpredsjednika Dragan Knežević.⁴¹⁹ ZOBK je činilo šesnaest opština iz Bosanske krajine i bosanski Srbi su u svim tim opštinama izuzev opštine Ključ predstavljali znatnu većinu stanovništva.⁴²⁰ Cilj osnivanja ZOBK-a bio je, navodno, da se ispravi zanemarivanje i diskriminacija opština Bosanske krajine u ekonomskom pogledu od strane bosanskih vlasti u Sarajevu. Međutim, ne postoje nikakvi dokazi koji bi upućivali na to da je zaista postojala ikakva bitna razlika u ekonomskom položaju Bosanske krajine i ostatka

⁴¹⁵ Patrick Treanor, T. 18709-18710.

⁴¹⁶ Zajednice zasnovane na nacionalnoj pripadnosti nisu bile predviđene. Prije 1990. godine postojale su dvije regionalne zajednice: Banja Luka i Bihać; Robert Donia, T. 851; Patrick Treanor, T. 18709-18711; BT-7, T. 3097 (zatvorena sjednica); BT-13, T. 4591 (zatvorena sjednica).

⁴¹⁷ Robert Donia, T. 850, 1177-1178; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 41; Mevludin Sejmenović, T. 12098, 12136-12142; BT-95, T. 19492-19493 (zatvorena sjednica); Milorad Dodik, T. 20466; Patrick Treanor, T. 18710-18712; Boro Blagojević, T. 21856; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3631-3633; DP P13, Stenografske bilješke sa Skupštine SDS BiH, održane 12. jula 1991.; DP P20/P2464, Zabilješke sa sjednice Savjeta SDS-a, 15. oktobar 1991.; DP P17, Zapisnik sa 2. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 21. novembar 1991.; DP P24, Stenografske bilješke sa 3. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, 11. decembar 1991.

⁴¹⁸ Osnivačka skupština ZOBK-a održana je 25. aprila 1991.: Robert Donia, T. 1083-1084; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 44. *Vidi* i DP P160, članak iz lista *Oslobođenje*, koji sadrži govore koje su optuženi i Vojo Kuprešanin održali na Osnivačkoj skupštini ZOBK-a.

⁴¹⁹ DP P66, Odluka o izboru predsjednika Skupštine ZOBK-a; DP P67, Odluka o izboru prvog potpredsjednika Skupštine ZOBK-a; DP P68, Odluka o izboru drugog potpredsjednika Skupštine ZOBK-a; Robert Donia, T. 1089.

⁴²⁰ Osnivači ZOBK-a su opštine Banja Luka, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Čelinac, Glamoč, Kupres, Ključ, Laktaši, Mrkonjić-Grad, Prnjavor, Titov Drvar, Skender-Vakuf, Šipovo i Srbac. *Vidi* DP P2354, Statut ZOBK-a, član 1; Robert Donia, T. 1083-1085; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 46-48.

SRBiH.⁴²¹ Naprotiv, i dogovor o osnivanju ZOBK-a i Statut ZOBK-a koji je usvojen na drugoj sjednici Skupštine ZOBK-a, održanoj 14. maja 1991.,⁴²² pokazuju da je ZOBK zamišljen kao nešto više od puke privredne zajednice. Za razliku od Zajednice opština Banja Luka (dalje u tekstu: ZOBL) koja je postojala ranije,⁴²³ mandat ZOBK-a je obuhvatao jaku odbrambenu komponentu.⁴²⁴ Odluke Skupštine ZOBK-a i zapisnici s njenih sjednica pokazuju da je to bila zajednica koja je trebala da koordinira sve glavne oblasti uprave u opštinama koje su se pridružile ZOBK-u, te da je njen program bio političke prirode.⁴²⁵

166. Skupština ZOBK-a se na svojoj 7. sjednici, održanoj 16. septembra 1991., transformisala u Autonomnu Regiju Krajina (dalje u tekstu: ARK). U toj odluci o transformisanju objavljuje se osnivanje ARK-a kao “neodvojivog dijela Savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog dijela Federativne jedinice BiH”.⁴²⁶ Istog dana je usvojen i Statut ARK-a, koji je bio gotovo identičan Statutu ZOBK-a.⁴²⁷ Sjedište ARK-a, kao i ZOBK-a, bilo je u Banjoj Luci.⁴²⁸

⁴²¹ Robert Donia, T. 854; BT-13, T. 4811-4812 (zatvorena sjednica).

⁴²² DP P11, Izvod iz zapisnika sa 2. sjednice Skupštine ZOBK-a, datiran 14. maja 1991.; DP P2354, Statut ZOBK-a. *Vidi* i Robert Donia, T. 1091; Mevludin Sejmenović, T. 12149-12150; Patrick Treanor, T. 18710-18711.

⁴²³ ZOBL je imala ulogu koordinatora u izvjesnim privrednim projektima. Nije imala političku svrhu i njene odluke nisu bile obavezujuće za opštine: Branko Cvijić, T. 21400-21401.

⁴²⁴ DP P69, Dogovor o udruživanju u Zajednicu opština Bosanske krajine od 29. aprila 1991., član 8: “Zajednica opština u vršenju svoje funkcije: (...) uskladjuje politiku u oblastima: (...) narodne odbrane, civilne zaštite, društvene samozaštite, a prema potrebi i u drugim oblastima (...)”. Član 9: “U oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite Zajednica opština na svom području: obezbjeđuje jedinstvo priprema i efikasnost sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite na području Zajednice opština u skladu sa organizacijom, pripremanjima i planovima SRBiH i JNA; preduzima organizacione, materijalne i druge mjere za ostvarivanje prava i dužnosti građana u pripremanjima za opštenarodnu odbranu i za njihovo učešće u oružanoj borbi i drugim oblicima otpora u ratu, u slučaju neposredne ratne opasnosti i u drugim vanrednim prilikama na području Zajednice opština; za vrijeme ratnog stanja ili u slučaju neposredne ratne opasnosti organizuje opštenarodni otpor na području Zajednice opština; za vrijeme ratnog stanja ili u slučaju neposredne ratne opasnosti organizuje opštenarodni otpor na području Zajednice opština i njime rukovodi”. DP P2354 Statut ZOBK-a, član 16: “Zajednica opština prati stanje i koordinira aktivnosti na organizovanju i sprovođenju priprema za opštenarodnu odbranu u skladu sa Zakonom, planovima odbrane opština i planom odbrane Republike”. *Vidi* i Boro Blagojević, T. 21815-21816; Robert Donia, T. 1178.

⁴²⁵ *Vidi*, na primjer, DP P72, zaključke sa sjednice ZOBK-a od 30. maja 1991.: “ZOBK neće prihvatiti (...) Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu i potpuno suverenu državu”. *Vidi* i DP P11, Zapisnik sa 2. sjednice Skupštine ZOBK-a od 14. maja 1991., gdje je optuženi predložio da “ova Skupština predloži skupštinama opština krajiške regije da otkazu pretplatu RTV-u Sarajevo”. Optuženi je još predložio da se na nivou ZOBK-a osnuje nekoliko institucija iz raznih oblasti: “javna preduzeća, informisanje, Privredna komora, regionalni SUP, sudstvo, tužilaštvo, (...) SDK (Služba društvenog knjigovodstva), PTT, univerzitet, šumarstvo, poljoprivreda i elektroprivreda”. Njegov je prijedlog prihvaćen uz samo jedan glas protiv, *vidi* Robert Donia, T. 1092; DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije, str. 50. DP P74, “Odluka” ZOBK-a od 8. jula 1991. da više neće plaćati poreze SRBiH. DP P14, Saopštenje ZOBK-a od 6. avgusta 1991. u kojem se govori u predajniku na Kozari: “(...) razmatrana je nezvanična informacija po kojoj Ministarstvo unutrašnjih poslova BiH šalje operativne jedinice u svrhu zauzimanja TV releja na Kozari”. U tom kontekstu, *vidi supra*, par. 81. DP P16, Zapisnik sa sjednice Skupštine ZOBK-a od 6. septembra 1991., nakon kojeg je Sekretarijat za informisanje u ime optuženog izdao saopštenje (DP P2356) da “se u svim opštinama donesu odluke o pripremi za mobilizaciju, (...) naša je sveta dužnost da prvenstveno odbranimo srpski narod”. Dana 27. juna 1991., Skupština ZOBK-a je održala zajedničku sjednicu sa Skupštinom Republike Srpske krajine (dalje u tekstu: RSK) i usvojila deklaraciju o ujedinjenju dviju krajina; Robert Donia, T. 1093.

⁴²⁶ DP P81, Odluka o proglašenju Autonomne oblasti krajina kao neodvojivog dijela Savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog dijela Federativne jedinice BiH, Patrick Treanor, T. 18728. Izraz “SAO (Srpska autonomna oblast) krajina”, koji se povremeno koristio naizmjenično s izrazom “ARK” ovdje nećemo upotrebljavati jer bi mogao da navede na pogrešan zaključak da se radi o SAO krajini u Hrvatskoj koja je graničila sa ARK-om u BiH.

⁴²⁷ Patrick Treanor, T. 18729; DP P80, Statut ARK-a.

167. U jesen 1991., u SRBiH su osnovane još četiri srpske autonomne oblasti. To su bile Srpska Autonomna Oblast Hercegovina, Srpska Autonomna Oblast Romanija-Birač, Srpska Autonomna Oblast Semberija i Srpska Autonomna Oblast Sjeverna Bosna.⁴²⁹ Dana 21. novembra 1991., Skupština srpskog naroda u BiH (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) je na svojoj 2. sjednici verificovala osnivanje ARK-a i još četiri srpske autonomne oblasti.⁴³⁰ Tom ratifikacijom su ARK i druge četiri srpske autonomne oblasti postale sastavni dijelovi Srpske Republike BiH.⁴³¹ Skupština Srpske Republike BiH imenovala je Jovana Čizmovića, člana Ministarskog savjeta Skupštine Srpske Republike BiH,⁴³² za koordinatora vlada ARK-a i ostalih srpskih autonomnih oblasti.⁴³³ Pretresno vijeće se uvjerilo da je osnivanje ARK-a i ostalih srpskih autonomnih oblasti i njihova koordinacija koju su vršili organi vlasti Srpske Republike BiH predstavljalo ključni i presudni korak ka provođenju Strateškog plana.⁴³⁴

168. ARK su činile opštine koje su bile u sastavu ZOBK-a, kao i nekoliko novih opština. U većini tih novih opština Srbi su bili u manjini.⁴³⁵ Premda je teško precizno definisati koje su opštine pripadale ARK-u u svakom pojedinom trenutku,⁴³⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da je svih trinaest opština koje se pominju u Optužnici pripadalo ARK-u tokom perioda koji je relevantan za ovaj predmet.⁴³⁷

⁴²⁸ DP P2354, Statut ZOBK-a, član 6; DP P80, Statut ARK-a, član 6.

⁴²⁹ Robert Donia, T. 1099-1100, 1106-1107; BT-95, T. 19491-19500 (zatvorena sjednica).

⁴³⁰ DP P2359, Odluka o verifikaciji proglašanih srpskih autonomnih oblasti u BiH koju je usvojila Skupština Srpske Republike BiH 21. novembra 1991. i koju je potpisao Momčilo Krajišnik kao njen predsjednik; DP P17, Stenografske bilješke 2. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 21. novembra 1991., Robert Donia, T. 1289; Patrick Treanor, T. 18744.

⁴³¹ Mirko Dejanović, T. 23213-23214; Patrick Treanor, T. 18742. U toj odluci, Skupština Srpske Republike BiH izričito je navela da su "autonomne regije i oblasti (...) dio Bosne i Hercegovine, kao federalne jedinice u zajedničkoj državi Jugoslaviji". *Vidi* DP P2359, Odluka o verifikaciji proglašanih srpskih autonomnih oblasti u BiH koju je usvojila Skupština Srpske Republike BiH 21. novembra 1991., koju je potpisao Momčilo Krajišnik kao njen predsjednik, stavka II.

⁴³² DP P2362, Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. januar 1992. - stavka 22: Odluka o obrazovanju i izboru Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Jovan Čizmović je izabran za ministra bez portfelja. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18750.

⁴³³ DP P2363, Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, odluka od 21. decembra 1991., Odluka o imenovanju koordinatora vlada/izvršnih organa srpskih autonomnih oblasti i Autonomne Regije krajine: "Za koordinatora rada izvršnih organa srpskih autonomnih oblasti i Autonomne Regije krajina imenuje se Jovan Čizmović". *Vidi* Patrick Treanor, T. 18750, 18791; BT-95, T. 19637 (zatvorena sjednica).

⁴³⁴ Na primjer, dana 26. januara 1992., na sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, Jovan Čizmović je tražio da se provede druga faza Uputstva s varijantom A i B: DP P2470, stenogram 6. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, održane 26. januara 1992. *Vidi* i DP P2367, presretnuti telefonski razgovor između Jovana Čizmovića i Radovana Karadžića od 22. januara 1992., u kojem su se njih dvojica složila, pored ostalog, s činjenicom da se "mora ostvariti svrha, mora se ostvariti uputstvo", str. 7; Patrick Treanor, T. 18744-18745.

⁴³⁵ DP P60, Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima: Bosanski Novi (bosanski Srbi apsolutna većina); Kotor-Varoš (bosanski Srbi relativna većina). U Bihacu-Ripču, Bosanskoj Krupi, Bugojnu, Donjem Vakufu, Jajcu, Livnu, Prijedoru i Sanskom Mostu, bosanski Srbi su bili u manjini. *Vidi* i Robert Donia, T. 1324.

⁴³⁶ Robert Donia, T. 1106-1107. DP P61, Spisak predstavnika u Skupštini ARK-a - bez datuma: u Skupštini ARK-a zastupljene su sljedeće opštine: Banja Luka, Bihać-Ripač, Bosanska Dubica, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bugojno, Čelinac, Donji Vakuf, Glamoč, Jajce, Kotor-Varoš, Kupres, Ključ, Livno, Laktaši, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Skender-Vakuf, Titov Drvar i Šipovo, Srbac. Pored toga, DP P80, u članu 1 Statuta ARK-a, usvojenog 16. septembra 1991., pominje se da su Bosanska Gradiška, Bosansko Grahovo i Mrkonjić-Grad među opštinama koje čine ARK. Međutim, u Statutu ARK-a nisu obuhvaćene opštine Bihać-Ripač, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bugojno, Donji Vakuf, Jajce, Kotor-Varoš, Livno, Prijedor i Sanski Most. *Vidi* DP P2359, Odluka o

169. U skladu s svojim Statutom, ARK je imao Skupštinu (dalje u tekstu: Skupština ARK-a), koja je bila njegov glavni organ vlasti. Skupštinu su činili poslanici koje su delegirale skupštine opština članica ARK-a.⁴³⁸ Preslikane su strukture vlasti iz Skupštine ZOBK-a, tako da je Vojo Kuprešanin izabran za predsjednika Skupštine ARK-a, dok je optuženi postao prvi potpredsjednik, a Dragan Knežević drugi.⁴³⁹ Skupština ARK-a imala je četiri stalna radna tijela.⁴⁴⁰ Pored toga, Statut ARK-a je omogućavao Skupštini ARK-a da izabere Izvršno vijeće (dalje u tekstu: Izvršno vijeće ARK-a).⁴⁴¹

2. Karakter i nadležnost ARK-a

170. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je ARK bio regionalni organ koji je na području za koje je bio nadležan imao i izvršnu i zakonodavnu vlast. Djelovao je kao međunivo vlasti između Srpske Republike BiH i opština. Osnovna uloga ARK-a bila je da koordinira provođenje uputstava koje su opštinama izdavali Srpska Republika BiH i Glavni odbor SDS BiH.⁴⁴² Premda je u početku više opština izrazilo nepovjerenje u pogledu nadležnosti ARK-a, ARK je na kraju u praksi ipak vršio tu funkciju koordinatora.⁴⁴³

171. Statut ARK-a je predviđao da se ARK-u mogu pridružiti i druge opštine⁴⁴⁴ i da svaka opština članica može istupiti iz ARK-a.⁴⁴⁵ Premda je optuženi na 2. sjednici Skupštine ZOBK-a izrazio svoje protivljenje stvaranju zajednice opština na dobrovoljnoj osnovi,⁴⁴⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da je

verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u BiH koju je usvojila Skupština Srpske Republike BiH 21. novembra 1991., koju je potpisao Momčilo Krajišnik kao njen predsjednik, stavka I: Autonomnu Regiju Krajina sačinjavaju sljedeće opštine: Banja Luka, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Čelinac, Glamoč, Ključ, Kotor-Varoš, Kupres, Laktaši, Mrkonjić-Grad, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Skender-Vakuf, Srbac, Šipovo, Titov Drvar i Srpska opština Bosanska Krupa, kao i dijelovi opštine Donji Vakuf i druge opštine iz te regije s većinskim srpskim stanovništvom. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18742.

⁴³⁷ Što se tiče opština koje su relevantne za Optužnicu, *vidi supra*, par. 2.

⁴³⁸ DP P80, Statut ARK-a, članovi 16-23; Amir Džonlić, T. 2750-2751; BT-7, T. 2825, 3006 (zatvorena sjednica); BT-13, T. 4816 (zatvorena sjednica).

⁴³⁹ Patrick Treanor, T. 18730; Mevludin Sejmenović, T. 12147; DP P80, Statut ARK-a, član 18.

⁴⁴⁰ Ta stalna radna tijela bila su Politički savjet, Ekonomski savjet, Ekološki savjet i Savjet za narodnu odbranu: DP P80, Statut ARK-a, članovi 26-27.

⁴⁴¹ DP P80, Statut ARK-a, članovi 18, 24-25. Izvršnim vijećem ARK-a predsjedavao je Nikola Erceg: Robert Donia, T. 1271-1272; Patrick Treanor, T. 18710-18711.

⁴⁴² Predrag Radić, T. 22115-22124, 22290-22291. Predrag Radić je posvjedočio i da je "politika morala da započne s vrha. Opšti principi se definišu na vrhu, a onda se prosljeđuju naniže po hijerarhiji. Tako se radilo i u federaciji i drugdje za vrijeme rata. To nije ništa novo", T. 22123-22124, 22139. *Vidi* i BT-95, T 19517 (zatvorena sjednica).

⁴⁴³ Predrag Radić, T. 22115-22124, 22290-22291. *Vidi* C.1, *infra*, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti".

⁴⁴⁴ DP P80, Statut ARK-a, član 10: "U Autonomnu Regiju krajina se mogu udruživati i druge opštine. Opština koja želi da se udruži podnosi zahtjev Skupštini Autonomne Regije krajina. Prije donošenja odluke, Skupština Autonomne Regije krajina pribavlja mišljenje udruženih opština".

⁴⁴⁵ DP P80, Statut ARK-a, član 11: "Svaka udružena opština može istupiti iz Autonomne Regije krajina. Opština koja želi da istupi iz Autonomne Regije krajina obavještava Skupštinu Autonomne Regije krajina i Skupštine udruženih opština. Iz Autonomne Regije krajina može se istupiti samo po isteku kalendarske godine. Zahtjev za istupanje iz Autonomne Regije krajina podnosi se najkasnije šest mjeseci prije isteka kalendarske godine. Opština koja želi da istupi iz Autonomne Regije krajina, dužna je prije istupanja da podmiri sve svoje obaveze prema Autonomnoj Regiji krajina".

⁴⁴⁶ Robert Donia, T. 1091; DP P11, Izvod iz zapisnika sa druge sjednice Skupštine ZOBK-a, održane 14. maja 1991., stavka 2: "Predlažem da se ovaj Statut danas usvoji ovakav kakav jeste, jer ne možemo imati SZOBK

ARK, prema odredbama svog Statuta, bio zajednica na dobrovoljnoj osnovi.⁴⁴⁷ U tom kontekstu, Pretresno vijeće primjećuje da su u opštinama u kojima su bosanski Srbi bili u većini, odluku o pripajanju ARK-u u stvari donosili samo opštinski zastupnici srpske nacionalnosti, dok su zastupnici iz SDA i HDZ-a bili protiv te ideje ili nisu bili ni svjesni da se donosi takva odluka.⁴⁴⁸ U opštinama u kojima su bosanski Srbi bili u manjini, odluke o pripajanju ARK-u donošene su bez zakonom propisane većine glasova, ili su ih donosile skupštine novoosnovanih srpskih opština.⁴⁴⁹

172. Usprkos odredbama iz članova 4 i 5 Statuta ARK-a koje navode na zaključak da je ARK bio višenacionalna institucija,⁴⁵⁰ on je u praksi bio srpska organizacija. Od 189 poslanika u Skupštini ARK-a, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati su činili samo zanemariv broj.⁴⁵¹ Pored toga, za razliku od političara višeg ranga iz SDA ili HDZ-a, koji nikad nisu prisustvovali nijednoj sjednici Skupštine ARK-a, važniji članovi SDS-a na nivou Srpske Republike BiH, među kojima je bio i Radovan

na volonterskoj osnovi, ne možemo čekati da se prvo održi javna rasprava po skupštinama opština i sazivati Skupštinu Zajednice svaki mjesec”.

⁴⁴⁷ Patrick Treanor, T. 20915. Što se tiče dobrovoljnog karaktera ZOBK-a, *vidi* DP P2354, “Statut ZOBK-a”, član 11; Patrick Treanor, T. 20907-20908.

⁴⁴⁸ U nekim slučajevima, poslanici SDS-a su tu odluku donijeli a da čak nisu ni obavijestili ostale stranke. Što se tiče opštine **Kotor-Varoš**, *vidi* Muhamed Sadiković, T. 18193-18194; Muris Hadžiselimović, DP P2043, izjava po pravilu 92bis, 02082660-02082661; što se tiče opštine **Ključ**, *vidi* Asim Egrlić, T. 10544; Muhamed Filipović, T. 9304-9305, 9315; DP P860, “Saopštenje za javnost SDA Ključ od 21. septembra 1991.”, stavka 4: “Energično odbacujemo proglašenje takozvane Autonomne oblasti krajina sa sjedištem u Banjaluci, kao sljedbenika Zajednice općina Banjaluka, ocjenjujući ovaj čin kao potpuno neustavan i neprihvatljiv čin za sve narode koji žive na ovim prostorima (...) Javnosti još jednom dajemo na znanje da Općinska skupština Ključ nije imala na dnevnom redu pitanje regionalizacije i pripajanja ove komune Zajednici općina Banjaluka, kao što nije niti jednim svojim aktom dala saglasnost na ulazak u Autonomnu oblast krajina (...) Skupština koja je proglasila autonomiju nisu legitimni predstavnici Skupštine opštine Ključ, jer nisu ni izabrani od strane te Skupštine”. Što se tiče opštine **Prijedor**, *vidi* Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3634, 3641. Što se tiče opštine **Sanski Most**, *vidi* Mirzet Karabeg, T. 6103.

⁴⁴⁹ U opštini **Banja Luka**, rukovodstvo SDS-a nije imalo dvotrećinsku većinu koju je zahtijevao Statut opštine. Štaviše, prema jednom sporazumu koji su sklopile tri nacionalne stranke prije izbora, bilo je potrebno da se sve tri te stranke slože prije donošenja odluka. SDS je donio odluku o pristupanju ZOBK-u a da nije ispunio taj uslov; Robert Donia, T. 1086-1087; Muharem Krzić, T. 1463. U opštini **Kotor-Varoš**, Srpska opština Kotor-Varoš je 7. februara 1992. donijela odluku da se pridruži ARK-u “na osnovu rezultata izjašnjavanja na referendumu Srpskog naroda Kotor-Varoš održanog 9 i 10. 11. 1991. godine, tačke II Odluke o osnivanju Srpske opštine Kotor-Varoš te tačke I Odluke o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u BiH”: DP P29, “Odluka o pripajanju autonomnoj oblasti krajina”, od 7. februara 1992., koju je potpisao Nedjeljko Đekanović, predsjednik Skupštine srpskog naroda opštine Kotor-Varoš. *Vidi* Robert Donia, T. 1136, 1140; BT-96, T. 17672-17673 (zatvorena sjednica); Muhamed Sadiković, T. 18193-18194. U opštini **Donji Vakuf**, odluku o pripajanju ARK-u je donijela Skupština srpske opštine Donji Vakuf, DP P30, Zahtjev za prijem. Ta odluka je donesena u skladu s članom 4 Uputstva s varijantom A i B (Donji Vakuf je bio opština iz varijante B). Slična procedura je primijenjena i u opštinama Bosanska Krupa i Olovo: Robert Donia, T. 1139-1140. U opštini **Prijedor**, Skupština srpskog naroda opštine Prijedor je 17. januara 1992. jednoglasno usvojila odluku o pripajanju ARK-u; DP P1155, Odluka o pripajanju Autonomnoj Regiji krajina. U opštini **Ključ**, odluku o pripajanju Autonomnoj Regiji donijeli su zastupnici samo jednog naroda, i to bosanskih Srba: Muhamed Filipović, T. 9650. U opštini **Sanski Most**, Skupština srpskog naroda je 3. aprila 1992. odobrila odluku Srpske opštine Sanski Most o pripajanju ARK-u: DP P610, Odluka o ulasku u sastav Autonomne Regije krajina. *Vidi* i Mirzet Karabeg, T. 6103.

⁴⁵⁰ DP P80, Statut ARK-a, član 4: “U vršenju poslova u nadležnosti Autonomne Regije krajina, svi narodi i narodnosti u Autonomnoj Regiji Krajina jednaki su u pravima i dužnostima, bez obzira na rasu, pol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje ili koje slično svojstvo”. Član 5: “U radu organa Autonomne Regije Krajina u službenoj upotrebi je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ćirilnim odnosno latinčnim pismom”.

⁴⁵¹ DP P61, Spisak predstavnika u Skupštini ARK-a. Boro Blagojević je posvjedočio da se tokom perioda na koji se odnosi Optužnica predstavnici nisu mijenjali. On je dalje naveo da su predstavnici nesrpske nacionalnosti bili samo Mehmed Šabić iz opštine Prnjavor, Stjepan Kozjan, Edib Bišćević i Dževdet Kozarčanin iz opštine Bosanska Gradiška,

Karadžić, kao i više vojne starješine, živo su se zanimali za rad ARK-a i učestvovali su na brojnim sjednicama Skupštine ARK-a.⁴⁵² Srpski nacionalni karakter ARK-a najjasnije se ispoljavao kroz rad njegovih tijela. Kao što pokazuju dokazi koji će se razmatrati u narednim poglavljima, vlasti ARK-a nisu samo imale potencijal da budu sredstvo za provođenje Strateškog plana, nego je to zapravo bio njihov prevashodni cilj.⁴⁵³

173. ARK je bio nadležan za širok spektar poslova. To je bilo političko tijelo kojem su data ovlaštenja koja su pripadala opštinama, uključujući ona na polju odbrane.⁴⁵⁴ Shodno svom Statutu, ARK je, pored ostalog, bio nadležan za ostvarivanje društveno-političkih ciljeva.⁴⁵⁵ U pravnom rječniku bivše Jugoslavije, društveno-političke zajednice su označavale organe vlasti. Regionalna zajednica opština, kako je bila propisana zakonom, nije bila organ vlasti, tako da nije mogla biti

Nezir Karahodžić iz opštine Glamoč i Bakir Karabegović iz opštine Bosanska Dubica: Boro Blagojević, T. 21818-21820.

⁴⁵² DP P23, Izvod iz zapisnika sa 9. sjednice Skupštine Autonomne Regije krajina održane 6. novembra 1991. Sjednici su prisustvovali komandant 5. korpusa JNA general-potpukovnik Nikola Uzelac, predsjednik Kluba poslanika srpske skupštine dr. Vojo Maksimović i predstavnik u srpskoj skupštini dr. Aleksa Buha: DP P31, Izvod iz zapisnika sa 11. sjednice Skupštine ARK-a održane 8. januara 1992. Sjednici je prisustvovao komandant 5. korpusa JNA general-potpukovnik Vladimir Vuković. *Vidi* i DP P35, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992. Sjednici su prisustvovali predsjednik Srpske Republike BiH i predsjednik SDS-a Radovan Karadžić, predsjednik Skupštine Srpske Republike BiH Momčilo Krajišnik, član Predsjedništva Srpske Republike BiH Nikola Koljević i ministar informisanja u vladi Srpske Republike BiH Velibor Ostojić. *Vidi* dalje DP P285, Izvod iz zapisnika sa 18. sjednice Skupštine ARK-a održane 17. jula 1992.; na toj sjednici verifikovane su sve odluke i zaključci koje je usvojio Krizni štab ARK-a. Sjednici su prisustvovali komandant 1. krajiškog korpusa general-major Momir Talić, predsjednik Republike Srpske krajine (dalje u tekstu: RSK) Goran Hadžić, ministar unutrašnjih poslova RSK-a Milan Martić, ministar odbrane Srpske Republike BiH Bogdan Subotić, ministar informisanja Srpske Republike BiH Velibor Ostojić, ministar zdravstva Srpske Republike BiH Dragan Kalinić, i general VRS-a Živorad Ninković. *Vidi* i Robert Donia, T. 1152-1153; Dobrivoje Vidić, T. 23061-23063.

⁴⁵³ Što se tiče rada Skupštine ARK-a, *vidi* DP P23, Izvod iz zapisnika sa 9. sjednice Skupštine ARK-a održane 6. novembra 1991. Na dnevnom redu su bila sljedeća pitanja: provođenje na nivou opština zaključaka usvojenih na sjednici održanoj 26. oktobra 1991.; mobilizacija; i organizovanje i održavanje plebiscita. *Vidi* i DP P31, Izvod iz zapisnika sa 11. sjednice Skupštine ARK-a održane 8. januara 1992. Na dnevnom redu su, pored ostalog, bila sljedeća pitanja: Bosanska krajina kao sastavni dio nove jugoslovenske federacije; diskusija o osnivanju regionalnog štaba za prihvata izbjeglica. *Vidi* dalje DP P35, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992. Na toj sjednici, kojoj su prisustvovali Radovan Karadžić i drugi istaknuti članovi SDS-a, razmatrana je politička i bezbjednosna situacija u ARK-u. Skupština ARK-a je poslije diskusije usvojila sljedeće zaključke: 1. Predstavnicima u Skupštini ARK-a usvajaju Ustav Srpske Republike BiH u cijelosti; 2. Status ARK-a biće uvršten u Ustav Srpske Republike BiH u skladu s praktičnim potrebama, kako bi se ostvario slobodan privredni razvoj ARK-a; i 3. Smjesta će se uspostaviti čvrsta kontrola na teritoriji ARK-a. Što se tiče rada Kriznog štaba ARK-a, *vidi* poglavlje D., *infra*, "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

⁴⁵⁴ Dobrivoje Vidić, T. 23058-23060; BT-95, T. 19517 (zatvorena sjednica). Patrick Treanor je takođe posvjedočio da je zakon koji je bio na snazi u SRBiH predviđao da se organizovanjem odbrane bave isključivo društveno-političke zajednice; T. 20897-20903, 20907-20909. *Vidi* i DP P80, "Statut ARK-a", članovi 16, 26-27.

⁴⁵⁵ DP P80 Statut ARK-a, član 15: "Autonomna Regija krajina u ostvarivanju društveno-političkih ciljeva: - usklađuje i zauzima stavove prema pitanjima od zajedničkog interesa, a naročito o položaju građenja u društveno-političkim zajednicama; - razmatra pitanja utvrđivanja i sprovođenja zajedničke politike, posebno u izvršavanju propisa; - razmatra pitanja i inicijative za razvijanje svih oblika međusobne saradnje udruženih opština i međunarodne saradnje udruženih opština; - podstiče organizovanje zajedničkih organa uprave". *Vidi* i DP P2354 Statut ZOBK-a, član 15.

nadležna za poslove odbrane, koji su pripadali isključivo društveno-političkim zajednicama, među kojima su bili republički i opštinski organi vlasti.⁴⁵⁶

174. ARK je, međutim, imao nadležnost i u oblasti odbrane. Njegov Statut je predviđao da ARK “prati stanje i koordinira aktivnosti na organizovanju i sprovođenju priprema za opštenarodnu odbranu u skladu sa Zakonom, planovima odbrane opština i planom odbrane Republike”.⁴⁵⁷ U Statut ARK-a bila je ugrađena i odredba prema kojoj Skupština ARK-a ima stalni “Politički savjet”, koji se bavi “pitanjima razvoja političkog sistema”, i stalni “Savjet za narodnu odbranu”, koji se bavi “pitanjima iz oblasti narodne odbrane od interesa za Autonomnu Regiju krajina”.⁴⁵⁸ Član Kriznog štaba ARK-a potpukovnik Milorad Sajić je posvjedočio da je u svojstvu sekretara za narodnu odbranu ARK-a djelovao kao veza između republičkih i opštinskih organa vlasti.⁴⁵⁹

175. Pored toga, ARK je imao *de facto* vlast nad policijom.⁴⁶⁰ Dana 4. marta 1992., Skupština ARK-a je na svojoj 15. sjednici usvojila odluku da osnuje Centar službi bezbjednosti (dalje u tekstu: CSB) ARK-a sa sjedištem u Banjoj Luci.⁴⁶¹ Za načelnika CSB-a postavljen je Stojan Župljanin.⁴⁶² Dana 27. aprila 1992., Skupština ARK-a je donijela odluku da u okviru CSB-a osnuje “Odred milicije za posebne namjene”.⁴⁶³

⁴⁵⁶ Patrick Treanor je posvjedočio da je u svom rješenju od 1. novembra 1991. Ustavni sud SRBiH izričito naveo da odbranu organizuju isključivo društveno-političke zajednice, to jest, republički i opštinski organi vlasti, a ne zajednice opština, budući da one nisu društveno-političke zajednice, T. 20903, 20907-20909.

⁴⁵⁷ DP P80 Statut ARK-a, član 16. Boro Blagojević je posvjedočio da se formulacije iz člana 16 Statuta ARK-a nisu pojavljivale u statutu prethodnih zajednica opština, koje su bile tijela osnovana samo u privredne svrhe, T. 21815.

⁴⁵⁸ Stalna radna tijela bila su nadležna za praćenje situacije na području za koje su bila odgovorna i za davanje prijedloga Skupštini ARK-a za uvođenje odgovarajućih mjera: DP P80, Statut ARK-a, članovi 26-27; Patrick Treanor, T. 18716. Savjet za narodnu odbranu na nivou ARK-a je organ ekvivalentan savjetu odbrane pri opštinskim skupštinama; BT-13, T. 4825 (zatvorena sjednica).

⁴⁵⁹ Milorad Sajić je posvjedočio i da je ta odluka proslijeđena opštinama i da je ona bila obavezujuća, a da ju je on izdao u svojstvu sekretara Sekretarijata za narodnu odbranu; T. 23698-23701, 23596-23599. Dana 4. maja 1992., Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a naredio je punu mobilizaciju na cijeloj teritoriji ARK-a: DP P167, Odluka Regionalnog Sekretarijata za narodnu odbranu Autonomne Regije Bosanska krajina. *Vidi* i DP P227, Službeni glasnik Autonomne Regije krajina, Odluka od 4. maja 1992.; Milorad Sajić, T. 23606-23607, 23698-23701; BT-79, T. 11522-11523 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9481-9482. Što se tiče imenovanja potpukovnika Milorada Sajića na položaj sekretara za narodnu odbranu ARK-a, *vidi* Milorad Sajić, T. 23596-23599.

⁴⁶⁰ U ovom kontekstu, *vidi* C.2., *infra*, “Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju”.

⁴⁶¹ DP P120/P2365, Izvod iz zapisnika sa 15. sjednice Skupštine ARK-a održane 4. marta 1992. Patrick Treanor je posvjedočio da 4. marta 1992. Ministarstvo unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH nije postojalo. Taj zakon nije stupio na snagu do 31. marta 1992., kada je imenovan ministar, koji je bio odgovoran Skupštini Srpske Republike BiH. Policija, koja je bila organizovana po regionalnim centrima, bila je pod nadležnošću Ministarstva unutrašnjih poslova. T. 18774-18775, 18779-18780. U tom kontekstu bitno je primijetiti da je na 12. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 24. marta 1992., Radovan Karadžić izjavio: “Milicija tu mora da bude pod komandom civilne vlasti, da je sluša, tu nema zbora - tako mora biti”: DP P26.

⁴⁶² Atif Džafić, T. 10865-10866; BT-11, T. 4004 (zatvorena sjednica); BT-7, T. 2849-2850 (zatvorena sjednica).

⁴⁶³ DP P159, Odluka Skupštine ARK-a o formiranju odreda milicije za posebne namjene od 27. aprila 1992. Dobrivoje Vidić je svjedočio o formiranju odreda milicije za posebne namjene (dalje u tekstu: OMPN); T. 23064-23067. *Vidi* i Boro Blagojević, T. 21825-21827.

3. Spor između ARK-a i vlasti Srpske Republike BiH u vezi sa statusom ARK-a

176. U određenom trenutku, više političkih rukovodilaca na nivou ARK-a, među kojima su bili optuženi, Vojo Kuprešanin i Predrag Radić, podržalo je ideju da se ARK otcijepi od Srpske Republike BiH i postane autonomna federalna jedinica u sastavu Jugoslavije.⁴⁶⁴ Prema riječima Radovana Karadžića, te političare je uglavnom vodila njihova želja za višim ličnim statusom i vlašću.⁴⁶⁵

177. Odluka Skupštine ZOBK-a od 16. septembra 1991. o proglašenju ARK-a bila je prvi izraz secesionističkih težnji te regije.⁴⁶⁶ Optuženi je izjavio da će se tom odlukom osigurati nezavisnost regije.⁴⁶⁷ Taj secesionistički pokret doveo je do napetosti između ARK-a i centralne vlade Srpske Republike BiH, kao i između optuženog i Radovana Karadžića.⁴⁶⁸ Radovan Karadžić je smatrao da bi autonomija ARK-a bila prepreka provođenju Strateškog plana. U tom kontekstu, on je pred Skupštinom Srpske Republike BiH izjavio:

Naravno, Srpska Republika Bosna i Hercegovina imaće svoje regije koje će imati punu slobodu i da rade u skladu sa interesima srpskog naroda. Ali, ja vam garantujem Bosanska krajina ne smije postati problematična. Postane li problematična, mi ćemo da izgubimo Kninsku krajinu. Alija Boga moli da se mi otcijepimo, da napravimo neku svinjariju. Uvaliče nam snage UN, stvorice "zonu a" i "zonu b" i mi jednu sigurno gubimo. A druga će biti u sastavu nezavisne BiH, sa silnim

⁴⁶⁴ Robert Donia, T. 1245. *Vidi* i naredne fusnote.

⁴⁶⁵ DP P33, Stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine srpskog naroda BiH održane 25. februara 1992.; Radovan Karadžić je, pored ostalog, izjavio: "Mi ne možemo dopustiti da se pet ljudi koji imaju ličnu ambiciju, da upropaste šanse. Mi smo na pragu ostvarenja svojih strateških ciljeva" (str. 44). U tom kontekstu Radovan Karadžić je pomenuo "vlastoljupce" i "vlastoljubive impulse" i "male Napoleone koji pokušavaju da naprave nešto što će da bude na štetu srpskog naroda"; DP P13, Stenografske bilješke sa Skupštine SDS Bosne i Hercegovine održane 12. jula 1991., str. 25, 28.

⁴⁶⁶ DP P81, Odluka Skupštine ZOBK-a o proglašenju ARK-a od 16. septembra 1991.: "Polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje, a u skladu sa svojim istorijskim težnjama da žive ujedinjeni u saveznoj federativnoj državi Jugoslaviji, kao zajednici slobodnih i ravnopravnih naroda, Skupština Zajednice opština Bosanske krajine donosi odluku (...). Član 1: Zajednica opština Bosanske krajine proglašava se Autonomnom oblasti krajina, kao demokratskom autonomnom jedinicom suverenih građana i naroda i neodvojivim dijelom federativne Jugoslavije kao savezne države, koju sačinjavaju republike Srbija i Crna Gora i druge federativne jedinice koje izraze slobodnu volju da ostaju u ovoj saveznoj državi. Član 5: Skupština Autonomne Regije krajina donijeće privremenu odluku o vladi Autonomne Regije krajina i o organizaciji i djelokrugu regionalnih organa uprave i drugih državnih organa i organizacija. Član 6: Skupština Autonomne Regije donijeće u roku od 30 dana Ustav Autonomne Regije (...). Član 8: Ako se promijeni ustavotvorni položaj BiH u saveznoj državi Jugoslaviji, Skupština Autonomne Regije krajina će odlučiti da sama ili sa drugim autonomnim regijama stvori posebnu republiku, kao federalnu u sastavu savezne države Jugoslavije". Pretresno vijeće tumači ovu odluku u kontekstu događanja u republikama Sloveniji i Hrvatskoj, koje su se otcijepile, *vidi* Patrick Treanor, T. 20911-20924.

⁴⁶⁷ DP P12, Izvod iz zapisnika sa 7. sjednice Skupštine ZOBK-a održane 16. septembra 1991.

⁴⁶⁸ *Vidi*, na primjer, DP P2383-2389, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Voje Kuprešanina od 9. novembra 1991., u kojem se Radovan Karadžić žali na to da optuženi širi paniku; DP P2383.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 11. januara 1992., u kojem se Radovan Karadžić žali na "separatističke idiote" u Banjoj Luci i izjavljuje da će svako ko počne da vodi svoju politiku biti izbačen iz stranke; DP P33, Stenografske bilješke sa 8. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH održane 25. februara 1992.; Radovan Karadžić je, pored ostalog, izjavio: "Ne može se Brdo ili bilo ko ponašati disonantno s ovom Skupštinom. Može u uslovima kad podnese ostavku, može dok ne donesemo odluku. Ali, kada donesemo odluku, onda niko nema pravo da to sabotira" (str. 71); "Mi ne možemo dopustiti da se pet ljudi koji imaju ličnu ambiciju, da upropaste šanse. Mi smo na pragu ostvarenja svojih strateških ciljeva" (str. 44). *Vidi* i BT-100, T. 19041 (zatvorena sjednica); BT-94, T. 24703 (zatvorena sjednica); Milorad Dodik, T. 20518.

ograničenjima (...) Mi ne možemo dopustiti da se pet ljudi koji imaju ličnu ambiciju, da upropaste šanse. Mi smo na pragu ostvarenja svojih strateških ciljeva.⁴⁶⁹

178. O prijedlogu Skupštine ARK-a za otcjepljenje raspravljalo se na sastanku Kluba poslanika SDS-a održanom 28. februara 1992. u Sarajevu, na kojem je jasno stavljeno do znanja da rukovodstvo stranke neće tolerisati nikakvo odstupanje od svog plana.⁴⁷⁰

179. Spor između centralne vlade i ARK-a razriješen je 29. februara 1992., na 14. sjednici Skupštine ARK-a, kojoj su prisustvovali Radovan Karadžić i drugi poslanici iz Srpske Republike BiH,⁴⁷¹ i tom prilikom su poslanici Skupštine ARK-a usvojili Ustav Srpske Republike BiH u cijelosti i donijeli odluku da će status ARK-a biti sadržan u Ustavu Srpske Republike BiH.⁴⁷² Na sljedećoj sjednici, Skupština ARK-a je raspravljala o stupanju na snagu Ustava i zakona Srpske Republike BiH.⁴⁷³

4. Uloga ARK-a uopšte

180. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ARK, kao međunivo vlasti, osnovan da bi koordinirao provođenje Strateškog plana u opštinama.

181. Dana 29. oktobra 1991., optuženi je, kao "koordinator za provođenje odluka", uputio teleks naslovljen na predsjednike skupština svih opština ARK-a.⁴⁷⁴ U teleksu se pominje jedna naredba

⁴⁶⁹ DP P33, Stenografske bilješke sa 8. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH održane 25. februara 1992., str. 44.

⁴⁷⁰ DP P34, Stenografska bilješka sa sastanka Kluba poslanika SDS-a održanog 28. februara 1992. u Sarajevu, na kojem je Radovan Karadžić, pored ostalog, izjavio sljedeće: "Mi smo na vlasti, mi tu vlast moramo da vršimo na dobro tog naroda. Možemo mi i treba da se odrekemo svakoog ko neće da radi kako se dogovorimo. I Brđe i svih drugih. Taj Brdo kada negdje dođe kao da je pala bomba, sve raznese (...).Onda njemu dalje namigne da, a ja to ne dam ni kao psihijatar ni kao šef Stranke. On je lud, on nije normalan. Ne zna šta se može, a šta ne može" (str. 36); *vidi* i izjavu Marinka Kontića (str. 28-29).

⁴⁷¹ DP P35, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992. Među drugim članovima vlade Srpske Republike BiH koji su prisustvovali toj sjednici bili su Momčilo Krajišnik (predsjednik Skupštine Srpske Republike BiH), Nikola Koljević (član Predsjedništva Srpske Republike BiH) i Velibor Ostojčić (ministar za informisanje Srpske Republike BiH).

⁴⁷² DP P35/P118, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992. Tokom rasprave o tom pitanju, Jovan Čizmović, koordinator vlada ARK-a i drugih autonomnih regija i oblasti u vladi Srpske Republike BiH, podsjetio je da ARK može da crpi svoju autonomiju iz tek usvojenog Ustava Srpske Republike BiH. Vojo Kuprešanin je istakao da su poslanici Skupštine ARK-a na prethodnoj sjednici usvojili stav od pet tačaka prema kojem Srpsku Republiku BiH čini skup regija na teritoriji Bosne i Hercegovine, koje Srpskoj Republici BiH daju legitimitet kao njeni sastavni dijelovi. Optuženi je takođe podsjetio na to da su poslanici Skupštine ARK-a na prethodnoj sjednici postigli dogovor o integritetu Srpske Republike BiH, ali s drugačijim stajalištem od onoga koji je narodu krajine ponudila centrala u Sarajevu (DP P35/P118). *Vidi* Boro Blagojević, T. 21828-21836; Predrag Radić, T. 22196-22200, 22326-22327; Dobrivoje Vidić, T. 23061-23064; Mirko Dejanović, T. 23100-23101; Rajko Kalabić, T. 22593-22595.

⁴⁷³ DP P120/P2365, Izvod iz zapisnika sa 15. sjednice Skupštine ARK-a održane 4. marta 1992.; Patrick Treanor, T. 18780.

⁴⁷⁴ Premda među dokazima ne postoji dokument kojim bi se dokazalo zvanično imenovanje optuženog na položaj "koordinatora za provođenje odluka", Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi obavljao tu funkciju.

sarajevskog SDS-a koju su u potpunosti prihvatili "Predsjedništvo ARK-a" i "vlada ARK-a" i navodi više konkretnih uputstava za opštine.⁴⁷⁵ Pored ostalih, taj teleks je sadržao sljedeće naloge:

1. Odmah formirati komandu mjesta i odrediti stalno dežurstvo.
2. Uspostaviti punu mobilnost Teritorijalne odbrane.
3. Formirati jedinice za front i odrediti njihove zamjene.
4. Sve ljude mlađe od 40 godina prevesti iz Civilne zaštite u Teritorijalnu odbranu, a Teritorijalnu odbranu prepotčiniti korpusu kao ratne jedinice.
5. Preuzeti vlast u javnim preduzećima, pošti, SDK-u, banci, sudstvu i obavezno sredstvima informisanja.
6. Na radio stanicama proglasiti ratnu šemu programa.

[...]

10. Od dezertera prikupiti sve oružje i opremu.

[...]

12. Paravojne formacije ako postoje odmah rasformirati i prevesti u Teritorijalnu odbranu, ovo obavezno sprovesti.

[...]

14. Zahtjev Radio-Banja Luci da se dnevno emituje jedan sat programa o ratnim zbivanjima iz Hrvatske.

182. Pretresno vijeće se uvjerilo da je jasna svrha uputstava iz ovog dokumenta provođenje Strateškog plana na teritoriji ARK-a. Način na koji je on distribuiran opštinama potkrepljuje koordinacionu ulogu ARK-a u provođenju Strateškog plana.

183. Međutim, na koncu je postalo jasno da se uputstva iz teleksa koji je uputio optuženi ne mogu provesti u opštinama u kojima bosanski Srbi nisu imali sveobuhvatnu kontrolu.⁴⁷⁶ Optuženi je, shodno

⁴⁷⁵ DP P89/P22, teleks u vezi s naredbom SDS-a Sarajevo: iz tog teleksa se vidi da je dotična naredba objavljena na sastanku svih predsjednika opština održanom 26. oktobra 1991., kojim je predsjedavao Radovan Karadžić. *Vidi* i Jovica Radojko, T. 20028-20031; Asim Egrlić T. 10530-10534, 10630; BT-80, T 15338-15339 (zatvorena sjednica). Taj teleks je u Ključu presrela Muslimanska bošnjačka organizacija, koja je osudila njegov sadržaj kao huškanje na rat: DP P90, Službeno saopćenje Muslimanske bošnjačke organizacije i SDA Ključ od 31. oktobra 1991. *Vidi* Asim Egrlić, T. 10529.

⁴⁷⁶ DP P23, Izvod iz zapisnika sa 9. sjednice Skupštine ARK-a održane 6. novembra 1991. Prva tačka dnevnog reda bila je provođenje zaključaka usvojenih na sjednici održanoj 26. oktobra 1991.: "Nakon diskusije u kojoj je učestvovalo više odbornika, utvrđeno je da predsjednici opština nisu uspjeli da do kraja realizuju zaključke koje smo zajednički usvojili na prošloj sjednici. Uočeno je isto tako da u nekim opštinama realizacija ovih zaključaka uopšte nije moguća, jer se oni mogu sprovesti samo u okviru stranke (u opštinama Sanski Most, Kotor-Varoš, Prijedor, Bosanska Krupa, Bihać). Glavni razlozi neispunjenja nekih od tačaka iz Zaključaka usvojenih 26. 10. 1991. godine su sljedeći: u gotovo svim opštinama još uvijek na rukovodećim mjestima javnih i drugih preduzeća nalaze se kadrovi iz drugih stranaka (SDP, SDA, HDZ), a rukovodstva SDS-a su do sada pokazala vrlo malo sposobnosti da navedeno stanje promijene". *Vidi* i Predrag Radić, T. 22181-22182.

tome, u ime Skupštine ARK-a obavijestio Radovana Karadžića o tim teškoćama.⁴⁷⁷ Dana 19. decembra 1991., Glavni odbor SDS-a izdao je Uputstvo s varijantom A i B.⁴⁷⁸ Shodno tom uputstvu i u skladu s ranijom preporukom Skupštine srpskog naroda u BiH da se u opštinama u kojima su bosanski Srbi bili u manjini osnuju skupštine srpskog naroda,⁴⁷⁹ u periodu od kraja decembra 1991. do aprila 1992., rukovodioci u opštinama u kojima bosanski Srbi nisu imali sveobuhvatnu kontrolu objavljivali su osnivanje srpskih opština koje su se potom pripojile ARK-u.⁴⁸⁰

184. Dalji dokaz o koordinacionoj funkciji ARK-a predstavlja odluka Izvršnog odbora SDS-a od 24. februara 1992., kojom je Radislav Vukić postavljen za “zaduženog člana – koordinatora” za ARK. Među dužnostima koje su mu povjerene bile su a) koordinacija i preuzimanje odgovornosti za djelovanje opštinskih odbora SDS-a u ARK-u; b) osiguravanje provođenja odluka, zaključaka i stavova Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i njenog Ministarskog savjeta, u saradnji s predsjednikom Skupštine ARK-a i vladom ARK-a; c) učešće u radu Kriznog štaba ARK-a; i d) pravovremeno i iscrpno izvještavanje Izvršnog odbora SDS-a Bosne i Hercegovine.⁴⁸¹

185. Dana 29. februara 1992., Skupština ARK-a je donijela zaključak da je neophodno “odmah otpočeti sa strogom kontrolom prostora Autonomne Regije krajina”.⁴⁸² Pretresno vijeće se uvjerilo da je taj konkretan zaključak jasna manifestacija učešća ARK-a u provođenju Strateškog plana.⁴⁸³

186. Konačno, uloga ARK-a može se utvrditi i na osnovu presretnutih telefonskih razgovora viših predstavnika SDS-a, ZOBK-a i ARK-a s Radovanom Karadžićem. U tim razgovorima, koji su vođeni u periodu od juna 1991. do februara 1992., raspravljalo se o pitanjima vezanim za provođenje

⁴⁷⁷ DP P23, Izvod iz zapisnika sa 9. sjednice Skupštine ARK-a održane 6. novembra 1991.: “Na osnovu svega navedenog, donesen je zaključak da Radoslav Brđanin, podpredsjednik Skupštine Autonomne Regije krajina, realizaciju zaključaka donesenih na sjednici skupštine Autonomne Regije krajina prezentuje Radovanu Karadžiću, predsjedniku SDS-a BiH”.

⁴⁷⁸ DP P25, Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima koje je izdao Glavni odbor SDS-a 19. decembra 1991. *Vidi supra*, par. 69.

⁴⁷⁹ DP P2360, Preporuka o osnivanju skupština opština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, koju je potpisao Momčilo Krajišnik, s datumom od 11. decembra 1991., izdata na trećoj sjednici Skupštine srpskog naroda BiH, održanoj 11. decembra 1991. U prvom paragrafu te preporuke pozivaju se klubovi odbornika SDS-a u skupštinama opština da osnuju zasebne srpske skupštine u onim opštinama u kojima ih nadglasavaju drugi članovi skupštine opštine, usljed čega se većinom glasova nameću odluke koje su suprotne interesima srpskog naroda; *vidi* Patrick Treanor, T. 18743.

⁴⁸⁰ *Vidi supra*, par. 68-69. *Vidi*, na primjer, DP P27, Odluka (Bihać); DP P28, Odluka (Prijevor); DP P29, Odluka (Kotor-Varoš); DP P30, Zahtjev (Donji Vakuf); DP P610, Odluka (Sanski Most).

⁴⁸¹ Primjerci ove odluke prosljeđeni su svim opštinskim odborima SDS-a u ARK-u, kao i predsjedniku Skupštine srpskog naroda u BiH i predsjedniku vlade ARK-a: DP P116, Odluka Izvršnog odbora SDS-a od 24. februara 1992. *Vidi* i Boro Blagojević, T. 21846-21847.

⁴⁸² DP P35/P118, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992., kojoj su prisustvovali Radovan Karadžić i drugi poslanici iz Srpske Republike BiH.

⁴⁸³ Pretresno vijeće primjećuje da nijedan svjedok odbrane koji je prisustvovao toj sjednici nije bio spreman da objasni Pretresnom vijeću šta je ta odluka značila u praksi: Boro Blagojević, T. 21828-21836; Predrag Radić, T. 22195-22200, 22326-22327; Dobrivoje Vidić, T. 23061-23064; Mirko Dejanović, T. 23100-23101; Rajko Kalabić, T. 22593-22595.

Strateškog plana, kao što su vojna mobilizacija, osnivanje srpskih opština, ustavni položaj Bosanske krajine i otpuštanje nesrba s posla, i Radovan Karadžić je izdavao uputstva u pogledu tih pitanja.⁴⁸⁴

187. ARK je bio od ključnog značaja za provođenje Strateškog plana, posebno u periodu od aprila 1992. do kraja juna 1992., kada je Posavski koridor bio zatvoren zbog borbi, a veze između Bosanske krajine i sjedišta vlade bosanskih Srba na Palama bile prekinute. U tom periodu linija komandovanja prema republičkom nivou vlasti nije funkcionisala.⁴⁸⁵ Sredinom septembra 1992., nakon što je vojska bosanskih Srba osigurala kontrolu nad Posavskim koridorom, ARK i ostale četiri srpske autonomne

⁴⁸⁴ DP P2382-2384, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 28. jula 1991., u kojem vijećaju o ustavnom statusu SRBiH; DP P2355, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 17. avgusta 1991., u kojem govore o učešću optuženog, Voje Kuprešanina i Anđelka Grahovca u radu ARK-a i njihovim ulogama ponaosob, kao i o aktivnostima opština, a Radovan Karadžić izdaje jedno naređenje u ime Glavnog odbora SDS-a; DP P2382-2383, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 6. septembra 1991., u kojem Karadžić naređuje optuženom da dođe na sastanak, gdje "će dobiti uputstva, donijeeće se vrlo važna odluka"; DP P2382-2383, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 6. septembra 1991., u kojem optuženi izvještava Radovana Karadžića da je bio u kontaktu s vojnim oficirima i organizovao vojnu mobilizaciju, te mu predlaže da se gotovost mora podići za bar jedan stepen; DP P2383-2384, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Trifka Komada, sekretara Izvršnog odbora SDS-a, od 18. septembra 1991., u kojem Radovan Karadžić svom sagovorniku naređuje da za mobilizaciju zaduži Voju Kuprešanina, optuženog, Radislava Vukića i druge; DP P2382-2388, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. septembra 1991., u kojem vijećaju o pitanju vojne mobilizacije u Bosanskoj krajini za rat u Hrvatskoj i optuženi izjavljuju da je on odgovoran za to i da sve teče kako treba; DP P2382.11, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. oktobra 1991.; Radovan Karadžić daje uputstva optuženom u vezi s pitanjima koja se odnose na provođenje strategije SDS-a u krajini, a optuženi pozitivno reaguje na sva uputstva; DP P2382.9, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 25. septembra 1991., u kojem raspravljaju o saradnji s vojskom, podizanju morala rezervista i osiguranju dobrovoljaca i rezervista za pomoć vojsci; DP P2382.10, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 16. oktobra 1991., u kojem raspravljaju o plebiscitu, dobijanju određenog postotka teritorije i o tome da će rukovodioci ARK-a koji nisu odani jasno definisanoj politici stranke biti smijenjeni; DP P2357, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 31. oktobra 1991.; u kojem Radovan Karadžić objašnjava optuženom da može da donosi više odluka bez konsultovanja s rukovodstvom stranke i da treba da koristi vlast koju ima u Bosanskoj krajini; DP P2383.9, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Voje Kuprešanina od 9. novembra 1991., u kojem Radovan Karadžić insistira da se odluke SDS-a i Skupštine srpskog naroda u BiH moraju izvršavati; DP P93 / DP P2382.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića, optuženog, Radislava Vukića i Predraga Radića od 18. novembra 1991., u kojem se raspravlja o stvaranju opština sa bosanskim Srbima kao većinskim stanovništvom i o otpuštanju direktora nesrba; DP P2383.11, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 13. decembra 1991., u kojem se raspravlja o provođenju politike otpuštanja s posla; DP P2383.12, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Voje Kuprešanina od 27. decembra 1991., u kojem raspravljaju o regrutovanju vojnika u vojsku i o tome da se pukovniku Taliću kaže da pripremi i opremi te ljude; DP P2383.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 11. januara 1992., u kojem Karadžić govori o ustavnom položaju krajine i kaže Stevandiću da ga optuženi i Vojo Kuprešanin znaju i da uvijek mogu da "podignu slušalicu". U vezi sa secesionističkim pokretom nekih rukovodilaca ARK-a, među kojima je bio i optuženi, Radovan Karadžić je izjavio: "Ne mogu [oni] ništa uraditi što ja ne odobravam, ja ili Skupština srpskog naroda"; DP P2367, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Jovana Čizmovića od 22. januara 1992., u kojem potonji obavještava Radovana Karadžića da je osnovan Krizni štab i da "se mora ostvariti svrha"; DP P2382.2, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 2/3. jula 1992., u kojem raspravljaju o osnivanju vojske bosanskih Srba i imenovanju komandanata u opštinama.

⁴⁸⁵ Predrag Radić je posvjedočio da je linija komandovanja išla od republičkog, preko regionalnog do opštinskog nivoa i da je ponekad regionalni nivo bio zaobilažen, ali da za vrijeme borbi u koridoru (do kraja juna 1992.) ta linija komandovanja nije funkcionisala, T. 22139-22140. *Vidi* i DP P2326, koji sadrži članak iz lista *Glas* od 9. septembra 1992.: "Mi ne možemo sa Vladom na Palama ostvariti ni telefonski, a kamoli neki drugi kontakt, mišljenja je predstavnik preduzeća za izgradnju i popravak puteva 'i zato se što prije Vlada AR krajine mora jasno i zakonski odrediti prema nastaloj situaciji'" (pod pečatom). *Vidi* i Paddy Ashdown, T. 12387-12389.

oblasti ukinute su kao teritorijalne jedinice Srpske Republike BiH amandmanima na Ustav Srpske Republike BiH.⁴⁸⁶

B. Krizni štab Autonomne Regije krajina

188. Uputstvo s varijantom A i B sadržalo je i direktivu da opštinski odbori SDS-a formiraju krizne štabove srpskog naroda u svojim opštinama.⁴⁸⁷ Premda se u tom dokumentu uopšte ne pominje osnivanje kriznih štabova na regionalnom nivou, prvi regionalni krizni štab ARK-a osnovan je u tajnosti 22. januara 1992.⁴⁸⁸

189. Dana 16. aprila 1992., Ministarstvo narodne odbrane Srpske Republike BiH proglasilo je stanje neposredne ratne opasnosti.⁴⁸⁹ Shodno tome, vlada bosanskih Srba je 26. aprila 1992. izdala dalja uputstva za rad opštinskih kriznih štabova i definisala njihove funkcije (dalje u tekstu: Uputstvo od 26. aprila).⁴⁹⁰ Ni u tom uputstvu ne pominju se posebno regionalni krizni štabovi.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 31; BT-95, T. 19619 (zatvorena sjednica).

⁴⁸⁷ Dp P25, Uputstvo s varijantom A i B koje je izdao Glavni odbor SDS-a 19. decembra 1991., uputa broj 3. Osnivanje kriznih štabova za vrijeme rata već je bilo predviđeno zakonom SRBiH. Ono po čemu se uputstvo s varijantom A i B razlikovalo od odredbi tog zakona jeste to što su prema Uputstvu ovo trebali da budu krizni štabovi srpskog naroda, organi koje će osnovati jedna politička stranka, SDS, i čiji će članovi biti funkcioneri te stranke i osobe koje je ta stranka kandidovala za razne administrativne funkcije: Patrick Treanor, T. 18801.

⁴⁸⁸ DP P2367, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Jovana Čizmovića, koordinatora vlada ARK-a i drugih autonomnih oblasti pri Ministarskom savjetu Srpske Republike BiH, od 22. januara 1992.: Čizmović: "Mi smo večeras formirali i Krizni štab, koji će djelovati onda kad se ne može niko sakupiti, prije da se oni mogu skupiti." Karadžić: "Odlično." Čizmović: "Tako da to funkcioniše. Jer se mora ostvariti svrha, mora se ostvariti uputstvo." Karadžić: "Da, da, tako je." Patrick Treanor je u svom svjedočenju naveo da je Čizmović pod "uputstvom" vjerovatno mislio na uputstvo s varijantom A i B, T. 8791. Vidi i DP P2367, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Jovana Čizmovića od 22. januara 1992.; BT-9, T. 3718-3720 (zatvorena sjednica). Dana 24. februara 1992., Izvršni odbor SDS-a je imenovao Radislava Vukića za "zaduženog člana - koordinatora" za ARK i izdao mu upute da, pored ostalog, uzme učešća u radu Kriznog štaba ARK-a: DP P116, Odluka Izvršnog odbora SDS-a od 24. februara 1992. Primjerak te odluke prosljeđen je svim opštinskim odborima SDS-a u ARK-u, kao i predsjednicima Skupštine srpskog naroda BiH i vlade ARK-a: Boro Blagojević, T. 21846-21847.

⁴⁸⁹ Ministarstvo za narodnu odbranu Srpske Republike BiH proglasilo je 16. aprila 1992. stanje neposredne ratne opasnosti, čime su predsjedniku Republike data vanredna ovlaštenja, to jest, predsjednik je u tom periodu imao svu vlast koja je inače pripadala Skupštini. Patrick Treanor, T. 18785; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23. Vidi i DP P153, Odluka Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike BiH od 16. aprila 1992. o osnivanju TO-a Srpske Republike BiH kao oružane snage Srpske Republike BiH i proglašenje stanja neposredne ratne opasnosti.

⁴⁹⁰ DP P157, Izvod iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama koji je potpisao premijer Branko Đerić i u kojem, pored ostalog, stoji sljedeće: "1. Krizni štab, u ratnim uslovima, preuzima sve prerogative i funkcije skupština opština, kad one nisu u mogućnosti da se sastanu (...). 3. Krizni štab koordinira funkcije vlasti radi odbrane teritorija, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada. Krizni štab svojom koordinacijom stvara uslove Izvršnom odboru opštine da može vršiti legalnu izvršnu vlast, upravljati privredom i ostalim životnim tokovima (...). 7. Krizni štab je dužan, čim se za to stvore uslovi, sazvati skupštinu opštine, s ciljem verifikacije njegovog rada". Vidi i Patrick Treanor, T. 18785; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 23-25.

⁴⁹¹ Dana 4. aprila 1992., Radovan Karadžić, kao predsjednik srpskog Savjeta za nacionalnu bezbjednost (dalje u tekstu: SNB), naredio je aktiviranje kriznih štabova pod određenim uslovima. U tom se naređenju nije pravila razlika između opštinskih i regionalnih kriznih štabova. Ono se odnosi na krizne štabove u onim područjima na kojima bi se TO, Civilna zaštita ili jedinice rezervne policije odazvali pozivu Predsjedništva SRBiH na mobilizaciju: DP P2370, Saopštenje za javnost.

190. Dana 5. maja 1992., Izvršno vijeće ARK-a, kojim je predsjedavao Nikola Erceg, objavilo je odluku o osnivanju Kriznog štaba ARK-a.⁴⁹² Bilo je sugestija da je organ nadležan za osnivanje Kriznog štaba ARK-a bila Skupština ARK-a, a ne Izvršno vijeće ARK-a.⁴⁹³ Pretresno vijeće prihvata da je to vjerovatno tačno s pravnog stanovišta, ali je u potpunosti uvjereno da ovaj formalni nedostatak nije ni na koji način u praksi umanjivao vlast Kriznog štaba ARK-a.⁴⁹⁴

191. U odluci o osnivanju Kriznog štaba ARK-a nisu konkretno navedene funkcije ili nadležnosti tog tijela. Međutim, uporedivši njegov sastav sa sastavom opštinskih kriznih štabova, Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a formiran prema istom modelu kao i ta opštinska tijela. Analogno opštinskim kriznim štabovima, Krizni štab ARK-a je za sebe smatrao da ispunjava ulogu koja je u ustavima SFRJ i SRBiH predviđena za predsjedništva društveno-političkih zajednica za vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti, preuzevši svu vlast i funkcije Skupštine ARK-a i postavši time najviši civilni organ vlasti ARK-a. U odluci od 26. maja 1992., Krizni štab ARK-a je naveo:

Apsolutno se daje podrška radu Kriznog štaba regije krajina, koji je usled objektivnih i subjektivnih nemogućnosti rada Skupštine Autonomne Regije krajina, sada najviši organ vlasti na području Autonomne Regije krajina.⁴⁹⁵

192. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a, kao i opštinski krizni štabovi na područjima svoje nadležnosti, osnovan prevashodno da bi se na regionalnom nivou osigurala saradnja između političkih organa vlasti, vojske i policije, s namjerom da se koordinira provođenje Strateškog plana od strane raznih organa vlasti.⁴⁹⁶

⁴⁹² DP P168, Odluka Izvršnog vijeća ARK-a o osnivanju Kriznog štaba ARK-a od 5. maja 1992. Ta je odluka objavljena u Službenom glasniku ARK-a, DP P227, Službeni glasnik Autonomne Regije krajina. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18811; Zijahudin Smailagić, T. 1965; Amir Džonlić, T. 2418.

⁴⁹³ Patrick Treanor, T. 20941; BT-7, T. 2828 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4572; BT-70, T. 11672. *Vidi* i BT-94, koji sugerise da "Krizni štab ARK-a nije imao nikakvog pravnog utemeljenja, nego se radilo o pukom kopiranju nečega što su ustaše stvorile i uvele u hrvatskoj praksi", T. 18125.

⁴⁹⁴ *Vidi*, C., *infra*, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a".

⁴⁹⁵ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 37. *Vidi* posebno DP P227, Službeni glasnik ARK-a, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 26. maja 1992., stavka 1, u kojoj stoji: "Ove Odluke Kriznog štaba bit će podnijete Skupštini Autonomne Regije krajina na verifikaciju čim ona bude u mogućnosti da se sastane". *Vidi* i Amir Džonlić, T. 2322; Predrag Radić, T. 22266-22268. Izvršno vijeće ARK-a, međutim, nastavilo je rad tokom perioda postojanja Kriznog štaba ARK-a: Amir Džonlić, T. 2620-2623. *Vidi* i DP P227, Službeni glasnik ARK-a, odluke Izvršnog vijeća ARK-a od 9. maja, 13. maja, 27. maja, 28. maja i 5. juna 1992.; DP P258, Službeni glasnik ARK-a, odluke Izvršnog vijeća ARK-a od 8. juna, 9. juna, 15. juna i 19. juna 1992.

⁴⁹⁶ DP P2475, Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda BiH održane 27. marta 1992. Radovan Karadžić je rekao poslanicima: "Čim dođete u svoje opštine, odmah hitno formirajte krizne štabove". Kasnije je u svom govoru ponovio ovu opomenu, tražeći od njih da to učine "s punim ovlašćenjima Skupštine". U vezi s vojskom, izjavio je sljedeće: "Da pokušate da taj narod dovedete u red da može da se odbrani. Nađite za te štabove nekoliko rezervnih oficira, da uvedu sve koji imaju oružje i formacije, da formiraju teritorijalne odbrane, i, ako je tu JNA, obavezno da su pod njenom komandom". *Vidi* i DP P157, Izvod iz Uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama koji je potpisao premijer Srpske Republike BiH Branko Đerić, u kojem, pored ostalog, stoji sljedeće: "1. Krizni štab, u ratnim uslovima, preuzima sve prerogative i funkcije skupštine opštine, kad one nisu u mogućnosti da se sastanu (...). 3. Krizni štab koordinira funkcije vlasti radi odbrane teritorija, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada. Krizni štab svojom koordinacijom stvara uslove Izvršnom odboru opštine da može vršiti legalnu izvršnu vlast, upravljati privredom i ostalim životnim tokovima (...). 4. Komandovanje TO i snagama milicije isključivo je u nadležnosti profesionalnog kadra, i stoga je nužno spriječiti svako miješanje u

193. Krizni štab ARK-a imao je 15 ključnih članova, a optuženi je izabran za njegovog predsjednika.⁴⁹⁷ Među članovima Kriznog štaba ARK-a bili su politički⁴⁹⁸ i vojni⁴⁹⁹ rukovodioci ARK-a, kao i osobe na ključnim javnim funkcijama u ARK-u,⁵⁰⁰ te pojedinci povezani s paravojsnim organizacijama.⁵⁰¹ Pored tih ključnih članova, sastancima Kriznog štaba ARK-a jednom sedmično su prisustvovali predsjednici opština članica ARK-a ili njihovi predstavnici.⁵⁰²

194. Dana 9. jula 1992., Krizni štab ARK-a preimenovao se u Ratno predsjedništvo ARK-a, zadržavši pritom iste nadležnosti.⁵⁰³

komandovanje teritorijalnom odbranom ili upotrebom snaga milicije (...). 8. Krizni štab je dužan stvoriti sve uslove koji omogućuju život i rad pripadnika JNA (...). Vidi i DP P1265, Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba opštine Prijedor: "(...) Obrazuje se Krizni štab opštine Prijedor, radi koordinacije funkcije vlasti, odbrane teritorije opštine, (...)". Vidi i DP P1010, Izvještaj o radu Kriznog štaba opštine Ključ u periodu od 15. maja 1992. do jula 1992., str. 3: "Na sjednicama Kriznog štaba, i Ratnog predsjedništva u vrijeme oružanih sukoba redovno su učestvovali i predstavnici (komandanti) vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, koji su rukovodili i izvodili ratna dejstva u odbrani teritorije i građana Skupštine opštine Ključ protiv muslimanskih ekstremista, te imali veoma dobru saradnju i koordinaciju sa Kriznim štabom SO-e Ključ. Sva značajna i važna pitanja iz domena vojske i milicije nisu rješavana mimo Kriznog štaba SO-e. Taj period može se okarakterisati kao period veoma uspješne saradnje Kriznog štaba i vojnih organa u slamanju oružanog otpora muslimanskih ekstremista". Vidi i DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 44-46.

⁴⁹⁷ DP P168, Odluka Izvršnog vijeća ARK-a od 5. maja 1992. o osnivanju Ratnog štaba Autonomne Regije krajina: "Ratni štab Autonomne Regije krajina sačinjavaju sledeća lica: 1. Radoslav Brđanin (predsjednik); 2. potpukovnik Milorad Sajić (potpredsjednik); 3. Vojo Kuprešanin (član); 4. Nikola Erceg (član); 5. Predrag Radić (član); 6. dr. Radislav Vukić (član); 7. dr. Milovan Milanović (član); 8. general Momir Talić (član); 9. major Zoran Jokić (član); 10. Stojan Župljanin (član); 11. dr. Rajko Kuzmanović (član); 12. Milan Puvčić (član); 13. Jovo Rosić (član); 14. Slobodan Dubočanin (član); 15. Nenad Stevandić (član)". Rajka Kuzmanovića je zamijenio Dragoljub Mirjanić.

⁴⁹⁸ Među političkim rukovodiocima koji su bili članovi Kriznog štaba ARK-a bili su optuženi, Vojo Kuprešanin (poslanik u Skupštini srpskog naroda BiH i predsjednik Skupštine ARK-a), Nikola Erceg (predsjednik Izvršnog vijeća ARK-a), Predrag Radić (predsjednik Skupštine opštine Banja Luka i banjalučkog Kriznog štaba), Radislav Vukić (koordinator za ARK u ime Glavnog odbora SDS-a) i Milan Milanović (poslanik u Skupštini srpskog naroda BiH): Boro Blagojević, T. 21876-21880). Prema verziji odluke o osnivanju Kriznog štaba ARK-a koja je objavljena u Službenom glasniku ARK-a: DP P227, članovi Kriznog štaba ARK-a bili su i Đuro Bulić i Nedeljko Kesić.

⁴⁹⁹ Među vojnim starješinama koje su bile članovi Kriznog štaba ARK-a bili su general-major Momir Talić (komandant 1. krajiškog korpusa stacioniranog u Banjoj Luci, najvećeg korpusa u VRS-u), potpukovnik Milorad Sajić (sekretar Sekretarijata za narodnu odbranu ARK-a) i major Zoran Jokić (pripadnik Ratnog vazduhoplovstva VRS-a): Boro Blagojević, T. 21876-21880.

⁵⁰⁰ Stojan Župljanin je bio načelnik banjalučkog CSB-a; Rajko Kuzmanović je bio rektor banjalučkog Univerziteta; čovjek koji ga je zamijenio, Dragoljub Mirjanić, kasnije je imenovan za vršioca dužnosti rektora banjalučkog Univerziteta; Amir Džonlić, T. 2433-2438; DP P227, Službeni glasnik ARK-a, odluka od 3. juna 1992.; Milan Puvčić je bio javni tužilac u Banjoj Luci, a Jovo Rosić je bio predsjedavajući sudija banjalučkog suda; Boro Blagojević, T. 21876-21880.

⁵⁰¹ Nenad Stevandić je bio načelnik SOS-a, a Slobodan Dubočanin je takođe bio povezan sa SOS-om i specijalnim interventnim vodom: Predrag Radić, T. 21948; Milorad Sajić, T. 23798-23800 (zatvorena sjednica); Boro Blagojević, T. 21880 (zatvorena sjednica).

⁵⁰² Boro Blagojević, T. 21887-21888; BT-80, T. 15453-15453 (zatvorena sjednica); BT-92, T. 19804-19806, 19809 (zatvorena sjednica); Milorad Sajić, T. 23650, 23674-23675; BT-95, T. 19528 (zatvorena sjednica); BT-79, T. 11432-11433, 11509-11510, 11578 (zatvorena sjednica); DP P168, Odluka Izvršnog vijeća ARK-a od 5. maja 1992. o osnivanju Kriznog štaba ARK-a: ovaj primjerak odluke o osnivanju Kriznog štaba ARK-a sadrži jedan rukom pisani dodatak u kojem stoji da su predsjednici opština članovi Kriznog štaba ARK-a. DP P2371 (druga verzija ove odluke) i DP P227 (Službeni glasnik ARK-a, odluka od 5. maja 1992., ne sadrži ovaj rukom pisani dodatak: Patrick Treanor, T. 18805.

⁵⁰³ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 29; DP P278, članak u listu *Glas* od 10. jula 1992. U nekim opštinama u ARK-u, opštinski krizni štabovi su se preimenovali u "opštinska ratna predsjedništva". Što se tiče polja djelovanja ili obima nadležnosti, ratna predsjedništva su se smatrala istim tijelima koja su ranije bila poznata kao opštinski krizni štabovi: DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 33-34.

195. Opštine, kao i javnost uopšte, bili su upoznati sa sadržajem odluka i zaključaka koje je usvojio Krizni štab ARK-a. One su objavljivane u Službenom glasniku ARK-a.⁵⁰⁴ Pored toga, odluke Kriznog štaba ARK-a upućivane su u Radio Banju Luku da bi ih tamo pročitali u programu, kao i u list *Glas*, gdje su ih objavljivali.⁵⁰⁵

196. Krizni štab ARK-a je vršio vlast i obavljao funkcije ARK-a, s tim da je njegove odluke morala da verifikuje Skupština ARK-a.⁵⁰⁶ Dana 17. jula 1992., Skupština ARK-a je na svojoj 18. sjednici verifikovala sve odluke i zaključke koje su donijeli Krizni štab ARK-a i Ratno predsjedništvo ARK-a.⁵⁰⁷ Ne postoje naznake o tome da je Ratno predsjedništvo ARK-a tada ukinuto. Naprotiv, ono je nastavilo da se sastaje barem do 8. septembra 1992., samo sedmicu uoči usvajanja amandmana na Ustav Srpske Republike BiH, kojim je ukinut ARK kao teritorijalna jedinica Srpske Republike BiH.⁵⁰⁸ Međutim, u spisu ovog predmeta ne postoji nijedna odluka, niti se igdje pominje ikakva odluka Kriznog štaba ARK-a izdata poslije 17. jula 1992. i Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a do tog datuma praktično prestao da vrši vlast i obavlja svoje funkcije.

C. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a

197. Pretresno vijeće se uvjerilo da su u periodu od 5. maja 1992. do 17. jula 1992., kada su Krizni štab ARK-a/Ratno predsjedništvo ARK-a prestali da funkcionišu, Krizni štab ARK-a, a kasnije Ratno predsjedništvo ARK-a,⁵⁰⁹ bili organi vlasti u ARK-u, s *de facto* nadležnošću nad opštinama i policijom i velikim uticajem nad vojskom i srpskim paravojsnim grupama. Obim i granice te nadležnosti razmatraju se dalje u tekstu.

198. Po mišljenju Pretresnog vijeća, jedan od najznačajnijih indikatora nadležnosti Kriznog štaba ARK-a jeste njegov sastav i prisustvo predstavnika opštinskih organa vlasti na njegovim sastancima.⁵¹⁰ Tim sastavom i prisustvom nisu osigurani samo nadležnost i uticaj Kriznog štaba ARK-a nad raznim

⁵⁰⁴ Boro Blagojević, T. 21894, 21893-21902; DP P227, Službeni glasnik ARK-a; DP P258, Službeni glasnik ARK-a.

⁵⁰⁵ DP P491, Stenogram radio emisije od 10. maja 1992. u kojoj su objavljeni zaključci Kriznog štaba ARK-a; DP P492 članak u listu *Glas* od 11. maja 1992. u vezi s odlukama Kriznog štaba ARK-a.

⁵⁰⁶ DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 26. maja 1992., stavka 1: "Odluke Kriznog štaba su obavezujuće za sve krizne štabove u opštinama. Ove Odluke Kriznog štaba bit će podnijete Skupštini Autonomne Regije krajina na verifikaciju čim ona bude u mogućnosti da se sastane".

⁵⁰⁷ DP P285, Izvod iz zapisnika sa 18. sjednice Skupštine Autonomne Regije krajina održane 17. jula 1992.: od 99 prisutnih skupštinskih poslanika, 98 ih je glasalo za tu odluku, a jedan je glasao protiv. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 21007-21008; Dobrivoje Vidić, T. 23079-23082.

⁵⁰⁸ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 30-31, fusnota 107. Sredinom septembra 1992., nakon što je VRS osigurala kontrolu nad Posavskim koridorom, ARK i ostale četiri srpske autonomne oblasti su ukinute kao teritorijalne jedinice Srpske Republike BiH uvođenjem amandmana na Ustav Srpske Republike BiH: DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 31; BT-95, T. 19619 (zatvorena sjednica).

⁵⁰⁹ Kad se u ovom i sljedećim poglavljima pominje Krizni štab ARK-a, taj naziv obuhvata i Ratno predsjedništvo ARK-a.

⁵¹⁰ *Vidi* par. 193 *supra*.

organima koji su u njemu bili zastupljeni, nego je i to da javnost Krizni štab ARK-a doživljava kao organ koji posjeduje takve nadležnosti i uticaj.

199. Dokazi ukazuju na to da su sastanci Kriznog štaba ARK-a vođeni na manje-više neformalan način, pri čemu nije vođeno mnogo računa o proceduri.⁵¹¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da ta neformalnost nije uticala na izvršnu i obavezujuću snagu odluka Kriznog štaba ARK-a niti na njegovu nadležnost. Pored toga, činjenica da nisu svi ključni članovi Kriznog štaba ARK-a prisustvovali svakom sastanku,⁵¹² kao ni činjenica da je većina članova Kriznog štaba ARK-a bila iz Banje Luke ili stacionirana u Banjoj Luci, ne umanjuju nadležnost Kriznog štaba ARK-a.

1. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti

200. Preuzevši svu vlast i funkcije Skupštine ARK-a, Krizni štab ARK-a je djelovao kao međunivo vlasti između Srpske Republike BiH i opština. Na području pod nadležnošću ARK-a i u okviru uputstava koje je dobio od Srpske Republike BiH, Krizni štab ARK-a je imao *de facto* nadležnost nad opštinama i koordinirao je njihov rad.⁵¹³ Premda na suđenju nije predložen nijedan jedini dokument rukovodstva SDS-a BiH ili organa vlasti Srpske Republike BiH koji se izričito bavi normativnim odnosom između Kriznog štaba ARK-a i opštinskih organa vlasti, u jednom dokumentu koji je izdao Izvršni odbor SDS-a konkretno se pominje uloga Kriznog štaba ARK-a kako je opisana ranije u tekstu.⁵¹⁴

201. Uočeno je da je više opština, među kojima su bile opštine Prijedor, Bosanska Krupa i Sanski Most, počelo da provodi izvjesne aspekte Strateškog plana čak i prije nego što je Krizni štab ARK-a osnovan i prije nego što je izdao uputstva u svrhu provođenja Strateškog plana.⁵¹⁵ Pretresno vijeće smatra da ta činjenica ne umanjuje nadležnost za koordiniranje rada opština koju je Krizni štab ARK-a

⁵¹¹ Dobrivoje Vidić, T. 23072; Predrag Radić, T. 22074; Boro Blagojević, T. 21787; Boro Blagojević, sekretar Kriznog štaba ARK-a, rekao je u svom iskazu i da na sastancima Kriznog štaba ARK-a nikad nije vođen zapisnik; T. 21728, 21808, 21887-21890. Nasuprot tome, drugi svjedoci su svjedočili da je zapisnik vođen: Predrag Radić, T. 22074-22076; Branko Cvijić, T. 21442.

⁵¹² Milorad Sajić, T. 23627-23630; Boro Blagojević, T. 21736-21738; Zoran Jokić, T. 23964-23967.

⁵¹³ U tom kontekstu, *vidi* i A., *supra*, "Autonomna Regija Krajina".

⁵¹⁴ Dana 24. februara 1992., Izvršni odbor SDS-a postavio je Radislava Vukića za "zaduženog člana - koordinatora" za ARK. U odluci o postavljenju navedene su njegove dužnosti: a) koordinacija i preuzimanje odgovornosti za djelovanje opštinskih odbora SDS-a u ARK-u; b) osiguravanje provođenja odluka, zaključaka i stavova Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i njenog Ministarskog savjeta, u saradnji s predsjednikom Skupštine ARK-a i vladom ARK-a; c) učešće u radu Kriznog štaba ARK-a; i d) pravovremeno i iscrpno izvještavanje Izvršnog odbora SDS-a Bosne i Hercegovine. Primjerci ove odluke proslijeđeni su svim opštinskim odborima SDS-a u ARK-u, kao i predsjednicima Skupštine srpskog naroda u BiH i vlade ARK-a: DP P116, Odluka Izvršnog odbora SDS-a od 24. februara 1992.

⁵¹⁵ Na primjer, Krizni štab opštine Prijedor otpuštao je nesrbe s posla čak i prije nego što je Krizni štab ARK-a donio takvu odluku: DP P1174-P1176, odluke prijedorskog Kriznog štaba o otpuštanju; Predrag Radić, T. 22046-22053. Krizni štab opštine Sanski Most donosio je odluke o otpuštanju s posla i razoružavanju i prije 5. maja 1992.: DP P621, Odluka Kriznog štaba Sanskog Mosta; DP P626, Odluka Kriznog štaba Sanskog Mosta. Preuzimanje vlasti u Bosanskoj Krupi započelo je 21-22. aprila 1992., dosta prije osnivanja Kriznog štaba ARK-a: BT-56, T. 17449; BT-55, T. 17536; *vidi* i DP DB118, Naredba Ratnog predsjedništva srpske opštine Bosanska Krupa; DP P2077, Naredba Kriznog štaba

imao po svom osnivanju. Slično tome, Pretresno vijeće je uvjeren da činjenica da su neki opštinski rukovodioci bili u bliskoj vezi i neposrednoj interakciji s republičkim organima vlasti⁵¹⁶ ne umanjuje ulogu Kriznog štaba ARK-a u koordinaciji i provođenju Strateškog plana u opštinama.

202. Članom 35 Statuta ARK-a predviđeno je da su odluke i zaključci Skupštine ARK-a obavezujući za udružene opštine "kada ih usvoje skupštine udruženih opština".⁵¹⁷ Dana 15. juna 1992., Krizni štab ARK-a je izmijenio taj član tako da odluke i zaključci Skupštine "obavezuju opštine".⁵¹⁸ Prilikom izmjene tog člana nije primijenjena procedura propisana Statutom ARK-a,⁵¹⁹ pa je tako pomenuta odluka Kriznog štaba ARK-a bila pravno *ultra vires*.⁵²⁰ Bilo kako bilo, kao što će biti pokazano u sljedećim paragrafima, Pretresno vijeće se uvjerilo da su opštine prihvatile da je Krizni štab ARK-a nadležan da donosi odluke koje su za njih bile neposredno obavezujuće, usprkos prvobitnoj formulaciji člana 35 Statuta ARK-a.

203. Od trenutka kad je Krizni štab ARK-a osnovan, stalno je potvrđivano da je to organ koji je nadređen opštinskim organima vlasti. Na jednoj konferenciji za štampu održanoj 6. maja 1992., optuženi je izjavio da se odluke Kriznog štaba ARK-a "moraju izvršavati bezuslovno i bez pogovora"⁵²¹ i da se te odluke "moraju provoditi bez pogovora na svih 38 opština u sastavu Autonomne Regije krajina".⁵²² Dana 9. maja 1992., Krizni štab ARK-a izdao je odluku u kojoj stoji da su "sve odluke i zaključci Kriznog štaba Autonomne Regije krajina Fsuž obavezujuće za sve opštine" i da "na akta iz prethodnog stava ove Odluke prigovor, odnosno žalba ne odlaže izvršenje".⁵²³ Ponovo, dana 26. maja 1992., Krizni štab ARK-a je zaključio da ima "apsolutnu podršku" i objavio da "je usljed objektivnih i subjektivnih nemogućnosti rada Skupštine Autonomne Regije krajina, sada najviši organ vlasti u području regije krajina". Nadalje, zaključio je da su "odluke Kriznog štaba obavezujuće za sve krizne štabove u opštinama".⁵²⁴

srpske opštine Bosanska Krupa o evakuaciji stanovništva. Što se tiče Bosanskog Petrovca, *vidi* Jovica Radojko, T. 20357.

⁵¹⁶ BT-104, T. 18498, 18501 (zatvorena sjednica); Jovica Radojko, T. 20236-20238.

⁵¹⁷ DP P80, Statut ARK-a, član 35, drugi paragraf.

⁵¹⁸ DP P258, *Službeni glasnik ARK-a*, odluka od 15. juna 1992.

⁵¹⁹ Član 38 Statuta ARK-a predviđao je sljedeće: "Prijedlog da se pristupi izmjeni Statuta Autonomne Regije krajina mogu podnijeti Skupština, skupštine udruženih opština i Izvršno vijeće Skupštine. Prijedlog iz prethodnog stava se dostavlja skupštinama udruženih opština na razmatranje radi pribavljanja mišljenja. Nakon pribavljanja mišljenja, odnosno istekom određenog roka, Skupština razmatra prijedlog akta o izmjenama i dopunama Statuta, te dostavlja skupštinama udruženih opština radi pribavljanja prethodne saglasnosti. Nakon pribavljanja saglasnosti iz prethodnog stava, Skupština proglašava izmjene i dopune Statuta donesenim", DP P80, Statut ARK-a.

⁵²⁰ Patrick Treanor, T. 20949; Branko Cvijić, T. 21415; Boro Blagojević, T. 21769.

⁵²¹ DP P177, članak iz lista *Glas* od 7. maja 1992.

⁵²² DP P2326 (pod pečatom); BT-94, T. 18158.

⁵²³ DP P182, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 9. maja 1992., stavka 1.

⁵²⁴ DP P277, *Službeni glasnik ARK-a*, zaključci od 26. maja 1992., str. 29, stavka 1. *Vidi* i DP P2326, koji sadrži članak iz lista *Glas* od 17. jula 1992. (pod pečatom). Optuženi je u kontekstu verifikacije svih odluka Kriznog štaba ARK-a od strane Skupštine ARK-a izjavio: "Te odluke se donose na predsjedništvu AR u sljedećem sastavu, gdje je kompletno

204. Stvarna nadležnost nad opštinskim organima vlasti koju je Krizni štab ARK-a imao u vršenju svoje uloge koordinatora nije bila neograničena, posebno s obzirom na to da Krizni štab ARK-a nije mogao sam provoditi svoje odluke.⁵²⁵ Nije postojao zvaničan mehanizam za nametanje sankcija opštinama u slučaju da ne provode odluke Kriznog štaba ARK-a.⁵²⁶ U nekim je slučajevima to omogućilo nekim opštinskim organima vlasti da djeluju nezavisno.⁵²⁷

205. Izuzev opštine Prijedor, sve opštine ARK-a bez pogovora su prihvatile da je Krizni štab ARK-a nadležan da izdaje uputstva koja su za njih obavezujuća. Iz tog razloga, opštine su s Kriznim štabom ARK-a održavale veze koje su bile primjerene takvom odnosu.⁵²⁸ Pouzdan pokazatelj vlasti Kriznog

rukovodstvo AR prisutno i gdje su prisutni svi predsjednici ratnih predsjedništava opština. Dakle, ne može legitimniji organ postojati. Svi predsjednici diljem 30-38 opština i kompletno oficijelno rukovodstvo AR.”

⁵²⁵ Pretresno vijeće je došlo do ovog zaključka uglavnom na osnovu raspoloživih dokaza o komunikacijama između opštinskih kriznih štabova na jednoj, i Kriznog štaba ARK-a i Ratnog predsjedništva ARK-a na drugoj strani, kao i raspoloživih dokaza o provođenju odluka regionalnog organa od strane opština. *Vidi*, na primjer, DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 26, 40-62, 71-72. Predrag Radić je posvjedočio da “Krizni štab i ARK nisu nešto što se odjednom pojavilo... oni su dobili nekakvu *de jure* nadležnost. Ali da li su imali nadležnost da nekog natjeraju da provede nešto takvo, ja to ne znam”, T. 21976, 21983.

⁵²⁶ Patrick Treanor, T. 20958-24959; Dobrivoje Vidić, T. 22969. Međutim, Jovica Radojko je, svjedočio da su postojala dva nezvanična mehanizma za vršenje pritiska na opštinske organe vlasti da bi oni provodili odluke Kriznog štaba ARK-a – jedan je bio putem ljudi: “Oni su primjenjivali razne metode da bi nas proganjali, da bi počeli protestovati protiv onoga što smo radili, u više navrata su nam u kancelarije upadali naoružani ljudi”; drugi mehanizam je bio pomoću vojske, koja je neprestano vršila pritisak na opštinske organe vlasti, T. 20132-20133, 20139-20140, 20152.

⁵²⁷ Na primjer, Predrag Mitraković, član Ratnog predsjedništva Banje Luke, je izjavio: “Smatramo da smo mi nadležni na području naše opštine, mada cijenimo hijerarhijski odnos. Zato smo u dva slučaja suspendovali odluke Kriznog štaba AR krajina”: DP P2326, bilješka od 2. jula 1992. (pod pečatom). Ibrahim Fazlagić je posvjedočio da odluka Kriznog štaba ARK-a od 9. maja 1992., u kojoj stoji da “se zbog zloupotrebe u svom dosadašnjem radu zabranjuje rad putničkoj agenciji 'Atlas'”, nije bila provedena, i to bez daljnjih posljedica, T. 4303-4306; DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, odluka od 9. maja, stavka 6.

⁵²⁸ U svom izvještaju, koji se odnosi na komunikaciju između Kriznog štaba ARK-a i opština ARK-a, vještak Patrick Treanor je zaključio da, izuzev opštine Prijedor, “nema opštinskih kriznih štabova ili ratnih predsjedništava koji se neposredno pozivaju na nepostojanje komunikacije ili na nesposobnost komuniciranja, bilo odozdo prema gore, bilo odozgo prema dolje” i da “nema izjava opštinskih kriznih štabova ili ratnih predsjedništava kojima se negira potreba ili obaveza komuniciranja, bilo odozdo prema gore, bilo odozgo prema dolje”, te da “nema izjava opštinskih kriznih štabova ili ratnih predsjedništava kojima se negira obaveza provođenja direktiva Kriznog štaba ili Ratnog predsjedništva ARK-a (a time i implicitnog negiranja da postoji obaveza komuniciranja)”: DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 61. *Vidi* Jovica Radojko, sekretar opštine Bosanski Petrovac, koji je smatrao da su neke odluke Kriznog štaba ARK-a nezakonite, posvjedočio je da su odluke Kriznog štaba ARK-a bile formalno obavezujuće za opštine i da bi bilo vrlo opasno za predsjednika opštine ili za cijeli krizni štab opštine da ne prihvate ili ne slijede odluke Kriznog štaba ARK-a, T. 20151-20152, 20346. *Vidi* i DP P1879, Dokument Kriznog štaba opštine Bosanski Petrovac, u kojem je navedeno koja su uputstva Kriznog štaba ARK-a provedena. BT-92 je posvjedočio da je opštinski krizni štab morao da provodi odluke koje usvoji Krizni štab ARK-a. Izjavio je da odluke opštinskih kriznih štabova nisu izlazile iz okvira odluka Kriznog štaba ARK-a, T. 19784-19785, 19908 (zatvorena sjednica). BT-79 je svjedočio da su u većini slučajeva uputstva regionalnog organa vlasti izvršavana, T. 11509-11510 (zatvorena sjednica). Amir Džonlić je svjedočio da su odluke Kriznog štaba ARK-a bile obavezujuće za Skupštinu opštine Banja Luka, T. 2473-2475; Predrag Radić je svjedočio da je Krizni štab ARK-a imao neposrednu kontrolu nad nekim opštinama u ARK-u. Stepen te kontrole varirao je ovisno o ljudima u pojedinoj opštini, T. 22266-22268; BT-13, T. 4613-4614 (zatvorena sjednica); DP P196, Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ održane 13. i 14. maja 1992.; DP P1010, Izvještaj o radu Kriznog štaba Skupštine opštine Ključ u periodu od 15. maja 1992. do danas, str. 4: “Krizni štab (Ratno predsjedništvo) SO-e na svakoj sjednici razmatralo je zaključke Regionalnog Kriznog štaba Banja Luka koji su bili obavezujući po svim pitanjima vezanim za život i rad u Opštini.” *Vidi* DP P171, Saopštenje za javnost Kriznog štaba Ključa: “Građanima opštine Ključ je poznato da je Skupština opštine donijela odluku o uključenju opštine Ključ u sastav Autonomne Regije Bosanska krajina, a budući da je ona u sastavu teritorije Srpske Republike Bosne i Hercegovine, to je automatski opština Ključ obavezna da provodi zakone i odluke koje donosi Skupština Srpske Republike BiH i Skupština Autonomne Regije Bosanska krajina” (...) “Nakon izvršenih promjena Krizni štab smatra da organi vlasti u SO-e treba da nastave sa redovnim radom sa napomenom da će se sve odluke donositi i poslovi odvijati u skladu sa propisima i odlukama organa Autonomne Regije Bosanska krajina i Srpske Republike Bosne i Hercegovine”; DP P196,

štaba ARK-a nad opštinama jeste činjenica da je Krizni štab ARK-a kontrolisao izbor kadrova u opštinskim organima vlasti.⁵²⁹

206. Dana 7. juna 1992., sedam opština ARK-a je u zajedničkoj izjavi uputilo više zahtjeva Kriznog štaba ARK-a, rukovodstvu Srpske Republike BiH i 1. krajiškom korpusu.⁵³⁰ Premda ti zahtjevi pokazuju određeno nezadovoljstvo Kriznim štabom ARK-a na opštinskom nivou, oni su i jasan izraz volje dotičnih opština da provedu Strateški plan u koordinaciji Kriznog štaba ARK-a.⁵³¹ U drugoj zajedničkoj izjavi, koja je uslijedila sedmicu kasnije, grupa opština među kojima je bila većina gorepomenutih, izrazila je svoje nezadovoljstvo neefikasnošću rada Kriznog štaba ARK-a. Te su opštine, po svemu sudeći, bile motivisane činjenicom da Krizni štab ARK-a nije posvećivao dovoljnu pažnju problemima u svakoj od udruženih opština ARK-a. U drugoj zajedničkoj izjavi daju se prijedlozi za kadrovske promjene u Kriznom štabu ARK-a, pri čemu se posebno traži smjena optuženog kao predsjednika Kriznog štaba ARK-a.⁵³² Unatoč svojoj zabrinutosti, te opštine nisu dovodile u pitanje nadležnost Kriznog štaba ARK-a. Naprotiv, one su izričito izjavile da se odluke Kriznog štaba ARK-a moraju provoditi.⁵³³ Vrijedi primijetiti da opštine u toj istoj izjavi napominju da

Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ održane 13. i 14. maja 1992., na kojoj su usvojeni zaključci u skladu s odlukama Kriznog štaba ARK-a. *Vidi* i DP P196, Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ održane 13. i 14. maja 1992.; DP P630, Zaključci sa sjednice Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most održane 7. maja 1992., koji se odnose na provođenje odluka Ratnog štaba ARK-a". *Vidi* i DP P635, Zaključci Kriznog štaba SO Sanski Most; DP P690, Zaključci Kriznog štaba SO Sanski Most; DP P218, Zaključci Kriznog štaba SO Sanski Most.

⁵²⁹ Dana 17. juna 1992., Krizni štab ARK-a imenovao je Dobrivoja Vidića i Nikolu Kisina, poslanike u Skupštini srpskog naroda BiH, za povjerenike zadužene za poslove formiranja civilnih organa vlasti u srpskim opštinama Derventa odnosno Donji Vakuf: DP P1725 – imenovanje Dobrivoja Vidića; DP P258 – imenovanje Nikole Kisina. Dana 4. jula 1992., Krizni štab ARK-a postavio je Milorada Đekanovića za koordinatora Kriznog štaba Kotor-Varoši u ime Kriznog štaba ARK-a: DP P258, Službeni glasnik ARK-a, izdanje br. 3. Krizni štab Sanskog Mosta postavio je Vladu Vrkeša za zamjenika predsjednika, na zahtjev Kriznog štaba ARK-a; DP P635, Zaključci, stavka 7. *Vidi* i BT-92, T. 19816 (zatvorena sjednica).

⁵³⁰ DP P229, Zaključci od 7. juna 1992. koje su usvojile opštine Bihać, Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa – koja se tu naziva "Srpska Krupa" - Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi i Ključ.

⁵³¹ Dokument je naslovljen na Krizni štab ARK-a, rukovodstvo Srpske Republike BiH i 1. krajiški korpus VRS-a. Izneseni su, između ostalih, sljedeći zahtjevi: "(...) 5. Tražimo ultimativno od rukovodstva Autonomne Regije krajina da u roku od tri dana jasno definiše granice Autonomne Regije krajine. Smatramo da je to neophodno sa vojničkog aspekta stvari jer bi se na taj način izbjegla dezorganizacija srpskog naroda u Autonomnoj Regiji krajini. Jasni politički ciljevi i jasne državne granice mnogo bi značili za podizanje morala vojske Srpske Republike BiH. 6. Svih sedam opština naše subregije je saglasno da se sa teritorija naše opštine isele Muslimani i Hrvati do nivoa kad svaka od ovih opština može da održava efikasnu i ostvaruje srpsku vlast na svojoj teritoriji. U tom smislu tražimo od Kriznog štaba Autonomne Regije krajine da se omogući koridor za iseljavanje istih prema centralnoj Bosni u Alinu nezavisnu državu BiH jer su oni za to i glasali. U koliko rukovodstvo Autonomne Regije krajina u Banja Luci ne bude rješavalo ovo pitanje naših sedam opština će sve Muslimane i Hrvate sa teritorija naših opština pod vojnom pratnjom sprovesti u centar Banja Luke (...)"

⁵³² DP P247, Međuopštinski dogovor sansko-nskog područja od 14. juna 1992. Ovaj dogovor nisu podržale upravo one opštine koje su uputile zahtjeve od 7. juna 1992. Opštine koje su podržale ovaj dogovor bile su Bosanska Krupa (koja se tu naziva Srpska Krupa), Bosanski Petrovac, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Prijedor i Sanski Most. Što se tiče posljedica koje je taj dokument imao po optuženog, *vidi* VIII., "Uloga optuženog i njegova odgovornost uopšte". Što se tiče osnova za zahtjeve iznesene u tim dokumentima, *vidi* i VI.D., "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

⁵³³ DP P247, Međuopštinski dogovor sansko-nskog područja od 14. juna 1992. U vezi sa 8. sjednicom Kriznog štaba ARK-a, u tom dokumentu stoji sljedeće: "Tražimo decidan i jasan odgovor na svaki zaključak tad donešen, kao i ličnu odgovornost zaduženih po svakom zaključku."

je većina njihovih prethodnih prijedloga upućenih Kriznom štabu ARK-a “usvojena i ušla u zvanične stavove Kriznog štaba [na sjednici održanoj] 8. juna 1992. godine”.⁵³⁴

207. Kao što je već rečeno, u pogledu poštovanja nadležnosti Kriznog štaba ARK-a od strane opština, jedini očigledni izuzetak predstavljala je opština Prijedor, gdje je, po svemu sudeći, došlo do otvorenog spora između opštinskog i regionalnog kriznog štaba.⁵³⁵ Dana 23. juna 1992., Krizni štab Prijedor donio je odluku kojom je odbacio odluke Kriznog štaba ARK-a koje su stupile na snagu prije 22. juna 1992., te ustvrdio da su one nevažeće. Ipak, u toj istoj odluci stoji da će Krizni štab Prijedor provoditi odluke Kriznog štaba ARK-a koje stupe na snagu poslije 22. juna 1992.⁵³⁶ Dana 25. juna 1992., prijedorski Krizni štab je osporio i nadležnost vlade ARK-a.⁵³⁷

208. Pretresno vijeće se uvjerilo da je stav prijedorskog Kriznog štaba prema organima vlasti ARK-a generalno, te prema Kriznom štabu ARK-a konkretno, bio posljedica spora u vezi sa sastavom Kriznog štaba ARK-a, budući da su vlasti opštine Prijedor smatrale da u tom Kriznom štabu nisu u dovoljnoj mjeri zastupljene.⁵³⁸ Bez obzira na taj spor, Krizni štab opštine Prijedor donio je odluku da provodi odluke Kriznog štaba ARK-a.⁵³⁹ Prema tekstu odluke o osnivanju Kriznog štaba opštine Prijedor od 20. maja 1992., odluke nadležnih organa ARK-a se eksplicitno navode kao jedan od temelja na kojima se zasniva rad Kriznog štaba opštine Prijedor.⁵⁴⁰ Dana 9. maja 1992., četiri dana nakon zvaničnog osnivanja Kriznog štaba ARK-a, predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Prijedor Milan Kovačević iznio je na sastanku Opštinskog odbora SDS-a Prijedor komentar da se “osjeća funkcionisanje vlasti na nivou krajine” i da se “prosljeđuju zaključci i upute odozgo”.⁵⁴¹ Pored toga, dokazi pokazuju da opštinski organi vlasti u Prijedoru u stvari jesu provodili odluke Kriznog

⁵³⁴ DP P247, Međuopštinski dogovor sansko-uskog područja od 14. juna 1992.

⁵³⁵ U tom kontekstu, valja primijetiti da je Prijedor bio jedna od opština potpisnica zajedničkih izjava koje se pominju u prethodnom paragrafu.

⁵³⁶ DP P1261, izvod iz Službenog glasnika opštine Prijedor, Odluka br. 116, zaključak Kriznog štaba opštine Prijedor od 25. juna 1992.

⁵³⁷ DP P1267, izvod iz Službenog glasnika opštine Prijedor, Odluka br. 119, zaključak Kriznog štaba opštine Prijedor od 25. juna 1992.: “Krizni štab Opštine Prijedor neće primjenjivati akte koje donosi Vlada Autonomne Regije krajina sve dok Skupština AR krajina ne izvrši izbor svih članova Vlade, i to poštujući princip ravnopravne zastupljenosti opština kroz izbor njihovih kandidata za članove Vlade.”

⁵³⁸ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 59, 62.

⁵³⁹ Opština Prijedor je jedna od sedam opština koje se pominju u prethodnom paragrafu. Stoga se opaske u vezi s tom grupom odnose i na opštinu Prijedor konkretno.

⁵⁴⁰ DP P1268, *Službeni glasnik opštine Prijedor*, odluka br. 18 od 20. maja 1992., član 11: “Krizni štab opštine Prijedor svoj rad temelji i temeljiće na ustavnim i zakonskim rješenjima te odlukama Skupštine, Predsjedništva i Vlade Srpske Republike BiH i nadležnih organa Autonomne Regije krajina Banja Luka”. Član 12 iste odluke glasi: “Krizni štab će prikupljati sve bitne informacije o stanju na terenu i o tome obavještavati i konsultovati nadležne organe Autonomne Regije krajina Banja Luka, a po potrebi i mogućnosti i Srpske Republike BiH”. Slična odredba nalazi se i u Uputstvu o formiranju, sastavu i zadacima reonskih kriznih štabova na području opštine Prijedor, koje je Krizni štab opštine Prijedor izdao u junu 1992.: DP P1278, Uputstvo.

⁵⁴¹ DP P1195, Skraćeni zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a održanog 9. maja 1992.

štaba ARK-a koje su stupile na snagu prije 22. juna 1992.⁵⁴² i da su i prije tog datuma održavali redovne veze s Kriznim štabom ARK-a.⁵⁴³

209. Pretresno vijeće je uzelo u obzir tvrdnju odbrane⁵⁴⁴ i dokaze koji upućuju na to da su opštine Prijedor, Sanski Most, Bosanski Petrovac, Ključ i Bosanska Krupa bile “odmetnute opštine” kojima su rukovodili jaki pojedinci koji su djelovali samostalno i ignorisali ne samo vlasti ARK-a, nego i direktive vlade Srpske Republike BiH i Glavnog odbora SDS-a BiH.⁵⁴⁵ U tim opštinama nalaze se mjesta na kojima su izvršeni neki od najtežih zločina za koje se tereti u Optužnici. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da ti zločini nisu proizvod kriminalnog djelovanja “odmetnutih opština”, nego upravo jasna manifestacija provođenja Strateškog plana u tim opštinama. Oni su slijedili opšti obrazac ponašanja koji je bio predviđen za provođenje Strateškog plana začetog na najvišem nivou rukovodstva bosanskih Srba, čije su provođenje od strane opština koordinirali regionalni organi vlasti ARK-a.⁵⁴⁶

210. Na suđenju je izveden samo ograničen broj dokumentarnih dokaza na osnovu kojih se može ispitati provođenje odluka Kriznog štaba ARK-a od strane opština. Ti dokumenti predstavljaju samo uzorak mnogih takvih dokumenata koji su izdavani u trinaest opština.⁵⁴⁷ Međutim, postoji znatan broj uvjerljivih dokaza da su opštine provodile odluke Kriznog štaba ARK-a u tri ključne oblasti. Te oblasti su a) otpuštanje profesionalnih radnika nesrpske nacionalnosti; b) razoružavanje paravojnih jedinica i pojedinaca koji ilegalno posjeduju oružje, provođeno selektivno protiv nesrba; i c) preseljenje nesrpskog stanovništva.⁵⁴⁸ Raspoloživi dokazi pokazuju obrazac ponašanja na osnovu kojeg se, po mišljenju Pretresnog vijeća, može izvući samo jedan razuman zaključak: opštine su sistematski provodile odluke Kriznog štaba ARK-a u barem tri ključne oblasti.⁵⁴⁹ Pretresno vijeće smatra da su te tri oblasti bile od ključnog i vitalnog značaja za uspjeh sveukupnog plana etničkog čišćenja.⁵⁵⁰

⁵⁴² *Vidi*, na primjer, DP P1217, Dopis Kriznog štaba opštine Prijedor upućen svim privrednim i društvenim subjektima u vezi s uvođenjem stalnog operativnog dežurstva u skladu s Odlukom Kriznog štaba ARK-a o stalnom operativnom dežurstvu.

⁵⁴³ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 58-62.

⁵⁴⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljiv), str. 128-138.

⁵⁴⁵ Milorad Dodik, T. 20496, 20520, 20546; Kerim Mešanović, T. 11254; Predrag Radić, T. 22280, 22328, 22964.

⁵⁴⁶ *Vidi* IV.C., “Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj krajini”.

⁵⁴⁷ “Provođenje” označava izvršavanje ili realizaciju akata koje je izdao Krizni štab ARK-a, i to raznim kanalima, ili putem: 1. lokalnih organa 13 relevantnih opština; 2. banjalučkog CSB-a 3. privrednih preduzeća; 4. objavljivanja u Službenom glasniku ARK-a i emitovanja u medijima; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63. Trinaest opština koje su razmatrane jesu Ključ, Bosanski Petrovac, Kotor-Varoš, Šipovo, Bosanska Krupa, Sanski Most, Teslić, Donji Vakuf, Prijedor, Bosanski Novi, Banja Luka, Čelinac i Prnjavor.

⁵⁴⁸ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63-73, Dodaci 4-10.

⁵⁴⁹ *Vidi* i Predrag Radić, T. 22279-22287; Jovica Radojko, T. 20137-20138, 20295-20298, 20334.

⁵⁵⁰ *Vidi* VI.D., “Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana”.

2. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju

211. Krajem marta 1992., rukovodstvo bosanskih Srba je u svrhu provođenja Strateškog plana preduzelo neophodne mjere da bi razdvojilo bosanske policijske snage i stavilo policiju bosanskih Srba pod civilnu komandu bosanskih Srba.⁵⁵¹ Dana 27. marta 1992., Skupština Srpske Republike BiH osnovala je srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP).⁵⁵² Zakon o MUP-u stupio je na snagu 31. marta 1992., kada je imenovan ministar koji je bio odgovoran Skupštini Srpske Republike BiH.⁵⁵³ Tokom proljeća i ljeta 1992., većina nesrba je otpuštena iz policije. Tako su policijske snage transformisane u policijske snage bosanskih Srba.⁵⁵⁴

212. Sve vrijeme na koje se odnosi Optužnica, policijske snage su slijedile liniju komandovanja koja je vodila do MUP-a.⁵⁵⁵ CSB je koordinirao rad stanica javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB)⁵⁵⁶ u opštinama koje su bile udružene u ARK, a SJB-ovi su podnosili izvještaje CSB-u.⁵⁵⁷ Stoga Krizni štab ARK-a *de jure* nije bio nadležan da izdaje naređenja policiji.⁵⁵⁸

⁵⁵¹ Na 12. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 24. marta 1992., Radovan Karadžić je izjavio da: “i u onom trenutku kada to bude (...) formira se to što hoćemo. Ima razloga da to bude za dva tri dana (...). Onog trena će sve srpske opštine, kako stare tako i novoformirane, bukvalno staviti pod svoju kontrolu kompletnu teritoriju odnosno opštine (...). Tada, u tom trenutku (...) biće jedinstvena metodologija, vi ćete moći to prenijeti u opštine koje predstavljate i kako i šta sve treba učiniti. Kako izdvojiti milicijski sastav, kako uzeti sredstva koja pripadaju srpskom narodu, kako uspostaviti komandu. Milicija tu mora da bude pod komandom civilne vlasti, da je sluša, tu nema zbora - tako mora biti”: DP P26.

⁵⁵² Dana 31. marta 1992., Momčilo Mandić, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova SRBiH, uputio je teleks svim centrima službi bezbjednosti i stanicama javne bezbjednosti širom Republike, kojim ih je obavijestio da je osnovano srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP), shodno odluci donesenoj na sjednici Skupštine Srpske Republike BiH održanoj 27. marta 1992., na kojoj je svečano proglašen Ustav Srpske Republike BiH: DP P2366. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18781.

⁵⁵³ Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780.

⁵⁵⁴ BT-17, T. 7651-7652 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošević, T.15116; BT-26, T. 9102 (zatvorena sjednica).

⁵⁵⁵ Do 31. marta 1992., policijske snage su slijedile liniju komandovanja koja je vodila do Ministarstva unutrašnjih poslova SRBiH: Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780; BW-1, T. 23304-23306 (zatvorena sjednica); Milenko Savić, T. 22361-22364.

⁵⁵⁶ SJB-ovi i CSB-ovi se kolektivno nazivaju “policijom”.

⁵⁵⁷ DP P202, “Zaključci sa sjednice Savjeta centra u proširenom sastavu” održane 6. maja 1992. Toj sjednici su prisustvovali načelnik Službe nacionalne bezbjednosti (dalje u tekstu: SNB) i načelnik CSB-a i načelnici svih odjela CSB-a, kao i načelnici svih SJB-ova na tom području, izuzev onog u Jajcu. Jedan od govornika je bio Stojan Župljanin, koji je, obrativši se načelnicima SJB-ova, predložio da se usvoji sljedeći zaključak (stavka 3.4): “Sva moja usmena naređenja, kao i ona koje vam dostavim depešnim putem, moraju se izvršiti, to je vaš zakon. U ovoj službi su jasno razgraničene linije naređivanja, komandovanja i izvršavanja. Ukoliko vam neko od radnika odbije naređenje slobodno mu možete reći da mu tog momenta prestaje radni odnos, mi moramo početi raščičavati sa starom ideologijom i shvatanjima koje nisu primerene sadašnjem trenutku.”

⁵⁵⁸ *Vidi*, na primjer, DP P157, Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, s potpisom premijera Branka Đerića, u kojem, pored ostalog, stoji: “(...) 4. Komandovanje TO i snagama milicije isključivo je u nadležnosti profesionalnog kadra, i stoga je nužno spriječiti svako miješanje u komandovanje teritorijalnom odbranom ili upotrebom snaga milicije.” DP DB164, “Službeni glasnik srpskog naroda u BiH”, godina 1, broj 4, str. 48; Zakon o unutrašnjim poslovima, član 32): “Skupština opštine i njen izvršni odbor mogu Ministarstvu u sjedištu dati predlog mišljenja i pokrenuti inicijativu u vezi sa pitanjima od značaja za bezbjednost na području opštine, i radom centra službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti. Ministarstvo u sjedištu je dužno da razmotri prijedloge, mišljenja i inicijative skupštine opštine i njenog izvršnog odbora i da ih obavijesti o svojim stavovima i preduzetim mjerama.”

213. U praksi, međutim, organi vlasti ARK-a općenito, te Krizni štab ARK-a konkretno, imali su *de facto* nadležnost nad policijom i koordinirali su radnjama koje je poduzimala policija.⁵⁵⁹ Stojan Župljanin, načelnik CSB-a, bio je član Kriznog štaba ARK-a.⁵⁶⁰ Načelnici opštinskih SJB-ova bili su članovi opštinskih kriznih štabova.⁵⁶¹ Krizni štab ARK-a je policiji izdavao uputstva na osnovu *de facto* nadležnosti. Dana 6. maja 1992., jedan dan nakon osnivanja Kriznog štaba ARK-a, Stojan Župljanin je u prisustvu načelnika SJB-ova opština ARK-a izjavio: “U svojim aktivnostima, dužni smo da se pridržavamo svih mjera i radnji koje naredi Krizni štab Autonomne Regije”.⁵⁶²

214. Premda to nije bilo predviđeno zakonom, Krizni štab ARK-a je izdavao naređenja policijskim snagama. Ta su se naređenja, pored ostalog, odnosila na a) otpuštanje profesionalnih radnika nesrpske nacionalnosti s posla; b) razoružavanje paravojskih jedinica i pojedinaca koji nezakonito posjeduju oružje, provođeno selektivno nad nesrbima; i c) preseljavanje nesrpskog stanovništva.⁵⁶³ Dokazi pokazuju da je CSB naređenja Kriznog štaba ARK-a prosljeđivao SJB-ovima uz uputstva da ih provedu.⁵⁶⁴ Policija je povremeno tražila uputstva od Kriznog štaba ARK-a.⁵⁶⁵ Konačno, kao što pokazuju dokazi, policija je provodila odluke Kriznog štaba ARK-a u tri ključne oblasti koje se pominju u ovom paragrafu.⁵⁶⁶

215. Tužilaštvo je iznijelo tvrdnju da nadležnost Kriznog štaba ARK-a nad policijom dokazuje i to što je optuženi mogao da smijeni Stojana Župljanina, načelnika CSB-a. Pretresno vijeće konstatuje da je Radovan Karadžić 31. oktobra 1991. rekao optuženom da je ovlašten da otpusti Stojana Župljanina

⁵⁵⁹ Jovica Radojko je svjedočio da je, bez obzira na to kakva je bila zakonska osnova, policija izvršavala izvjesne upute Skupštine i kriznih štabova, T. 20055. *Vidi* i Muhamed Sadiković, T. 18215, 18351; BT-72, T. 18445 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2408-2411.

⁵⁶⁰ DP P168, Odluka o osnivanju Ratnog štaba Autonomne Regije Krajina, koju je donijelo Izvršno vijeće Skupštine ARK-a 5. maja 1992.

⁵⁶¹ DP P157, Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, s potpisom premijera Branka Đerića, kojim je znatno izmijenjen sastav kriznih štabova u odnosu na odredbe iz Uputstva s varijantom A i B (DP P25).

⁵⁶² DP P202, Zaključci sa sjednice Savjeta centra u proširenom sastavu održane 6. maja 1992., tačka 23.

⁵⁶³ DP P227, Službeni glasnik ARK-a; DP P258, Službeni glasnik ARK-a; DP P238, Zaključak Kriznog štaba ARK-a od 10. juna 1992.; DP P243, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 12. juna 1992.; DP P265, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 29. juna 1992. *Vidi* i BT-80, T.15455-15456 (zatvorena sjednica). *Vidi*, na primjer, DP P240, Dokument CSB-a od 12. juna: načelnik CSB-a naredio je svim SJB-ovima da provedu jednu odluku Kriznog štaba ARK-a od 10. juna 1992. u kojoj se kaže: “Iz područja Autonomne Regije krajina dobrovoljno, odnosno po sopstvenoj volji se mogu iseljavati samo žene, djeca i starci. [...] navedene aktivnosti treba obaviti u saradnji sa dobrotvornim društvima.”

⁵⁶⁴ *Vidi*, na primjer, DP P195, depešu Stojana Župljanina od 14. maja 1992., upućenu svim lokalnim SJB-ovima u regiji, kojom im se naređuje da provedu odluku ARK-a vezanu za predaju nezakonito posjedovanog oružja i municije; DP P240, depeša CSB-a od 12. juna 1992., kojom je svim SJB-ovima prosljeđena odluka Kriznog štaba ARK-a od 10. juna 1992.; DP P272, depeša CSB-a svim SJB-ovima od 1. jula 1992., kojom je distribuirana odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992., u kojoj se naređuje da se svi nesrbi otpuste s ključnih položaja, uz konkretne upute da tu mjeru provedu sve SJB; DP P294, depeša CSB-a od 31. jula 1992., kojom se svim SJB-ovima prosljeđuje odluka Kriznog štaba ARK-a od 3. juna 1992., zajedno s nekim izvršnim uputama i naređenjem za njeno provođenje.

⁵⁶⁵ BT-92, T. 19809 (djelimično zatvorena sjednica).

⁵⁶⁶ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63-73, Dodaci 4-10. Izraz “provođenje” koji je korišten u Izvještaju vještaka Patricka Treanora odnosi se na izvršavanje ili realizaciju odluka Kriznog štaba ARK-a, pored ostalog, putem CSB-a; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63. *Vidi*, na primjer, DP P1288, depešu koju je SJB Prijedor uputila CSB-u 5. jula 1992., u kojoj stoji: “Poslije naredbe Kriznog štaba AR krajina vraćeno je 2 puške

ako nije zadovoljan njegovim radom.⁵⁶⁷ Međutim, Pretresno vijeće nije uvjerenom van razumne sumnje da je optuženi zadržao ta ovlaštenja tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Razumna sumnja se zasniva na činjenici da je Skupština Srpske Republike BiH 27. marta 1992. osnovala MUP⁵⁶⁸ i da je policija tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica slijedila liniju komandovanja koja je vodila ka Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH.⁵⁶⁹

3. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na vojsku

216. U proljeće 1992. godine, JNA u BiH je transformisana u VRS, koji je postao vojska koja zastupa samo jedan narod, i to bosanske Srbe.⁵⁷⁰ Zona odgovornosti 1. krajiškog korpusa VRS-a (dalje u tekstu: 1. KK), ranije 5. krajiškog korpusa JNA, od početka juna 1992. protezala se cijelom teritorijom ARK-a izuzev opštine Bosanski Petrovac, i to putem neposredne geografske pripadnosti ili putem dejstava izvjesnih jedinica iz sastava 1. KK.⁵⁷¹ Predsjedništvo Srpske Republike BiH bilo je Vrhovna komanda oružanih snaga.⁵⁷² Komandovanje je vršila Vrhovna komanda preko Glavnog štaba prema potčinjenim jedinicama.⁵⁷³ Stoga civilni organi vlasti ARK-a i opština nisu imali nadležnost nad oružanim snagama ni *de jure* ni *de facto*.⁵⁷⁴

217. Pretresno vijeće se uvjerilo da je kod formiranja i funkcionisanja 1. KK naglasak stavljen na značajnu saradnju sa civilnim organima na raznim nivoima komandovanja.⁵⁷⁵ Ta saradnja je zasnovana

M-48, dvije automatske puške”; DP P699, depešu koju je SJB Sanski Most uputila CSB-u 10. jula 1992., u kojoj stoji: “Poslije naredbe Kriznog štaba AR krajine o razoružanju oružje je vraćeno jedinicama vojske, TO i SJB (...)”.

⁵⁶⁷ DP P2357, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 31. oktobra 1991. Prema tumačenju Patricka Treanora, Radovan Karadžić u tom razgovoru podstiče optuženog da uzme situaciju u svoje ruke, T. 18732.

⁵⁶⁸ Dana 31. marta 1992., Momčilo Mandić, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova SRBiH, uputio je teleks svim centrima službi bezbjednosti i stanicama javne bezbjednosti širom Republike, kojim ih je obavijestio da je osnovano srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP), shodno odluci donesenoj na sjednici Skupštine Srpske Republike BiH održanoj 27. marta 1992., na kojoj je svečano proglašen Ustav Srpske Republike BiH: DP P2366. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18781. Zakon o MUP-u stupio je na snagu 31. marta 1992., kada je imenovan ministar koji je bio odgovoran Skupštini Srpske Republike BiH: Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780.

⁵⁶⁹ Prije 31. marta 1992., policijske snage su slijedile liniju komandovanja koja je vodila do Ministarstva unutrašnjih poslova SRBiH: Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780; BW-1, T. 23304-23306 (zatvorena sjednica); Milenko Savić, T. 22361-22364.

⁵⁷⁰ *Vidi* IV.B., “Politički program rukovodstva bosanskih Srba”; IV.C., “Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj krajini”.

⁵⁷¹ DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 39-44; DP P2514, Analiza aktivnosti po elementima borbene gotovosti u 1992. godini, koju je sastavio 1. KK; DP DB267, Analiza 1. KK.

⁵⁷² DP P50, Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda BiH održane 12. maja 1992., str. 60; Ewan Brown, T. 19232-19133; DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 32-35; Mirko Dejanović, T. 23210-23212; Osman Selak, T. 12905-12908, 13262-13267; Muharem Murselović, T. 12292.

⁵⁷³ DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 5; DP P2419, Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, koju je objavio Glavni štab VRS-a u aprilu 1993.

⁵⁷⁴ Osman Selak, T. 13540-13543; Muharem Murselović, T. 12292; BT-79, T. 11575-11576 (zatvorena sjednica). Opštinski i regionalni politički rukovodioci nisu mogli izdavati naređenja vojnim jedinicama ni usmjeravati politiku vojnih jedinica. Jedini civilni organ vlasti koji je mogao da kreira politiku i izdaje naređenja bio je vrhovni komandant Republike Srpske: Osman Selak, T. 13262-13263.

⁵⁷⁵ Značaj koji se pridavao toj saradnji vidi se, između ostalog, i po uvođenju funkcije pomoćnika komandanta za civilne poslove u 1. KK. Taj je položaj bio novina za JNA i VRS i jedinstven u sastavu JNA/VRS. Na tom položaju je bio pukovnik Gojko Vujnović: DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 44. *Vidi* i BT-79, T. 11642 (zatvorena

na zajedničkoj ideologiji u pogledu provođenja Strateškog plana.⁵⁷⁶ Nakon osnivanja i mobilizacije VRS-a, general-major Momir Talić je naglasio da jedinice moraju uspostaviti “što tešnju saradnju sa narodom i legalnim organima vlasti u zonama svojih odgovornosti”.⁵⁷⁷

218. Na opštinskom nivou, komandanti jedinica TO-a, koje su kasnije postale lake pješadijske brigade, bili su ili stalni članovi opštinskih kriznih štabova⁵⁷⁸ ili *ex officio* članovi koji su prisustvovali sastancima kako bi izvijestili krizne štabove ili druge organe vlasti o trenutnoj vojnoj situaciji i izvođenju borbenih operacija.⁵⁷⁹ Odluke koje su donosili krizni štabovi prenošene su vojsci.⁵⁸⁰

219. Civilne i vojne strukture su na opštinskom nivou održavale *de facto* vrlo blisku interakciju.⁵⁸¹ Postoji obilje dokaza o tome da su krizni štabovi u velikoj mjeri uticali na vojsku.⁵⁸² Opštinski krizni štabovi su učestvovali u donošenju odluka i u drugim pitanjima vezanim za vojsku, uključujući pružanje pomoći u mobilizaciji i formiranju novih lakih pješadijskih brigada,⁵⁸³ poslove finansiranja i nabavke,⁵⁸⁴ vođenje rasprava i donošenje odluka vezanih za zatočeničke objekte,⁵⁸⁵ izdavanje uputstava u pogledu rokova za predaju oružja,⁵⁸⁶ dodjelu napuštenih kuća i stanova kadrovima kriznog štaba, vojske ili drugim pojedincima,⁵⁸⁷ donošenje odluka vezanih za ratni plijen i pokretnu imovinu,⁵⁸⁸ premještanje zatočenika u logore i uklanjanje nesrba iz opština.⁵⁸⁹

sjednica); BT-95, T. 19526 (zatvorena sjednica); DP P1004, Izvod iz zapisnika Ratnog predsjedništva SO Ključ sa 4. sjednice, održane 28. jula 1992. *Vidi* i DP P902, dopis komande 1. KK predsjedniku Skupštine ARK-a.

⁵⁷⁶ Osman Selak je posvjedočio da su politički ciljevi koje su vojska i SDS nastojali ostvariti bili isti. Zajednički cilj je bio stvaranje 'Republike Srpske'. Moglo je biti razilaženja samo po pitanju ostvarenja tog cilja, ali on je bio zajednički, T. 12917-12918, 13173-13174. *Vidi* i BT-103, T. 19918-19997 (zatvorena sjednica); BT-80, T. 15538-15539; BT-104, T. 18480-18682 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8182-8235 (zatvorena sjednica); DP P355, Izlaganje general-majora Milana Gvere iz Glavnog štaba VRS-a na 34. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 29. septembra 1993.

⁵⁷⁷ DP P1597, Naređenje komande 1. KK za opštu mobilizaciju vojske od 21. maja 1992.

⁵⁷⁸ Na primjer, Sanski Most: DP P218, Odluka; DP P686, Zaključak.

⁵⁷⁹ Na primjer, Čelinac: DP P1988 (pod pečatom).

⁵⁸⁰ DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 47. *Vidi* i DP P1988 (pod pečatom); DP P665, Zaključci Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most.

⁵⁸¹ BT-80, T. 15387, 15811-15812 (zatvorena sjednica). Osman Selak je svjedočio da nije bilo potrebe da se podnosi izvještaj, nego samo da se informiše, jer su opštine i vojska bili na istom nivou. Predsjedniku opštine bili bi poznati ciljevi jedinica, on bi bio obaviješten o njihovim ciljevima. U ozbiljnim situacijama, opština bi od vojske tražila pomoć u izvršavanju određenih zadataka, T. 12909-12012, 13040-13043.

⁵⁸² BT-80, T. 15466 (zatvorena sjednica).

⁵⁸³ DP P637, odluke Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most; DP P1771 (pod pečatom).

⁵⁸⁴ DP P2195, Odluka Ratnog predsjedništva opštine Kotor-Varoš.

⁵⁸⁵ DP P1237, Naredba SJB Prijedor u vezi s osnivanjem sabirnog centra u Omarskoj; DP P1238, Odluka Kriznog štaba opštine Prijedor o oslobađanju lica iz logora Omarska i Keraterm; DP P2194, Izvod iz zapisnika sa 2. sjednice Ratnog predsjedništva opštine Kotor-Varoš od 8. jula 1992., u vezi s pilanom u opštini Kotor-Varoš; DP P683, Naredba Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most u vezi s oslobađanjem zatvorenika iz sportske dvorane.

⁵⁸⁶ DP P921, Naredba Kriznog štaba opštine Ključ od 28. maja 1992.

⁵⁸⁷ DP P2270, Informacija o napuštenim stanovima koji se nalaze u Kotor-Varoši (bez datuma).

⁵⁸⁸ DP P381, Uredba o obaveznoj predaji ratnog i plijena stečenog na drugi način u republičke robne rezerve, vlada Srpske Republike BiH, 2. juni 1992.

⁵⁸⁹ DP P717, Izvještaj CSB-a o prihvatnim centrima od 18. avgusta 1992.; DP P661, Odluka Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most od 4. juna 1992. U kontekstu ovog paragrafa, *vidi* i DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 46-48; DP P1607, Izvod iz zapisnika sa 36. sjednice Kriznog štaba opštine Kotor-Varoš od 24. juna 1992.; DP P735, Odluka Skupštine opštine Sanski Most od 17. novembra 1992.; DP P746, Dokument Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most od 28. avgusta 1992.

220. Pored toga, opštinski krizni štabovi, kao i lokalni ogranci SDS-a, vršili su veliki uticaj na lokalne jedinice TO-a i lake pješadijske brigade, koje su u početku djelovale izvan formalnog komandnog lanca VRS-a.⁵⁹⁰ Te jedinice su na kraju stavljene pod komandu VRS-a i Glavni štab VRS-a je priznao njihov doprinos formaciji i uspjehu vojske bosanskih Srba.⁵⁹¹

221. Saradnja između vojnih i civilnih vlasti bila je uspostavljena i na regionalnom nivou. Veze kroz koje je ona ostvarivana bile su koncentrisane u Kriznom štabu ARK-a, čiji su članovi bili i general-major Momir Talić, i potpukovnik Milorad Sajić, kao i major Zoran Jokić.⁵⁹² Sastancima Kriznog štaba ARK-a uvijek je prisustvovao barem jedan od njih trojice.⁵⁹³ Pored toga, Krizni štab ARK-a je 13. maja 1992. ovlastio dvojicu svojih članova, Voju Kuprešanina i Predraga Radića, “da rješavaju sva vojno-politička pitanja na području Autonomne Regije krajina”.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ BT-80 je svjedočio da je “evolucija jedinica TO-a poslije socijalizma ovisila o političkom rukovodstvu u njihovim opštinama. One koje su se nalazile na područjima sa srpskom većinom obično su potpadale pod kontrolu SDS-a i na kraju su potčinjene JNA ili njenoj nasljednici, vojsci bosanskih Srba (...)”. BT-80 je izjavio i da su lake pješadijske brigade bile opštinske brigade. Premda su u borbama bile angažovane preko komande korpusa, njih su finansirale i opremale opštine, koje su donosile odluke i o tome ko će biti komandanti tih brigada, T. 15289-15293, 15473-15474 (zatvorena sjednica). Što se tiče strategije vojske da dopusti oružanim snagama da djeluju izvan formalnog komandnog lanca, *vidi* DP P355, izlaganje general-majora Milana Gvere iz Glavnog štaba VRS-a na 34. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH održanoj 29. septembra 1993. *Vidi* i DP P53, Izvještaj vještaka Roberta Donije. Sljedeći dokazni predmeti pokazuju kako je Krizni štab opštine Sanski Most vršio kontrolu nad opštinskim jedinicama u cilju provođenja Strateškog plana: DP P637, Odluka Kriznog štaba opštine Sanski Most od 22. maja 1992.; DP P638, Zapovijest Kriznog štaba opštine Sanski Most upućena lokalnom štabu TO-a; DP P650, Naredba Kriznog štaba opštine Sanski Most upućena lokalnom štabu TO-a; DP P658, Naredba komandanta Civilne zaštite u Sanskom Mostu. Što se tiče opštine Prijedor, *vidi* DP P1268, odluke Kriznog štaba opštine Prijedor; DP P1282, Izvještaj SJB Prijedor Kriznom štabu SO Prijedor od 1. jula 1992. Što se tiče opštine Ključ, *vidi* DP P208, Zaključak Kriznog štaba opštine Ključ od 27. maja 1992., stavka 10: “Odnos vojnih i civilnih vlasti da bude takav, da vojne vlasti izvršavaju naređenja civilnih vlasti, s tim što se civilne vlasti neće miješati u izvršenje istih”. *Vidi* i Ewan Brown, T. 21691; BT-106, T. 21067-21068 (zatvorena sjednica). Optuženi se u oktobru 1991. hvalisao da ima vojnike u Čelincu i nudio je da ih pošalje na front, T. 15331-15336 (zatvorena sjednica).

⁵⁹¹ DP P2419, Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini koju je objavio Glavni štab VRS-a u aprilu 1993.: “Vojska Republike Srpske je u protekloj 1992. godini od samoorganizovanih jedinica na lokalnom nivou u izrasla u najviši strategijski organizacijski sastav srpskog naroda u bivšoj BiH, sposoban da realizuje strategijske i druge ciljeve, koje Vrhovna komanda i predsjednik Republike Srpske kao Vrhovni Komandant pred nju postavi. Istovremeno Glavni štab Vojske Republike Srpske je zajedno sa svojom Vojskom, osloncem na Srpski narod, Srpsku pravoslavnu crkvu i SDS izrastao u Visoku komandu strategijskog nivoa i osposobio se da rukovodi i komanduje operativnim, taktičkim i drugim sastavima u oružanoj borbi i ratu uopšte (...).Ovakvo brzi razvoj Vojske Republike Srpske, njene organizacije i osposobljenosti za vođenje borbenih dejstava u vjerskom, etničkom i građanskom ratu postignut je pre svega brzim samoorganizovanjem i prilagođavanjem ostataka bivše TO lokalnim uslovima borbe i zaštite srpskog naroda i uticaj SDS koja je posle pobjede na izborima usmerila srpski narod na pravednu borbu protiv muslimansko-hrvatskih snaga.” *Vidi* i DP DT23, Odluka koju je potpisao general-major Momir Talić od 28. maja 1992., kojom se naređuje potčinjavanje jedinica TO-a vojsci.

⁵⁹² Potpukovnik Milorad Sajić bio je sekretar Sekretarijata za narodnu odbranu ARK-a, a major Zoran Jokić je bio pripadnik Ratnog vazduhoplovstva VRS-a: Boro Blagojević, T. 21876-21880; Milorad Sajić, T. 23576-23579, 23595-23596; Zoran Jokić, T. 23953. Zoran Jokić je posvjedočio da je u dužnosti koje je imao kao komandant eskadrone spadalo i održavanje veze sa civilnim strukturama u Banjoj Luci, T. 23938-23939. Pored toga, general Ninković, komandant Ratnog vazduhoplovstva VRS-a, bio je u neposrednoj vezi s političkim rukovodstvom u Banjoj Luci: Zoran Jokić, T. 24089; BT-80, T. 15488-15490 (zatvorena sjednica).

⁵⁹³ Kada general-major Momir Talić nije mogao lično da prisustvuje sastancima, slao bi pukovnika Gojka Vujnovića, pomoćnika komandanta za civilne poslove u 1. KK, ili nekog drugog višeg starješinu kojeg bi zadužio da pravi bilješke i referiše mu poslije sastanka: BT-80, T. 15436-15437, 15452-15453 (zatvorena sjednica); Milorad Sajić, T. 23741-23742, 23760; Boro Blagojević, T. 21740-21742; BT-92, T. 19806 (zatvorena sjednica); Osman Selak, T. 13511; Zoran Jokić, T. 23952, 23963-23964. *Vidi* i DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 49.

⁵⁹⁴ DP P192, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 13. maja 1992., stavka 7.

222. Dana 6. maja 1992., optuženi je održao konferenciju za štampu na kojoj je izložio osnovne političke smjernice novoosnovanog Kriznog štaba ARK-a i predstavio se kao njegov predsjednik. Pomenio je relevantna vojna pitanja, kao što su, pored ostalih, naredba za opštu mobilizaciju i pregovori s JNA koji su bili u toku.⁵⁹⁵

223. General-major Momir Talić izvještavao je Skupštinu ARK-a o vojnim operacijama⁵⁹⁶ i informisao je svoje potčinjene starješine iz 1. KK o odlukama Kriznog štaba ARK-a.⁵⁹⁷ Štaviše, članovi Kriznog štaba ARK-a, posebno sam optuženi, redovno su obilazili linije fronta, gdje su im referisala vojna lica kako bi stekli uvid u situaciju,⁵⁹⁸ a onda su oni izvještavali Krizni štab ARK-a o toku vojne kampanje.⁵⁹⁹

224. Interakcija između civilnih i vojnih struktura bila je bliska i na regionalnom nivou, tako da je Krizni štab ARK-a mogao da vrši znatan uticaj na 1. KK.⁶⁰⁰ Odluke i rasprave Kriznog štaba ARK-a uticale su na vojne aktivnosti kao što su mobilizacija vojnih obveznika,⁶⁰¹ rokovi za predaju oružja,⁶⁰² nasilno oduzimanje oružja nakon isteka rokova koje je postavio Krizni štab ARK-a,⁶⁰³ uklanjanje nesrba iz vojske,⁶⁰⁴ te formiranje civilnih organa vlasti u opštini Donji Vakuf, kojom je upravljala

⁵⁹⁵ DP P177, Članak iz lista *Glas* od 7. maja 1992. Optuženi je izrazio i svoju podršku imenovanju general-majora Ratka Mladića za vrhovnog komandanta srpskih oružanih snaga.

⁵⁹⁶ DP P285, Izvod iz zapisnika sa 18. sjednice Skupštine ARK-a održane 17. jula 1992.

⁵⁹⁷ Osman Selak, T. 13078-13079; DP P1600, Službena bilježnica Osmana Selaka, bilješka od 18. maja 1992.

⁵⁹⁸ DP P1598, dio snimka TV krajine; DP P1590, Ratni dnevnik isturenog komandnog mjesta 1. KK; DP P1725, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 17. juna 1992., stavka 1; Osman Selak, T. 13111.

⁵⁹⁹ DP P1725, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 17. juna 1992., stavka 1; DP P510, video-traka; DP P510.1, transkript video-trake. Na televizijskom nastupu u Kotor-Varoši, optuženi je reporteru koji ga je intervjuisao rekao: "Da vam kažem, moja je obaveza kao predsjednika Kriznog štaba Autonomne Regije da obidem sva ratišta (...) moram izvijestiti svakog ponedjeljka sve predsjednike kriznih štabova kakva je politička situacija na ovom području."

⁶⁰⁰ BT-80, T. 15387, 15811-15812 (zatvorena sjednica).

⁶⁰¹ DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, odluka Kriznog štaba ARK-a od 15. maja 1992.; DP P177, članak iz lista *Glas* od 7. maja 1992.

⁶⁰² DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, odluka Kriznog štaba ARK-a od 11. maja 1992.

⁶⁰³ Milorad Sajić, T. 23270-23271; DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, Zaključci od 18. maja 1992., stavka 3: "Nelegalno nabavljeno oružje će oduzimati pripadnici vojne i civilne policije"; DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, Zaključci od 9. maja 1992., stavka 5: "Ponovo apelujemo da Predsjednici Savjeta za narodnu odbranu odmah preduzmu radnje oko razoružavanja paravojnih formacija i pojedinaca koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju". DP P196, Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ održane 13. i 14. maja 1992.; DP P921, Naredba Kriznog štaba opštine Ključ od 28. maja 1992.; DP P924, Redovni borbeni izvještaj Ključke pješadijske brigade od 28. maja 1992. *Vidi* i DP P921, Naredba Kriznog štaba opštine Ključ od 28. maja 1992.; DP P924, Redovni borbeni izvještaj 1. pješadijske brigade od 28. maja 1992.; DP P654, Redovni borbeni izvještaj 1. krajiškog korpusa od 1. juna 1992.

⁶⁰⁴ Dana 8. juna 1992., optuženi je izjavio da se "vojska i policija moraju otarasiti ljudi na rukovodećim položajima, Selaka, Čamića, i tako dalje", T. 15455-15456, 15762-15762 (zatvorena sjednica). DP P1582, Odluka Kriznog štaba ARK-a, informacija koju je pukovnik Vukić uputio Glavnom štabu VRS-a 9. juna 1992., u kojoj stoji: "[u] jedinicama 1. KK (...) se nalazi 67 starešina muslimanske i hrvatske narodnosti. Ultimativno je postavljen zahtev da se isti sklone sa ključnih i komandnih dužnosti do 15. 06. 1992. ili će oni preuzeti rukovođenje oružanim snagama (...). Predlažemo da (...) Komanda 1.KK sama proceni koje kadrove iz redova muslimanskih i hrvatskih narodnosti i na kojim mestima možemo zadržati određeno vreme"; DP P1583, dokument koji je Glavni štab uputio pukovniku Rankoviću, načelniku Personalnog odjeljenja: "Starešine muslimanske i hrvatske nacionalnosti odmah uputite na godišnji odmor. Pokrenite postupak za njihovo upućivanje u Vojsku Savezne Republike Jugoslavije, radi rešavanja njihovog statusa u službi"; DP P1584, dokument koji je komanda 30. partizanske brigade uputila komandi 1. partizanske brigade s datumom od 21. juna 1992.: "Vojnike koji nisu srpske nacionalnosti, na njihov zahtjev otpustite iz vaših jedinica, uz jedan od navedenih postupaka. Vojnike koji nisu srpske nacionalnosti, a žele služiti u vojsci SrR BiH zadržati u jedinicama na pomoćnim

vojna uprava.⁶⁰⁵ Pored toga, jednom istaknutom članu Kriznog štaba ARK-a odobren je pristup vojnim zatočeničkim objektima.⁶⁰⁶

225. Premda odnosi između vojske i civilnih organa vlasti nisu uvijek bili “bez teškoća”,⁶⁰⁷ ipak je bilo relativno malo napetosti i problema u saradnji među njima, zato što su i jedni i drugi težili ostvarenju istog cilja, to jest provođenju Strateškog plana.⁶⁰⁸ Vlada Srpske Republike BiH podržavala je saradnju između Kriznog štaba ARK-a i vojske i činjenicu da je Krizni štab ARK-a mogao da utiče na aktivnosti 1. KK. Dana 27. jula 1992., list *Glas* je objavio sljedeću izjavu ministra odbrane Srpske Republike BiH Bogdana Subotića: “Sve odluke koje su Krizni štabovi i Ratna predsjedništva, ustvari Brđaninova i Radićeva kamarila donosile, ostaju i dalje da se provode bez ikakvih smetnji.”⁶⁰⁹

4. Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na srpske paravojne jedinice

226. U proljeće 1992. godine, u BiH je već bilo formirano više srpskih paravojnih organizacija, a neke su u ARK došle iz Srbije. Neke od tih paravojnih grupa obučavala je i opremala JNA i one su bile usko povezane s vojskom ili SDS-om.⁶¹⁰ Među paravojnim snagama koje su djelovale u ARK-u bili su SOS,⁶¹¹ Beli orlovi,⁶¹² Vukovi s Vučjaka,⁶¹³ Miće,⁶¹⁴ Crvene beretke,⁶¹⁵ Šešeljeve snage⁶¹⁶ i Arkanovci.⁶¹⁷ Nije uvijek bilo lako na terenu raspoznati jedne od drugih.⁶¹⁸

dužnostima, uz potrebnu kontrolu istih, te da napišu i potpišu pismenu izjavu”. *Vidi* i Milorad Sajić, T. 23747; Ewan Brown, T. 19292-19293.

⁶⁰⁵ DP P1725, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 17. juna 1992., stavka 7: “Da se imenuje Kisin Nikola, poslanik Srpske Skupštine BiH, za povjerenika - zaduženog za poslove formiranja civilnih organa vlasti u Srpskoj opštini Donji Vakuf”. Ova je odluka provedena, T. 19994-19995 (zatvorena sjednica).

⁶⁰⁶ Dana 8. avgusta 1992., Vojo Kuprešanin je obišao logor Manjača i razgovarao sa zarobljenicima: DP P410, Redovni borbeni izvještaj 1. KK od 9. avgusta 1992. Dana 23. avgusta 1992., kada je logor Manjača obišao Tadeusz Mazowiecki (Specijalni izvještač UN-a o ljudskim pravima u bivšoj Jugoslaviji), Krizni štab ARK-a je pružio pomoć u organizovanju tog obilaska, a prisustvovali su mu i članovi ARK-a: DP P1777 Izvještaj 1. KK o posjeti predstavnika organizacije UN. Muharem Krzić je svjedočio da je Vojo Kuprešanin, član Kriznog štaba ARK-a, prisilio predsjednika regionalne SDA da učestvuje u pregovorima za predaju boraca koji su pružali otpor u Kotor-Varoši tako što mu je prijetio da će ga, ako odbije, poslati u vojni logor Manjača, T. 1508-1511.

⁶⁰⁷ DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, str. 51.

⁶⁰⁸ Osman Selak, T. 13543.

⁶⁰⁹ DP P2326, članak iz lista *Glas* pod naslovom “Svako je vrijeme za slobodu” od 27. jula 1992, str. 11.

⁶¹⁰ BT-104, T. 18492 (zatvorena sjednica); Osman Selak, T. 12932-12935, 12956-12959, 12964-12966, 12973-12974, 12978-12979; BT-21, T. 8224-8229, 8386-8387 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6856; Bekir Delić, T. 7935-7937; BT-17, T. 7639 (zatvorena sjednica); BT-94, T.18037; Jasmin Odošić, T. 15107-15109; BT-11, T. 3873-3874, 3890-3897, 4100-4102 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2393-2394, 2425-2428; Besim Islamčević, T. 7464; Mehmed Tenić, T. 16854-16855, 16923-16926; Muhamed Filipović, T. 9440; Adil Draganović, T. 4927, 5656; BT-91, T. 15866-15867; Jadranko Šaran, T. 17223; BT-13, T. 4669 (zatvorena sjednica); Osman Selak, T. 13140-13143; Dobrivoje Vidić, T. 22997-23001, 23023-23033. *Vidi* i DP P766, Izvještaj; DP P1785, Presjek bezbjednosno interesantnih saznanja za područje opštine Prnjavor; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 31.

⁶¹¹ *Vidi* par. 98-99 *supra*.

⁶¹² Alija Verem, DP P1695, Izjava u skladu s pravilom 92 *bis*, 02108579; Muhamed Filipović, T. 9440; Adil Draganović, T. 4927; Ahmet Zulić, T. 6856; BT-91, T. 15866-15867; Jadranko Šaran, T. 17223.

⁶¹³ BT-11, T. 3873-3874, 3890-3897, 4100-4101 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošić, T. 15081-15082, 15095-15110; Rusmir Mujanić, T. 15983-15986.

⁶¹⁴ Mehmed Tenić, T. 16854-16855, 16923-16929; BT-95, T. 19543-19544, 19550-19551; BT-64 T. 16982-16983; DP P1935, članak u listu *Glas*.

227. Premda su neke paravojne grupe bile povezane s opozicionim strankama u Srbiji,⁶¹⁹ SOS je bio usko povezan barem sa SDS-om i Kriznim štabom ARK-a, koji je koristio SOS kao operativno sredstvo koje je doprinijelo provođenju Strateškog plana.⁶²⁰ Nenad Stevandić i Slobodan Dubočanin, prvi šef, a drugi pripadnik SOS-a, bili su članovi Kriznog štaba ARK-a.⁶²¹ Pored toga, drugi članovi Kriznog štaba ARK-a, među kojima je bio i optuženi, imali su kontakte s paravojnim organizacijama čak i prije nego što je osnovan Krizni štab ARK-a.⁶²²

228. Paravojne grupe su učestvovala u borbenim operacijama koje je izvodio 1. KK širom ARK-a.⁶²³ Od početka juna 1992. pa nadalje, te paravojne grupe koje su djelovale u ARK-u, među kojima je bio i SOS, formalno su stavljene pod komandu i kontrolu VRS-a.⁶²⁴

229. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a vršio veliki uticaj na SOS. Što se tiče drugih paravojnih grupa koje su učestvovala u vojnim operacijama sa 1. KK i koje su kasnije stavljene

⁶¹⁵ BT-21, T. 8678-8683 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6856, 6941; Enis Šabanović, T. 6469; Faik Bišćević, T. 7148-7149; BT-17, T. 7861-7862 (zatvorena sjednica); Bekir Delić, T. 7996; Mirzet Karabeg, T. 6110, 6115; Alija Verem, DP P1695, Izjava u skladu s pravilom 92 bis, 02108579.

⁶¹⁶ Amir Džonlić, T. 2393-2394, 2425-2428; Besim Islamčević, T. 7464.

⁶¹⁷ DP P400, Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH koju je izdao Glavni štab VRS-a 28. jula 1992.

⁶¹⁸ BT-9, T. 3343-3344 (zatvorena sjednica).

⁶¹⁹ DP P400, Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH koju je izdao Glavni štab VRS-a 28. jula 1992.

⁶²⁰ DP P154, članak iz lista *Glas* od 21. april 1992. Optuženi je, pored toga što je imenovao konkretne pojedince koje je trebalo otpustiti s posla, uputio sljedeću prijetnju: "...ali ukoliko pojedini ljudi u banjalučkim preduzećima, od kojih je zatraženo da se povuku to ne učine u roku od tri dana, na scenu će stupiti pripadnici SOS-a".

⁶²¹ Predrag Radić, T. 21948; Milorad Sajić, T. 23798-23800 (djelimično zatvorena sjednica); Boro Blagojević, T. 21880 (djelimično zatvorena sjednica).

⁶²² Pretresnom vijeću su predočeni dokazi o tome da je u avgustu 1991. godine jedna delegacija, u kojoj su bili i optuženi, Stojan Župljanin i vojne starješine, obišla logor za obuku u Gornjim Podgracima u opštini Bosanska Gradiška, gdje je vršena obuka srpskih paravojnih jedinica. Dok prije posjete te delegacije polaznici obuke nisu imali dovoljno opreme ni hrane, od tog dana su dobijali dovoljno hrane, oružja, municije i uniformi, T. 21061-21064 (zatvorena sjednica).

⁶²³ DP P400, Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, koju je izdao Glavni štab VRS-a 28. jula 1992. Rusmir Mujanić, T. 15998-16014; Amir Džonlić, T. 2393-2394; BT-13, T. 4669 (zatvorena sjednica). Jasmin Odošević je svjedočio da su te grupe, premda nisu bile u sastavu oružanih snaga, učestvovala u borbenim operacijama koje je izvodio 1. KK, T. 15103.

⁶²⁴ *Vidi*, na primjer, DP P1802, Naređenje komande 1. KK koje je potpisao general-major Momir Talić 5. juna 1992.: "1. Bataljon iz ŠTO Prnjavor sa Vučjaka do daljnjeg, prepotčinjava se 327. mtbr i u celosti ulazi u njen sastav. 2. Za komandanta bataljona određujem poručnika Milanković Veljka, koji će sva naređenja izvršavati i dobivati od Komandanta 327. mtbr (...); DP P1803, depeša komande 1. KK od 23. juna 1992. u kojoj se predlaže da se dodijele odlikovanja nekolicini ljudi, među kojima i Veljku Milankoviću; Veljko Milanković je bio vođa Vukova sa Vučjaka; BT-11, T. 2373-3874; DP P971, Odluka Kriznog štaba opštine Ključ od 16. juna 1992.: "Naoružani civili ulaze u sastav brigade i dati im legitimacije". *Vidi* još DP P1590, Ratni dnevnik isturenog komandnog mjesta 1. KK (dalje u tekstu: Ratni dnevnik Osmana Selaka), str. 59, bilješka od 8. jula: "Vojo Kuprešanin je rekao 'da će srpska vlada BiH poduzeti sve da se naša vojska organizuje i formira u jednu jedinstvenu vojsku sa jedinstvenom komandom bez paravojnih formacija"; Osman Selak, T.13114. Adil Draganović je svjedočio da su sve paravojne snage, uključujući SOS, bile pod kontrolom i vojnom komandom vojske, T. 5656. *Vidi* i DP DB384, Izvještaj o stanju borbenog morala u jedinicama 1. KK /prevod s engleskog, nije citat originala/, koji je komanda 1. KK uputila Glavnom štabu VRS-a, s datumom 1. juli 1992.: "Svim paravojnim formacijama i njihovim vođama (...) ponuditi da se uključe u regularne jedinice Vojske SrBiH (...). U jedinice ne uključivati pojedince i grupe koje su se bavile zlodjelima, pljačkom, ili su počinile druga krivična djela. Takve razoružati, uhapsiti i protiv njih pokrenuti krivični postupak (...). Zabranjujem egzistiranje bilo kakvih paravojnih fromacija, grupa i pojedinaca na teritoriji SrBiH". *Vidi* i DP P355, izlaganje general-majora Milana

pod komandu i kontrolu VRS-a, Krizni štab ARK-a je, vršeći znatan uticaj na vojsku, indirektno imao uticaj i na te grupe.

D. Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana

1. Odluke ARK-a o provođenju Strateškog plana

230. Provođenje Strateškog plana dovelo je do rasprostranjenog vršenja zločina nad nesrbima u Bosanskoj krajini tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a, djelujući kao najviši organ civilne vlasti u regiji, odigrao vodeću ulogu u provođenju Strateškog plana tako što je upravljao i koordinirao aktivnostima policije, vojske i opštinskih organa vlasti na području ARK-a.⁶²⁵ Kao što je izloženo ranije u tekstu, Krizni štab ARK-a imao je *de facto* nadležnost nad opštinskim organima vlasti i policijom i vršio je znatan uticaj na vojsku.⁶²⁶

231. Otkad je osnovan, Krizni štab ARK-a je formulisao naređenja, odluke i druge propise u cilju ostvarenja Strateškog plana.⁶²⁷ Dokazi pokazuju da su takve odluke bile upućivane opštinskim kriznim štabovima, policiji, te povremeno vojsci. CSB je naređenja Kriznog štaba ARK-a prosljeđivao SJB-ovima uz upute da ih oni moraju izvršiti.⁶²⁸ I opštinski organi su provodili odluke Kriznog štaba ARK-a u određenim ključnim oblastima.⁶²⁹ Pored toga, odluke Kriznog štaba ARK-a imale su velikog uticaja na aktivnosti 1. KK.⁶³⁰

232. Pretresno vijeće je konstatovalo da postoje dokazi da je Strateški plan proveden u sljedeće tri oblasti: a) otpuštanju profesionalnih radnika nesrpske nacionalnosti; b) razoružavanju paravojnih jedinica i pojedinaca koji su nezakonito posjedovali oružje, provedenom selektivno nad nesrbima; i

Gvere iz Glavnog štaba VRS-a na 34. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 29. septembra 1993., u kojem govori o integrisanju paravojnih formacija u sastav VRS-a.

⁶²⁵ *Vidi* A.4., *supra*, Uloga ARK-a općenito.

⁶²⁶ *Vidi* i DP P35/P118, Izvod iz zapisnika sa 14. sjednice Skupštine ARK-a održane 29. februara 1992. Jedan od zaključaka usvojenih na toj sjednici bio je da se "odmah otpočne sa strogom kontrolom prostora Autonomne Regije krajina".

⁶²⁷ Shodno članu 15 Statuta ARK-a, ARK je bio nadležan za utvrđivanje i provođenje zajedničke politike (posebno u izvršavanju propisa) "u ostvarivanju društveno-političkih ciljeva".

⁶²⁸ Na primjer, DP P195, depeša Stojana Župljanina od 14. maja 1992., upućena svim lokalnim SJB-ovima u regiji, kojom im se naređuje da postupe prema odluci ARK-a u vezi s predajom nezakonito posjedovanog naoružanja i municije; DP P240, depeša CSB-a od 12. juna 1992., kojom je svim SJB-ovima prosljeđena odluka Kriznog štaba ARK-a od 10. juna 1992.; DP P272, depeša CSB-a svim SJB-ovima od 1. jula 1992., kojom je distribuirana odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. u kojoj se naređuje otpuštanje svih nesrba s ključnih položaja, uz konkretno uputstvo da tu mjeru trebaju provesti svi SJB-ovi; DP P294, depeša CSB-a od 31. jula 1992., kojom je svim SJB-ovima prosljeđena odluka Kriznog štaba ARK-a od 3. juna 1992., uz neka uputstva i naredbu za njeno provođenje. *Vidi*, C.2. *supra*, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju".

⁶²⁹ *Vidi* C.1., *supra*, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti"; DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63-73, Dodaci 4-10.

⁶³⁰ *Vidi* par. 224 *supra*.

c) preseljenju nesrpskog stanovništva.⁶³¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a izdavao odluke vezane za te tri oblasti u cilju provođenja Strateškog plana, čime je bitno doprinio vršenju zločina.

(a) Otpuštanje profesionalnih radnika nesrpske nacionalnosti

233. Jedna od prvih mjera koje su preduzete u cilju provođenja Strateškog plana bila je otpuštanje radnika nesrpske nacionalnosti. Dokazi pokazuju da je Krizni štab ARK-a prvobitno naredio da se nesrbi otpuste sa ključnih položaja u javnim preduzećima i ustanovama.⁶³² Poslije su se naređenja za otpuštanje nesrba odnosila na “sva mjesta koja imaju značaj za funkcionisanje privrednog subjekta”. Shodno tome, veliki broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Bosanskoj krajini zamijenjen je kadrovima iz redova bosanskih Srba, čime je obezbijedena sveukupna kontrola bosanskih Srba nad javnim i privatnim preduzećima i ustanovama širom ARK-a.⁶³³

234. Dana 8. maja 1992., Krizni štab ARK-a objavio je odluku kojom je propisano da “na rukovodećim mjestima u preduzećima moraju biti apsolutno lojalni ljudi Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini”.⁶³⁴ Ta je odluka ponavljana i na drugim sjednicama Kriznog štaba.⁶³⁵ Postupajući shodno tim odlukama, opštinski organi vlasti u ARK-u otpustili su nesrbe s ključnih položaja u javnim preduzećima i ustanovama.⁶³⁶

235. Sredinom 1992. godine, cilj kojem je težio Krizni štab ARK-a postao je eksplicitniji. U jednoj odluci od 22. juna 1992., koja je upućena svim opštinskim kriznim štabovima,⁶³⁷ Krizni štab ARK-a je iznio stav da se *na svim mjestima koja imaju značaj za funkcionisanje privrednog subjekta, mogu se nalaziti isključivo Srbi*. Pored toga, od kadrova iz redova bosanskih Srba se očekivalo da su svoju pripadnost srpskom narodu “potvrdili plebiscitom”⁶³⁸ i izrazili lojalnost SDS-u. U toj odluci je stajalo sljedeće:

⁶³¹ DP P2351, Izvještaj vještaka Patricka Treanora, str. 63-73, Dodaci 4-10. Većina akata koje je izdao Krizni štab ARK-a bili su “zaključci”, koji su “kako se čini, doslovni sažeci rasprava Kriznog štaba navodne normative vrijednosti”; DP P2351, Treanorov izvještaj, str. 64.

⁶³² *Vidi*, na primjer, Amir Džonlić, T. 2581; Muharem Murselović, T. 2692; Kerim Mešanović, T. 5151; Adil Draganović, T. 4914-4915, 5961-5963; BT-104, T. 18508-18509; BT-81, T. 13790-13791.

⁶³³ *Vidi*, na primjer, Muharem Murselović, T. 2824-2826.

⁶³⁴ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci od 8. maja 1992.

⁶³⁵ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci od 11. maja 1992.; DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci od 13. maja 1992.; DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci od 26. maja 1992.

⁶³⁶ Na primjer, DP P1199, Rješenje Izvršnog odbora opštine Prijedor od 13. maja 1992.; DP P1201, Rješenje Izvršnog odbora opštine Prijedor od 13. maja 1992.; DP P1205, Rješenje Izvršnog odbora opštine Prijedor od 14. maja 1992.; DP P1212, Rješenje Izvršnog odbora opštine Prijedor od 18. maja 1992.; *vidi*, na primjer, odluke: DP P1334, DP P1335, DP P1337, DP P1271, DP P1274, DP P1252, DP P1249.

⁶³⁷ Primaoci su ispisani rukom. Dokument je, s naznakom “Dostaviti odmah”, upućen predsjednicima svih opštinskih kriznih štabova.

⁶³⁸ Pretresno vijeće ovo tumači tako da se odnosi na ljude koji su glasali protiv nezavisnosti Bosne i Hercegovine od SFRJ na referendumu koji je održan 1992. godine u BiH.

I. Da se na svim rukovodećim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine, odnosno na svim mjestima koja imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti.⁶³⁹

Ovo se odnosi na sva društvena preduzeća, dioničarska društva, državne institucije, javna preduzeća, Ministarstva unutrašnjih poslova i vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Takođe se na ovim mjestima ne mogu naći ni radnici srpske nacionalnosti koji to nisu potvrdili Plebiscitom ili još nisu ideološki raščistili da je jedini predstavnik srpskog naroda Srpska demokratska stranka.

II. Rok za realizaciju zadataka iz člana 1. ove Odluke je petak, 26. 06. 1992. godine do 15,00 časova, o čemu će predsjednici Kriznih štabova opština podnijeti izvještaj ovom Kriznom štabu.⁶⁴⁰

Pored toga, Krizni štab ARK-a je zaprijetio smjenom svih odgovornih za neizvršavanje te odluke.⁶⁴¹

236. Odluku Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. načelnik CSB-a Stojan Župljanin je prosljedio svim SJB-ovima kako bi se ona u ARK-u odmah provela.⁶⁴² U skladu s tom odlukom, u brojnim opštinama su otpušteni nesrpski kadrovi.⁶⁴³ Konačno, krajem 1992. godine, gotovo cjelokupna zajednica bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata otpuštena je s posla.⁶⁴⁴

(b) Razoružavanje paravojskih jedinica i pojedinaca koji su nezakonito posjedovali oružje, provođeno selektivno protiv nesrba

237. Provođenje Strateškog plana podrazumijevalo je i uvođenje drugih mjera, među kojima je bilo razoružanje nesrba u ARK-u. Krizni štab ARK-a zahtijevao je putem saopštenja za javnost, naređenja i odluka da se to razoružanje provede.⁶⁴⁵ Zahtjeve za razoružanjem obično je pratilo izdavanje ultimatumu za predaju nezakonito posjedovanog oružja.⁶⁴⁶ Odluke ARK-a o razoružavanju provodili su civilni organi vlasti u opštinama, CSB-ovi i SJB-ovi, kao i vojska. Premda su ti zahtjevi upućivani svim "paravojsnim jedinicama i pojedincima koji nezakonito posjeduju oružje", oni su selektivno

⁶³⁹ Naglasak dodat.

⁶⁴⁰ DP P254/P255, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992.

⁶⁴¹ DP P254/P255, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992.

⁶⁴² P272, Dokument koji je CSB uputio svim SJB-ovima, s datumom od 1. jula 1992.

⁶⁴³ Na primjer, DP P1837, Odluka Kriznog štaba opštine Petrovac /Rješenje Izvršnog odbora opštine Petrovac/ od 29. juna 1992; gdje, na primjer, stoji: "Radnici muslimanske nacionalnosti, navedeni u stavu 1. ove Odluke, već su ranije otpušteni sa svojih radnih mjesta u organima uprave Skupštine opštine" /prijevod s engleskog, a ne citat iz originalnog dokumenta na b/h/s-u/; DP P1879, Provedba mjera i odluka utvrđenih na sjednici Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992., koju je objavio Krizni štab opštine Petrovac, od 25. juna 1992.; DP P1282, dokument koji je SJB Prijedor uputio Kriznom štabu opštine Prijedor: ovaj dokument potvrđuje provođenje odluke Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. na području pod njegovom nadležnošću; *vidi*, na primjer, DP P973-P974, DP P978 (spiskovi zaposlenih nesrba koje su poslala preduzeća iz Ključa opštinskom Kriznom štabu).

⁶⁴⁴ Amir Džonlić, T. 2470-2471; BT-11, T. 3981-3982 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4559; Muhamed Filipović, T. 9402; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2698, 2692, 2824-2826, 2908; Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5151; BT-33, DP P1544, T. 3917 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1056-1057, 1144-1145, 1219 (pod pečatom); Adil Draganović, T.4914-4915, 5643, 5961-5963; Faik Bišćević, T. 7193-7194; DP P619, "Odluke"; BT-104, T. 18508-18509 (zatvorena sjednica); Midho Družić, T. 16755-16756; BT-81, T. 13777, 13790-13791 (zatvorena sjednica); BT-82, T.13961, 14025; BT-83, T. 14045-14046, 14098-14099.

⁶⁴⁵ *Vidi par. 90 supra.*

⁶⁴⁶ Ewan Brown, T. 19296, 19302-19309; *vidi*, na primjer, DP P2416, "Vojna situacija u Bosanskoj krajini - Analiza situacije", autora Ewana Browna, vojnog analitičara.

provedeni protiv nesrba.⁶⁴⁷ Razoružavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata širom ARK-a stvorilo je neravnotežu u naoružanju u korist bosanskih Srba u Bosanskoj krajini, a tu situaciju je još pogoršala činjenica, utvrđena na osnovu dokaza, da su se istovremeno bosanski Srbi masovno naoružavali.⁶⁴⁸ Razoružavanje nesrba je bosanskim Srbima osiguravalo kontrolu nad stanovništvom sela, naselja i gradova širom ARK-a, a bosanske Muslimane i bosanske Hrvate dovelo u nezaštićen položaj, čime je omogućeno provođenje Strateškog plana.

(i) Odluka od 4. maja 1992.⁶⁴⁹

238. Ministarstvo za narodnu odbranu Srpske Republike BiH proglasilo je 16. aprila 1992. stanje neposredne ratne opasnosti i naredilo opštu javnu mobilizaciju TO-a na cijeloj teritoriji republike.⁶⁵⁰ Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a, organ Skupštine ARK-a nadležan za odbranu, izvršio je to uputstvo u ARK-u 4. maja 1992.⁶⁵¹ i proveo konkretne mjere, kao što su razoružavanje onih koji su nezakonito posjedovali oružje. U odluci tog Sekretarijata od 4. maja 1992. bilo je predviđeno sljedeće:

Pozivaju se sve paravojne formacije i pojedinci koje nelegalno posjeduju naoružanje i municiju da isto odmah, a najdalje do 11. maja 1992. godine do 15,00 časova predaju Opštinskim štabovima teritorijalne odbrane ili najbližim stanicama javne bezbjednosti. Po isteku ovog roka, nadležni organi će vršiti pretres i oduzimanje naoružanja i municije uz primjenu najrigoroznijih sankcija.⁶⁵²

239. Načelnik CSB-a Stojan Župljanin je odluku od 4. maja 1992. proslijedio svim SJB-ovima kako bi se odmah pristupilo njenom provođenju. Stojan Župljanin je izdao uputstvo svim načelnicima SJB-ova da poduzmu neophodne mjere u cilju provođenja gorepomenute odluke i da o tome izvijeste CSB.⁶⁵³

240. Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a izdao je daljnja uputstva predsjednicima savjeta za narodnu odbranu, tražeći da mu podnesu izvještaje o svim radnjama koje su poduzeli na razoružavanju paravojnih jedinica i pojedinaca koji su nezakonito posjedovali oružje i municiju.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ *Vidi par. 90 supra.*

⁶⁴⁸ *Vidi par. 87-92 supra.*

⁶⁴⁹ Premda tu odluku nije izdao Krizni štab ARK-a, Pretresno vijeće smatra da ju je važno analizirati budući da je Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a bio organ Skupštine ARK-a, a Krizni štab ARK-a je sredinom 1992. preuzeo sve funkcije Skupštine ARK-a.

⁶⁵⁰ DP P153, Odluka Ministarstva za narodnu odbranu Srpske Republike BiH od 16. aprila 1992.

⁶⁵¹ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, Odluka od 4. maja 1992., str. 1-2.

⁶⁵² DP P227, Službeni glasnik ARK-a, Odluka od 4. maja 1992., str. 1-2. Predsjednici svih opštinskih kriznih štabova bili su odgovorni za provođenje mobilizacije i razoružavanja na područjima na kojima su bili nadležni.

⁶⁵³ DP P166, dokument CSB-a od 4. maja 1992. kojim se svim SJB-ovima prosljeđuje odluka ARK-a od 4. maja.

⁶⁵⁴ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 8. maja 1992., str. 5-6. Savjet za narodnu odbranu Skupštine opštine Prijedor, na primjer, usvojio je sljedeći zaključak na svojoj 2. sjednici, održanoj 5. maja 1992.: "Pozivaju se sve paravojne formacije i pojedinci koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju da isto odmah, a najkasnije do 11. maja 1992. godine do 15,00 časova, predaju Stanici javne bezbjednosti Prijedor ili njenom najbližem odjeljenju. Po isteku ovog roka, nadležni organi će vršiti pretres i oduzimanje naoružanja i municije uz primjenu najrigoroznijih sankcija": DP P1190, Zapisnik sa 2. sjednice Savjeta za narodnu odbranu Skupštine opštine Prijedor, održane dana 5. maja 1992.

241. Opštinski organi vlasti u ARK-u raspravljali su o odluci od 4. maja 1992. i tražili njeno provođenje.⁶⁵⁵

(ii) Odluka od 9. maja 1992.

242. Nakon što je osnovan, Krizni štab ARK-a je 9. maja 1992. izdao uputstva predsjednicima savjeta za narodnu odbranu da preduzmu radnje na provođenju procesa razoružavanja:

Ponovo apelujemo da predsjednici Savjeta za narodnu odbranu odmah preduzmu radnje oko razoružavanja paravojnih formacija i pojedinaca koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju. Oružje treba da se preda najbližoj Stanici javne bezbjednosti najkasnije do 11. maja 1992. godine do 15,00 časova. Prema onima koji odbiju da vrate oružje bit će preduzete *najstrožije mjere*.⁶⁵⁶

243. Krizni štab ARK-a je rok za predaju oružja od 11. maja 1992., koji je postavljen u odlukama od 4. maja, odnosno 9. maja 1992., produžio do 14. maja 1992.⁶⁵⁷ Shodno tome, rok za predaju oružja produžen je i u opštinama ARK-a.⁶⁵⁸

(iii) Odluke od 13/14. maja 1992.

244. Na sjednicama Kriznog štaba ARK-a održanim 13. i 14. maja 1992., CSB je dobio zvanične upute da izvrši odluke Kriznog štaba ARK-a o razoružavanju.⁶⁵⁹ U skladu s tim, načelnik CSB-a Stojan Župljanin je 14. maja 1992. izdao direktivu SJB-ovima da sačine planove za oduzimanje nezakonito posjedovanog oružja, municije i eksploziva. Te su planove morali dostaviti CSB-u na odobrenje. Pored toga, CSB-u su trebali da šalju dnevne izvještaje o rezultatima kampanje razoružavanja. Što se tiče izvršenja planova, u naređenju je bilo konkretno navedeno da odluku o

⁶⁵⁵ Krizni štab opštine Teslić je na sastanku održanom 6. maja 1992. takođe usvojio odluku od 4. maja 1992. i zaključio: "Pozivaju se sve paravojne formacije i pojedinci koji nelegalno posjeduju naoružanje i municiju da isto odmah, a najduže do 11. 5. 1992. godine do 15 časova predaju opštinskom štabu TO ili najbližoj vojnoj jedinici. Po isteku ovog roka, nadležni organi će vršiti pretres i oduzimanje naoružanja i municije uz primjenu najrigoroznijih sankcija... Izvršilac: Vojna policija i radnici milicije": DP P1925, Dnevni red za 6. maj 1992. U Bosanskom Petrovcu, o razoružavanju paravojnih formacija i građana koji nezakonito posjeduju oružje raspravljalo se na 18. sjednici opštinskog Kriznog štaba. Za provođenje razoružavanja zaduženi su opštinski SJB, TO i Petrovačka brigada, ako bude neophodno: DP P1808, Zapisnik sa 18. sjednice Kriznog štaba opštine Petrovac održane 23. maja 1992. *Vidi*, na primjer, DP P1190, Zapisnik sa 2. sjednice Savjeta za narodnu odbranu Skupštine opštine Prijedor održane 5. maja 1992.; DP P190, Zaključci Kriznog štaba opštine Sanski Most usvojeni 11. maja 1992.; DP P.196, Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ održane 13. i 14. maja 1992.

⁶⁵⁶ Naglasak dodat. *Vidi*, na primjer, DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 9. maja 1992., str. 13-14.

⁶⁵⁷ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 11. maja 1992., str. 15-16.

⁶⁵⁸ Na primjer, DP P196, Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba opštine Ključ održanog 13. i 14. maja 1992., stavka 1; DP P1406, depeša CSB-a upućena svim SJB-ovima, s datumom od 11. maja 1992.; DP P631, Redovni borbeni izvještaj komande 5. korpusa od 12. maja 1992.

⁶⁵⁹ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 13. i 14. maja 1992., str. 17-20.

razoružavanju mogu provoditi samo ovlaštena službena lica i pripadnici vojne policije Banjalučkog korpusa.⁶⁶⁰

245. U skladu s tim odlukama, SJB-ovi su sastavljali planove i izvještaje o provođenju razoružavanja u opštinama ARK-a i slali ih CSB-u.⁶⁶¹

(iv) Odluka od 18. maja 1992.

246. Kao što se vidi iz gorenavedenog, odluke o razoružavanju od 4. i 9. maja 1992. izričito su se odnosile na “paravojne formacije” i “pojedince koji nelegalno posjeduju naoružanje”. Dana 18. maja 1992., Krizni štab ARK-a je pobliže objasnio koje pojedince treba razoružati:

Sve formacije koje nisu u sastavu vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili Centra službi bezbjednosti Banjaluka na području Autonomne Regije krajina smatraju se paravojnim i moraju se razoružati.

Svi oni koji se ne nalaze u sastavu oružanih snaga Srpske Republike Bosne i Hercegovine i njene milicije moraju vratiti oružje.⁶⁶²

U ovoj odluci, CSB-u je izdata i uputa da sastavi pismena uputstva za razoružavanje paravojnih formacija.⁶⁶³ Za provođenje te odluke bile su zadužene vojna i civilna policija. U skladu s tom odlukom, načelnik CSB-a Stojan Župljanin naredio je svim SJB-ovima da izvještavaju CSB o toku operacija razoružavanja. U toj naredbi nalazila su se detaljna uputstva o tome šta ti izvještaji treba da sadrže.⁶⁶⁴ Opštinski SJB-ovi su, shodno tom naređenju, podnosili izvještaje CSB-u o operacijama koje su provedene u njihovim zonama odgovornosti.⁶⁶⁵

247. Premda se odluke o razoružavanju od 4., 9. i 18. maja 1992. nisu izričito odnosile samo na nesrbe, operacije razoružavanja su provođene selektivno samo nad njima.⁶⁶⁶ Pored toga, na opštinskom

⁶⁶⁰ DP P195, Naređenje koje je CSB Banja Luka uputio svim SJB-ovima, s datumom od 14. maja 1992.; dana 25. maja 1992., CSB je podsjetio sve SJB-ove na to naređenje: “urgiramo na obaveze naložene našom depešom broj i datum gornji /dostava planova oduzimanja nelegalnog posjedovanja oružja i municije i svakodnevno izvještavanje o rezultatima planiranih aktivnosti/”: DP P1221.

⁶⁶¹ DP P717, Izvještaj o sabirnim centrima u opštini Bosanski Novi; DP P1209, Zapisnik sa 4. sjednice Savjeta za narodnu odbranu Skupštine opštine Prijedor održane 15. maja 1992.; DP P1288, dokument koji je SJB Prijedor uputio CSB-u od 5. jula 1992.; DP P1214, dokument koji je SJB Prijedor uputio CSB-u od 18. maja 1992.; DP P680, Izvještaj o toku razoružavanja paravojnih formacija na području SJB Sanski Most od 15. juna 1992. *Vidi*, na primjer, DP P1309, dokument koji je SJB Prijedor uputio CSB-u od 2. avgusta 1992.; DP P1226, dokument koji je SJB Prijedor uputio CSB-u od 26. maja 1992.

⁶⁶² DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 18. maja 1992., str. 21-22, stavka 4.

⁶⁶³ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 18. maja 1992., str. 21-22, stavka 5.

⁶⁶⁴ DP P271, dokument koji je CSB uputio svim SJB-ovima 1. /mjesec nečitljiv/ 1992. godine.

⁶⁶⁵ DP P699, dokument SJB-ova od 10. jula 1992.

⁶⁶⁶ *Vidi* par. 90 *supra*.

nivou, rokovi za razoružavanje su obično korišteni kao izgovor za napad na nesrpska sela u cilju osiguranja kontrole bosanskih Srba širom ARK-a.⁶⁶⁷

(c) Preseljenje nesrpskog stanovništva

248. Druga mjera koja je preduzeta u cilju provođenja Strateškog plana bila je preseljenje nesrpskog stanovništva. Ono je obuhvatalo trajno protjerivanje nesrpskih stanovnika iz ARK-a i naseljavanje tog područja bosanskim Srbima koji su izbjegli iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine i Hrvatske.⁶⁶⁸ Tu politiku preseljenja na području Bosanske krajine koordinirao je na regionalnom nivou Krizni štab ARK-a. Odluke Kriznog štaba ARK-a o preseljenju nesrba jesu pokazatelj njegovog učešća u provođenju Strateškog plana. U prilog tom zaključku govori analiza koja slijedi.

249. Politika preseljenja koju je zagovarao Krizni štab ARK-a izložena je u dvjema odlukama objavljenim u maju 1992. Dana 28. maja 1992., Krizni štab ARK-a je izjavio:

Ukoliko žele da napuste, odnosno da se isele sa područja Autonomne Regije krajina, pripadnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti, odnosno stranke SDA i HDZ zajedno sa predstavnicima Autonomne Regije krajina moraju omogućiti ugroženom srpskom narodu nad kojim se vrši neviđen genocid, kolektivno preseljenje u njihova mjesta, tj. mora se omogućiti razmjena po principu reciprociteta.⁶⁶⁹

Sljedećeg dana, 29. maja 1992., Krizni štab ARK-a je izjavio:

Odlučeno je da se svim Muslimanima i Hrvatima, koji to žele, omogući iseljavanje sa područja Autonomne Regije krajina, ali pod uslovom da se i Srbima, nastanjenim van srpskih autonomnih oblasti i regija, takođe dozvoli preseljavanje na teritorije Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Autonomne Regije krajine. Na ovaj način organizovano bi se izvršila razmjena stanovništva, tačnije, njegovo preseljavanje iz jednih u druge krajeve bivše SR BiH.⁶⁷⁰

250. Opštinski organi iz sastava ARK-a razmatrali su odluku Kriznog štaba ARK-a od 29. maja 1992. i zahtijevali su njeno provođenje. Skupština opštine Petrovac je 3. juna 1992. donijela odluku da formira odbor za provođenje te odluke.⁶⁷¹ Dana 4. juna 1992., Skupština opštine Ključ objavila je odluku o kriterijima i uslovima pod kojima bi se onim građanima koji žele da napuste opštinu dozvolio odlazak.⁶⁷² Dana 23. juna 1992., Krizni štab opštine Sanski Most izjavio je da opštinski predstavnici zaduženi za preseljenje stanovništva moraju da izvještavaju rukovodstvo ARK-a:

⁶⁶⁷ *Vidi* IX.D.2., "Razaranje". *Vidi* i par. 104 *supra*.

⁶⁶⁸ *Vidi* IX.C.2., "Deportacija i nehumana djela".

⁶⁶⁹ *Vidi*, na primjer, DP P211, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 28. maja 1992.

⁶⁷⁰ DP P227, Službeni glasnik ARK-a, zaključci usvojeni na sastanku Kriznog štaba ARK-a održanom 29. maja 1992., str. 41, stavka 1; prema DP P240, Krizni štab ARK-a izdao je još jednu odluku 10. juna 1992., u kojoj je stajalo sljedeće: "Iz područja Autonomne Regije krajina dobrovoljno, odnosno po sopstvenoj volji se mogu iseljavati samo žene, djeca i starci. [...] navedene aktivnosti treba obaviti u saradnji sa dobrotvornim društvima": DP P240, depeša CSB-a od 12. juna 1992., kojom se svim SJB-ovima naređuje da provedu odluku Kriznog štaba ARK-a od 10. juna 1992.

⁶⁷¹ DP P1869, Zapisnik sa 24. sjednice Kriznog štaba opštine Petrovac održane 3. juna 1992.

⁶⁷² DP P957, Saopštenje Skupštine opštine Ključ od 4. juna 1992.

Zadužuje se svaka opština sa teritorije Autonomne Regije krajina da imenuje po jednog predstavnika za pitanja preseljenja i zamjene stanovništva i zarobljenika te da iste dostavi na telefaks Voji Kuprešaninu.⁶⁷³

251. Prema jednom izvještaju koji su CSB-u podnijeli Komisija za obilazak opština, te SJB-ovi opština Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, preseljavanjem bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz Bosanske krajine izvršavane su kako odluke Kriznog štaba ARK-a o preseljenju, tako i naknadne odluke opština kojima se provodila ta politika. U tom je izvještaju objašnjeno da su SJB-ovi u Prijedoru, Bosanskom Novom i Sanskom Mostu proveli te odluke tako što su izdavali rješenja za odlazak i odjavu prebivališta onima koji su odlazili s teritorije Bosanske krajine.⁶⁷⁴

252. U izvještaju 1. KK od 1. juna 1992. potvrđuje se provođenje politike Kriznog štaba ARK-a u pogledu razmjene stanovništva na tom području:

Na području Banjalučke regije [...] Deo muslimanskog i hrvatskog stanovništva se iseljava, a i regija Bosanske krajine donela je odluku da im se omogući iseljavanje pod uslovom da se dozvoli iseljavanje Srba iz centralne Bosne i mesta sa pretežno muslimanskim i hrvatskim stanovništvom. Za one koji se iseljavaju zabranjuje se svaki kasniji povratak.⁶⁷⁵

253. Dana 3. juna 1992., Krizni štab ARK-a je usvojio odluku kojom je ljudima zabranjen odlazak iz ARK-a s više od tri stotine njemačkih maraka.⁶⁷⁶ Shodno tome, CSB je izdao uputstva svim SJB-ovima da od ljudi koji su odlaze iz ARK-a oduzimaju novac koji je premašivao taj iznos.⁶⁷⁷

254. Dana 12. juna 1992., Krizni štab ARK-a je u Banjoj Luci osnovao Agenciju za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara, koja je pomagala u provođenju politike preseljenja.⁶⁷⁸ Na nivou opština osnivane su i druge agencije.⁶⁷⁹ Opštinske agencije širom ARK-a, zajedno s drugim

⁶⁷³ DP P690, Zaključci Kriznog štaba opštine Sanski Most usvojeni nasljednici održanoj 23. juna 1992.

⁶⁷⁴ DP P717, Izvještaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima, podnesen CSB-u.

⁶⁷⁵ DP P380, Informacija o trenutnoj političko-bezbjednosnoj situaciji koju je sastavila komanda 1. KK, od 1. juna 1992.

⁶⁷⁶ "Fizička lica koja odlaze iz Autonomne Regije krajina mogu iznijeti najviše 300 DM, ili odgovarajuću valutu do tog iznosa", DP P227, Službeni glasnik ARK-a, Odluka od 3. juna 1992.

⁶⁷⁷ DP P294, depeša CSB-a od 31. jula 1992. *Vidi*, na primjer, DP P226, Saopštenje na radiju.

⁶⁷⁸ DP P242, Odluka o osnivanju Agencije za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara za Autonomnu Regiju krajina od 12. juna 1992.; *vidi*, na primjer, "Da se odmah formira Agencija koja će raditi na problemima preseljenja stanovništva": DP P227, Službeni glasnik ARK-a, odluka Kriznog štaba ARK-a od 26. maja 1992., stavka 5; *vidi*, na primjer, DP P288, nacrt novinskog članka; DP 292, članak iz lista *Glas* od 28. jula 1992. Krizni štab imenovao šefa Agencije: DP P241, Odluka o imenovanju prof. Vojinović Miloša iz Glamoča, za šefa Agencije za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara za Autonomnu Regiju krajina, s datumom 12. juni 1992. *Vidi* i IX.C.2., "Deportacija i nehumana djela".

⁶⁷⁹ DP P1856, Odluka Skupštine opštine Petrovac, 28. oktobar 1992.; DP P1844, Zapisnik sa 45. sjednice Povjereništva Skupštine opštine Petrovac održane 3. avgusta 2003.; *vidi* DP P221, Izvod iz zapisnika sa 37. sjednice Ratnog povjereništva opštine Kotor-Varoš održane 26. jula 1992.; DP P2219, Zaključci Ratnog predsjedništva opštine Kotor-Varoš od 25. jula 1992.; DP P2217, *Bilten Ratnog predsjedništva opštine Kotor-Varoš od 24. jula 1992.* Agencija za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara bila je poznata kao 'Brđaninova agencija', a vodila ju je 'Perka': *vidi* par. 552 *infra*. *Vidi* i Amir Džonlić, T. 2458.

nadležnim ustanovama, bile su zadužene za utvrđivanje procedure za preseljenje.⁶⁸⁰ Odlazak nesrba iz ARK-a morale su odobriti te nadležne ustanove. Da bi dobili dozvolu za odlazak s teritorije ARK-a, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati su obično morali da se "odjave" iz svojih prebivališta i prepisu svu svoju imovinu na Srpsku Republiku BiH bez naknade ili, u manjem broju slučajeva, da razmijene svoju imovinu za imovinu koja se nalazila izvan ARK-a.⁶⁸¹

255. Odluke Kriznog štaba ARK-a o preseljenju osigurale su trajno uklanjanje nesrba s teritorije ARK-a. Premda se u odlukama ARK-a tražio dobrovoljni pristanak i reciprocitet, preseljenje nesrba bilo je djelimično posljedica nepodnošljivih uslova koje su im nametnule vlasti bosanskih Srba, koji su obuhvatali granatiranje, pljačkanje i razaranje gradova i kuća nesrba, otpuštanje s posla i druga krivična djela izvršena nad nesrbima u sklopu provođenja Strateškog plana.⁶⁸²

2. Zaključci

256. Otpuštanje radnika nesrba s posla, razoružavanje nesrba i preseljenje nesrpskog stanovništva bile su operativne mjere preduzete u sklopu provođenja Strateškog plana. Pretresno vijeće se u potpunosti uvjerilo da je Krizni štab ARK-a odgovoran za upravljanje i koordinaciju provođenja tih mjera na teritoriji ARK-a. Provođenje tih mjera osiguralo je kontrolu bosanskih Srba širom ARK-a i omogućilo ostvarenje Strateškog plana na tom području. Prema tome, Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su odluke Kriznog štaba ARK-a u tri gorepomenute oblasti značajno doprinijele vršenju zločina nad nesrbima u Bosanskoj krajini tokom perioda na koji se odnosi Optužnica.

⁶⁸⁰ Prema izvještaju koji su CSB-u podnijeli Komisija za obilazak opština i Prijedor, SJB-ovi u Bosanskom Novom i Sanskom Mostu izdavali su rješenja za odlazak i odjavu prebivališta onima koji su odlazili s teritorije Bosanske krajine.

⁶⁸¹ DP P1855, Odluka Skupštine opštine Petrovac od 28. oktobra 1992.; DP P1843, Saopštenje Skupštine opštine Petrovac; DP P1006, Zapisnik u vezi s odlaskom stanovništva iz opštine Ključ, 31. juli 1992.; DP P1007, Odluka o kriterijima za mogućnost iseljenja sa područja opštine Ključ koju je usvojila Skupština opštine Ključ na sjednici održanoj 30. jula 1992.; DP P696, Odluka o kriterijima za mogućnost iseljenja sa područja opštine od 2. jula 1992.

⁶⁸² *Vidi* IX.A.2., "Istrebljenje i hotimično lišavanje života"; IX.B.2., "Mučenje"; IX.D.2., "Razaranje".

VII. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST

257. Tužilac kumulativno tereti optuženog za zločine u tačkama od 1 do 12 po različitim vidovima odgovornosti. Ti su vidovi sljedeći:

1. Odgovornost po članu 7(1) Statuta za:

(i) svjesno i hotimično učešće u UZP-u,⁶⁸³ i

(ii) planiranje, podsticanje, naređivanje ili pomaganje i podržavanje, na neki drugi način, planiranja, pripreme ili izvršenja krivičnih djela za koja se tereti u Optužnici;⁶⁸⁴ i

2. Odgovornost po članu 7(3) Statuta za zločine koje su izvršile osobe podređene optuženom dok se on nalazio na nadređenom položaju u vlasti.⁶⁸⁵

A. Odgovornost po članu 7(1) Statuta

1. Udruženi zločinački poduhvat

258. Premda se u članu 7(1) Statuta ne pominje izričito UZP, Pretresno vijeće je uvjeren da, u skladu s praksom Međunarodnog suda, osobe koje doprinesu vršenju zločina u sklopu ostvarenja zajedničkog zločinačkog cilja podliježu krivičnoj odgovornosti za jedan vid "činjenja" zločina shodno članu 7(1) Statuta, ako su ispunjeni određeni uslovi.⁶⁸⁶ U praksi ovog Međunarodnog suda postoje tri različite kategorije UZP-a.⁶⁸⁷

⁶⁸³ Optužnica, par. 27.1-27.4. U svojoj odluci po pravilu 98bis, Pretresno vijeće je konstatovalo da optužba iz tačke 1 (genocid) nije bila osnovana u kontekstu treće kategorije UZP-a, *vidi*, par. 30, par. 55-57. Tužilaštvo je uložilo žalbu na tu odluku i Žalbeno vijeće je preinačilo odluku Pretresnog vijeća da se optuženi oslobodi optužbe po tački 1 Optužnice (genocid) u pogledu odgovornosti za treću kategoriju UZP-a: "Odluka po interlokutornoj žalbi", 19. mart 2004., par. 12. – Izrazi "doktrina zajedničkog cilja" i "udruženi zločinački poduhvat", korišteni su naizmjenično, jer označavaju isti oblik odgovornosti. Prednost se daje potonjem izrazu – udruženi zločinački poduhvat, *vidi Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića i Dragoljuba Ojdanića*, IT-99-37-AR72, "Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost – Udruženi zločinački poduhvat", 21. maj 2003., par. 36 (dalje u tekstu: Odluka po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*).

⁶⁸⁴ Optužnica, par. 33, par. 27.4.

⁶⁸⁵ Optužnica, par. 34.

⁶⁸⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 190; *Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*, predmet br. IT-98-32-A, Presuda, 25. februar 2004. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*), par. 95; Odluka po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 20; *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25-A, Presuda, 17. septembar 2003. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*), par. 28-32, par. 73.

⁶⁸⁷ Prema Žalbenom vijeću, prvu kategoriju UZP-a čine "predmeti u kojima svi saoptuženi, djelujući u skladu sa zajedničkim planom, posjeduju istu zločinačku namjeru; na primjer, formulisanje plana među saizvršiocima da se ubije, kada, sprovodeći u život taj zajednički plan (čak i ako svaki od saizvršilaca izvršava različitu ulogu u okviru plana), oni svi ipak imaju namjeru da ubiju. Objektivni i subjektivni preduslovi za pripisivanje krivične odgovornosti učesniku koji nije, ili se ne može dokazati da je, izvršio ubistvo su sljedeći: (i) optuženi mora dobrovoljno učestvovati u jednom aspektu zajedničkog plana (na primjer, izvršiti nefatalni nasilni čin nad žrtvom, ili pružiti presudnu pomoć saizvršiocima ili pomagati njihove aktivnosti); i (ii) optuženi, čak i ako osobno ne izvrši ubistvo, mora ipak namjeravati taj rezultat." Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 196.

259. Pretresno vijeće ponavlja svoju konstataciju iz Odluke po pravilu 98*bis* da su navodi u Optužnici ograničeni samo na alternativno terećenje po prvoj i trećoj kategoriji UZP-a.⁶⁸⁸ Vijeće će se, stoga, pozabaviti samo tim dvjema kategorijama UZP-a.

260. I za prvu i za treću kategoriju UZP-a, tužilac mora dokazati:⁶⁸⁹

1. da je postojalo više osoba;
2. da je postojao zajednički plan, zamisao ili nakana (dalje u tekstu: zajednički plan) koji predstavlja ili uključuju činjenje krivičnog djela sankcionisanog Statutom; i
3. da je optuženi učestvovao u zajedničkom planu koji je obuhvatao činjenje nekog od krivičnih djela sankcionisanih Statutom.

261. Više osoba ne mora biti organizovano u vojnu, političku ili upravnu strukturu.⁶⁹⁰

262. Mora se dokazati da je postojao zajednički plan koji predstavlja ili doseže stepen sporazuma ili dogovora između dvije ili više osoba o činjenju konkretnog krivičnog djela.⁶⁹¹ Nije potrebno da taj plan bude unaprijed dogovoren, nego se može improvizovati na licu mjesta, a zaključak o njegovom postojanju izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi provele taj plan u djelo.⁶⁹² Pored toga, zajednički plan ne mora biti izričito formulisan, nego se njegovo postojanje može izvesti iz svih okolnosti.⁶⁹³

Druga kategorija UZP-a "je umnogome slična onome gore navedenom i obuhvata tzv. predmete "koncentracionih logora". Koncept zajedničke nakane primijenjen je u slučajevima gdje se teretilo za krivična djela za koja se tvrdilo da su ih počinili pripadnici vojnih ili administrativnih jedinica poput onih koje su upravljale koncentracionim logorima, to jest grupe osoba koje su djelovale na osnovu organizovanog plana": Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 202. Treća kategorija UZP-a "obuhvata predmete u kojima je postojao zajednički plan da se slijedi jedan način ponašanja gdje jedan od izvršitelja počinu djelo koje je, iako van zajedničkog plana, ipak prirodna i predvidiva posljedica izvršenja te zajedničke nakane. Primjer za to bio bi zajednička namjera koju dijeli cijela grupa da se pripadnici neke etničke grupe prisilno uklone iz njihovog grada, sela ili regije (da se izvrši "etničko čišćenje") sa posljedicom da se, u toku izvršenja toga, jedna ili više žrtava ustrijeli i ubije. Iako ubistvo možda nije bilo izričito priznato kao dio zajedničkog plana, ipak je bilo predvidivo da bi prisilno odvođenje civila pred nišanima oružja moglo rezultirati smrću jednog ili više tih civila. Krivična odgovornost može se pripisati svim učesnicima zajedničkog poduhvata kada je rizik da bi moglo doći do smrti bio predvidiva posljedica izvršenja zajedničkog plana i kada se istovremeno optuženi prema tom riziku odnosio bilo bezobzirno bilo indiferentno": Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 204. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 95-101.

⁶⁸⁸ Odluka po pravilu 98 *bis*, par. 24.

⁶⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 95-101.

⁶⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

⁶⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 66; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 97 i 99; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 80-82. Pretresno vijeće tumači Drugostepenu presudu u predmetu *Krnojelac* (par. 95-97) tako da je u njoj postavljen uslov da se za prvu i treću kategoriju UZP-a traži dogovor između optuženog i glavnih izvršilaca, dok se manje ili više formalan dogovor između učesnika u drugoj kategoriji UZP-a ne traži, pod uslovom da je dokazano njihovo učešće u sistemu zlostavljanja. Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 158; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 196-198, 204-205; "Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice", par. 44;

⁶⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

⁶⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 80.

263. Individualna krivična odgovornost za učešće u UZP-u ne proizilazi iz pukog učesništva u zločinačkom poduhvatu. Da bi snosio krivičnu odgovornost, optuženi mora da preduzme radnju kojom doprinosi provođenju zajedničkog plana.⁶⁹⁴ Učesnici UZP-a mogu da doprinesu zajedničkom planu u različitim svojstvima. Zapravo, izraz "učešće" definisan je široko i može imati oblik pomaganja ili pružanja doprinosa provođenju zajedničkog plana.⁶⁹⁵ Učešće neposredno i posredno i indirektno učestvovanje. Učešće optuženog u krivičnom djelu mora predstavljati kariku u lancu uzročnosti.⁶⁹⁶ To znači da tužilac mora dokazati barem da je optuženi djelovao u cilju provođenja zločinačkog plana. Međutim, nije nužno da učešće bude *conditio sine qua non*, ili da do krivičnog djela ne bi došlo da nije bilo učešća optuženog.⁶⁹⁷

264. Uslovi u pogledu *mens rea* za odgovornost po prvoj i trećoj kategoriji UZP-a su različiti. Prva kategorija UZP-a zahtijeva da svi učesnici UZP-a dijele istu zločinačku namjeru.⁶⁹⁸ Pretresno vijeće prihvata da, premda UZP može imati više različitih zločinačkih ciljeva, tužilac ne mora pokazati da se svaki učesnik složio sa svakim izvršenim zločinom.⁶⁹⁹ Međutim, neophodno je da tužilac dokaže da je između onog člana UZP-a koji je fizički izvršio relevantno krivično djelo za koje tereti optužnica i osobe koja je za taj zločin odgovorna na osnovu UZP-a postojao zajednički plan da se počini barem to konkretno krivično djelo.⁷⁰⁰ Da bi se utvrdila odgovornost na osnovu prve kategorije UZP-a, potrebno je pokazati da je optuženi (i) dobrovoljno učestvovao u jednom aspektu zajedničkog plana, i da je (ii) namjeravao da dođe do te zločinačke posljedice, čak i ako nije fizički izvršio krivično djelo.⁷⁰¹

265. Odgovornost po trećoj kategoriji UZP-a, to jest za krivično djelo izvan okvira dogovorenog zajedničkim planom, koje izvrše jedan ili više članova UZP-a, postoji samo (i) ako je krivično djelo za koje se terete bilo prirodna i predvidiva posljedica provođenja tog poduhvata, i (ii) ako je optuženi bio svjestan da je takav zločin moguća posljedica provođenja tog poduhvata i sa takvom sviješću

⁶⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 158, gdje se pominje Odluka po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 23, 26.

⁶⁹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227. Pretresno vijeće ponavlja svoju konstataciju iz Odluke po pravilu 98 bis, par. 26, da "se za argument odbrane da je jedan od uslova za dokazivanje udruženog zločinačkog poduhvata da se dokaže 'neposredno' učešće optuženog ne može naći uporište u sudskoj praksi ovog Međunarodnog suda".

⁶⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 199, gdje se pominje predmet *Ponzano* (Suđenje *Feursteinu i drugima*, Suđenja za ratne zločine održana u Hamburgu, Njemačka, Presuda od 24. avgusta 1948.)

⁶⁹⁷ *Ibid.*

⁶⁹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 196; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 84; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 160, gdje se pominje Izdvojeno mišljenje sudije Davida Hunta u Odluci po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 29.

⁶⁹⁹ "Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice", par. 44; Suđenja glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946. (dalje u tekstu: *Nimberška presuda*), sv. XXII, str. 468.

⁷⁰⁰ "Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice", par. 44. Ako se optuženi s jednom osobom dogovorio da izvrši neko konkretno krivično djelo, a s drugom osobom da izvrši drugo krivično djelo, onda bi bilo primjerenije da se govori o dva zasebna UZP-a. Pretresno vijeće je od obje strane tražilo da se izjasne po ovom pitanju. Tužilaštvo i odbrana složile su se s tim zaključkom: Završni podnesak tužioca, Dodatak A, par. 2; Završni podnesak obrane, str. 117-118.

⁷⁰¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 196.

učestvovao u poduhvatu.⁷⁰² Prvi element jeste objektivni element krivičnog djela i on ne ovisi o stanju svijesti optuženog. Drugi element je subjektivno stanje svijesti optuženog koje tužilac mora dokazati.⁷⁰³

2. Drugi vidovi odgovornosti po članu 7(1) Statuta

266. Pretresno vijeće primjećuje da optuženi nije okrivljen za “činjenje” krivičnih djela iz tačaka od 1 do 12 Optužnice osim u kontekstu njegovog učešća u UZP-u koje mu se stavlja na teret,⁷⁰⁴ pa će stoga svoju diskusiju ograničiti na druge vidove odgovornosti predviđene članom 7(1) Statuta.

267. Da bi se utvrdila individualna krivična odgovornost za planiranje, podsticanje, naređivanje i pomaganje i podržavanje, na neki drugi način, planiranja, pripreme ili izvršenja nekog od krivičnih djela iz članova 2 do 5 Statuta, traži se dokaz da je glavni izvršilac (ili izvršioci) zaista izvršio dotično krivično djelo.⁷⁰⁵

⁷⁰² "Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice", par. 30. Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* definisalo je relevantno stanje svijesti na razne načine. Prvo je s tim u vezi navelo sljedeće: “Krivična odgovornost može se pripisati svim učesnicima zajedničkog poduhvata kada je rizik da bi moglo doći do smrti bio predvidiva posljedica izvršenja zajedničkog plana i kada se istovremeno optuženi prema tom riziku odnosio bilo bezobzirno bilo indiferentno”: Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 204. Relevantno stanje svijesti je potom rezimirano na sljedeći način: “Ono što se traži je stanje svijesti u kome je neka osoba, iako nije namjeravala prouzročiti izvjesni rezultat, bila svjesna da će akcije grupe najvjerojatnije dovesti do tog rezultata, a ipak je svojom voljom pristala na taj rizik. Drugim riječima, traži se takozvani *dolus eventualis* (u nekim nacionalnim pravnim sistemima zvan “smotreni nehaj”): Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 220. U trećem primjeru, relevantno stanje svijesti je rezimirano na sljedeći način: “[...] do odgovornosti za krivično djelo različito od onog koje je dogovoreno zajedničkim planom dolazi samo ako je, u uslovima tog slučaja, (i) bilo *predvidivo* da će jedan ili drugi pripadnici grupe počinuti takvo krivično djelo i (ii) optuženi je *hotimično pristao na taj rizik*”: Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 228 (naglasak u originalu). S tim u vezi, *vidi* i Izdvojeno mišljenje sudije Davida Hunta u Odluci po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 9. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 32.

⁷⁰³ "Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice", par. 31: “Stanje svijesti optuženog koje optužba treba dokazati razlikuje se, dakle, zavisno od toga da li je zločin za koji se tereti: (a) bio u *okvirima* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ili je (b) izašao *van okvira* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ali je ipak bio prirodna i predvidiva posljedica tog poduhvata. Ukoliko je zločin za koji se tereti bio u okvirima cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati da je optuženi sa osobom koja je lično počinila zločin dijelio stanje svijesti potrebno za taj zločin. Ukoliko je zločin za koji se optuženog tereti bio van okvira cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati samo to da je optuženi bio svjestan činjenice da je dodatni zločin moguća posljedica sprovođenja toga poduhvata i da je, sa takvom sviješću hotimično u njemu učestvovao i pridonio tom poduhvatu.”

⁷⁰⁴ *Vidi* Optužnicu, par. 33.

⁷⁰⁵ Što se tiče 'planiranja', *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 473; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 278; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 386. Što se tiče “podsticanja”, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 482; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 280; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 601; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 387. U vezi s 'naređivanjem', implicitno, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 445. U vezi s “pomaganjem i podržavanjem”, implicitno, *vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 229; Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 164; Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 352; Prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 235, 249; Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 70; Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 63; Prvostepenu presudu u predmetu *Simić*, par. 161.

(a) Planiranje

268. Planiranje podrazumijeva da jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi provođenja.⁷⁰⁶ Pored toga, mora se dokazati da je optuženi, posredno ili neposredno, namjeravao da dođe do izvršenja dotičnog krivičnog djela.⁷⁰⁷ Optuženi za kojeg se utvrdi da je počinio krivično djelo ne može istovremeno biti osuđen i za planiranje tog djela.⁷⁰⁸ Međutim, učešće u planiranju se može uzeti u obzir kao otežavajuća okolnost.⁷⁰⁹

(b) Podsticanje

269. Podsticati znači navoditi drugu osobu da izvrši neko krivično djelo.⁷¹⁰ Podsticanje se može izvršiti i činjenjem i nečinjenjem, a obuhvata i eksplicitno i implicitno ponašanje.⁷¹¹ Potrebno je dokazati *nexus* između podsticanja i izvršenja.⁷¹² Nije potrebno pokazati da krivično djelo ne bi bilo izvršeno da nije bilo učešća optuženog;⁷¹³ dovoljno je dokazati da je podsticanje bilo faktor koji je jasno doprinio ponašanju drugih osoba koje su izvršile dotično krivično djelo.⁷¹⁴ Dalje, treba pokazati

⁷⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 480, što je ponovljeno u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, par. 601; Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 279; Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 386; i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Naletilić*, par. 59.

⁷⁰⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 278; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 386.

⁷⁰⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 386.

⁷⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 443.

⁷¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 482; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 601; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387.

⁷¹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280.

⁷¹² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280.

⁷¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387; Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 168.

⁷¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252.

⁷¹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252.

⁷¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 601; Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 168.

⁷¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 483; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281-282; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388.

⁷¹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281.

⁷¹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 282.

da je optuženi namjeravao isprovocirati ili navesti na izvršenje zločina ili je bio svjestan značajne mogućnosti da će vjerovatna posljedica njegovih postupaka biti izvršenje zločina.⁷¹⁵

(c) Naređivanje

270. Odgovornost za naređivanje zahtijeva dokaz da je neka osoba na položaju vlasti iskoristila tu vlast da bi drugu osobu nagnala da izvrši krivično djelo.⁷¹⁶ Nije potrebno pokazati postojanje zvaničnog odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i izvršioca; dovoljno je da optuženi posjeduje ovlasti da naredi izvršenje krivičnog djela i da se može razumno doći do zaključka da je optuženi te ovlasti i posjedovao.⁷¹⁷ Naređenje ne mora da bude ni u kakvoj posebnoj formi,⁷¹⁸ niti je potrebno da ga osoba na položaju vlasti izda direktno onoj osobi koja vrši krivično djelo.⁷¹⁹ Osoba koja izdaje naređenje mora posjedovati traženu *mens rea* za krivično djelo koje joj se stavlja na teret⁷²⁰ i mora biti svjesna značajne vjerovatnoće da će posljedica izvršenja ili provođenja tog naređenja biti izvršenje tog krivičnog djela.⁷²¹

(d) Pomaganje i podržavanje

271. Optuženi će snositi individualnu krivičnu odgovornost za pomaganje i podržavanje krivičnog djela po članu 7(1) ako se dokaže da je izvršio neku radnju koja je predstavljala praktičnu pomoć, poticaj ili moralnu podršku glavnom izvršiocu tog krivičnog djela.⁷²² Mora se dokazati da je glavni izvršilac izvršio djela za čije se pomaganje i podržavanje tereti optuženi.⁷²³ Nije potrebno da radnja kojom je pružena pomoć bude uzrok izvršenja krivičnog djela od strane glavnog izvršioca, ali ona mora imati značajan uticaj na njegovo izvršenje.⁷²⁴ Pomoć može biti pružena činjenjem ili nečinjenjem i do nje može doći prije, za vrijeme i poslije izvršenja djela od strane glavnog izvršioca.⁷²⁵ Položaj nadređenosti na kojem se nalazi neka osoba nije dovoljan da bi se na osnovu pukog prisustva te osobe na mjestu zločina zaključilo da je ona podsticala ili podržavala izvršenje tog krivičnog djela. Međutim,

⁷²⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 282.

⁷²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 41-42.

⁷²² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 163-164; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 352; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 235, par. 249; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 70-71; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, para. 102; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 63; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 161.

⁷²³ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 165. Žalbeno vijeće je smatralo da glavni izvršilac čak ne mora ni da bude svjestan doprinosa saučesnika: Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229.

⁷²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 102; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 223, 224, 249; Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 61; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 391; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 399; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 70.

⁷²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 48; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 391; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 285; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 63; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 256.

prisustvo nadređenog može se uzeti kao važan indikator podsticanja ili podrške.⁷²⁶ Optuženi može biti osuđen za pomaganje i podržavanje krivičnog djela koje zahtijeva posebnu namjeru čak i ako glavnom izvršiocu nije suđeno ili ako on nije identifikovan.⁷²⁷

272. *Mens rea* pomaganja i podržavanja sastoji se od znanja – u smislu svijesti – da djela koja vrši onaj koji pomaže i podržava doprinose vršenju krivičnog djela od strane glavnog izvršioca.⁷²⁸ Nije potrebno da onaj koji pomaže i podržava zna tačno koje se krivično djelo namjerava izvršiti ili je već izvršeno, pod uslovom da je svjestan za bar jedno od više krivičnih djela da će vjerovatno biti izvršeno, uključujući ono zaista izvršeno.⁷²⁹

273. Pored toga, onaj koji pomaže i podržava mora biti svjestan ključnih elemenata zločina koji čini glavni izvršilac, uključujući i stanje svijesti glavnog izvršioca. Međutim, onaj koji pomaže i podržava ne mora da ima istu namjeru kao glavni izvršilac.⁷³⁰

274. Činjenica da onaj koji pomaže i podržava ne dijeli istu namjeru s glavnim izvršiocem uopšte umanjuje njegovu vinost u poređenju s nekim ko je optužen da je djelovao u sklopu UZP-a i ko je imao istu namjeru kao i glavni izvršilac.⁷³¹

B. Krivična odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta⁷³²

1. Odgovornost po članu 7(3) uopšteno

275. Žalbeno vijeće je zastupalo sljedeći stav: “Načelo da vojni i drugi nadređeni mogu biti pozvani na krivičnu odgovornost za djela podređenih uvriježeno je u konvencionom i u običajnom pravu.”⁷³³ To vrijedi u kontekstu kako međunarodnih, tako i unutrašnjih oružanih sukoba.⁷³⁴ U praksi ovog

⁷²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 65. Pretresno vijeće u predmetu *Akayesu* proglasilo je gradonačelnika krivim za podržavanje na osnovu njegovog pasivnog prisustva na mjestu zločina, kao i njegovog prethodnog podstrekačkog ponašanja: Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 693.

⁷²⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 143.

⁷²⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 102; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 49.

⁷²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 50; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 63; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 255; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 246.

⁷³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 392.

⁷³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 71.

⁷³² Pretresno vijeće koristi izraz “krivična odgovornost nadređenog” umjesto izraza “komandna odgovornost” da bi jasno stavilo do znanja da je ta doktrina mjerodavna i za civilne i za vojne nadređene osobe.

⁷³³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195. U tekućem predmetu optuženi nije okrivljen kao vojni nadređeni, nego kao civilni nadređeni. Stoga Pretresno vijeće posmatra pravni navod iz paragrafa 195 Drugostepene presude u predmetu *Čelebići* u kontekstu člana 86(2) Dopunskog protokola I Ženevskih konvencija iz 1949., a ne u kontekstu člana 87(3), koji se odnosi na vojne nadređene. Pored toga, Pretresno vijeće primjećuje da je član 86(2) onaj koji se odnosi na uslov propusta da se preduzmu nužne mjere.

⁷³⁴ *Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure*, predmet br. IT-01-47-AR72, "Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost", 16. juli 2003. (dalje u tekstu: Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost u predmetu *Hadžihasanović i drugi*), par. 13 i 31; vidi i *Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure*,

Međunarodnog suda ustanovljen je sljedeći trodijelni kriterij za krivičnu odgovornost po članu 7(3) Statuta:

1. postojanje odnosa nadređeni-podređeni između nadređenog (optuženi) i izvršioca krivičnog djela;
2. optuženi je znao ili imao razloga da zna da će biti izvršeno ili da je već izvršeno krivično djelo; i
3. optuženi je propustio da preduzme neophodne i razumne mjere da spriječi krivično djelo ili da kazni izvršioca.⁷³⁵

276. Postojanje odnosa nadređeni-podređeni karakteriše formalni ili neformalni hijerarhijski odnos između nadređenog i podređenog.⁷³⁶ Hijerarhijski odnos može da postoji na osnovu *de jure* ili *de facto* položaja vlasti neke osobe.⁷³⁷ Odnos nadređeni–podređeni ne mora biti formalizovan ili nužno određen samo formalnim statusom.⁷³⁸ Unutar hijerarhije su mogući i posredni i neposredni odnosi podređenosti,⁷³⁹ pri čemu se mora dokazati efektivna kontrola nadređenog nad osobama koje su izvršile krivično djelo.⁷⁴⁰ Efektivna kontrola se definiše kao materijalna mogućnost da se spriječi ili kazni izvršavanje krivičnog djela.⁷⁴¹ Značajan uticaj nad podređenima ne doseže prag efektivne kontrole i po običajnom pravu nije dovoljan kao osnov za krivičnu odgovornost nadređenog.⁷⁴²

predmet br. IT-01-47-PT, "Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti", 12. novembar 2002. (dalje u tekstu: Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*), par. 178-179.

⁷³⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 346; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 189-198, 225-226, 238-239, 256, 263. Zaključke Pretresnog vijeća u vezi s prva dva elementa ovog kriterija podržalo je i Žalbena vijeće. Treći element kriterija nije bio obuhvaćen žalbom. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 69; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 294; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 401; Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 395; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 604; Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 314; Prvostepenu presudu u predmetu *Galić*, par. 173.

⁷³⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 303. *Vidi* i Komentar MKCK na Dopunski protokol I, par. 3544. U praksi Međunarodnog suda zastupan je stav da su indicije "stvarnog znanja" broj, vrsta i obim protivzakonitih djela; period tokom kojeg je dolazilo do protivzakonitih djela; broj i vrsta vojnika koji su u njima učestvovali; logistička podrška tim djelima, ako je bilo; geografska lokacija djela; rasprostranjenost djela; brzina operacija; *modus operandi* sličnih protivzakonitih djela; oficiri i osoblje koji su u njima učestvovali; te mjesto na kojem se u to vrijeme nalazio nadređeni: Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386 (gdje se citira Konačni izvještaj Komisije eksperata, osnovane shodno Rezoluciji 780 Savjeta bezbjednosti (1992.), (U.N. dokument S/1994/674), str. 17). U smislu geografskih i vremenskih okolnosti, ovo znači da što je nadređeni fizički udaljeniji od izvršenja zločina, to je više činjenica-indicija potrebno utvrditi da bi se dokazalo da je on znao za ta djela. Na drugoj strani, ako su zločini izvršeni u neposrednoj blizini položaja na kojem nadređeni obavlja svoju dužnost, to predstavlja dovoljnu indiciju da je nadređeni znao za zločine, pogotovo ako su zločini vršeni više puta: Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 80.

⁷³⁷ Prema Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 193, zvanični dokument o imenovanju ili postavljanju na dužnost nije neophodan. *De facto* nadređeni mora "imati u znatnoj mjeri i slične ovlasti da kontroliše svoje podređene" kao i *de jure* nadređeni: *Ibid.*, par. 197. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

⁷³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 370.

⁷³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 252.

⁷⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 197.

⁷⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 378, što je potvrđeno i u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 256.

⁷⁴² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 266.

Nadređeni kojem su dodijeljene *de jure* ovlasti, a koji u stvarnosti ne posjeduje efektivnu kontrolu nad svojim podređenima, ne snosi krivičnu odgovornost po doktrini o odgovornosti nadređenog, dok *de facto* nadređeni koji ne posjeduje zvanične dokumente o imenovanju ili stupanju na dužnost, ali u stvarnosti ima efektivnu kontrolu nad izvršiocima krivičnih djela, može da snosi krivičnu odgovornost.⁷⁴³

277. U svim okolnostima, a posebno kad se optuženi tereti da je bio član kolektivnih organa u kojima su ovlasti dijelili razni njihovi članovi, “primjereno je procijeniti od slučaja do slučaja vlast ili ovlašćenja koja je optuženi zaista posjedovao” ,⁷⁴⁴ uzevši pritom u obzir kumulativni učinak raznih funkcija koje je optuženi obavljao.⁷⁴⁵

278. Što se tiče mentalnog elementa odgovornosti nadređenog, mora se dokazati da je nadređeni znao ili da je bilo razloga da zna da se njegov podređeni sprema izvršiti zločin ili ga je već izvršio. Odgovornost nadređenog nije oblik objektivne odgovornosti.⁷⁴⁶ Mora se dokazati da je nadređeni posjedovao: (i) stvarno znanje, koje se utvrđuje na osnovu neposrednih dokaza ili indicija, da se njegovi podređeni spremaju izvršiti ili da su već izvršili krivična djela iz nadležnosti Međunarodnog suda, ili (ii) implicitno znanje, što znači da je imao u svom posjedu informacije koje su bile takve prirode da je u najmanju ruku mogao biti upozoren na stvarni i prisutni rizik izvršenja takvih krivičnih djela jer su ukazivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni izvršili takve zločine ili su se spremali da ih izvrše.⁷⁴⁷ Znanje se može pretpostaviti ako je nadređeni imao načina da dođe do relevantnih informacija o krivičnom djelu, a namjerno je propustio da to učini.⁷⁴⁸

279. Konačno, mora se dokazati da je nadređeni propustio da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi ili kazni zločine svojih nadređenih. Mjere koje se traže od nadređenog ograničene su na mjere koje su u njegovoj moći, to jest, one mjere koje su granicama njegovih stvarnih mogućnosti.⁷⁴⁹ Dužnost nadređenog da spriječi ili kazni zločine svojih podređenih obuhvata u najmanju ruku obavezu preduzimanja istrage krivičnih djela u cilju utvrđivanja činjenica, te izvještavanja nadležnih organa o njima, ukoliko nadređeni nema ovlasti da sam poduzme sankcije.⁷⁵⁰ Nadređeni nije obavezan da učini nemoguće.⁷⁵¹ Međutim, on je dužan da provodi mjere koje su razumno izvodive u datim

⁷⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 197.

⁷⁴⁴ *Tužilac protiv Ignaca Bagilisheme*, predmet br. ICTR-95-1A-A, Presuda, 3. juli 2003. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Bagilishema*), par. 51, gdje se podržava zaključak iz Prvostepene presude u predmetu *Musema*, par. 135.

⁷⁴⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 494.

⁷⁴⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

⁷⁴⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 223, 241.

⁷⁴⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 226.

⁷⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

⁷⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 446.

⁷⁵¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

okolnostima,⁷⁵² uključujući i one koje su možda van njegovih formalnih nadležnosti.⁷⁵³ Koje su to mjere, nije pitanje materijalnog prava nego dokazivanja.⁷⁵⁴ Za propust da poduzme nužne i razumne mjere da spriječi krivično djelo za koje je znao ili je bilo razloga da zna, nadređeni se ne može iskupiti samo tako što će naknadno kazniti podređenog koji ga je izvršio.⁷⁵⁵

280. Bez obzira na centralnu ulogu koju u krivičnom pravu ima princip kauzalnosti, on nije tradicionalno postuliran kao *conditio sine qua non* za nametanje krivične odgovornosti nadređenima za to što nisu spriječili ili kaznili krivična djela koja su počinili njihovi podređeni. Stoga nije nužno da nečinjenje komandanta bude uzrok izvršenja krivičnog djela.⁷⁵⁶

2. Odgovornost civilnih nadređenih po članu 7(3)

281. Član 7(3) je mjerodavan i za vojne i civilne rukovodioce, bilo da su oni izabrani ili samoprolašeni, od onog trenutka kad se utvrdi da su imali traženu efektivnu kontrolu nad svojim podređenima.⁷⁵⁷ Kao i vojni nadređeni, i civilni nadređeni će snositi odgovornost po doktrini o odgovornosti nadređenog samo ako su bili dio odnosa nadređeni-podređeni, čak i ako je taj odnos bio posredan.⁷⁵⁸ Dokaz da je nadređeni bio samo uticajna osoba nije dovoljan, ali se, zajedno s drugim relevantnim činjenicama, uzima u obzir kad se ocjenjuje položaj vlasti nadređenog civila.⁷⁵⁹ Bilo kako bilo, koncept efektivne kontrole kod civilnih nadređenih je različit utoliko što se ovlašćenja civilnih nadređenih za izricanje sankcija moraju tumačiti u širem smislu.⁷⁶⁰ Ne može se očekivati da civilni nadređeni imaju disciplinska ovlašćenja nad svojim podređenim ravna onima koje imaju vojni nadređeni na analognim komandnim položajima. Da bi se utvrdilo da su civilni nadređeni imali efektivnu kontrolu nad svojim podređenima, dovoljno je pokazati da su civilni nadređeni, po svom položaju u hijerarhiji, bili dužni da izvijeste o svakom izvršenom zločinu i da, zahvaljujući njihovom položaju, postoje izgledi da će ti izvještaji potaknuti pokretanje istrage ili izricanje disciplinskih ili krivičnih mjera.⁷⁶¹ U situacijama oružanog sukoba, često je slučaj da civilni nadređeni preuzmu više ovlasti nego što im je zvanično dodijeljeno. U takvim okolnostima, *de facto* ovlasti mogu da postoje

⁷⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 95.

⁷⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

⁷⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 72. Na primjer, stepen efektivne kontrole nadređenog – njegove materijalne mogućnosti – jeste ono čime bi Pretresno vijeće moglo da se rukovodi prilikom utvrđivanja da li je on preduzeo razumne mjere koje su bile potrebne da bi se spriječio zločin ili kaznio izvršilac zločina. U nekim okolnostima, nadređeni može izvršiti svoju obavezu sprečavanja ili kažnjavanja tako što će slučaj prijaviti nadležnim organima, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 335.

⁷⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 78-85; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 336.

⁷⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 398; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 447.

⁷⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195-196, 240; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

⁷⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 415.

⁷⁵⁹ *Ibid.*

⁷⁶⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 78.

⁷⁶¹ *Ibid.*

paralelno sa *de jure* nadležnošću i mogu biti važnije od *de jure* ovlasti.⁷⁶² Ovlasti za potpisivanje naređenja upućuju na izvjesnu vlast; nužno je preispitati suštinu potpisanih dokumenata i utvrditi postoje li dokazi o tome da se pristupilo njihovom izvršenju.⁷⁶³

282. Uslov *mens rea* za odgovornost po članu 7(3) primjenjivan je jednoobrazno u predmetima pred ovim Međunarodnim sudom i MKSR-om kako na civilne tako i na vojne nadređene, i to u smislu da se i za civilne i za vojne nadređene traži isto stanje znanja da bi se moglo utvrditi da oni snose krivičnu odgovornost kao nadređeni po članu 7(3) Statuta.⁷⁶⁴

283. Civilni nadređeni imaju slične obaveze da spriječe zločine svojih podređenih i da kazne izvršioce zločina kao i vojni nadređeni. Ovisno o efektivnim *de jure* ili *de facto* ovlastima koje uživaju, potrebno je razmotriti da li te ovlasti uključuju mogućnost da se od nadležnih organa zahtijeva preduzimanje mjera.⁷⁶⁵

3. Odnos između člana 7(1) i člana 7(3)

284. Premda je bilo predmeta u kojima je osuda po istoj tački optužnice izrečena i po članu 7(1) i po članu 7(3),⁷⁶⁶ u drugim predmetima su pretresna vijeća iskoristila svoja diskreciona ovlašćenja i izrekla osuđujuće presude po samo jednom od ta dva vida odgovornosti, čak i kada su se uvjerila da su ispunjeni pravni uslovi za izricanje osuđujuće presude i po drugom vidu odgovornosti.⁷⁶⁷ Pretresna vijeća su u takvim predmetima izricala osuđujuće presude po onom vidu odgovornosti za koji su smatrala da bolje odražava kažnjivo ponašanje optuženog.⁷⁶⁸

285. Odredbe člana 7(1) i člana 7(3) Statuta označavaju različite kategorije krivične odgovornosti. Međutim, nije primjereno po jednoj te istoj tački optužnice izreći osuđujuće presude i po članu 7(1) i članu 7(3) Statuta.⁷⁶⁹ U slučajevima kada se u istoj tački optužnice tereti odgovornošću i po članu 7(1) i članu 7(3) i kada su ispunjeni pravni uslovi u pogledu oba ta vida odgovornosti, Pretresno vijeće bi trebalo izreći osuđujuću presudu samo na osnovu člana 7(1) i prilikom odmjeravanja kazne uzeti nadređeni položaj optuženog u obzir kao otežavajuću okolnost.⁷⁷⁰

⁷⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 422.

⁷⁶³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 672, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 421.

⁷⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 223-226; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 94; Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 147-148.

⁷⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 446.

⁷⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 830-831, 836-837, 842-843 u odnosu na Marija Čerkeza.

⁷⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 652, Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 496.

⁷⁶⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 173, 316, 496.

⁷⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 465-467.

⁷⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 745; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 89, 91.

VIII. ULOGA OPTUŽENOG I NJEGOVA ODGOVORNOST UOPŠTENO

A. Položaji na kojima se nalazio optuženi

286. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je tokom perioda na koji se odnosi Optužnica, kao i već prije toga, optuženi bio vodeća politička ličnost u ARK-u i da se nalazio na ključnim položajima. Igrao je značajnu ulogu na sva tri nivoa rukovodstva bosanskih Srba: opštinskom, regionalnom i republičkom.

287. Optuženi se učlanio u SDS prije prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini, održanih u novembru 1990.⁷⁷¹

288. Na opštinskom nivou, optuženi je 19. decembra 1990. imenovan za predsjednika Izvršnog odbora opštine Čelinac.⁷⁷² Dana 13. maja 1992., Skupština opštine Čelinac imenovala je optuženog za člana Kriznog štaba opštine Čelinac.⁷⁷³ Nakon što je početkom aprila 1992. SOS zauzeo Banja Luku, formiran je Krizni štab opštine Banja Luka i optuženi je postao njegov član, kao predstavnik Skupštine ARK-a.⁷⁷⁴ U Kriznom štabu opštine Banja Luka, optuženi je postavljen za predsjednika Komisije za niveliranje kadrova.⁷⁷⁵

289. Na regionalnom nivou, poslije osnivanja ZOBK-a 26. aprila 1991., optuženi je imenovan za prvog potpredsjednika Skupštine ZOBK-a.⁷⁷⁶ U julu 1991., postao je član kadrovske komisije ZOBK-a.⁷⁷⁷ Dana 16. septembra 1991., ZOBK je transformisan u ARK i optuženi je, shodno svom ranijem položaju u ZOBK-u, postao prvi potpredsjednik Skupštine ARK-a.⁷⁷⁸ Dana 29. oktobra 1991., optuženi se opštinskim organima ARK-a predstavio kao “koordinator za sprovođenje odluka”.⁷⁷⁹ Dana

⁷⁷¹ DP P758, *Službeni list SRBiH, broj 42*, 19. decembra 1990., strana 1249; Muhamed Filipović, T. 9307.

⁷⁷² DP DB151, “Rješenje o izboru predsjednika Izvršnog odbora Skupštine opštine Čelinac” s potpisom predsjednika Skupštine opštine i datumom od 19. decembra 1990.; *vidi* i Boro Mandić, T. 21251. Optuženi je kasnije razriješen te dužnosti, dana 12. juna 1992.: DP DB153, “Rješenje o razrješenju predsjednika Izvršnog odbora” Skupštine opštine Čelinac, s datumom od 12. juna 1992.

⁷⁷³ DP P1993, “Rješenje o imenovanju Kriznog štaba opštine Čelinac”, koje je izdala Skupština opštine 13. maja 1992.; DP P1999, Izvod iz zapisnika sa 15. sjednice Skupštine opštine Čelinac, održane 31. maja 1992., str. 21.

⁷⁷⁴ DP P137, članak iz lista *Glas* od 4. aprila 1992., str. 6.

⁷⁷⁵ DP P154, članak iz lista *Glas* od 21. aprila 1992. Komisiju za niveliranje kadrova osnovao je Krizni štab opštine Banja Luka s ciljem da se ispuni jedan od glavnih zahtjeva SOS-a i ostvari jedan od osnovnih zadataka Kriznog štaba Banja Luka, to jest da se s odgovornih položaja u javnim ustanovama i preduzećima uklone nesrbi. *Vidi* i BT-7, T. 2829, 2871 (zatvorena sjednica).

⁷⁷⁶ DP P67, “Odluka o izboru prvog potpredsjednika Skupštine Zajednice opština Bosanske Krajine”, 26. april 1991.

⁷⁷⁷ DP P77, Odluka donesena na zajedničkoj sjednici regionalnog odbora SDS opština koje pokriva Centar službi bezbjednosti Banja Luka i Zajednice opština na istom području, održanoj 1. avgusta 1991.; Patrick Treanor, T. 18720-18721.

⁷⁷⁸ DP P81, “Odluka o proglašenju Autonomne Oblasti Krajina, kao neodvojivog dijela savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog dijela federalne jedinice BiH”, 16. septembar 1991.; Patrick Treanor, T. 18730; DP P12, “Izvod iz Zapisnika sa VII sjednice Skupštine Zajednice opština Bosanske krajine” održane 16. septembra 1991.

⁷⁷⁹ DP P22/DP P89, Teleks u vezi s naredbom SDS-a Sarajevo. *Vidi* i par. 181 *supra*. Premda u dokaznom materijalu ne postoji dokument o zvaničnom imenovanju optuženog na položaj “koordinatora za sprovođenje odluka”, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi obavljao tu funkciju.

5. maja 1992., zvanično je formiran Krizni štab ARK-a i za njegovog predsjednika je imenovan optuženi.⁷⁸⁰ Dana 13. maja 1992., Krizni štab ARK-a je optuženog imenovao u Izvršno vijeće ARK-a kao sekretara Sekretarijata za saobraćaj i veze, građevinarstvo i prostorno uređenje i Fonda za magistralne i regionalne puteve.⁷⁸¹ Dana 9. jula 1992., Krizni štab ARK-a se preimenovao u Ratno predsjedništvo ARK-a, zadržavši pritom iste nadležnosti. Optuženi je tada postao predsjednik Ratnog predsjedništva ARK-a.⁷⁸²

290. Što se tiče položaja na republičkom nivou na kojima se nalazio optuženi, na prvim višestranačkim izborima je izabran za poslanika SDS-a iz opštine Čelinac u Skupštini SRBiH.⁷⁸³ Nakon što se 24. oktobra 1991. SDS povukao iz višestranačke Skupštine SRBiH i poslije osnivanja Srpske Republike BiH 9. januara 1992., optuženi je postao poslanik u Skupštini Srpske Republike BiH.⁷⁸⁴ Dana 15. septembra 1992., nakon što je ARK ukinut kao teritorijalna jedinica Srpske Republike BiH, Skupština Srpske Republike BiH je imenovala optuženog za vršioca dužnosti potpredsjednika vlade za proizvodnju.⁷⁸⁵ Istog je dana postavljen i za ministra građenja, prostornog uređenja i saobraćaja u vladi Srpske Republike BiH.⁷⁸⁶

B. De jure i de facto vlast optuženog

291. Pretresno vijeće se uvjerilo da je od sredine 1991. do kraja 1992. godine optuženi posjedovao *de jure* i *de facto* vlast, zahvaljujući kojoj je bio jedna od najznačajnijih političkih ličnosti u ARK-u. Vlast koju je optuženi imao počivala je na dvjema osnovama. Na prvom mjestu, optuženi je posjedovao vlast na osnovu političkih funkcija koje je obavljao na opštinskom, regionalnom i republičkom nivou. Na drugom mjestu, političku vlast mu je direktno dalo rukovodstvo bosanskih Srba, uključujući Radovana Karadžića. Optuženi je već i prije formiranja Kriznog štaba ARK-a imao znatnu vlast. Njegova vlast je konsolidovana kada je imenovan za predsjednika Kriznog štaba ARK-a i nastavila je postojati, pa čak se i povećala, kada je Krizni štab ARK-a prestao da postoji.⁷⁸⁷

⁷⁸⁰ DP P168, "Odluka o osnivanju Ratnog štaba Autonomne Regije Krajina" koju je Izvršno vijeće ARK-a donijelo 5. maja 1992. *Vidi* i DP P176, "Dostava brojeva telefona članova Ratnog štaba Autonomne Regije Krajina", 6. maj 1992.

⁷⁸¹ DP P277, *Službeni glasnik Autonomne Regije Krajina*, odluka od 13. maja 1992., stavka 8.

⁷⁸² DP P2351, Izyještaj vještaka Patricka Treanora, str. 29, 33-34; DP P278, članak iz lista *Glas* od 10. jula 1992., u kojem je optuženi objasnio razlog za promjenu naziva.

⁷⁸³ DP P758, *Službeni list Srpske Republike BiH*, br. 42, 19. decembar 1990., str. 1249; Patrick Treanor, T. 18702-18703.

⁷⁸⁴ DP P2469, Stenografske bilješke 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

⁷⁸⁵ DP P323, Odluka Skupštine srpskog naroda u BiH koju je potpisao Momčilo Krajišnik, s datumom 15. septembar 1992.; Ahmet Krzić, T. 1812; Patrick Treanor, T. 18842-18843; Pedrag Radić, T. 22125-22127.

⁷⁸⁶ BT-103, T. 19944 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović, T. 12144-12145.

⁷⁸⁷ BT-94 je posvjedočio da je u kontekstu ARK-a optuženi "u svakom slučaju bio veliki igrač". BT-94 je takođe izjavio da je na republičkom nivou optuženi bio "pri samom vrhu", T. 18169.

292. Pažljivo pregledavši sve dokaze o obimu vlasti optuženog, Pretresno vijeće se uvjerilo da se optuženi, premda nije bio član najužeg rukovodstva Srpske Republike BiH, nalazio uz najviše nivoe rukovodstva Srpske Republike BiH i da je imao veliku vlast u ARK-u.⁷⁸⁸

1. Vlast koju je optuženi imao prije formiranja Kriznog štaba ARK-a

293. I prije osnivanja Kriznog štaba ARK-a, optuženi je obavljao više političkih funkcija na opštinskom, regionalnom i republičkom nivou, zbog čega je bio jedan od najmoćnijih političara u opštini Čelinac i u ARK-u i imao je pristup najužem rukovodstvu na republičkom nivou.⁷⁸⁹

294. Optuženi je bio u neposrednoj vezi s Radovanom Karadžićem i drugim rukovodiocima bosanskih Srba i od njih je dobijao uputstva.⁷⁹⁰ Bliske kontakte koje je optuženi imao s najužim rukovodstvom Srpske Republike BiH pokazuje i činjenica da je na sjednicama Skupštine srpskog naroda u BiH sjedio u prvom redu, među najvišim članovima SDS-a.⁷⁹¹

295. Najuže rukovodstvo Srpske Republike BiH dalo je optuženom široka ovlašćenja i autonomiju u oblastima od temeljnog političkog značaja, što ukazuje na povjerenje koje je optuženi uživao na najvišem političkom nivou.⁷⁹² U telefonskom razgovoru od 31. oktobra 1991., Radovan Karadžić je uvjeravao optuženog da on ima svu vlast u Krajini i sugerisao mu je da bi trebao više da donosi odluke samostalno, bez konsultovanja s rukovodstvom stranke.⁷⁹³ Štaviše, u jednom razgovoru između Radovana Karadžića i izvjesnog Miroslava, vođenom 7. januara 1992., optuženi je pomenut kao zrela i politički jaka ličnost, koja će moći da preuzme vlast.⁷⁹⁴

⁷⁸⁸ BT-94, T. 18169. *Vidi* i BT-94, T. 24723. Predrag Radić je svjedočio da je optuženi bio "vrlo moćan čovjek. Ja sam rekao da njegova moć nije proisticala iz toga što je bio predsjednik Kriznog štaba nego što je imao funkcije poslanika, ministra", T. 22127. BT-103 se složio s tim da je optuženi "osoba koja uživa u tome da ima vlast i da je bio uspješan u pribavljanju vlasti godine 1992.", T. 19945 (zatvorena sjednica).

⁷⁸⁹ *Vidi A supra*, "Položaji na kojima se nalazio optuženi".

⁷⁹⁰ DP P2382.2, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 2./3. jula 1991.: "Ali sve mora bit pod jednom komandom, a vi ćete biti s nama neposredno u kontaktu, a bićete u kontaktu i sa drugima"; DP P2383.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 11. januara 1992.: Radovan Karadžić je izjavio: "Nema to nikakve veze, ja ne znam nikog od tih ljudi, nikog od tih ljudi ne znam, a Brđanin i Kuprešanin znaju mene i mogu uvijek povući telefon i pitati doktore ili predsjedniče šta je vaš stav o tom i o tom, nikakvih tu nejasnoća nema...". *Vidi* i DP P22/DP P89, teleks u vezi s naredbom SDS-a Sarajevo: iz teleksa se vidi da je dotična naredba objavljena 26. oktobra 1991., na sastanku svih predsjednika opština kojem je predsjedavao Radovan Karadžić.

⁷⁹¹ DP P2469, stenografske bilješke 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 9. januara 1992. Iz bilješki se vidi da je optuženi sjedio u prvom redu pored Biljane Plavšić (člana Predsjedništva Srpske Republike BiH), Nikole Koljevića (člana Predsjedništva Srpske Republike BiH) i Velibora Ostojića (ministra informisanja u vladi Srpske Republike BiH). U vezi s visokim položajem optuženog u SDS-u, *vidi* i Ibrahim Fazlagić, T. 4358-4359; BT-13, T. 4805 (zatvorena sjednica); BT-81, T. 13832 (zatvorena sjednica); BT-91, T. 15937; Muharem Murselović, T. 12612; BT-90, T. 17187 (zatvorena sjednica).

⁷⁹² Asim Egrić je posvjedočio da je optuženi uživao veliko poštovanje u SDS-u i da su ga tamo vrlo cijenili, T. 10531.

⁷⁹³ DP P2357, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 31. oktobra 1991., u kojem je Radovan Karadžić izjavio: "Zovite za nešto što ne možete vi da riješite, a vi imate vlast u čitavoj Krajini. Kako ne vršite tu vlast? ... Ako Brdo, ako Stojan Župljanin ne valja, smijenite ga." *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18732.

⁷⁹⁴ DP P2358, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i izvjesnog Miroslava od 7. januara 1992.

2. Vlast koju je optuženi imao kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a

296. Kada je 5. maja 1992. osnovan Krizni štab ARK-a, koji je preuzeo sve nadležnosti i funkcije Skupštine ARK-a i tako postao najviši civilni organ vlasti u ARK-u, optuženi je postao predsjednik tog Kriznog štaba.⁷⁹⁵ Najočitiiji kandidat za predsjednika Kriznog štaba ARK-a bio je Vojo Kuprešanin, kao predsjednik Skupštine ARK-a. Međutim, na taj položaj postavljen je optuženi, koji je uživao podršku Radovana Karadžića.⁷⁹⁶

297. Pretresno vijeće se uvjerilo da optuženi nije samo formalno zastupao Krizni štab ARK-a kao njegov predsjednik, nego je, u stvari, kao ključna figura Kriznog štaba ARK-a bio sama njegova jezgra.⁷⁹⁷ Optuženi je mogao po svom nahođenju da organizuje ili pozove ljude na sastanak kad god je smatrao da je to potrebno.⁷⁹⁸ Na sastancima Kriznog štaba ARK-a optuženi je igrao ključnu i centralnu ulogu. Optuženi je bio taj koji je utvrđivao dnevni red,⁷⁹⁹ predsjedavao sastancima⁸⁰⁰ i vrlo često predlagao zaključke.⁸⁰¹ Prije nego što bi se odluke Kriznog štaba ARK-a objavile u Službenom glasniku ARK-a, potpisao bi ih optuženi ili neko drugi u njegovo ime.⁸⁰² Pretresno vijeće je mišljenja da je nebitno da li je optuženi lično potpisao originalni primjerak odluke. Bitno je to što su odluke morale izgledati kao da nose potpis predsjednika Kriznog štaba ARK-a da bi uopšte bile mjerodavne.⁸⁰³ Nema nikakvih naznaka o tome da je optuženi u to vrijeme osporavao da je potpis na odlukama Kriznog štaba ARK-a njegov.

298. Javni govori koje je optuženi održao u ime Kriznog štaba ARK-a, koji se razmatraju dalje u tekstu,⁸⁰⁴ kao i činjenica da se drugi članovi Kriznog štaba ARK-a nisu trudili da prisustvuju svim

⁷⁹⁵ *Vidi*, VI.B, "Krizni štab Autonomne Regije Krajina".

⁷⁹⁶ *Vidi* DP P2358, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i izvjesnog Miroslava od 7. januara 1992.: "Karadžić: Dajte političku ličnost koja će moći da preuzima vlast. Miroslav: Onda bi morao Brđanin, mislim. (...) Karadžić: Dajte vi izaberite jednu zrelu ličnost koja je snažna politički, koja će moći da stvara. Miroslav: Recite mi ja... Znae šta? Ja mislim da je tu Brđanin, ali Brđanin je malo kako bi objasnio, prek... Karadžić: Dobro, al' on je podpredsednik Skupštine, teško bi on... Miroslav: Da, da, onda ne znam kako su oni to planirali? Karadžić: Da, onda bi on moro izaći iz Skupštine, a neko drugi mora biti biran u Skupštinu. Miroslav: ...Uglavnom neko bi mor'o. Pa dal' bi ste vi možda, konsultovali sa Vojom i sa Brđaninom. Karadžić: Dajte, dajte vi zovnite molim vas. Zovnite ih vi, pa nek' se malo konsultuju. Ja mislim da im Jakšić u ovom trenutku nije pogodan, jer sad, sad bi vam bila pogodna ličnost koja bi političkim... Miroslav: ... jača politički da." *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18734-18737.

⁷⁹⁷ BT-94, T. 18096. Milorad Sajić, T. 23673, 23676. Boro Blagojević, T. 21892-21893; Zoran Jokić, T. 24090.

⁷⁹⁸ Milorad Sajić, T. 23676.

⁷⁹⁹ BT-95, T. 19523-19524 (zatvorena sjednica); Zoran Jokić, T. 24090.

⁸⁰⁰ Milorad Sajić, T. 23673; Boro Blagojević, T. 21846.

⁸⁰¹ Boro Blagojević, T. 21892; Milorad Sajić, T. 23649.

⁸⁰² Boro Blagojević je posvjedočio da "s.r." pored imena na mjestu potpisa na odlukama/zaključcima objavljenim u *Službenom glasniku* znači da je osoba čije se ime nalazi na mjestu potpisa potpisala taj dokument /svojeručno/, T. 21893-21902. *Vidi* i Boro Blagojević, T. 21788-21798. Odbrana je kao neosporne navela tri odluke koje je optuženi lično potpisao: DP P254/P255, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992.; DP P47, DP P198, Odluka Kriznog štaba ARK-a od 15. maja 1992.: *Završni podnesak odbrane (povjerljiv)*, str. 33.

⁸⁰³ Boro Blagojević, T. 21900.

⁸⁰⁴ *Vidi* C.5, *infra*, "Propagandna kampanja optuženog".

njegovim sastancima,⁸⁰⁵ predstavljaju dodatni dokaz da je optuženi bio pokretačka snaga iza glavnih odluka koje je donio Krizni štab ARK-a.⁸⁰⁶

299. Pored toga, Pretresno vijeće je mišljenja da činjenica da je u očima javnosti optuženi bio personifikacija vlasti Kriznog štaba ARK-a predstavlja još jedan važan pokazatelj da je on zaista bio pokretačka snaga iza odluka Kriznog štaba ARK-a.⁸⁰⁷

300. Dana 14. juna 1992., više opština ARK-a izdalo je zajedničko saopštenje u kojem su izrazile nezadovoljstvo efikasnošću rada Kriznog štaba ARK-a i otvoreno kritikovale optuženog, zahtijevajući da se smijeni s položaja predsjednika Kriznog štaba ARK-a.⁸⁰⁸ Kao što je već navedeno, Pretresno vijeće smatra da su dotične opštine bile motivisane činjenicom da Krizni štab ARK-a nije obraćao dovoljno pažnje na probleme u svim opštinama iz sastava ARK-a. Usprkos nezadovoljstvu, te opštine nisu osporile vlast Kriznog štaba ARK-a. Narativ, one su izričito izjavile da se odluke Kriznog štaba ARK-a moraju provoditi.⁸⁰⁹ Štaviše, Pretresno vijeće se uvjerilo da te opštine, usprkos ličnim kritikama na račun optuženog, realno nisu osporavale njegovu vlast. U stvari, one su nastavile da provode odluke Kriznog štaba ARK-a usprkos činjenici da optuženi nikad nije smijenjen.⁸¹⁰

301. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, vođen ličnim uvjerenjima, nastojao i uspio da osigura pokornost ustanova nad kojima je Krizni štab ARK-a imao *de facto* nadležnost i ustanova nad kojima je Krizni štab ARK-a vršio veliki uticaj:

Ja sam čovjek koji poštuje dva principa: svi koji su iznad mene slušam ih i poštujem, svi koji su pod mojom komandom moraju mene slušati.⁸¹¹

302. Zahvaljujući svom položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, a posebno zbog činjenice da je bio ključna figura u Kriznom štabu ARK-a i pokretačka snaga iza njegovih odluka, optuženi je imao *de facto* nadležnost nad opštinskim organima vlasti i policijom i vršio je veliki uticaj na 1. KK.⁸¹² Po

⁸⁰⁵ Milorad Sajić, T. 23625-23630; Boro Blagojević, T. 21736-21738; Zoran Jokić, T. 23964-23967.

⁸⁰⁶ *Vidi* C.5, *infra*, "Propagandna kampanja optuženog".

⁸⁰⁷ BT-94, T. 24725.

⁸⁰⁸ DP P247, Međuopštinski dogovor unsko-sanskog područja od 14. juna 1992. Opštine koje su podržale ovaj dogovor bile su Bosanska Krupa (koja je nazvana Srpskom Krupom), Bosanski Petrovac, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Prijedor i Sanski Most. U tom dogovoru nalazi se i sljedeća izjava: "Smatramo da funkcionisanje Kriznog štaba [ARK-a] do sada nije bilo zadovoljavajuće i da se on sveo na banjalučki lokalni interes. Krizni štab po našem mišljenju treba da čine skupštine opština i predsjednici Srpske demokratske stranke, svih opština koje čine Autonomnu Regiju Krajina. (...) U tom smislu i ova izmjena članova Kriznog štaba Autonomne Regije Krajine...".

⁸⁰⁹ DP P247, Međuopštinski dogovor unsko-sanskog područja od 14. juna 1992. U vezi s 8. sjednicom Kriznog štaba ARK-a, u tom dokumentu stoji: "Tražimo decidan i jasan odgovor na svaki zaključak tad donesen kao i ličnu odgovornost zaduženih po svakom zaključku."

⁸¹⁰ *Vidi* VI.C.1, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti".

⁸¹¹ DP P2611, stenografske bilješke sa Skupštine SDS-a Bosne i Hercegovine održane 12. jula 1991. u Sarajevu, str. 38.

⁸¹² *Vidi* VI.C, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a". Od osnivanja Kriznog štaba ARK-a pa do osnivanja VRS-a, Krizni štab ARK-a je vršio veliki uticaj na 5. krajiški korpus JNA.

mišljenju Pretresnog vijeća, činjenica da međunarodni posmatrači i pregovarači na terenu u periodu od 1991. do 1992. nisu bili u kontaktu s optuženim, ni na koji način ne umanjuje vlast koju je on imao.⁸¹³

3. Vlast koju je optuženi imao poslije ukidanja Kriznog štaba ARK-a

303. Dana 15. septembra 1992., nakon što je ARK ukinut kao teritorijalna jedinica Srpske Republike BiH, Skupština srpskog naroda BiH imenovala je optuženog za vršioca dužnosti potpredsjednika vlade Srpske Republike BiH za proizvodnju.⁸¹⁴ Istog je dana imenovan za ministra građenja, prostornog uređenja i saobraćaja u vladi Srpske Republike BiH.⁸¹⁵ Pretresno vijeće je uvjereno da je imenovanje optuženog u vladu Srpske Republike BiH dokaz da su najuže rukovodstvo Srpske Republike BiH i optuženi imali iste političke stavove i smatra da je inauguracija optuženog u vladu Srpske Republike BiH s pomenutim portfeljima bila znak odobravanja i nagrada koju mu je najviše rukovodstvo Srpske Republike BiH dodijelilo za njegov dotadašnji rad na nivou ARK-a.

304. Zahvaljujući svojim položajima u vladi Srpske Republike BiH, optuženi je učvrstio svoju političku moć u Bosanskoj krajini i proširio svoju vlast i na republički nivo, postigavši tako vrhunac političke karijere.⁸¹⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da je u periodu od sredine septembra 1992. do kraja decembra 1992. optuženi bio najbliže najvišim i najmoćnijim članovima rukovodstva bosanskih Srba i da je imao veliku vlast u Bosanskoj krajini.

C. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana

1. Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog

305. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je optuženi podržavao Strateški plan kao i rukovodstvo bosanskih Srba, da je namjeravao da poveže područja BiH na kojima su živjeli Srbi u jednu cjelinu, ostvari kontrolu nad tim područjima i stvori zasebnu državu bosanskih Srba, iz koje bi većina nesrba bila trajno uklonjena. Optuženi je znao da se Strateški plan može provesti samo upotrebom sile i straha.

⁸¹³ Pretresno vijeće je došlo do ovog zaključka imajući u vidu cjelokupne dokaze koji su mu predloženi. Pretresno vijeće ponavlja da to što je optuženi bio na položajima potpredsjednika Skupštine ARK-a i predsjednika Kriznog štaba ARK-a nije slučajnost, nego posljedica odluke donesene na najvišem političkom nivou, pri čemu su ta imenovanja trebala da traju tokom najvažnijeg perioda provođenja Strateškog plana, to jest tokom početnog perioda preuzimanja vlasti na naznačenim područjima i masovnog raseljavanja neželjenih nacionalnih grupa.

⁸¹⁴ DP P323, Odluka Skupštine srpskog naroda BiH od 15. septembra 1992. s potpisom Momčila Krajišnika; Ahmet Krzić, T. 1812; Patrick Treanor, T. 18842-18843; Pedrag Radić, T. 22125-22127.

⁸¹⁵ BT-103, T. 19944 (zatvorena sjednica); Mevludin Sejmenović, T. 12144-12145.

⁸¹⁶ Pedrag Radić je posvjedočio da je optuženi bio "vrlo moćan čovjek. Ja sam rekao da njegova moć nije proisticala iz toga što je bio predsjednik Kriznog štaba nego što je imao funkcije poslanika, ministra, i tako dalje. Dakle, odatle je izvirao autoritet njegov", T. 22127.

306. To da je optuženi prihvatio Strateški plan i upotrebu sile i straha u svrhu njegovog provođenja savršeno se jasno vidi iz nekoliko presretnutih telefonskih razgovora između Radovana Karadžića i optuženog ili drugih političkih rukovodilaca,⁸¹⁷ iz postupaka i ponašanja optuženog,⁸¹⁸ njegovih javnih govora⁸¹⁹ i govora koje je održao na sjednicama Skupštine ARK-a i Srpske Republike BiH, kojima je prisustvovao kao poslanik.⁸²⁰

307. Premda je optuženi prihvatio Strateški plan i njegovo konačno provođenje upotrebom sile i straha i usprkos činjenici da je nastojao ostvariti te ciljeve svojim postupcima i govorima, nije dokazano da je stvarno učestvovao i u formulisanju sadržaja Strateškog plana. Pretresno vijeće je

⁸¹⁷ DP P2382.3, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 8. jula 1992.; DP P2382.4, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 28. jula 1991.; DP P2355, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 17. avgusta 1991.; DP P2382.8, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. septembra 1991.; DP P2358, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i izvjesnog Miroslava od 7. januara 1992.

⁸¹⁸ *Vidi* C.3, *infra*, "Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a". *Vidi* i BT-94, T. 24723; DP P2597, članak iz lista *Glas* od 16. marta 1992. Tema tog članka je jedan javni skup SDS-a održan 15. marta 1992. u Banjoj Luci uz prisustvo Radovana Karadžića. Na tom skupu optuženi je zagovarao "hitno stvaranje" osovine sa Srbijom i Crnom Gorom.

⁸¹⁹ Na primjer, DP P508, intervju koji je srpska radio-televizija objavila krajem 1992. (poslije 15. septembra 1992.), u kojem je optuženi izjavio: "Moraju svi da shvate da moramo stvoriti nacionalnu srpsku državu, i oni koji misle da trebamo i po treći put da oprostimo zajedničkom neprijatelju muslimansko-hrvatskom, ne verujem da će naići na povoljno tle kod našeg naroda. Mi nismo divlji narod. Ali, kamo sreće da smo još 1918. stavili bodljikavu žicu. Između nas, Hrvata i Muslimana ne bi bilo i ovog trećeg pokolja i napada na srpski narod." *Vidi* i C.5, *infra*, "Propagandna kampanja optuženog".

⁸²⁰ Upečatljiv primjer njegove podrške jeste govor na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održanoj 12. maja 1992., na kojoj je Radovan Karadžić artikulisao šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i na kojoj je donesena odluka o formiranju VRS-a. Jedan od najotrovnijih govora na toj sjednici održao je delegat iz Sarajeva Dragan Kalinić, koji će kasnije postati ministar zdravstva Srpske Republike BiH. On je tada izjavio: "...jesmo li mi izabrali ratnu opciju ili pregovaračku opciju. Ne kažem to bez razloga, i moram odmah reći, poznavajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan, i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomije, što podrazumijeva, naravno i eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi. Ja se odmah opredjeljujem za ovu prvu opciju, ratnu opciju." Optuženi je svoj govor započeo aplaudirajući Draganu Kaliniću na njegovim riječima: "...gospodinu Kaliniću bih rekao od srca 'bravo', i nisam vjerovao kad sam nastupao u ovoj zajedničkoj skupštini da smo najbliže po mišljenju, premda on djeluje ovako mirno, a ja ratoborno. Mislim da je ovo recept i da od tog recepta ne treba odstupati", DP P50, str. 22, 29-30. Pretresno vijeće je uvjeren van razumne sumnje da je optuženi, suprotno tezi odbrane, na kraju podržao ratnu opciju, koju je sugerisao Dragan Kalinić, a ne opciju pregovaranja. *Vidi* i DP P12, Izvod iz zapisnika sa 7. sjednice Skupštine ZOBK-a, održane 16. septembra 1991., na kojoj je ZOBK transformisan u ARK. Optuženi je na toj sjednici izjavio: "Mi smo za mir, a ne da se taj mir sprovodi preko naših lica...". *Vidi* DP P21, Stenografske bilješke sa osnivačke sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 24. oktobra 1991. Na toj sjednici, Radovan Karadžić je jasno stavio do znanja da su bosanski Srbi spremni upotrijebiti silu i strah da bi postigli cilj stvaranja srpske države unutar BiH. Zabilježena je sljedeća izjava optuženog: "Danas se ostvaruje jedan san koji su meni u propagandnoj kampanji prigovarali (...) da je Krajina Zapadna Srbija. (...) I zato moramo (...) zapadne granice postaviti onako kako to odgovara srpskom narodu, a ne na uštrb bilo koga drugog naroda." *Vidi* DP P2467, Stenografske bilješke 4. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 21. decembra 1991., na kojoj je usvojena odluka o osnivanju Srpske Republike BiH, a optuženi dao sljedeću izjavu: "Mi znamo da srpski narod je za jednu pravnu državu, državu koja ima svoje zakone. Ali takođe smo svjedoci da Evropa to ne priznaje. Pošto Evropa, izgleda, priznaje samo silu, ja mislim da se na silu mora odgovoriti silom. Zato bih zamolio da se ne zaklinjemo srpstvom nego bih pozvao i Srbe Sarajeva i Srbe SAO Romanije i Sjeverne Bosne da se odazovu mobilizaciji i da odbranimo naše zapadne granice. Kada mi stanemo na naše granice onda će to Evropa priznati!" *Vidi* DP P2469, Stenografske bilješke 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 9. januara 1992. Na toj sjednici usvojena je odluka o proglašenju Srpske Republike BiH. Odlučeno je i da će ARK ubuduće biti dio Srpske Republike BiH. Optuženi je na toj sjednici sjedio u prvom redu, u najužem rukovodstvu SDS-a, i tom prilikom je izjavio sljedeće: "Nemojmo stalno pred nekim klečati. Na to nema pravo ni jedan Srbin (...) Dosta je bilo defanzive."

mišljenja da su Strateški plan definisali Radovan Karadžić i nekolicina najviših političkih i vojnih rukovodilaca bosanskih Srba.⁸²¹

2. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana prije osnivanja Kriznog štaba ARK-a

308. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je optuženi, na osnovu vlasti koju mu je dodijelilo rukovodstvo bosanskih Srba i povjerenja koje mu je to isto rukovodstvo ukazalo, kao i na osnovu političkih položaja na kojima se nalazio, dao ključan i znatan doprinos provođenju Strateškog plana. Optuženi je, kao osoba na vlasti prevashodno na regionalnom nivou, bio ključna veza između rukovodstva na republičkom nivou na jednoj strani i opština ARK-a na drugoj.

309. Od političkih ličnosti iz Bosanske krajine, upravo je optuženi bio prepoznat kao političar koji na najbolji način zastupa interese Srpske Republike BiH. Njega je rukovodstvo Srpske Republike BiH izabralo da odigra vodeću ulogu u koordinaciji provođenja Strateškog plana u ARK-u.⁸²² U jednom govoru koji je održao u novembru 1991. pred predsjednicima opština ARK-a, Radovan Karadžić se pobrinuo za to da opštinski organi vlasti prihvate tu ulogu optuženog tako što im je naredio da slijede njegova uputstva.⁸²³

310. Pretresno vijeće se uvjerilo da je od sredine 1991. pa nadalje, Radovan Karadžić razgovarao s optuženim i uzdao se u njega, između ostalog, u pogledu uspostavljanja civilnih komandi u cilju

⁸²¹ BT-94 je posvjedočio da optuženi nije bio politički mozak, to jest onaj ko je sve to zamislio. On je, prema riječima svjedoka BT-94, prije bio onaj ko je stao iza te pogubne politike, T. 24778. DP P2383.13, Presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 11. januara 1992., u kojem je Radovan Karadžić izjavio da je politiku SDS-a skrojilo 200 najinteligentnijih Srba.

⁸²² DP P2355, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 17. avgusta 1991., gdje je zabilježena sljedeća izjava Nenada Stevandića: “Pošto smo Brđanina ubacili u šemu, on sad ne da Voji [Kuprešaninu – predsjedniku Skupštine ARK-a i članu Kriznog štaba ARK-a] i Anđelku [Grahovcu – predsjedniku vlade ARK-a] da prave gluposti. Međutim, oni su se onda svi okrenuli protiv Brđanina, i Zoran i Anđelko i Vojo jer, ne radi ljubomore, nego zato što su se htjeli umiješati u ovaj dio posla iz nekih ne znam ni ja...”. *Vidi* DP P2383.6, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Slobodana Miloševića od 23. septembra 1991., u kojem se optuženi pominje kao jedna od osoba koje će provesti njihov zajednički plan u Bosanskoj krajini; *vidi* i DP P2383.11, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 13. decembra 1991., u kojem je zabilježena sljedeća izjava Nenada Stevandića: “Odradićemo mi to preko Brđanina i Markovića”, s čime se Radovan Karadžić složio. *Vidi* DP P2358, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i izvjesnog Miroslava od 7. januara 1992., u kojem se optuženi pominje kao zrela i politički snažna ličnost, koja će biti u stanju da preuzme vlast; *vidi* dalje DP P2382.4, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 28. jula 1991., u kojem raspravljaju o provođenju Strateškog plana u ARK-u u slučaju da Bosna proglasi nezavisnost od SFRJ; *vidi* DP P2382.10, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 16. oktobra 1991., u kojem Karadžić daje optuženom uputstva da obustavi djelovanje na ujedinjenju Bosanske krajine i Krajine u Hrvatskoj; *vidi* DP P2382.11, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. oktobra 1991., u kojem je optuženi izjavio sljedeće: “Ja ganjam politiku centrale i ovde se sprovodi...”. U vezi s vlašću koju je optuženom dodijelilo rukovodstvo Srpske Republike BiH, *vidi* i B.1 *supra*, “Vlast koju je optuženi imao prije formiranja Kriznog štaba ARK-a”.

⁸²³ DP P2466, govor Radovana Karadžića na plebiscitu srpskog naroda, održan u Sarajevu 1. novembra 1991., pred čelnicima opština ARK-a, str. 10. Citirana je sljedeća izjava Radovana Karadžića iz tog govora: “Predsjednici opština, morate uraditi posao, vi, (...) pogotovo tamo gdje se ratuje, sve ono što vam je Brđanin napisao. Obično ima falsifikata, slučajno ovo sad nije falsifikat. Sve ono što je Brđanin napisao: uvedite sve, mi smo u ratu! Oni su nas napali, mi smo u ratu...”.

osiguravanja rada Teritorijalne odbrane i Civilne zaštite,⁸²⁴ povezivanja s vojnim oficirima i pripreme za mobilizaciju vojske bosanskih Srba,⁸²⁵ te u pogledu provođenja politike otpuštanja nesrba s posla.⁸²⁶

311. Usprkos činjenici da je više istaknutih članova SDS-a, među kojima je bio i Radovan Karadžić, kritikovalo način na koji je optuženi ponekad postupao, a posebno njegovo podržavanje secesionističkog pokreta u ARK-u i njegovu strast za vlašću,⁸²⁷ Radovan Karadžić se i dalje oslanjao na optuženog kao na ključnu kariku između republičkog rukovodstva i opština ARK-a. Razlog za to je u tome što je spor između njih dvojice riješen 29. februara 1992., na 14. sjednici Skupštine ARK-a.⁸²⁸ Zahvaljujući tome, politička karijera optuženog je nastavila uzlaznom putanjom i nakon tog datuma.⁸²⁹ Pretresno vijeće smatra da činjenica da optuženi nije samo slijedio naređenja, nego se usuđivao i

⁸²⁴ DP P2382.2, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 2./3. jula 1991., u kojem je Radovan Karadžić optuženom dao sljedeća uputstva: “Ali sve mora bit pod jednom komandom, a vi ćete biti s nama neposredno u kontaktu, a bićete u kontaktu i sa drugima” i “Dajte molim vas, ma molim vas za jedan dan ustanovite te komande po opštinama, te Civilne zaštite”. Optuženi je potvrdno odgovorio na konkretne Karadžićeve zahtjeve.

⁸²⁵ DP P2382.3, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 8. jula 1991., u kojem je optuženi izvijestio Radovana Karadžića da je organizovao mobilizaciju i da je bio u kontaktu s vojnim oficirima, te naglasio da “moramo pripravnost podići za jedan stepen, bar gore za jedan stepen više”. Pored toga, Radovan Karadžić je preko telefona optuženom naredio da dođe na sastanak jer “ćete dobiti instrukcije napisane, vrlo važne odluke donijeti”. *Vidi* i DP P2382.8, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. septembra 1991., u kojem Karadžić i optuženi vijećaju o pitanju vojne mobilizacije u Bosanskoj krajini za rat u Hrvatskoj. Zabilježena je sljedeća izjava optuženog u vezi s vojnom mobilizacijom: “Ja sam zadužen za to” i “pa ide dobro ono što mi radimo”. *Vidi* dalje DP P2383.4, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Trifka Komada, sekretara Izvršnog odbora SDS-a od 18. septembra 1991., u kojem Radovan Karadžić naređuje Trifku Komadu da okupi Voju Kuprešanina, Radislava Vukića, Predraga Radića i optuženog kako bi se riješila pitanja u vezi s mobilizacijom.

⁸²⁶ DP P2382.1, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 17/18. juna 1991., u kojem se optuženi žali Karadžiću da određeni Muslimani i Hrvati nisu smijenjeni s rukovodećih položaja u medijima i privatnim preduzećima: “ni jedan jedini čovjek nije promijenjen”. Karadžić je izrazio podršku optuženom i složio se s tim da je potrebno ukloniti nesrbe s rukovodećih položaja, u skladu s politikom SDS-a. *Vidi* i DP P.2382.4, Presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 28. jula 1991., u vezi s pitanjem na koji način da se smijene nesrbi s rukovodećih položaja. *Vidi* i DP P2382.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića na jednoj, i Radislava Vukića, Predraga Radića i optuženog na drugoj strani, vođen 18. novembra 1991., u kojem se, pored ostalog, razgovaralo o politici SDS-a vezanoj za otpuštanje s posla. Karadžić je u tom smislu pomenuo jednu izjavu optuženog za javnost u kojoj je govorio o otpuštanju onih koji nisu učestvovali u plebiscitu i rekao optuženom: “Pa, treba to raditi, ali ne smijete to govoriti.” *Vidi* i Pedrag Radić, T. 22159-22161; DP P93, članak iz lista *Oslobođenje*.

⁸²⁷ *Vidi*, na primjer, DP P2383.9, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Voje Kuprešanina od 9. novembra 1991., u kojem se Radovan Karadžić žali na to da optuženi sije paniku; *vidi* DP P2383.13, presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Nenada Stevandića od 11. januara 1992., u kojem se Radovan Karadžić žali na “separatističke idiote” u Banjaluci i izjavljuje da će svako ko bude vodio vlastitu politiku biti izbačen iz stranke; *vidi* DP P33, stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine srpskog naroda BiH, održane 25. februara 1992., u kojima se, pored ostalih, nalazi i sljedeća izjava Radovana Karadžića: “Ne može se Brdo ili bilo ko ponašati disonantno s ovom Skupštinom. Može u uslovima kad podnese ostavku, može dok ne donesemo odluku. Ali, kada donesemo odluku, onda niko nema pravo da to sabotira”, str. 71, “Mi ne možemo dopustiti da se pet ljudi koji imaju ličnu ambiciju, da upropaste šanse. Mi smo na pragu ostvarenja svojih strateških ciljeva”, str. 44. *Vidi* i BT-94, T. 24703; Milorad Dodik, T. 20518. *Vidi* dalje DP P34, stenografske bilješke sa sastanka Kluba srpskih poslanika, održanog 28. februara 1992. u Sarajevu, u kojima se nalazi i sljedeća izjava Marinka Kontića o optuženom: “Da postoji neka bolest u tom čovjeku koji uvijek želi da bude glavni i njega zanima samo vlast”, str. 28-29, te, pored ostalih, i sljedeća izjava Radovana Karadžića: “Mi smo na vlasti, mi tu vlast moramo da vršimo na dobro tog naroda. Možemo mi i treba da se odrekemo svakog ko neće da radi kako se dogovorimo. I Brda i svih drugih. Taj Brdo kada negdje dođe kao da je pala bomba, sve raznese. Onda njemu dalje namigne da, a ja to ne dam ni kao psihijatar ni kao šef stranke (...) Pa on je lud, on nije normalan čovjek. On uopšte ne zna šta može a šta ne može”, str. 36.

⁸²⁸ *Vidi* VI.A.3, “Spor između ARK-a i vlasti Srpske Republike BiH u vezi sa statusom ARK-a”.

⁸²⁹ *Vidi* A, *supra*, “Položaji na kojima se nalazio optuženi”.

ostvarivati svoje prioritete i otvoreno se suprotstaviti Radovanu Karadžiću, pokazuje dokle je sezala njegova politička moć.⁸³⁰

312. Položaj i uloga optuženog, kako su gore opisani, učvršćeni su njegovim imenovanjem na više političkih funkcija na regionalnom nivou.⁸³¹

313. Čak i prije nego što je postao predsjednik Kriznog štaba ARK-a, optuženi je bio aktivan učesnik u diskusijama o pripremama za rat i mobilizaciji u cilju konsolidovanja vlasti u Bosanskoj krajini.⁸³² U jednom trenutku, optuženi je, potpisavši se kao “potpredsjednik Skupštine ZOBK.a za pitanja odbrane”, uputio javni “zahtjev” da “se u svim opštinama donesu Odluke o pripremi za mobilizaciju, da se formiraju i organizuju dobrovoljački odredi, koji će zajedno sa JNA braniti jugoslovenski teritorij”.⁸³³ Pored toga, optuženi je svoj položaj vlasti koristio da bi dao podršku srpskim paravojnim organizacijama.⁸³⁴

314. Tokom proljeća 1992., optuženi je počeo glasno da zagovara otpuštanje nesrba s posla kao dio Strateškog plana za nasilno trajno raseljavanje većine bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz ARK-a. On je to činio u svojstvu potpredsjednika Skupštine ARK-a, a nakon što je SOS u aprilu 1992. zauzeo Banja Luku, u svojstvu člana Kriznog štaba opštine Banja Luka i predsjednika Komisije za nivelisanje kadrova Kriznog štaba opštine Banja Luka. Zadatak te komisije bio je da sistematski provodi politiku otpuštanja nesrpskih kadrova s rukovodećih položaja u javnim preduzećima i ustanovama u Banja Luci. Optuženi je istovremeno počeo javno da poziva nesrpsko stanovništvo da ode iz Bosanske krajine.⁸³⁵

3. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a

315. Tokom perioda funkcionisanja Kriznog štaba ARK-a, optuženi je, kao njegov predsjednik, sve vrijeme znatno doprinio provođenju Strateškog plana u ARK-u.

⁸³⁰ *Vidi*, na primjer, BT-94, T. 24723.

⁸³¹ U teleksu koji je cirkularno upućen svim opštinama ARK-a, optuženi se lično potpisao kao “koordinator za sprovođenje odluka”, DP P22/P89, a kasnije je imenovan za predsjednika Kriznog štaba ARK-a. *Vidi* A, *supra*, “Položaji na kojima se nalazio optuženi”; B, *supra*, “*De jure* i *de facto* vlast optuženog”.

⁸³² BT-80 je posvjedočio da je već u oktobru 1991. optuženi lično učestvovao u mobilizaciji srpskih regruta blisko saradujući s JNA, T. 15331-15335, 15353-15355 (zatvorena sjednica); DP P1768.1 (pod pečatom).

⁸³³ DP P132, Odluka koju je izdao Sekretarijat za informacije Skupštine ZOBK-a, bez datuma. Premda među dokaznim predmetima nema dokumenta kojim bi se dokazalo zvanično imenovanje optuženog na položaj “potpredsjednika Skupštine Zajednice opština Bosanske Krajine za pitanje odbrane”, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, kao potpredsjednik Skupštine ZOBK-a, obavljao funkcije iz oblasti odbrane koje su bile pod nadležnošću ZOBK-a. *Vidi* i DP P2382.8, Presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 18. septembra 1991., u kojem raspravljaju o pitanju vojne mobilizacije u Bosanskoj krajini za rat u Hrvatskoj. Zabilježena je sljedeća izjava optuženog u vezi s vojnom mobilizacijom: “Ja sam zadužen za to” i “pa ide dobro ono što mi radimo”.

⁸³⁴ Pretresno vijeće raspolaže dokazima da je u avgustu 1991. jedna delegacija u kojoj su, pored ostalih, bili optuženi, Stojan Župljanin i vojni oficiri, posjetila logor za obuku u Gornjim Podgracima u opštini Bosanska Gradiška, gdje je

316. Pretresno vijeće je već ranije utvrdilo da je Krizni štab ARK-a imao *de facto* nadležnost nad opštinskim organima vlasti i policijom, kako na nivou CSB-a, tako i na nivou SJB-ova. Opštinski organi vlasti i policija prihvatili su nadležnost Kriznog štaba ARK-a i provodili su njegove odluke u tri ključne oblasti: a) otpuštanju profesionalnih radnika nesrba; b) razoružavanju paravojnih jedinica i pojedinaca koji su nezakonito posjedovali oružje, provođenom selektivno samo nad nesrbima; i c) raseljavanju nesrpskog stanovništva.⁸³⁶

317. Pretresno vijeće je takođe konstatovalo da je Krizni štab ARK-a blisko saradivao sa 1. KK, budući da su komanda 1. KK VRS-a i Krizni štab ARK-a imali isti stav u pogledu provođenja Strateškog plana.⁸³⁷ Odluke i rasprave Kriznog štaba ARK-a imale su uticaja na vojne aktivnosti kao što su mobilizacija vojnih obveznika, rokovi za predaju oružja, prisilno oduzimanje oružja, uklanjanje nesrba iz vojske i formiranje civilnih organa vlasti u opštini Donji Vakuf, koja je bila pod vojnom upravom.⁸³⁸

318. Pored toga, Krizni štab ARK-a je imao znatan uticaj na SOS, jednu od paravojnih grupa koje su djelovale u ARK-u i bile odgovorne za stvaranje atmosfere straha i terora među nesrpskim stanovnicima Bosanske krajine putem vršenja zločina nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima koji su obuhvatali ubistvo, silovanje, pljačkanje i razaranje imovine, uključujući i vjerske objekte.⁸³⁹ Krizni štab ARK-a je koristio SOS kao operativno oruđe koje je doprinijelo provođenju Strateškog plana.⁸⁴⁰

319. Pretresno vijeće je takođe konstatovalo da optuženi nije samo formalno predstavljao Krizni štab ARK-a kao njegov predsjednik, nego je, zapravo, bio sama jezgra Kriznog štaba ARK-a i njegova ključna figura, budući da je predstavljao pokretačku snagu iza glavnih odluka koje je donosio Krizni štab ARK-a.⁸⁴¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio imenovan za predsjednika Kriznog štaba ARK-a upravo zato da bi igrao tu ulogu i zato što su ga u datim okolnostima smatrali najpogodnijom osobom za taj položaj. Po mišljenju Pretresnog vijeća, odluke Kriznog štaba ARK-a se, stoga, mogu

vršena obuka srpskih paravojnih jedinica. Iako do posjete te delegacije polaznici obuke nisu imali dovoljno opreme i hrane, od tog dana su dobijali dovoljno hrane, oružja, municije i uniformi. T. 21061-21064 (zatvorena sjednica).

⁸³⁵ *Vidi* C.5, *infra*, "Propagandna kampanja optuženog".

⁸³⁶ *Vidi* VI.C.1, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti"; VI.C.2, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju"; VI.D, "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

⁸³⁷ Od osnivanja Kriznog štaba ARK-a do osnivanja VRS-a, Krizni štab ARK-a je blisko saradivao s 5. krajiškim korpusom JNA.

⁸³⁸ *Vidi* VI.C.3, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na vojsku".

⁸³⁹ *Vidi* IV.C, "Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj Krajini". *Vidi* i Osman Selak, T. 12956-12959; DP P2326, bilješka od 8. oktobra 1992. (pod pečatom). *Vidi* i BT-104, T. 18492; Adil Draganović, T. 4899, 4901; Besim Islamčević, T. 7423, 7510, 7541-7542; Zijahudin Smailagić, T. 1951. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su vođa SOS-a Nenad Stevandić i jedan pripadnik SOS-a, Slobodan Dubočanin, bili članovi Kriznog štaba ARK-a, *vidi* par. 193 *supra*.

⁸⁴⁰ *Vidi* VI.C.4, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na srpske paravojne jedinice".

⁸⁴¹ *Vidi* B.2, *supra*, "Vlast koju je optuženi imao kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a".

pripisati optuženom. Pretresno vijeće se uvjerilo da su te odluke neodvojive od optuženog i tvrdnja odbrane da se optuženi ne bi trebao smatrati odgovornim za njih nema osnova.

320. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je Krizni štab ARK-a donosio odluke koje su znatno doprinijele provođenju Strateškog plana i time vršenju zločina.⁸⁴² Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a lično dao znatan doprinos provođenju Strateškog plana u ARK-u. Odluke Kriznog štaba ARK-a bile su odraz ideja i strategija koje je optuženi zagovarao od 1991. godine. Putem tih odluka, kao i *de facto* nadležnošću i uticajem koji je vršio Krizni štab ARK-a, optuženi je bio u mogućnosti da svoje ideje provede u djelo.⁸⁴³

4. Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana poslije ukidanja Kriznog štaba ARK-a

321. Krizni štab ARK-a je prestao da vrši svoje nadležnosti i funkcije 17. jula 1992., kada je Skupština ARK-a verifikovala sve odluke i zaključke koje su donijeli Krizni štab ARK-a i Ratno predsjedništvo ARK-a.⁸⁴⁴ Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi poslije tog datuma ne samo zadržao političku vlast u Bosanskoj krajini, nego ju je proširio i na republički nivo, postigavši tako vrhunac svoje političke karijere.⁸⁴⁵

322. Tokom tog perioda, optuženi se, kao jedna od najviših političkih ličnosti u Bosanskoj Krajini i kao član vlade Srpske Republike BiH, i dalje sastajao s visokim vojnim i civilnim funkcionerima i s njima razgovarao o pitanjima vezanim za provođenje Strateškog plana.⁸⁴⁶ Uz to je i dalje davao prijeteće izjave u javnosti u kojima je zagovarao da se otpusti s posla i onaj mali broj još uvijek zaposlenih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, čija svrha je bila da se zastraše preostali bosanski Muslimani kako bi i oni otišli iz Bosanske Krajine.⁸⁴⁷ Optuženi je tim postupcima nastavio da daje značajan doprinos provođenju Strateškog plana na području na koje se odnosi Optužnica.

⁸⁴² *Vidi* VI.D, "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

⁸⁴³ U vezi s političkim idejama optuženog, *vidi* i C.5, *infra*, "Propagandna kampanja optuženog".

⁸⁴⁴ *Vidi* VI.B, "Krizni štab Autonomne Regije Krajina".

⁸⁴⁵ *Vidi* B.3, *supra*, "Vlast koju je optuženi imao poslije ukidanja Kriznog štaba ARK-a".

⁸⁴⁶ Dana 18. avgusta 1992., optuženi je prisustvovao jednom sastanku visokih političkih, policijskih i vojnih funkcionera koji je održan u kabinetu generala Talića. Jedno od pitanja o kojima se razgovaralo na tom sastanku bilo je zatvaranje logora Omarska, BT-80, T. 15488-15494 (zatvorena sjednica); DP P1768 (pod pečatom). Dana 24. septembra 1992., optuženi je prisustvovao jednom sastanku u Čelincu zajedno s generalom Talićem, Stojanom Župljaninom, Slobodanom Dubočaninom i predsjednikom Kriznog štaba opštine Kotor-Varoš i na tom sastanku se raspravljalo o političkim i vojnim pitanjima koja su iskrsla zbog situacije u Kotor-Varoši, BT-80, T.15542-15543 (zatvorena sjednica); DP P1768 (pod pečatom).

⁸⁴⁷ *Vidi*, na primjer, DP P291, članak iz lista *Glas* od 26. jula 1992. Krajem avgusta 1992., optuženi se pojavio na televiziji sa sljedećom izjavom: "Ko nije lojalan neka ide, a ono malo lojalnih Hrvata i Muslimana neka ostane. Što reče Šešelj za 7000 Albanaca na Kosovu, držaće ih ko malo vode na dlanu, tako ćemo i mi sa ovih naših 1.200 do 1.500 Muslimana i Hrvata (...) Ako su Hitler, Staljin i Čerčil mogli imati radne logore možemo i mi. Pa ljudi moji mi smo u ratu": DP P2326 (pod pečatom). Dana 26. oktobra 1992., optuženi je javno izjavio: "Čudi me što su Muslimani navalili da kupuju drva za zimu. Oni kao da misle da će prezimiti ovdje": DP P2326 (pod pečatom).

5. Propagandna kampanja optuženog

323. Jedan od najznačajnijih doprinosa optuženog provođenju Strateškog plana bila je propagandna kampanja usmjerena protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koju je on provodio prije, za vrijeme i nakon što je bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a i ona zaslužuje da se zasebno razmotri. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi namjerno i sistematski davao podjarivačke izjave na radiju, televiziji i u štampi i da je koristio sredstva javnog informisanja kao sredstvo za provođenje Strateškog plana.

324. Zahvaljujući svojim položajima vlasti, optuženi je imao pristup medijima.⁸⁴⁸ Od rukovodilaca na regionalnom nivou, upravo se on najčešće pojavljivao u medijima.⁸⁴⁹ Zbog toga što je bio na položaju vlasti, njegove javne izjave su imale veću težinu, kako u očima Srba, tako i nesrba.⁸⁵⁰ Premda optuženi nije bio jedini predstavnik SDS-a koji je u tom periodu koristio pogrdan i huškački jezik, njega među rukovodiocima bosanskih Srba u Bosanskoj krajini izdvajaju kao onoga koji je zastupao i izražavao najekstremnije stavove.⁸⁵¹

325. Optuženi je svojim javnim izjavama sijao strah i mržnju između bosanskih Srba na jednoj, te bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na drugoj strani, huškajući te nacionalne grupe jednu protiv druge.⁸⁵² Optuženi je kontinuirano koristio pogrdne nazive za nesrbe, nazivajući ih “balijama”

⁸⁴⁸ Pedrag Radić, T. 22308.

⁸⁴⁹ BT-94, T. 18096-18097, 18166-18167.

⁸⁵⁰ BT-94, T. 24721.

⁸⁵¹ BT-104 je posvjedočio da je optuženog često viđao na televiziji i čitao o njemu u štampi. Dodao je: “Međutim, moj izvor informacija u vezi s njim je daleko jači i veći. U razgovoru sa ljudima muslimanske i hrvatske nacionalnosti koji su apsolutno, kažem apsolutno, na vrh jezika uvijek imali ime i prezime gospodina Brđanina i njega su isticali kao glavnu osobu i najekstremniju osobu”, T. 18632. BT-94 je optuženog, Voju Kuprešanina, Radoslava Vukića i Predraga Radića, zbog njihovih političkih stavova i postupaka, nazvao “četvoricom jahača Apokalipse”. Izjavio je da je od njih četvorice Radislav Vukić bio najprimitivniji, optuženi najagresivniji, Predrag Radić najpodliji, a da je Kuprešanin bio ambivalentna osoba, T. 18166. BT-94 je dodao da su njih četvorica između sebe donosila najsudbonosnije odluke i da je optuženi bio taj koji bi obično saopštio te odluke javnosti, T. 24725. *Vidi* i Mirko Dejanović, T. 23197; Branko Cvijić, T. 21421; Predrag Radić, T. 22006.

⁸⁵² Dana 26. jula 1992., zabilježena je sljedeća izjava optuženog: “...pozivam i (...) 'intelektualce' da dođu i pogledaju kasete sa snimcima iz Kozarca. Posjedujemo dokaze kako je u Kozarcu vršena priprema za totalni genocid nad srpskim narodom. Srpsku mušku djecu do tri godine je trebalo, prema zamisli mudžahedina, sunetiti, a svu ostalu poklati”, DP P2326 (pod pečatom). *Vidi* DP P508, intervju za srpsku radio-televiziju krajem 1992. (poslije 15. septembra 1992.), u kojem optuženi u vezi s provođenjem Strateškog plana kaže sljedeće: “Moraju svi da shvate da moramo stvoriti nacionalnu srpsku državu, i oni koji misle da trebamo i po treći put da oprostimo zajedničkom neprijatelju muslimansko-hrvatskom, ne verujem da će naići na povoljno tle kod našeg naroda. Mi nismo divlji narod. Ali, kamo sreće da smo još 1918. stavili bodljikavu žicu. Između nas, Hrvata i Muslimana ne bi bilo i ovog trećeg pokolja i napada na srpski narod”. Na konferenciji za štampu održanoj 10. jula 1992., optuženi je izjavio: “Srpski narod se ujedinjuje afirmisanjem srpskog pokreta za oslobođenje i uništavanje ustaštva”, DP P2326 (pod pečatom). Na jednom velikom javnom skupu održanom 1993. godine u Banjoj Luci, optuženi je izjavio sljedeće: “One lijeve snage koje nam ponovo nude zajednički život moraju da znaju da je obaveza Srba da sljedećih sto godina brišu cipele od poganih nekrsta koji /nerazumljivo/ ovu našu zemlju”, DP P509, segment video-trake sa snimkom javnog govora optuženog iz 1993. godine. Premda ta izjava ne spada u vremenski period na koji se odnosi Optužnica, Pretresno vijeće prihvata sadržaj te izjave kao indiciju stanja svijesti optuženog u vrijeme na koje se odnosi Optužnica. BT-9 je prokomentarisao taj video snimak riječima: “To je poznata Brđaninova terminologija, čuo sam ga posebno intenzivno tokom '92. i '93. dok sam ja bio u Banjoj Luci...”, T. 3481 (zatvorena sjednica). *Vidi* i Zijahudin Smailagić, T. 1927-1928, 1933; BT-9, T. 3203, 3388

(Muslimane), “ustašama” (Hrvate), “Šiptarima” (Albance), “gamadi”, “pogani”, “nekrstima” i “ljudima drugog reda”.⁸⁵³

326. Od početka aprila 1992. pa nadalje, optuženi je otvoreno i kontinuirano zagovarao da se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati otpuste s rukovodećih položaja. Njegove javne izjave u vezi s tim nisu bile ograničene samo na javnost općenito, nego su bile usmjerene protiv konkretnih pojedinaca koji su se nalazili na ključnim položajima u javnim preduzećima i ustanovama. Dok je u nekim javnim izjavama optuženi zagovarao otpuštanje osoba koje nisu lojalne Srpskoj Republici BiH, na kraju je tražio da se ljudi otpuštaju na čisto nacionalnoj osnovi, čime je učestvovao u procesu lišavanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sredstava za život, te ubrzao taj proces.⁸⁵⁴

(zatvorena sjednica); BT-11, T. 3971-3972 (zatvorena sjednica); BT-13, T. 4600-4601 (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4409; BT-94, T. 18009-18011; BT-104, T. 18487-18489, 18632-18633 (djelimično zatvorena sjednica).

⁸⁵³ Amir Džonlić, T. 2305; BT-7, T. 2834; BT-22, T. 4410; DP P509, segment video-trake sa snimkom javnog govora optuženog iz 1993. godine. Premda izjave iz DP P509 ne spadaju u vremenski period na koji se odnosi Optužnica, Pretresno vijeće prihvata sadržaj te izjave kao indiciju stanja svijesti optuženog u vrijeme na koje se odnosi Optužnica.

⁸⁵⁴ DP P137, članak iz lista *Glas* od 4. aprila 1992. *Glas* je objavio zahtjeve SOS-a i osoba imenovanih u Krizni štab, formiranje čije je bilo jedan od zahtjeva SOS-a, i izvjestio: “Tokom pregovora došlo se do još jednog zaključka. Naime, Krizni štab je zadužio radu grupu u sastavu Radoslav Brđanin [i još dvojica ljudi] da sprovedu do 15. aprila ove godine aktivnost kako bi se u zakonskoj proceduri smijenili svi čelni ljudi u banjalučkim preduzećima koji provode antisrpsku politiku”; *vidi* Pedrag Radić, T. 21946-21971; DP P2326 (pod pečatom); DP P138, novinski članak od 5. aprila 1992., prema kojem je optuženi na konferenciji za štampu izjavio da je banjalučki Krizni štab “odlučan u provođenju svih do sada usaglašenih zahtjeva. Sve kadrovske promjene biće iznivelesane do 15. aprila, te stoga predlažu da se u vitalnim banjalučkim preduzećima, bilo javnim, bilo dioničarskim, održe sastanci, te da upravni odbori sami donesu odluke o zamjeni postojećih rukovodnih kadrova. (...) Konkretno u Pošti, na telekomunikacijama ne mogu raditi oni koji su izašli na referendum i koji su protiv interesa srpskog naroda. (...) Na čelo banke mora doći Srbin, jer je neophodno spriječiti monetarne udare”; DP P139, novinski članak u kojem stoji da su 5. aprila 1992. optuženi i Radislav Vukić održali konferenciju za štampu na kojoj su govorili o već prihvaćenim zahtjevima SOS-a i izjavili: “Njihovi zahtjevi su se posebno sada pokazali opravdanim, [...] jer imaju za cilj da odbrane srpski narod od mogućih ponavljanja scenarija iz Bjeljine i Bosanskog Broda”; DP P154, članak iz lista *Glas* od 21. aprila 1992., u kojem optuženi, kao predsjednik “Komisije za nivelisanje kadrova” Kriznog štaba opštine Banja Luka objašnjava do koje je mjere politika “nacionalne nivelacije kadrova” već provedena i koje promjene treba očekivati u budućnosti. Optuženi je konkretno pomenuo smjenjivanje Mehe Halimića, Dževada Osmančevića, Asima Skorupa i drugih, među kojima je bilo i nekih Srba. *Vidi* dalje DP P2590, članak iz lista *Glas* od 24. aprila 1992., u kojem je optuženi, u svojstvu potpredsjednika Skupštine ARK-a i člana Kriznog štaba opštine Banja Luka, dao javno saopštenje da je Krizni štab već izvršio “kadrovske smjene” na rukovodećim položajima; DP P2598, članak iz lista *Glas* od 28. aprila 1992., u kojem stoji da je optuženi, kao potpredsjednik Skupštine ARK-a i “član komisije Kriznog štaba Banje Luke, zadužene za ispunjenje zahtjeva Srpskih odbrambenih snaga”, izjavio: “Ukoliko se u tim preduzećima ogluše o argumentaciju komisije Kriznog štaba i zahtjev da se pojedini rukovodioci povuku sa svojih položaja, smjene će se izvršiti nasilnim putem, jer se više neće tolerisati da banjalučka preduzeća vode ljudi koji rade protiv interesa Krajine i naroda”; DP P163, članak iz lista *Glas* od 29. aprila 1992., u kojem je optuženi izjavio sljedeće: “A oni srpski ili neki drugi kadrovi koji otkazu lojalnost Krajini, odnosno ne pristanu da pređu u Srpsku teritorijalnu odbranu, moraće otići odavde smjesta i potražiti neki drugi posao”; DP P165, članak iz lista *Glas* od 30. aprila, 1. i 2. maja 1992., u kojem se navodi da je optuženi, na konferenciji za štampu na kojoj je govorio u svojstvu potpredsjednika Skupštine ARK-a i člana Komisije za nivelisanje kadrova Kriznog štaba opštine Banja Luka, izjavio: “...stoga je definitivno postalo jasno da se na svim rukovodećim mjestima u Banjoj Luci i Bosanskoj krajini mogu naći samo ljudi koji su lojalni Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini. [...] komisija Kriznog štaba nema izbora i zahtjeve o nacionalnoj nivelaciji kadrova mora bezuslovno izvršiti, jer samo je na taj način moguće na ovim prostorima sačuvati mir”. U toj izjavi optuženi je konkretno pomenuo otpuštanje Ilije Zeljkovića, Ibrahima Fazlagića i Rudolfa Karajdžić, zato što su sva trojica bili direktori Muslimani. *Vidi* i DP P169, članak iz lista *Glas* od 5. maja 1992., u kojem stoji da je optuženi, kao član Kriznog štaba opštine Banjaluka i član Komisije za nacionalno nivelisanje kadrova u banjalučkim preduzećima, izjavio da se rukovodioci koji su “glasali za 'suverenu' BiH” moraju “povući sa svojih mjesta u najkraćem roku. U protivnom biće povučeni silom i to od pripadnika Srpskih odbrambenih snaga”; DP P172, članak iz lista *Oslobođenje* od 6. maja 1992.; DP P291, članak iz lista *Glas* od 26. jula 1992.

327. Optuženi je, nedvosmisleno i na zastrašujući način, takođe pozivao nesrpsko stanovništvo da ode iz Bosanske krajine.⁸⁵⁵ Konstantno je ukazivao na to da će samo malom procentu nesrba biti dozvoljeno da ostanu u novoj državi bosanskih Srba.⁸⁵⁶ Prema optuženom, taj sićušni broj preostalih nesrba bio bi korišten kao posluga i za fizičke poslove uopšteno.⁸⁵⁷ Premda se u dokazima koji se odnose na javne izjave optuženog u kojima poziva nesrbe da napuste Bosansku krajinu ne navode konkretni datumi, Pretresno vijeće se uvjerilo da su te izjave odražavale samu suštinu propagandne kampanje optuženog i da ih je on dao u isto vrijeme kad je javno zagovarao otpuštanje nesrba s posla, dakle od početka aprila 1992. pa nadalje, do kraja 1992., kada je proces otpuštanja s posla bio praktično dovršen.

328. Optuženi je otvoreno govorio protiv miješanih brakova, a jednom prilikom je otišao tako daleko da je sugerisao da djecu iz miješanih brakova treba baciti u rijeku Vrbas i ona koja isplivaju biće srpska djeca.⁸⁵⁸

329. Štaviše, on je javno predložio kampanju izravnavanja računa ubijanjem na nacionalnoj osnovi, izjavivši da će za svakog ubijenog Srbina u Sarajevu biti ubijena dva Muslimana u Banja Luci.⁸⁵⁹

330. Javne izjave optuženog katastrofalno su djelovale na ljude svih nacionalnosti. One su podsticale bosanske Srbe da vrše zločine nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi namjerno dao značajan doprinos stvaranju klime u kojoj su

⁸⁵⁵ DP P2326, upis od 29. avgusta 1992., gdje se podsjeća da se optuženi pojavio na televiziji s izjavom: "...ko nije lojalan neka ide, a ono malo lojalnih Hrvata i Muslimana neka ostane. Što reče Šešelj za 7.000 Albanaca na Kosovu, držaće ih ko malo vode na dlanu, tako ćemo i mi sa ovih naših 1.200 do 1.500 Muslimana i Hrvata (...) Ako su Hitler, Staljin i Čerčil mogli imati radne logore možemo i mi. Pa ljudi moji mi smo u ratu" (pod pečatom). BT-7 je posvjedočio da je optuženi javno izjavio: "Mi ćemo očistiti taj prostor od te gamadi", T. 2834 (zatvorena sjednica). Optuženi je nesrpskom stanovništvu na nedvosmislen način rekao da nemaju šta da traže na tom području i da svi treba da se isele, BT-7, T. 2833-2835 (zatvorena sjednica). Optuženi je javno izjavio i da nesrbi ne trebaju da prave zalihe hrane, jer im ona neće trebati, BT-21, T. 8557 (zatvorena sjednica); Amir Džonlić, T. 2303. BT-9 je, pominjući govore optuženog, izjavio: "A poruke su bile jasne i nedvosmislene: da Muslimani i Hrvati tu nemaju više šta tražiti, da se radi na preseljavanju naroda", T. 3271 (zatvorena sjednica). U jednom televizijskom intervjuu, optuženi je izjavio: "Ja sam za preseljenje naroda, ja sam za to da se prihvati činjenična situacija", DP P463, video snimak.

⁸⁵⁶ Mirsad Mujadžić, T. 13307-13308; Ibrahim Fazlagić, T. 4273; BT-106, T. 21125 (zatvorena sjednica); BT-7, T. 2833-2835, (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4410; BT-95, T. 19695-19696 (zatvorena sjednica).

⁸⁵⁷ BT-11, T. 3990 (zatvorena sjednica).

⁸⁵⁸ DP P2326, koji sadrži članak iz lista *Glas* od 11. avgusta 1992. (pod pečatom). Izvod iz tog članka glasi kako slijedi: "U Čelincu je Muslimanima dozvoljeno kretanje samo 4 sata dnevno, a i ljudi iz mješanih brakova su u nemilosti. Ukoliko je neka Srkinja udata za Muslimana i sama dobija otkaz. Koliko i kakva je atmosfera u tom gradiću možda najbolje pokazuje to što je dole dugo politiku vodio bivši predsjednik ondašnje opštine Radoslav Brđanin, koji je na pitanje jednog svoga saradnika ovdje u Banjaluci, a šta da radimo sa djecom iz mješanih brakova ne trepnuvši odgovorio: 'Bacićemo ih u Vrbas i ono koje ispliva je sigurno Srbin'. Politika koju je započeo jedan takav čovjek morala je donijeti rezultate kakve sada dole nalazimo". Predrag Radić je na pitanje koje su najgore izjave koje je optuženi dao odgovorio da su to one o miješanim brakovima, T. 22314.

⁸⁵⁹ BT-20, T. 5237 (zatvorena sjednica); BT-94, T. 18118 (djelimično zatvorena sjednica).

ljudi postali spremni da tolerišu zločine i da ih vrše⁸⁶⁰ i u kojoj su dobronamjerni bosanski Srbi bili odvrćani od toga da pružaju bilo kakvu pomoć nesrbima.⁸⁶¹

331. Nesrpsko stanovništvo Bosanske krajine je javne izjave optuženog doživljavalo kao direktne prijetnje kojima se tjeraju da napuste područja pod okupacijom bosanskih Srba, što su mnogi od njih u strahu za vlastiti život i učinili. Više svjedoka je posvjedočilo da su javne izjave optuženog bile glavni razlog iz kojeg su oni otišli s tog područja.⁸⁶²

⁸⁶⁰ BT-19 je izjavio da je bilo “strašno (...) da vidimo da su obični ljudi koji su inače živjeli zajedno i koji nisu imali nikakve zločinačke nagone u razdoblju od nekoliko tjedana, nekoliko mjeseci, postajali mašine za ubijanje i to zahvaljujući strašnoj moći koju imaju mediji koji su bili potpuno pod kontrolom i koji su bili korišteni kao propagandni instrument kako bi se proširila mržnja”, T. 20654 (zatvorena sjednica). BT-94 je posvjedočio da je “trebalo što više demonizirati onu suprotnu stranu da bi čovjek povjerovao da je osoba s kojom njegova porodica živi skladno i normalno stotinama godina sad njegov neprijatelj”, T. 24673. BT-94 je također izjavio da “nisu mediji pozivali na genocid, ali su mediji stvarali takvu atmosferu koja je dovela do toga da se desi ta nesreća koja se desila”, T. 18166. “[N]iste vi mogli čuti da će neko pročitati idemo da pobijemo, recimo, to selo, da sravnimo Srebrenicu, da ih uništimo, (...) Isto tako i na ovom primjeru prethodnom gdje se govorilo o tom nesretnom Sanskom Mostu, nije voditelj pozivo recimo neke ljude da naprave to što su napravili, ali je svojom tolerancijom tog divljačkog, recimo, obraćanja, podržavanjem tih niskih strasti koje su izbijale iz tih ljudi frustriranih, nepismenih, obmanjenih - on je u stvari dopuštao da se razvija psihoza koja će dovesti da to jednom eskalira, ekplodira, napravi to. On ničim nije pokušavao da smiri tenzije, da spusti, da kaže pa stanite ljudi”, BT-94, T. 24685. “Trebalo je napraviti nacionalne čopore i onda krenuti u osvajanje onoga što se mislilo da je moje. Ti su filmovi bili u svrhu toga i u funkciji toga. Jednostavno da taj narod pretvore u običan čopor koji će slijediti svoga vođu.”, BT-94, T. 24785. Milorad Sajić je izjavio da su izvršioi počinjenih zločina uglavnom “bili ljudi koji su bili skloni da počine takva djela. Oni su uvijek tražili nekakvo opravdanje za stvari koje su izvršili, opravdanje od nekog drugog. Što znači da su takvi komentari za njih bili veoma korisni ili čak dobrodošli”, T. 23690. BT-11 je posvjedočio da su javne izjave optuženog “bile krila za srpske ekstreme i kriminalce da mogu raditi što hoće”, T. 3998 (zatvorena sjednica). BT-11 je izjavio i da su izjave optuženog “kod Srba pospješivale negativan odnos prema Muslimanima i Hrvatima”, T. 3974 (zatvorena sjednica). BT-17 je izjavio: “...misleći pritom na prozivke gospodina Brđanina putem medija, a u suštini one su bile poziv na linč”, T. 2866 (zatvorena sjednica). U vezi s opštim uticajem medija na događanja u Bosanskoj krajini, *vidi* i BT-9, T. 3305-3306 (zatvorena sjednica); DP P121, Dnevnik; DP DB376, Izvještaj vještaka Paula Shoupa, str. 6.

⁸⁶¹ Milenko Savić, T. 22477-22484.

⁸⁶² BT-104 je izjavio: “...gospodina Brđanina i njegovo pojavljivanje na televiziji i u novinama ili općenito. Želim pojasniti. Gospodina Brđanina nisam poznavao lično, ali sam ga vrlo često vidio na televiziji i u štampi. Međutim, moj izvor informacija u vezi njega je daleko jači i veći. U razgovoru sa ljudima muslimanske i hrvatske nacionalnosti koji su apsolutno, kažem apsolutno, na vrh jezika uvijek imali ime i prezime gospodina Brđanina i njega su isticali kao glavnu osobu i najekstremniju osobu zbog koga su oni napustili Banja Luku. ... U razgovoru s njima oni su apsolutno isticali ime gospodina Brđanina kao jedan od prvih i glavnih razloga odlaska iz Banja Luke. Pričali su mi da su njegove izjave i njegovo pojavljivanje na televiziji značili da sutra već se pakuje dio ljudi i odlazi iz Banja Luke. Ali kao dio politike SDS-a, gospodin Brđanin je bio u toj politici i smatrao sam da je to i politika SDS-a. (...) Na početku mog govora govorio sam o strahu koji je vladao u Banja Luci kod većine ljudi, ali uglavnom kod nesrba gdje je taj strah izazvan bio u velikoj mjeri pojavom gospodina Brđanina na televiziji i u novinama, njegovim intervjuima, izjavama”, T. 18632-18633. BT-7 je izjavio: “... ja sam... gospodina Brđanina veliki broj, dakle, mnoštvo puta slušao bilo na radiju, bilo na televiziji, sa raznim komentarima, sa raznim izjavama. Mogu odgovorno da tvrdim da je gospodin Brđanin bio najekspozitivniji čovjek, gospodar života i smrti na tom prostoru, koji je izuzetno mnogo koristio medije sa svojim nastupima. Mogu da kažem da je ogroman broj ljudi, pa i sam, poslije njegovih nastupa na televiziji, na radiju, imali smo neprospavane noći. U nekom vremenskom periodu, već '92 godine, ogroman broj ljudi ujutro bi donosio odluke o bježanju odnosno načinu kako se izvući iz tog prostora poslije izjava koje je gospodin Brđanin i svojih komentara koje je tom prilikom davao”, T. 2832 (zatvorena sjednica). BT-7 je dodao: “Sve njegove poruke su bile toliko transparentne, toliko snažne, toliko arogantne, da su izazivale upravo onu psihozu, onaj strah o kojem sam ja govorio, one neprospavane noći...”, T. 2835 (zatvorena sjednica). Amir Džonlić je posvjedočio da su izjave optuženog izazivale “veliki strah i neizvjesnost kod svih građana nesrpske nacionalnosti u Banja Luci”, T. 2305. BT-11 je izjave optuženog prokomentarisao na sljedeći način: “A kod Muslimana i Hrvata je stvaralo jednu neugodnu psihozu i strah. Jer ovakve kvalifikacije su normalno dovodile ljude u jednu dilemu šta napraviti, da li ići ili ostati.”, T. 3974 (zatvorena sjednica). Zijahudin Smailagić je potrdio tu izjavu rekavši: “Te su njegove izjave bile za nas vrlo pogubne, vrlo zastrašujuće. I to je unosilo nemir ne samo u bošnjački narod nego i u hrvatski narod. (...) Mi smo tada već znali da će doći do nekih strahota. To se kasnije i ostvarilo”, T. 1935-1936. BT-9 je svjedočio da je “u svim emisijama, posebno na televiziji,

332. Pretresno vijeće je uvjeren da činjenica da su javne izjave optuženog mogle biti, barem djelimično, motivisane njegovim željom za ličnom promocijom i napredovanjem u političkoj karijeri⁸⁶³ ne umanjuje ni njihovu težinu, ni činjenicu da su one nesumnjivo bile namjerne, kao ni učinak koji su imale i na srpsko i na nesrpsko stanovništvo Bosanske krajine.

6. Znanje optuženog o zločinima koji su vršeni

333. Pretresno vijeće je uvjeren da je optuženi vrlo dobro znao da su u vrijeme i na području na koje se odnosi Optužnica vršeni zločini u okviru provođenja Strateškog plana.

334. Optuženi je na sastancima Kriznog štaba ARK-a dobijao izvještaje od predstavnika opštinskih kriznih štabova o radnjama koje su preduzimali i problemima s kojima su se suočavali u provođenju odluka Kriznog štaba ARK-a.⁸⁶⁴ Optuženi bi potom obavijestio predsjednike opština ARK-a koji su prisustvovali sjednicama Kriznog štaba ARK-a o onome što se dešavalo na ratištima.⁸⁶⁵ Optuženi je u jednom intervjuu za banjalučku televiziju u julu 1992. u opštini Kotor-Varoš, gdje su izvršeni neki od najgorih zločina, i sam jasno stavio do znanja da mora stalno pratiti šta se dešava. Izjavio je: "Moja je obaveza kao predsjednika Kriznog štaba Autonomne Regije da obiđem sva ratišta. [...] razlog dolaska je taj što moram izvijestiti svakog ponedjeljka sve predsjednike kriznih štabova kakva je politička situacija na ovom području."⁸⁶⁶ Na "ratištima" su optuženog izvještavale vojne starješine kako bi stekao uvid u situaciju.⁸⁶⁷

335. Takođe tokom jula 1992., optuženi je, zajedno s drugima, među kojima je bio Predrag Radić, posjetio područje Prijedora, "obišavši zonu borbenih dejstava i sabirne centre". U tom kontekstu, optuženi je 17. jula 1992. obišao logor Omarska. Optuženi je javno izjavio: "Ovo u Prijedoru je primjer

[optuženi] javno plašio narod, a da bi poslije toga slijedili odlasci iz Banja Luke i da bi se provodilo etničko čišćenje. Za gospodina Brđanina ja mogu sigurno reći da je bio alfa i omega takvih programa", T. 3264 (zatvorena sjednica). Branko Cvijić je svjedočio da su izjave optuženog "za druge [ljude] mogle izazivati strah", T. 21421., Govoreći o procentima koje je pominjao optuženi, Ibrahim Fazlagić je izjavio: "... pet-šest posto. A to znači da 95% treba da napusti na ovaj ili onaj način svoju rodnu grudu, među kojima sam morao uraditi i ja, nažalost. Otići iz mog grada kome sam sve dao. Pitam se zašto, zašto sam otišao. Što sam ja to uradio?", T. 4273.

⁸⁶³ BT-94 je izjavio: "Ja sam sklon tome da vjerujem da je većina toga što je radio, radio u sklopu osobne promocije, da mu je to bilo najbitnije", T. 24702. Branko Cvijić je posvjedočio da je optuženi, posebno tokom izborne kampanje, bio u stanju reći bilo šta i da se nadmetao s drugim članovima SDS-a u tome ko će koristiti uvredljivije izraze, T. 21421. *Vidi* i Predrag Radić, T. 22006.

⁸⁶⁴ Predrag Radić, T. 22271; Milorad Sajić, T. 23684-23685.

⁸⁶⁵ Predrag Radić, T. 22271.

⁸⁶⁶ DP P1598, video snimak intervju s optuženim na TV Banja Luka. *Vidi* i DP P1590, Ratni dnevnik 1 /Isturenog komandnog mjesta 1. KK/, od 24. juna do 30. avgusta 1992., koji je dnevnik događaja s Isturenog komandnog mjesta 1. KK u vezi s "Operacijom koridor 92". U zapisu od 1. jula 1992. stoji da je u 15:00 sati u posjetu komandi operativne grupe "Koridor 92" došao optuženi sa svojom pratnjom.

⁸⁶⁷ DP P 1590, Ratni dnevnik 1 /Isturenog komandnog mjesta 1. KK/; DP P1725, Zaključci Kriznog štaba ARK-a od 17. juna 1992., tačka 1; Osman Selak, T. 13111.

dobro urađenog posla", dodavši: "Prava je šteta što mnogi u Banjaluci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banjaluci u najskorije vrijeme može desiti."⁸⁶⁸

336. Pored toga, činjenica da su najviši predstavnici policije i vojske u ARK-u bili članovi Kriznog štaba ARK-a, uz *de facto* nadležnost Kriznog štaba ARK-a nad policijom i njegovu blisku saradnju s vojskom, jeste još jedan pokazatelj da je optuženi bio svjestan radnji koje su preduzimale policija i vojska.⁸⁶⁹

337. To da je optuženi znao da se dešavaju kriminalne aktivnosti dokazuju i njegove izjave. On je javno govorio protiv masovnog pljačkanja u Mehovcima⁸⁷⁰ i protiv ratnog profiterstva.⁸⁷¹

338. Konačno, Pretresno vijeće se uvjerilo da se na osnovu prirode zločina koji su izvršeni u ARK-u u vrijeme na koje se odnosi Optužnica, uključujući i rasprostranjeno prisilno raseljavanje nesrpskog civilnog stanovništva i oružane napade na nesrpska sela i gradove, kao i stepena kriminalnih aktivnosti širom ARK-a, može doći samo do jednog razumnog zaključka, a taj je da je široj javnosti u ARK-u bilo opštepoznato da se vrše ti zločini. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, koji se nalazio na goreopisanim položajima vlasti, koji je predsjedavao organom nadležnim za koordinaciju provođenja Strateškog plana i koji je imao pristup informacijama i pratio šta se dešava dobijajući informacije od opštinskih organa vlasti, policije i vojske, posjedovao čak i detaljnije informacije o izvršenim zločinima nego što ih je imala šira javnost.⁸⁷²

⁸⁶⁸ DP P284, članak iz lista *Kozarski vjesnik* pod naslovom "Predstavnici Krajine u Prijedoru: Nikome nije lako", s datumom od 17. jula 1992.; Predrag Radić, T. 21996-22008.

⁸⁶⁹ *Vidi* VI.B, "Krizni štab Autonomne Regije Krajina"; VI.C.2, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju"; VI.C.3, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na vojsku". CSB je primao izvještaje od SJB-ova koji su sadržavali informacije o događajima u njihovim opštinama i o radnjama koje su poduzeli u cilju provođenja odluka Kriznog štaba ARK-a: DP P717, Izvještaji SJB-a iz Prijedora, Bosanskog Novog i Sanskog Mosta upućeni komisiji koju je osnovao Stojan Župljanin, načelnik CSB-a i član Kriznog štaba ARK-a /prevod s engleskog, nije citat originalnog dokumenta/, s datumom od 18. avgusta 1992.

⁸⁷⁰ BT-80, T. 15477 (zatvorena sjednica).

⁸⁷¹ BT-94, T. 24835; BT-11, T. 4037 (zatvorena sjednica).

⁸⁷² *Vidi* u tom kontekstu VI.C, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a". Dana 18. avgusta 1992., optuženi je prisustvovao jednom sastanku visokih političkih, policijskih i vojnih funkcionera koji je održan u kabineta generala Talića. Jedno od pitanja o kojima se razgovaralo na tom sastanku bilo je zatvaranje logora Omarska, BT-80, T. 15488-15494 (zatvorena sjednica); DP P1768 (pod pečatom). Dana 24. septembra 1992., optuženi je prisustvovao jednom sastanku u Čelincu zajedno s generalom Talićem, Stojanom Župljaninom, Slobodanom Dubočaninom i predsjednikom Kriznog štaba opštine Kotor-Varoš i na tom sastanku se raspravljalo o političkim i vojnim pitanjima koja su iskrsla zbog situacije u Kotor-Varoši, BT-80, T.15542-15543 (zatvorena sjednica); DP P1768 (pod pečatom). *Vidi* i DP P1598, video snimak intervjua koji je optuženi dao TV Banja Luka, koji sadrži sljedeću njegovu izjavu: "Moja je obaveza kao predsjednika Kriznog štaba Autonomne Regije da obiđem sva ratišta. [...] razlog dolaska je taj što moram izvijestiti svakog ponedjeljka sve predsjednike kriznih štabova kakva je politička situacija na ovom području." Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi prilikom odlaska na ratište vidio posljedice razaranja koje su izvršile snage bosanskih Srba. Štaviše, optuženi je učestvovao u diskusijama vođenim radi rješavanja problema s paravojnom grupom "Miće" u opštini Teslić: BW-1, T. 23323-23325 (zatvorena sjednica).

D. Krivična odgovornost optuženog uopšte

339. Tužilac je optuženog kumulativno teretio za krivična djela iz tačaka od 1 do 12 po različitim vidovima odgovornosti.⁸⁷³ Da bi izbjeglo znatno ponavljanje, Pretresno vijeće će sada iznijeti opšte zaključke u vezi s relevantnim vidovima odgovornosti, a konkretne zaključke u vezi s krivičnim djelima za koje se tereti izložiće u daljem tekstu, u dijelovima Presude koji se odnose na te optužbe.

1. Udruženi zločinački poduhvat

340. Tužilaštvo je u Optužnici alternativno teretilo optuženog individualnom krivičnom odgovornošću po prvoj i trećoj kategoriji UZP-a.⁸⁷⁴ U vezi s prvom kategorijom UZP-a, Tužilaštvo navodi: “Svrha tog udruženog zločinačkog poduhvata bila je trajno prisilno odstranjivanje većine stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa teritorije planirane srpske države činjenjem krivičnih djela navedenih u tačkama od 1 do 12”.⁸⁷⁵ Alternativno terećenje po trećoj kategoriji UZP-a formulisano je kako slijedi: “Alternativno, optuženi je individualno odgovoran za krivična djela nabrojana u tačkama optužnice od 1 do uključno 7, te u tačkama 10, 11 i 12, na osnovu toga što su ta krivična djela bila prirodne i predvidive posljedice postupaka opisanih u paragrafima 58 i 59 niže.”⁸⁷⁶ Paragrafi 58 i 59 odnose se na tačku 8 (deportacija) i tačku 9 (prisilno premještanje).

341. I kod prve i kod treće kategorije UZP-a tužilac mora, pored ostalog, dokazati postojanje zajedničkog plana koji predstavlja ili uključuje sporazum ili dogovor o izvršenju nekog krivičnog djela sankcionisanog Statutom (dalje u tekstu: zajednički plan).⁸⁷⁷ Zajednički plan po prvoj kategoriji UZP-a po kojoj se tereti u Optužnici predstavljao bi ili uključivao sporazum ili dogovor između učesnika UZP-a da izvrše krivična djela iz tačaka od 1 do 12, dok bi zajednički plan po trećoj kategoriji UZP-a po kojoj se optuženi tereti u Optužnici predstavljao ili uključivao sporazum ili dogovor između učesnika UZP-a da izvrše krivična djela iz tačaka 8 i 9. U kontekstu treće kategorije UZP-a, navodi se da su krivična djela za koja se tereti u tačkama od 1 do uključno 7 i tačkama 10, 11 i 12 bila prirodne i predvidive posljedice krivičnih djela za koja se tereti u tačkama 8 i 9.

342. Premda zajednički plan nužno mora da predstavlja ili uključuje sporazum ili dogovor dvaju ili više osoba da će one izvršiti neko krivično djelo sankcionisano Statutom, svrha koja leži u osnovi takvog sporazuma (to jest konačni cilj koji se želi postići vršenjem krivičnih djela) nije bitna za utvrđivanje individualne krivične odgovornosti po teoriji o UZP-u..

⁸⁷³ U vezi s krivičnim djelima i vidovima odgovornosti, *vidi* I., “Sažetak optužbi”.

⁸⁷⁴ Odluka po pravilu 98 *bis*, par. 24.

⁸⁷⁵ Optužnica, par. 27.1.

⁸⁷⁶ Optužnica, par. 27.4.

⁸⁷⁷ Druga kategorija UZP-a je nešto drugačija, ali se ona u ovoj Presudi neće razmatrati.

343. Tužilac tvrdi da je, pored optuženog, “Fuž tom poduhvatu Fjež učestvovao veoma velik broj pojedinaca, uključujući [...] i Momira Talića, druge članove Kriznog štaba AR Krajina, rukovodstvo srpske republike i SDS-a, uključujući Radovana Karadžića, Momčila Krajišnika i Biljanu Plavšić, članove Skupštine Autonomne Regije Krajina i Izvršnog vijeća Skupštine, srpske krizne štabove opština AR Krajine, vojsku Republike Srpske, srpske paravojne snage i druge” .⁸⁷⁸

344. Tužilac nije optuženog teretio da je fizički izvršio bilo koje od krivičnih djela koja mu se stavljaju na teret u Optužnici.⁸⁷⁹ Stoga, da bi se optuženi proglasio krivično odgovornim za krivična djela koja mu se u Optužnici stavljaju na teret po prvoj kategoriji UZP-a, Tužilaštvo mora, pored ostalog, dokazati da je između osobe koja je fizički izvršila krivično djelo i optuženog postojao sporazum ili dogovor o izvršenju tog konkretnog krivičnog djela.⁸⁸⁰ Da bi se optuženi proglasio odgovornim po trećoj kategoriji UZP-a, tužilac mora dokazati da je on sklopio sporazum s nekom osobom o izvršenju nekog konkretnog krivičnog djela (u ovom predmetu to su krivična djela deportacije i/ili prisilnog premještanja) i da je ta osoba fizički izvršila drugo krivično djelo, koje je bilo prirodna i predvidiva posljedica izvršenja onog krivičnog djela koje je bilo predmet sporazuma.⁸⁸¹

345. Dokazi ne pokazuju da su bilo koje od krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici fizički izvršili Momir Talić, drugi članovi Kriznog štaba ARK-a,⁸⁸² rukovodstvo Srpske Republike BiH i SDS-a (uključujući Radovana Karadžića, Momčila Krajišnika i Biljanu Plavšić), poslanici Skupštine ARK-a i članovi Izvršnog vijeća te Skupštine i srpskih kriznih štabova u opštinama ARK-a. Budući da nije dokazano da su te osobe izvršile *actus reus* bilo kojeg od krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici, Pretresno vijeće neće razmatrati postojanje UZP-a između optuženog i tih osoba. *Actus reus* krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici i koja su dokazana van razumne sumnje izvršili su pripadnici vojske,⁸⁸³ policije bosanskih Srba, srpskih paravojnih grupa, te naoružani civili ili neidentifikovani pojedinci iz redova bosanskih Srba (dalje u tekstu: fizički izvršiooci). Dok su u relativno malom broju slučajeva imena izvršilaca utvrđena, u većini slučajeva su fizički izvršiooci identifikovani samo putem grupe kojoj su pripadali.

346. U pretpretresnoj fazi ovog predmeta, Pretresno vijeće je riješilo da se optuženi koji se tereti individualnom krivičnom odgovornošću po teoriji o UZP-u, optužnicom mora obavijestiti, pored

⁸⁷⁸ Optužnica, par. 27.2.

⁸⁷⁹ Optužnica, par. 33.

⁸⁸⁰ Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu optužnice, par. 44. Ako je optuženi sklopio sporazum s jednom osobom o izvršenju nekog konkretnog krivičnog djela, a s drugom osobom o izvršenju nekog drugog krivičnog djela, onda bi bilo primjerenije govoriti o dva zasebna UZP-a. *Vidi* i par. 264 *supra*.

⁸⁸¹ Pretresno vijeće je odabralo izraz “fizički izvršiooci krivičnih djela” za osobu (ili osobe) koja je izvršila *actus reus* dotičnog krivičnog djela (ili krivičnih djela).

⁸⁸² Tužilac je tvrdio da su Nenad Stevandić i Slobodan Dubočanin fizički izvršili neka od krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici. Pretresno vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je to tačno.

⁸⁸³ Vojska obuhvata pripadnike JNA i kasnije VRS-a, zatim TO-a i jedinica vojne policije.

ostalog, o identitetu onih koji su bili uključeni u taj poduhvat, ukoliko je njihov identitet poznat, a ako nije, mora se barem navesti kategorija kojoj pripadaju kao grupa.⁸⁸⁴ U važećoj Optužnici, osim pojedinaca za koje dokazi ne pokazuju da su oni fizički izvršili bilo koje od krivičnih djela za koja se optuženi tereti, navodi se da je UZP postojao između optuženog i “Vojske Republike Srpske, srpskih paravojnih snaga i drugih”. U Optužnici se ne tereti izričito za postojanje UZP-a između optuženog i pripadnika policije. Pretresno vijeće se uvjerilo da se uopšteni izraz “drugi” koji je upotrijebljen u Optužnici ne može tumačiti tako da obuhvata grupe koje nisu konkretno identifikovane, budući da taj izraz ne ispunjava uslov preciznosti optuživanja. Shodno tome, Pretresno vijeće konstatuje da se u Optužnici nije teretilo za UZP između optuženog i policije. Iz istog razloga, Pretresno vijeće se neće baviti razmatranjem UZP-a između optuženog i naoružanih srpskih civila i neidentifikovanih pojedinaca.

347. Ono što preostaje jesu navodi o UZP-u između optuženog i pripadnika vojske i srpskih paravojnih snaga (dalje u tekstu: relevantni fizički izvršioc). Pretresno vijeće u tom kontekstu naglašava da u svrhu utvrđivanja individualne krivične odgovornosti shodno teoriji o UZP-u nije dovoljno dokazati postojanje sporazuma ili dogovora o izvršenju krivičnog djela između optuženog i osobe koja komanduje ili ima kontrolu nad vojnom ili paravojnom jedinicom koja vrši krivično djelo. Optuženi se može smatrati krivično odgovornim po vidu odgovornosti UZP-a samo ako Tužilaštvo dokaže van razumne sumnje da je sklopio sporazum ili dogovor s relevantnim fizičkim izvršiocima o izvršenju konkretnog krivičnog djela koje je na kraju i izvršeno, ili ako je krivično djelo koje su izvršili relevantni fizički izvršioc prirodna i predvidiva posljedica krivičnog djela o kojem su se optuženi i relevantni fizički izvršioc sporazumjeli ili dogovorili.⁸⁸⁵

348. Razmatrajući navodni sporazum ili dogovor između optuženog i relevantnih fizičkih izvršilaca o izvršenju bilo kojeg od zločina za koje se optuženi tereti u Optužnici, Pretresno vijeće podsjeća na Strateški plan, opisan ranije u ovoj Presudi.

349. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je tokom druge polovine 1991. godine rukovodstvo bosanskih Srba, uključujući i članove Glavnog odbora SDS-a i druge članove SDS-a, kao i predstavnike oružanih snaga srpske nacionalnosti, razradilo Strateški plan u cilju međusobnog povezivanja područja BiH na kojima su živjeli Srbi, ostvarivanja kontrole nad tim područjima i stvaranja zasebne države bosanskih Srba, iz koje bi većina nersba bila trajno uklonjena. Rukovodstvo

⁸⁸⁴ "Odluka po prigovoru Momira Talića na formu izmijenjene optužnice", par. 21, gdje se citira "Odluka o formi druge izmijenjene optužnice" od 11. maja 2000., par. 16 iz predmeta *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25.

⁸⁸⁵ Nakon što je Pretresno vijeće od obiju strana tražilo da se očituju po tom pravnom pitanju, i tužilac i odbrana su se složile s ovim zaključkom, Završni podnesak tužioca, Dodatak A, par. 2; Završni podnesak odbrane, str. 117-118.

bosanskih Srba bilo je svjesno činjenice da se taj Strateški plan može provesti u djelo samo pomoću sile i straha, dakle vršenjem krivičnih djela.

350. U mjesecima koji su uslijedili i tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica, veliki broj pojedinaca, među kojima su bili i optuženi i mnogi od relevantnih fizičkih izvršilaca, prihvatio je Strateški plan i dao se na njegovo provođenje. Pretresno vijeće se uvjerilo da su svi pojedinci koji su prihvatili Strateški plan posjedovali traženu *mens rea* barem za krivična djela za koja se tereti u tački 8 (deportacija) i tački 9 (prisilno premještanje), to jest da su hotimično namjeravali da učestvuju u protjerivanjima ili drugim postupcima prisile u cilju prisilne deportacije jedne ili više osoba u drugu državu bez ikakvih osnova dopuštenih po međunarodnom pravu (deportacija) i prisiljavanja ljudi da napuste teritoriju na kojoj žive bez ikakvih osnova dopuštenih po međunarodnom pravu (prisilno premještanje).⁸⁸⁶

351. Međutim, Pretresno vijeće je mišljenja da puka činjenica da su optuženi, na jednoj strani, i relevantni fizički izvršiocu na drugoj, prihvatili Strateški plan nije ravna međusobnom sporazumu o izvršenju nekog konkretnog krivičnog djela. Naime, optuženi i relevantni fizički izvršiocu su mogli da prihvate Strateški plan i formiraju kažnjivu namjeru da izvrše krivična djela u cilju provođenja Strateškog plana *nezavisno jedni od drugih* i bez ikakvog međusobnog sporazuma ili dogovora o izvršenju krivičnih djela.

352. Štaviše, činjenica da su radnje ili ponašanje optuženog olakšali ili doprinijeli izvršenju krivičnog djela od strane druge osobe i/ili da su pomogli u stvaranju kažnjive namjere kod te osobe nije dovoljna da bi se van razumne sumnje utvrdilo da je među njima postojao sporazum ili dogovor o izvršenju tog konkretnog krivičnog djela. Sporazum između dvije osobe o izvršenju krivičnog djela zahtijeva *međusobnu* pogodbu ili dogovor da se izvrši krivično djelo.

353. Pretresno vijeće se uvjerilo da nema neposrednih dokaza na osnovu kojih bi se utvrdilo da je takav sporazum ili dogovor između optuženog i relevantnih fizičkih izvršilaca postojao, pa će stoga razmotriti da li se postojanje sporazuma ili dogovora takve vrste između optuženog i relevantnih fizičkih izvršilaca može izvesti iz činjenice da su djelovali složno na provođenju Strateškog plana.⁸⁸⁷ Da bi takav zaključak bio valjan, on mora da bude jedini razuman zaključak koji se da izvesti iz raspoloživih dokaza.

⁸⁸⁶ Pretresno vijeće je došlo do tog zaključka razmatrajući dokaze u cjelini, a posebno dokaze koji se razmatraju u sljedećim poglavljima: IV., "Opšti pregled"; VI., "Regionalni organi vlasti"; C.1., *supra*, "Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog"; IX., "Optužbe i zaključci". Ovi dokazi utvrđuju postojanje obrasca kažnjivog ponašanja koji vodi ka tom zaključku.

⁸⁸⁷ Prema Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, "Zajednički plan ili nakana može biti improvizovana na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sproveli u djelo zajednički zločinački poduhvat", par. 227.

354. Pretresno vijeće se uvjerilo da su djela i ponašanje optuženog, posebno njegovi javni govori i odluke Kriznog štaba ARK-a koje se mogu njemu pripisati, imali za cilj provođenje Strateškog plana i da su olakšali činjenje zločina od strane relevantnih fizičkih izvršilaca. Međutim, budući da su optuženi i relevantni fizički izvršioci bili međusobno udaljeni i u fizičkom smislu i u smislu ustroja, te s obzirom na činjenicu da relevantni fizički izvršioci u većini slučajeva nisu čak ni bili lično identifikovani, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je jedini razuman zaključak koji se može izvući iz postupaka optuženog odnosno relevantnih fizičkih izvršilaca usmjerenih ka provođenju Strateškog plana taj da je optuženi sklopio sporazum s relevantnim fizičkim izvršiocima o izvršenju krivičnog djela. Zapravo, Pretresno vijeće se uvjerilo da dokazi dopuštaju i druge razumne zaključke. Na primjer, jedan takav razuman zaključak bio bi da su i optuženi i relevantni fizički izvršioci, svaki od njih s traženom *mens rea* za konkretno krivično djelo i vođen istom pobudom provođenja Strateškog plana, radili na izvršenju istog krivičnog djela, a da, međutim, nisu sklopili međusobni sporazum o izvršenju tog krivičnog djela. Drugi razuman zaključak do kojeg bi se moglo doći je taj da su relevantni fizički izvršioci dotična krivična djela izvršili postupajući po naređenjima i uputstvima koja su dobili od svojih vojnih ili paravojnih pretpostavljenih čija je namjera bila provođenje Strateškog plana, tako da relevantni fizički izvršioci nisu sklopili sporazum s optuženim o izvršenju tih krivičnih djela.

355. Pretresno vijeće smatra da UZP nije vid odgovornosti primjeren za definisanje individualne krivične odgovornosti optuženog, s obzirom na izuzetno široku prirodu ovog predmeta u kojem je tužilac nastojao uključiti optuženog u UZP iako je on u smislu ustroja bio vrlo udaljen od izvršenja zločina za koje se tereti u Optužnici.⁸⁸⁸ Iako se UZP može primijeniti kod predmeta koji obuhvataju etničko čišćenje, kao što je uočeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, čini se da je Žalbeno vijeće prilikom definisanja UZP-a imalo na umu nešto manji poduhvat od onog koji se navodi u tekućem predmetu.⁸⁸⁹ Pregled predmeta koji su rješavani pred ovim Međunarodnim sudom u kojima je primijenjena teorija o UZP-u potvrđuje ovaj stav.⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Pretresno vijeće se poziva na svoj prethodni zaključak da je optuženi bio fizički udaljen od fizičkih izvršilaca i da oni nisu pripadali strukturi nad kojom je optuženi imao *de facto* nadležnost.

⁸⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 204: “Primjer za to [treću kategoriju UZP-a] bio bi zajednička namjera koju dijeli cijela grupa da se pripadnici neke etničke grupe prisilno uklone iz njihovog grada, sela ili regije (da se izvrši “etničko čišćenje”) sa posljedicom da se, u toku izvršenja toga, jedna ili više žrtava ustrijeli i ubije. Iako ubistvo možda nije bilo izričito priznato kao dio zajedničkog plana, ipak je bilo predvidivo da bi prisilno odvođenje civila pred nišanima oružja moglo rezultirati smrću jednog ili više tih civila. Krivična odgovornost može se pripisati svim učesnicima zajedničkog poduhvata kada je rizik da bi moglo doći do smrti bio predvidiva posljedica izvršenja zajedničkog plana i kada se istovremeno optuženi prema tom riziku odnosio bilo bezobzirno bilo indiferentno. Drugi primjer je zajednički plan da se civili određene etničke grupe prisilno istjeraju paljenjem njihovih kuća; ako neki od učesnika u tom planu prilikom njegovog izvršavanja ubiju civile tako što zapale njihove kuće, svi drugi učesnici u planu su krivično odgovorni za ubistva ako su smrti bile predvidive.” *Vidi* i Odluku o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu optužnice, par. 44-45.

⁸⁹⁰ U predmetima koji su vođeni pred MKSJ-om, teorija o UZP-u je primjenjivana kod poduhvata manjeg obima, koji su bili ograničeni na konkretne vojne operacije i samo na pripadnike oružanih snaga (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 610); na ograničeno geografsko područje (Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 984-985); na malu grupu naoružanih ljudi koji su djelovali zajedno na izvršenju određenog krivičnog djela (Drugostepena presuda u

356. Iz gorenavenih razloga i razmotrivši sve okolnosti, Pretresno vijeće odbacuje UZP kao mogući vid odgovornosti kojim bi se opisala individualna krivična odgovornost optuženog.

2. Planiranje

357. Kao što tvrdi tužilac, optuženi u tekućem predmetu nije fizički izvršio nijedno od dokazanih krivičnih djela.⁸⁹¹ Optuženi, u skladu s gorepomenutom definicijom, stoga može snositi odgovornost za "planiranje" krivičnog djela samo ako se dokaže da je on u znatnoj mjeri učestvovao u pripreмноj fazi tog krivičnog djela u onom obliku u kojem je on /konkretno izvršen/, što znači da je morao unaprijed posjedovati dovoljno znanje o tom krivičnom djelu. Međutim, ovaj uslov znanja ne treba tumačiti tako da je optuženi morao biti upućen u svaki detalj u vezi s djelima koja su izvršili fizički izvršiocі.

358. Iako je optuženi prihvatio Strateški plan, nije dokazano da ga je on lično i smislio.⁸⁹² Optuženi je učestvovao u njegovom provođenju uglavnom putem vlasti koju je imao na svom položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a i svojim javnim izjavama. Premda su ti njegovi postupci možda stvorili širi okvir u kojem su izvršena krivična djela, Pretresno vijeće smatra da dokazi koji su mu predloženi nisu dovoljni da bi se na osnovu njih zaključilo da je optuženi učestvovao u neposrednoj pripremi *konkretnih krivičnih djela*. Ovaj uslov konkretnosti jeste ono po čemu se 'planiranje' razlikuje od drugih vidova odgovornosti. S obzirom na ostale vidove krivične odgovornosti kojima se optuženi tereti, od kojih neki na primjereniji način karakterišu postupke i ponašanje optuženog, Pretresno vijeće odbacuje 'planiranje' kao vid odgovornosti kojim bi se mogla opisati individualna krivična odgovornost optuženog.

3. Podsticanje

359. Mnoge odluke Kriznog štaba ARK-a za koje je optuženi odgovoran zahtijevale su izvršenje određenih radnji koje predstavljaju krivična djela. Većina tih odluka nije stupila na snagu odmah, nego su ih trebali provesti, na primjer, opštinski organi vlasti. U tom kontekstu, nebitno je da li su fizički izvršiocі bili podređeni onom ko je podsticao ili da li je prije samog izvršenja krivičnog djela bilo nužno učešće izvjesnog broja drugih ljudi, pod uslovom da se može dokazati da je postojala uzročno-posljedična veza između radnje podsticanja i izvršenja nekog konkretnog krivičnog djela. Mora se dokazati uzročno-posljedična veza između svih radnji podsticanja i djela koja su izvršili fizički izvršiocі, čak i kada su radnje podsticanja bile javne izjave optuženog.

predmetu *Tadić*, par. 232 *et seq.*; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 208); ili, kod druge kategorije UZP-a, na jedan zatočenički logor (Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 84).

⁸⁹¹ Optužnica, par. 33.

⁸⁹² *Vidi C.1, supra*, "Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog".

360. Pretresno vijeće je konstatovalo da su opštinski krizni štabovi, lokalna policija i vojska sistematski provodili odluke Kriznog štaba ARK-a u vezi s razoružavanjem, otpuštanjem s posla i preseljenjem nesrba. Štaviše, obiljem dokaza je nesumnjivo dokazano da je optuženi dao nekoliko podjarivačkih i diskriminatorских izjava u kojima je, pored ostalog, zagovarao da se nesrbi otpuste s posla, izjavivši da će samo veoma malom broju nesrba biti dopušteno da ostanu na teritoriji ARK-a. S obzirom na razne položaje vlasti na kojima se optuženi nalazio tokom cijelog predmetnog perioda, fizički izvršiocu su te njegove izjave mogli da protumače samo kao neposredno pozivanje i podstrekivanje na vršenje zločina. U takvom kontekstu, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi podsticao na činjenje nekih od krivičnih djela za koja se tereti u Optužnici.

361. Odnos između ovog vida krivične odgovornosti i pojedinačnih krivičnih djela analiziran je dalje u presudi, u dijelovima koji se odnose na odgovornost optuženog za konkretna krivična djela.

4. Naređivanje

362. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je Krizni štab ARK-a postao najviši civilni organ vlasti u ARK-u, kojem su opštinski organi vlasti bili *de facto* podređeni. Opštinski organi vlasti su održavali stalnu i jasnu komunikaciju s Kriznim štabom ARK-a, kakva je bila primjerena takvom odnosu: sastancima Kriznog štaba ARK-a su jednom sedmično prisustvovali predsjednici opština članica ARK-a ili njihovi predstavnici.

363. Krizni štab ARK-a je više puta ponovio da su njegove odluke obavezujuće za sve opštine. Pored toga, opštinski organi vlasti su prihvatili da je Krizni štab ARK-a nadležan da donosi odluke koje su za njih neposredno obavezujuće.

364. To što je određeni broj opština počeo da provodi izvjesne aspekte Strateškog plana čak i prije nego što je Krizni štab ARK-a izdao uputstva ne umanjuje činjenicu da je Krizni štab ARK-a, od svog osnivanja, bio nadležan da donosi obavezujuće odluke i da je to zaista i činio, te da su opštinski organi vlasti postupali u skladu s tim odlukama. Štaviše, Pretresno vijeće se uvjerilo da su te odluke bile obavezujuće za opštinske organe vlasti bez obzira na to što nije postojao *zvanično* utvrđeni mehanizam za izricanje sankcija opštinama u slučaju da ne provedu odluke Kriznog štaba ARK-a, pa čak i usprkos tome što su u nekim slučajevima opštinski organi vlasti zanemarili te odluke i postupili nezavisno, zato što opštinski organi vlasti nisu osporavali nadležnost Kriznog štaba ARK-a za donošenje tih odluka, niti su osporavali njihovu obavezujuću prirodu.

365. Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da je Krizni štab ARK-a, kao najviši civilni organ vlasti u ARK-u, bio *de facto* nadležan nad policijom u ARK-u i da je putem svojih odluka, zapravo, izdavao naređenja koja je CSB prosljeđivao SJB-ovima uz upute da ih provedu.

366. Kao što je već pokazano, opštinski organi vlasti i policija su sistematski provodili odluke Kriznog štaba ARK-a u tri ključne oblasti: a) razoružavanju “paravojnih grupa” i oduzimanju naoružanja; b) otpuštanju profesionalnih radnika koji nisu bili Srbi ili su bili neloyalni; i c) preseljavanju nesrpskog stanovništva. Pretresno vijeće je konstatovalo i da se odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom. Pitanje da li su odluke Kriznog štaba ARK-a u te tri ključne oblasti dosegle nivo naređenja da se izvrše krivična djela za koja se optuženi tereti u Optužnici analizira se za svako krivično djelo po vidu odgovornosti optuženog.

5. Pomaganje i podržavanje

367. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Krizni štab ARK-a praktično pomagao vršenje krivičnih djela od strane vojske, policije i paravojnih organizacija tako što je, pored ostalog, javnim saopštenjima i odlukama zahtijevao da se nesrbi razoružaju, postavio rokove za predaju oružja i na kraju prisilno zaplijenio oružje. Ta saopštenja i odluke nisu samo olakšali bosanskim Srbima preuzimanje vlasti u pojedinim opštinama, nego su u mnogim slučajevima bili korišteni kao izgovor za takva preuzimanja vlasti. Pretresno vijeće se uvjerilo i da se te odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom.

368. Pored toga, neke podjarivačke i diskriminatorske izjave koje je optuženi dao, s obzirom na položaje vlasti na kojima je bio, predstavljaju podsticanje i moralnu podršku fizičkim izvršiocima krivičnih djela. Štaviše, optuženi je davao prijeteće javne izjave koje su kod nesrba izazivale strah i želju da napuste teritoriju ARK-a, čime je utrt put za njihovu deportaciju i/ili prisilno premještanje od strane drugih. Krizni štab ARK-a je osnivanjem Agencije za preseljenje stanovništva i razmjenu materijalnih dobara u Banja Luci pružio dalju pomoć u tom smislu.

369. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da je optuženi izvršio radnje koje su se sastojale od praktične pomoći, podsticanja ili moralne podrške glavnim izvršiocima zločina i da je to činio u svojstvu poslanika u Skupštini srpskog naroda BiH i Skupštini ARK-a prije nego što je osnovan Krizni štab ARK-a, zatim u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a i, nakon što je taj štab prestao da postoji, u svojstvu ministra u vladi RS-a. Pitanje da li su te radnje imale znatnog uticaja na izvršenje, od strane glavnih izvršilaca, krivičnih djela za koja se optuženi tereti u Optužnici analizira se za svako krivično djelo po vidu odgovornosti optuženog.

6. Krivična odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta

370. Da bi se optuženi proglasio krivično odgovornim po članu 7(3) Statuta, Tužilaštvo mora prije svega dokazati postojanje odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i fizičkih izvršilaca krivičnih djela za koja ga tereti Optužnica. Kao što je već navedeno, među fizičkim izvršiocima krivičnih djela za koja se tereti u Optužnici i koja su dokazana van razumne sumnje bili su pripadnici vojske

bosanskih Srba,⁸⁹³ policije bosanskih Srba, srpskih paravojnih grupa, naoružani civili iz redova bosanskih Srba te neidentifikovani pojedinci. Opštinski organi vlasti su učestvovali u vršenju krivičnih djela za koja se optuženi tereti.

371. Zbog nedostatka konkretnih dokaza, nije moguće ispitati da li je između optuženog i naoružanih civila iz redova bosanskih Srba ili neidentifikovanih pojedinaca postojao odnos nadređeni-podređeni. Stoga će Pretresno vijeće razmotriti samo pitanje da li je takav odnos postojao između optuženog i pripadnika vojske bosanskih Srba, policije bosanskih Srba i srpskih paravojnih grupa.

372. Što se tiče odnosa između optuženog i vojske, Pretresno vijeće se uvjerilo da, iako je Krizni štab ARK-a blisko sarađivao s vojskom i imao veliki uticaj na nju, optuženi, na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a ili na bilo kojem drugom položaju na kojem se nalazio od aprila do decembra 1992., nije imao efektivnu kontrolu nad pripadnicima vojske, što znači da nije imao materijalnu mogućnost da spriječi te pojedince da vrše krivična djela ili da ih kazni.⁸⁹⁴

373. Slično tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je između pripadnika SOS-a ili drugih srpskih paravojnih organizacija i optuženog, kao predsjednika Kriznog štaba ARK-a ili kao člana Kriznog štaba opštine Banja Luka, usprkos znatnom uticaju koji je imao, postojao odnos podređeni-nadređeni.⁸⁹⁵

374. Što se tiče policije, Pretresno vijeće je već konstatovalo da je optuženi, kojem se mogu pripisati odluke Kriznog štaba ARK-a, bio *de facto* nadležan da izdaje uputstva policiji.⁸⁹⁶ Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da *de facto* nadležnost optuženog da usmjerava rad policije ne ukazuje na to da je optuženi posjedovao materijalnu mogućnost da spriječi ili kazni krivična djela izvršena od strane pripadnika policije, što mu se stavljalo na teret.

375. Tužilac je tvrdio da je odnos nadređeni-podređeni između optuženog i policije dokazan na osnovu toga što su ovlaštenja data optuženom uključivala i ovlasti da otpusti Stojana Župljanina, načelnika CSB-a. Pretresno vijeće prihvata da je Radovan Karadžić 31. oktobra 1991. rekao optuženom da je ovlašten da otpusti Stojana Župljanina ako nije zadovoljan njime.⁸⁹⁷ Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je optuženi zaista posjedovao ta ovlašćenja tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Postoji razumna sumnja u to i ona se temelji na činjenici

⁸⁹³ Vojska obuhvata pripadnike JNA i kasnije VRS-a, zatim TO-a i jedinice vojne policije.

⁸⁹⁴ *Vidi* VI.C.3, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na vojsku".

⁸⁹⁵ *Vidi* VI.C.4, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na srpske paravojne jedinice".

⁸⁹⁶ *Vidi* VI.C.2, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju".

⁸⁹⁷ DP P2357, Presretnuti telefonski razgovor između Radovana Karadžića i optuženog od 31. oktobra 1991. Patrick Treanor je taj razgovor protumačio kao podršku Radovana Karadžića optuženom kako bi ovaj preuzeo situaciju u svoje ruke, T. 18732. U tom kontekstu, *vidi* i VI.C.2, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na policiju"; VI.C.1, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti".

da je Skupština srpskog naroda BiH 27. marta 1992. osnovala MUP⁸⁹⁸ i da je sve vrijeme na koje se odnosi Optužnica linija komandovanja u policiji vodila ka Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH.⁸⁹⁹ Pored toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je, s obzirom na provođenje Strateškog plana od strane policije, teško zamisliti da je Radovan Karadžić ovlastio optuženog da otpusti Stojana Župljanina zato da bi se spriječili ili kaznili zločini koje je vršila policija. Pretresno vijeće, stoga, konstatuje da tokom perioda na koji se odnosi Optužnica optuženi nije imao efektivnu kontrolu nad policijom, što znači da nije imao materijalnu mogućnost da spriječi ili kazni vršenje krivičnih djela. Isto tako, ne postoje konkretni dokazi da je optuženi u bilo kojem trenutku u periodu od aprila do decembra 1992. bio dužan da izvjesti o zločinima kako je objašnjeno u paragrafu 281 *supra*.

376. Što se tiče opštinskih organa vlasti, Pretresno vijeće je već konstatovalo da, premda je Krizni štab ARK-a bio *de facto* nadležan nad opštinskim organima vlasti, nije postojao zvanično ustanovljeni mehanizam za izricanje sankcija protiv opština u slučaju da ne provode njegove odluke i da je to u nekim slučajevima omogućilo nekim opštinama da djeluju nezavisno.⁹⁰⁰ Pored toga, Pretresno vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je *de facto* nadležnost koju je Krizni štab ARK-a imao nad opštinskim organima vlasti bila dovoljna da spriječi opštinske organe vlasti da učestvuju u vršenju krivičnih djela za koja se optuženi tereti.

377. Iz gorenavedenih razloga, Pretresno vijeće odbacuje krivičnu odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta kao mogući vid odgovornosti kojim bi se opisala individualna krivična odgovornost optuženog.

⁸⁹⁸ Dana 31. marta 1992., Momčilo Mandić, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH, uputio je teleks svim centrima službi bezbjednosti i stanicama javne bezbjednosti širom republike u kojem ih je obavijestio da je osnovano srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) odlukom donesenom na sjednici Skupštine srpskog naroda u BiH održanoj 27. marta 1992., na kojoj je svečano proglašen Ustav Srpske Republike BiH, DP P2366. *Vidi* i Patrick Treanor, T. 18781. Zakon o MUP-u stupio je na snagu 31. marta 1992., kada je imenovan ministar koji je polagao račune Skupštini srpskog naroda BiH, Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780.

⁸⁹⁹ Prije 31. marta 1992., policija je održavala liniju komandovanja koja je vodila ka Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH, Patrick Treanor, T. 18774-18775, 18779-18780; BW-1, T. 23304-23306 (zatvorena sjednica); Milenko Savić, T. 22361-22364.

⁹⁰⁰ *Vidi* VI.C.1, "Nadležnost Kriznog štaba ARK-a u odnosu na opštinske organe vlasti".

IX. OPTUŽBE I ZAKLJUČCI

A. Istrebljenje (tačka 4) i Hotimično lišavanje života (tačka 5)

378. U tačkama 4 i 5 Optužnice optuženi se tereti za istrebljenje, zločin protiv čovječnosti, i hotimično lišavanje života, tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949., djela kažnjiva prema članu 5(b), odnosno 2(a) Statuta.

1. Pravo

379. Pretresno vijeće će prvo utvrditi elemente⁹⁰¹ krivičnog djela hotimičnog lišavanja života, a zatim će se pozabaviti elementima karakterističnim za krivično djelo istrebljenja.⁹⁰²

(a) Hotimično lišavanje života

380. Praksa Međunarodnog suda jasno ukazuje na to su da elementi osnovnog krivičnog djela hotimičnog lišavanja života prema članu 2 Statuta istovjetni elementima ubistva iz članova 3 i 5 Statuta.⁹⁰³

381. Izuzev nekih nevažnih varijacija u izrazima korištenim za konstitutivne elemente krivičnog djela ubistva i krivičnog djela hotimičnog lišavanja života, koji su nebitni u ovom predmetu, u dosadašnjoj praksi Međunarodnog suda bitna obilježja ovih krivičnih djela definisana su na sljedeći način:

1. žrtva je mrtva;
2. smrt je prouzrokovana radnjom ili propustom optuženog ili lica za čije radnje ili propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost; i
3. radnja ili propust optuženog ili lica za čije radnje ili propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost, izvršeni su sa namjerom da:

⁹⁰¹ Koncept "elementi" ograničen je na konstitutivne elemente tih krivičnih djela. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ispunjeni opšti zahtjevi za zločine protiv čovječnosti i teške povrede Ženevskih konvencija, *vidi* V.D., "Zaključci u vezi s opšim uslovima za primjenu članova 2, 3 i 5 Statuta".

⁹⁰² Pretresno vijeće je svjesno da ovaj pristup ne prati redoslijed kojim su tačke navedene u Optužnici, ali smatra da je ova struktura pogodnija za jasniju i ispravniju analizu.

⁹⁰³ *Vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 422-423; Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 422, na osnovu kojih je izveden ovaj zaključak u vezi sa hotimičnim lišavanjem života prema članu 2 Statuta i ubistvom prema članu 3 Statuta. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 485; Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 323; Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 631, na osnovu kojih je izveden ovaj zaključak u vezi s ubistvom prema članovima 3 i 5 Statuta. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 236; Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 248, na osnovu kojih je izveden ovaj zaključak u vezi sa hotimičnim lišavanjem života prema članu 2 i ubistvom prema članovima 3 i 5 Statuta. *Vidi* V.A., "Član 2 Statuta: Teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.".

- liši života, ili
- nanese teške tjelesne povrede ili tešku ozljedu za koje je razumno mogao znati da bi mogle prouzrokovati smrt.⁹⁰⁴

382. *Actus reus* se sastoji od radnje ili propusta optuženog čija je posljedica bila smrt žrtve.⁹⁰⁵

Tužilac jedino treba da van razumne sumnje dokaže da je ponašanje optuženog znatno doprinijelo smrti žrtve.⁹⁰⁶

383. Pretresno vijeće se slaže sa Pretresnim vijećem u predmetu *Tadić* da:

Budući da se ne radi o normalnim vremenima, ne bi bilo u redu da primjenjujemo pravila nekih nacionalnih sistema prema kojima je potrebno pokazati tijelo da bi se dokazala smrt. Međutim, potrebno je dokazati vezu između zadobijenih povreda i nastale smrti.⁹⁰⁷

384. Sličnog mišljenja bilo je i pretresno vijeće Međunarodnog suda za Ruandu koje je odbilo zahtjev odbrane da se iz zapisnika izbriše izjava svjedoka na osnovu toga što nedostaje *corpus delictus* (dokaz o smrti). Stav tog pretresnog vijeća bio je da Statut Međunarodnog suda za Ruandu ne sadrži

... pravilo, uslov ili praksu da je obavezno predočiti leš, odnosno *corpus delictus*, naročito ne u svjetlu krivičnih djela zbog kojih je Međunarodni sud za Ruandu i osnovan; naročito genocida, zločina protiv čovječnosti i kršenja člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama.⁹⁰⁸

385. U predmetu *Krnojelac*, Pretresno vijeće je iznijelo sljedeće:

Za dokazivanje van razumne sumnje da je neka osoba ubijena nije neophodan dokaz da je pronađeno mrtvo tijelo te osobe. [Z]aključak da je žrtva činjenično mrtva može se indirektno logički izvesti iz ukupnih dokaza predočenih Pretresnom vijeću.⁹⁰⁹

Pretresno vijeće je dodalo da se smrt žrtve može utvrditi na osnovu indicija pod uslovom da je *jedini* razumni logički zaključak taj da je žrtva mrtva zbog radnji ili propusta optuženog.⁹¹⁰

⁹⁰⁴ Što se tiče sudske prakse ovog Međunarodnog suda, *vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 422-423; Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 424-439; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 217; Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 560-561; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 235-236; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 485; Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 132; Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 324; Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 248; Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 747 koji upućuje na par. 631, 584-587. Što se tiče sudske prakse Međunarodnog suda za Ruandu, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 140; *Tužilac protiv Ignacea Bagilishema*, predmet br. ICTR-95-1A-T, Presuda, 7. juni 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Bagilishema*), par. 84-85.

⁹⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 229; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 560, u kontekstu ubistva prema članu 5 Statuta.

⁹⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424.

⁹⁰⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 240.

⁹⁰⁸ *Tužilac protiv Hassana Ngezae*, predmet br. ICTR-97-27, usmena odluka, 21. juni 2001.

⁹⁰⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 326.

⁹¹⁰ *Ibid.* U kontekstu predmeta koji se odnose na zatvoreničke logore, Pretresno vijeće je u predmetu *Krnojelac* navelo nekoliko slučajeva u kojima je na osnovu posrednih činjenica utvrđeno da je žrtva umrla: *ibid.*, par. 327.

386. S obzirom na *mens rea* koja je potrebna za djelo hotimičnog lišavanja života prema članu 2 Statuta, Pretresno vijeće napominje da je u sudskoj praksi MKSJ-a i MKSR-a bilo rasprave o tome da li prag za *mens rea* ubistva i, *mutatis mutandis*, hotimičnog lišavanja života zahtijeva subjektivni element predumišljaja.⁹¹¹ Pretresno vijeće smatra da *mens rea* potrebna za ubistvo i hotimično lišavanje života ne uključuje predumišljaj.⁹¹² U vezi s tim, ono prihvata zaključak koji je usvojilo Pretresno vijeće u predmetu *Stakić* i koji glasi:

[I] *dolus directus* i *dolus eventualis* dovoljni [su] da se dokaže krivično djelo ubistva [...] Tehnička definicija pojma *dolus eventualis* jeste: ako subjekt svojim ponašanjem ugrožava život neke osobe, lišavanje te osobe života od strane subjekta postaje namjerno ukoliko je subjekt "pristao" ili se "pomirio s tim" da to njegovo ponašanje može dovesti do smrti. [...] ⁹¹³

Dolus eventualis stoga obuhvata koncept svjesnog propusta, a ne nehata ili grubog nehata.⁹¹⁴ Da bi se zadovoljio uslov *mens rea* za ubistvo i hotimično lišavanje života, mora se dokazati da je optuženi imao namjeru da ubije ili nanese teške tjelesne pozvrede ili tešku ozljedu za koje je razumno mogao znati da bi mogle prouzrokovati smrt.⁹¹⁵

387. Pored toga, Pretresno vijeće napominje da se zaključak o postojanju *mens rea* može izvesti iz dokaza predočenih u predmetu, neposredno ili na osnovu *indicija*.⁹¹⁶

(b) Istrebljenje

388. Sudska praksa MKSJ-a i MKSR-a dosljedno smatra da su, osim pitanja obima, suštinski elementi hotimičnog lišavanja života (član 2) i ubistva (član 3 i član 5), s jedne strane, i istrebljenja (član 5), s druge, isti.⁹¹⁷ Osim preduslova koje valja utvrditi da bi se zaključilo da se radi o zločinu

⁹¹¹ Na osnovi poredjenja engleskih (*murder*) i francuskih (*assassinat*) termina u odredbi Statuta koja se odnosi na zločine protiv čovječnosti, mišljenje nekih pretresnih vijeća je da zločin protiv čovječnosti uključuje čin ubistva i da nije potrebno da dostigne stepen koji podrazumijeva pojam *assassinat*, odnosno da nije potreban predumišljaj. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 588; Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 79; Prvostepenu presudu u predmetu *Musema*, par. 214; Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 561; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 216; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 235. Mišljenje drugih pretresnih vijeća bilo je da ubistvo kao zločin protiv čovječnosti zahtijeva viši subjektivni element i stoga samo ubistvo sa predumišljajem (*assassinat*) predstavlja zločin protiv čovječnosti. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 84; Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 139; *Tužilac protiv Laurenta Semanze*, predmet br. ICTR-97-20-T, Presuda i kazna, 15. maj 2003. (Prvostepena presuda u predmetu *Semanza*), par. 338-339.

⁹¹² Podrazumijeva se takođe da je "ubijanje" kao djelo u osnovi genocida prema članu 4(2)(a) ubistvo s namjerom, ali ne nužno s predumišljajem, *vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 151.

⁹¹³ Pretresno vijeće u predmetu *Stakić* prihvatilo je taj pristup u svojim zaključcima u odnosu na ubistvo prema članu 3 Statuta. Budući da su konstitutivni elementi ubistva i hotimičnog lišavanja života iz različitih odredaba Statuta isti, ova formulacija se primjenjuje, *mutatis mutandis*, na krivično djelo hotimičnog lišavanja života prema članu 2 i ubistva prema članu 5 Statuta. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 587, 747.

⁹¹⁴ *Ibid.*, par. 587.

⁹¹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 422.

⁹¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 437; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 326, u vezi s krivičnim djelom ubistva prema članovima 3 i 5 Statuta.

⁹¹⁷ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 591-592, u kojoj se po prvi put govori o pravnoj definiciji istrebljenja u sudskoj praksi MKSR-a i MKSJ-a. Ovaj pristup prihvaćen je u sudskoj praksi pretresnih vijeća ovog Međunarodnog suda i MKSR-a. Za sudsku praksu ovog Međunarodnog suda *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 492; Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 226; Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par.

protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta,⁹¹⁸ elementi krivičnog djela istrebljenja prema članu 5(b) su sljedeći:

1. ubijanje masovnih razmjera (*actus reus*), i
2. namjera optuženog da masovno liši života ili da stvori uslove za život koji će dovesti do smrti velikog broja lica (*mens rea*).⁹¹⁹

389. *Actus reus* krivičnog djela istrebljenja uključuje svaku radnju, propust ili kombinaciju radnji činjenja i nečinjenja koje neposredno ili posredno doprinose lišavanju života velikog broja osoba.⁹²⁰ Radnja koja predstavlja istrebljenje može biti sam čin ubistva žrtve, kao i ponašanje koje stvara uslove zbog kojih dolazi do smrti žrtve i, konačno, masovno ubistvo, kao što je uskraćivanje hrane i lijekova, sračunato na to da dovede do uništenja dijela stanovništva.⁹²¹

390. Krivična odgovornost optuženog za istrebljenje može se utvrditi i u slučaju kad je on učestvovao u ubijanju masovnih razmjera izdaleka ili posredno.⁹²² Ovo Pretresno vijeće podsjeća na to da, iako je "optužba za 'istrebljenje' bila ograničena na pojedince koji su, iz razloga svoje funkcije ili položaja vlasti mogli odlučivati o sudbini većeg broja pojedinaca ili imali kontrolu nad njima",⁹²³ tužilac ne mora dokazati da je optuženi imao *de facto* kontrolu nad većim brojem pojedinaca zbog

638. Za sudsku praksu MKSR-a, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 142; Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 82; Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 86; *Tužilac protiv Elizaphana i Gerarda Ntakirutimana*, predmet br. ICTR-96-10 i ICTR-96-17-T, Presuda, 21. februar 2003. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana*), par. 813; *Tužilac protiv Eliezera Niyitegeke*, predmet br. ICTR-96-14-A, Presuda, 9. juli 2004. (Prvostepena presuda u predmetu *Niyitegeka*), par. 450; *Tužilac protiv Juvenala Kajelijeli*, predmet br. ICTR-98-44A-T, Presuda i kazna, 1. decembar 2003. (Prvostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*), par. 886 (koji se odnosi na ubistvo prema članu 5), 891 (koji se odnosi na istrebljenje); *Tužilac protiv Ferdinanda Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza i Hassana Ngezea*, predmet br. ICTR-99-52-T, Presuda, 3. decembar 2003. (Prvostepena presuda u predmetu *Nahimana*), par. 1061; *Tužilac protiv Jeana de Dieu Kamuhanda*, predmet br. ICTR-95-54A-T, 22. januar 2004. (Prvostepena presuda u predmetu *Kamuhanda*), par. 686 (koji se odnosi na ubistvo prema članu 5), 691 (koji se odnosi na istrebljenje). Razlika između Statuta MKSR-a i Statuta ovog Međunarodnog suda u odnosu na krivično djelo istrebljenja počiva u uslovu da su krivična djela navedena u članu 3 Statuta MKSR-a (zločini protiv čovječnosti) počinjena kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na bilo koje civilno stanovništvo na nacionalnoj, političkoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi (*vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 460-469). Član 5 Statuta ovog Međunarodnog suda ne propisuje uslov da navedena djela moraju biti počinjena na diskriminatornim osnovama da bi bili zločini protiv čovječnosti.

⁹¹⁸ *Vidi* V.C., "Član 5 Statuta: Zločini protiv čovječnosti".

⁹¹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 638, 641.

⁹²⁰ *Vidi, npr.*, Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 229. Ovu definiciju je prihvatilo ovo Pretresno vijeće u svojoj Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98 *bis*, par. 72.

⁹²¹ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 498, u kojoj se citira član 7(2)(b) Statuta Međunarodnog krivičnog suda, koji sa više pojedinosti definiše pravni termin "istrebljenje". Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema* po prvi put razjašnjava šta znači "stvaranje životnih uslova koji vode ubistvima masovnih razmjera": "zatvaranje velikog broja ljudi i uskraćivanje stvari neophodnih za život što uzrokuje smrt velikog broja ljudi; ubacivanje smrtonosnog virusa među stanovništvo i sprečavanje zdravstvene zaštite što uzrokuje smrt velikog broja ljudi.", *vidi ibid.*, par. 146. *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 90.

⁹²² Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 227. *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Ntakirutimana*, par. 813; Prvostepenu presudu u predmetu *Niyitegeka*, par. 450.

⁹²³ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 222.

svoje funkcije ili ovlaštenja.⁹²⁴ Nadalje, valja imati na umu da istrebljenje “mora biti zbirnog karaktera, a ne biti usmjereno na izdvojene pojedince. Međutim, za razliku od genocida, nije potrebno da je počinitelj krivičnog djela imao namjeru da uništi *grupu* ili dio grupe kojoj žrtve pripadaju”.⁹²⁵

391. Često se postavlja pitanje da li je pojam ubijanja masovnih razmjera numerički uslovljen.

Pretno vijeće se slaže s mišljenjem koje je zastupalo Pretno vijeće u predmetu *Krstić*:

Sam termin “istrebljenje” snažno upućuje na počinjenje zločina masovnih razmjera, što s druge strane pretpostavlja znatan stepen pripreme i organizacije. [...] [D]ok istrebljenje uopšteno govoreći uključuje velik broj žrtava, taj zločin može postojati i u slučajevima kada je broj žrtava ograničen.⁹²⁶

Nadalje, Pretno vijeće podsjeća da masovnost zločina dozvoljava mogućnost da se *actus reus* istrebljenja dokazuje zbirom odvojenih i nepovezanih događaja, odnosno na agregatnoj osnovi.⁹²⁷

Pretno vijeće se u, s tim u vezi, slaže sa mišljenjem Pretnog vijeća u predmetu *Stakić*, koje je objasnilo da se će se masovnost kao konstitutivni element *actus reus* istrebljenja utvrditi analizom svih relevantnih faktora, i to od slučaja do slučaja.⁹²⁸

392. Element *mens rea* za zločin istrebljenja nije jednoobrazno definisan u sudskoj praksi ovog Međunarodnog suda i MKSR-a. Opšte uzev, mogu se uočiti tri različita pristupa.⁹²⁹ Prvi je formulisalo Pretno vijeće u predmetu *Kayishema i Ruzindana* navevši da istrebljenje može obuhvatati ubistvo

⁹²⁴ Vidi Odluku po pravilu 98bis, par. 74.

⁹²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 227. Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 639 (naglasak dodan).

⁹²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 501. Ovaj zaključak je prihvatilo Pretno vijeće u predmetu *Stakić* (vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 640). Pretno vijeće u predmetu *Vasiljević* je pravilno ukazalo na to da se zaključak Pretnog vijeća u predmetu *Kayishema* da se stav da se samo jedno ubistvo može okvalifikovati kao istrebljenje ako je do njega došlo u okviru ubijanja masovnih razmjera ne zasniva na državnoj praksi (vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 227, fusnota 586, koja se odnosi na Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 147; vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 335). Međutim, ovo Pretno vijeće se slaže sa zaključkom Pretnog vijeća u predmetu *Kayishema* da “[i]zraz ‘masovni’, koji može imati značenje ‘velikih razmjera’, nije brojačno uslovljen, već se određuje od slučaja do slučaja zdravim razumom”. (vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 145; Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 87). U ovom kontekstu Pretno vijeće takođe podsjeća na stav Pretnog vijeća u predmetu *Vasiljević*, kome “nisu poznati predmeti do 1992. godine, u kojima bi se termin ‘istrebljenje’ koristio za lišavanje života manje od 733 osobe. Međutim, Pretno vijeće time ne sugeriše da se ‘istrebljenjem’ kao zločinom protiv čovječnosti ne može okvalifikovati čin s manjim brojem žrtava, niti sugeriše da je nužno da bude dosegnut taj prag”. (Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, fusnota 587).

⁹²⁷ Vidi Odluku po pravilu 98bis, par. 73.

⁹²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 640. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 87; Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 142; Prvostepenu presudu u predmetu *Kajelijeli*, par. 891; Prvostepenu presudu u predmetu *Kamuhanda*, par. 692. Pretna vijeća u predmetu *Kajelijeli* i *Kamuhanda* navode u vezi sa optužbom za istrebljenje da “ovo Pretno vijeće može razmatrati dokaze u vezi s ovom optužbom koja se odnosi na ubistvo određenih pojedinaca kao primjer istrebljenja ciljane grupe”, koja podržava agregatnu osnovu prema kojoj se može procijeniti element “masovnosti” istrebljenja (vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Kajelijeli*, par. 893; Prvostepenu presudu u predmetu *Kamuhanda*, par. 692, 694).

⁹²⁹ Ovo Pretno vijeće je već naglasilo tu nedosljednost u svojoj Odluci po pravilu 98bis, u kojoj je takođe navelo da se, u odsustvu ustaljene sudske prakse, opredjeljuje za formulaciju *mens rea* datu u Prvostepenoj presudi u predmetu *Vasiljević*. Vidi Odluku po pravilu 98bis, par. 75-78.

izvršeno s namjerom, bezobzirno ili iz grubog nehata.⁹³⁰ Drugi pristup formulisan je u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, u kojoj su u vezu dovedeni subjektivni elementi ubistva (koje ne mora nužno biti izvršeno s predumišljajem) i istrebljenje. Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* iznijelo je sljedeće mišljenje:

Krivična djela ubistva i istrebljenja imaju jedan sličan element, budući da je njihov cilj smrt žrtava. Oba djela imaju istu *mens rea*, koja se sastoji od namjere da se žrtvu liši života ili namjere da se nanese teška tjelesna povreda žrtvi, za koju je počinitelj morao razumno predvidjeti da će vrlo vjerovatno prouzročiti smrt.⁹³¹

Pretresno vijeće u predmetu *Stakić* taj drugi pristup je prečistilo zaključkom da bi, u skladu s karakterom zločina istrebljenja i konstrukcijom člana 5, oblik namjere potreban za utvrđenje krivičnog djela istrebljenja trebalo da bude isti kao i *mens rea* za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti, odnosno *dolus directus* ili *dolus eventualis*.⁹³²

393. Treći pristup je primijenilo Pretresno vijeće u predmetu *Vasiljević*. Prag za *mens rea* istrebljenja definisan je na sljedeći način:

Počinitelj mora imati namjeru da liši života, izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku tjelesnu povredu, posjedujući pritom objektivno moguću svijest da će takva radnja ili propust vjerovatno prouzročiti smrt, ili imati namjeru da na neki drugi način učestvuje u eliminaciji većeg broja osoba sa sviješću o tome da je njegovo djelovanje dio šireg ubilačkog poduhvata u kojem se velik broj pojedinaca sistematski određuje za ubijanje ili ubija.⁹³³

Postavlja se pitanje da li *mens rea* potrebna za istrebljenje sadrži dodatni element u poređenju sa drugim pristupom, onim koji su primijenila pretresna vijeća u predmetu *Krstić* i predmetu *Stakić*, odnosno obavezu da se dokaže postojanje "svijesti o ubilačkom poduhvatu ogromnih razmjera".

394. Pretresno vijeće podsjeća na svoje riječi u odluci po pravilu 98bis u vezi s elementima potrebnim za utvrđenje krivičnog djela istrebljenja, naime, da se za pristup Pretresnog vijeća u predmetu *Vasiljević* opredijelilo isključivo za potrebe rješavanja po pravilu 98bis jer je taj pristup povoljniji za optuženog.⁹³⁴ Poslije toga se u Drugostepenoj presudi u predmetu *Krstić* iskristalisala pravna definicija u vezi s ovim pitanjem - naime da za utvrđenje krivičnog djela istrebljenja nije

⁹³⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 146. *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 80; Prvostepenu presudu u predmetu *Musema*, par. 218; Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 89.

⁹³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 495, prihvaćena u Prvostepenoj presudi u predmetu *Semanza*, par. 341.

⁹³² Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 642. Važno je primijetiti da su u okviru sudske prakse MKSR-a, pretresna vijeća u predmetima *Kajelijeli* i *Kamuhanda* usvojila *srednji* pristup navevši da: "Mi ne tumačimo predmete *Bagilishema* i *Kayishema* i *Ruzindana* tako da bi presude navodile na zaključak da osoba može biti proglašena krivom za zločin protiv čovječnosti iako ne posjeduje *mens rea* potreban za takav zločin, da su bezobzirnost ili grubi nehat indicije *mens rea* počinioca. Ako to shvatimo na taj način, stav zauzet u predmetu *Semanza* ne odudara od stava iz presuda u predmetima *Bagilishema* i *Kayishema* i *Ruzindana*." (*vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kajelijeli*, par. 894; Prvostepenu presudu u *Kamuhanda* predmetu, par. 696). Međutim, ovo Pretresno vijeće ne podržava taj pristup.

⁹³³ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 229 (naglasak dodat).

⁹³⁴ *Vidi* Odluku po pravilu 98bis, par. 78.

potreban dokaz postojanja plana ili politike da se počini taj zločin.⁹³⁵ U svojoj odluci Žalbeno vijeće je dodalo da postojanje takvog plana ili politike može biti značajan dokaz da je napad na civilno stanovništvo bio rasprostranjen ili sistematski.⁹³⁶ U svjetlu te konstatacije Pretresno vijeće jasno daje do znanja da će se stav iz presude u predmetu *Vasiljević* da je optuženi “imao svijest o tome da je njegovo djelovanje dio šireg ubilačkog poduhvata u kojem se velik broj pojedinaca sistematski određuje za ubijanje ili ubija”,⁹³⁷ ako se dokaže, uzeti kao dokaz da je optuženi imao svijest o tome da su njegove radnje bile dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, ali ne više od toga.

395. Stoga Pretresno vijeće prihvata način na koji je *mens rea* formulisana u prvostepenim presudama u predmetima *Krstić* i *Stakić* kao pravno ispravan za konačno utvrđivanje činjeničnog stanja u ovom predmetu.⁹³⁸ Standard koji se zahtijeva za *mens rea* djela istrebljenja isti je kao i za *mens rea* ubistva kao zločina protiv čovječnosti, s tom razlikom da se “istrebljenje smatra ubijanjem ljudi masovnih razmjera”.⁹³⁹ Stoga se od tužioca traži da van razumne sumnje dokaže da je optuženi imao namjeru ubijanja ljudi u masovnim razmjerima ili stvaranja takvih uslova za život koji će dovesti do smrti velikog broja ljudi.⁹⁴⁰ Standard koji se zahtijeva za *mens rea* istrebljenja ne obuhvata prag nehata ili grubog nehata: činjenje ili nečinjenje optuženog mora biti izvršeno sa namjerom ili iz bezobzirnog odnosa prema posljedicama (*dolus eventualis*).⁹⁴¹

396. Dokazi koji se odnose na svako od ubistava za koja se optuženi tereti ocjenjuju se u svjetlu konstitutivnih elemenata hotimičnog lišavanja života i istrebljenja, kako su opisani gore u tekstu, a u dijelu koji slijedi navedeni su odgovarajući zaključci.

2. Činjenice i zaključci

397. Pretresno vijeće je saslušalo svjedočenja velikog broja svjedoka Tužilaštva o ubistvima počinjenim u raznim opštinama ARK-a. Za uvod, Pretresno vijeće želi napomenuti da su izvedeni i dokazi o određenom broju ubistava za koje se optuženi u Optužnici nije teretio.⁹⁴² Iako takvi dokazi mogu poslužiti kao dokaz o postojanju oružanog sukoba ili šireg ili sistematskog napada na civilno

⁹³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 225.

⁹³⁶ *Ibid.*

⁹³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 229.

⁹³⁸ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 495; Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 642. Pretresno vijeće u vezi s tim prihvaća podnesak tužioca (Završni podnesak tužioca, par. 670-685) i odbacuje podnesak odbrane u kojem se kaže da pristup primijenjen u predmetu *Vasiljević* ne treba slijediti (Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 98-99).

⁹³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 638.

⁹⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 638, 641.

⁹⁴¹ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 587: “Tehnička definicija pojma *dolus eventualis* jeste: ako subjekt svojim ponašanjem ugrožava život neke osobe, lišavanje te osobe života od strane subjekta postaje namjerno ukoliko je subjekt 'pristao' ili se 'pomirio s tim' da to njegovo ponašanje može dovesti do smrti.”

⁹⁴² Takvi dokazi su, prema potrebi, uvršteni u Opšti pregled.

stanovništvo, Vijeće ne može donositi zaključak o krivici optuženog za zločine hotimičnog lišavanja života ili istrebljenje u vezi sa događajima za koje se on u Optužnici nije teretio.

398. U vezi s ubistvima navedenim u Optužnici, Pretresno vijeće smatra da sljedeći događaji nisu dokazani van razumne sumnje:

- ubistvo više muškaraca u Lišnji na dan 1. juna 1992. ili otprilike tog datuma – opština Prnjavor;⁹⁴³
- ubistvo više muškaraca u selu Vrbanjci dana 25. juna 1992. – opština Kotor-Varoš;⁹⁴⁴
- ubistvo muškaraca na putu iz Kukavica i okolnih mjesta i više muškaraca ispred Medicinskog centra u Kotor-Varoši na dan 25. juna 1992. ili otprilike tog datuma – opština Kotor-Varoš;⁹⁴⁵
- ubistvo više muškaraca u kući Duje Banovića u Kenjarima na dan 27. juna 1992. ili otprilike tog datuma – opština Sanski Most.⁹⁴⁶

399. Međutim, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su se doljeopisana ubistva uistinu dogodila. U Optužnici je tužilac odlučio da podijeli ubistva u dvije zasebne kategorije, prema tome da li se odnose na 1.) opštinu ili 2.) civilni/vojni logor ili zatočenički objekat. Pretresno vijeće zadržava tu podjelu u cilju analize koja slijedi.

⁹⁴³ Rusmir Mujanić, T. 16017, koji se pominje u Završnom podesku tužioca (fusnota 881), samo pominje jednog Srbina, Tita Potoka, koji se hvalio da je ubio velik broj Muslimana iz Lišnje. *Vidi* DP P657, Redovni borbeni izvještaj Komande 1. KK od 2. juna 1992., u kojem se navodi da su *zarobljeni i protjerani* “muslimanski ekstremisti” u Lišnji (naglasak dodat). Budući da ne raspolaže drugim dokazima, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da se to dogodilo onako kako je navedeno u Optužnici.

⁹⁴⁴ Dokazi o tom događaju isključivo se temelje na iskazu svjedoka Tužilaštva Rašima Čirkića (Završni podnesak tužioca, fusnota 888), koji nakon glavnog ispitivanja zbog slabog zdravstvenog stanja nije ponovo došao na Međunarodni sud kako bi ga odbrana unakrsno ispitala. Budući da odbrana nije imala priliku da unakrsno ispita tog svjedoka o tim događajima, a ne postoje nikakvi drugi dokazi, Pretresno vijeće je zaključilo da nije ispravno osloniti se samo na njegovo svjedočenje.

⁹⁴⁵ BT-97, T. 17904-17920, koji se pominje u Završnom podnesku tužioca (fusnota 889) (povjerljivo), ne daje nikakve dokaze da su ubistva izvršena *na putu iz Kukavica*. Pošto se ova primjedba odnosi i na ubistvo više muškaraca ispred medicinskog centra u Kotor-Varoši (vidi par. 428 *infra*), Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da je taj događaj tekao onako kako je navedeno u Optužnici.

⁹⁴⁶ BT-16, T. 8059-8065, 8071-8072, koji se pominje u Završnom podnesku tužioca (fusnota 890), svjedočio je o ubistvu više ljudi u kući Duje Banovića u *Blaževićima*, a ne u *Kenjarima*. BT-21, T. 8585-8586 (zatvorena sjednica) svjedočio je o ubistvu više ljudi u baraci u *Kenjarima*, a ne u kući Duje Banovića, kao što se navodi u Optužnici. Napokon, postoje informacije koje ukazuju na to da su leševi koji su ostali poslije pokolja u Kasapnici bačeni u kuću Duje Banovića: DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina”, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927946. U svjetlu tih činjenica, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da se taj događaj odvio kako je opisano u Optužnici.

(a) Ubistva koja se odnose na opštine (par. 38 Optužnice)(i) Banja Lukaa. Ubistvo više ljudi u selu Ćulum-Kostić

400. Pretresno vijeće se uvjerilo da je 15. avgusta 1992. ubijeno pet članova jedne porodice bosanskih Muslimana dok su sjedili ispred svoje kuće u selu Ćulum pored Banje Luke.⁹⁴⁷ Kući su prišla tri lica, od kojih su dva bila naoružana automatskim puškama i obučena u maskirne uniforme, i otvorila vatru na porodicu.⁹⁴⁸ Kasnije je utvrđeno da su počinioci bila braća Šugić.⁹⁴⁹

(ii) Prijedora. Ubistvo više ljudi u selu Hambarine⁹⁵⁰

401. Uveče 22. maja 1992. otvorena je vatra na kontrolnom punktu TO-a pored Hambarina, selu u kojem su živjeli bosanski Muslimani u većini.⁹⁵¹ Te noći zaustavljen je auto u kojem je bilo šest vojnika. Pucnjava je izbila nakon što je na kontrolnom punktu od njih zatraženo da predaju oružje. Nije sasvim jasno šta se desilo: prema jednom izvoru, ubijen je jedan pripadnik vojske bosanskih Srba,⁹⁵² dok su, prema drugom, ubijena dva stražara sa kontrolnog punkta.⁹⁵³ Poslije tog događaja, vlasti bosanskih Srba u Prijedoru su izdale ultimatum stanovnicima sela Hambarine da predaju komandanta kontrolnog punkta, koji je učestvovao u tom događaju, kao i sve oružje.⁹⁵⁴ Pošto to nije izvršeno, u podne 23. maja 1992. počelo je neselektivno granatiranje Hambarina.⁹⁵⁵ Iz tenkova je otvorena vatra na selo, a u napadu je učestvovao velik broj pripadnika vojske bosanskih Srba.⁹⁵⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da su u napadu na Hambarine poginula najmanje tri civila.⁹⁵⁷

⁹⁴⁷ BT-12, T. 4186-4187 (zatvorena sjednica); DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927928.

⁹⁴⁸ BT-12, T. 4186-4187 (zatvorena sjednica).

⁹⁴⁹ BT-12, T. 4218-4219 (zatvorena sjednica); DP P531 (pod pečatom).

⁹⁵⁰ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su tu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

⁹⁵¹ Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3626.

⁹⁵² Muharem Murselović, DP P1542, T. 2700.

⁹⁵³ Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3700.

⁹⁵⁴ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2700; BT-44, DP P565, T. 3196 (pod pečatom).

⁹⁵⁵ Muharem Murselović, T. 12590; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2700-2701; BT-33, T. 12648 (zatvorena sjednica); Nermin Karagić, DP P559, T. 5290.

⁹⁵⁶ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5556-5557.

⁹⁵⁷ BT-33, DP P1544, T. 3926 (pod pečatom); BT-33, T. 12648-12650 (zatvorena sjednica).

b. Ubistvo više ljudi u Kozarcu⁹⁵⁸ i okolnim područjima

402. Poslije napada na Hambarine vlasti bosanskih Srba izdale su sličan ultimatum stanovnicima Kozarca, drugog mjesta u kojem su bosanski Muslimani bili većinsko stanovništvo.⁹⁵⁹ Održani su pregovori tokom kojih je grad bio potpuno odsječen.⁹⁶⁰ Napad na Kozarac počeo je 24. maja 1992. intenzivnim granatiranjem.⁹⁶¹ Trajao je dva dana.⁹⁶²

403. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ubijeno najmanje 80 civila bosanskih Muslimana kada su pripadnici vojske bosanskih Srba i policije⁹⁶³ ušli u sela na području Kozarca.⁹⁶⁴ Ubijanje je bilo nasumično,⁹⁶⁵ a stanovništvu koje još nije pobjeglo prijetili su da će i njih ubiti.⁹⁶⁶ Ubijeno je više bosanskih Muslimana koji su bili zaposleni u policijskoj stanici Kozarac.⁹⁶⁷ Pacijenti u medicinskom centru u Kozarcu umrli su od posljedica rana zadobijenih u granatiranju i drugih povreda zadobijenih u napadu granatama na centar mjesta.⁹⁶⁸ Kada je jedan ljekar pokušao dogovoriti evakuaciju dva ranjena djeteta, od kojih su jednom obje noge bile potpuno smrskane, radijem mu je rečeno: "Umrte, balije, sve ćemo vas ionako pobiti."⁹⁶⁹

404. Kada je izbio sukob, grupa od stotinjak bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa područja Kevljana pokušala je pješice pobjeći preko Kozare.⁹⁷⁰ Nakon što su prenoćili u šumi, zarobili su ih naoružani bosanski Srbi u različitim uniformama.⁹⁷¹ Jedan čovjek je ubijen nakon što je kod njega pronađen hrvatski pasoš.⁹⁷² Grupa je odvedena u centar za obuku u Benkovcu,⁹⁷³ koji se prije sukoba koristio u vojne svrhe.⁹⁷⁴ Vojska je taj centar pretvorila u zatočenički logor.⁹⁷⁵ Grupi zarobljenih ljudi naređeno je da se postroje ispred jedne zgrade, a jedan pripadnik vojske bosanskih Srba koji se

⁹⁵⁸ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

⁹⁵⁹ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4672-4673; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3583.

⁹⁶⁰ Idriz Merdžanić, T. 11753-11754.

⁹⁶¹ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4673; BT-38, DP P556, T. 1610 (pod pečatom); Samir Poljak, DP P1521, T. 6333.

⁹⁶² BT-38, DP P556, T. 1610 (pod pečatom).

⁹⁶³ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4709.

⁹⁶⁴ Ex. P1416, "Likvidacija 'zelenih beretki' u širem rejonu s. Kozarac, izvještaj", strogo povjerljivi izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa od 27. maja 1992. U njemu stoji da je nakon napada 343. motorizovane brigade na muslimanska sela u rejonu Prijedora "...od 'zelenih beretki' u potpunosti oslobođen širi rejon s. Kozarci...". U izvještaju se navodi da je u operaciji ubijeno od 80 do 100 "zelenih beretki".

⁹⁶⁵ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4709-4710, 4680-4682; Idriz Merdžanić, T. 11760.

⁹⁶⁶ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4709.

⁹⁶⁷ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6764; BT-44, DP P565, T. 3197 (pod pečatom).

⁹⁶⁸ BT-38, DP P556, T. 1613-1614 (pod pečatom).

⁹⁶⁹ Idriz Merdžanić, T. 11755.

⁹⁷⁰ Samir Poljak, DP P1521, T. 6338-6341.

⁹⁷¹ Samir Poljak, DP P1521, T. 6342-6344.

⁹⁷² Samir Poljak, DP P1521, T. 6345-6346.

⁹⁷³ BT-35, DP P563, T. 6815 (pod pečatom).

⁹⁷⁴ BT-35, DP P563, T. 6809 (pod pečatom).

⁹⁷⁵ BT-35, DP P563, T. 6813 (pod pečatom); Samir Poljak, DP P1521, T. 6353. Prema riječima svjedoka BT-44, DP P565, T. 3197 (pod pečatom), poligon je bio pod komandom Radmila Zeljaje, dok svjedok BT-35, DP P563, T. 6814 (pod pečatom) tvrdi da je komandant logora bio Radovan Ciganović ("Cigo").

prezivao Romanić izdvojio je četiri lica. Odveli su ih u jednu prostoriju u zgradi i ubili vatrenim oružjem, navodno u znak odmazde za smrt Romanićevog brata, koji je ubijen u Hrvatskoj.⁹⁷⁶ Vojnici su jednog hodžu prebili na smrt.⁹⁷⁷ Tokom dana 60 pojedinaca je odvedeno u grupama u šumu, odakle su se čuli rafali.⁹⁷⁸ Pretresno vijeće smatra da su ta lica ubijena. Oni koji nisu ubijeni u kasarni u Benkovcu, ukrcani su u autobuse i odvezeni u logor u Omarskoj.⁹⁷⁹

c. Ubistvo više ljudi u kući Mehmeda Šahurića u Kamičanima⁹⁸⁰

405. Bosanski Muslimani su bili većinsko stanovništvo u selu Kamičani.⁹⁸¹ Od 24. do 26. maja 1992. selo je napadala vojska bosanskih Srba.⁹⁸² U tom periodu najmanje osam bosanskih Muslimana sakrivalo se u podrumu kuće Mehmeda Šahurića. Pripadnici vojske bosanskih Srba vatrenim oružjem su ubili te ljude kada su im otkrili skrovište.⁹⁸³ Njihovi leševi su kasnije pronađeni i utvrđen im je identitet.⁹⁸⁴

d. Ubistvo više muškaraca u selu Jaskići

406. Pretresno vijeće smatra da je najmanje osam muškaraca bosanskih Muslimana ubijeno vatrenim oružjem⁹⁸⁵ kada su pripadnici vojske bosanskih Srba 14. juna 1992. ušli u selo Jaskići.⁹⁸⁶ Tijela tih muškaraca su ekshumirana i utvrđen im je identitet.⁹⁸⁷

e. Ubistvo više muškaraca u selu Biščani

407. Selo Biščani se sastoji od zaselaka Mrkalji, Hegići, Ravine, Sredići i Duratovići.⁹⁸⁸ Dana 20. jula 1992. snage bosanskih Srba izvršile su napad na cijelo područje Brda, na kojem se nalazi i selo Biščani.⁹⁸⁹ U sastavu tih snaga bili su pripadnici vojske i policije, a nosili su različite uniforme.⁹⁹⁰ Bosanskim Muslimanima, mještanima sela Biščani, saopšteno je da se okupe na raznim sabirnim

⁹⁷⁶ BT-35, DP P563, T. 6821-6823 (pod pečatom); Samir Poljak, DP P1521, T. 6347-6349.

⁹⁷⁷ BT-35, DP P563, T. 6826-6827 (pod pečatom).

⁹⁷⁸ BT-35, DP P563, T. 6823, 6827 (pod pečatom).

⁹⁷⁹ BT-35, DP P563, T. 6830-6831 (pod pečatom); Samir Poljak, DP P1521, T. 6353-6354.

⁹⁸⁰ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

⁹⁸¹ BT-29, DP P560, T. 6209 (pod pečatom).

⁹⁸² BT-29, DP P560, T. 6209 (pod pečatom).

⁹⁸³ BT-29, DP P560, T. 6237-6248 (pod pečatom).

⁹⁸⁴ Ex. P2006.2, "Ekshumacije i dokaz o smrti, Opština Prijedor", Nicolas Sébire, 28. avgust 2002., 01843975-01843976; BT-29, DP P560, T. 6244-6245 (pod pečatom).

⁹⁸⁵ Senila Elkašović, DP P566, T. 4612-4614; Draguna Jaškić, DP P567, T. 4505-4506.

⁹⁸⁶ Senila Elkašović, DP P566, T. 4602.

⁹⁸⁷ Senila Elkašović, DP P566, T. 4612-4614; DP P2006.2, "Ekshumacije i dokaz o smrti, Opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. avgust 2002.", 01843977-01843978.

⁹⁸⁸ BT-32, DP P1515, T. 5880 (pod pečatom).

⁹⁸⁹ BT-78, DP P562, T. 6859 (pod pečatom); BT-32, DP P1515, T. 5884 (pod pečatom).

punktovima u selu. Jedan sabirni punkt bio je u jednom kafiću u Bišćanima.⁹⁹¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da su pripadnici vojske bosanskih Srba na tom mjestu vatrenim oružjem ubili pet nenaoružanih muškaraca.⁹⁹²

408. Istog dana su pripadnici vojske bosanskih Srba pored obližnjeg glinokopa postrojili između 30 i 40 bosanskih Muslimana, mještana sela Mrkalji.⁹⁹³ Bilo je vojnih vozila, među kojima i jedan oklopni transporter, i više od 20 vojnika u maskirnim uniformama.⁹⁹⁴ Nijedan mještanin sela Mrkalji u glinokopu nije bio u maskirnoj uniformi.⁹⁹⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da su ih sve puškama pogubili prisutni pripadnici vojske bosanskih Srba.⁹⁹⁶

409. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je otprilike 20. jula 1992. veći broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata ubijen u operaciji snaga bosanskih Srba na području Brda.⁹⁹⁷ U jednom voćnjaku u selu Hegići postrojeno je i iz vatrene oružja ubijeno 12 lica.⁹⁹⁸ Otprilike 20 lica ubijeno je na autobuskoj stanici između sela Alagići i Čemernica.⁹⁹⁹ Kad je pokolj završen, nekoliko muškaraca, bosanskih Muslimana, moralo je pod nadzorom pripadnika vojske bosanskih Srba pokupiti leševe sa puteva.¹⁰⁰⁰ Na kamione je utovareno 300 do 350 leševa, od kojih su gotovo svi bili bosanski Muslimani i nekoliko bosanskih Hrvata.¹⁰⁰¹

f. Ubistvo više ljudi u selu Čarakovo

410. Do 1992. godine gotovo cijelo stanovništvo sela Čarakovo bili su bosanski Muslimani.¹⁰⁰² Dana 23. jula 1992. tenkovi vojske bosanskih Srba napali su Čarakovo, poslije nekoliko zahtjeva mještanima da predaju oružje koje su zadužili.¹⁰⁰³ Pretresno vijeće smatra da je u tom napadu ubijeno najmanje 16 civila. Trojica su ubijena iz vatrene oružja ispred svojih kuća.¹⁰⁰⁴ Drago Tintar, jedan pripadnik vojske bosanskih Srba, ubio je Hasiba Simbegovića iz puške dok je ovaj ulazio u autobus.¹⁰⁰⁵ Pripadnici vojske bosanskih Srba odvezli su i civile, bosanske Muslimane i bosanske

⁹⁹⁰ BT-78, DP P562, T. 6862 (pod pečatom).

⁹⁹¹ BT-78, DP P562, T. 6860-6861 (pod pečatom).

⁹⁹² BT-78, DP P562, T. 6862-6864 (pod pečatom).

⁹⁹³ BT-32, DP P1515, T. 5884 (pod pečatom).

⁹⁹⁴ BT-32, DP P1515, T. 5890-5894 (pod pečatom); BT-32, T. 11849 (zatvorena sjednica).

⁹⁹⁵ BT-32, DP P1515, T. 5894-5895 (pod pečatom).

⁹⁹⁶ BT-32, DP P1515, T. 5893-5894 (pod pečatom); BT-32, T. 11867-11869 (zatvorena sjednica).

⁹⁹⁷ BT-32, DP P1515, T. 5903-5933 (pod pečatom).

⁹⁹⁸ BT-32, DP P1515, T. 5919 (pod pečatom); BT-32, T. 11851 (zatvorena sjednica).

⁹⁹⁹ BT-32, T. 11851 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁰⁰ BT-32, DP P1515, T. 5910-5912, 6002-6004 (pod pečatom); BT-32, T. 11852-53 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁰¹ BT-32, DP P1515, T. 5966-5968 (pod pečatom); BT-32, T. 11864 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁰² BT-30, DP P1541, T. 5720 (pod pečatom).

¹⁰⁰³ BT-30, DP P1541, T. 5727, 5730 (pod pečatom).

¹⁰⁰⁴ BT-30, DP P1541, T. 5732-5734 (pod pečatom).

¹⁰⁰⁵ BT-30, T. 12555 (poluzatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5748 (pod pečatom).

Hrvate iz Čarakova, na most Žeger na Sani,¹⁰⁰⁶ i tamo ih pobili iz vatrenog oružja. Njihova tijela su bacili u rijeku.¹⁰⁰⁷

g. Ubistvo više ljudi u selu Briševo

411. Briševo je selo u mjesnoj zajednici Ljubija. Prije sukoba u njemu su živjeli uglavnom bosanski Hrvati.¹⁰⁰⁸ Dana 27. maja 1992. selo je napadnuto minobacačima iz pravca Rasavaca i Oštre Luke, dva sela istočno od Biševa u kojima su bosanski Srbi bili u većini.¹⁰⁰⁹ Prije granatiranja vlasti bosanskih Srba na tom području zahtijevale su od mještana da im predaju sve oružje. Iako se radilo samo o lovačkim puškama i pištoljima u zakonitom posjedu, oružje je predato bosanskim Srbima u Rasavcima.¹⁰¹⁰

412. U ranim jutarnjim satima 24. jula 1992. vojska bosanskih Srba je napala Briševo.¹⁰¹¹ Minobacačke granate su padale na kuće, a mještani su se skrivali u podrumima.¹⁰¹² Granatiranje se nastavilo tokom dana, a sljedećeg dana artiljeriji se pridružila pješadija. Uveče 25. jula 1992. pješadija vojske bosanskih Srba ušla je u Briševo.¹⁰¹³ Vojnici su nosili uniforme JNA sa crvenim trakama oko ruke ili šljema. Neki su imali četnička obilježja kao što su šubare.¹⁰¹⁴ Peru Dimača, jednog starijeg bosanskog Hrvata, pripadnici vojske bosanskih Srba prisilili su da se svuče, potom su ga udarali Biblijom i na kraju ga ubili pucajući mu u glavu.¹⁰¹⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da je u napadu na Briševo ubijeno najmanje 68 lica, od kojih su 14 bile žene.¹⁰¹⁶

h. Ubistvo više muškaraca na fudbalskom stadionu u Ljubiji¹⁰¹⁷

413. U julu 1992. civili, bosanski Muslimani, zatočeni u Miskoj Glavi, prebačeni su na fudbalski stadion Ljubija u Gornjoj Ljubiji.¹⁰¹⁸ Na tom stadionu je bilo zatočeno mnogo civila pod nadzorom policajaca bosanskih Srba i pripadnika interventnog voda.¹⁰¹⁹ Jedan policajac pod nadimkom "Stiven" pištoljem je iz blizine ubio Irfana Našića, a stražar zvani "Duča" hicima iz puške raspolutio je tijelo

¹⁰⁰⁶ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰⁰⁷ BT-33, DP P1544, T. 3947-3949 (pod pečatom).

¹⁰⁰⁸ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5545-5547.

¹⁰⁰⁹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5559-5561.

¹⁰¹⁰ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5562-5563.

¹⁰¹¹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5571; Ivo Atlija, T. 11933.

¹⁰¹² Ivo Atlija, DP P1527, T. 5571-5573.

¹⁰¹³ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5573.

¹⁰¹⁴ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5575, 5577-5578.

¹⁰¹⁵ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5579-5580.

¹⁰¹⁶ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5597-5599; Ivo Atlija, T. 11967.

¹⁰¹⁷ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰¹⁸ Nermin Karagić, DP P559, T. 5225-5228; Elvedin Našić, T. 12696.

¹⁰¹⁹ Elvedin Našić, T. 12696-12698.

drugog zatočenog bosanskog Muslimana, Muharema Petrovca.¹⁰²⁰ Ta dva zatočenika bila su izdvojena, odvedena na drugi kraj stadiona i tamo ubijena.¹⁰²¹ Zatočenicima je naređeno da pokupe tijela i utovare ih u autobus.¹⁰²² Pretresno vijeće je utvrdilo da je na stadionu ubijeno najmanje 15 zatočenika.¹⁰²³

i. Ubistvo više muškaraca u rudniku željezne rude Ljubija

414. Neposredno nakon toga, u toku istog dana, pedesetak zatočenika sa fudbalskog stadiona Ljubija ukrcano je u autobus lokalnog transportnog preduzeća i odvezeno u rudnik željezne rude jugoistočno od Ljubije, koji lokalno stanovništvo zove "Kipe".¹⁰²⁴ Iz autobusa su prozvana neka lica, koja su pripadnici vojske bosanskih Srba pogubili u grupama po tri čovjeka.¹⁰²⁵ Leševe su bacili u jamu u zemlji.¹⁰²⁶ Pretresno vijeće smatra da su ubijena sva lica u autobusu osim Elvedina Našića i Nermina Karagića, koji su uspjeli da pobjegnu.¹⁰²⁷

j. Ubistvo više ljudi u Tomašici

415. Tomašica je selo južno od Prijedora u kojem su prije sukoba zajedno živjeli bosanski Hrvati i bosanski Srbi. Potonji su bili većinsko stanovništvo.¹⁰²⁸ Dana 2. decembra 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba odveli su muške mještane Tomašice, bosanske Hrvate, da sijeku drva u obližnjoj šumi.¹⁰²⁹ Tamo su ostali tri dana.¹⁰³⁰ Dana 5. decembra 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba, koji su kasnije identifikovani kao Mile Gvozden i Zoran Simčić, vatrenim oružjem su pored kuće Franje Salića ubili Mila Topalovića, koji se vraćao iz šume.¹⁰³¹ Pretresno vijeće je uvjereno da su ta dvojica takođe odgovorna za ubistvo još šest civila bosanskih Hrvata istog dana.¹⁰³²

¹⁰²⁰ Elvedin Našić, T. 12699-12700.

¹⁰²¹ Nermin Karagić, DP P559, T. 5233-5234.

¹⁰²² Nermin Karagić, DP P559, T. 5237.

¹⁰²³ Elvedin Našić, T. 12698-12701; Nermin Karagić, DP P559, T. 5233-5237; BT-33, DP P1544, T. 3930-3931 (pod pečatom).

¹⁰²⁴ Nermin Karagić, DP P559, T. 5241; Elvedin Našić, T. 12697, 12702.

¹⁰²⁵ Elvedin Našić, T. 12702-12705; Nermin Karagić, DP P559, T. 5245-5246.

¹⁰²⁶ Elvedin Našić, T. 12703.

¹⁰²⁷ Nermin Karagić, DP P559, T. 5244-5247; Ex. P2006.2, "Ekshumacije i dokaz o smrti, Opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. avgust 2002.", 01843986-01843987.

¹⁰²⁸ BT-31, T. 13705-13706 (poluzatvorena sjednica).

¹⁰²⁹ BT-31, T. 13712.

¹⁰³⁰ BT-31, T. 13712.

¹⁰³¹ BT-31, T. 13713-13715, 13727.

¹⁰³² *Vidi* DP P739, Borbeni izvještaj 1. krajiškog korpusa od 6. decembra 1992. U izvještaju se, pod naslovom "Vanredni događaji", potvrđuje da je Mile Gvozden, koji se navodno želio osvetiti za smrt svog brata na frontu, ubio sedam civila Hrvata u Tomašici.

(iii) Sanski Mosta. Ubistvo više muškaraca između Begića i mosta Vrhpolje

416. Zaselak Begići pripada selu Kljevci. Prije sukoba u njemu su živjeli bosanski Muslimani.¹⁰³³ Dana 31. maja 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba ušli su u Begiće i okupili mještane.¹⁰³⁴ Odvojili su muškarce od žena i djece. Između 20 i 30 muškaraca odvedeno je prema mostu u Vrhpolju,¹⁰³⁵ gdje je trebalo da se ukrcaju u autobuse.¹⁰³⁶

417. Jadranko Palija je bio zadužen za kolonu muškaraca koju je poveo prema mostu na Sani u Vrhpolju.¹⁰³⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da je Jadranko Palija na putu do mosta ubio četiri muškarca, bosanska Muslimana.¹⁰³⁸ Po dolasku je ostalim muškarcima naređeno da se svuku i postroje. Tamo je bilo mnogo pripadnika vojske bosanskih Srba u različitim uniformama.¹⁰³⁹ Jedan je rekao da treba ubiti 70 bosanskih Muslimana u znak odmazde za smrt sedam pripadnika vojske bosanskih Srba na tom području.¹⁰⁴⁰ Potom je muškarcima, bosanskim Muslimanima, naređeno da jedan po jedan skoče s mosta u rijeku Sanu. Kako su padali u vodu, vojnici su na njih otvarali vatru.¹⁰⁴¹ Rajif Begić je preživio pošto je pod vodom otplivao nizvodno stotinjak metara. Sa mjesta na kojem se sakrivao gledao je pogubljenje ljudi na mostu.¹⁰⁴² Pretresno vijeće je utvrdilo da je u tom događaju ubijeno najmanje 28 ljudi.¹⁰⁴³

b. Ubistvo više članova porodice Merdanović u zaseoku Kukavice, seloHrustovo

418. Dana 31. maja 1992. vojnici u uniformama JNA, koji su se predstavljali kao "srpska vojska",¹⁰⁴⁴ došli su u Hrustovo,¹⁰⁴⁵ selo u kojem su živjeli bosanski Muslimani.¹⁰⁴⁶ Prije njihovog

¹⁰³³ Rajif Begić, T. 6331-6332.

¹⁰³⁴ Rajif Begić, T. 6336-6337.

¹⁰³⁵ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰³⁶ Rajif Begić, T. 6338.

¹⁰³⁷ Rajif Begić, T. 6339.

¹⁰³⁸ Rajif Begić, T. 6340-6343.

¹⁰³⁹ Rajif Begić, T. 6351-6352, 6389.

¹⁰⁴⁰ Rajif Begić, T. 6352.

¹⁰⁴¹ Rajif Begić, T. 6353-6356.

¹⁰⁴² Rajif Begić, T. 6354-6355.

¹⁰⁴³ Nicolas Sébire, DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927939-02927940; DP P791, "Zapisnik o uvidaju i eshumaciji tijela Bošnjaka iz masovnih grobnica u Vrhpolju - Most, općina Sanski Most", koji je Osnovni sud u Sanskom Mostu izdao 7. maja 1996.; Adil Draganović, T. 5590; Nicolas Sébire, T. 16714. Ex. P744, "Podaci izvršenih usluga" je rukom pisan dnevnik nepoznatog izvora. Sadrži informacije o sahranama izvršenim od maja 1992. do decembra 1993., a pod tačkom 4 upisani su podaci o sahrani 25 ljudi koji su izvučeni iz rijeke Sane 1. i 2. juna 1992.; *vidi* BT-21, T. 8520-8521 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁴⁴ BT-14, T. 7225-7226 (zatvorena sjednica) i BT-15, T. 7248 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁴⁵ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰⁴⁶ BT-14, T. 7207; BT-15, T. 7248 (zatvorena sjednica).

dolaska lokalni radio je emitovao saopštenja "Srpske Republike" u kojima se od bosanskih Muslimana tražilo da predaju oružje.¹⁰⁴⁷ U zaseoku Jelečević, lokalnom stanovništvu je naređeno da napuste kuće i odu u drugo selo kako bi vojnici mogli pretražiti njihove kuće u potrazi za oružjem. U Kukavicama, drugom zaseoku Hrustova, bosanski Muslimani iz različitih zaselaka okupili su se u garaži pored kuće Ibrahima Merdanovića.¹⁰⁴⁸ Od 30 ljudi u garaži, samo je jedan bio muškarac, Husein Merdanović, dok su ostalo bile žene i djeca.¹⁰⁴⁹

419. U jednom trenutku u garažu su ušli pripadnici vojske bosanskih Srba i počeli vikati. Ispaljeno je nekoliko hitaca, zbog čega su se ljudi u garaži uspaničili. Husein Merdanović je izašao iz garaže i smjesta je ubijen iz vatrenog oružja.¹⁰⁵⁰ Tada su vojnici počeli nasumično pucati u garažu.¹⁰⁵¹ Neki ljudi su izašli iz garaže i pokušali da pobjegnu, ali su vojnici nastavili da pucaju na njih dok su bježali.¹⁰⁵² Pretresno vijeće smatra da je ubijeno najmanje 15 članova porodice Merdanović.¹⁰⁵³

c. Ubistvo više ljudi kod Partizanskog groblja u Sanskom Mostu

420. Kriva Cesta je predio kod Partizanskog groblja u Sanskom Mostu.¹⁰⁵⁴ Dana 22. juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba u sivomaslinastim i maskirnim uniformama naredili su grupi od otprilike 20 bosanskih Muslimana da iskopaju rupu u potoku ispod Krive Ceste.¹⁰⁵⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da su samo tri muškarca završila posao jer je ostale zaklao Simo Simetić, jedan od ljudi u uniformi.¹⁰⁵⁶ Tokom te akcije ostali vojnici su držali puške uperene u muškarce kako ovi ne bi mogli da pruže ikakav otpor.¹⁰⁵⁷

d. Ubistvo više članova porodice Alibegović u Budimu

421. Zaselak Budim dio je sela Lukavica. Prije 1992. bio je poznat i pod imenom "Alibegović" zato što je većina stanovnika bosanskih Muslimana imala to prezime.¹⁰⁵⁸ Pretresno vijeće smatra da su 1. avgusta 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba napali Budim i poubijali 14 članova porodice

¹⁰⁴⁷ BT-14, T. 7230 (zatvorena sjednica); BT-15, T. 7246-7247 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁴⁸ BT-14, T. 7207-7210 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁴⁹ BT-14, T. 7212 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁵⁰ BT-14, T. 7213-7214 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁵¹ BT-14, T. 7216 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁵² BT-14, T. 7217 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁵³ BT-14, T. 7220-7222 (zatvorena sjednica) i BT-15, T. 7250-7252 (zatvorena sjednica). Nicolas Sébire, DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927941-02927942. *Vidi* takođe DP P797, Službeni izvještaj Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine od 22. oktobra 1996. o eksumacijama u Kukavicama.

¹⁰⁵⁴ Ahmet Zulić, T. 6901.

¹⁰⁵⁵ Ahmet Zulić, T. 6903-6905.

¹⁰⁵⁶ Ahmet Zulić, T. 6908-6909.

¹⁰⁵⁷ Ahmet Zulić, T. 6909.

¹⁰⁵⁸ BT-23, T. 6406-6407 (poluzatvorena sjednica).

Alibegović, sve nenaoružane civile.¹⁰⁵⁹ Žrtve su ustrijeljene iz automatskog oružja s male udaljenosti.¹⁰⁶⁰ Preživjelima je dozvoljeno da ukopaju svoje rođake isključivo u prisustvu jednog bosanskog Srbina.¹⁰⁶¹

e. Ubistvo više muškaraca kod sela Škrļjevita

422. U selu Škrļjevita bosanski Hrvati su bili većinsko stanovništvo.¹⁰⁶² Dana 2. novembra 1992. pripadnici paravojnih snaga bosanskih Srba okupili su sedam bosanskih Hrvata iz sela Škrļjevita u šumi Glamošnica.¹⁰⁶³ Pripadnici paravojnih snaga bosanskih Srba tvrdili su da pripadaju "Šešeljevoj vojsci".¹⁰⁶⁴ Jedan od njih nosio je opasač vojne policije i maskirnu uniformu; drugi je na kundaku imao urezane srpske oznake.¹⁰⁶⁵ Pošto su pretražili svoje žrtve, bosanski Srbi, među kojima je bio izvjesni Daniluško Kajtez, smaknuli su sedam bosanskih Hrvata.¹⁰⁶⁶

(iv) Ključ

a. Ubistvo više ljudi u Pudin Hanu¹⁰⁶⁷

423. Pudin Han je selo u opštini Ključ, u kojem je prije sukoba živjelo otprilike 900 stanovnika, a gotovo svi su bili bosanski Muslimani.¹⁰⁶⁸ Kada su bosanski Srbi zauzeli Ključ, Teritorijalna odbrana Ključa se povukla u Pudin Han.¹⁰⁶⁹ Dana 28. maja 1992. Krizni štab Ključa je izdao ultimatum kojim je zahtijevao da im svi stanovnici opštine predaju nezakonito nabavljeno oružje.¹⁰⁷⁰ Tokom sastanka u omladinskom centru velika većina mještana sela Pudin Han odlučila je da preda oružje. Oni koji se nisu složili s tim otišli su u Bihać.¹⁰⁷¹ Čak i prije isteka ultimatumu počelo je granatiranje Pudina Hana sa mjesta pod kontrolom bosanskih Srba.¹⁰⁷² Pretresno vijeće je uvjerenjeno da su od posljedica granatiranja poginula najmanje tri civila iz Pudina Hana.¹⁰⁷³

¹⁰⁵⁹ BT-23, T. 6430-6431 (poluzatvorena sjednica); Nicolas Sébire, DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927948-02927949.

¹⁰⁶⁰ BT-23, T. 6432 (poluzatvorena sjednica).

¹⁰⁶¹ BT-23, T. 6431 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁶² Grgo Stojić, T. 6764.

¹⁰⁶³ Grgo Stojić, T. 6774.

¹⁰⁶⁴ Grgo Stojić, T. 6777.

¹⁰⁶⁵ Grgo Stojić, T. 6797.

¹⁰⁶⁶ Grgo Stojić, T. 6776-6778; Nicolas Sébire, DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003", 02927952-02927953.

¹⁰⁶⁷ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰⁶⁸ Nisvet Tičević, T. 10720.

¹⁰⁶⁹ Ex. DT24, Službena zabilješka SJB-a Ključ od 31. maja 1992.

¹⁰⁷⁰ Ex. P921, naredba Kriznog štaba opštine Ključ bez datuma.

¹⁰⁷¹ Nisvet Tičević, T. 10737.

¹⁰⁷² BT-26, T. 9117, 9209 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁷³ BT-26, T. 9118 (zatvorena sjednica); Nisvet Tičević, T. 10739-10740. *Vidi* takođe Ajiz Begić, DP P549, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109337; Hasan Salihović, DP P550, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 2109327.

b. Ubistvo više ljudi u selu Prhovo i više muškaraca na cesti za Peći¹⁰⁷⁴

424. Dana 26. maja 1992. u selo Prhovo stiglo je nekoliko maskiranih i naoružanih bosanskih Srba. Okupili su mještane, bosanske Muslimane, i naredili im da predaju oružje, što su oni i učinili.¹⁰⁷⁵ Napad na Prhovo započeo je teškim granatiranjem 1. juna 1992.¹⁰⁷⁶ Operacijom je komandovao Marko Adamović, jedan bosanski Srbin iz sela Humići.¹⁰⁷⁷ Nekoliko bosanskih Srba je na sebi imalo maskirne uniforme JNA, ali je među njima bilo i maskiranih i naoružanih civila.¹⁰⁷⁸ Mještanima je naređeno da se okupe ispred kuće Karanfila Osmanovića.¹⁰⁷⁹ Po imenu su prozvana četiri muškarca, bosanska Muslimana, koji su, nakon što im je naređeno da potrče, ubijena iz vatrenog oružja.¹⁰⁸⁰ Pretresno vijeće je utvrdilo da je u napadu na Prhovo ubijeno najmanje sedam civila, bosanskih Muslimana, među kojima je bio jedan čovjek koga su vukli kamionom dok nije izdahnuo,¹⁰⁸¹ kao i dvije žene koje su umrle nakon što su im u eksploziji raznesene ruke i noge.¹⁰⁸²

425. Kasnije je u grupi od otprilike 30 muškaraca iz sela Prhovo, bosanskih Muslimana, naređeno da se postroje u kolonu i pješice odu do obližnjeg sela Peći.¹⁰⁸³ Pripadnici vojske bosanskih Srba ubili su tri muškarca, bosanska Muslimana, koji nisu uspjeli da iz blata izvuku vojno vozilo.¹⁰⁸⁴ Pretresno vijeće je utvrdilo da je ubijeno ukupno 18 muškaraca prije nego što je kolona stigla u Peći, što je smanjilo broj preživjelih na 12.¹⁰⁸⁵ Sulejman Medanović, koji je preživio taj put, umro je sljedeće noći od posljedica batinanja.¹⁰⁸⁶

426. Pretresno vijeće se uvjerilo da su najmanje 33 lica umrla u selu Prhovo i na cesti za Peći.¹⁰⁸⁷

c. Ubistvo više muškaraca ispred škole u selu Velagići¹⁰⁸⁸

427. Tokom večeri 1. juna 1992. policija bosanskih Srba je s kontrolnog punkta u Velagićima poslala jednog čovjeka u zaseoke Vojići, Nežići, Hašići, Častovići i Hadžići, u kojima su bosanski

¹⁰⁷⁴ Pretresno vijeće i predstavnici strana su helikopterom obišli cestu Prhovo-Peći u sklopu posjete u martu 2004.

¹⁰⁷⁵ BT-77, T. 10337-10338.

¹⁰⁷⁶ Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00521139.

¹⁰⁷⁷ Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00521139; BT-77, T. 10346.

¹⁰⁷⁸ BT-77, T. 10341.

¹⁰⁷⁹ *Ibid.*

¹⁰⁸⁰ BT-77, T. 10342-10343; DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927964-02927965.

¹⁰⁸¹ BT-77, T. 10341; Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00521139.

¹⁰⁸² Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00521139.

¹⁰⁸³ BT-77, T. 10343, 10351.

¹⁰⁸⁴ BT-77, T. 10344; DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927964-02927965.

¹⁰⁸⁵ BT-77, T. 10351-10352.

¹⁰⁸⁶ BT-77, T. 10353. *Vidi* takođe dokazne predmete P1107, P1108, P1109, zapisnici o obdukcijama i ekshumacijama masovnih grobnica u Ključu i Prhovu od 13. maja 1997., 24. septembar 1999., 25. septembar 1999.

¹⁰⁸⁷ Ex. P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927964-02927965.

Muslimani bili u većini. On je lokalnom stanovništvu saopštio da moraju otići u Velagiće da im se izda dozvola za slobodu kretanja.¹⁰⁸⁹ U staroj osnovnoj školi u Velagićima, smještenoj u neposrednoj blizini kontrolnog punkta bosanskih Srba, bilo je zatočeno stotinjak mještana tih zaselaka.¹⁰⁹⁰ Tamo su se nalazili pripadnici policije i vojske bosanskih Srba.¹⁰⁹¹ Zoran Dvizac, koji je bio u sivomaslinastoj uniformi, zapisao je imena svih prisutnih.¹⁰⁹² Nedugo prije ponoći ljudi su izvedeni iz škole, a onda im je naređeno da se postroje ispred zgrade. Tada su dva pripadnika vojske bosanskih Srba otvorila vatru iz automatskog oružja na njih.¹⁰⁹³ Vojnici su nastavili pucati sve dok i posljednja osoba nije pala. Poslije toga pucali su na one koji su još uvijek izgledali živi.¹⁰⁹⁴ Jedan svjedok je rekao da je jedno lice preživjelo pokolj.¹⁰⁹⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da je u tom događaju poginulo najmanje 77 civila.¹⁰⁹⁶

(v) Kotor-Varoš

a. Ubistvo više muškaraca ispred Medicinskog centra u Kotor-Varoši¹⁰⁹⁷

428. Dana 25. juna 1992. pripadnici vojske i policije bosanskih Srba postrojili su grupu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata ispred bolnice u Kotor-Varoši.¹⁰⁹⁸ Policajac Duško Vujičić upitao je jednog zatočenika, Miralema Avdića, da li je učestvovao u osnivačkoj skupštini SDA u Sarajevu. Vujičić je tada Miralema Avdića ubio iz neposredne blizine sa dva hica iz pištolja.¹⁰⁹⁹ Drugoj dvojici je potom naređeno da odnesu Avdićev leš na mjesto na kojem su već bili drugi leševi.¹¹⁰⁰ Pretresno vijeće se uvjerilo da su toga dana ispred bolnice u Kotor-Varoši ubijena najmanje dva zatočenika.¹¹⁰¹

b. Ubistvo više muškaraca u selu Dabovci

429. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ubijena najmanje tri muškarca, bosanska Muslimana, iz Dabovaca nakon što su pripadnici vojske bosanskih Srba uništili njihovo selo sredinom avgusta 1992.

¹⁰⁸⁸ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰⁸⁹ BT-26, T. 9120-9121 (zatvorena sjednica); Ajiz Begić, DP P549, izjava u skladu s pravilom 92bis, 2109338.

¹⁰⁹⁰ BT-26, T. 9127 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹¹ BT-26, T. 9123 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹² BT-26, T. 9123-9124 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹³ BT-26, T. 9129 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹⁴ BT-26, T. 9129 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹⁵ BT-26, T. 9129, 9150-9151 (zatvorena sjednica).

¹⁰⁹⁶ Ex. P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927969-02927971.

¹⁰⁹⁷ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹⁰⁹⁸ BT-97, T. 17907, 17910.

¹⁰⁹⁹ BT-97, T. 17910-17912.

¹¹⁰⁰ BT-97, T. 17912.

¹¹⁰¹ BT-97, T. 17915-17920 (T. 17916 na djelomično zatvorenoj sjednici); DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927984-02927985.

Muškarce, koji su svi bili civili, vojnici su odveli na obližnje mjesto i smaknuli po kratkom postupku.¹¹⁰²

c. Ubistvo više muškaraca u džamiji u Hanifićima¹¹⁰³

430. Pretresno vijeće se uvjerilo da je sredinom avgusta 1992. ubijeno najmanje osam civila, bosanskih Muslimana, u selu Hanifići. Snage bosanskih Srba okupile su te ljude i ubile ih iz vatrenog oružja u mjesnoj džamiji, koja je kasnije zapaljena.¹¹⁰⁴ Na džamijskom groblju je iskopano osam leševa i utvrđen im je identitet.¹¹⁰⁵

d. Ubistvo više ljudi u kući Edhema Čirkića u Čirkinom Brdu¹¹⁰⁶

431. Pretresno vijeće se uvjerilo da su sredinom avgusta 1992. snage bosanskih Srba zapalile selo Čirkići u kojem su živjeli bosanski Muslimani i da je pritom poginulo šest žena i jedan muškarac.¹¹⁰⁷

e. Ubistvo više muškaraca u školi u Grabovici¹¹⁰⁸

432. U novembru 1992. grupa od 200, muškaraca, žene i djece, bosanskih Muslimana, bježala je od neprijateljstava na području Kotor-Varoši¹¹⁰⁹. Odlučili su da tokom noći pješice odu iz Večića u Travnik bježeći iz straha od bosanskih Srba.¹¹¹⁰ Rano ujutro grupa je upala u zasjedu pripadnika vojske bosanskih Srba. Grupa se predala, a nakon toga je odvedena u školsku zgradu u Grabovici i tamo je zatočena u učionice.¹¹¹¹

433. Sljedećeg dana žene i djecu su odvojili od muškaraca i ukrcali u autobuse.¹¹¹² Još ni danas se ne zna šta se desilo sa muškarcima koji su ostali u školi u Grabovici. Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da su svi ubijeni,¹¹¹³ iako nije pronađen nijedan leš. Što se tiče broja žrtava, Pretresno vijeće se

¹¹⁰² Elvedin Pašić, T. 19413; Fikret Đikić, DP P2042, izjava u skladu s pravilom 92bis, 0338686.

¹¹⁰³ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁰⁴ Idriz Alekić, izjava u skladu s pravilom 92bis, DP P1895, 02119431.

¹¹⁰⁵ Ex. 2018, Zapisnik o ekshumaciji, Kantonalni sud u Zenici, 18. avgust 1999.; DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927987-02927988.

¹¹⁰⁶ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁰⁷ Ex. P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927989-02927999; Rasim Čirkić, T. 17862.

¹¹⁰⁸ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju izvana u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁰⁹ Elvedin Pašić, T. 19426-19428, 19451.

¹¹¹⁰ Elvedin Pašić, T. 19424-19425.

¹¹¹¹ Elvedin Pašić, T. 19427-19433.

¹¹¹² Elvedin Pašić, T. 19434.

¹¹¹³ Vidi DP P2301, Borbeni izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa od 4. novembra 1992., u kojem stoji: "...Zelene beretke koje se izvlače iz s. Večići upale su u našu zasedu. U obračunu je ubijeno 40. ...". Pretresno vijeće smatra da izraz "zelene beretke" opisuje sve vojno sposobne muškarce Muslimane. Vidi takođe Ewan Brown, T. 19323.

jedino može osloniti na dokaze koje ima pred sobom, koji upućuju na to da je ubijeno 40 bosanskih Muslimana.¹¹¹⁴

(vi) Bosanski Novi

a. Ubistvo više ljudi tokom protjerivanja bosanskih Muslimana iz sela Blagaj Japra i okolnih područja

434. Snage bosanskih Srba napale su Bosanski Novi početkom juna 1992.¹¹¹⁵ Selo Blagaj je u opštini Bosanski Novi, a rijeka Sana ga dijeli na Blagaj Japru i Blagaj Rijeku.¹¹¹⁶ Dana 11. maja 1992. od mještana Blagaj Japre, sve bosanskih Muslimana, zatraženo je da predaju sve oružje koje posjeduju.¹¹¹⁷ Selo je kasnije nekoliko puta granatirano.¹¹¹⁸ Sljedećeg mjeseca je nekoliko hiljada bosanskih Muslimana iz drugih sela prebjeglo u Blagaj Japru jer im je artiljerija bosanskih Srba razorila kuće.¹¹¹⁹ Dana 9. juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba ušli su u Blagaj Japru, okupili ljude i neke od njih neselektivno ubili. Pretresno vijeće je utvrdilo da je u tim događajima ubijeno najmanje 12 ljudi.¹¹²⁰

b. Ubistvo više muškaraca u selu Alići

435. Dana 3. juna 1992. šest bosanskih Srba traktorom je došlo u selo Alići. Neki od njih su nosili uniforme, dok su drugi bili u civilnim odijelima.¹¹²¹ Uveče su snage bosanskih Srba uhapsile mještane bosanske Muslimane i okupile ih na mjesnom pravoslavnom groblju. Oko ponoći se začuo rafal, a zatim je uslijedilo pjevanje srpskih pjesama.¹¹²² Pretresno vijeće smatra da su bosanski Srbi u tom incidentu ubili najmanje 27 lica.¹¹²³ Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da su leševi ukopani u masovnu grobnicu opremom komunalnog preduzeća iz Bosanskog Novog.¹¹²⁴

¹¹¹⁴ Iako je moguće da je broj muškaraca bosanskih Muslimana koji su ubijeni u ovom događaju veći, Pretresno vijeće se moralo osloniti isključivo na DP P2301 (*vidi supra*), jedini raspoloživi dokaz.

¹¹¹⁵ BT-81, T. 13785-13786 (zatvorena sjednica).

¹¹¹⁶ Midho Alić, T. 13856.

¹¹¹⁷ Midho Alić, T. 13872.

¹¹¹⁸ Midho Alić, T. 13873-13876.

¹¹¹⁹ Midho Alić, T. 13882.

¹¹²⁰ Midho Alić, T. 13888-13890, 13894, 13896-13897; BT-49, T. 14228-14229 (zatvorena sjednica); BT-82, T. 13979, 13985; DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927931-02927933.

¹¹²¹ BT-84, T. 14135-14137 (poluzatvorena sjednica).

¹¹²² BT-84, T. 14140-14145 (poluzatvorena sjednica).

¹¹²³ BT-84, T. 14155-14158 (poluzatvorena sjednica); DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927934; DP P1681, Zapisnik o ekshumaciji, Kantonalni sud u Bihaću, 28. oktobar 1998.

¹¹²⁴ BT-84, T. 14152.

(b) Ubistva koja se odnose na logore i zatočeničke objekte (par. 41 Optužnice)(i) Ubistvo više muškaraca u Manjači¹¹²⁵ od 1. juna i 18. decembra 1992. – opština Banja Luka

436. Sredinom maja 1992. vlasti bosanskih Srba osnovale su logor na planini Manjača nedaleko od grada Banje Luke.¹¹²⁶ U logoru su držani gotovo isključivo civili bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, uglavnom sa područja Kozarca¹¹²⁷ i Sanske doline.¹¹²⁸ Logor je vodila vojna policija bosanskih Srba pod komandom 1. krajiškog korpusa,¹¹²⁹ a komandant logora bio je pukovnik Božidar Popović.¹¹³⁰

437. Neki zatočeniци su u logoru pretučeni na smrt.¹¹³¹ Zatočenika Omera Filipovića, uglednog građanina Ključa, svakodnevno su tukli i on je 28. jula 1992.¹¹³² umro od posljedica teških batina.¹¹³³

438. Kad je Esad Bender došao u logor Manjača, na njemu su se već jasno vidjele modrice i drugi tragovi batinanja.¹¹³⁴ Jedne noći 28. juna 1992. ili oko tog datuma prozvali su ga da izađe iz štale u kojoj su zatočeniци bili smješteni. Nedugo po svom povratku ujutro,¹¹³⁵ Esad Bender je umro od posljedica batinanja koje je pretrpio te noći.¹¹³⁶

439. Jedan bosanski Hrvat, pripadnik HVO-a, odveden je u samicu logora odakle su drugi zatočeniци čuli njegovu vrisku i udarce. Potom je ispaljen jedan hitac, a nakon toga je uslijedio tajac. Zatočenicima je naređeno da njegov leš umotaju u ćebe.¹¹³⁷

440. Pretresno vijeće su uvjerilo da je od juna do novembra 1992. u logoru Manjača najmanje 10 zatvorenika umrlo od posljedica batinanja ili sporadičnih ubistava.¹¹³⁸

¹¹²⁵ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su upravnu zgradu i štale na toj lokaciji u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹²⁶ BT-104, T. 18531-18533 (poluzatvorena sjednica); P841.5, Bilješka Izvjestiteljske misije Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju (KEBS) za Banju Luku – 3. septembar 1992.

¹¹²⁷ BT-104, T. 18533 (poluzatvorena sjednica).

¹¹²⁸ Enis Šabanović, T. 6462, 6487.

¹¹²⁹ BT-104, T. 18531 (poluzatvorena sjednica).

¹¹³⁰ BT-104, T. 18531-18532 (poluzatvorena sjednica); Ahmet Zulić, T. 6922; Adil Medić, T. 2216.

¹¹³¹ Adil Draganović, T. 5082.

¹¹³² Enis Šabanović, T. 6518-6520; Muhamed Filipović, T. 9621.

¹¹³³ Ex. P2015a i P2015b, "Obdukcijски izvještaji za Omera Filipovića i Esada Bendera".

¹¹³⁴ Enis Šabanović, T. 6657.

¹¹³⁵ Sakib Muhić, T. 8139; Muhamed Filipović, T. 9623.

¹¹³⁶ Atif Džafić, DP P1123, izjava u skladu s pravilom 92bis, 2004688; Enis Šabanović, T. 6657.

¹¹³⁷ BT-36, T. 11066 (zatvorena sjednica).

¹¹³⁸ Enis Šabanović, T. 6522; Adil Draganović, T. 5093; BT-36, T. 11064, 11066 (zatvorena sjednica).

(ii) Ubistvo više ljudi u logoru Omarska¹¹³⁹ od 28. maja do 6. avgusta 1992. – opština

Prijedor

441. Krajem maja 1992. u Omarskoj je osnovan logor u kojem je, prema dokazima, bilo zatočeno nekoliko stotina civila, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa područja Prijedora i u kojem su izvršena masovna ubistva.¹¹⁴⁰

442. Mnoga ubistva u logoru Omarska izvršena su u zgradi poznatoj pod nazivom "bijela kuća". Zatočnici koji su u nju dovođeni sjećaju se da su vidjeli kako uokolo na raznim mjestima leže leševi, dok je unutrašnjost "bijele kuće" bila isprskana krvlju.¹¹⁴¹ I u "crvenoj kući" je bilo ubistava.¹¹⁴² Zatočnici su na razne načine lišavani života. Mnogi su bili toliko surovo pretučeni da su umrli od zadobijenih ozljeda.¹¹⁴³ Drugi su bili izrešetani mecima, umrli su zbog toga što su na njih skakali stražari ili su ih zadavali.¹¹⁴⁴ Veliki broj zatočenika je prozvan da izađe iz prostorija u kojima su bili zatočeni i nikad se poslije nisu vratili.¹¹⁴⁵ Ako bi im bilo rečeno da ponesu svoje stvari sa sobom, to je značilo da se neće vratiti i da će najvjerojatnije biti ubijeni.¹¹⁴⁶

443. Zatočnici su neslužbeno bili podijeljeni u tri kategorije.¹¹⁴⁷ Prva kategorija se sastojala od intelektualaca i političkih vođa iz zajednica u kojima su živjeli bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, obilježeni za likvidaciju. Lica koja su se družila sa onima iz prve kategorije stavljana su u drugu kategoriju, a u trećoj kategoriji su bili zatočnici koji su, prema mišljenju vlasti bosanskih Srba, bili najmanje "krivi" i stoga na kraju pušteni na slobodu.¹¹⁴⁸ Međutim, u praksi su u logoru bili zatočeni ljudi iz sve tri kategorije.¹¹⁴⁹

444. Negdje oko 29. maja 1992. u logor su prebačeni zatočnici iz kasarne u Benkovcu.¹¹⁵⁰ Po dolasku je otprilike 120 lica strpano u jednu garažu na nekoliko dana. Dva mladića su se ugušila zbog uslova u garaži.¹¹⁵¹

¹¹³⁹ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁴⁰ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2904.

¹¹⁴¹ BT-3, DP P1135, T. 6200-6205 (pod pečatom); BT-1, DP P1619, T. 4770 (pod pečatom).

¹¹⁴² BT-3, DP P1135, T. 6231-6233 (pod pečatom).

¹¹⁴³ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2743, 2767; BT-34, DP P558, T. 1098-1099 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2734-2739 (pod pečatom); BT-42, DP P564, T. 1918 (pod pečatom).

¹¹⁴⁴ Kerim Mesanović, T. 11189, BT-1, DP P1619, T. 4766-4767 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1099-1100 (pod pečatom).

¹¹⁴⁵ BT-42, DP P564, T. 1910-1917 (pod pečatom).

¹¹⁴⁶ BT-42, DP P564, T. 1888 (pod pečatom); Nusret Sivac, DP P1547, T. 6687; Kerim Mešanović, T. 11186-11187.

¹¹⁴⁷ Ex. P1237, Bilješka, 31. maj 1992. "Dalji rad i selekciju uhapšenih lica nastavlja mješovita grupa islednika nacionalne, javne i vojne bezbjednosti." *Vidi* takođe DP P1305, "Spisak lica I kategorije" od 28. jula 1992. koji sadrži 174 imena muškaraca Muslimana.

¹¹⁴⁸ Kerim Mesanović, T. 11183-11186.

¹¹⁴⁹ Kerim Mesanović, T. 11186.

¹¹⁵⁰ Samir Poljak, DP P1521, T. 6353. *Vidi* par. 404 *supra*.

¹¹⁵¹ Samir Poljak, DP P1521, T. 6357; Samir Poljak, T. 11891.

445. U logor Omarska zatvarani su istaknuti pripadnici lokalne zajednice bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata,¹¹⁵² kao što je profesor Muhamed Čehajić, koji je bio predsjednik opštine Prijedor prije nego što su bosanski Srbi preuzeli vlast. Ranije je predavao književnost u srednjoj školi u Prijedoru i bio je omiljen čovjek. Dana 27. jula 1992. prozvali su ga da izađe iz prostorije u kojoj je bio zatočen i odveli iz logora.¹¹⁵³ Muhamed Čehajić se nije vratio i više nikad nije viđen.¹¹⁵⁴ Dr Esada Sadikovića, ljekara koji je ranije radio za UNHCR, opisali su kao harizmatiskog i izuzetno humanog čovjeka.¹¹⁵⁵ U Omarskoj je pomagao zatočenicima kad god je mogao i smatrali su ga "moralnim i duhovnim uzorom".¹¹⁵⁶ Jedne noći pojavio se jedan čuvar logora i rekao: "Doktor Eso Sadiković neka iziđe i sa sobom ponese svoje stvari." Ostali zatočenički su znali da to znači da se neće vratiti. Svi su ustali i pozdravili se s njim.¹¹⁵⁷ Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su i Muhamed Čehajić i Esad Sadiković izvedeni kako bi bili ubijeni i da jesu ubijeni.

446. Krajem jula 1992. počelo je ubijanje zatočenika određenih zanimanja. Jedne noći su žrtve bili advokati, a poslije su za ubistvo bili određeni policajci i ljekari.¹¹⁵⁸ Jedne noći krajem jula 1992. ubijen je veliki broj zatočenika sa područja Brda koje je nedugo prije bilo očišćeno.¹¹⁵⁹

447. Jedan žuti kamion je često dolazio da odveze leševe. Vozilo bi se vraćalo prazno nakon otprilike 30-45 minuta.¹¹⁶⁰ Zatočenički su često dobivali naređenja da pomognu pri utovaru. Neki leševi su bili osakaćeni.¹¹⁶¹

448. Logor Omarska je zatvoren nakon što su ga početkom avgusta 1992. obišli strani novinari.¹¹⁶² Pretresno vijeće ne može tačno da utvrdi identitet svih zatočenika ubijenih u logoru Omarska. Međutim, uvjerilo se van svake sumnje da su ubijena najmanje 94 lica, uključujući i one koji su nestali.

(iii) Ubistvo više muškaraca u logoru Trnopolje od 28. maja do oktobra 1992. – opština Prijedor

449. Poslije napada na Kozarac krajem maja 1992., stanovnici sa tog područja dovedeni su u školu i društveni dom u Trnopolju. To su uglavnom bili žene i djeca, a bilo je samo nekoliko vojno sposobnih

¹¹⁵² Mevludin Sejmenović, T. 12309-12311; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6628, 6630, pominje se Silvije Sarić – predsjednik HDZ-a Prijedor i bivši predsjednik opštine bosanski Musliman, Muhamed Čehajić.

¹¹⁵³ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2710-2711 ; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6629-6630.

¹¹⁵⁴ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6629-6630.

¹¹⁵⁵ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6686.

¹¹⁵⁶ BT-42, DP P564, T. 1838 (pod pečatom).

¹¹⁵⁷ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6687.

¹¹⁵⁸ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6633, 6680-6688; Nusret Sivac, T. 12787-12788; Mirsad Mujadžić, DP P1601, T. 3737.

¹¹⁵⁹ Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5195; Kerim Mešanović, T. 11188.

¹¹⁶⁰ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2766-2768.

¹¹⁶¹ BT-27, DP P1529, T. 4307-4308 (pod pečatom).

¹¹⁶² Samir Poljak, DP P1521, T. 6375-6376.

muškaraca.¹¹⁶³ Komandant logora je bio Slobodan Kuruzović, a stražari su bili pripadnici vojske bosanskih Srba iz Prijedora.¹¹⁶⁴

450. Pretresno vijeće je utvrdilo da su se u logoru Trnopolje izvršena brojna ubistva. Velik broj zatočenika umro je od posljedica batinanja nakon što su ih stražari premlatili.¹¹⁶⁵ Druge su stražari ubili puškama.¹¹⁶⁶ Pretresno vijeće takođe smatra da je najmanje 20 zatočenika izvedeno iz logora i tamo ubijeno.¹¹⁶⁷ Logor Trnopolje službeno je zatvoren krajem septembra 1992., ali su neki zatočenici u njemu ostali duže.¹¹⁶⁸

(iv) Ubistvo više muškaraca nakon što su iz osnovne škole "Hasan Kikić" i zatočeničkog objekta Betonirka u Sanskom Mostu¹¹⁶⁹ prevezeni u logor Manjača – opštine Sanski Most/Banja Luka

451. Od početka juna 1992. civili bosanski Muslimani iz Sanskog Mosta i okolnog područja masovno su dovođeni u logor Manjača. Civili i vojna policija iz Banje Luke i Sanskog Mosta bili su zaduženi da sastavljaju i prate konvoje.¹¹⁷⁰

452. Dana 6. juna 1992. nekoliko autobusa u kojima je bilo otprilike 150 zatočenika, uglavnom bosanskih Muslimana, krenulo je iz osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu i isto veče stiglo u logor Manjača.¹¹⁷¹ Dana 7. jula 1992. u logor Manjača je u zaključanim prikolicama stigla druga grupa od otprilike 64 zatočenika, uglavnom bosanskih Muslimana.¹¹⁷² Ta grupa krenula je iz zatočeničkog objekta Betonirka u Sanskom Mostu, u kojem su ljudi bili zatočeni od kraja maja 1992.¹¹⁷³ Taj drugi transport organizovali su Drago Došenović ("Maca") i stražar u logoru zvani "Špaga".¹¹⁷⁴ Oba puta zatvorenici su se vozili devet sati stojeći na užasno skućenom prostoru bez vode na velikoj vrućini.¹¹⁷⁵ Pretresno vijeće smatra da je zbog takvih uslova više od 20 zatvorenika umrlo tokom drugog

¹¹⁶³ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7756.

¹¹⁶⁴ Emsud Garibović, DP P1538, T. 5823; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6688; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7749-7750, 7861-7862.

¹¹⁶⁵ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7785.

¹¹⁶⁶ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7786. BT-78, DP P562, T. 6882-6883 (pod pečatom); BT-38, DP P556, T. 1664-1665. (pod pečatom).

¹¹⁶⁷ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7786-7787; BT-33, DP P1544, T. 3998-3999 (pod pečatom); BT-37, DP P555, T. 2524-2525 (pod pečatom).

¹¹⁶⁸ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7800.

¹¹⁶⁹ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁷⁰ BT-21, T. 8546-8547 (zatvorena sjednica); Ahmet Zulić, T. 6972; BT-104, T. 18533 (poluzatvorena sjednica); DP P663, Bilješka od 6. juna 1992.

¹¹⁷¹ Ex. P666, Naredba od 6. juna 1992. za evakuaciju 150 zarobljenika iz osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu za Manjaču. *Vidi* takođe Sakib Muhić, T. 8122-8123; Enis Šabanović, T. 6488. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su ubistva izvršena tokom transporta ili po dolasku u logor Manjača, kao što je navedeno u Optužnici, *vidi* Enis Šabanović, T. 6489.

¹¹⁷² Ahmet Zulić, T. 6915-6916.

¹¹⁷³ Adil Draganović, T. 5094.

¹¹⁷⁴ Bekir Delić, T. 7974.

transporta.¹¹⁷⁶ Po dolasku prve grupe u logor Manjača policajci iz Sanskog Mosta su pretukli, a kasnije i ubili najmanje šest zatvorenika.¹¹⁷⁷

(v) Ubistvo više muškaraca ispred logora Manjača nakon prevoza iz Omarske – opština Banja Luka

453. Kada je logor Omarska zatvoren, zatočenici iz tog logora su prevezeni u logor Manjača.¹¹⁷⁸ Jedan prevoz zarobljenika izvršen je 6. avgusta 1992. Put je trajao cijeli dan. Po dolasku u logor Manjača zatočenici su morali cijelu noć provesti u zaključanom autobusu.¹¹⁷⁹ Pretresno vijeće smatra da su te noći policajci bosanski Srbi koji su bili u pratnji autobusa prozvali tri muškarca da izađu. Sljedećeg dana viđeni su leševi te trojice muškaraca.¹¹⁸⁰ Prije nego što je zatvorenicima dozvoljeno da uđu u logor, jedan policajac je jednog od njih ubo nožem, a drugom prisutnom je naredio da felgom traktora udara po njegovom lešu.¹¹⁸¹

(vi) Ubistvo više muškaraca odvedenih iz [logora] Keraterm i Omarska na područje zvano Hrastova Glavica – opština Sanski Most

454. Pretresno vijeće se uvjerilo da su 5. avgusta 1992. zatočenici iz logora Keraterm i Omarska ukrcani u autobuse koji su krenuli prema Sanskom Mostu.¹¹⁸² Putem su nekolicinu njih ubili nepoznati bosanski Srbi. Nekoliko leševa je pronađeno na području zvano Hrastova Glavica.¹¹⁸³

(vii) Ubistvo više muškaraca u "prostoriji broj 3" u logoru Keraterm¹¹⁸⁴ – opština Prijedor

455. Dana 20. ili 21. jula 1992. zatočenici iz prostorije broj 3 u logoru Keraterm premješteni su u druge prostorije u logoru. Prostorija 3 je nakon toga napunjena mještanima iz sela sa područja Brdo, koje je netom prije toga bilo očišćeno.¹¹⁸⁵ U prostoriju broj 3 strpano je otprilike 200 ljudi.¹¹⁸⁶ Jednog od sljedećih dana zatočenicima je naređeno da odu u svoje prostorije, licem se okrenu prema zidu i budu mirni. Kad je pao mrak, u logor su došli pripadnici vojske bosanskih Srba.¹¹⁸⁷ Na sto ispred

¹¹⁷⁵ Ahmet Zulić, T. 6915-6923; Bekir Delić, T. 7972-7975.

¹¹⁷⁶ Ahmet Zulić, T. 6918-6920; Bekir Delić, T. 7972-7974; Adil Draganović, T. 4868; Jakov Marić, T. 10814-10815.

¹¹⁷⁷ Sakib Muhić, T. 8124-8128; Enis Šabanović, T. 6501-6502.

¹¹⁷⁸ BT-36, T. 11062 (zatvorena sjednica).

¹¹⁷⁹ BT-36, T. 11063 (zatvorena sjednica); Muharem Murselović, T. 12607.

¹¹⁸⁰ Muharem Murselović, T. 12606-12607; BT-42, DP P564, T. 1839 (pod pečatom).

¹¹⁸¹ Svjedok BT-36, T. 11064 (zatvorena sjednica).

¹¹⁸² BT-37, DP P555, T. 2523, 2527 (pod pečatom).

¹¹⁸³ Adil Draganović, T. 5606; Nicolas Sébire, T. 17410-17411 ; DP 2006.2, "Ekshumacije i dokaz o smrti, Opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. avgust 2002." 01843990-01843992.

¹¹⁸⁴ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹¹⁸⁵ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7095-7096.

¹¹⁸⁶ BT-37, DP P555, T. 2516 (pod pečatom).

¹¹⁸⁷ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7097.

prostorije broj 3 postavljen je mitraljez.¹¹⁸⁸ U otprilike 23:00 sata začula se pucnjava iz lakog i teškog naoružanja. Čuo se zvuk lomljave metala i stakla i ljudski krikovi. Metež je potrajao pola sata.¹¹⁸⁹

456. Sljedećeg jutra je ispred prostorije broj 3 bila gomila leševa, a cijeli taj prostor bio je pun krvi.¹¹⁹⁰ Stigao je kamion da odveze leševe. Kada je kamion krenuo, iz njega je kapala krv. Na kraju su tragovi pokolja u prostoriji broj 3 i okolnom prostoru očišćeni šmrkom s vatrogasnih kola.¹¹⁹¹ Tačan broj poginulih u prostoriji broj 3 nije ustanovljen, niti će, po svemu sudeći, ikad biti. Imajući to u vidu, Pretresno vijeće zaključuje, na osnovu broja lica zatočenih u prostoriji broj 3, da je ubijeno najmanje 190 ljudi.

(viii) Pogubljenje velikog broja muškaraca iz logora Trnopolje na planini Vlašić, u predjelu Korićanskih stijena¹¹⁹² – opština Skender-Vakuf

457. Dana 21. avgusta 1992. iz logora Trnopolje krenula su četiri autobusa u kojima su bili isključivo muškarci.¹¹⁹³ Žene i djeca već su napustili logor.¹¹⁹⁴ Na raskršću pored Kozarca autobusima iz Trnopolja pridružili su se drugi autobusi puni zatvorenika koji su došli iz Tukova.¹¹⁹⁵ U pratnji konvoja bili su pripadnici jedinice specijalne policije SJB-a Prijedor.¹¹⁹⁶ Policajci bosanski Srbi su od putnika oduzeli velike količine novca, nakita i drugih vrijednih stvari.¹¹⁹⁷

458. Dva autobusa su krenula preko Banje Luka i Skender-Vakufa prema Travniku. U svakom autobusu bilo je otprilike 100 muškaraca.¹¹⁹⁸ Putem je konvoj neometano prošao nekoliko kontrolnih punktova, očito zbog toga što su stražari na njima bili upozoreni na to da će konvoj proći.¹¹⁹⁹

459. Konvoj se zaustavio u kasno poslijepodne, prije linije razdvajanja teritorije pod kontrolom bosanskih Srba i teritorije pod kontrolom bosanskih Muslimana nedugo nakon prolaska kroz Skender-Vakuf i blizu planine Vlašić.¹²⁰⁰ S jedne strane puta bila je duboka klisura, a s druge strma stijena. Područje se zvalo Korićanske stijene.¹²⁰¹ Muškarci iz autobusa su u koloni dovedeni do ruba klisure, a onda im je naredeno da kleknu.¹²⁰² Odgovorni policajac je rekao: "Ovdje mi mijenjamo mrtve za

¹¹⁸⁸ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7101.

¹¹⁸⁹ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7097-7098; BT-37, DP P555, T. 2510-2516 (pod pečatom).

¹¹⁹⁰ BT-37, DP P555, T. 2517 (pod pečatom).

¹¹⁹¹ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7099.

¹¹⁹² Pretresno vijeće i predstavnici strana su helikopterom obišli ovu lokaciju u sklopu posjete u martu 2004.

¹¹⁹³ BT-78, DP P562, T. 6886 (pod pečatom); BT-106, T. 21135 (zatvorena sjednica); Emsud Garibović, T. 12471.

¹¹⁹⁴ BT-78, DP P562, T. 6886.

¹¹⁹⁵ BT-106, T. 21134 (zatvorena sjednica).

¹¹⁹⁶ BT-78, DP P562, T. 6896 (pod pečatom); BT-106, T. 21068 (zatvorena sjednica).

¹¹⁹⁷ BT-106, T. 21136-21138, 21150 (zatvorena sjednica); Emsud Garibović, T. 12476.

¹¹⁹⁸ BT-78, DP P562, T. 6898 (pod pečatom).

¹¹⁹⁹ BT-106, T. 21136 (zatvorena sjednica).

¹²⁰⁰ BT-78, DP P562, T. 6900 (pod pečatom).

¹²⁰¹ BT-106, T. 21138 (zatvorena sjednica).

¹²⁰² BT-106, T. 21141-21142 (zatvorena sjednica); BT-78, DP P562, T. 6902 (pod pečatom).

mrtve, žive za žive."¹²⁰³ Žrtve su, prije nego što su likvidirane, plakale i preklinjale da im poštede život.¹²⁰⁴ Tada je započela pucnjava. Leševi su padali u ponor ili su ih ostali bosanski Muslimani u njega gurnuli prije nego što su i sami bili smaknuti. U ponor su bačene granate kako ne bi bilo sumnje da će neko preživjeti.¹²⁰⁵ Cijela operacija nije trajala duže od pola sata.¹²⁰⁶

460. Pretresno vijeće se uvjerilo da je tog dana na Korićanskim stijenama ubijeno najmanje 200 muškaraca.¹²⁰⁷

(ix) Ubistvo više muškaraca u osnovnoj školi "Petar Kočić" – opština Bosanska Krupa

461. Dana 22. aprila 1992. izbio je sukob između snaga bosanskih Muslimana i bosanskih Srba u Bosanskoj Krupi.¹²⁰⁸ Bosanski Muslimani sa tog područja zatočeni su u školi "Petar Kočić" u Bosanskoj Krupi.¹²⁰⁹ Čuvali su ih lokalni bosanski Srbi koji su prije rata imali civilna zaposlenja.¹²¹⁰ Pretresno vijeće se uvjerilo da je u školi "Petar Kočić" ubijen veliki broj zatočenika. Jedan zatočenik je pretučen na smrt.¹²¹¹ Bosanski Srbin po imenu Jojo Plavanjac ubio je automatskom puškom najmanje sedam zatočenika.¹²¹² Jedan vod vojske bosanskih Srba pod komandom Milorada Kotura odgovoran je za smrt tri zatočenika tokom kopanja rovova na brdu iznad škole "Petar Kočić".¹²¹³

(x) Ubistvo više muškaraca u Biljanima¹²¹⁴ – opština Ključ

462. U zaseocima Brkići, Džaferagići, Botonići i Jakobovac sela Biljani živjeli su isključivo bosanski Muslimani.¹²¹⁵ Dana 10. jula 1992. specijalna policija bosanskih Srba i vojnici u uniformama JNA okupili su u zgradi seoske škole muškarce i žene, bosanske Muslimane, iz zaselaka sela Biljani.¹²¹⁶ U dvije učionice zatvoreno je između 120 i 150 muškaraca, a njihova imena je zapisao jedan bosanski Srbin po imenu Petar Mihić.¹²¹⁷ Nakon toga su muškarce pozivali da izađu u grupama

¹²⁰³ BT-78, DP P562, T. 6902-6903 (pod pečatom); Emsud Garibović, T. 12480.

¹²⁰⁴ BT-106, T. 21143 (zatvorena sjednica).

¹²⁰⁵ BT-106, T. 21142-21143 (zatvorena sjednica).

¹²⁰⁶ BT-106, T. 21143 (zatvorena sjednica).

¹²⁰⁷ Ex. P2326, zapisano 4. septembra 1992. (pod pečatom).

¹²⁰⁸ BT-56, T. 17449-17450.

¹²⁰⁹ BT-56, T. 17470-17471.

¹²¹⁰ BT-56, T. 17474.

¹²¹¹ BT-56, T. 17481-17482.

¹²¹² BT-56, T. 17488-17490.

¹²¹³ Pretresno vijeće je došlo do ovog zaključka usprkos navodima da su zarobljenici *shučajno* ubijeni hicima ispaljenim s obližnjih položaja Armije BiH: BT-56, T. 17482-17484; Mirsad Palić, DP P2040, izjava u skladu s pravilom 92bis, 844636-844637.

¹²¹⁴ Pretresno vijeće i predstavnici obje strane obišli su ovu lokaciju u sklopu posjete toj grobnici u martu 2004.

¹²¹⁵ Husein Čajić, T. 8976.

¹²¹⁶ BT-25, T. 9065-9066 (zatvorena sjednica); Husein Čajić, T. 8994.

¹²¹⁷ BT-25, T. 9068-9070 (zatvorena sjednica); Husein Čajić, T. 9004-9005.

od pet.¹²¹⁸ Potom bi se začuli rafali.¹²¹⁹ Pretresno vijeće smatra da je tog dana u Biljanima ubijeno najmanje 144 muškaraca.¹²²⁰

(xi) Ubistvo više muškaraca u prostorijama Službe javne bezbjednosti i zgradi Teritorijalne odbrane u Tesliću, te u zatvoru u Pribiniću – opština Teslić

463. Od 3. juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba i rezervisti doveli su u Teslić od 100 do 120 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz okolnih sela.¹²²¹ Prvo su ih zatvorili u zgradu SUP-a, a kasnije su ih premjestili u skladište zgrade TO-a.¹²²² Stražari u skladištu TO-a bili su pripadnici policije bosanskih Srba i pripadnici paravojne grupe "Miće", a među njima su bili Tomo Mihajlović i Milorad Panić.¹²²³ Mnogi zatočenici prozvani su i kasnije ubijeni.¹²²⁴ Pretresno vijeće smatra da su pripadnici paravojne grupe "Miće" pobili 40 civila, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.¹²²⁵

464. Istovremeno je u zgradi "apoteke" u Pribiniću, koja se prije izbijanja sukoba koristila kao skladište, osnovan zatvor za muškarce bosanske Muslimane sa tog područja.¹²²⁶ Zatvorom je komandovao Dragan Babić, lokalni bosanski Srbin i vojni policajac.¹²²⁷ U zatvoru je u svako doba bilo od sedam do 25 zatvorenika.¹²²⁸ Pretresno vijeće smatra da je najmanje pet zatočenika podleglo ozljedama od batinanja u zgradi "apoteke" u Pribiniću.¹²²⁹

(c) Zaključci o ubistvima

465. Ukratko, Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su, s obzirom na sve događaje opisane u ovom dijelu presude, snage vojske bosanskih Srba ubile najmanje 1.669 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, od kojih nijedan nije bio borac. Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da ta ubistva ispunjavaju element masovnosti koje je obilježje zločina istrebljenja. Osim toga, dokazano je

¹²¹⁸ BT-25, T. 9070 (zatvorena sjednica).

¹²¹⁹ Husein Čajić, T. 9015.

¹²²⁰ Asim Egrlić, T. 10615; BT-25, T. 9080 (zatvorena sjednica); DP P2008, "Ekshumacije i dokaz smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003.", 02927972-02927981. Pretresno vijeće i predstavnici strana su obišli masovnu grobnicu u Laništu iz koje su ekshumirana ova tijela u sklopu posjete u martu 2004.

¹²²¹ Mehmed Tenić, T. 16857-16860.

¹²²² Mehmed Tenić, T. 16867.

¹²²³ BT-61, DP P1976, izjava u skladu s pravilom 92bis, 02978916 (pod pečatom); Mehmed Kopic, DP P1964, izjava u skladu s pravilom 92bis, 01034038-01034039.

¹²²⁴ Mehmed Tenić, T. 16874, 16877-16878.

¹²²⁵ Ex. P1931, "Izvjestaj" je dokument, koji je 8. jula 1992. izdala Stanica javne bezbjednosti u Tesliću, u kojem se navodi: "Na području opštine Teslić izvršen je masakr nad oko 40 lica muslimanske i hrvatske nacionalnosti od strane zločinačke grupe iz Doboja." Vidi takođe DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927982-02927983.

¹²²⁶ BT-64, T. 16967, 16969.

¹²²⁷ BT-64, T. 16968.

¹²²⁸ BT-64, T. 16972.

da su direktni izvršioци imali namjeru ubiti ili nanijeti teške povrede i da su pritom razumno mogli znati da će njihova radnja ili propust vjerovatno prouzrokovati smrt žrtve.

3. Odgovornost optuženog

466. Pretresno vijeće je već odbacilo udruženi zločinački poduhvat, planiranje i krivičnu odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta kao vidove odgovornosti kojim bi se mogla opisati individualna krivična odgovornost optuženog.¹²³⁰

467. Nisu izvedeni dokazi na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi da je optuženi naredio ili podsticao počinjenje krivičnog djela istrebljenja i/ili hotimičnog lišavanja života za koje se tereti u tačkama 4 i 5 Optužnice.

468. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su izjave koje je optuženi davao u javnosti, naročito njegove izjave o miješanim brakovima i izjave u kojima je najavljivao ubistva po nacionalnoj osnovi iz odmazde,¹²³¹ podstakle fizičke izvršioce da počine radnje za koje se on tereti u tačkama 4 i 5 Optužnice budući da nije utvrđen *nexus* između javnih izjava optuženog i počinjenja dotičnih ubistava od strane fizičkih izvršilaca. Štaviše, ni javne izjave optuženog, ni odluke Kriznog štaba ARK-a, nisu dovoljno konkretne da bi predstavljale uputstva koja bi optuženi davao fizičkim izvršiocima da počine neko od ubistava za koja se on tereti.

(a) Hotimično lišavanje života (tačka 5)

469. Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da se odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom.¹²³² Takođe je utvrdilo da je Krizni štab od 9. maja 1992. do 18. maja 1992. izdao niz odluka u kojima se traži razoružanje "paravojnih formacija" i "lica koja nezakonito posjeduju oružje", posebno navevši da "[s]ve formacije koje nisu dio Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili banjolučkog Centra službi bezbjednosti, a pripadaju Autonomnoj Regiji Krajina, smatraće se paravojnim formacijama i moraće se razoružati". Nadalje, Pretresno vijeće je zaključilo da su, iako te odluke o razoružanju nisu bile izričito ograničene na pojedince nesrpske nacionalnosti, opštinske civilne vlasti, CSB, stanice javne bezbjednosti i vojska selektivno razoružavali upravo njih.¹²³³

470. Razoružavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u cijelom ARK-u stvorilo je u Bosanskoj krajini neravnotežu sredstava i naoružanja u korist bosanskih Srba, a tu je situaciju otežala

¹²²⁹ BT-64, T. 16976.

¹²³⁰ *Vidi* VIII.D., "Krivična odgovornost optuženog općenito".

¹²³¹ *Vidi* par. 328-329 *supra*.

¹²³² *Vidi* par. 319 *supra*.

činjenica, dokazana van razumne sumnje, da su se bosanski Srbi istovremeno masovno naoružavali.¹²³⁴ Odluke o razoružavanju koje je donio Krizni štab ARK-a i njihovo provođenje doveli su civile bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u još slabiji položaj, sprečavajući ih ili ograničavajući njihovu sposobnost da se brane i pružajući praktičnu pomoć snagama bosanskih Srba koje su napadale gradove, sela i naselja u kojem je živjelo nesrpsko stanovništvo. Štaviše, na opštinskom nivou, na kojem su se provodile odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a, ponekad su ultimatumima o isteku roka za razoružavanje korišćeni kao izgovor za napad na sela u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.¹²³⁵

471. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da su odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a poslužile kao praktična pomoć napadima snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Tokom i neposredno nakon takvih napada pripadnici snaga bosanskih Srba počinili su mnogobrojna ubistva. Kroz odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a optuženi je znatno uticao na počinjenje tih ubistava. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a bitno uticale na ubistva iz tačke 5 Optužnice koja nisu izvršena u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.

472. Pretresno vijeće takođe nije uvjereno da su ostale odluke Kriznog štaba ARK-a ili javne izjave ili radnje optuženog bitno uticale na počinjenje ijednog ubistva opisanog u tački 5 Optužnice.

473. Pretresno vijeće je već zaključilo da je optuženi prihvatio Strateški plan i da je bio svjestan toga da se on može provesti samo pomoću sile i straha.¹²³⁶ Imajući u vidu da su napadi snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo suštinski dio provedbe Strateškog plana u ARK-u; da je optuženi bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, najvišem političkom položaju u ARK-u; njegovu neposrednu vezu sa Radovanom Karadžićem i njegov bliski kontakt sa general-majorom Mommirom Talićem, komandantom 1. KK VRS-a, i sa Stojanom Župljaninom, načelnikom CSB-a, i drugim vojnim i političkim vođama na nivou ARK-a i u opštinama ARK-a; Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je jedini razumni zaključak koji se na tim osnovama može izvesti taj da je optuženi, kada je Krizni štab ARK-a donosio odluke o razoružanju, bio svjestan toga da će snage bosanskih Srba napasti gradove, sela i naselja u kojima živi nesrpsko stanovništvo i da je putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a pružio praktičnu pomoć i dao suštinski doprinos snagama bosanskih Srba koje su te napade izvršavale.

¹²³³ *Vidi* VI.D., “Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana”.

¹²³⁴ *Vidi* IV., “Opšti pregled”.

¹²³⁵ *Vidi* IX.D., “Razaranja”.

¹²³⁶ *Vidi* VIII.C.1., “Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog”.

474. Nadalje, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio svjestan toga da će tokom oružanih napada snage bosanskih Srba izvršiti niz krivičnih djela, uključujući i krivično djela hotimičnog lišavanja života velikog broja nesrba i da pripadnici snaga bosanskih Srba koji će ta ubistva izvršiti imaju potrebnu namjeru da ubiju ili nanesu teške tjelesne povrede za koje se razumno moglo znati da bi mogle prouzrokovati smrt.

475. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao ubistva koje su snage bosanskih Srba vršile u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo poslije 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK-a donio svoju prvu odluku o razoružanju.

476. Optuženi je pomagao i podržavao pripadnike snaga bosanskih Srba u počinjenju sljedećih djela hotimičnog lišavanja života: ubistvo najmanje tri civila bosanska Muslimana u Hambarinama 23. maja 1992.;¹²³⁷ ubistvo otprilike 140 civila, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, u Kozarcu i okolnim mjestima otprilike 24. maja 1992.;¹²³⁸ ubistvo najmanje osam bosanskih Muslimana u kući Mehmeda Šahurića u Kamičanima od 24. do 26. maja 1992.;¹²³⁹ ubistvo osam muškaraca bosanskih Muslimana u selu Jaskići 14. juna 1992.;¹²⁴⁰ ubistvo najmanje 300 muškaraca bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u selu Biščani 20. jula 1992.;¹²⁴¹ ubistvo najmanje 16 civila u selu Čarakovo 23. jula 1992.;¹²⁴² ubistvo najmanje 68 lica, od kojih su 14 bile žene, u selu Briševo od 24. do 27. maja 1992.;¹²⁴³ ubistvo najmanje 28 muškaraca iz sela Begići na putu za most u Vrhpolju ili na mostu u Vrhpolju 31. maja 1992.;¹²⁴⁴ ubistvo 15 članova porodice Merdanović u zaseoku Kukavice 31. maja 1992.;¹²⁴⁵ ubistvo 14 nenaoružanih civila bosanskih Muslimana u selu Budim 1. avgusta 1992.;¹²⁴⁶ ubistvo najmanje tri civila iz Pudina Hana 28. maja 1992.;¹²⁴⁷ ubistvo najmanje 40 muškaraca i žena bosanskih Muslimana u selu Prhovo ili na cesti od Prhova za Peći 1. juna 1992.;¹²⁴⁸ ubistvo najmanje dva bosanska Hrvata i/ili bosanska Muslimana ispred bolnice u Kotor-Varoši 25. juna 1992.;¹²⁴⁹ ubistvo najmanje tri bosanska Muslimana u selu Dabovci sredinom avgusta 1992.;¹²⁵⁰ ubistvo najmanje osam civila

¹²³⁷ Vidi "Ubistvo više ljudi u Hambarinama" *supra*.

¹²³⁸ Vidi "Ubistvo više ljudi u Kozarcu i okolnim područjima", *supra*.

¹²³⁹ Vidi "Ubistvo više ljudi u kući Mahmeda Šahurića u Kamičanima", *supra*.

¹²⁴⁰ Vidi "Ubistvo više muškaraca u selu Jaskići", *supra*.

¹²⁴¹ Vidi "Ubistvo više muškaraca u selu Biščani", *supra*.

¹²⁴² Vidi "Ubistvo više ljudi u selu Čarakovo", *supra*.

¹²⁴³ Vidi "Ubistvo više ljudi u selu Briševo" *supra*.

¹²⁴⁴ Vidi "Ubistvo više muškaraca između Begića i mosta u Vrhpolju", *supra*.

¹²⁴⁵ Vidi "Ubistvo članova porodice Merdanović u zaselku Kukavice, selo Hrstovo", *supra*.

¹²⁴⁶ Vidi "Ubistvo više članova porodice Alibegović u Budimu", *supra*.

¹²⁴⁷ Vidi "Ubistvo više ljudi u Pudinu Hanu", *supra*.

¹²⁴⁸ Vidi "Ubistvo više ljudi u selu Prhovo i više muškaraca na cesti za Peći", *supra*.

¹²⁴⁹ Vidi "Ubistvo više muškaraca ispred medicinskog centra u Kotor-Varoši", *supra*.

¹²⁵⁰ Vidi "Ubistvo više muškaraca u selu Dabovci", *supra*.

bosanskih Muslimana u selu Hanifići sredinom avgusta 1992.;¹²⁵¹ i ubistvo najmanje 12 civila bosanskih Muslimana u selu Blagaj Japra 9. juna 1992.¹²⁵²

(b) Istrebljenje (tačka 4)

477. Pretresno vijeće je već zaključilo da je u ARK-u u periodu na koji se Optužnica odnosi počinjeno krivično djelo istrebljenja. Pretresno vijeće je takođe zaključilo da je optuženi prihvatio Strateški plan. Pretresno vijeće primjećuje da je u samoj prirodi Strateškog plana bila uspostava zasebne države bosanskih Srba iz koje će biti trajno uklonjena većina nesrpskog stanovništva. Iako je bilo jasno da je Strateški plan moguće provesti jedino upotrebom sile i straha, Pretresno vijeće se nije van razumne sumnje uvjerilo da je bilo očito da će među krivičnim djelima za čije je počinjenje postojala namjera u sklopu sprovođenja Strateškog plana u ARK-u nužno biti i zločin istrebljenja.

478. Pretresno vijeće se već uvjerilo da dokazi van razumne sumnje ukazuju na to da je optuženi bio svjestan toga da će donošenjem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a pomagati u ubijanju tako masovnih razmjera koji ga svrstavaju u zločin istrebljenja. Osim toga, nije ustanovljeno van razumne sumnje da je optuženi znao da pripadnici snaga bosanskih Srba namjeravaju da počine ubistva tako masovnih razmjera koja ih svrstavaju u zločin istrebljenja.

479. Prema tome, odgovornost optuženog za pomaganje i podsticanje krivičnih djela istrebljenja koja mu se stavlja na teret u tački 4 Optužnice nije utvrđena, te se optuženi oslobađa optužbe za istrebljenje navedene u tački 4 Optužnice.

B. Mučenje (tačke 6 i 7)

480. Optužbe za mučenje u tačkama 6 i 7 zasnovane su na članovima 2(b) i 5(f) Statuta.¹²⁵³

1. Pravo

481. Ovaj Međunarodni sud i MKSR usvojili su definiciju krivičnog djela mučenja u skladu s Konvencijom protiv mučenja,¹²⁵⁴ a ta definicija se sastoji od sljedećih konstitutivnih elemenata:

1. nanošenja, činom ili propustom, teškog bola ili patnje, tjelesne ili duševne;¹²⁵⁵

¹²⁵¹ *Vidi* "Ubistvo više muškaraca u džamiji u Hanifićima", *supra*.

¹²⁵² *Vidi* "Ubistvo više ljudi tokom istjerivanja bosanskih Muslimana iz sela Blagaj Japra i okolnih područja", *supra*.

¹²⁵³ Optužnica, par. 53-56. Pretresno vijeće se uvjerilo da su zadovoljeni opšti uslovi za teška kršenja Ženevskih konvencija i zločina protiv čovječnosti, *vidi* V., "Opšti uslovi za krivična djela za koja se optuženi tereti u optužnici".

¹²⁵⁴ *Vidi* član 1 Konvencije protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, od 10. decembra 1984., UNTS Vol. 1465, (dalje u tekstu: Konvencija protiv mučenja), str. 85, UNTS Vol. 1465, (Konvencija protiv mučenja), str. 85.

2. čin ili propust moraju biti namjerni;¹²⁵⁶ i
3. čin ili propust moraju biti usmjereni na dobijanje informacija ili priznanja, ili na kažnjavanje, zastrašivanje ili prisiljavanje žrtve ili treće osobe, ili na diskriminaciju bez obzira na osnovu, žrtve ili treće osobe.¹²⁵⁷

482. Definicija “mučenja” ostaje ista bez obzira na to po kojem se članu Statuta optuženi tereti.¹²⁵⁸ *Mens rea*, kako je gore navedena, nije sporna u praksi Međunarodnog suda. Međutim, korisno bi bilo razmotriti niz pitanja u vezi s elementom *actus reus*.

(a) Težina bola ili patnje

483. Težina bola ili patnje izdvaja mučenje od svih drugih oblika zlostavljanja.¹²⁵⁹ Praksa ovog Međunarodnog suda i MKSR-a nije tačno odredila prag intenziteta patnje ili bola potreban za krivično djelo mučenja, te on, stoga, zavisi od okolnosti svakog pojedinačnog slučaja.¹²⁶⁰

484. U ocjeni težine nekog oblika zlostavljanja valja uzeti u obzir objektivnu težinu nanesene povrede, uključujući prirodu, svrhu i dosljednost počinjenih djela. Subjektivni kriterijumi, kao što su fizičko ili duševno stanje žrtve, učinak takvog postupanja na nju, u nekim slučajevima, i faktori kao što su godine starosti, pol, zdravstveno stanje i inferiorni položaj žrtve značajno će uticati na ocjenu težine povrede.¹²⁶¹ Trajnost povrede nije uslov za mučenje;¹²⁶² nije čak nužno ni da su nakon izvršenog zločina vidljivi dokazi patnje.¹²⁶³

485. Kriterijume navedene u prethodnom pasusu primjenjivaće ovo Pretresno vijeće prilikom ocjene da li postupanje za koje tužilac tereti optuženog u tačkama 6 i 7 uključuje nanošenje teškog bola ili patnje. Izgleda da neka djela, kao što je silovanje, po definiciji zadovoljavaju prag težine. Kao i

¹²⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 468; Prvostepena presuda u predmetu *Semanza*, par. 343.

¹²⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 594.

¹²⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 179, 186. Prema mišljenju oba pretresna vijeća, “ponižavanje” kao svrha mučenja nije prihvaćena međunarodnim običajnim pravom, kako su to u presudama navela pretresna vijeća u predmetima *Furundžija* i *Kvočka* (par. 162, odnosno par. 141). Ovaj pristup je kasnije potvrdilo Žalbeno vijeće u predmetu *Furundžija* (par. 111 Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*). *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 338, i Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 343.

¹²⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 178; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 139; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 158.

¹²⁵⁹ Član 1(2) Deklaracije o zaštiti svih osoba od podvrgavanja torturi i drugim okrutnim, nečovječnim ili ponižavajućim postupanjima ili kažnjavanjima, 9. decembar 1975., G.A. Res. 3452, aneks, 30 U.N. GAOR Dodatak (br. 34) na 91 U.N. dok. A/10034 (1975) navodi: [m]učenje predstavlja težak i namjeren oblik okrutnog, nečovječnog ili degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja."

¹²⁶⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 469; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac* par. 476.

¹²⁶¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 143; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 182.

¹²⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 148.

¹²⁶³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 150.

mučenje, silovanje je povreda ličnog dostojanstva, a koristi se za zastrašivanje, degradiranje, ponižavanje i diskriminaciju, kažnjavanje, kontrolu ili uništavanje pojedinca.¹²⁶⁴ Može se reći da su teški bol i patnja, koji su elementi definicije zločina mučenja, dokazani ako je dokazano silovanje, pošto čin silovanja nužno uključuje takvu vrstu bola ili patnje.¹²⁶⁵

(b) Zabranjena svrha

486. Činom mučenja, odnosno nanošenjem teškog duševnog ili fizičkog bola, želi se postići određeni rezultat ili svrha.¹²⁶⁶ Stoga se, u nedostatku takve svrhe ili cilja, nanošenje čak i vrlo teškog bola ne smatra mučenjem u smislu člana 2 i člana 5 Statuta.¹²⁶⁷

487. Gorenavedenim zabranjenim svrhama¹²⁶⁸ spisak nije iscrpljen i ne postoji uslov prema kojem ponašanje mora da služi *isključivo* nekoj od zabranjenih svrha.¹²⁶⁹ Ako ponašanje počinioca zadovoljava uslove jedne od zabranjenih svrha, nebitna je činjenica da je optuženi takvim ponašanjem imao namjeru da postigne i neki drugu svrhu koja nije navedena.¹²⁷⁰

(c) Sankcionisanje od strane službene osobe

488. Iako konvencija protiv mučenja predviđa da je mučenje “kada se takav bol ili patnja nanose od strane ili na podsticaj ili uz saglasnost ili pristanak službene osobe ili neke druge osobe koja djeluje u službenom svojstvu”,¹²⁷¹ praksa ovog Međunarodnog suda ne zahtijeva da izvršilac zločina ili mučenja bude službena osoba, niti je potrebno da mučenje bude izvršeno u prisustvu takve osobe.¹²⁷²

489. U ovom kontekstu Pretresno vijeće napominje da se definicija Konvencije protiv mučenja oslanja na pojam ljudskih prava, koji se većim dijelom temelji na pretpostavci da ljudska prava krše države ili vlade. Za potrebe međunarodnog krivičnog prava, koje se bavi krivičnom odgovornošću pojedinca, ovo Pretresno vijeće slaže se sa stavom i podržava stav Pretresnog vijeća u predmetu *Kunarac*, koje zaključuje:

¹²⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 597.

¹²⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 151; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 480 *et seq.*, u kojoj su navedeni izvještaji i odluke organa UN-a i regionalnih tijela, naročito Interameričke komisije o ljudskim pravima i Evropskog suda za ljudska prava, u kojima se navodi da silovanje može biti oblik mučenja.

¹²⁶⁶ *Vidi* par. 481 gore (treći element definicije mučenja).

¹²⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 180.

¹²⁶⁸ *Vidi* par. 481 gore.

¹²⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 470; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 155.

¹²⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 155.

¹²⁷¹ *Vidi, npr.*, Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162.

¹²⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 488-496; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 148; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 82.

karakteristična značajka krivičnog djela [u nadležnosti Međunarodnog suda] prije se može naći u prirodi počinjenog djela, nego u statusu osobe koja je djelo počinila.¹²⁷³

2. Činjenice i zaključci

490. Pred Pretresnim vijećem našao se ogroman broj dokaza o zlostavljanju kojem su bili podvrgnuti bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u opštinama ARK-a na koje se odnosi optužnica. Međutim, tužilac optuženog tereti za djela mučenja samo u vezi s događajima navedenim i sažetim u tački 55 Optužnice. Stoga je Pretresno vijeće u skladu s tim ograničilo svoju analizu na događaje navedene niže u tekstu. Osim toga, Pretresno vijeće primjećuje da je tužilac u svom Završnom podnesku povukao sve optužbe za mučenje koje se odnose na opštinu Donji Vakuf.¹²⁷⁴

(a) Bosanska Krupa

(i) osnovna škola u Jasenici

491. Dana 21. aprila 1992., mještani bosanski Srbi napustili su grad Bosansku Krupu, u kojoj su ostali bosanski Muslimani i bosanski Hrvati.¹²⁷⁵ U Jasenici, selu udaljenom 18 kilometara od Bosanske Krupe, policajci, bosanski Srbi, zatočili su u mjesnu školu otprilike 60 bosanskih Muslimana i nekoliko bosanskih Hrvata¹²⁷⁶ po naređenju Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe.¹²⁷⁷ Dana 24. aprila 1992. u školu je ušlo deset pripadnika paravojne grupe "Suha rebra". Postavljali su zatočenicima pitanje: "Hoćete samu državu svoju?", boli ih noževima po nogama, tukli lisicama i gazili ih sve dok se neki od njih nisu onesvijestili.¹²⁷⁸ Nekoliko dana kasnije u školsku zgradu su ušli pripadnici paravojne grupe bosanskih Srba, takozvani "Šešeljevci", i kundacima pretukli zatvorenike.¹²⁷⁹ Pretresno vijeće se uvjerilo da su počiniooci tom prilikom izdvajali određene zatočene bosanske Muslimane i zlostavljali ih kako bi ih kaznili.

(ii) Škola "Petar Kočić"

492. Početkom maja 1992. zatočenci iz škole u Jasenici premješteni su u školu "Petar Kočić", na periferiji Bosanske Krupe.¹²⁸⁰ U školi je bilo zatočeno najmanje 50 bosanskih Muslimana.¹²⁸¹ U jednoj maloj prostoriji zatočenci su podvrgavani elektrošokovima. Kablovi iz automobilskog akumulatora su

¹²⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 495; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 148.

¹²⁷⁴ Završni podnesak tužioca, par. 690 (d), fusnota 1526.

¹²⁷⁵ BT-56, T. 17449.

¹²⁷⁶ BT-56, T. 17451, 17455, 17459. DP P2081, Pregled lica lišenih slobode 21. i 22. 04. 1992. godine u ratnom sukobu u Bos. Krupi.

¹²⁷⁷ DP P2030 (pod pečatom); DP P2029 (pod pečatom).

¹²⁷⁸ BT-56, T. 17461-17462, 17465; Mirsad Palić, DP P2040, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00844635.

¹²⁷⁹ BT-56, T. 17463-17464.

¹²⁸⁰ BT-56, T. 17465, 17470.

¹²⁸¹ BT-56, T. 17465-17466.

klemama pričvršćeni za ručne i nožne prste zatočenika, a potom je struja uključivana i isključivana u razmacima od pet minuta.¹²⁸² Policajci, bosanski Srbi, podvrgavali su tokom ispitivanja tom postupku velik broj zatočenika, bosanskih Muslimana, koji su "morali da krêće".¹²⁸³ Najmanje jedan zatočenik još uvijek trpi posljedice takvog postupanja.¹²⁸⁴ Pretresno vijeće smatra da su žrtve zlostavljane s ciljem iznuđivanja informacija.

(b) Bosanski Novi

493. Dana 10. juna 1992.¹²⁸⁵ velika grupa bosanskih Muslimana iz Blagaj Japre zatočena je na poligonu u Blagaj Rijeci, na drugoj obali rijeke Sane. Jednog od njih, Sulejmana Burzića, hladnokrvno je ubio iz vatrenog oružja Zare Janjetović, jedan od stražara bosanskih Srba, u prisustvu svih zatočenika koji su stajali iza ograde od bodljikave žice i posmatrali događaj.¹²⁸⁶ Poslije toga, na poligon su ušli željeznički vagoni i zatočenicima je naređeno da se u njih ukrcaju.¹²⁸⁷ Tu su bili prisutni Mićo Dolić i Ranko Gvozden, pripadnici vojske bosanskih Srba.¹²⁸⁸ Neki vojnici su nosili šljemove s natpisom "Garda 92".¹²⁸⁹ Dok su zatočenici ulazili u željezničke vagone, jedan vojnik je prozvao Hasana Merzihića, koji se odazvao. Taj vojnik je odveo Hasana Merzihića prema obližnjem mostu i hladnokrvno ga ubio iz vatrenog oružja. Ubistvo su vidjeli ostali zatočenici. Neki od ljudi koji su bili u jednom od vagona zatvorili su vrata jer nisu željeli da djeca gledaju ubistva. Vojnici su prozivali i druga imena, ali se niko nije odazvao.¹²⁹⁰ Takva je bila situacija u trenutku odlaska konvoja.

494. U željezničkim vagonima ljudi su bili tijesno sabijeni i nije bilo nimalo slobodnog prostora.¹²⁹¹ Voz je krenuo u sastavu od najmanje 10 vagona. Zaustavio se pred Dobojem, gdje su muškarce odvojili od žena i djece.¹²⁹² Potonja grupa je odvezena na teritoriju pod kontrolom bosanske vlade.¹²⁹³ Muškarci su vozom prevezeni u Banju Luku, gdje su prenoćili u vagonima. Sljedećeg dana voz je stigao u Bosanski Novi, odakle su muškarci odvezeni na stadion u Mlakvama.¹²⁹⁴ Zatočenici su sve vrijeme boravka u vagonima proveli bez hrane ili vode.¹²⁹⁵ U željezničkim vagonima nije bilo apsolutno nikakvih sanitarija.

¹²⁸² BT-56, T. 17476-17480 (dijelom na poluzatvorenoj sjednici).

¹²⁸³ BT-56, T. 17479.

¹²⁸⁴ BT-56, T. 17480.

¹²⁸⁵ BT-82, T. 13998.

¹²⁸⁶ Midho Alić, T. 13894, 13939-13940.

¹²⁸⁷ Midho Alić, T. 13895-13896; BT-49, T. 14231 (zatvorena sjednica).

¹²⁸⁸ Midho Alić, T. 13896.

¹²⁸⁹ BT-82, T. 13995.

¹²⁹⁰ Midho Alić, T. 13896-13897.

¹²⁹¹ Midho Alić, T. 13897; BT-49, T. 14231 (zatvorena sjednica).

¹²⁹² Midho Alić, T. 13897-13898; BT-49, T. 14232 (zatvorena sjednica).

¹²⁹³ BT-49, T. 14232 (zatvorena sjednica).

¹²⁹⁴ Midho Alić, T. 13898-13900.

¹²⁹⁵ Midho Alić, T. 13898; BT-82, T. 13998; BT-49, T. 14232 (zatvorena sjednica).

495. Pretresno vijeće smatra da se s tim zatočenicima, među kojima je bilo mnogo djece, u vrijeme kada su bili nagurani i prevoženi tim željezničkim vagonima, uključujući i odvajanje muških zatočenika od žena i djece, postupalo na taj način kako bi se oni diskriminirali zbog svoje nacionalne pripadnosti.

(c) Bosanski Petrovac

(i) Grad Bosanski Petrovac

496. Prije sukoba u opštini Bosanski Petrovac bosanski Srbi bili su u većini, dok su bosanskih Muslimani bili većinsko stanovništvo u gradu Bosanskom Petrovcu.¹²⁹⁶ Početkom juna 1992. srpske snage su granatirale i zauzele grad Bosanski Petrovac.¹²⁹⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da su policajci bosanski Srbi i drugi naoružani bosanski Srbi u više navrata tukli civile bosanske Muslimane za vrijeme i nakon zauzimanja grada.¹²⁹⁸ Jedan slučaj govori o jednom bosanskom Muslimanu, Seadu Husagiću, koji je pretučen i tako teško povrijeđen da je nekoliko dana kasnije podlegao ranama.¹²⁹⁹ Pretresno vijeće se osvjedočilo da se prema njemu postupalo nečovječno zbog njegove nacionalne pripadnosti i u svrhu zastrašivanja.

(ii) Logor Kozila

497. Dana 1. jula 1992., otprilike 30 bosanskih Muslimana iz Bosanskog Petrovca autobusom je prevezeno otprilike 20 km dalje, na radilište drvno-prerađivačkog preduzeća "Kozila", pored sela Drinić.¹³⁰⁰ U logoru Kozila tada je bilo zatočeno najmanje 80 bosanskih Muslimana.¹³⁰¹ Brvnara u kojoj su zatočenici bili smješteni bila je opasana bodljikavom žicom. Otprilike 20 bosanskih Srba u maskirnim uniformama radili su kao stražari u logoru, a neposredno ispred logora bilo je postavljeno najmanje jedno mitraljesko gnijezdo sa dva vojnika.¹³⁰²

498. Zatočenike u Kozilima često su ispitivali i maltretirali komandanti logora, Mišo Zorić ili Milan Kresoje,¹³⁰³ i stražari u logoru, između ostalih Željko Branković, Zoran Salasa i Milan Knežević.¹³⁰⁴ Dana 6. jula 1992. u kancelariju uprave logora odveli su zatočenika Midhu Družića. Mišo Zorić i nekoliko drugih stražara koji su bili prisutni zvali su ga pogrđnim imenima, između ostalog "balija" i "mudžahedin". Pitali su ga gdje je sakrio oružje. Zatim su ga udarali po genitalijama i gotovo sat

¹²⁹⁶ Ahmet Hidić, T. 16148; DP P60, "Stanovništvo Bosne i Hercegovine".

¹²⁹⁷ Ahmet Hidić, T. 16251-16252.

¹²⁹⁸ Ahmet Hidić, T. 16261.

¹²⁹⁹ Ahmet Hidić, T. 16259.

¹³⁰⁰ Midho Družić, T. 16761-16763; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00942941.

¹³⁰¹ Midho Družić, T. 16774.

¹³⁰² Midho Družić, T. 16763; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00942941.

¹³⁰³ Midho Družić, T. 16773, 16782-83; Zijad Ramić, DP P1979, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 1029882.

¹³⁰⁴ Midho Družić, T. 16773, 16782-16783.

vremena tukli po cijelom tijelu.¹³⁰⁵ Drugom prilikom su Midhu Družića bajonetom porezali ispod brade jer je odbio da poljubi četiri slova "S" na vojnikovom bajonetu.¹³⁰⁶ Opet nekom drugom prilikom Midhi Družiću je naređeno da sa stola poliže krv Šabana Spahića, zatočenika koga su ranije pretukli. Kada je to odbio, jedan stražar je Družića zgrabio za glavu i licem mu obrisao krv.¹³⁰⁷ Zijada Ramića su za vrijeme ispitivanja tukli i stavljali mu pištolj na sljepoočnicu. Naređeno mu je da napiše imena lokalnih vođa SDA.¹³⁰⁸

499. Pretresno vijeće smatra da je bilo mnogo više slučajeva batinanja i raznih oblika maltretiranja u logoru Kozila.¹³⁰⁹ Zatočeni bosanski Muslimani ponekad su se morali međusobno udarati.¹³¹⁰ Dana 14. jula 1992. jedan zatočeni bosanski Musliman morao je otpuzati do zatočeničke zgrade nakon što je u kancelariji upravne zgrade podvrgnut ispitivanju i batinanju. Stražari logora su na njega otvorili vatru, ali su namjerno pucali mimo njega.¹³¹¹

500. Pretresno vijeće se uvjerilo da je cilj okrutnog postupanja za vrijeme ispitivanja u gorenavedenim primjerima bilo iznuđivanje informacija. Drugi oblici zlostavljanja imali su za cilj zastrašivanje žrtava i diskriminaciju nad njima zbog njihove nacionalne pripadnosti.

(d) Kotor-Varoš

501. Tokom juna 1992. snage bosanskih Srba zarobile su civile bosanske Muslimane iz sela u opštini Kotor-Varoš i odvele ih na razne zatočeničke lokacije.¹³¹² Dana 25. juna, pripadnici vojske bosanskih Srba u maskirnim uniformama pustili su njemačkog ovčara na zatočenika Eneza Terzića ispred bolnice u Kotor-Varoši. Terzić je ozlijeđen, ali je preživio napad.¹³¹³ Na istom mjestu, ispred bolnice, jedan pripadnik vojske bosanskih Srba iz Mahovljana kladom je tukao nekoliko zatočenika dok nisu bez svijesti pali na zemlju.¹³¹⁴ Dok ih je tukao, psovao im je "balijsku mater".¹³¹⁵ Jedan pripadnik vojske bosanskih Srba koga su zvali "Mama" takođe je učestvovao u batinanju i naređivao zatočenicima da tuku jedan drugoga.¹³¹⁶

502. Pretresno vijeće se uvjerilo da su bosanski Srbi postupali na taj način radi zastrašivanja i diskriminacije zatočenika, koji su svi bili bosanski Muslimani.

¹³⁰⁵ Midho Družić, T. 16781-16782.

¹³⁰⁶ Midho Družić, T. 16784.

¹³⁰⁷ Midho Družić, T. 16785-16786.

¹³⁰⁸ Zijad Ramić, DP P1979, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01029884-01029885.

¹³⁰⁹ Midho Družić, T. 16787-16802.

¹³¹⁰ Zijad Ramić, DP P1979, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01029884.

¹³¹¹ Zijad Ramić, DP P1979, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01029884-01029885.

¹³¹² Rašim Čirkić, T. 17808-17809.

¹³¹³ BT-97 svjedočio o Enezu Terziću na T. 17917.

¹³¹⁴ BT-97, T. 17918-17919 (poluzatvorena sjednica).

¹³¹⁵ BT-97, T. 17918-17919, 17930 (poluzatvorena sjednica).

¹³¹⁶ BT-97, T. 17929-17930 (poluzatvorena sjednica).

(e) Prijedor¹³¹⁷(i) Pogubljenja neboraca bosanskih Muslimana pred prisutnima

503. U julu 1992. na fudbalskom stadionu u Ljubiji policajci bosanski Srbi ispitivali su zatočene bosanske Muslimane o tome da li imaju oružje. Jedan policajac, koga su zvali "Stiven", ispalio je hitac iz pištolja u Irfana Nasića i ubio ga pred očima grupe ljudi u kojoj je bio i Nasićev rođak. Jedan od policajaca bosanskih Srba potom je automatskom puškom otkinuo glavu Irfanu Nasiću. Rekao je: "Vidi, ovaj čovjek nema ni mozga."¹³¹⁸

504. Pripadnici jedne jedinice vojske bosanskih Srba iz Prijedora, pod komandom Radeta Bilbije, došli su 20. jula 1992. u zaselak Čermenica kod Biščana. Postrojili su 35 do 40 bosanskih Muslimana uz mjesno groblje. Jedan pripadnik vojske bosanskih Srba, prezimenom Gligić, ubio je iz vatrenog oružja Muhameda Hadžića, stanovnika Čermenice, dok su ostali prisutni to gledali.¹³¹⁹

505. Pripadnik vojske bosanskih Srba Drago Tintar ubio je Hasiba Simbegovića u momentu kad se ovaj 23. jula 1992. ukrcavao u autobus u selu Čarakovo.¹³²⁰ Ubistvo su vidjeli svi koji su sjedili u autobusu.¹³²¹

506. U junu ili julu 1992., jedan stražar bosanski Srbin u logoru Omarska u maskirnoj uniformi tukao je Rizu Hadžalića teškim vojničkim čizmama i kundakom puške. Stražar je skakao po tijelu Rize Hadžalića dok ga nije usmrtio.¹³²² Taj incident su vidjeli ostali zatočeniци logora.¹³²³ Još jedan zatočenik, koji se prezivao Sulić, usmrćen je batinanjem usred dana ispred logorskog restorana.¹³²⁴

507. Pretresno vijeće se uvjerilo da su mnogi neborci bosanski Muslimani bili pogubljeni dok su drugi pripadnici njihove nacionalnosti bili prisiljeni da to gledaju. Pretresno vijeće smatra da je cilj svega toga bilo zastrašivanje žrtava.

¹³¹⁷ Tužilac kao mučenje tereti optuženog i sljedećim: "Počev od maja 1992. bosanske Muslimane neborce tukli su policajci i pripadnici redovnih i neredovnih snaga na srpskim kontrolnim punktovima u opštini [Prijedor]." (Optužnica, par. 55). Pretresno vijeće smatra da se izvedeni dokazi (Završni podnesak tužioca, fusnota 1528(A) (povjerljivo)) ne odnose na batinanje (*vidi* BT-33, DP P1544, T. 3957-3958 (pod pečatom)), niti dokazuju nanošenje bola ili patnje takve težine da predstavljaju mučenje (*vidi* Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7080-7081).

¹³¹⁸ Elvedin Našić, T. 12699-12700.

¹³¹⁹ BT-32, T. 11850 (zatvorena sjednica); BT-32, DP P1515, T. 5901-5906 (zatvorena sjednica).

¹³²⁰ BT-30, T. 12555; BT-30, DP P1541, T. 5748 (pod pečatom).

¹³²¹ BT-30, DP P1541, T. 5771 (pod pečatom).

¹³²² BT-1, DP P1619, T. 4766 (pod pečatom).

¹³²³ BT-3, DP P1135, T. 6236 (pod pečatom).

¹³²⁴ BT-3, DP P1135, T. 6233-6234 (pod pečatom).

(ii) Preživjeli su morali sakupljati i pokopavati tijela svojih komšija i prijatelja

508. Poslije čišćenja područja Brda u julu 1992., nekolicini muškaraca bosanskih Muslimana naređeno je da pomognu snagama bosanskih Srba da sakupe mrtve. Sopstvenim rukama su natovarili 300 do 350 leševa na kamione.¹³²⁵ Iz leševa koji su prije toga već neko vrijeme ležali okolo širio se nepodnošljiv smrad. Neka tijela bila su puna crva.¹³²⁶

509. U julu 1992., bosanski Muslimani zatočeni na fudbalskom stadionu u Ljubiji morali su odnositi mrtva tijela pogubljenih bosanskih Muslimana. Jedan leš nije imao glavu, dok je iz smrskane glave drugog visilo jedno oko.¹³²⁷

510. U logoru Trnopolje zatočenicima su morali kopati grobove i pokopavati tijela ubijenih u logoru u periodu od maja do oktobra 1992.¹³²⁸

511. Pretresno vijeće većinom glasova zaključuje da je prisiljavanje tih neboraca, bosanskih Muslimana, da sakupljaju i pokopavaju leševe svojih sunarodnjaka, naročito svojih komšija i prijatelja, u uslovima u kojima se to dogodilo, moglo uzrokovati samo teški bol i patnju. Pretresno vijeće je većinom glasova takođe zaključilo da je to rađeno u cilju zastrašivanja žrtava.

(iii) Silovanja i seksualno zlostavljanje

512. U junu ili julu 1992., nekoliko drugih stražara u logoru Keraterm silovalo je jednu zatvorenicu na stolu u mračnoj prostoriji sve dok ona nije izgubila svijest. Sljedećeg jutra probudila se u lokvi krvi.¹³²⁹ U ovom logoru silovane su i druge žene.¹³³⁰

513. U avgustu 1992. Slobodan Kuruzović, komandant logora Trnopolje, lično je organizovao da se jedna bosanska Muslimanka zatoči u istoj kući u kojoj je bila njegova kancelarija.¹³³¹ Prve noći je Kuruzović ušao u njenu sobu naoružan pištoljem i nožem. Svukao se i rekao joj da želi da vidi “kako se Muslimanke jebu”. Ona je odgovorila: “De me ubij.” Kada je počela da vrišti, Kuruzović je rekao: “Džabe samo vrištiš, ovdje tebi niko ne može pomoći.” Počeo je da je siluje, a kada je ona počela da vrišti, Kuruzović ju je upozorio: “Ćuti. Jesi vidjela šta ima vojske tamo napolju? Svi će se poredati na tebi.” Otišao je rekavši: “Vidimo se sutra opet.” Žena je krvarila i cijelu noć provela plačući i

¹³²⁵ Vidi par. 409 *supra*.

¹³²⁶ BT-32, DP P1515, T. 5917-5923 (pod pečatom).

¹³²⁷ Nermin Karagić, DP P559, T. 5237-5238.

¹³²⁸ BT-38, DP P556, T. 1666. (pod pečatom).

¹³²⁹ BT-3, DP P1135, T. 6198-6199 (pod pečatom).

¹³³⁰ BT-3, DP P1135, T. 6200, 6217, 6226-6230 (pod pečatom).

¹³³¹ BT-33, DP P1544, T. 3960 (zatvorena sjednica).

razmišljajući o tome da se ubije.¹³³² Kuruzović je tu ženu silovao gotovo cijeli mjesec dana, skoro svake noći. U dvije prilike nožem ju je ubo u rame i nogu jer se opirala silovanju.¹³³³

514. Bilo je još mnogo slučajeva silovanja u logoru Trnopolje od maja do oktobra 1992. Nisu svi počinioci bili osoblje logora. Nekima je bilo dozvoljeno da uđu u logor.¹³³⁴ Vojnici su iz logora izveli djevojke od 16 ili 17 godina i silovali ih u kamionu na putu za Kozarac.¹³³⁵ Jednom prilikom silovana je jedna trinaestogodišnja bosanska Muslimanka.¹³³⁶ Jedan pripadnik osoblja logora rekao je jednoj žrtvi silovanja da je rat i da se u vezi s tim ništa ne može uraditi.¹³³⁷

515. Pretresno vijeće takođe zaključuje da su slučajevi seksualnog zlostavljanja i silovanja u logoru Omarska bili česti.¹³³⁸ Stražari u logoru i komandant logora često su prozivali zatočenice da izađu. Po povratku se na ženama vidjelo da su van sebe i samo su šutjele.¹³³⁹

516. Dana 26. juna 1992. stražari u logoru Omarska pokušali su prisiliti Mehmedaliju Sarajlića, starijeg bosanskog Muslimana, da siluje jednu zatočenicu. Preklinjao ih je: "Nemojte, molim vas. Ona bi mi mogla biti dijete. Ja sam čovjek u godinama." Stražari su se nasmijali i rekli: "Pokušaj prstom." Začuo se vrisak i zvukovi batina, a potom je sve utihnulo. Stražari su ubili tog čovjeka.¹³⁴⁰ Pretresno vijeće je većinom glasova zaključilo da je prijetnja silovanjem predstavljala seksualno zlostavljanje te zatočenice.

517. Nepoznatog datuma poslije maja 1992. jedan naoružan čovjek je ušao u restoran logora Omarska u kojem su jeli zatočenici. Otkrio je dojku jedne zatočenice, izvukao nož i nekoliko minuta ga povlačio preko njezine dojke. Ostali zatočenici su suspregnuli dah jer su mislili da će joj svakog trenutka odrezati dojku. Logorski stražari koji su stajali sa strane smijali su se i očito uživali posmatrajući taj događaj.¹³⁴¹

518. Pretresno vijeće zaključuje da su silovanja i seksualna zlostavljanja bila opšta mjesta u logorima na području Prijedora. Vijeće se uvjerilo da su muški počinioci u svim tim slučajevima imali za cilj diskriminirati te žene zato što su Muslimanke.

¹³³² BT-33, T. 12663-12664 (zatvorena sjednica); BT-33, DP P1544, T. 3965-3968 (zatvorena sjednica).

¹³³³ BT-33, DP P1544, T. 3968-3971 (zatvorena sjednica).

¹³³⁴ Idriz Merdžanić, T. 11819; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7761; BT-29, DP P560, T. 6255 (pod pečatom).

¹³³⁵ BT-38, DP P556, T. 1667 (pod pečatom).

¹³³⁶ BT-38, DP P556, T. 1668 (pod pečatom).

¹³³⁷ BT-38, DP P556, T. 1668 (pod pečatom).

¹³³⁸ BT-1, DP P1619, T. 4777-4783 (pod pečatom); BT-3, DP P1135, T. 6228-6230 (pod pečatom); Nusret Sivac, DP P1547, T. 6679.

¹³³⁹ BT-1, DP P1619, T. 4775-4776 (pod pečatom).

¹³⁴⁰ BT-42, DP P564, T. 1901 (pod pečatom).

¹³⁴¹ BT-1, DP P1619, T. 4769 (pod pečatom).

(f) Teslić(i) Batinanja

519. Poslije 3. juna 1992. policajci su policijskim palicama, štapovima i drugim predmetima tukli muškarce, bosanske Muslimane, zatočene u zgradi SUP-a u Tesliću.¹³⁴² Teška batinanja organizovana su i u skladištu TO-a, u kojem su policija bosanskih Srba i pripadnici paravojne grupe "Miće" držali zatočen veliki broj bosanskih Muslimana.¹³⁴³ Zatočenike su noću prozivali da izađu i naređivali im da se okrenu prema zidu s podignutim rukama. Tada su ih tukli drvenim palicama, kablovima, daskama i drugim predmetima.¹³⁴⁴ Nijedan zatočenik nije bio pošteđen batinanja. Jednom su zatočenici tako jako premlaćeni da nisu mogli stajati na nogama.¹³⁴⁵

520. Bosanski Srbi su zarobili jednog bosanskog Muslimana i odveli ga u selo Gornja Radnja. Za vrijeme ispitivanja su ga tukli sve dok mu nije počela teći krv iz nosa i usta.¹³⁴⁶

521. Društveni dom u Pribiniću, mjestu 15 kilometara udaljenom od Teslića, pretvoren je u zatočenički centar za lokalne stanovnike, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate.¹³⁴⁷ Tim zatočeničkim objektom upravljao je Dragan Babić, vojni policajac.¹³⁴⁸ Kasnije je na njegovo mjesto došao Aleksa Jović.¹³⁴⁹ Pretresno vijeće smatra da su zatočenici u mnogo slučajeva okrutno premlaćeni.¹³⁵⁰ Tokom ispitivanja pred komandantom logora jedan bosanski Musliman udaran je nogom sve dok nije izgubio svijest.¹³⁵¹ Stražari su svakog jutra prilikom prozivke za doručak tukli zatočenike.¹³⁵²

522. Pretresno vijeće se uvjerilo da su batinanja kojima su podvrgavani zatočenici tokom ispitivanja imala za cilj iznuđivanje informacija. Ostali načini zlostavljanja služili su za zastrašivanje žrtava, kao i za njihovu diskriminaciju na osnovu nacionalne pripadnosti.

¹³⁴² Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01034060; Mehmed Kopic, DP P1964, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01034036-01034037.

¹³⁴³ BT-61, DP P1976, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02978916 (pod pečatom); Mehmed Kopic, DP P1964, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01034038. *Vidi* takođe par. 463 *supra*.

¹³⁴⁴ Mehmed Tenić, T. 16871.

¹³⁴⁵ Mehmed Tenić, T. 16873.

¹³⁴⁶ BT-64, T. 16963-16965.

¹³⁴⁷ BT-95, T. 19556-19557 (zatvorena sjednica).

¹³⁴⁸ BT-64, T. 16968-16969.

¹³⁴⁹ BT-64, T. 16980.

¹³⁵⁰ BT-64, T. 16977-16979. DP P1941, Službena zabilješka od 22. septembra 1992., potvrđuje da su u logoru Pribinić vršena vrlo surova batinanja.

¹³⁵¹ BT-64, T. 16969.

¹³⁵² BT-64, T. 16975.

(ii) Silovanja

523. U periodu od jula do oktobra 1992. pripadnici policije bosanskih Srba i VRS-a silovali su više bosanskih Muslimanki u opštini Teslić.¹³⁵³ Pretresno vijeće smatra da je u svemu tome bitan element bila diskriminacija tih žena.

(g) Zaključak

524. Pretresno vijeće se uvjerilo da su goreopisanim postupanjem nanoseni teški bol i patnja u stepenu koji predstavlja mučenje, te da su teški bol i patnja namjerno nanošeni žrtvama od kojih nijedna nije bila borac.

3. Odgovornost optuženog

525. Pretresno vijeće je već odbacilo udruženi zločinački poduhvat, planiranje i krivičnu odgovornost nadređenog u skladu s članom 7(3) Statuta kao vidove krivične odgovornosti kojima bi se mogla opisati individualna krivična odgovornost optuženog.¹³⁵⁴

526. Nisu izneseni dokazi na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi da je optuženi naredio ili podsticao izvršenje neke od radnji u osnovi krivičnog djela mučenja koje mu se stavljaju na teret u tačkama 6 i 7 Optužnice.

527. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su izjave koje je optuženi davao u javnosti podstakle fizičke izvršioce da počine neku od radnji u osnovi krivičnog djela mučenja za koje optuženog terete tačke 6 i 7 Optužnice budući da nije utvrđen *nexus* između javnih izjava optuženog i počinjenja dotičnih ubistava od strane fizičkih izvršilaca. Štaviše, ni javne izjave optuženog ni odluke Kriznog štaba ARK-a nisu dovoljno konkretne da bi predstavljale uputstva optuženog fizičkim izvršiocima da počine neku od radnji u osnovi krivičnog djela mučenja za koje se on tereti.

528. Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da se odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom.¹³⁵⁵ Pretresno vijeće takođe je utvrdilo da je od 9. maja 1992. do 18. maja 1992. Krizni štab ARK-a izdao niz odluka u kojima se traži razoružavanje “paravojnih jedinica” i “pojedinaца koji su u ilegalnom posjedu oružja” i objašnjavajući da “[S]ve formacije koje nisu u sastavu vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili Centra službi bezbjednosti Banjaluka na

¹³⁵³ BT-67, DP P1965, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00943111-00943112 (pod pečatom); BT-68, DP P1967, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00943117-00943118 (pod pečatom); BT-63, DP P1968, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00963794 (pod pečatom); BT-63, DP P1968, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01002844-01002847 (pod pečatom).

¹³⁵⁴ *Vidi* VIII.D., “Krivična odgovornost optuženog općenito”.

¹³⁵⁵ *Vidi* par. 319 *supra*.

području Autonomne Regije Krajina smatraju se paravojnim i moraju se razoružati”. Nadalje, Pretresno vijeće je zaključilo da su, iako te odluke o razoružavanju nisu bile isključivo ograničene na pripadnike nesrpske nacionalnosti, opštinske civilne vlasti, CSB, stanice javne bezbjednosti i vojska te operacije razoružavanja vršile selektivno.¹³⁵⁶

529. Razoružavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u cijelom ARK-u stvorilo je u Bosanskoj krajini neravnotežu sredstava i naoružanja u korist bosanskih Srba, a tu situaciju otežala je činjenica, dokazana van razumne sumnje, da su se bosanski Srbi istovremeno masovno naoružavali.¹³⁵⁷ Odluke o razoružavanju koje je donio Krizni štab ARK-a i njihovo provođenje, dovele su civile bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u još slabiji položaj, sprečavajući ih ili ograničavajući njihovu sposobnost da se brane i pružajući praktičnu pomoć snagama bosanskih Srba koje su napadale gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Štaviše, na opštinskom nivou, na kojem su se provodile odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a, ultimatumima o isteku roka za razoružavanje ponekad su korišteni kao izgovor za napad na sela u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.¹³⁵⁸

530. Na osnovu ovih argumenata, Pretresno vijeće uvjerilo se da su odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a poslužile kao praktična pomoć napadima snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Tokom i neposredno poslije takvih napada pripadnici snaga bosanskih Srba izvršili su niz radnji kojima su počinjena djela mučenja. Putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a optuženi je znatno uticao na počinjenje tih djela. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su odluke o razoružanju Kriznog štaba ARK-a bitno uticale na vršenje radnji u osnovi djela mučenja u tačkama 6 i 7 Optužnice koja nisu izvršena u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.

531. Pretresno vijeće takođe nije uvjereno da su ostale odluke Kriznog štaba ARK bitno uticale na izvršenje radnji u osnovi djela mučenja za koje se optuženi tereti u tačkama 6 i 7 Optužnice.

532. Pretresno vijeće je već zaključilo da je optuženi prihvatio Strateški plan i da je bio svjestan toga da se on može provesti samo pomoću sile i straha.¹³⁵⁹ Imajući u vidu činjenicu da su napadi snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo bili suštinski dio provođenja Strateškog plana u ARK-a; da je optuženi bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, najvišem političkom položaju u ARK-u; njegovu neposrednu vezu sa Radovanom Karadžićem

¹³⁵⁶ Vidi VI.D., “Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana”.

¹³⁵⁷ Vidi IV., “Opšti pregled”.

¹³⁵⁸ Vidi IV., “Opšti pregled” i IX.D., “Razaranje”.

¹³⁵⁹ Vidi VIII.C.1., “Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog”.

i njegov bliski kontakt sa general-majorom Mommirom Talićem, komandantom 1. KK VRS-a, i sa Stojanom Župljaninom, načelnikom CSB-a, i drugim vojnim i političkim vođama na nivou ARK-a i u opštinama ARK-a; Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je jedini razumni zaključak koji se na tim osnovama može izvesti taj da je, kada je Krizni štab ARK-a donosio odluke o razoružanju, optuženi bio svjestan toga da će snage bosanskih Srba napasti gradove, sela i naselja u kojima živi nesrpsko stanovništvo i da je putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a pružio praktičnu pomoć i dao suštinski doprinos snagama bosanskih Srba koje su te napade izvršavale.

533. Štaviše, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio svjestan toga da će tokom oružanih napada snage bosanskih Srba izvršiti niz krivičnih djela, uključujući i krivično djelo mučenja velikog broja nesrba i da pripadnici snaga bosanskih Srba koji su izvršili radnje u osnovi tih djela mučenja imaju *mens rea* potrebnu za počinjenje krivičnog djela mučenja.

534. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao mučenje koje su snage bosanskih Srba počinile u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo nakon 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK-a donio prvu odluku o razoružanju.

535. Optuženi je pomagao i podržavao pripadnike snaga bosanskih Srba u počinjenju sljedećih djela koja predstavljaju mučenje: mučenje civila bosanskih Muslimana za vrijeme i poslije zauzimanja Bosanskog Petrovca početkom juna 1992.;¹³⁶⁰ mučenje više civila bosanskih Muslimana za vrijeme i poslije oružanog napada na Kotor-Varoš u junu 1992.;¹³⁶¹ mučenje najmanje 35 bosanskih Muslimana u zaseoku Čermenica blizu sela Bišćani 20. jula 1992.;¹³⁶² mučenje više civila bosanskih Muslimana u selu Čarakovo 23. jula 1992.;¹³⁶³ mučenje više muškaraca bosanskih Muslimana na području oko sela Bišćani;¹³⁶⁴ i mučenje jedne bosanske Muslimanke u Tesliću u julu 1992.¹³⁶⁵

536. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je optuženi pored toga pomagao i podržavao snage bosanskih Srba u vršenju radnji mučenja u logorima i drugim zatočeničkim objektima širom ARK-a. Ustanovljeno je van razumne sumnje da su, osim osnovne škole u Jasenici i osnovne škole "Petar Kočić", svi logori i zatočenički objekti koji se pominju u svjedočenjima nastali po osnivanju Kriznog štaba ARK-a. Postoje brojni dokazi o tome da je osnivanje tih logora i zatočeničkih objekata bilo integralni dio Strateškog plana. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio u potpunosti svjestan toga i da je jednako tako znao da takvi logori i zatočenički objekti niču posvuda u Autonomnoj Regiji

¹³⁶⁰ Vidi pod "grad Bosanski Petrovac", *supra*.

¹³⁶¹ Vidi pod "Kotor-Varoš", *supra*.

¹³⁶² Vidi pod "Pogubljenja neboraca bosanskih Muslimana pred prisutnima", *supra*.

¹³⁶³ *Ibid.*

¹³⁶⁴ Vidi pod "Preživjeli su morali sakupljati i pokopavati tijela svojih komšija i prijatelja", *supra*.

¹³⁶⁵ Vidi pod "Silovanja", *supra*.

Krajina, za koju je kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a bio odgovoran.¹³⁶⁶ Navodi o stravičnim uslovima koji vladaju u nekim od tih logora i zatočeničkih objekata - a naročito u Manjači, Omarskoj i Trnopolju - privukli su pažnju međunarodnih agencija i organizacija, kao i međunarodne štampe. O situaciji u logorima i zatočeničkim objektima razgovaralo se na sastancima Kriznog štaba ARK-a,¹³⁶⁷ a optuženi je obišao logor Omarska i javno se izjašnjavao o tim logorima i zatočeničkim objektima.¹³⁶⁸ Postoje dokazi o tome da je Vojo Kuprešanin jednom prilikom obišao logor Manjača.¹³⁶⁹ Postoje dokazi o tome da se Adil Medić potužio generalu Taliću na uslove u logoru Manjača.¹³⁷⁰ Postoji nekoliko izvještaja o takozvanim "sabirnim centrima", sastavljenih na zahtjev Stojana Župljanina, načelnika CSB-a.¹³⁷¹ Postoje ubjedljivi dokazi da je, barem u slučaju zločina koje su počinili pripadnici grupe "Miće" u Tesliću, optuženi ne samo bio obaviješten o tim događajima, već se angažovao oko traženja rješenja u vezi s njima.¹³⁷²

537. Pretresno vijeće nema ni trunke sumnje u to da je jedini razumni zaključak koji je iz toga moguće izvući taj da je optuženi bio svjestan o kakvim se logorima i zatočeničkim objektima radilo i da su zatočenici u njima bili podvrgnuti mučenju.¹³⁷³ Postoje takođe brojni dokazi o tome da optuženi, tokom cijelog perioda u kojem je bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, ne samo da se o tome nije izjašnjavao ni u javnosti ni na sastancima Kriznog štaba ARK-a, već da se odlučio za stav *laissez-faire*.¹³⁷⁴ Iako optuženi nije aktivno pomogao u izvršenju nijednog zločina u tim logorima i zatočeničkim objektima, u svjetlu činjenice da je bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, Pretresno vijeće je uvjereno van razumne sumnje da je svojom neaktivnošću i odnosom prema logorima i zatočeničkim objektima koje je pokazivao u javnosti optuženi pružao podsticaj i moralnu

¹³⁶⁶ Vidi VIII.C.6., "Znanje optuženog da se čine krivična djela". Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi znao za to od trenutka kad je postao predsjednik Kriznog štaba ARK-a.

¹³⁶⁷ Milorad Sajić, T. 23684-23685.

¹³⁶⁸ U julu 1992. optuženi je, zajedno s drugim osobama, među kojima je bio i Predrag Radić, obišao područje Prijedora u kojem je obišao "područje ratnih dejstava i sabirne centre". U sklopu toga optuženi je 17. jula 1992. obišao i logor u Omarskoj. Dok je Predrag Radić bio izuzetno uzrujan kad je vidio kako se postupa sa ljudima u logoru, optuženi je javno izjavio: "Ovo u Prijedoru je primjer dobro urađenog posla" i dodao da je "prava je šteta što mnogi u Banjaluci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banjaluci u najskorije vrijeme može desiti...", DP P284, članak iz *Kozarskog vjesnika*, pod naslovom "Predstavnici Krajine u Prijedoru: Nikome nije lako", od 17. jula 1992.; Predrag Radić, T. 21996-22008. Vidi takođe DP P291, članak iz *Glasa* od 26. jula 1992. Krajem avgusta 1992. optuženi je na televiziji izjavio: "Ko nije lojalan neka ide, a ono malo lojalnih Hrvata i Muslimana neka ostane. Što reče Šešelj za 7.000 Albanaca na Kosovu, držaće ih ko malo vode na dlanu, tako ćemo i mi sa ovih naših 1.200 do 1.500 muslimana i Hrvata. (...) Ako su Hitler, Staljin i Čerčil mogli imati radne logore, možemo i mi. Pa ljudi moji, mi smo u ratu.": DP P2326 (pod pečatom).

¹³⁶⁹ Enis Šabanović, T. 6577; Adil Draganović, T. 5114; Jakov Marić, T 10833-10834.

¹³⁷⁰ Adil Medić, T.2232-2236.

¹³⁷¹ DP P1134, Izvještaj komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj Regiji Krajina, koji je izdala Komisija za obilazak sabirnih centra i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine 17. avgusta 1992.; DP P717, Izvještaj o sabirnim centrima u opštini Prijedor, koji je sastavio SJB Prijedor u skladu s odlukom CSB-a od 14. avgusta 1992.; DP DB113, Izvještaj o sabirnim centrima u opštini Prijedor, koji je sastavio SJB Prijedor u skladu s odlukom CSB-a od 14. avgusta 1992.

¹³⁷² BW-1, T. 23323-23325 (zatvorena sjednica).

¹³⁷³ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da dokazi van razumne sumnje ukazuju na to da je optuženi znao za ubijanje ljudi u logorima i zatočeničkim objektima, osim ubistava u opštini Teslić koje je izvršila grupa "Miće" i koja, u ovim okolnostima, nisu dovoljna da bude proglašen odgovornim za pomaganje i podsticanje na ubijanje.

podršku pripadnicima vojske i policije da nastave voditi logore i zatočeničke objekte na način opisan tokom suđenja pred Pretresnim vijećem. Potpuna neaktivnost optuženog, kao i odnos koji je pokazivao u javnosti, onima koji su vodili logore i zatočeničke objekte nisu davali nimalo razloga za sumnju u punu podršku Kriznog štaba ARK-a i njegovog predsjednika. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ta činjenica znatno uticala na počinjenje mučenja u logorima i zatočeničkim objektima širom ARK-a.

538. Optuženi je, stoga, pomagao i podržavao pripadnike snaga bosanskih Srba u počinjenju sljedećih zločina koji predstavljaju mučenje u logorima i zatočeničkim objektima:¹³⁷⁵ mučenje više civila bosanskih Muslimana u logoru Kozila u julu 1992.;¹³⁷⁶ mučenje više bosanskih Muslimanki u logoru Keraterm u julu 1992.;¹³⁷⁷ mučenje više bosanskih Muslimanki u logoru Trnopolje od maja do oktobra 1992.;¹³⁷⁸ mučenje više bosanskih Muslimanki u logoru Omarska u junu 1992.;¹³⁷⁹ mučenje više muškaraca bosanskih Muslimana u zgradi SUP-a u Tesliću;¹³⁸⁰ i mučenje više civila bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u društvenom domu u Pribiniću u junu 1992.¹³⁸¹

C. Deportacija (tačka 8) i nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 9)

1. Pravo

539. Tačke 8 i 9 Optužnice terete optuženog za deportaciju i nehumana djela (prisilno premještanje) u skladu sa članom 5(d) i (i) Statuta. Budući da se ta dva krivična djela uglavnom određuju u odnosu jedno prema drugom, Pretresno vijeće će njihove definicije razmotriti zajedno.

(a) Actus reus

540. U sudskoj praksi Međunarodnog suda jasno je određeno da se i "deportacija" i "prisilno premještanje" sastoje od prisilnog preseljenja osoba sa područja gdje se legalno nalaze, a da za to ne postoje razlozi dozvoljeni u međunarodnom pravu.¹³⁸² Tradicionalno se razlika između elementa *actus reus* djela "deportacije" i djela "prisilnog premještanja" određuje na osnovu odredišta na koja se lica preseljavaju. Pretresno vijeće zapaža da je stav u većini prvostepenih presuda ovog Međunarodnog

¹³⁷⁴ Milorad Sajić, T. 23684-23685.

¹³⁷⁵ Pretresno vijeće ograničava odgovornost optuženog za mučenje u logorima i zatočeničkim objektima na događaje nakon osnivanja Kriznog štaba ARK-a i djela mučenja koja ne obuhvataju ubijanje, budući da je zaključilo da nije utvrđeno van razumne sumnje da je optuženi znao za ubistva u zatočeničkim logorima.

¹³⁷⁶ *Vidi pod "Logor Kozila", supra.*

¹³⁷⁷ *Vidi pod "Silovanja i seksualno zlostavljanje", supra.*

¹³⁷⁸ *Ibid.*

¹³⁷⁹ *Ibid.*

¹³⁸⁰ *Vidi pod "Batinanja", supra.*

¹³⁸¹ *Ibid.*

¹³⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 521; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 474; "Odluka u skladu s pravilom 98bis" u predmetu *Stakić*, par.183; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 121; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 218.

suda koja su raspravljala o tom pitanju bio da se, prema međunarodnom običajnom pravu, "deportacija" sastoji od prisilnog preseljenja lica *van* međunarodno priznatih državnih granica.¹³⁸³ Nasuprot tome, "prisilno premještanje" može biti prisilno preseljenje *unutar* državnih granica.¹³⁸⁴

541. Pretresno vijeće u predmetu *Stakić* zauzelo je drugačiji stav, zaključivši da se

... član 5(d) Statuta mora tumačiti tako da obuhvata prisilno raseljavanje stanovništva kako preko međunarodno priznatih granica, tako i preko granica *de facto*, kakve su linije fronta koje se stalno mijenjaju, a koje nisu međunarodno priznate. Krivično djelo deportacije u ovom kontekstu stoga treba definisati kao prisilno raseljavanje osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji iz razloga koji nisu dopušteni međunarodnim pravom s jednog područja na kojem su se zakonski nalazile na neko područje pod kontrolom neke druge strane.¹³⁸⁵

542. Pretresno vijeće većinom glasova zaključuje da se ne može složiti sa stavom iznesenim u predmetu *Stakić*. U ranijim presudama ovog Međunarodnog suda izloženi su značajni dokazi koji ukazuju na to da, prema međunarodnom običajnom pravu, "deportacija" podrazumijeva prelazak međunarodno priznate granice.¹³⁸⁶ Iako su u prvostepenoj presudi u predmetu *Stakić* (i u Završnom podnesku tužioca u ovom predmetu)¹³⁸⁷ možda izneseni izvrsni argumenti koji govore u prilog politici izostavljanja elementa prelaska granice kao preduslovu za krivično djelo deportacije, Pretresno vijeće nije uvjereno da to odražava međunarodno običajno pravo koje je u to vrijeme bilo na snazi. Pretresno vijeće je obavezno primjenjivati međunarodno običajno pravo, a ne politiku. Stoga Pretresno vijeće zadržava element prelaska granice kao kriterijum prema kojem se "deportacija" razlikuje od "prisilnog premještanja".

¹³⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 521; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 474 sa fusnotom 1429 u kojoj se upućuje na druge izvore; "Odluka u skladu s pravilom 98bis" u predmetu *Stakić*, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 122-123; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 670; *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T, Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće presude, 26. juni 2004. (Odluka u skladu s pravilom 98bis u predmetu *Milošević*), par. 68. Pretresno vijeće zapaža da Žalbena vijeće još nije razmotrilo to pitanje. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac* Žalbena vijeće se izričito nije izjašnjavalo o definiciji krivičnih djela "deportacije" i "prisilnog premještanja"; *vidi* par. 214-215.

¹³⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 521, 531; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 474 i fusnota 1429; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 670; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 122-123; "Odluka u skladu s pravilom 98bis" u predmetu *Milošević*, par. 68. Prvostepena presuda u predmetu *Krstić* i "Odluka u skladu s pravilom 98bis" u predmetu *Milošević* ograničavaju domet "prisilnog premještanja" na prostor unutar državnih granica.

¹³⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 679. Jedini drugi primjer iz sudske prakse Međunarodnog suda koji podržava ovaj stav jeste u predmetu *Tužilac protiv Dragana Nikolića* (zvanog "Jenki"), predmet br. IT-94-2-R61, "Decision on the Review of the Indictment pursuant to Rule 61 of the Rules" /Odluka po pregledu Optužnice u skladu sa pravilom 61 Pravilnika/, 25. oktobar 1995. (Odluka u skladu pravila 61 u predmetu *Nikolić*), par. 23. Međutim, ta odluka se u vezi s ovim stanovištem nije pozvala ni na jedan pravni izvor i kasnije je odbačena u Prvostepenoj odluci u predmetu *Krnojelac*, fusnota 1430.

¹³⁸⁶ *Vidi* fusnota 1392 *supra*. Pretresno vijeće naročito upućuje na pravne izvore navedene u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac*, par. 474, fusnota 1429, i u Odluci u skladu s pravilom 98bis u predmetu *Milošević*, par. 49-57.

¹³⁸⁷ Tužilac u svom Završnom podnesku u par. 701 tvrdi da "[p]ostoje dobri razlozi za politiku neograničavanja deportacije kao zločina protiv čovječnosti na slučajeve premještanja stanovništva preko granice".

543. I za "deportaciju" i za "prisilno premještanje" bitno je da preseljenje bude pod prisilom.¹³⁸⁸ Suštinski element na temelju kojeg se može utvrditi postojanje prisile jest da je preseljenje nedobrovoljno,¹³⁸⁹ odnosno da predmetne osobe nemaju stvarnog izbora.¹³⁹⁰ Osim toga, preseljenje mora biti protivpravno.¹³⁹¹

544. Većina sudija u Pretresnom vijeću uvjerala se da je *actus reus* "deportacije" iz člana 5(d) Statuta prisilno preseljenje lica preko državne granice sa područja na kojem zakonito borave bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom, dok takvo preseljenje unutar državnih granica predstavlja "prisilno premještanje", kažnjivo kao jedno od "drugih nehumanih djela" u skladu sa članom 5(i) Statuta.

(b) Mens rea

545. Da bi se deportacija i prisilno premještanje utvrdili kao zločini protiv čovječnosti, tužilac treba da dokaže van razumne sumnje da je optuženi postupio sa namjerom da osobu (ili osobe) trajno udalji s nekog područja.¹³⁹²

2. Činjenice i zaključci

546. Pretresno vijeće je pred sobom imalo mnogo dokaza u vezi sa deportacijom, odnosno prisilnim premještanjem bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata unutar ili iz relevantnih opština ARK-a. Međutim, tužilac u paragrafu 59 Optužnice tereti optuženog za djela deportacije ili prisilnog premještanja velikog dijela bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz relevantnih opština ARK-a na područja pod kontrolom legitimne vlade Bosne i Hercegovine (Travnik) i Hrvatsku (Karlovac). S obzirom na stepen konkretnosti¹³⁹³ u optuživanju, Pretresno vijeće nije u mogućnosti da utvrdi krivicu prema tačkama 8 i 9 s obzirom na događaje u kojima lica nisu premještena u Travnik ili Karlovac, već na druga odredišta.¹³⁹⁴ Stoga će se razmatrati incidenti navedeni u Optužnici vezi sa Karlovcem i

¹³⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 475; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 519; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 682.

¹³⁸⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 528; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 475; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 519; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 125.

¹³⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 475; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 125; Odluka u skladu s pravilom 98bis u predmetu *Milošević*, par. 73-74.

¹³⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 524; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 475; Odluka u skladu s pravilom 98bis u predmetu *Stakić*, par. 130.

¹³⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 520; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 132-134.

¹³⁹³ Isti stepen konkretnosti javlja se i u par. 47 Optužnice.

¹³⁹⁴ Pretresno vijeće bilježi sljedeće slučajeve deportacije i prisilnog premještanja i na druga mjesta osim Travnika i Karlovca. U ljeto 1992. su u najmanje dvije prilike kroz **Banju Luku** vagonima za prevoz stoke prevoženi ljudi i oba puta je bila prisutna vojska: Muharem Krzić, T. 1489-1491. Bila je prisutna i policija: Amir Džonlić, T. 2420. Uslovi u kojima su ti ljudi prevoženi bili su nepodnošljivi: Muharem Krzić, T. 1488-1491; Amir Džonlić, T. 2420. Nikola Erceg, predsjednik Izvršnog vijeća Kriznog štaba ARK-a, obaviješten je o specijalnom konvoju u kojem je umrlo 11 ljudi: *Ibid.* Konvoji Agencije za preseljenje ljudi i razmjenu dobara za ARK-a dva puta sedmično odlazili su za Travnik, zatim su polazili prema Hrvatskoj preko Okučana i Novske, a treći pravac bio je prema Beogradu: Amir Džonlić, T.

2397. Za dokaze u vezi s drugim putovanjima koje je organizovala ta agencija za preseljenje *vidi* BT-94, T. 18004-18005 (zatvorena sjednica). Prije zatvaranja logora u Manjači u decembru 1992., otprilike 500 zatočenika prebačeno je u logor Batkovići u sjeveroistočnoj Bosni: Adil Medić, T. 2269. Pošto su pušteni iz logora Manjača, zatočenici su premješteni u druge zemlje: Amir Džonlić, T. 2384. U **Prijedoru** je veliki broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata autobusima prevezen u Hrvatsku u sklopu kampanje sistematskog protjerivanja: Adil Medić, T. 2269. Otprilike u junu 1992. iz Trnopolja je otišao jedan konvoj na teritoriju pod kontrolom Armije BiH: Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4742. Za obezbjeđenje niza konvoja koji su prije 21. avgusta 1992. prevozili ljude iz logora Trnopolje u Doboj brinuli su se načelnik javne bezbjednosti, policija i vojska: BT-106, T. 21130 (zatvorena sjednica); Emsud Garibović, T. 12460-12461. Između ostalog, u avgustu 1992. je iz Trnopolja za Doboj otišao konvoj u kojem je otprilike 2.000 ljudi, uključujući žene, djecu i cijele porodice bilo natrpano u dvadesetak željezničkih vagona: BT-106, T. 21126-21130 (zatvorena sjednica). U **Sanskom Mostu** je 1.080 izbjeglica protjerano iz Podbriježja i u pratnji civilne policije odvezeno u pravcu Velike Kladuše: Besim Islamčević, T. 7473, 7559. *Vidi* takođe BT-21, DP P218, T. 8511-8513 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P218, "Zaključci" Kriznog štaba Sanski Most, 30. maj 1992. Jednim konvojem je u Gračanicu prevezeno više od 1.000 Muslimana, muškaraca, žena, djece i staraca: Besim Islamčević, T. 7470-7473. Iz **Ključa** je otišao velik broj konvoja sa bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima: Samir Dedić, T. 10444; Nisvet Tičević, T. 10786. Iz **Kotor-Varoši** je otišao velik broj konvoja sa bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima prije nego što je Ratno predsjedništvo razgovaralo o tome da organizuje i obezbijedi odlazak konvoja 23. avgusta 1992.: BT-71, T. 17644-17645 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P2244, "Izvod iz zapisnika" sa 60. sjednice Ratnog predsjedništva, 22. avgust 1992. Konvojem autobusa, koje su vozili bosanski Srbi, a unutra su bila po dva policajca ili naoružana vojnika bosanska Srbina, prevezeno je 22. avgusta 1992. ili oko tog datuma otprilike 500 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Skender-Vakuf: BT-71, T. 17644-17651 (zatvorena sjednica). Iz **Bosanskog Novog** je u junu 1992. za Prijedor, Banju Luku i Doboj otišao konvoj od deset do petnaest željezničkih vagona u kojima su bili muškarci, žene i djeca. U selu Stanari muškarci su razdvojeni od žena i djece i prevezeni natrag u Bosanski Novi, odakle su pješice otišli na fudbalski stadion u Mlakvama. Žene i djeca su nastavili put za Zagreb: Midho Alić, T. 13943. Nakon što su pušteni sa stadiona, zatočenici su autobusom prevezeni u Dvor na Uni (Hrvatska): BT-82, T. 14017-14018; DP P1663 Obavijest o bezbjednosnoj situaciji u Bosanskom Novom, 7. juni 1992. *Vidi* takođe BT-50, DP P1641, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00672858-00672862 (pod pečatom); BT-87, DP P1643, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00942601-00942602 (pod pečatom); DP P1662, formular UNPROFOR-a u vezi sa raseljenim licima iz Bosanskog Novog, 6. juni 1992.; DP P1668, dopis UNHCR-a upućen UNPROFOR-u u Zagrebu pod naslovom "Humanitarna kriza na pomolu u Bihaću i duž bosanske granice", 16. juna 1992.; DP P1669, memorandum UNPROFOR-a u vezi sa ljudima koji se drže na fudbalskom stadionu u Bosanskom Novom, 22. juni 1992.; Charles Kirudja, T. 14451-14561, 14474-14481. U **Prnjavoru** su vlasti organizovale desetine autobusa za prijevoz ljudi do granice s Mađarskom. Onima koji su odlazili nije dozvoljeno da odu na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana zbog bojazni da će se vjerovatno pridružiti snagama Armije BiH: Jasmin Odošić, T. 15121-15122. Policija je odvodila bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz njihovih kuća i s ulica; potom su ti ljudi odvedeni u razne logore u Prnjavoru, između ostalog u fabriku "Sloga" i "Mlin": BT-51, DP P1784, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00635473. Nakon što su se Muslimani iz opkoljene Lišnje predali Veljku Milankoviću, otprilike 300 muškaraca je autobusima odvezeno u Prnjavor: Rusmir Mujanić, T. 16002. *Vidi* takođe DP P657, "Redovni borbeni izvještaj" br. 44-1/158, Glavnom štabu vojske SR BiH, 2. juni 1992. Ljudi su pobjegli u Konjohovce i morali su se prijaviti u policijsku stanicu u Prnjavoru, nakon čega su otprilike 32 muškarca, među kojima je bilo i četrnaestogodišnje dijete, autobusima odvezeni u logor Sloga: Rusmir Mujanić, T. 16029-16032. U **Tesliću** su 25. oktobra 1992. tri ili četiri muškarca u crvenom kamionu, jedan bosanski Srbin u civilnom odijelu i drugi u maskirnim uniformama srpske vojske, naredili ljudima da odu u vozačku školu u Tesliću. U vozačkoj školi su morali predati svoje lične karte, a potom je prozvano 100 Muslimana. Do autobusa su ih otpratila dva bosanska Srbina, a oni su potom otišli u Vrela, gdje im je rečeno da prijeđu liniju sukoba: BT-68, DP P1967, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00943119-00943120 (pod pečatom). U **Šipovu** su se Muslimani odselili s područja Šipova, između ostalog, dva autobusa puna žena i djece otišla su u pravcu Jajca u maju 1992. Grupa bosanskih Muslimana je pješice krenula prema Jajcu pošto nije bilo autobusa na autobuskoj stanici: DP P2396, "Redovni borbeni izvještaj 1. partbr", 22. maj 1992.; DP P2397, "Redovni borbeni izvještaj 1. pbr", 27. maj 1992. *Vidi* takođe DP P2400, "Zapisnik" sa sjednice Kriznog štaba Šipovo, 9. juni 1992. U **Bosanskoj Krupi** su vlasti izdale uputstva za evakuaciju građana i izbjeglica iz Arapuše, mjesne zajednice u kojoj su živjeli bosanski Muslimani, u Agić: BT-55, T. 17554-17556. *Vidi* takođe DP P2094, "Upustvo" o evakuaciji stanovništva sa izbjeglicama iz MZ Arapuša i izbjeglicama iz Bosanske Krupe, 1. maj 1992.; DP P2077, "Naredba" Kriznog štaba Bosanska Krupa o evakuaciji stanovništva, 5. april 1992. Onima koji su odlazili ovim konvojem naredeno je da napuste svoje kuće i 1. maja 1992. su prevezeni u Sanski Most: BT-55, T. 17541, 17551, 17555-17556. Dana 6. juna 1992. civili s područja Bosanske Krupe i Sanskog Mosta koji su ostali na desnoj strani Une u Bosanskoj Krupi prevezeni su preko željeznog mosta na lijevu stranu Une: Jadranko Šaran, T. 17249-17250. Bosanski Muslimani koji su ostali na desnoj strani Une zarobljeni su i kasnije su ih bosanski Srbi odvezli prema području Bihaća ili dalje u inostranstvo: Jadranko Šaran, T. 17207. Za dokaze u vezi sa saradnjom i koordinacijom između vojske, policije i civilnih organa bosanskih Srba u vezi sa kretanjem zatočenika u logore i zatočeničke centre i iz njih *vidi* Ewan Brown, DP P2416, Izvještaj vještaka Ewana Browna, par. 2.106, str. 100.

Travnikom kako bi se utvrdilo odgovaraju li definiciji deportacije (u slučaju premještanja lica u Karlovac) ili prisilnom premještanju (u slučaju premještanja lica u Travnik).

547. U cilju preglednosti Pretresno vijeće će prvo razmotriti prisilnu prirodu preseljenja stanovništva, trajnu prirodu premještanja i protivpravnost premještanja. Pretresno vijeće će potom razmotriti relevantne događaje.

(a) Prisilna priroda premještanja

548. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je postojala smisljena, dosljedna strategija etničkog čišćenja koju je sprovodila policija bosanskih Srba i druge vlasti bosanskih Srba protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.¹³⁹⁵ Ova politika prisilnog premještanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa tog područja provodila se raznim sredstvima po cijelom ARK-u.

549. Vojska je napadala gradove i sela koji nisu bili vojni ciljevi. Snage bosanskih Srba vršile su napade, između ostalog, i u Prijedoru, Sanskom Mostu, Bosanskom Novom, Ključu, Tesliću i Kotor-Varoši.¹³⁹⁶ Konkretna svrha tih vojnih operacija bila je istjerivanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.¹³⁹⁷ Dokazi ukazuju na to da preseljenje lica nije bila naprosto posljedica vojne akcije, nego upravo njen cilj.¹³⁹⁸ Po izvođenju napada po gradovima i selima, sakupljani su muškarci, žene i djeca, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, a potom su često razdvajani.¹³⁹⁹

550. Nakon toga je većina njih zatvorena u logore i zatočeničke centre, u kojima su držani u različitom trajanju.¹⁴⁰⁰ Zatim su ih pripadnici vojske bosanskih Srba većinu deportovali ili prisilno preselili, neke odmah. Nakon protjerivanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, uslijedilo je

¹³⁹⁵ *Vidi* par. 77, 118 *infra*. Za dokaze u vezi sa strategijom SDS-a i vojske bosanskih Srba u vršenju etničkog čišćenja pripadnika drugih nacionalnosti, *vidi* BT-19, T. 20620, 20622, 20669-20671 (zatvorena sjednica); DP P2659 (pod pečatom).

¹³⁹⁶ *Vidi* par. 104-114 *infra*. BT-19, T. 20620, 20622 (zatvorena sjednica); DP P2659 (pod pečatom).

¹³⁹⁷ *Ibid.*

¹³⁹⁸ BT-19, T. 20635-20637, 20708 (zatvorena sjednica). Svjedok je izjavio da to u suštini vrijedi za sve strane. *Vidi* takođe, BT-21, T. 8226; BT-20, T. 5247-5249.

¹³⁹⁹ Charles McLeod, T. 7325-7326. Poslije napada na Hambarine u Prijedoru su pripadnici vojske bosanskih Srba razdvojili žene od muškaraca, a najmanje jedan autobus je prevezao muškarce u logor u Trnopolju: Emsud Garibović, T. 12458-12460. U Kozarcu su se za vrijeme prekida vatre vlastima bosanskih Srba predali uglavnom civili bosanski Muslimani koje su kasnije s područja protjerali uniformisani vojnici (Nerim Karagić, DP P559, T. 5210-5215) i policija: Nusret Sivac, DP P1547, T. 6768. Protjerani su žene i djeca i prebačeni u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje: Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7075. Poslije preuzimanja vlasti u Prijedoru, ljudi su otišli ili su u pratnji pripadnika vojske bosanskih Srba i jednog tenka odvedeni do mjesta gdje su ljudi s bijelim trakama na ramenima autobusima odvezeni u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje: Nusret Sivac, DP P1547, T. 6575. Poslije napada na Bišćane i Čarakovo, civili su morali napustiti svoja sela i rečeno im je da se okupe na različitim sabirnim punktovima, odakle ih je otprilike nekoliko hiljada autobusima odvezeno u logore Keraterm, Omarska i Trnopolje: BT-106, T. 21075-21081 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁰⁰ *Vidi* na primjer, par. 559 *infra* u vezi s Trnopoljem; par. 558 *infra* o vojnom logoru Manjača.

masovno razaranje njihovih kuća¹⁴⁰¹ i vjerskih ustanova.¹⁴⁰² Taj proces etničkog čišćenja ubrzao se u oktobru 1992., kada su u opštinama Prijedor, Ključ i Kotor-Varoš aktivno i sistematski provođeni represija i protjerivanje ljudi.¹⁴⁰³ Pretresno vijeće zapaža da se u sjeverozapadnoj BiH, i a naročito u opštinama Ključ, Sanski Most i Bosanski Petrovac, situacija znatno pogoršala u novembru 1992.¹⁴⁰⁴

551. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su se protjerivanja i prisilna premještanja sistematski provodila u cijelom ARK-u, u kojem i iz kojeg su trajno raseljene desetine hiljada bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata,¹⁴⁰⁵ i da je cilj tog masovnog prisilnog raseljavanja bilo etničko čišćenje tog područja. Za te ljude jedini izbor bio je bijeg. Vlasti bosanskih Srba su onima koje nisu protjerali, a koji nisu uspjeli da pobjegnu, nametnuli nepodnošljive životne uslove,¹⁴⁰⁶ u kojima je bilo nemoguće nastaviti živjeti i koji su ih primorali da traže dozvolu za odlazak. Bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima bilo je ograničeno kretanje i živjeli su izloženi opasnosti;¹⁴⁰⁷ od njih se tražilo da potpišu izjavu o lojalnosti vlastima bosanskih Srba¹⁴⁰⁸ i, u najmanje jednom slučaju, da nose bijelu traku oko ruke.¹⁴⁰⁹ Otpušteni su s posla i oduzimano im je zdravstveno osiguranje.¹⁴¹⁰ Pokrenuta je kampanja organizovanog zastrašivanja usmjerena naročito na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate.¹⁴¹¹

¹⁴⁰¹ Vidi IX.D., "Razaranja", *infra*.

¹⁴⁰² *Ibid.*

¹⁴⁰³ BT-19, T. 20658, 20667 (zatvorena sjednica). Vidi takođe DP P2670 (pod pečatom).

¹⁴⁰⁴ BT-19, T. 20670 (zatvorena sjednica). Vidi takođe DP P2675 (pod pečatom).

¹⁴⁰⁵ Za dokaze u vezi s prisilnim preseljenjem više od milion ljudi u cijeloj BiH, vidi BT-19, T. 20662 (zatvorena sjednica). Vidi takođe DP P2675 (pod pečatom). U vezi s **Prijedorom, Sanskim Mostom i Bosanskom Krupom**, vidi Charles Kirudja, T. 14660. U vezi s **Prijedorom**, vidi Charles McLeod, T. 7325-7326, 7388. U vezi s **Kotor-Varoši**, vidi BT-71, T. 17649 (poluzatvorena sjednica). U vezi s **Bosanskim Novim**, vidi Charles Kirudja, T. 14660-14661. U vezi s **Prnjavorom**, vidi BT-91, T. 15860-15862; Dobrivoje Vidić, T. 23011; BT-51, DP P1784, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00635474. U vezi s protjerivanjem stanovnika bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja **Teslića**, vidi BT-95, T. 19598-19599 (zatvorena sjednica); DP P1937, BBC World Broadcast sažetak izvještaja programa Radio BiH o protjerivanju najmanje 10.000 stanovnika s područja Teslića. U vezi s protjerivanjem bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz **Bosanskog Petrovca**, vidi Ahmet Hidić, T. 16272; DP P1878, Izvještaj Zavičajnog kluba Bosanski Petrovac o događajima u Bosanskom Petrovcu od juna 1992. U vezi s protjerivanjem ljudi iz muslimanskih sela Bašiči i Mehovci u **Čelinac**, vidi BT-90, T. 17095, 17097 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁰⁶ Vidi IX.A., "Istrebljenje i hotimično lišavanje života" *supra*; D., "Razaranja", *infra*.

¹⁴⁰⁷ Za **Prijedor**, vidi BT-1, T. 13682-13684; za **Bosanski Novi**, vidi Charles Kirudja, T. 14496; BT-84, T. 14163-14164; za **Šipovo**, vidi BT-105, T. 19111-19112 (poluzatvorena sjednica); za **Bosanski Petrovac**, vidi Jovo Radojko, T. 20361; za **Čelinac**, vidi BT-90, T. 17083-17084, 17090-17092 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁰⁸ Oni koji su ostali u **Sanskom Mostu** morali su potpisati lojalnost srpskim vlastima: Besim Islamčević, T. 7431; BT-104, T. 18531 (poluzatvorena sjednica). S druge strane, policija je onima koji nisu pokazali lojalnost savjetovala da je najbolje da se ise: Jakov Marić, T. 10840. Vidi takođe BT-21, T. 8511-8513 (zatvorena sjednica) i DP P218, Zaključci Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most, 30. maj 1992. Za dokaze o organizaciji i iseljavanju izbjeglica koji nisu pokazali lojalnost vlastima u **Prnjavoru**, Srpska Republika BiH, vidi DP P 2608, "Službeni glasnik opštine Prnjavor", 18. avgust 1992.

¹⁴⁰⁹ Poslije odluke Kriznog štaba opštine Prijedor koja je emitovana putem medija, BT-1, T. 13682-13684 (poluzatvorena sjednica). Vidi takođe Nusret Sivac, DP P1547, T. 6719.

¹⁴¹⁰ Vidi IX.F., "Progon", *infra*.

¹⁴¹¹ **Banjom Lukom** je 1992. redovno kružilo više prepoznatljivih vozila u kojima su bili naoružani, uniformisani pojedinci, koji su vršili pretres kuća, odvodili ljude s ulica i tražili ljude po restoranima i kafićima: BT-22, T. 4413-4419, 4490; BT-9, T. 3499 (zatvorena sjednica); Zijahudin Smailagić, T. 1964; Amir Džonlić, T. 2391-2392; BT-97, T. 18006-18007 (zatvorena sjednica). Žrtve su podvrgavane batinama i mučenju; neki su uhapšeni i više se nikad nisu vratili: BT-22, T. 4416; BT-7, T. 2953; Zijahudin Smailagić, T. 1964. Svi građani Banje Luke znali su za crveni kombi,

552. Ponekad je pod prividom procesa preseljenja stanovništva vršeno "etničko čišćenje". U Banjoj Luci je Agencija za preseljenje ljudi i razmjenu dobara (dalje u tekstu: Agencija), osnovana 12. juna 1992. u skladu s odlukom Kriznog štaba ARK-a, pomagala u razmjeni stanova¹⁴¹² i preseljenju stanovništva.¹⁴¹³ Agencija je bila poznata kao "Perkina agencija" ili kao "Brđaninova agencija".¹⁴¹⁴ Prema mišljenju Pretresnog vijeća, iako je Agencija bila osnovana radi razmjene stanova i preseljenja stanovništva, to nije bilo ništa drugo nego integralni dio plana etničkog čišćenja.

553. Čak i kada bi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati pokušali da napuste područje, morali su se boriti sa procedurom odlaska koju su odredile vlasti bosanskih Srba, ograničavajući to pravo.¹⁴¹⁵ Procedura za odlazak uključivala je potpisivanje izjava u kojoj pojedinac izjavljuje da odlazi dobrovoljno i ostavlja svoju imovinu vlastima bosanskih Srba.¹⁴¹⁶ Pretresno vijeće se van razumne

a jedna žrtva ga opisuje kao "pokretnu mučionicu": BT-7, T. 3122 (zatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1488. U vezi s činjenicom da su policija i Krizni štab takođe trebali biti upoznati s postojanjem ozloglašenog vozila, *vidi* BT-7, T. 3077, (zatvorena sjednica). U vezi s pritiskom koji je vršen na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u selima oko Banje Luke, *vidi* BT-7, T. 3045 (zatvorena sjednica); DP P422, "Odluka" Predsjedništva Srpske Republike BiH o pomilovanju od krivičnog gonjenja u prepisu Komande 1. krajiškog korpusa, 6. septembar 1992. U opštoj atmosferi straha bosanski Muslimani i bosanski Hrvati napuštali su mnoga područja protiv svoje volje. U vezi s **Ključem**, *vidi* DP P1100, video snimak sa TV Banja Luka; DP P1045, "Informacija" br. 12/92 o izvršenim krivičnim djelima na području Opštine od 27. maja 1992., 28. septembar 1992.; DP P1010, "Izveštaj o radu Kriznog štaba opštine Ključ u periodu od 15.05.1992. godine do danas", 1. juni 1992.; Ajiz Bečić, DP P549, izjava u skladu s pravilom 92bis, 02109336; BT-79, T. 11591 (zatvorena sjednica). U **Prnjavoru** su se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati plašili da će biti izbačeni iz svojih domova, a svakodnevno su bili izloženi pritisku: Jasmin Odošić, T. 15126-15127. Oružana grupa bosanskih Srba je progonila i zastrašivala bosanske Muslimane u **Bosanskom Novom**: Charles Kirudja, T. 14495. *Vidi* takođe DP P1672, "Zabilješka" o dolasku izbjeglica iz Bosanskog Novog, 8. juli 1992.

¹⁴¹² BT-9, T. 3736, (zatvorena sjednica); BT-19, T. 20733 (zatvorena sjednica).

¹⁴¹³ BT-94, T. 18004-18005, 18131 (zatvorena sjednica); DP P2326 (pod pečatom); BT-9, T. 3736 (zatvorena sjednica). U vezi s brojem konvoja koje je organizovala Agencija, *vidi* BT-88, T. 14714; Amir Džonlić, T. 2397.

¹⁴¹⁴ Amir Džonlić, T. 2398.

¹⁴¹⁵ Opšte uzev, vlasti bosanskih Srba su dozvolu za odlazak izdavale po izvršenoj proceduri. U **Banjoj Luci** takva procedura je ustanovljena u drugoj polovini 1992.: Amir Džonlić, T. 2398-2401, 2487, 2600, 2602-2606. U **Bosanskoj Krupi** je bosanskim Muslimanima bilo dozvoljeno da se dobrovoljno iseke ukoliko su ispunili određene uslove: DP P1843, "Saopštenje" Komisije za iseljavanje Skupštine opštine Petrovac o iseljavanju Muslimana iz opštine Petrovac, 1. avgust 1992.; DP P1844, "Zapisnik" sa 45. sjednice Skupštine opštine Petrovac, održane 31. jula 1992., 3. avgust 1992.; DP P1869, "Zapisnik" Kriznog štaba, 3. jun 1992. U vezi s **Ključem**, *vidi* Nisvet Tičević, T. 10784. *Vidi* takođe DP P1007, "Odluka" Ratnog predsjedništva o kriterijima za iseljenje iz Ključa, 30. juli 1992. U vezi sa **Kotor-Varoš**, *vidi* BT-71, T. 17643 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P2116 (pod pečatom). U vezi sa **Čelincem**, *vidi* BT-90, T. 17111 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P1999, "Zapisnik" sa sastanaka Skupštine opštine Čelinac održanih od maja do avgusta 1992.; DP P1998, "Odluku" Ratnog Predsjedništva Čelinca o statusu nesrpskog stanovništva, 23. juli 1992.

¹⁴¹⁶ Tvrdilo se da iz **Banje Luke** bosanski Muslimani i bosanski Hrvati odlaze iz ekonomskih razloga: Zijahudin Smailagić, T. 1964. U vezi s **Prijedorom**, *vidi* Ivo Atljija, DP P1527, T. 5655; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4595. U vezi sa **Sanskim Mostom**, *vidi* Besim Islamčević, T. 7472. *Vidi* takođe DP P694, "Odluku" Kriznog štaba Sanski Most o izuzimanju imovine, 29. juni 1992.; DP P695, "Naredbu" Kriznog štaba Sanski Most Opštinskom štabu Civilne zaštite, 30. juna 1992.; DP P703, "Zapisnik" sa 7. sjednice Izvršnog odbora SO-e Sanski Most, 15. juli 1992. Za dokaze u vezi s **Ključem**, *vidi* Hasan Salihović, DP P550, izjava u skladu s pravilom 92bis, 02109330; Nisvet Tičević, T. 10784; DP P 1007 "Odluke" Ratnog predsjedništva Ključ o kriterijima iseljenja, 31. juli 1992.; Asim Egrić, T. 10619. U vezi sa **Kotor-Varoš**, *vidi* BT-71, T. 17643-17651 (pod pečatom); DP P2182, "Izvod iz zapisnika" od 47. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 29. juna 1992.; DP P2243, "Izjava" pojedinca vlastima RS Kotor-Varoš da dobrovoljno napušta opštinu, 21. avgust 1992.; BT-97, T. 17939-17940 (zatvorena sjednica); Muhamed Sadiković, T. 18273-18277; DP P2243, "Izjava" pojedinca vlastima RS Kotor-Varoš da dobrovoljno napušta opštinu, 21. avgust 1992. U **Bosanskom Novom** su oni koji su pušteni sa fudbalskog stadiona Mlakve 23. jula 1992. i koji su istog dana otišli konvojem morali da prepisu svoju imovinu: Midho Alić, T. 13907-13910; BT-82, T. 14014-14016; BT-83, T. 14087; BT-81, T. 130807-13809. *Vidi* takođe Charles Kirudja, T. 14495; DP P1672, "Zabilješka" o dolasku izbjeglica iz Bosanskog Novog, 8. juli 1992.; DP P2542, "Izveštaj" opštinskog Sekretarijata za društvene djelatnosti i opštu upravu Bosanski Novi, 28. juli 1992., 0104755. U vezi s **Prnjavorom**, *vidi* DP P2608, *Službeni glasnik opštine*

sumnje uvjerilo da ljudi zapravo nisu dobrovoljno potpisivali takve dokumente,¹⁴¹⁷ već su to radili s namjerom da pobjegnu od nepodnošljivih životnih uslova koji su im bili nametnuti. Pretresno vijeće zapaža da nije uvijek bilo moguće dobiti dozvolu odlaska, već su vlasti u nekoliko slučajeva sprečavale, barem na početku, vojno sposobne bosanske Muslimane i bosanske Hrvate da odu.¹⁴¹⁸

554. Na osnovu dokaza koje je imalo pred sobom, Pretresno vijeće se stoga van razumne sumnje uvjerilo u to da su raseljavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata (tj. deportacija i prisilno premještanje) i navodno dobrovoljan odlazak nekih od njih, unutar ARK-a i iz ARK-a, u stvari bili prisilni.

(b) Trajna priroda premještanja

555. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je isključiva namjera vlasti bosanskih Srba pri prisilnom premještanju bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata unutar ARK-a i van ARK-a bila da osiguraju trajan odlazak tih stanovnika.¹⁴¹⁹ Na to ukazuje činjenica da su njihovi domovi, radnje i vjerski objekti razoreni, a njihova imovina konfiskovana ili bez naknade predata u posjed Srpskoj Republici BiH.¹⁴²⁰ Nema sumnje da su vlasti bosanskih Srba smatrale da će etničko čišćenje biti uspješno samo ako se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati *trajno* uklone.¹⁴²¹

Prnjavor, 18. avgust 1992.; DP P258, *Službeni glasnik Autonomne Regije Krajina*, 23. juni 1992., str. 13; Jasmin Odobašić, T. 151222; DP P1766, "Punomoc", 13. juni 1994. U vezi sa **Celincem**, vidi BT-90, T. 17092 (zatvorena sjednica).

¹⁴¹⁷ Vidi BT-84, T. 14166-14167 (u vezi sa Bosanskim Novim).

¹⁴¹⁸ U **Banjoj Luci** većini vojno sposobnih muškaraca nisu dopustili da odu u Travnik: Amir Džonlić, T. 2487. U **Ključu** su dobrovoljno mogli otići samo djeca, žene i starci: Nisvet Tičević, T. 10781-10782. Vidi takođe DP P240, "Odluka" Centra službe bezbjednosti Banja Luka o iseljavanju iz ARK-a, 12. juni 1992.

¹⁴¹⁹ Prema proceduri za odlazak, neke opštine su zahtijevale da oni koji odlaze odu zauvijek. Za **Sanski Most**, vidi BT-21, T. 8588-8589, 8847-8848 (zatvorena sjednica); DP P. 696, "Odluka" Kriznog štaba Sanski Most o kriterijima za iseljenja i sudbini imovine, 2. juli 1992.; DP P694, "Odluka" Kriznog štaba Sanski Most o izuzimanju imovine, 29. juni 1992.; DP P 695, "Naredba" Kriznog štaba Sanski Most Opštinskom štabu civilne zaštite, 30. juni 1992.; DP P696, "Odluka" Kriznog štaba Sanski Most o izuzimanju imovine, 2. juli 1992.; DP P703, "Zapisnik" sa 7. sjednice Izvršnog odbora SO-a Sanski Most., 15. juli 1992.; DP P717, izvještaji SJB-a Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi sa ovim aktivnostima, 18. avgust 1992. Za **Ključ**, vidi Nisvet Tičević, T. 10784. Vidi takođe DP P957, "Saopštenje" Kriznog štaba Ključ o pomoći građanima koji izraze želju da se ise, 4. juni 1992.; DP P958, "Odluka" Ratnog predsjedništva Ključ o kriterijima za napuštanje područja, 2. avgust 1992. Za **Bosanski Novi**, vidi Charles Kirudja, T. 14495. Vidi takođe DP P1672, zabilješka u kojoj se pominje da su navodno svi Muslimani prisiljeni potpisati dokumente kojima se traži da dobrovoljno napuste područje, 8. juli 1992. Za **Bosanski Petrovac**, vidi Jovo Radojko, T. 20361; DP P1846, dokumenti iz Bosanskog Petrovca o ispisu iz matične knjige, ustupanju imovine, 10. avgust 1992. Vidi takođe DP P1845, "Zahtjev" za rješavanje stambenog pitanja za radnike SJB Bosanski Petrovac, 5. avgust 1992.; Ahmet Hidić, T. 16272-16274; DP P1843, "Saopštenje" Komisije za iseljavanje o iseljavanju Muslimana iz Petrovca, 1. avgust 1992.

¹⁴²⁰ Protjerivanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata često je bilo praćeno masovnim razaranjem njihovih kuća kako se ne bi vratili. Kad su odlazili iz svojih domova u **Bosanskom Novom**, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati nisu smjeli ponijeti ništa sa sobom i morali su predati sve dragocjenosti: BT-82, T. 13978; Midho Alić, T. 13892. U vezi s **Prijedorom**, vidi Charles McLeod, T. 7325-7326, 7388; DP P841.7, Izvještaj sa sastanka sa gradonačelnikom Prijedora; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7801. Vidi takođe IX.D., "Razaranja", *infra*.

¹⁴²¹ U vezi sa težnjom vlasti bosanskih Srba za etnički čistim ARK-om, vidi DP P2326 (pod pečatom); DP P229, "Zaključci" sa sastanka subregije Sanski Most, 7. juni 1992., DP P1873, "Zapisnik" sa sjednice Kriznog štaba, 4. juni 1992.; Ewan Brown, T. 21564-21657.

(c) Protivpravnost premještanja

556. Izuzimajući jedan događaj u Čelincu,¹⁴²² Pretresno vijeće nije se uvjerilo da su vlasti bosanskih Srba izvršile potpunu ili djelomičnu evakuaciju bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata radi bezbjednosti tih stanovnika¹⁴²³ ili zbog toga što su to nalagali imperativni vojni razlozi. Svi dokazi, bez imalo sumnje, vode tom zaključku. Nadalje, Pretresno vijeće napominje da je, kad se takva odluka donosi iz jednog od dva navedena razloga, uslov da se “tako evakuirano stanovništvo vrati u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru,”¹⁴²⁴ što se u ovom slučaju nije dogodilo. Pretresno vijeće dalje napominje da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati imali pravo da nastave živjeti u svojim gradovima i selima. Pretresno vijeće se, stoga, van razumne sumnje uvjerilo da su premještanja izvršena u ovu svrhu bila protivzakonita.

(d) Deportacije i prisilno premještanje

557. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je veliki broj ljudi iz ARK-a deportovan u Karlovac i prisilno premješten u Travnik u periodu na koji se odnosi Optužnica. Kroz Banju Luku su prolazili konvoji¹⁴²⁵ na putu za Travnik;¹⁴²⁶ u najmanje jednom takvom konvoju nalazili su se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati - žene, djeca i starci.¹⁴²⁷ Agencija je samo u Travnik prevozila najmanje 5.000 ljudi godišnje.¹⁴²⁸

¹⁴²² *Vidi* Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava u skladu s pravilom 92bis, 01106086-01106094. Mještani sela Mehovići i Bašići protjerani su poslije napada na sela u kojima su uglavnom živjeli bosanski Muslimani i bosanski Hrvati sredinom avgusta 1992., nakon čega su se organizovali i zatražili da odu iz Čelinca: BT-90, T. 17094-17097 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe DP P2000, Redovni borbeni izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu Vojske SR BiH, 16. avgust 1992. Naređeno im je da formiraju kolonu i krenu prema Banjoj Luci. Međutim, iz bezbjednosnih razloga, vojna policija bosanskih Srba im je rekla da ne idu dalje i da do daljnje ostanu u Čelincu: BT-90, T. 17097-17100 (zatvorena sjednica). Optuženi je naredio da se autobusom prevezu u osnovnu školu u Čelincu, gdje je otprilike 500 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata specijalna policija štitila od opasnosti, između ostalog i odmazde, i odakle su nakon sedam do petnaest dana pušteni na slobodu: BT-90, T. 17100, 17176-17182 (zatvorena sjednica); Mehmed Talić, T. 24149-24150. On je takođe svjedočio o tome da su u osnovnoj školi ostali otprilike petnaest dana, a nakon toga su vratili kućama i nastavili normalan život, T. 24151-24153.

¹⁴²³ Za dokaze o navodnoj evakuaciji stanovništva u **Bosanskom Petrovcu**, *vidi* Jovo Radojko, T. 20363. Za dokaze o navodnoj evakuaciji stanovništva u **Bosanskoj Krupi**, *vidi* Jadranko Šaran, T. 17235-17236; DP P2098, "Odluka" Ratnog predsjedništva Bosanska Krupa o evakuaciji preostalog muslimanskog stanovništva, 22. maj 1992.; *vidi* par. 551 *supra*.

¹⁴²⁴ Član 49 Ženevskih konvencija IV. U komentaru Ženevske konvencije IV (str. 280) takođe stoji: “Evakuacija ne smije da povuče preseljenje zaštićenih lica u mjesta izvan okupirane teritorije izuzev u slučaju stvarne nemogućnosti. Stoga se, u pravilu, evakuacija vrši u prihvatne centre unutar teritorije.” U članu 17 Dopunskog protokola II takođe se navodi da su bezbjednost stanovništva i imperativni vojni razlozi jedini razlozi kojima se može opravdati evakuacija civilnog stanovništva.

¹⁴²⁵ Muharem Krzić, T. 1488-1494; Amir Džonlić, T. 2420. *Vidi* takođe DP P449 Izvještaj Stranke demokratske akcije Banja Luka misiji UN-a, 30. septembar 1992.

¹⁴²⁶ Amir Džonlić, T. 2404, izjavio je u svom svjedočenju da je “čuo da je par konvoja iz pravca Prijedora i Bosanskog Novog prošlo kroz Banju Luku u pravcu Travnika i sjećam se da je jedan od tih konvoja završio grozno na Korićanskim stijenama kod Travnika. Da su došli iz pravca Prijedora preko Banja Luke i da su tamo ubijani i...”

¹⁴²⁷ BT-13, T. 4726 (zatvorena sjednica).

¹⁴²⁸ Amir Džonlić, T. 2401.

558. U oktobru 1992. otprilike 158 zatočenih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz logora Manjača razmijenjeno je u selu Turbe kod Travnika.¹⁴²⁹ Zatočenici su takođe odvoženi u Karlovac prije¹⁴³⁰ i poslije zatvaranja logora u decembru 1992.¹⁴³¹

559. U opštini Prijedor bosanski Muslimani i bosanski Hrvati okupljeni su u logoru u Trnopolju, odakle su dalje prisilno prevoženi na druge lokacije.¹⁴³² Načelnik SJB-a, policija i vojska bosanskih Srba pružali su obezbjeđenje za više konvoja koji su prevozili ljude iz logora u Trnopolju u Travnik¹⁴³³ prije 21. avgusta 1992.¹⁴³⁴ Poslije napada na Čarakovo, snage bosanskih Srba odvele su stanovnike sela u Trnopolje, a potom u Travnik.¹⁴³⁵

560. U opštini Sanski Most, predstavnici bosanskih Muslimana su se u periodu od juna do avgusta 1992. nekoliko puta sastali sa opštinskim vlastima bosanskih Srba i predstavnicima SDS-a i tražili da opštinske vlasti bosanskih Srba organizuju konvoje kojima bi bosanski Muslimani mogli bezbjedno da napuste to područje.¹⁴³⁶ Vlasti su organizovale konvoj u kojem je bilo otprilike 2.000 Muslimana – muškaraca, žena, djece i staraca – koji su početkom avgusta 1992. otišli za Travnik.¹⁴³⁷ U pratnji konvoja kojim je 2. i 3. septembra 1992. godine otprilike 2.500 bosanskih Muslimana – muškaraca, žena, djece i staraca – otišlo u Travnik bila je i civilna i vojna policija bosanskih Srba.¹⁴³⁸

561. U opštini Ključ organizovan je niz konvoja prije nego što je organizovan konvoj od otprilike 1.000 ljudi, među kojima su bile žene i djeca bosanski Muslimani, koji je krajem jula 1992. iz Ključa otišao za Travnik.¹⁴³⁹ Pretresno vijeće zapaža da su ljudi morali nabaviti potrebne dokumente i da je tim konvojem otišlo vrlo malo vojno sposobnih muškaraca.¹⁴⁴⁰

562. Konvoje za bosanske Muslimane i bosanske Hrvate koji su iz Ključa išli za Travnik organizovala je policija, koja je izdavala potrebne dokumente.¹⁴⁴¹ Dana 11. septembra 1992. za Travnik je prevezeno otprilike 500 bosanskih Muslimana.¹⁴⁴² U septembru su za Travnik otišla još

¹⁴²⁹ Adil Medić, T. 2269. *Vidi par. 749 infra.*

¹⁴³⁰ Charles McLeod, T. 7334, 7383.

¹⁴³¹ Amir Džonlić, T. 2747-2748. MKCK je organizovao zatvaranje logora i prijevoz ljudi u Karlovac: Adil Medić, T. 2269. *Vidi* takođe DP P1094 (pod pečatom).

¹⁴³² Idriz Merdžanić, T. 11787; BT-30, DP P1541, T. 5749-50 (pod pečatom).

¹⁴³³ BT-106, T. 21129-21130 (zatvorena sjednica). *Vidi* takođe Elvedin Nasić, T. 12711-12715; BT-78, DP P562, T. 6887-6899 (pod pečatom).

¹⁴³⁴ Emsud Garibović, T. 12460.

¹⁴³⁵ BT-30, DP P1541, T. 5749-5750 (pod pečatom). *Vidi* takođe Nermin Karagić, DP P559, T. 5270-5271.

¹⁴³⁶ Besim Islamčević, T. 7432, 7456, 7460-7468, 7491-7492, 7511-7512, 7543, 7549-7555.

¹⁴³⁷ Besim Islamčević, T. 7470-7472.

¹⁴³⁸ Besim Islamčević, T. 7474-7475, 7479.

¹⁴³⁹ BT-25, T. 9083, (zatvorena sjednica); DP P1010, "Izvjestaj" o radu Kriznog štaba Ključ od 15. maja 1992. do 1. jula 1992.

¹⁴⁴⁰ BT-25, T. 9082-9083 (zatvorena sjednica).

¹⁴⁴¹ Hasan Salihović, DP P 550, izjava u skladu s pravilom 92bis, 02109330.

¹⁴⁴² *Ibid.* *Vidi* takođe Samir Dedić, T. 10444-10446.

najmanje dva konvoja,¹⁴⁴³ od kojih je jednim, koji je bio pretrpan, odvezeno 1.000 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, čija imena su prije ukrcavanja prozvana sa spiska ljudi koji su platili prevoz.¹⁴⁴⁴

563. Otprilike 2.500 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata - većinom žena, djece i staraca - prevezeni su iz Ključa za Travnik 1. oktobra 1992.¹⁴⁴⁵ Pripadnici lokalne policije bosanskih Srba i vojske bosanskih Srba bili su na polazištu sa spiskom onih koji su platili koliko je od njih traženo i koji su prepisali svoju imovinu.¹⁴⁴⁶ Bosanski Srbi su pratili konvoj do jednog mjesta 25 kilometara udaljenog od Travnika, na kojem su zatražili novac i dragocjenosti od putnika, koji su potom pješice otišli u Travnik.¹⁴⁴⁷

564. U Kotor-Varoši su pripadnici vojske bosanskih Srba u junu ili julu 1992. iz Lihovića protjerali bosanske Muslimane – muškarce, žene i djecu - u Čejavane, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca.¹⁴⁴⁸ Pripadnici vojske bosanskih Srba su žene i djecu bosanske Muslimane iz sela Šipure i Medare doveli da se priključe grupi žena i djece koji su se već okupili u Čejavanima.¹⁴⁴⁹ Potom su te dvije grupe kamionom odvezene u pilanu u Kotor-Varoši, gdje im se pridružila treća grupa žena i djece bosanskih Muslimana iz sela Hanifići i Čirkino Brdo.¹⁴⁵⁰ U pilani je okupljeno otprilike 150-200 djece,¹⁴⁵¹ a vojnici su onima koje su prozvali iz cijele grupe naredili da se ukrcaju u jedan od tri autobusa koji su krenuli za Travnik.¹⁴⁵²

565. Za Travnik je otišlo još nekoliko konvoja, a među njima je bio jedan koji je 25. avgusta 1992. krenuo iz opštine Kotor-Varoš¹⁴⁵³ i još jedan koji je iz grada Kotor-Varoši krenuo krajem oktobra 1992.¹⁴⁵⁴ Iz sela Grabovica je negdje sredinom ili krajem oktobra 1992. krenuo konvoj s civilima bosanskim Muslimanima, uglavnom ženama i djecom.¹⁴⁵⁵ Konvoj je prvo otišao u Vrbanjce, a potom

¹⁴⁴³ Dževad Džaferagić, DP P553, izjava u skladu s pravilom 92bis, 02061867; Husein Čajić, T. 9027. *Vidi* takođe Samir Dedić, T. 10444, 10448.

¹⁴⁴⁴ Nisvet Tičević, T. 10787, 10803.

¹⁴⁴⁵ Ajiz Bečić, DP P549, izjava u skladu s pravilom 92bis, 2109338.

¹⁴⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁴⁷ *Ibid.* stranica pod brojem 2109339.

¹⁴⁴⁸ BT-74, DP P2046, izjava u skladu s pravilom 92bis, 01076160 (pod pečatom).

¹⁴⁴⁹ *Ibid.* stranica pod brojem 01076161 (pod pečatom).

¹⁴⁵⁰ *Ibid.* stranica pod brojem 01076161-01076162 (pod pečatom).

¹⁴⁵¹ *Ibid.* stranica pod brojem 01076162 (pod pečatom).

¹⁴⁵² *Ibid.* stranica pod brojem 01076164 (pod pečatom). Svjedok je izjavio: "Velika grupa žena i djece [je] ostala jer nije bilo dovoljno mjesta u autobusima. [...] vozač nam je rekao da idemo za Travnik. [...] Ostala dva autobusa su međutim zaustavljena na Vlašiću, a vojnici su im prijetili da će ih ubiti. [...] Autobusi su stali kad smo stigli do fronta na Smetovima (zeničko područje) i svima nam je naređeno da izađemo. Sa fronta smo morali dva do tri sata da pješimo prema Travniku."

¹⁴⁵³ BT-97, DP P2322, izjava u skladu s pravilom 92bis, 01028858 (pod pečatom).

¹⁴⁵⁴ Muhamed Sadiković, T. 18260-18263, 18273-18277.

¹⁴⁵⁵ Elvedin Pašić, T. 19434-19435.

je krenuo za Travnik s ostalih trinaest autobusa u kojima su bile uglavnom žene i djeca bosanski Muslimani iz Večića i okolnih sela.¹⁴⁵⁶

566. U opštini Bosanski Novi pripadnici vojske bosanskih Srba rekli su ljudima da će uslijediti napad na selo Suhača i da treba da odu jer ih oni ne mogu braniti.¹⁴⁵⁷ Vojska je takođe rekla ljudima da krenu prema Bosanskom Novom, gdje će biti odlučeno kuda da krenu.¹⁴⁵⁸ Dana 24. maja 1992. otprilike 8.000 do 10.000 muškaraca, žena i djece Muslimana iz Gornjih Agića, Donjih Agića i Crne Rijeke, otišlo je konvojem u kojem je bilo automobila, traktora i zaprežnih vozila.¹⁴⁵⁹

567. Predsjednik SDA i predstavnik Suhače Sifet Barjaktarević pregovarao je s opštinskim vlastima Bosanskog Novog u vezi sa bezbjednim prolazom tog konvoja do Hrvatske.¹⁴⁶⁰ Patrola vojne policije je umjesto toga poslala konvoj za Bosanski Novi u pratnji dva vojna kamiona u kojima su bili pripadnici vojske bosanskih Srba.¹⁴⁶¹ Međutim, po dolasku u Blagaj Japru, konvoj je naišao na vojnike u uniformama JNA, koji su im rekli da ostave svoju imovinu i ukrcaju se u željezničke vagone koji su tamo stajali.¹⁴⁶² Ljudi su odbili da to urade i vojnici su ih natjerali da se vrate u selo Blagaj.¹⁴⁶³

568. Opštinske vlasti bosanskih Srba takođe su organizovale konvoj od 5.000 muškaraca, žena i djece bosanskih Muslimana iz Bosanskog Novog, koji su se okupili u Blagaju i krenuli u Hrvatsku krajem maja 1992.¹⁴⁶⁴ Konvoj sa najmanje 11.000 ljudi, između ostalog između 600 i 700 zatočenika sa stadiona u Mlakvama u Bosanskom Novom i velik broj iz Prijedora, Bosanske Kostajnice i Bosanske Dubice, otišao je u Karlovac negdje oko 23. jula 1992.¹⁴⁶⁵ Od otprilike 14.000 Muslimana koji su prije sukoba živjeli u Bosanskom Novom ostalo je otprilike 1.000 nakon odlaska tog konvoja.¹⁴⁶⁶

569. Predstavnici bosanskih Muslimana nekoliko puta su se sastali sa predstavnicima opštinskih vlasti bosanskih Srba i razgovarali o premještanju stanovnika bosanskih Muslimana iz Bosanskog Novog iz bezbjednosnih razloga, između ostalog i u Karlovac.¹⁴⁶⁷ Međutim, Pretresno vijeće se van

¹⁴⁵⁶ Elvedin Pašić, T. 19436-19437.

¹⁴⁵⁷ BT-82, T. 13970-13972; Charles Kirudja, T. 14451-14452. *Vidi* takođe DP P1666, zabilješka UNPROFOR-a o 5.000 Muslimana iz Bosanskog Novog, 9. juni 1992.

¹⁴⁵⁸ BT-82, T. 13970.

¹⁴⁵⁹ BT-82, T. 13972. *Vidi* takođe DP P1684, "Izvjestaj UNPROFOR-a", 8. oktobar 1992.; Charles Kirudja, T. 14452, 14454; DP P1666, zabilješka UNPROFOR-a o 5.000 Muslimana iz Bosanskog Novog, 9. juni 1992.; BT-84, T. 14129.

¹⁴⁶⁰ BT-82, T. 13972; BT-50, T. 14339 (poluzatvorena sjednica).

¹⁴⁶¹ BT-82, T. 13976; BT-50, T. 14339 (poluzatvorena sjednica).

¹⁴⁶² BT-82, T. 13973; Charles Kirudja, T. 14452, 14454. *Vidi* takođe DP P1666, zabilješka UNPROFOR-a o 5.000 Muslimana iz Bosanskog Novog, 9. juni 1992.; BT-50, T. 14343 (poluzatvorena sjednica).

¹⁴⁶³ BT-82, T. 13973-13975; BT-50, T. 14 343 (poluzatvorena sjednica).

¹⁴⁶⁴ Charles Kirudja, T. 14420.

¹⁴⁶⁵ BT-81, T. 13810-13816 (poluzatvorena sjednica); BT-87, DP P1643, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00942603.

¹⁴⁶⁶ BT-81, T. 13810-13814 (poluzatvorena sjednica).

¹⁴⁶⁷ BT-81, T. 13846-13848 (poluzatvorena sjednica); BT-87, DP P1643, izjava u skladu s pravilom 92bis, 00942599; Charles Kirudja, T. 14519-14521.

razumne sumnje uvjerilo da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati otišli pod pritiskom,¹⁴⁶⁸ dakle ne svojom voljom,¹⁴⁶⁹ iako je to urađeno uz saradnju ili na insistiranje predstavnika bosanskih Muslimana.

570. U opštini Bosanski Petrovac bosanski Muslimani su masovno napustili područje opštine 13. septembra 1992., kad je, između ostalog, kolona od sedam autobusa u pratnji patrole specijalne policije krenula iz sela Bišćani u pravcu Travnika.¹⁴⁷⁰ Prije tog konvoja, manji konvoj od dva autobusa krenuo je za Travnik preko planine Vlašić.¹⁴⁷¹ U roku od tri dana više od 900 muškaraca, žena i djece bosanskih Muslimana krenulo je s područja Petrovca u pravcu Bihaća i Travnika.¹⁴⁷² Otprilike 2.500 muškaraca, žena i djece bosanskih Muslimana prevezeno je u Travnik 24. septembra 1992., pošto je vojna policija javno saopštila da će svi bosanski Muslimani biti tamo prevezeni.¹⁴⁷³

3. Odgovornost optuženog

571. Pretresno vijeće je već odbacilo udruženi zločinački poduhvat, planiranje i krivičnu odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta kao moguće vidove odgovornosti koji opisuju individualnu krivičnu odgovornost optuženog.¹⁴⁷⁴

572. Pretresno vijeće se se poziva na svoj raniji zaključak da se odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom¹⁴⁷⁵ i da su odluke Kriznog štaba ARK-a od 28. i 29. maja 1992., u kojima se zagovara premještanje nesrpskog stanovništva, provele opštinske vlasti i policija.¹⁴⁷⁶

573. Pretresno vijeće nije se uvjerilo da je optuženi naredio izvršenje krivičnih djela deportacije i prisilnog premještanja. Odluke Kriznog štaba ARK od 28. i 29. maja formulisane su tako da potiču na akciju, ali naizgled ne naređuju.¹⁴⁷⁷ Javne izjave optuženog nedovoljno su konkretne da bi predstavljale naređenja na osnovu kojih treba da se izvrše deportacija i prisilno premještanje.

¹⁴⁶⁸ BT-84, T. 14167.

¹⁴⁶⁹ Charles Kirudja, T. 144432, 14435-14436, 14440.

¹⁴⁷⁰ Ahmet Hidić, T. 16276-16278. *Vidi* takođe DP P1848, emisije emitovane na Radiju Bosanski Petrovac koje su se odnosile na iseljavanje Muslimana iz Bosanskog Petrovca, 13. septembar 1992. Konvoj je zapravo vraćen, pošto mu nije dozvoljeno da prođe kroz Karinovac. Ljudi su se zatim vratili u Bosanski Petrovac: DP P1849, "Informacija" o pratnji i obezbjeđenju konvoja pripadnika muslimanske nacionalnosti 13. septembra 1992.; Jovo Radojko, T. 20200-20202.

¹⁴⁷¹ Ahmet Hidić, T. 16277-16278.

¹⁴⁷² *Ibid.*

¹⁴⁷³ Jovo Radojko, T. 20203-20209. Ahmet Hidić, T. 16271-16283 svjedočio je o tome da su morali hodati najmanje 20 km do Travnika.

¹⁴⁷⁴ *Vidi* VIII., "Uloga optuženog i njegova odgovornost općenito", *supra*.

¹⁴⁷⁵ *Ibid.*

¹⁴⁷⁶ Ex. P211, "Zaključci" Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina, 28. maj 1992., koje je potpisao predsjednik Radoslav Brđanin; Ex. P227, *Službeni glasnik Autonomne Regije Krajina*, "Zaključci" Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina", 29. maj 1992., sa pečatom sa potpisom predsjednika Kriznog štaba Radoslava Brđanina. *Vidi* VI.D. *supra*.

¹⁴⁷⁷ *Ibid.* Ex. P277, "Zaključci" Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina, 20. maj 1992: "Nema nikakvih razloga za iseljavanje stanovništva ma koje nacionalnosti sa područja Autonomne Regije Krajina."

574. Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da su odluke Kriznog štaba od 28. i 29. maja 1992. navele opštinske vlasti i policiju, koji su ih proveli, da izvrše krivična djela deportacije i prisilnog premještanja nakon datuma njihovog izdavanja. Iako su te dvije odluke, uz određenu dozu podmuklosti, formulisane tako kao da se radi o dobrovoljnom pristanku, opštinske vlasti i policija mogle su ih protumačiti isključivo kao neposredno podsticanje na deportaciju i prisilno premještanje stanovnika nesrpske nacionalnosti sa teritorije ARK-a. To je jedini razuman zaključak koji se može izvesti ako se izrazi korišteni u tim odlukama posmatraju u svjetlu nedvosmislenih javnih izjava koje je optuženi u više navrata dao od početka aprila 1992. nadalje, u kojima je pozivao osobe nesrpske nacionalnosti da napuste Bosansku krajinu i izjavljivao da će samo malom broju pripadnika nesrpske nacionalnosti biti dozvoljeno da ostane.¹⁴⁷⁸

575. Nadalje, optuženikovo prihvatanje Strateškog plana, čiji su integralni dio krivična djela deportacije i prisilnog premještanja i čije je provođenje on koordinisao u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK-a, kao i njegova svijest o tome da se plan može provesti samo pomoću sile i straha, dokazuju da je njegova namjera bila da podstakne činjenje krivičnih djela deportacije i prisilnog premještanja.¹⁴⁷⁹

576. Pretresno vijeće se uvjerilo u to da je, izuzev neuspjelog pokušaja raseljavanja bosanskih Muslimana iz Gornjih Agića, Donjih Agića i Crne Rijeke u Bosanski Novi 24. maja 1992., do deportacije stanovnika iz ARK-a u Karlovac i prisilna premještanja tih stanovnika u Travnik kako je ranije opisano, došlo poslije datuma izdavanja odluka Kriznog štaba ARK-a.¹⁴⁸⁰

577. Pretresno vijeće smatra da je optuženi podsticao ta prisilna premještanja i deportacije stanovnika.

578. Osim toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao izvršenje tih krivičnih djela. Prije svega, Pretresno vijeće se uvjerilo da su pripadnici nesrpske nacionalnosti njegove izazivačke i diskriminatorne izjave, koje je optuženi u više navrata iznosio u javnosti dok je bio na nekoliko rukovodećih položaja, mogli shvatiti i jesu shvatili samo kao neposrednu prijetnju da napuste područja pod okupacijom bosanskih Srba.¹⁴⁸¹ Izazivajući kod pripadnika nesrpske nacionalnosti želju za odlaskom, te izjave su značajno olakšale deportacije i prisilno premještanje tog stanovništva koje su kasnije izvršile opštinske vlasti, policija i vojska.

¹⁴⁷⁸ *Vidi VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog", supra.*

¹⁴⁷⁹ *Vidi VIII.C.1., "Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog", supra.*

¹⁴⁸⁰ *Vidi par. 557-570 supra.*

¹⁴⁸¹ *Vidi VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog", supra.*

579. Potom, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao krivična djela koja su raseljavanju osoba nesrpske nacionalnosti dala prisilan i trajni karakter. Pretresno vijeće je već zaključilo da je optuženi, putem ranije pomenutih odluka Kriznog štaba ARK-a o razoružanju, pomagao i podržavao počinjenje krivičnih djela hotimičnog lišavanja života, mučenja i razaranja domova i vjerskih objekata.¹⁴⁸²

580. Konačno, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao krivično djelo prisilnog premještanja osoba nesrpske nacionalnosti osnivanjem Agencije za preseljenje ljudi i razmjenu dobara u Banjoj Luci na osnovu odluke Kriznog štaba ARK-a od 12. juna 1992.¹⁴⁸³ Ta agencija je, između ostalog, organizovala putovanja autobusom u Travnik i u vezi s njom je već utvrđeno da ona predstavlja sastavni dio plana etničkog čišćenja tog područja.¹⁴⁸⁴

581. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su i ostale odluke Kriznog štaba ARK-a podsticale ili pomagale i podržavale počinjenje kviričnih djela koja se optuženom stavljaju na teret u tačkama 8 i 9 Optužnice.

582. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio svjestan toga da njegove izjave izrečene u javnosti i odluke Kriznog štaba ARK-a o razoružanju i osnivanju Agencije značajno pomažu u izvršenju deportacije i prisilnog premještanja predstavnika nesrpske nacionalnosti. Krivična djela deportacije i prisilnog premještanja sastavni su dio Strateškog plana, koji je optuženi u potpunosti prihvatio znajući da se on može provesti samo pomoću sile i straha, a njegovo provođenje koordinisao je u svojstvu predsjednika Kriznog štaba ARK.¹⁴⁸⁵ Osim toga, bio je upoznat s namjerom opštinskih vlasti, policije i vojske da se nesrpsko stanovništvo deportuje i prisilno premjesti.

583. Pretresno vijeće stoga smatra da je optuženi takođe pomagao i podržavao krivična djela prisilnog premještanja i deportacije.

¹⁴⁸² Vidi IX.A., "Istrebljenje i hotimično lišavanje života" i B., "Mučenje", *supra*.

¹⁴⁸³ Ex. P241, "Odluka" Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina", 12. juni 1992. Vidi takođe Ex. P227, "Zaključci" Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina, 26. maj 1992. Vidi takođe VI.D. *supra*.

¹⁴⁸⁴ Vidi par. 552 *supra*. Vidi takođe VI.D., "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana", *supra*.

¹⁴⁸⁵ Vidi VI.D., "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana", *supra*.

D. Razaranje

1. Pravo

(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom

584. Tužilaštvo u tački 10 Optužnice tereti optuženog za krivično djelo protivpravnog i bezobzirnog razaranja i oduzimanja imovine velikih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom.¹⁴⁸⁶ Uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera, koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno, predstavlja tešku povredu prema članu 2 (d) Statuta. U ovom članu spojena su dva djela: (i) uništavanje imovine i (ii) oduzimanje imovine.¹⁴⁸⁷

585. Član 2 (d) zasniva se na članu 147 Ženevske konvencije IV, koji kao tešku povredu sankcioniše uništavanje i oduzimanje imovine zaštićene Konvencijom koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je u velikim razmjerima, protivpravno i bezobzirno.¹⁴⁸⁸

586. Prema članu 2 (d) zaštićene su dvije vrste imovine:

1. nepokretna ili pokretna imovina na okupiranoj teritoriji, koja pojedinačno ili skupno pripada privatnim licima, državi, drugim javnim ustanovama ili društvenim ili zadružnim organizacijama (osim ako takvo uništavanje nije apsolutno nužno zbog vojnih operacija);¹⁴⁸⁹
2. imovina koja uživa opštu zaštitu u skladu sa Ženevskim konvencijama iz 1949. bez obzira na mjesto gdje se nalazi.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸⁶ Optužnica, par. 61-64.

¹⁴⁸⁷ Iako ovaj Međunarodni sud nije nikad razmatrao oduzimanje imovine u skladu sa članom 2 (d), "protivpravno prisvajanje imovine u oružanim sukobima" pominje se i sankcioniše u Prvostepenoj presudi u predmetu *Naletilić* kao (i) pljačkanje (ii) pljačka i (iii) otimačina. Vidi Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 612, fusnota 1499. U Komentaru Ženevskih konvencija pojam oduzimanja nije definisan, Vidi str. 601.

¹⁴⁸⁸ *Vidi*, npr., član 50 Ženevske konvencije I; član 51 Ženevske konvencije II i član 130 Ženevske konvencije III.

¹⁴⁸⁹ U članu 53 Ženevske konvencije IV objašnjava se zaštita imovine na okupiranoj teritoriji: "Okupacijskoj je sili zabranjeno uništavati pokretnu i nepokretnu imovinu koja, pojedinačno ili kolektivno, pripada pojedincima, državi ili javnim tijelima, društvenim organizacijama ili zadrugama, osim ako takvo uništavanje postane apsolutno potrebno radi vojnih operacija." *Vidi* Komentar Ženevskih konvencija IV, str. 601.

¹⁴⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 575. Nekoliko odredaba Ženevskih konvencija tačno navodi određene tipove imovine koja uživa opštu zaštitu. Na primjer, član 18 (zaštita civilnih bolnica), članovi 21 i 22 (zaštita kopnenih, morskih i vazdušnih sanitetskih konvoja) Ženevske konvencije IV; članovi 38-39 (zaštita brodova i vazduhoplova za sanitetski prijevoz) Ženevske konvencije II, A; članovi 19-23 (zaštita sanitetskih jedinica i ustanova), članovi 33-34 (zaštita zgrada i materijala sanitetskih jedinica ili društava za pružanje pomoći), članovi 35-37 (zaštita sanitetskih transporta) Ženevske konvencije I.

587. Uništavanje i oduzimanje imovine mora biti širokih razmjera.¹⁴⁹¹ Međutim, i jedan izolovani incident, kao što je uništavanje civilne bolnice, u izuzetnim okolnostima može biti dovoljan za ovo krivično djelo.¹⁴⁹²

588. Za zabranu uništavanja imovine na okupiranoj teritoriji vrijedi važno ograničenje. Ona se ne primjenjuje u slučajevima “kada su takva razaranja apsolutno nužna zbog vojnih operacija”.¹⁴⁹³

589. *Mens rea* tražena za uništavanje imovine jeste da je počinitelj djelovao s namjerom da uništi zaštićenu imovinu ili iz bezobzirnog zanemarivanja mogućnosti da će ona biti uništena.¹⁴⁹⁴

590. *Mens rea* potrebna za oduzimanje imovine jeste da je počinitelj djelovao s namjerom, znanjem i htjenjem u pogledu zabranjene posljedice.¹⁴⁹⁵

(b) Bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom

591. Tužilac u tački 11 tereti optuženog za krivično djelo bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja, ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom.¹⁴⁹⁶ Bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom predstavljaju kršenje zakona i običaja ratovanja prema članu 3(b) Statuta.¹⁴⁹⁷ Član 3 (b) Statuta se zasniva na članu 23 (g) Haškog pravilnika koji zabranjuje nepotrebno uništavanje ili zapljenu imovine neprijatelja, osim kad to “imperativno ne nalažu vojne potrebe”.¹⁴⁹⁸

592. Članom 3 (b) Statuta, koji ima široku primjenu, zaštićena je sva imovina koja se nalazi na teritoriji zahvaćenoj ratom, uključujući i onu koja se nalazi na neprijateljskoj teritoriji.¹⁴⁹⁹ Međutim, zaštita koju pruža član 3 (b) Statuta ograničena je u izuzetnim okolnostima vojnom nuždom.

¹⁴⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 576. U prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* je taj uslov ograničen na imovinu na okupiranoj teritoriji, dok u prvostepenoj presudi u predmetu *Naletilić* uključuje svu imovinu bez obzira na mjesto na kojem se nalazi (Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 341 (ii)). Prema Komentaru Ženevske konvencije IV, da bi predstavljalo tešku povredu, uništavanje i oduzimanje imovine mora biti širokih razmjera: “izolovani incident ne bi bio dovoljan”. Uz ovu tvrdnju, Komentar dodaje u fusnoti: “Na osnovu striktnog tumačenja ove odredbe moglo bi se zaključiti da bombardovanje jedne civilne bolnice ne bi predstavljalo tešku povredu, ali ako se radi o namjernom činu, to bi bio neprihvatljiv zaključak.” Vidi Komentar Ženevske konvencije IV, str. 601.

¹⁴⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 576. Vidi takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 157.

¹⁴⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 157; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 575, 577 (iii). Vidi član 53 Ženevske konvencije IV.

¹⁴⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 577 (iv); Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 341 (iii).

¹⁴⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 612, fusnota 1498.

¹⁴⁹⁶ Optužnica, par. 61-64.

¹⁴⁹⁷ Član 6 (b) Londonske povelje navodi ratne zločine koji spadaju u nadležnost Međunarodnog vojnog suda, a uključuju “bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom”.

¹⁴⁹⁸ Član 23(g) Haškog pravilnika nalazi se u Dijelu II pod naslovom “O neprijateljstvima”.

¹⁴⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 347; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 580. Širem djelokrugu doprinosi činjenica da se član 3, za razliku od člana 2 Statuta, primjenjuje na međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe. Vidi takođe Komentar člana 53 Ženevske konvencije IV.

Uništavanje ili pustošenje imovine na teritoriji na kojoj se vodi rat zabranjeno je osim u slučaju postojanja vojne potrebe.¹⁵⁰⁰

593. U vezi s *mens rea* potrebnom za razaranje ili pustošenje imovine u skladu s članom 3 (b), praksa ovog Međunarodnog suda je dosljedna. Razaranje ili pustošenje mora biti počinjeno s namjerom, znanjem i htijenjem u pogledu zabranjene posljedice ili iz bezobzirnog zanemarivanja mogućnosti da će ona biti uništena.¹⁵⁰¹

(c) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji

594. Zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama, školstvu, umjetnosti i nauci, historijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja prema članu 3 (d) Statuta.¹⁵⁰² Tužilac tereti optuženog za krivično djelo uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji u tački 12.¹⁵⁰³ Pretresno vijeće će, stoga, razmotriti samo taj aspekt krivičnog djela.

595. Ustanove namijenjene religiji zaštićene su Statutom i međunarodnim običajnim pravom. Članovi 27 i 56 Haškog pravilnika predviđaju zaštitu u oružanom sukobu, između ostalog, zgrada ili ustanova namijenjenih religiji.¹⁵⁰⁴ O zaštiti govore i Dopunski protokol I i II Ženevskim konvencijama, prvi u članu 53, a drugi u članu 16.¹⁵⁰⁵

596. Krivično djelo uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji u određenoj mjeri preklapa se sa krivičnim djelom protivpravnih napada na civilne objekte, osim što je objekt krivičnog djela uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji određeniji.¹⁵⁰⁶ Pretpostavka je da ustanove namijenjene religiji imaju civilni karakter i stoga uživaju zaštitu koja im pripada prema članu 52 Dopunskog protokola I.¹⁵⁰⁷ U skladu sa članom 52 Dopunskog

¹⁵⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 183; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 346; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 579.

¹⁵⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, fusnota 1440; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 346; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 183.

¹⁵⁰² Član 3 (d) uvodi u Statut istu zabranu koja postoji u članu 56 Haškog pravilnika i koja glasi: "S dobrima općina te ustanova namijenjenih bogoslužju, dobrotvornim svrhama i prosvjeti, umjetnosti i znanosti, čak i kad su državna, postupaće se kao s privatnim vlasništvom. Svaka zapljena, razaranje ili namjerno oštećivanje sličnih ustanova, povijesnih spomenika, umjetničkih i znanstvenih djela zabranjeno je i mora biti predmetom sudskog gonjenja". Član 56 Haškog pravilnika primjenjuje se isključivo u slučajevima okupacije.

¹⁵⁰³ Optužnica, par. 61-64.

¹⁵⁰⁴ Mnogi međunarodni dokumenti propisuju zaštitu kulturnih dobara, uključujući ustanove namijenjene religiji, između ostalog: član 1 Roerichovog pakta od 15. aprila 1935.; članovi 8 (2)(b)(ix) i 8 (2)(e)(iv) Statuta Međunarodnog krivičnog suda; Konvencija za zaštitu kulturnih dobara; član 16 Dopunskog protokola II; član 5 Haške konvencije IX.

¹⁵⁰⁵ Mjestima bogoslužnja zaštićenim Dopunskim protokolom I smatraju se samo ona koja "čine kulturnu ili duhovnu "baštinu". Mjesta bogoslužnja koja nisu zaštićena članom 53 uživaju opštu zaštitu prema članu 52 (3) Dopunskog protokola I.

¹⁵⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 361.

¹⁵⁰⁷ U Presudi o kazni u predmetu *Jokić* stoji da se zabrana neposrednih napada na tu vrstu imovine nadovezuje na zabranu napadanja civilnih objekata, par. 50. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* iznesen je stav da određene

protokola I, ustanove namijenjene religiji kao opšti civilni objekti ne smiju biti predmet napada.¹⁵⁰⁸ One mogu biti napadnute samo kada postanu vojni cilj. Vojni ciljevi su ograničeni na one objekte koji po svojoj prirodi, smještaju, namjeri ili upotrebi djelotvorno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija donosi u datim okolnostima očitu vojnu prednost.¹⁵⁰⁹

597. Nadalje, izuzetne okolnosti u vezi sa zaštitom ustanova namijenjenih religiji navedene su u članu 27 Haškog pravilnika:

[m]oraju biti poduzete sve potrebne mjere da se poštede, koliko je god to moguće, zdanja namijenjena bogoslužju, umjetnosti, znanosti i dobrotvornim svrhama, istorijski spomenici, bolnice i mjesta gdje su okupljeni bolesnici i ranjenici, *pod uslovom da nisu istodobno upotrijebljeni u vojne svrhe.*¹⁵¹⁰

598. Ovaj Međunarodni sud dosljedno potvrđuje postojanje iznimke “vojne svrhe” u obavezi zaštite ustanova namijenjenih religiji.¹⁵¹¹ Pretresno vijeće se slaže s tim da zaštita koju daje član 3 (d) prestaje ako se imovina koristi u vojne svrhe.

599. U vezi s *mens rea* potrebnom za uništavanje ili pustošenje imovine prema članu 3 (d), praksa ovog Međunarodnog suda je dosljedna utoliko što navodi da *mens rea* koja se traži jeste postojanje umišljaja (*dolus directus*).¹⁵¹² Pretresno vijeće smatra da, pošto vjerske ustanove uživaju barem minimum zaštite propisan za civilne objekte, *mens rea* potrebna za ovo krivično djelo treba da bude istovjetna onoj koja je potrebna za razaranje ili pustošenje imovine iz člana 3 (b).¹⁵¹³ Stoga je mišljenje Pretresnog vijeća da uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji treba

odredbe člana 3 Statuta korespondiraju s odredbom u Dopunskom protokolu I o protivpravnom napadu na civilne ciljeve, Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 170. Dakle, član 52 Dopunskog protokola I unesen je u Statut članom 3.

¹⁵⁰⁸ Dopunski protokol I zabranjuje napade na civilne objekte u članu 52 (1) i opisuje civilne objekte kao “sve objekte koji nisu vojni ciljevi u smislu stava 2.” U stavu 3 je navedeno: “U slučaju sumnje, podrazumijeva se da se objekt koji je redovno namijenjen civilnoj upotrebi, kao što je mjesto bogoslužja, kuća, neka druga nastamba ili škola, ne upotrebljava da bi djelotvorno pridonio vojnoj akciji.”

¹⁵⁰⁹ Član 52 (2) Dopunskog protokola I. Definicija vojnog cilja iz člana 52 (2) danas se smatra međunarodnim običajnim pravom (države koje nisu potpisnice Dopunskog protokola I - kao što su Sjedinjene Američke Države, Turska i Indija - potvrdile su običajnu prirodu ove odredbe tokom Diplomatske konferencije održane 1999., na kojoj je prihvaćen Drugi protokol Konvenciji o zaštiti kulturnih dobara iz 1954.).

¹⁵¹⁰ Druge konvencije predviđaju izuzetne okolnosti u primjeni te zaštite: član 5 Haške konvencije IX, koji se odnosi na bombardovanje vojnopomorskih snaga, predviđa: “[S]ve potrebne mjere da se poštede, koliko je god to moguće, zdanja namijenjena bogoslužju, umjetnosti, znanosti i dobrotvornim svrhama, istorijski spomenici, bolnice i mjesta gdje su okupljeni bolesnici i ranjenici, *pod uslovom da nisu istodobno upotrijebljeni u vojne svrhe.*” Član 4 Konvencije za zaštitu kulturnih dobara takođe predviđa da kulturna dobra, uključujući ustanove namijenjene religiji, neće biti meta napada niti korištena u takve svrhe koje bi je u slučaju oružanog sukoba izložile razaranju ili šteti, osim “kad vojna potreba imperativno nalaže takvo odstupanje”. Vidi, npr., član 5 Roerichovog pakta.

¹⁵¹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 362; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 605.

¹⁵¹² Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 361; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 605. Međunarodni dokumenti o zaštiti vjerskih ustanova (kulturna dobra) ne govore o tome. Jedina odredba koja traži “hotimično počinjenje” jeste član 85 (4)(d) Dopunskog protokola I, koji podiže uništavanje “prepoznatljive istorijske spomenike, umjetnička djela ili mjesta bogoslužja” na nivo teške povrede, pa time i na nivo ratnog zločina (član 85, stav 5), ukoliko postoje posebni uslovi.

¹⁵¹³ Vidi IX.D.1.(b), “Bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom”.

da bude izvršeno bilo namjerno, sa znanjem i htijenjem u pogledu zabranjene posljedice, bilo iz bezobzirnog zanemarivanja znatne mogućnosti da će oni biti uništeni ili oštećeni.

2. Činjenice i zaključci

(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera i bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom

600. Pretresno vijeće se uvjerilo da su u periodu na koji se odnosi optužnica snage bosanskih Srba granatirale gradove i sela u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili većinsko stanovništvo, nanijevši znatnu štetu kućama i poslovnim prostorima. Poslije granatiranja, pripadnici snaga bosanskih Srba ulazili su u gradove i sela, pljačkali i palili stanove, kuće i poslovne prostore u vlasništvu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Pretresno vijeće smatra da je svrha tih napada bila izazivanje straha, uništavanje te imovine, gradova, sela i naselja i poticanje pripadnika nesrpske nacionalnosti da trajno napuste svoje kuće, sela i gradove.

601. Prije svega, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je uništavanje i oduzimanje imovine navedeno u optužnici u sljedećim gradovima i selima dokazano van razumne sumnje, budući da za to nema dovoljno dokaza: Ramići; Humići; Vrhpolje; Trnova; Sasina; Komušina; Rajševa; Kamenica i grad Šipovo.¹⁵¹⁴

602. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su snage bosanskih Srba u doljenavedenim opštinama u velikoj mjeri uništili i oduzeli imovinu pripadnika nesrpske nacionalnosti koja se nalazila u selima i gradovima u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili u većini.

(i) Banja Luka

603. Pretresno vijeće se uvjerilo da su sredinom 1992. izvršeni napadi na privatne kuće i poslovne prostore u vlasništvu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Banjoj Luci.¹⁵¹⁵ Eksplozije su bile učestale i do njih je dolazilo uglavnom noću.¹⁵¹⁶ Napadi na kuće izvođeni su ručnim bombama, raketnim bacačima i tromblonskim minama.¹⁵¹⁷ Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da su, iako su kuće i poslovni prostori koji su bili meta napada uglavnom pripadali nesrpskom stanovništvu,¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁴ Tužilaštvo je u svom završnom podnesku povuklo optužbe za uništavanje i oduzimanje imovine u vezi sa selima Kotorište, Čepak, Šipure, Donja i Gornja Ravska i Barići.

¹⁵¹⁵ BT-104, T. 18492; BT-11, T. 3865 (zatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1482; BT-13, T. 4706 (zatvorena sjednica).

¹⁵¹⁶ BT-104, T. 18492; Muharem Krzić, T. 1481, 1757; BT-13, T. 4676, 4706 (zatvorena sjednica); Ibrahim Fazlagić, T. 4319.

¹⁵¹⁷ Muharem Krzić, T. 1483.

¹⁵¹⁸ Ibrahim Fazlagić, T. 4318-4319; BT-13, T. 4676 (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4484; Muharem Krzić, T. 1482; BT-12, T. 4224; BT-11, T. 3865 (zatvorena sjednica).

povremeno napadane i radnje u vlasništvu bosanskih Srba.¹⁵¹⁹ Čini se da su ti napadi bili posljedica sukoba različitih struja među bosanskim Srbima ili kriminalnim grupama.¹⁵²⁰

604. Na osnovu dokaza koji su mu predočeni, Pretresno vijeće se uvjerilo da policija nije provela istragu o bombaškim napadima na privatne kuće i poslovne prostore.¹⁵²¹ Tim slučajevima nije posvećena odgovarajuća pažnja.¹⁵²² Neki dokazi ukazuju na to da su izvršiocima uništavanja bili kriminalci u službi SDS-a.¹⁵²³

605. Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da je, u periodu na koji se odnosi optužnica, u Banjoj Luci bilo mnogo slučajeva u kojima su nesrbi bili prisiljeni da prepisu svoju imovinu¹⁵²⁴ ili je zamijene za imovinu u Hrvatskoj.¹⁵²⁵ Vlasti u Banjoj Luci osnovale su agenciju koja će raditi upravo na takvim zamjenama.¹⁵²⁶ SDS je izdao javno saopštenje da će radnje i poslovni prostori nesrba biti prenešene u posjed pripadnika vojske bosanskih Srba povratnika s fronta kao nagrada.¹⁵²⁷ Porodice bosanskih Srba uselile su se u stanove pripadnika nesrpske nacionalnosti koji su napustili Banju Luku.¹⁵²⁸ Neki su podnijeli molbu za zamjenu svojih stanova za stanove u Zagrebu ili Rijeci.¹⁵²⁹ Zabilježen je slučaj jedne osobe nesrpske nacionalnosti koja je morala prodati svoju kuću za samo 100 njemačkih maraka.¹⁵³⁰

606. Zamjena imovine za običnu potvrdu bila je uobičajena pojava. Jednom prilikom je jedan čovjek predao svoj Mercedes policiji u zamjenu za potvrdu. Među muškarcima koji su došli da mu zaplijene auto bio je i jedan pripadnik 4. lake pješadijske brigade.¹⁵³¹ Čovjeku su rekli da im je vozilo potrebno za novog direktora "Blika", preduzeća za maloprodaju koje je proizvodilo uniforme za VRS.¹⁵³² Zapljena automobila se mogla izbjeći plaćanjem "zaštitnika iz srpskog naroda".¹⁵³³ Jedna druga osoba nesrpske nacionalnosti dobila je potvrdu da je državni Crveni krst u ime Republike Srpske otuđio svu njegovu imovinu. Potvrdu je potpisao policajac koji je odnio stvari.¹⁵³⁴

¹⁵¹⁹ Muharem Krzić, T. 1482; BT-107, T. 25044-25045 (zatvorena sjednica).

¹⁵²⁰ Muharem Krzić, T. 1482.

¹⁵²¹ BT-11, T. 3866-3867 (zatvorena sjednica); BT-7, T. 3077 (zatvorena sjednica); BT-107, T. 25074-25075 (zatvorena sjednica).

¹⁵²² BT-104, T. 18493.

¹⁵²³ BT-11, T. 3867-3868 (zatvorena sjednica).

¹⁵²⁴ BT-20, T. 5255 (zatvorena sjednica).

¹⁵²⁵ Muharem Krzić, T. 1484-1485.

¹⁵²⁶ Muharem Krzić, T. 1484-1485.

¹⁵²⁷ Muharem Krzić, T. 1483; BT-22, T. 4436.

¹⁵²⁸ BT-20, T. 5241 (zatvorena sjednica); DP P763 (pod pečatom).

¹⁵²⁹ BT-9, T. 3445 (zatvorena sjednica).

¹⁵³⁰ BT-13, T. 4707-08 (zatvorena sjednica).

¹⁵³¹ BT-22, T. 4428-32.

¹⁵³² BT-22, T. 4420-4426.

¹⁵³³ Muharem Krzić, T. 1484.

¹⁵³⁴ BT-11, T. 3984-3985, 4047-4050, 4151 (zatvorena sjednica).

607. Ljudi nisu smjeli izaći iz Banje Luke sa više od tri stotine njemačkih maraka.¹⁵³⁵ Osim toga, opomenuti su da sa sobom ne odnose svoje stvari.¹⁵³⁶ Međutim, pri odlasku iz Banje Luke, nesrbi su pokušavali da sakriju dragocjenosti, na primjer, u kapute ili kutijice za kozmetiku.¹⁵³⁷ Na kontrolnim punktovima uvedena su ograničenja u sklopu kojih su ljude svlačili da bi ih pretresli.¹⁵³⁸

(ii) Bosanska Krupa

608. Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba 22. aprila 1992. granatirale Bosanku Krupu. Spaljene su i uništene kuće u kojima su uglavnom živjeli bosanski Muslimani.¹⁵³⁹ Krajem maja 1992. muškarci u vojničkim uniformama sa oznakama bijelog orla opljačkali su nekoliko kuća u selu Arapuša.¹⁵⁴⁰

(iii) Bosanski Novi

609. Pretresno vijeće se uvjerilo da su naoružani muškarci u junu 1992. zapalili dijelove grada Bosanski Novi u kojima su uglavnom živjeli bosanski Muslimani.¹⁵⁴¹ U tome nisu učestvovala jedinice redovne vojske.¹⁵⁴²

610. Sela Blagaj Japra i Blagaj Rijeka granatirana su u maju 1992. Poslije granatiranja u sela su ušli vojni tenkovi sa zastavama sa oznakom Srpske Republike BiH.¹⁵⁴³ Pripadnici vojske bosanskih Srba oduzeli su dragocjenosti i novac od mještana Blagaj Rijeke i Blagaj Japre.¹⁵⁴⁴ Kuće u selu Blagaj Rijeka zapaljene su.¹⁵⁴⁵

611. Vojska bosanskih Srba granatirala je i selo Suhača. Poslije granatiranja pripadnici vojske bosanskih Srba ušli su u selo i opljačkali kuće.¹⁵⁴⁶ Dana 11. maja 1992. snage bosanskih Srba

¹⁵³⁵ Amir Džonlić, T. 2402; BT-9, T. 3435-3436 (zatvorena sjednica); *Vidi*, npr., DP P226, depeša Centra službe javne bezbjednosti Banja Luka o Odluci Ratnog predsjedništva ARK-a od 3. juna 1992. koja nalaže da fizička lica koja napuštaju ARK mogu iznijeti najviše 300 njemačkih maraka ili druge valute u toj vrijednosti.

¹⁵³⁶ BT-7, T. 2989 (zatvorena sjednica).

¹⁵³⁷ Amir Džonlić, T. 2402; BT-9, T. 3435-3436 (zatvorena sjednica).

¹⁵³⁸ BT-7, T. 2989 (zatvorena sjednica).

¹⁵³⁹ BT-56, T. 17496 (poluzatvorena sjednica); Jadranko Šaran, T. 17289.

¹⁵⁴⁰ BT-55, T. 17548.

¹⁵⁴¹ BT-81, T. 13784-13785, 13788 (poluzatvorena sjednica).

¹⁵⁴² BT-81, T. 13803.

¹⁵⁴³ BT-49, T. 14223 (zatvorena sjednica); BT-86, DP P1639, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00943011 (pod pečatom).

¹⁵⁴⁴ BT-82, T. 13978; BT-49, T. 14229, 14237 (zatvorena sjednica); BT-50, DP P1641, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00672858 (pod pečatom); BT-87, DP P1643, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00942600 (pod pečatom).

¹⁵⁴⁵ BT-86, DP P1639, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00943012 (pod pečatom).

¹⁵⁴⁶ BT-50, DP P1641, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00672858 (pod pečatom).

granatirale su muslimansko selo Gornji Agići, gađajući kuće civila.¹⁵⁴⁷ U selu Donji Agići snage bosanskih Srba opljačkale su i spalile imovinu bosanskih Muslimana.¹⁵⁴⁸

(iv) Bosanski Petrovac

612. U junu 1992. snage bosanskih Srba uništile su radnje i poslovne prostore bosanskih Muslimana u gradu Bosanskom Petrovcu i okolnom području.¹⁵⁴⁹ Organizovane grupe pljačkale su imovinu bosanskih Muslimana, između ostalog automobile, novac i druge vrijedne stvari.¹⁵⁵⁰ Ponekad kada bi bosanski Muslimani odbili da predaju novac, ubijen bi bio član njihove porodice ili oteto dijete. Opštinski Krizni štab naredio je 26. maja 1992. da se liše slobode lica koja su izvršila ta djela.¹⁵⁵¹

613. Pripadnici nesrpske nacionalnosti morali su predati svoju imovinu tako što bi je zamijenili sa bosanskim Srbima koji su dolazili u Bosanski Petrovac ili su je morali ostaviti Srpskoj Republici BiH.¹⁵⁵² U stvari, prave zamjene bile su rijetke – nesrbi su svoju imovinu predavali, a zauzvrat nisu dobijali ništa.¹⁵⁵³ Međutim, neke porodice koje su otišle u Bihać dobile su u zamjenu imovinu bosanskih Srba.¹⁵⁵⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su dokumenti koji pokazuju prodaju imovine pripadnika nesrpske nacionalnosti pouzdani, pošto dokazi pokazuju da je do takvih prijenosa imovine uvijek dolazilo silom.¹⁵⁵⁵

(v) Čelinac

614. Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba granatirale i zapalile kuće i radnje bosanskih Muslimana u gradu Čelincu.¹⁵⁵⁶ Osim toga, izvršene su provale u kuće bosanskih

¹⁵⁴⁷ BT-83, T. 14042-14043, 14055.

¹⁵⁴⁸ BT-87, DP P1643, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00942599 (pod pečatom).

¹⁵⁴⁹ Ahmet Hidić, T. 16251-16254. *Vidi*, npr., DP P186, "Izvještaj" koji je sastavila Služba za opću upravu, društvene djelatnosti, informisanje i stručne poslove 1997., u kojem je naveden ukupan iznos šteta u Bosanskom Petrovcu tokom rata.

¹⁵⁵⁰ Ahmet Hidić, T. 16251-16254.

¹⁵⁵¹ Jovo Radojko, T. 20111-20112.

¹⁵⁵² Ahmet Hidić, T. 16277-16283; Midho Druzić, T. 16805-16812.; DP P1844, Zaključak Skupštine opštine Petrovac, od 3. avgusta 1992., u kojem se nalaze da će za građane muslimanske nacionalnosti "komisija utvrditi ko može napustiti područje Opštine Petrovac, a uslov za isto biće da svoje nekretnine zamjene ili poklone državi, odnosno Srpskoj opštini Petrovac."

¹⁵⁵³ Ahmet Hidić, T. 16277-16283.

¹⁵⁵⁴ Ahmet Hidić, T. 16347. *Vidi*, npr., DP P1869, Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba od 2. juna 1992., koji kaže: "Odlučeno je da se svim Muslimanima i Hrvatima, koji to žele, omogući iseljavanje sa područja Autonomne Regije Krajina, ali pod uslovom da se i Srbima, nastanjenim van srpskih autonomnih oblasti i regija, takođe dozvoli preseljavanje na teritorije Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Autonomne Regije Krajine. Na ovaj način organizovano bi se izvršila razmjena stanovništva, tačnije njegovo preseljavanje iz jednih u druge krajeve bivše Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine [...]".

¹⁵⁵⁵ DP P1846, Dokument se sastoji od niza ugovora o ustupanju pokretne i nepokretne imovine građana muslimanske nacionalnosti iz Petrovca Skupštini opštine Petrovac; Ahmet Hidić, T. 16277-16283.

¹⁵⁵⁶ Mehmet Talić, T. 24164; BT-90, T. 17072 (zatvorena sjednica); Radosava Džombić, T. 23446, 23449; *Vidi*, npr. DP P1991, Jutarnja hronika Radija Banja Luka od 11. juna 1992. o četiri bombaška napada na privatne radnje u Čelincu. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Čelinac u martu 2004.

Muslimana i iz njih su izneseni aparati i druge vrijedne stvari.¹⁵⁵⁷ Zapisnik sa 17. sjednice Skupštine opštine održane 5. avgusta 1992. ukratko opisuje događanja u Čelincu:

[...] tako da se uništavaju radnje nesrpskog življa, zatim se povećava kriminalitet, gotovo sve vikendice su opljačkane ili uništene. Nažalost, to rade uglavnom lica koja nose uniforme milicije i LPBČ [...]¹⁵⁵⁸

615. Neki mještani su prijavili te događaje policiji i zatražili zaštitu. Policija je odgovorila da ne može ništa učiniti jer nije odgovorna i predložila onima koji prijavljuju ta krivična djela da odu iz mjesta.¹⁵⁵⁹

616. Čim su bosanski Muslimani, mještani Bašića, otišli iz sela u avgustu 1992., bosanski Srbi su im opljačkali imovinu i zapalili kuće. Nisu spaljene jedino kuće u kojima su stanovali bosanski Srbi.¹⁵⁶⁰

(vi) Donji Vakuf

617. Pretresno vijeće se uvjerilo da je vojska bosanskih Srba redovno granatirala sela u opštini Donji Vakuf.¹⁵⁶¹ Vojska bosanskih Srba je granatirala selo Prusac u avgustu 1992.¹⁵⁶²

618. Sredinom 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba provalili su u kuće u mjestu Donji Vakuf i okolnim selima u kojima su stanovali bosanski Muslimani i odnijeli njihovu imovinu i vrijedne stvari.¹⁵⁶³ Pripadnici vojske bosanskih Srba odvozili su plijen kamionima za prijevoz smeća i automobilima.¹⁵⁶⁴ Pretresno vijeće se, nadalje, uvjerilo da su u pljački učestvovali i civili bosanski Srbi¹⁵⁶⁵ i da civilna policija nije učinila ništa kako bi pljačku spriječila.¹⁵⁶⁶

(vii) Ključ

619. Pretresno vijeće se uvjerilo da su pripadnici vojske bosanskih Srba razorili kuće bosanskih Muslimana u gradu Ključu.¹⁵⁶⁷ Kuće su prvo opljačkane, a potom spaljene.¹⁵⁶⁸ Pretresno vijeće je

¹⁵⁵⁷ BT-90, T. 17101-17102 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁵⁸ DP P1999, Zapisnik sa 17. sjednice Skupštine opštine Čelinac održane 5. avgusta 1992., str. 36; *Vidi*, npr., BT-90, T. 17090 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁵⁹ Mehmet Talić, T. 24148.

¹⁵⁶⁰ Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02299907.

¹⁵⁶¹ BT-103, T. 19961 (zatvorena sjednica); Senad Alkić, T. 15066-15067.

¹⁵⁶² Senad Alkić, T. 14997.

¹⁵⁶³ Dževad Doslić, T. 14838; Safet Bibić, DP P1694, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02062050-02062051.

¹⁵⁶⁴ Safet Bibić, DP P1694, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02062051.

¹⁵⁶⁵ Alija Verem, DP P1695, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02061788; Safet Bibić, DP P1694, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02062050; Dževad Doslić, T. 14838, 14855.

¹⁵⁶⁶ Safet Bibić, DP P1694, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02062051.

¹⁵⁶⁷ Asim Egrlić, T. 10702. Za tačan opis događaja u Ključu u maju 1992., *vidi*, npr., DP P1059, Izvještaj Komandi Prvog krajiškog korpusa od 16. februara 1993., koji je potpisao Slobodan Dakić, pomoćnik komandanta za civilne poslove. U njemu stoji: "U vreme izvođenja borbenih dejstava na području MZ: Velagići, Sanica, Humići i Peći počelo je od strane pojedinaca, grupica i grupa, a posle je nastavljeno po završetku borbenih dejstava nezakonito prisvajanje tuđe imovine po muslimanskim selima i zaseocima. Ovo čine vojna lica, milicija i mještani srpske nacionalnosti. Nezakonito prisvajanje tuđe imovine u daljem toku širilo se kao epidemija. I da tako, ovo i ovako biva iako to kroz

takođe zaključilo da je nesrbima koji su istjerani iz svojih kuća i preseljeni dato do znanja da će njihove kuće biti dodijeljene bosanskim Srbima ako se ne vrate do određenog vremena.¹⁵⁶⁹

620. Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba sredinom 1992. u opštini Ključ granatirali mnoga sela u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili u većini, a potom su zapalili i uništili njihove kuće i automobile. Priroda tih napada vidi se iz onoga što su pripadnici vojske bosanskih Srba koji su nosili maskirne uniforme rekli nekim mještanima Prhova: "kuća se pravi godinama, a izgori za minutu".¹⁵⁷⁰ U istom periodu su snage bosanskih Srba napadale, između ostalog, sela Krasulje, Gornju i Donju Sanicu, Crljene¹⁵⁷¹ zaselak Draganovići,¹⁵⁷² Pudin Han,¹⁵⁷³ Velagiće,¹⁵⁷⁴ Biljane s okolnim zaseocima u kojima su živjeli bosanski Muslimani¹⁵⁷⁵ i Prhovo.¹⁵⁷⁶

621. Pretresno vijeće se uvjerilo da su napadi bosanskih Srba na Pudin Han, Prhovo i Crljene bili praćeni pljačkom vrijednih predmeta, između ostalog elektronskih uređaja, vozila, namještaja, novca i nakita.¹⁵⁷⁷ Tokom pljačke počinioci su hotimično nanosili štetu kućama, cijepajući zavjese i lomeći stakla na prozorima.¹⁵⁷⁸ U pljački su učestvovali pripadnici vojske bosanskih Srba, civili bosanski Srbi i policija bosanskih Srba.¹⁵⁷⁹ Pljačke kuća u opštini Ključ nisu "bila izolirana djela. To su bila djela poslušnika koji su opljačkali i uz određenu dobit dijelili čelnicima. [...] Nema kuće u kojoj nisu pokrali, od namještaja, auta".¹⁵⁸⁰ Nisu preduzete nikakve mjere da se pljačka spriječi.¹⁵⁸¹

srpsku istoriju nije bilo svojstveno srpskom narodu. Tako se vrši prisvajanje stoke ili se kupuje besćenje, odnosi se sva druga pokretna imovina."

¹⁵⁶⁸ Asim Egrlić, T. 10702.

¹⁵⁶⁹ Asim Egrlić, T. 10702; *Vidi*, npr., DP P938, Odluka o uslovima i postupku za dodjelu namještaja i drugih neophodnih stvari za domaćinstva iz kontingenta zaplijenjene robe na području opštine Ključ, koju je potpisao predsjednik Ratnog predsjedništva Jovo Banjac.

¹⁵⁷⁰ Potom su vojnici zapalili kuću. BT-77, T.10337-10339.

¹⁵⁷¹ Vinko Kondić, T. 9546-9547; Samir Dedić, T. 10440-10442.

¹⁵⁷² Hasan Salihović, DP P550, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109328.

¹⁵⁷³ Pudin Han je napadnut krajem maja 1992.: Ajiz Bečić, DP P549, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109336; Hasan Salihović, DP P550, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109325; BT-26, T. 9117-1918 (zatvorena sjednica); Nisvet Tičević, T. 10740. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Pudin Han u martu 2004.

¹⁵⁷⁴ Škola u Velagićima je minirana i razorena 2. juna 1992.: Hasan Salihović, DP P550, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 2109329; *Vidi*, npr., BT-26, T. 9121 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁷⁵ Biljani su napadnuti u julu 1992.: Dževad Džaferagić, DP P553, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02061865; Husein Čajić, T. 9022, 9029, 8976-8977; BT-25, T. 9080 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁷⁶ Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00521139-00521142.

¹⁵⁷⁷ Ajiz Bečić, DP P549, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109337-02109338; Bajro Hadžić, DP P552, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00521142; Samir Dedić, T. 10440-10442; BT-26, T. 9186 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁷⁸ Ajiz Bečić, DP P549, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02109338.

¹⁵⁷⁹ Nisvet Tičević, T. 10752-10754; *Vidi*, npr., DP P1046, "Informacija" Stanice za javnu bezbjednost u Ključu o izvršenim krivičnim djelima na području Opštine od izbijanja oružane pobune 27. 05. 1992. godine. U njoj stoji: "U posljednje vrijeme dolazi do masovne pljačke napuštenih kuća lica muslimanskih nacionalnosti koja su se iselila. Operativnim radom došlo se do podataka da su izvršioci uniformisana lica, odnosno vojna lica koja nisu u nadležnosti SJB. Međutim, zbog ratnih prilika, organi ratne bezbjednosti u rijetkim slučajevima razotkrivaju izvršioce i takva djela sankcionišu slanjem istih na prvu liniju fronta. Ovakva djela prijavljuju se Stanici koja jednostavno ne zna postupak oko ovih djela."

¹⁵⁸⁰ Muhamed Filipović, T. 9537.

(viii) Kotor-Varoš

622. Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba granatirale gradove i sela u opštini Kotor-Varoš. Pripadnici snaga bosanskih Srba nakon ulaska u grad pljačkali su i palili kuće. Vojska bosanskih Srba je napala grad Kotor-Varoš i selo Vrbanci u junu 1992.¹⁵⁸² Tokom napada, kuće u Hrvacanima su granatirane ili paljene.¹⁵⁸³ Pripadnici snaga bosanskih Srba opljačkali su namještaj i druge vrijedne stvari iz kuća. Osim toga, odveli su stoku iz okolnih sela.¹⁵⁸⁴ U selu Dabovci pripadnici snaga bosanskih Srba često su pljačkali kuće bosanskih Muslimana.¹⁵⁸⁵

623. Snage bosanskih Srba granatiranjem teškom artiljerijom i vazdušnim napadom razorile su selo Večići.¹⁵⁸⁶ Sredinom 1992. snage bosanskih Srba napale su i zapalile sela Hanifići, Plitska i Kotor.¹⁵⁸⁷

(ix) Prijedor

624. Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba u gradu Prijedoru napadale samo kuće u vlasništvu pripadnika nesrpske nacionalnosti.¹⁵⁸⁸ Stari Grad u Prijedoru, u kojem su živjeli bosanski Muslimani, oštećen je u napadima snaga bosanskih Srba u maju 1992.¹⁵⁸⁹ Mnoge kuće su tokom noći razorene eksplozivom. Dan poslije takve eksplozije sakupljali su se ostaci razrušene kuće.¹⁵⁹⁰ Jedna grupa muškaraca obilježila je za razaranje kuće građana nesrpske nacionalnosti. Jedan član grupe je tvrdio da postupa prema naređenjima Kriznog štaba.¹⁵⁹¹

625. Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da su snage bosanskih Srba sredinom 1992. razorile sela u opštini Prijedor u kojima su živjeli bosanski Muslimani - Bišćane, Kozarušu, Kamićane, Kevljane,

¹⁵⁸¹ Nisvet Tičević, T. 10756; DP P660, Izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH od 4. juna 1992., koji je potpisao general Momir Talić i u kojem stoji: "Komanda korpusa preduzima sve raspoložive mere za sprečavanje raznih oblika kriminalnih radnji, a posebno pljačke materijalnih dobara."

¹⁵⁸² BT-75, DP P2045, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00371786 (pod pečatom); Fikret Đikić, DP P2042, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00338683. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici stranaka obišli su Kotor-Varoš u martu 2004.

¹⁵⁸³ Elvedin Pašić, T. 19406-19407; *Vidi*, npr., Fikret Đikić, DP P2042, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00338684.

¹⁵⁸⁴ Elvedin Pašić, T. 19406-19407.

¹⁵⁸⁵ BT-75, DP P2045, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00371787 (pod pečatom); *Vidi*, npr., DP P2320.11-12 Fotografija kuća u selu Dabovci.

¹⁵⁸⁶ Elvedin Pašić, T. 19411-19414, 19420; Fikret Đikić, DP P2042, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00338685; *Vidi*, npr., DP P2431, Video-traka na kojoj je prikazano razaranje u selu Večići.

¹⁵⁸⁷ Idriz Alekić, DP P1895, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02119431; BT-69, T. 17700 (zatvorena svedjica); *Vidi*, npr. Fikret Đikić, DP P2042, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00338685.

¹⁵⁸⁸ BT-1, T. 13699.

¹⁵⁸⁹ Nusret Sivac, T. 6720, 6692; Idriz Merdžanić, T. 7800-7801. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Stari Grad u Prijedoru u martu 2004.

¹⁵⁹⁰ Nusret Sivac, T. 6624.

¹⁵⁹¹ Nusret Sivac, T. 6693-6694, 6755.

Rakovčane, Čarakovo i Rizvanoviće.¹⁵⁹² Kuće su opljačkane i zapaljene. Pripadnici VRS-a su na kamione tovarili stvari koje su pripadale vlasnicima nesrbima.¹⁵⁹³

626. U nekim selima su mještani prije napada dobijali ultimatum: na primjer, na području Hambarina krajem maja 1992. mještanima je dat ultimatum da se preda određeni pojedinac.¹⁵⁹⁴ Po isteku ultimatum, snage bosanskih Srba su cijeli dan granatirale selo Hambarine u kojem su živjeli bosanski Muslimani.¹⁵⁹⁵ Kuće su gađane nasumično. Tenkovi su prolazili kroz selo i granatirali kuće, zbog čega je bilo civilnih žrtava. Kuće su opljačkane i zapaljene.¹⁵⁹⁶

627. Pretresno vijeće je zaključilo da su snage bosanskih Srba poslije Hambarina napale Kozarac, selo u kojem su živjeli bosanski Muslimani.¹⁵⁹⁷ Napad je uslijedio krajem maja 1992., nakon što je mještanima bosanskim Muslimanima dat ultimatum da predaju oružje. Mještani bosanski Muslimani odlučili su da ne predaju oružje, već da brane svoje selo i porodice.¹⁵⁹⁸ Na položaje bosanskih Srba nije iz Kozarca otvarana ni minobacačka ni artiljerijska vatra.¹⁵⁹⁹ Pretresno vijeće se uvjerilo da su snage bosanskih Srba granatirale kuće u Kozarcu.¹⁶⁰⁰ Granatiranje je trajalo otprilike dva dana.¹⁶⁰¹ Granatirana je i bolnica. Razbijeni su prozori na bolnici, a zgrada je oštećena.¹⁶⁰² Jedan mještatin bosanski Srbin na kuću je postavio tablu: "Srpska kuća, ne diraj."¹⁶⁰³ Kad su tenkovi ušli u grad, vojnici bosanski Srbi provalili su, opljačkali i zapalili kuće mještana nesrba.¹⁶⁰⁴

628. Pretresno vijeće uvjerilo se da je u maju 1992.¹⁶⁰⁵ napadnuto Briševo, gradić u kojem su bosanski Hrvati bili većinsko stanovništvo.¹⁶⁰⁶ Granate su ispaljivane iz obližnjih sela u kojima su živjeli bosanski Srbi. Briševo nije odgovorilo na napad.¹⁶⁰⁷ Brojne kuće su spaljene, a ostale su

¹⁵⁹² BT-32, P1515, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02116403 (pod pečatom); BT-1, T. 13699; BT-38, DP P556, T. 1631(pod pečatom); Nusret Sivac, T. 6611; Elvedin Našić, T. 12689. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su sela Kozaruša, Čarakovo i Kamičani u martu 2004.

¹⁵⁹³ BT-1, T. 4737-4738; Nusret Sivac, T. 6610; Jusuf Arifagić, T. 7078; BT-36, T. 11054-11055 (zatvorena sjednica); BT-106, T. 21090 (zatvorena sjednica); BT-30, T. 5729.

¹⁵⁹⁴ Taj pojedinac je bio komandir na kontrolnom punktu Aziz Ališković: BT-78, DP P562, T. 6856-6858 (pod pečatom).

¹⁵⁹⁵ Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Hambarine u martu 2004.

¹⁵⁹⁶ Muharem Murselović, T. 12589-12590, 2700-2701; Ivo Atlija, T. 5556; BT-33, T. 12667 (zatvorena sjednica); Elvedin Našić, T. 12720; BT-35, DP P563, T. 6808-6810 (pod pečatom); BT-33, T. 4032-4033 (zatvorena sjednica).

¹⁵⁹⁷ Mevludin Sejmenović, T. 4673; Muharem Murselović, T. 2701; Idriz Merdžanić, T. 11795-11799. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Kozarac u martu 2004.

¹⁵⁹⁸ Odbranu je organizovao Sead Ćirkin, aktivno "vojno lice". Grupa muškaraca koje je predvodio Sead Ćirkin nalazila se na položajima na rubu mjesta: Idriz Merdžanić, T. 11795-11799; BT-38, DP P556, T. 1610-1613 (pod pečatom).

¹⁵⁹⁹ BT-38, DP P556, T. 1610 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2621(pod pečatom).

¹⁶⁰⁰ Muharem Murselović, T. 2701.

¹⁶⁰¹ Idriz Merdžanić, T. 7732; BT-38, DP P556, T. 1610-1613 (pod pečatom).

¹⁶⁰² BT-36, T. 10999; Samir Poljak, T. 6332-6334; BT-38, DP P556, T.1610-1611(pod pečatom); BT-29, DP P560, T. 6214-6216 (pod pečatom).

¹⁶⁰³ BT-38, DP P556, T. 1648-1649 (pod pečatom).

¹⁶⁰⁴ Idriz Merdžanić, T. 7741; Jusuf Arifagić, T. 7078.

¹⁶⁰⁵ Ivo Atlija, T. 11931.

¹⁶⁰⁶ Ivo Atlija, T. 11932-11933.

¹⁶⁰⁷ Ivo Atlija, T. 11932-11933.

oštećene u napadu.¹⁶⁰⁸ U napadu su učestvovala 6. krajiška brigada i 5. kozaračka brigada.¹⁶⁰⁹ Pretresno vijeće takođe je zaključilo da su vojnici opljačkali kuće u Briševu.¹⁶¹⁰

629. Pretresno vijeće uvjerilo se da je pljačka sela u kojima su živjeli bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bila organizovana.¹⁶¹¹ U stvari, mještani koji su bili prisiljeni da napuste to područje morali su da prepisu svoju imovinu ARK-u ili Srpskoj Republici BiH.¹⁶¹² Protivpravno oduzimanje nekretnina počelo je poslije napada na Prijedor, Kozarac i Hambarine. Na početku su se izdavale potvrde o nekretninama kako bi se opravdalo oduzimanje imovine. Kasnije se potvrde nisu izdavale. S druge strane, imovina bosanskih Srba nije oduzimana.¹⁶¹³

630. Pretresno vijeće takođe se uvjerilo da su pripadnici vojske bosanskih Srba u opštini Prijedor pretraživali kuće u kojima su stanovali bosanski Muslimani pod izgovorom da traže oružje. Potom su iz kuća odnosili dragocjenosti i hranu. Kuće bosanskih Srba nisu pretraživali.¹⁶¹⁴ Uniformisani pripadnici vojske bosanskih Srba naoružani automatskim puškama došli su u selo Čarkovo i silom oduzeli gorivo, vozila, životinje, novac i druge vrijedne stvari.¹⁶¹⁵ Opljačkane su kuće u Ljubiji i Rakovčanima.¹⁶¹⁶

(x) Prnjavor

631. Pretresno vijeće uvjerilo se da su snage bosanskih Srba početkom 1992. oštetile mnoge privatne radnje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u Prnjavoru.¹⁶¹⁷ Pripadnici snaga bosanskih Srba opljačkali su i zapalili kuće u selu Lišnja, dok su druge granatirali. U Lišnji je razoreno otprilike 100 kuća.¹⁶¹⁸

(xi) Sanski Most

632. Pretresno vijeće uvjerilo se da je u maju 1992. Šesta sanska brigada napala Mahalu, naselje u Sanskom Mostu u kojem su živjeli bosanski Muslimani.¹⁶¹⁹ Poslije granatiranja Sanskog Mosta, pripadnici vojske i policije bosanskih Srba počeli su pljačkati kuće i poslovne prostore bosanskih

¹⁶⁰⁸ Ivo Atlija, T. 11937.

¹⁶⁰⁹ Ivo Atlija, T. 11932-11933.

¹⁶¹⁰ Ivo Atlija, T. 11949; BT-32, T. 5965 (zatvorena sjednica).

¹⁶¹¹ Mevludin, Sejmenović, T. 4862.

¹⁶¹² Emsud Garibović, T. 12510; Ivo Atlija, T. 5655-5656.

¹⁶¹³ Mevludin Sejmenović, T. 4619.

¹⁶¹⁴ Nusret Sivac, T. 6603, 6576.

¹⁶¹⁵ BT-30, T. 5725-5727, 5739.

¹⁶¹⁶ BT-33, T. 3932 (zatvorena sjednica); Nerim Karagić, T. 5277.

¹⁶¹⁷ Jasmin Odošić, T. 15118-19; BT-51, DP P 1784, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00635471 (pod pečatom).

¹⁶¹⁸ BT-91, T. 15895-15896; Rusmir Mujanić, T. 16118; Jasmin Odošić, T. 15132.

¹⁶¹⁹ BT-105, T. 18505; Adil Draganović, T. 4897, 4902. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su tu lokaciju u martu 2004.

Muslimana, a u nekim slučajevima i bosanskih Hrvata.¹⁶²⁰ Ručnim bacačima raketa, zvanim "zolje", oštećene su kuće i poslovni prostori.¹⁶²¹ Šesta sanska brigada odgovorna je za miniranje poslovnih prostora u vlasništvu bosanskih Muslimana u Sanskom Mostu.¹⁶²² Nisu preduzete nikakve mjere da se spriječi ili zaustavi nasilje.¹⁶²³

633. Pripadnici snaga bosanskih Srba granatirali su sela u okolini opštine Sanski Most, između ostalih Hrustovo, Begići i Lukavice.¹⁶²⁴ Dana 31. maja 1992. u selo Begići došli su vojnici koji su opljačkali kuće i zapalili kuće i hambare.¹⁶²⁵

(xii) Šipovo

634. Pretresno vijeće uvjerilo se da su pripadnici snaga bosanskih Srba u opštini Šipovo zapalili kuće u selima u kojima su bosanski Muslimani bili u većini, kao što je Bešnjevo.¹⁶²⁶

(xiii) Teslić

635. U maju 1992. nanesena je šteta poslovnim prostorima bosanskih Muslimana u Tesliću.¹⁶²⁷ Poslije napada na Stenjaka u junu 1992., pripadnici snaga bosanskih Srba su zapalili kuće.¹⁶²⁸ Stanje kriminaliteta u Tesliću za period od juna do septembra 1992. ukratko je opisano na sljedeći način u informaciji javnog tužioca u Tesliću:

[...] Najveći broj kriminalnih djela ostaje neotkriven, dobar dio kriminala se toleriše od strane vlasti iz različitih razloga. Tužilaštvo raspolaže saznanjima da se svakodnevno pljačka tuđa imovina, pale se i ruše kuće i poslovni objekti, vrše razbojničke krađe i ubistva iz niskih pobuda, samovoljno useljenje u društvene stanove i privatne kuće, krađe šuma i vrše različiti oblici samovlašća. Za veći dio ovih djela ne vrši se krivični progon.¹⁶²⁹

¹⁶²⁰ BT-104, T. 18513 (poluzatvorena sjednica); Enis Šabanović, T. 6580; BT-104, T. 18508; Faik Bišćević, T. 7094-7095; Ahmet Zulić, T. 6866; Besim Islamčević, T. 7425-7426.

¹⁶²¹ Besim Islamčević, T. 7425-7426; Enis Šabanović, T. 6580.

¹⁶²² Besim Islamčević, T. 7425-7426.

¹⁶²³ Besim Islamčević, T. 7510.

¹⁶²⁴ BT-15, T. 7248 (zatvorena sjednica); Rajif Begić, T. 6371; BT-23, T. 6413-6414, 6432. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su Hrustovo u martu 2004.

¹⁶²⁵ Rajif Begić, T. 6371.

¹⁶²⁶ BT-105, T. 19112-19114 (poluzatvorena sjednica); DP P2403, "Službena zabilješka" Ratnog odjeljenja Šipovo, od 16. septembra 1992., povodom ubistava, paljevina i eksplozija u avgustu i septembru 1992. u opštini Šipovo; BT-105, T. 19113 (poluzatvorena sjednica).

¹⁶²⁷ BT-65, DP P1963, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01012118 (pod pečatom).

¹⁶²⁸ BT-63, DP P1968, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00963792 (pod pečatom); BT-68, DP P1967, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00943115 (pod pečatom).

¹⁶²⁹ DP P1947, "Informacija o stanju kriminaliteta na području opštine Teslić za period juni-septembar 1992. godine".

(xiv) Zaključci

636. Pretresno vijeće zaključilo je da su, u periodu na koji se odnosi optužnica, pripadnici snaga bosanskih Srba masovno uništavali i oduzimali imovinu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u gorepomenutim opštinama.

637. U vezi sa krivičnim djelom uništavanja i oduzimanja imovine u skladu sa članom 2 (d) Statuta, treba ispuniti jedan od dva alternativna pravna uslova. Uništena ili oduzeta imovina treba da je predmet opšte zaštite u skladu sa Ženevskim konvencijama ili da se nalazi na okupiranoj teritoriji. Dokazi ukazuju na to da je u ovom slučaju uništena ili oduzeta imovina uglavnom obuhvatala kuće, poslovne prostore, vozila, novac i druge vrijedne predmete. Takva imovina ne uživa opštu zaštitu prema Ženevskim konvencijama. Stoga Pretresno vijeće mora utvrditi da li se uništena ili oduzeta imovina nalazila na okupiranoj teritoriji.

638. U skladu sa definicijom iz člana 42 Haškog pravilnika, koja proizlazi iz međunarodnog običajnog prava, “[P]odručje se smatra okupiranim kad je stvarno stavljeno pod vlast neprijateljske vojske. Okupacija se proteže samo na područja gdje je takva vlast uspostavljena i u stanju da se vrši.”¹⁶³⁰ Okupacija se definiše kao prijelazni period poslije prodora na teritoriju i prije sporazuma o prekidu neprijateljstva.¹⁶³¹ Pitanje, stoga, glasi da li su opštine u ARK-u na koje se odnosi Optužnica bile pod okupacijom SRJ u momentu kada je imovina uništena i oduzeta. Kako bi utvrdilo da li je SRJ stvarno uspostavila vlast nad predmetnom teritorijom, Pretresno vijeće je razmatralo smjernice koje daje praksa Međunarodnog suda.¹⁶³² Koristeći te smjernice Pretresno vijeće je zaključilo da dokazi koje je iznijelo Tužilaštvo nisu dovoljni da zadovolje kriterijume o postojanju stvarne vlasti nad teritorijom koji su uslov za utvrđenje činjenice da je postojalo stanje okupacije. Pretresno vijeće se nije

¹⁶³⁰ Član 42 Haškog pravilnika. *Vidi*, npr., Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 215-216; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 338-339.

¹⁶³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 214.

¹⁶³² U okviru člana 42 Haškog pravilnika, Pretresno vijeće u predmetu *Naletilić* je zaključilo da se od slučaja do slučaja mora utvrditi da li okupaciona sila vrši stvarnu vlast nad okupiranim područjima. U skladu s komentarom Ženevske konvencije IV, Pretresno vijeće je izvelo razliku između odredbe člana 42 Haškog pravilnika koji zahtijeva stvarno stanje vlasti (stvarne kontrole) i primjene okupacionog prava na civile zaštićene Ženevskom konvencijom IV prema kojem je potrebno samo da civili budu u rukama okupacione sile. Zbog toga je, utvrđujući primjenjivost okupacionog prava, to Vijeće primijenilo jedan pravni test za osobe, a drugi kad su posrijedi imovina i druge stvari. Mišljenje tog pretresnog vijeća bilo je da su prisilno premještanje i protivpravni rad zabranjeni od trenutka kad civili padnu u ruke okupacione sile, bez obzira na to u kojoj su fazi neprijateljstva i da nema potrebe da se dodatno utvrđuje da li postoji stvarno stanje okupacije u smislu u kojem je definisano u članu 42 Haškog pravilnika. Međutim, u vezi s uništavanjem imovine, to pretresno vijeće je zauzelo stav da je potrebno utvrditi postojanje stvarne vlasti i da se mora primijeniti “test stvarne vlasti” definisan u istoj presudi (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 222). U vezi s utvrđenjem pitanja da li je okupaciona sila stvarno uspostavila svoju vlast, praksa Međunarodnog suda pruža sljedeće smjernice: okupaciona sila mora biti u mogućnosti da organe vlasti okupiranih teritorija, koji su morali biti onemogućeni u javnom funkcionisanju, zamijeni svojim organima vlasti; neprijateljske snage su se predale, poražene su ili su se povukle (u tom pogledu, područja borbi ne mogu se smatrati okupiranom teritorijom, a sporadičan lokalni otpor, čak i uspješan, ne utiče na stvarnost okupacije); okupaciona sila ima dovoljno snaga na terenu ili je u mogućnosti da u razumnom roku pošalje snage tako da se vlast okupacione sile osjeti; na datoj teritoriji uspostavljena je privremena uprava; okupaciona sila je

uvjerilo da su izvedeni dokazi dovoljni da dokažu da je imovina na koju se odnosi optužnica uništena i oduzeta u prijelaznom periodu poslije prodora na teritoriju i prije sporazuma o prestanku neprijateljstava. Dokazi o stepenu vlasti koju su imale bosanske oružane snage nad Bosanskom krajinom nisu, prema mišljenju Pretresnog vijeća, dovoljni da ga navedu na zaključak da je stanje okupacije već bilo uspostavljeno u vrijeme kada je imovina uništena i oduzeta. Pretresno vijeće stoga ne može donijeti zaključak da se uništena i oduzeta imovina nalazila na okupiranoj teritoriji. Zbog toga ovdje ne može biti riječi o kršenju člana 2 (d) Statuta.

639. Za razliku od člana 2 (d) Statuta, član 3(b) Statuta nije ograničen ni uslovom postojanja stanja okupacije niti uslovom opšte zaštićenosti u skladu sa Ženevskim konvencijama. Jedino ograničenje zaštite civilne imovine iz člana 3(b) Statuta jesu izuzetne okolnosti vojne nužde. U većini slučajeva postoji više nego dovoljno dokaza da nije pružan nikakav otpor, a u nekoliko slučajeva za koje postoje dokazi da je otpor pružen Pretresno vijeće zaključuje da dokazi van razumne sumnje ukazuju na to da je otpor bio neznatan i nipošto toliki da bi se njime opravdalo uništavanje koje je uslijedilo. Dakle, dokazi ukazuju na to da uništavanje civilne imovine u naseljima, selima i gradovima u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati živjeli u većini nije bilo opravdano vojnom potrebom i da su snage bosanskih Srba namjerno uništavale imovinu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Pretresno vijeće se takođe van razumne sumnje uvjerilo da je imovina uništena i opustošena namjerno, odnosno sa znanjem i htjenjem zabranjene posljedice ili iz bezobzirnog zanemarivanja mogućnosti da će ona biti uništena. Pretresno vijeće stoga zaključuje da uništavanje imovine u opštinama na koje se odnosi Optužnica jeste kršenje člana 3(b) Statuta.

(b) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji

640. Pretresno vijeće uvjerilo se van razumne sumnje da su snage bosanskih Srba hotimično oštetile muslimanske i rimokatoličke vjerske objekte i ustanove u opštinama na koje se odnosi Optužnica.¹⁶³³

641. Prije svega treba reći da se Pretresno vijeće nije uvjerilo da je uništavanje ili hotimično nanošenje štete doljenavedenim ustanovama namijenjenim religiji, koje su takođe bile navedene u Optužnici, dokazano van razumne sumnje, budući da nije bilo dovoljno dokaza: džamija u Donjem

izdala uputstva civilnom stanovništvu i obezbijedila njihovo provođenje. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić*, par. 217.

¹⁶³³ Pretresno vijeće je, koliko je to bilo moguće, usvojilo terminologiju sudskog vještaka Colina Kaisera u "Izvještaju o šteti i razaranju muslimanskih i rimokatoličkih sakralnih objekata u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor i Sanski Most u ratnom periodu od 1992. do 1995., uz poseban osvrt na 1992. godinu", DP P1183.1. Vještak je kategorizovao stanje objekata: "(a) razoren (objekt je razoren samo ako je, doslovno, srušen sa zemljom ili ako je struktura do te mjere oštećena da se objekt mora srušiti); (b) opravljiv ([...] objekt je toliko teško oštećen da ga zajednica ne može koristiti, ali da bi se mogao opraviti kad bi postojala prilika). Spaljени objekti od kamena, cigle ili cementa spadaju u tu kategoriju, kao i džamije čiji su minareti minirani, ali su zidovi ostali neoštećeni, čak i ako su spaljene [...]); i (c) neznatna ili neočigledna šteta (neznatna šteta se uglavnom odnosi na pljačkanje i manju štetu od granatiranja i lakog naoružanja [...])".

Budelju; džamija u Humićima; džamija u Krasuljama; džamija u Sanici;¹⁶³⁴ Džamija; džamija u Alićima; i rimokatoličke crkve u Bosanskom Novom i Sanskom Mostu.

642. Iako su ustanove namijenjene religiji tokom cijelog sukoba bile meta rušilačkog pohoda, Pretresno vijeće se uvjerilo da je pohod dobio na žestini u ljeto 1992. Pretresno vijeće smatra da taj zgusnuti period u kojem su muslimanske i rimokatoličke ustanove namijenjene religiji u svim opštinama na koje se Optužnica odnosi pretrpjele znatnu štetu tokom ljetnih mjeseci 1992. ukazuje na to da je uništavanje bilo ciljano, kontrolisano i namjerno. Ti zaključci se zasnivaju na sljedećim incidentima.

(i) Banja Luka

643. Dana 9. aprila 1992. oštećen je franjevački samostan u Petričevcu. Na osnovu provedene istrage utvrđeno je da je samostan pogođen projektilom iz ručnog bacača raketa.¹⁶³⁵

(ii) Bosanska Krupa

644. Snage bosanskih Srba minirale su gradsku džamiju u Bosanskoj Krupi u aprilu 1992. Od posljedica eksplozije srušio se minaret.¹⁶³⁶ Uništena je i rimokatolička crkva u gradu.¹⁶³⁷ Eksplozivom je uništena džamija u selu Arapuša.¹⁶³⁸

(iii) Bosanski Novi

645. Početkom maja ili juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba granatirali su i zapalili gradsku džamiju u Bosanskom Novom.¹⁶³⁹ Zidovi su pretrpjeli velika oštećenja, ali je minaret ostao. Iz Prijedora su dovezene teške mašine da sruše minaret. Kada je džamija razorena, došli su kamioni da odvezu ono što je preostalo od rušenja džamije. Mjesto je potom spravnjeno i korišteno kao parkiralište. Uklonjeni su i grobovi sa groblja.¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁴ Razaranje ili šteta na džamiji u Donjem Budelju, džamiji u Humićima, džamiji u Krasuljama i džamiji u Sanici pominje se samo u DP P1066, "Informacija o kulturocidu sakralnih objekata kulturno-historijskog naslijeđa Bošnjaka", iz marta 1998., koju je sastavio Odbor Islamske zajednice općine Ključ. Pretresno vijeće, u odsustvu potkrepljujućih dokaza, nije sklono osloniti se na ovaj dokazni predmet.

¹⁶³⁵ DP P144, Izvještaj SJB Banja Luka od 9. aprila 1992.

¹⁶³⁶ Muho Ćehić, DP P1913, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907042; BT-56, T. 17498.

¹⁶³⁷ BT-56, T. 17498.

¹⁶³⁸ Muho Ćehić, DP P1913, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907043.

¹⁶³⁹ BT-81, T. 13787-13788; Colin Kaiser, T. 16470-16471.

¹⁶⁴⁰ Malik Kapetanović, DP P1912, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907027; Colin Kaiser, T. 16470-16471. *Vidi*, npr., DP P1183.2., "Dodatak izvještaju o razaranju i šteti nanesejoj muslimanskim i rimokatoličkim sakralnim objektima u opštinama Bosanski Novi, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor i Sanski Most u ratnom periodu od 1992. do 1995., uz poseban osvrt na 1992. godinu".

646. Snage bosanskih Srba gađale su i druge muslimanske ustanove namijenjene religiji u opštini Bosanski Novi. Džamija u Vidorijama spaljena je u maju 1992.¹⁶⁴¹ Uništene su i džamije u Prekosanju, Urijama i Gornjim Agićima.¹⁶⁴² Tokom napada snaga bosanskih Srba na Suhaču, granatama su teško oštećene dvije džamije u selu.¹⁶⁴³ Zapaljena je stara drvena džamija u Blagaj Rijeci i njen minaret.¹⁶⁴⁴ Oštećena je i džamija u Blagaj Japri.¹⁶⁴⁵ Minaret na krovu džamije u Donjim Agićima raznesen je u eksploziji, a urušilo se i krovništvo.¹⁶⁴⁶

(iv) Bosanski Petrovac

647. Snage bosanskih Srba u julu 1992. oštetile su džamije u centru Bosanskog Petrovca koje se nalaze u Donjim Bišćanima i Srednjim Bišćanima.¹⁶⁴⁷ Nakon eksplozija pali su minareti sa džamija u Donjim Bišćanima i Srednjim Bišćanima. Sljedećeg dana kamioni su odvezli ostatke srušenih džamija.¹⁶⁴⁸ Snage bosanskih Srba raznijele su i minaret džamije u Rašinovcu.¹⁶⁴⁹

(v) Čelinac

648. Minirana je stara drvena džamija u Čelincu.¹⁶⁵⁰ Poslije eksplozije kamioni su odvezli ostatke džamije.¹⁶⁵¹ Snage bosanskih Srba razorile su manju džamiju u gradu i malu katoličku kapelu na izlazu iz grada. Potonja je uništena sredinom 1992.¹⁶⁵²

(vi) Donji Vakuf

649. Snage bosanskih Srba gađale su tri džamije u Donjem Vakufu.¹⁶⁵³ Minirana je glavna džamija, zvana Bašdžamija, koja je potpuno razorena.¹⁶⁵⁴ Ostaci srušene džamije utovareni su u kamione i

¹⁶⁴¹ Malik Kapetanović, DP P1912, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907027.

¹⁶⁴² Malik Kapetanović, DP P1912, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907027; Colin Kaiser, T. 16470-16471; BT-83, T. 14087.

¹⁶⁴³ BT-50, DP P1641, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00672857 (pod pečatom); BT-82, T.13969, 14012.

¹⁶⁴⁴ Midho Alić, T. 13881; BT-49, T.14223 (zatvorena sjednica).

¹⁶⁴⁵ Midho Alić, T. 13881.

¹⁶⁴⁶ Colin Kaiser, T. 16408; BT-83, T. 14087

¹⁶⁴⁷ Ahmed Hidić, T. 16254; Jovo Radojko, T. 20194; *Vidi*, npr., DP P1863 izvještaj koji je 1997. sastavila jedna muslimanska organizacija, u kojem se navodi ukupan iznos štete u Bosankom Petrovcu tokom rata. Tri džamije koje su navedene u izvještaju uništene su u julu 1992.: Ahmed Hidić, T. 16254; Džemal Fazlić, DP P1978, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00942944; Alem Jaganjac, DP P1910, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907001.

¹⁶⁴⁸ Alem Jaganjac, DP P1910, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907001.

¹⁶⁴⁹ Alem Jaganjac, DP P1910, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907001; DP P1863, Izvještaj, Podaci o poginulim, ranjenim, raseljenim i nestalim osobama od 25. marta 1997., str. 6.

¹⁶⁵⁰ Mehmet Talić, T. 24164; BT-90, T. 17073 (zatvorena sjednica); Boro Mandić, T. 21374. *Vidi*, npr., DP P1992, Hronika od 12. juna 1992., u kojoj stoji: “[U] Čelincu, u jedan sat po ponoći, nepoznato lice ili više njih izvršilo je bombaški napad na objekt Džamijskog odbora.” *Vidi*, npr., DP P1788 koja kaže: “[...] srušena je islamska bogomolja u Prnjavoru, a nešto ranije i u Čelincu [...]”

¹⁶⁵¹ BT-90, T. 17089 (zatvorena sjednica).

¹⁶⁵² BT-90, T. 17074 (zatvorena sjednica); Mehmet Talić, T. 24164.

¹⁶⁵³ BT-103, T. 19954 (zatvorena sjednica); *Vidi*, npr., DP P1750, dokument koji donosi izvještaj o tome da su “džamije u Donjem Vakufu, gdje su Muslimani generacijama živjeli u slozi sa svojim srpskim susjedima, sada puste ili uništene [...]”; Dževad Došlić, T. 14859-60.

istreseni u Vrbas i na obalu. Mjesto na kojem se nalazila džamija kasnije je pretvoreno u parkiralište.¹⁶⁵⁵ Ostale dvije džamije u gradu su zapaljene.¹⁶⁵⁶ Snage bosanskih Srba uništile su nekoliko džamija u opštini. Tri od četiri džamije u selu Prusac oštećene su u avgustu ili septembru 1992. Džamija je izrešetana mecima i uništeni su neki minareti.¹⁶⁵⁷ Muškarci u uniformama JNA su 9. avgusta 1992. razorili džamiju u zaseoku Šeherdžik. Od eksplozije su se urušili zidovi džamije, ali je dio minareta ostao.¹⁶⁵⁸ Muškarci u sivomaslinastim uniformama zapalili su u junu 1992. džamiju u selu Sokolina.¹⁶⁵⁹

(vii) Ključ

650. Snage bosanskih Srba uništile su džamije i druge ustanove namijenjene religiji u Ključu. Gradska džamija u Ključu uništena je zajedno sa minaretom jedne noći u avgustu 1992.¹⁶⁶⁰ Džamija u Biljanima zapaljena je ujutro 10. jula 1992. kada su snage bosanskih Srba napale selo.¹⁶⁶¹

(viii) Kotor-Varoš

651. U napadima snaga bosanskih Srba na sela u opštini Kotor-Varoš u junu i julu 1992., zapaljene su i minirane džamije u selima Vrbanjci i Hanifići.¹⁶⁶² Zapaljena je i rimokatolička crkva u Kotor-Varoši.¹⁶⁶³

(ix) Prijedor

652. Najsistematičnija i najbrutalnija oštećenja muslimanskih i katoličkih bogomolja izvršena su u Prijedoru. Krajem avgusta 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba upali su u rimokatoličku crkvu u Prijedoru i postavili eksploziv. U 01:00 sati aktiviran je eksploziv koji je razorio crkvu.¹⁶⁶⁴ Policija po svemu sudeći nije reagovala na dojavu o događajima.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁵⁴ BT-103, T. 19954 (zatvorena sjednica); BT-89, T. 14810-11 (zatvorena sjednica); Colin Kaiser, T. 16469.

¹⁶⁵⁵ Dževad Došlić, T. 14859-14860.

¹⁶⁵⁶ Dževad Došlić, T. 14857-14862; Colin Kaiser, T. 16469.

¹⁶⁵⁷ Senad Alkić, T. 14996.

¹⁶⁵⁸ Hamdija Begović, DP P1908, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907117.

¹⁶⁵⁹ Avdo Habib, DP P1909, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02907140.

¹⁶⁶⁰ Samir Dedić, T. 10443-10444.

¹⁶⁶¹ Dževad Džaferagić, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02061866. Džamiju su obišli članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana tokom posjete u martu 2004.

¹⁶⁶² BT-74, DP P2046, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01076158 (pod pečatom); Redžo Alagić, DP P1915, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02119435; Idriz Alekić, DP P1895, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 02119431. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su džamiju u Hanifićima u martu 2004.

¹⁶⁶³ BT-71, T. 17651. *Vidi*, npr. DP, P2185, "Izvod iz zapisnika sa 53. sjednice Kriznog štaba", održane 2. jula 1992. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su ovu lokaciju u martu 2004.

¹⁶⁶⁴ Nusret Sivac, T. 6607-07; BT-28, DP P557, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01799804 (pod pečatom); Kerim Mešanović, T. 11247, 11255-11256.

¹⁶⁶⁵ BT-28, DP P557, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 01799805 (pod pečatom).

653. Snage bosanskih Srba gađale su ustanove namijenjene religiji na područjima oko Prijedora. U Briševu je vojska bosanskih Srba spalila rimokatoličku crkvu.¹⁶⁶⁶ U Kamičanima zapaljena je džamija.¹⁶⁶⁷ Mutnička džamija u Kozarcu razorena je sredinom 1992.¹⁶⁶⁸ Teško je oštećen minaret džamije u Kozaruši.¹⁶⁶⁹ Džamija u Gornjoj Puharskoj srušena je sa zemljom.¹⁶⁷⁰ Nova džamija u Kevljanima potpuno je razorena minama. Eksplozivom je raznesen minaret i džamija.¹⁶⁷¹ Minaret džamije u Gornjim Jakupovićima teško je oštećen minama.¹⁶⁷²

(x) Prnjavor

654. Gradska džamija u Prnjavoru gađana je u dva navrata. Prvi put je oštećena, a drugi put srušena sa zemljom.¹⁶⁷³ Snage bosanskih Srba izvodile su napade i u drugim mjestima u opštini Prnjavor. Džamija u Lišnji oštećena je i zapaljena u granatiranju snaga bosanskih Srba 1992.¹⁶⁷⁴ Raznesena je džamija u Puračima.¹⁶⁷⁵

(xi) Sanski Most

655. Snage bosanskih Srba nanijele su znatnu štetu i džamijama u Sanskom Mostu. Pripadnici snaga bosanskih Srba razorili su 1992. džamije u selima Čapalj, Hrustovo, Lukavice, Kamengrad i Tomina.¹⁶⁷⁶

(xii) Šipovo

656. U Šipovu su snage bosanskih Srba bombama tokom noći 7. avgusta 1992. napale džamije u Starom Šipovu, Bešnjevu i Pljevama. Džamije su zajedno sa minaretima potpuno razorene, a oštećeni su i nadgrobnici spomenici u blizini.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁶⁶ Ivo Atlija, T. 5589; *vidi*, npr., DP 1525/S186 Video-traka na kojoj su prikazani ostaci rimokatoličke crkve.

¹⁶⁶⁷ Nerim Karagić, T. 6249.

¹⁶⁶⁸ Ivo Atlija, T. 12035; BT-38, DP P556, T. 1650 (pod pečatom); *vidi* npr., DP P1128.35 Fotografija Mutničke džamije.

¹⁶⁶⁹ BT-63, DP P1968 T.11054-55 (pod pečatom).

¹⁶⁷⁰ Nusret Sivac, T. 6608.

¹⁶⁷¹ Colin Kaiser, T. 16404-05. Članovi Pretresnog vijeća i predstavnici strana obišli su ovu lokaciju u martu 2004.

¹⁶⁷² Colin Kaiser, T. 16408.

¹⁶⁷³ Jasmin Odobašić, T. 15128; BT-51, DP P1784, izjava u skladu sa pravilom 92bis, 00635471 (pod pečatom); *vidi* npr., DP P1788, "Izvjestaj" od 22. juna 1992., u kojem stoji: "Srušena je islamska bogomolja u Prnjavoru." *Vidi*, npr., DP P1789, dokument od 6. avgusta 1992., u kojem u drugom odlomku stoji: "Na području Teslića i Prnjavora prisutno je rušenje svih verskih objekata koji ne pripadaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi."

¹⁶⁷⁴ BT-91, T. 15898; Rusmir Mujanić, T. 16017.

¹⁶⁷⁵ Jasmin Odobašić, T. 15130; Rusmir Mujanić, T. 16015-16018.

¹⁶⁷⁶ BT-21, T. 8621-8623 (zatvorena sjednica); Rajif Begić, T. 6373-6375, 6394-6395; BT-93, T. 20428 (zatvorena sjednica); BT-23, T. 6422, 6444.

¹⁶⁷⁷ BT-105, T. 19103. *Vidi*, npr., DP P2404, dokument u kojem se pominje uništavanje džamija u Starom Šipovu, Bešnjevu i Pljevama. BT-92 je čuo samo o uništavanju džamije u Bešnjevu, T. 19856.

(xiii) Teslić

657. U Tesliću je rimokatolička crkva razorena u napadu srpskih snaga sredinom 1992.¹⁶⁷⁸ Snage bosanskih Srba uništile su i džamije u okolnim selima Barići i Ruževići.¹⁶⁷⁹

(xiv) Zaključci

658. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su snage bosanskih Srba, u periodu na koji se odnosi optužnica, namjerno gađale gorepomenute muslimanske i rimokatoličke vjerske ustanove. Dokazi su pokazali da te vjerske ustanove nisu služile u vojne svrhe. Pretresno vijeće stoga zaključuje da je nanošenje štete muslimanskim i rimokatoličkim ustanovama u gorenavedenim opštinama kršenje člana 3(d) Statuta.

3. Odgovornost optuženog

659. Pretresno vijeće je već odbacilo udruženi zločinački poduhvat, planiranje i krivičnu odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta kao vidove odgovornosti kojima se može opisati individualna krivična odgovornost optuženog.¹⁶⁸⁰

(a) Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 10)

660. Pretresno vijeće je već zaključilo da nisu zadovoljeni uslovi za krivično djelo protivpravnog i bezobzirnog oduzimanja imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, kažnjivo prema članu 2(d) Statuta i da se stoga optuženi oslobađa optužbi navedenih u tački 10 Optužnice.

(b) Bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 11)

661. Nema dokaza na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da je optuženi naredio ili poticao bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom, za što se tereti u tački 11 Optužnice.

662. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su izjave koje je optuženi dao u javnosti navele fizičke počiniocima da izvrše radnje za koje ga tereti tačka 11 Optužnice jer nije ustanovljen *nexus* između javnih izjava optuženog i bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje su počinili fizički izvršiocima, a koje nije bilo opravdano vojnom nuždom. Štaviše, ni izjave koje je optuženi dao u javnosti,

¹⁶⁷⁸ Mehmed Tenić, T. 16902.

¹⁶⁷⁹ Mehmed Tenić, T. 16902-16903.

¹⁶⁸⁰ *Vidi VIII. D. supra*, "Krivična odgovornost optuženog uopšteno".

kao ni odluke Kriznog štaba ARK-a, nisu dovoljno konkretne da bi predstavljale uputstva koja bi optuženi davao fizičkim izvršiocima da počine radnje za koje se tereti u Optužnici.

663. Pretresno vijeće ponavlja svoj raniji zaključak da se odluke Kriznog štaba ARK-a mogu pripisati optuženom.¹⁶⁸¹ Takođe je zaključilo da je Krizni štab od 9. maja 1992. do 18. maja 1992. izdao niz odluka u kojima traži razoružanje "paravojnih jedinica" i "pojedinaца koji ilegalno posjeduju oružje", posebno navevši da "[S]ve formacije koje nisu u sastavu vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili Centra službi bezbjednosti Banja Luka na području Autonomne Regije Krajina smatraju se paravojnim i moraju se razoružati". Nadalje, Pretresno vijeće je zaključilo da su, iako te odluke o razoružanju nisu bile izričito ograničene na pojedince nesrpske nacionalnosti, opštinske civilne vlasti, CSB, stanice javne bezbjednosti i vojska, selektivno razoružavali upravo njih.¹⁶⁸²

664. Razoružavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u cijelom ARK-u stvorilo je neravnotežu sredstava i naoružanja u korist bosanskih Srba u Bosanskoj krajini, a tu situaciju otežala je činjenica da je van razumne sumnje dokazano da su se bosanski Srbi istovremeno masovno naoružavali.¹⁶⁸³ Odluke o razoružavanju Kriznog štaba ARK-a i njihovo provođenje dovele su civile bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u još slabiji položaj, sprečavajući ili ograničavajući njihovu sposobnost da se brane, a pružajući praktičnu pomoć snagama bosanskih Srba koje su napadale gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Štaviše, na opštinskom nivou, na kojem su se provodile odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a, ultimatumima o isteku roka za razoružavanje ponekad su korišteni kao izgovor za napad na sela u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.¹⁶⁸⁴

665. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da su odluke o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a poslužile kao praktična pomoć napadima snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Tokom i neposredno nakon takvih napada pripadnici snaga bosanskih Srba izvršili su niz radnji kojima su počinjena djela bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom. Putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a optuženi je znatno uticao na počinjenje tih djela. Međutim, Pretresno vijeće nije se uvjerilo da su odluke o razoružanju Kriznog štaba ARK-a bitno uticale na vršenje radnji u osnovi djela bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom iz tačke 11 Optužnice koja nisu izvršena u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.

¹⁶⁸¹ Vidi VIII. C. *supra*, "Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana".

¹⁶⁸² Vidi VI.D. *supra*, "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

¹⁶⁸³ Vidi IV. *supra*, "Opšti pregled".

¹⁶⁸⁴ Vidi IV. *supra*, "Opšti pregled"; IX.D., "Razaranje".

666. Pretresno vijeće takođe nije uvjereno da su bilo koje druge odluke Kriznog štaba ARK-a ili javne izjave optuženog bitno uticale na vršenje radnji kojima su počinjena djela bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom za koja ga tereti tačka 11 Optužnice.

667. Pretresno vijeće je prethodno zaključilo da je optuženi prihvatio Strateški plan i da je bio svjestan toga da se on može provesti samo pomoću sile i straha.¹⁶⁸⁵ Imajući u vidu činjenicu da su napadi snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo suštinski dio provođenja Strateškog plana u ARK-u; da je optuženi bio na položaju predsjednika Kriznog štaba ARK-a, dakle na najvišem političkom položaju u ARK-u; njegovu neposrednu vezu sa Radovanom Karadžićem i njegov bliski kontakt sa generalom-majorom Momirom Talićem, komandantom 1. KK VRS-a, i sa Stojanom Župljaninom, načelnikom CSB-a, kao i drugim vojnim i političkim vođama na nivou ARK-a i u opštinama ARK-a; Pretresno vijeće se van svake razumne sumnje uvjerilo da je jedini razumni zaključak koji se na tim osnovama može izvesti taj da je, kada je Krizni štab ARK-a donosio odluke o razoružanju, optuženi bio svjestan da će snage bosanskih Srba napasti gradove, sela i naselja u kojima živi nesrpsko stanovništvo i da je putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a pružio praktičnu pomoć i dao suštinski doprinos snagama bosanskih Srba koje su te napade vršile.

668. Štaviše, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio svjestan toga da će tokom oružanih napada snage bosanskih Srba izvršiti niz krivičnih djela, uključujući krivično djelo bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom, te da su pripadnici snaga bosanskih Srba koji su izvršili ta krivična djela imali potrebnu *mens rea*.

669. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao snage bosanskih Srba u bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenju koje nije opravdano vojnom nuždom u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo poslije 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK donio prvu odluku o razoružanju.

670. Optuženi je pomagao i podržavao pripadnike snaga bosanskih Srba u bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenju koje nije opravdano vojnom nuždom u opštinama Banja Luka, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Sanski Most i Teslić.¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸⁵ Vidi VIII. C.1 *supra*, "Prihvatanje Strateškog plana od strane optuženog".

¹⁶⁸⁶ Vidi IX.D.2.(a) *supra*, "Protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera i bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom". Odgovornost optuženog prema

(c) Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjem religiji (tačka 12)

671. Nema dokaza koji ukazuju na to da je optuženi naredio ili podsticao uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji za koje se tereti u tački 12 Optužnice.

672. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su izjave koje je optuženi davao u javnosti navele fizičke izvršioce da počine bilo koju od radnji kojima su izvršena djela za koja ga tereti tačka 12 Optužnice jer nije utvrđen *nexus* između javnih izjava i bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje su počinili fizički izvršiocima, a koje nije bilo opravdano vojnom nuždom. Štaviše, ni izjave koje je optuženi dao u javnosti, kao ni odluke Kriznog štaba ARK-a nisu dovoljno konkretne da bi predstavljale uputstva koja bi optuženi davao fizičkim izvršiocima da počine radnje za koje se tereti u Optužnici.

673. Pretresno vijeće ponavlja svoj zaključak iz prethodnog odjeljka, da su odluke Kriznog štaba o razoružavanju, koje se mogu pripisati optuženom, poslužile kao praktična pomoć napadima snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo. Tokom i neposredno nakon takvih napada pripadnici snaga bosanskih Srba izvršili su niz radnji kojima su počinjena djela bezobzirnog razaranja gradova, sela i naselja ili pustošenja koje nije opravdano vojnom nuždom. Putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a optuženi je znatno uticao na počinjenje tih djela. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su odluke Kriznog štaba ARK o razoružanju bitno uticale na vršenje radnji u osnovi djela bezobzirnog razaranja gradova ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji iz tačke 11 Optužnice koja nisu izvršena u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojima je živjelo nesrpsko stanovništvo.

674. Pretresno vijeće takođe nije uvjereno da su bilo koje druge odluke Kriznog štaba ARK-a ili javne izjave optuženog bitno uticale na vršenje radnji kojima su počinjena djela uništavanja ili hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji za koja ga tereti tačka 11 Optužnice.

675. Pretresno vijeće dalje ponavlja svoj zaključak iz prethodnog odjeljka da je optuženi bio svjestan da će snage bosanskih Srba napasti gradove, sela i naselja u kojima živi nesrpsko stanovništvo i da je putem odluka o razoružanju koje je donio Krizni štab ARK-a pružio praktičnu pomoć i dao suštinski doprinos snagama bosanskih Srba koje su te napade vršile.

tački 11 Optužnice ne obuhvata uništavanja u opštini Prnjavor, pošto su ona izvršena prije 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK-a izdao prvu odluku o razoružanju. Odgovornost ne uključuje ni uništavanje u opštini Šipovo, pošto iz dokaza nisu posve jasni datumi kad je došlo do tih uništavanja.

676. Nadalje, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi bio svjestan da će tokom oružanih napada snage bosanskih Srba počinuti niz zločina, uključujući i zločin uništavanja i hotimičnog nanošenja štete ustanovama namijenjenim religiji i da su pripadnici snaga bosanskih Srba koji su počinili ta krivična djela imali potrebnu *mens rea*.

677. Iz gorenavedenih razloga Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao snage bosanskih Srba u uništavanju ili hotimičnom nanošenju štete ustanovama namijenjenim religiji u kontekstu oružanih napada snaga bosanskih Srba na gradove, sela i naselja u kojem je živjelo nesrpsko stanovništvo nakon 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK-a donio prvu odluku o razoružanju.

678. Optuženi je pomagao i podržavao pripadnike snaga bosanskih Srba u uništavanju ili hotimičnom nanošenju štete ustanovama namijenjenim religiji u opštinama Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Šipovo i Teslić.¹⁶⁸⁷

E. Genocid

1. Mjerodavno pravo

679. U tački 1 Optužnice optuženi se tereti za genocid, a u tački 2 za saučesništvo u genocidu, krivična djela kažnjiva po članu 4(3)(a) odnosno (e) Statuta, na osnovu odgovornosti po članu 7(1) i 7(3) Statuta.¹⁶⁸⁸

(a) Izvori prava

680. Član 4 Statuta Pretresno vijeće je dužno primijeniti u skladu sa stanjem međunarodnog običajnog prava u predmetnom periodu Optužnice. U tom smislu, glavni izvor je Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojena 9. decembra 1948. i na snazi od 12. januara 1951. godine (dalje u tekstu: Konvencija o genocidu).¹⁶⁸⁹ Članovi II i III te konvencije preuzeti

¹⁶⁸⁷ *Vidi* IX.D.2.(b) *supra*, "Uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji". Odgovornost optuženog prema tački 12 ne obuhvata uništavanje u opštinama Banja Luka i Bosanska Krupa budući da su ona izvršena prije 9. maja 1992., datuma kada je Krizni štab ARK-a donio prvu odluku o razoružanju.

¹⁶⁸⁸ Relevantni dijelovi člana 4 Statuta predviđaju sljedeće: "Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su počinile genocid definisan u stavu 2 ovog člana ili bilo koje od djela nabrojenih u stavu 3 ovog člana. 2. Genocid označava bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva: (a) ubijanje pripadnika grupe; (b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe; (c) smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; [...] 3. Kažnjiva su sljedeća djela: (a) genocid; [...] (e) saučesništvo u genocidu."

¹⁶⁸⁹ SFRJ je Konvenciju o genocidu ratifikovala 29. avgusta 1950. godine. Konvencija je implementirana članovima 141 i 145 Krivičnog zakona SFRJ. *Vidi* Krivični zakon SFRJ, koji je usvojila Skupština SFRJ na sjednici Saveznog vijeća od 28. septembra 1976., proglašen ukazom predsjednika Republike od 28. septembra 1976.; objavljen u

su u stavovima (2) i (3) člana 4 Statuta. Obično se smatra da su odredbe Konvencije o genocidu izraz međunarodnog običajnog prava i da je zabrana genocida *jus cogens*.¹⁶⁹⁰

(b) Genocid

681. U smislu člana 4 Statuta, za krivično djelo genocida karakteristični su sljedeći konstitutivni elementi:

1. djelo u osnovi ovog krivičnog djela čini jedan ili više *actus reus* navedenih u alinejama (a) do (e) stava 2 člana 4, izvršenih sa *mens rea* koja za svaki od njih mora biti dokazana;
2. posebna namjera ovog krivičnog djela definiše se kao namjera da se, u cijelosti ili djelimično, uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.¹⁶⁹¹

(i) Zaštićene grupe

682. Konvencija o genocidu i, analogno, član 4 Statuta, štite nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Ni u Konvenciji o genocidu ni drugdje te grupe nisu precizno definisane.¹⁶⁹² Pretresno vijeće podržava mišljenje Pretresnog vijeća iz predmeta *Krstić* da

[p]ripremni radovi za Konvenciju pokazuju da se pobranjem tih karakteristika htio opisati entitet koji približno odgovara onome što se prije Drugog svjetskog rata podrazumijevalo pod “nacionalnim manjinama”, a ne dati kategorizacija tipova ljudskih grupa. Pokušaj da se svaka od imenovanih grupa diferencira na osnovu objektivnih naučnih kriterija ne bi dakle bio u skladu sa ciljem i svrhom Konvencije.¹⁶⁹³

683. Prema jurisprudenciji Međunarodnog suda, predmetna zaštićena grupa može biti definisana na osnovu subjektivnog kriterijuma stigmatizacije grupe, naročito od strane počinitelja zločina, a na osnovu percepcije o nacionalnim, etničkim, rasnim ili vjerskim obilježjima te grupe.¹⁶⁹⁴ Ponekad i sama žrtva sebe može da percipira kao pripadnika neke od takvih grupa.¹⁶⁹⁵

Službenom listu SFRJ br. 44 od 8. oktobra 1976. (s ispravkama objavljenim u *Službenom listu SFRJ* br. 36 od 15. jula 1977.), stupio na snagu 1. jula 1977.

¹⁶⁹⁰ *Vidi Rezerve na Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, Savjetodavno mišljenje (1951.), ICJ Reports 23. *Vidi* i Izvještaj generalnog sekretara, par. 45; Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 500; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 541; Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 60; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 495; Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 88; Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 46; Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 54.

¹⁶⁹¹ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 542; Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 62; Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 90.

¹⁶⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 555; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 65; Prvostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*, par. 811.

¹⁶⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 556.

¹⁶⁹⁴ Odluka po pravilu 61 u predmetu *Nikolić*, par. 27; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 557; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 70.

¹⁶⁹⁵ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 56; *vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 559.

684. O kakvoj se tačno grupi u datom slučaju radi može se utvrditi samo za svaki slučaj pojedinačno, rukovodeći se i objektivnim i subjektivnim kriterijima.¹⁶⁹⁶ Naime, subjektivni kriterijum možda neće biti dovoljan da se utvrdi kakva vrsta grupe je cilj uništenja i predmet zaštite Konvencije o genocidu, zbog toga što djela navedena u alinejama od (a) do (e) stava 2 člana 4 moraju biti činjenično usmjerena protiv "pripadnika grupe".¹⁶⁹⁷

685. Pored toga, Pretresno vijeće podržava i stav Pretresnog vijeća iz predmeta *Stakić* da, "[u] slučaju da je objekt više od jedne grupe, nije dovoljno grupu definisati u opštim crtama kao, npr., 'nesrbe'".¹⁶⁹⁸ Shodno tome, Pretresno vijeće smatra da se predmetna grupa ne može definisati isključivanjem svojstava, to jest na osnovu "negativnih kriterija".¹⁶⁹⁹

686. Nadalje, kada je cilj uništenja više grupa, obilježja krivičnog djela genocida moraju se razmatrati za svaku grupu zasebno.¹⁷⁰⁰

(ii) Djela u osnovi: njihova objektivna i subjektivna obilježja

687. U Optužnici se optužbe za genocid i saučesništvo u genocidu ograničavaju na kažnjiva djela u osnovi navedena u alinejama (a) do (c) stava 2 člana 4 Statuta.

688. Za djela navedena u alinejama (a) i (b) stava 2 člana 4 mora se dokazati posljedica.¹⁷⁰¹

a. Ubijanje pripadnika grupe

689. *Actus reus* i *mens rea* koji su uslov za "ubijanje" iz alineje (a) već su definisani ranije u ovoj presudi.¹⁷⁰² Treba biti dokazano da su ubijani pripadnici ciljane nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe.

¹⁶⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Semanza*, par. 317; Prvostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*, par. 811.

¹⁶⁹⁷ *Vidi* Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 110; *vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 57, u kojoj se do istog zaključka došlo drugačijim putem: "sudeći po pripremnim materijalima za Konvenciju o genocidu, određene grupacije, kao što su političke i ekonomske grupe, ne smatraju se zaštićenim grupama".

¹⁶⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 512.

¹⁶⁹⁹ "Negativan pristup" bi se sastojao od identifikovanja pojedinaca kao osoba koje ne pripadaju onoj grupi za koju počinioci zločina smatraju da joj pripadaju i koja za njih ima određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike. Stoga, svi na ovaj način odbaceni pojedinci bi, na osnovu isključenja, činili izdvojenu grupu."; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 71.

¹⁷⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 512.

¹⁷⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 514.

¹⁷⁰² *Vidi* A.1. *supra*, "Hotimično lišavanje života". Izraz "lišavanje života" ili "ubijanje" ima smisao intencionalnog čina, ali ne nužno i čina s predumišljajem. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 515; Drugostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 151.

b. Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe

690. “Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede” iz alineje (b) između ostalog znači radnje mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, seksualnog nasilja uključujući silovanje, ispitivanja praćenih premlaćivanjem, prijetnji smrću, te povrede kojima je narušeno zdravlje, uzrokovana nakaznost ili teška ozljeda pripadnika ciljane nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Nanijeta povreda ne mora imati trajne posljedice ili biti neizlječiva, ali treba da bude teška.¹⁷⁰³ Treba da je povreda nanijeta namjerno.¹⁷⁰⁴

c. Smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja

691. Za “smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja” iz alineje (c) ne traži se dokaz fizičkog uništenja cijele ciljane grupe ili njenog dijela.¹⁷⁰⁵ Radnje predviđene tom alinejom mogu biti razni drugi metodi uništenja osim lišavanja života pripadnika grupe, kao što izgladnjivanje grupe ishranom jedva dovoljnom za preživljavanje, sistematsko istjerivanje iz domova, uskraćivanje prava na ljekarsku njegu.¹⁷⁰⁶ Jedna od njih je i stvaranje uslova koji postepeno mogu dovesti do smrti, kao što su odsustvo odgovarajućih uslova stanovanja, odjeće i higijene, ili prekomjerni rad, odnosno fizičko iznurivanje.¹⁷⁰⁷

692. Grupa kojoj su takvi uslovi nametnuti mora biti zaštićena grupa u smislu Konvencije o genocidu. Uslovi moraju biti sračunati na potpuno ili djelimično fizičko uništenje ciljane grupe i moraju biti nametnuti smišljeno.

693. U svojoj odluci po pravilu 98*bis*, Pretresno vijeće je riješilo da neće razmatrati argument tužioca da se “masovna deportacija grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata” može smatrati životnim uslovom sračunatim na njihovo fizičko uništenje u smislu člana 4(2)(c) Statuta, jer se u Optužnici to tako ne tereti.¹⁷⁰⁸ Ipak, to ne znači da se Pretresno vijeće neće moći na to pozvati kao na

¹⁷⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 516; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 502-504; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 108-110; Prvostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*, par. 814-816.

¹⁷⁰⁴ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 513.

¹⁷⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 517.

¹⁷⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 517; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 505-506; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 50.

¹⁷⁰⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 115-116; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 517; *vidi* i član 1 Nacrta Konvencije koji je pripremio Sekretarijat, u N. Robinson, Konvencija o genocidu: komentar (Institut za židovska pitanja), New York, 1960, str. 123.

¹⁷⁰⁸ Odluka po pravilu 98*bis*, par. 51. *Vidi* i Završni podnesak tužioca, fusnota 995; Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004., 29. april 2004., fusnota 14.

dokaz posebne namjere. "Genocidna namjera može se utvrditi putem posrednog zaključivanja na osnovu, pored ostalih činjenica, dokaza 'drugih kažnjivih djela koja su sistematski usmjerena protiv iste grupe'"¹⁷⁰⁹.

694. Ipak, Pretresno vijeće napominje da Konvencija o genocidu i "međunarodno običajno pravo uopšte, zabranjuju samo fizičko ili biološko uništenje ljudske grupe"¹⁷¹⁰. U tom kontekstu, Komisija za međunarodno pravo formulisala je sljedeći stav:

[K]ao što se jasno vidi iz pripremnih radova za Konvenciju, uništavanje o kojem se govori jeste materijalno uništavanje grupe, bilo fizičkim, bilo biološkim sredstvima, a ne uništavanje nacionalnog, jezičnog, vjerskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta jedne konkretne grupe. Nacionalni ili vjerski element, te rasni ili etnički element nisu uzeti u obzir u definiciji riječi "uništavanje" koju valja shvatiti samo u njenom materijalnom, odnosno fizičkom ili biološkom smislu.¹⁷¹¹

(iii) Posebna namjera

695. Djela zabranjena alinejama (a) do (c) stava 2 člana 4 Statuta dosežu nivo genocida onda kada se dokaže da počinitelj nije samo htio počinuti te radnje, nego je i imao namjeru da potpuno ili djelimično uništi ciljane nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu kao takvu.¹⁷¹² Takvu namjeru, pored ostalih, opisuju izrazi specifična namjera, posebna namjera i *dohus specialis*.¹⁷¹³ Pretresno vijeće će za namjeru da se potpuno ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva koristiti izraz "posebna namjera". Upravo takva posebna namjera karakteristična je za krivično djelo genocida.

696. U predmetu *Jelisić*, Žalbeno vijeće je podsjetilo na:

nužnost razlikovanja između specifične namjere i motiva. [...] Postojanje ličnog motiva ne sprečava počinioca da ima i specifičnu namjeru da počinu genocid. U presudi u žalbenom postupku u predmetu *Tadić* Žalbeno vijeće je naglasilo irelevantnost i "nedokučivost motiva u krivičnom pravu".¹⁷¹⁴

697. U pogledu posebne namjere koja treba da se dokaže za genocid, ne zahtijeva se dokazanost potpunog ili djelimičnog činjeničnog uništenja grupe.¹⁷¹⁵ Međutim, činjenično uništenje grupe može biti dokaz posebne namjere, a može poslužiti i za to da se utvrdi da li se radi upravo o krivičnom djelu

¹⁷⁰⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 33, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 47.

¹⁷¹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 25; vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 576 i fusnotu 1284; Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 315; Prvostepenu presudu u predmetu *Kajelijeli*, par. 808.

¹⁷¹¹ *Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-eighth Session, 6 May - 26 July 1996*, UN Doc. A/51/10, str. 90-91. Vidi i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, fusnota 39; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 580.

¹⁷¹² Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 520; Drugostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 46; Prvostepenu presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 59.

¹⁷¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 45 i navodi u fusnoti 80.

¹⁷¹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 49, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 269. Vidi i Drugostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 161; Drugostepenu presudu u predmetu *Niyitegeka*, par. 49, 52.

genocida ili o nekom nedovršenom djelu iz člana 4(3) Statuta, kao što je pokušaj počinjenja genocida.¹⁷¹⁶

a. Posebna namjera da se grupa uništi “kao takva”

698. Cilj posebne namjere mora biti uništenje grupe kao izdvojenog i zasebnog entiteta.¹⁷¹⁷ Pretresno vijeće podržava zapažanje Pretresnog vijeća iz predmeta *Sikirica* da je

krajnja žrtva genocida /.../ grupa, mada uništenje grupe nužno podrazumijeva činjenje zločina nad njenim članovima, odnosno pojedincima koji pripadaju toj grupi.¹⁷¹⁸

699. Taj stav je u duhu Rezolucije 96(I) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija koja genocid definiše kao “poricanje prava na postojanje cijelim ljudskim grupama, kao što je ubistvo poricanje prava na život ljudskog bića pojedinačno”.¹⁷¹⁹ Namjera uništenja čini genocid izuzetno teškim zločinom i po njoj se on razlikuje od drugih teških krivičnih djela, na primjer progona, gdje počilac svoje žrtve bira zbog njihove pripadnosti određenoj zajednici, ali tu zajednicu ne nastoji uništiti kao takvu.¹⁷²⁰

b. Posebna namjera da se grupa uništi “djelimično”

700. Kako je već rečeno, prema Konvenciji o genocidu, izrazima “u cjelini ili djelimično” opisuje se namjeravani domašaj uništenja, za razliku od stvarnog obima uništenja grupe. Iz teksta Konvencije o genocidu jasno proizlazi da “svako djelo izvršeno s namjerom da se uništi dio grupe kao takve predstavlja djelo genocida u smislu Konvencije”.¹⁷²¹ Pretresno vijeće podržava stav pretresnih vijeća u

¹⁷¹⁵ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 522.

¹⁷¹⁶ Vidi u nastavku par. 725 *supra* /kao u originalu/.

¹⁷¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 521; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 552; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 79. Nadalje, Komisija za međunarodno pravo je iznijela sljedeći stav: "Sama grupa je krajnji cilj ili namjeravana žrtva tog tipa kriminalnog ponašanja masovnih razmjera. [...] namjera mora da bude uništenje grupe 'kao takve', to jest kao izdvojenog i zasebnog entiteta", Nacrt kodeksa ILC-a, str. 88.

¹⁷¹⁸ *Tužilac protiv Duška Sikirice, Damira Došena, Dragana Kolundžije*, predmet br. IT-95-8-T, Presuda po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 3. septembar 2001. (dalje u tekstu: Odluka po pravilu 98bis iz predmeta *Sikirica*), par. 89.

¹⁷¹⁹ UN Doc. A/ 96(I) (1946), 11. decembar 1946. Isti stav potvrdio je Međunarodni sud pravde svojom napomenom da Konvencija o genocidu ide za time da se "zaštiti samo postojanje izvjesnih ljudskih grupa i (...) potvrde i podrže najelementarnija moralna načela": *Rezerve na Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, Advisory Opinion, ICJ Reports (1951), str. 23. Vidi Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 8; Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 552.

¹⁷²⁰ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 553; Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 79. Vidi i Drugostepenu presudu u predmetu *Niyitegeka*, par. 53: "Izraz 'kao takvu' je praktičan zbog toga što na jasan način opisuje različitost zločina masovnog ubijanja u kojima počilac djeluje protiv određene grupe iz razloga njene nacionalne, rasne, etničke ili vjerske pripadnosti. Drugim riječima, izraz 'kao takvu' pojašnjava uslov postojanja posebne namjere" (fusnote ispuštene).

¹⁷²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 584.

predmetima *Krstić* i *Stakić* da “namjera uništenja grupe, pa i samo djelimičnog, znači težnju da se uništi neki zaseban dio grupe, a ne tek bilo koji skup pripadnika te grupe”.¹⁷²²

701. U predmetu *Krstić*, Žalbeno vijeće je iznijelo stav da je “[u]slov namjere za krivično djelo genocida prema članu 4 Statuta zadovoljen, dakle, kada dokazi pokazuju da je počinitelj namjeravao da uništi barem znatan dio zaštićene grupe”.¹⁷²³ Isto vijeće nadalje je ocijenilo da “uslov znatnosti istovremeno odražava određujuće obilježje genocida kao zločina masovnih razmjera i odgovara na zahtjev naveden u Konvenciji da uništenje ciljanog dijela mora utjecati na opstanak grupe u cjelini”.¹⁷²⁴

702. Prema mišljenju Žalbenog vijeća, ocjena o tome kada je ciljana grupa dovoljno znatna da bi se ovaj uslov smatrao zadovoljenim ovisi o više elemenata uključujući, pored ostalog, sljedeće: brojnost ciljanog dijela grupe – ne samo u apsolutnom smislu, nego u odnosu na ukupnu brojnost cijele grupe, važnost ciljanog dijela grupe unutar cijele grupe, te prostor na kojem počinioci djeluju i koji imaju pod svojom kontrolom, kao i mogući domašaj tog djelovanja i kontrole.¹⁷²⁵ Žalbeno vijeće je iznijelo stav da “[p]rimjenjivost tih faktora, kao i njihov eventualni značaj, ovisi o okolnostima pojedinog predmeta”.¹⁷²⁶

703. Dakle, jurisprudencija Međunarodnog suda podržava pristup koji omogućuje da se djelo okarakterise kao genocid čak i onda kada se posebna namjera da se uništi neka grupa – djelimično – proteže na ograničeni geografski prostor.¹⁷²⁷ Pretresno vijeće nadalje napominje da se, shodno jurisprudenciji Međunarodnog suda, namjera uništenja grupe u načelu može dokazati i ondje gdje se uništenje odnosi na značajan dio grupe, na primjer na njeno vodstvo.¹⁷²⁸ Žalbeno vijeće je izrazilo stav da “pravilno shvaćen, taj faktor samo je jedan od nekoliko faktora koji mogu biti pokazatelji toga da li je zadovoljen uslov znatnosti”.¹⁷²⁹

¹⁷²² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 590; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 524.

¹⁷²³ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 12; *vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 10; Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*, par. 65.

¹⁷²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 8; *vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 590; Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 82; Odluku po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*, par. 77.

¹⁷²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 12-14.

¹⁷²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 14.

¹⁷²⁷ Odluka po pravilu 98bis, par. 53; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 83; Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*, par. 68; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 589-590; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 523.

¹⁷²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 525; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 587; Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*, par. 76-85; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 82.

¹⁷²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, fusnota 22.

(iv) Posredno dokazivanje posebne namjere

704. Pretresno vijeće napominje da je u jurisprudenciji ovog međunarodnog suda i Međunarodnog suda za Ruandu usvojen pristup da se, ako ne postoje neposredni dokazi,¹⁷³⁰ posebna namjera koja je uslov za utvrđivanje genocida može dokazati posredno, zaključivanjem na osnovu “činjenica, konkretnih okolnosti, ili pak na osnovu 'obrasca ciljnog djelovanja’”.¹⁷³¹

705. Žalbeno vijeće je to ovako preciziralo:

postojanje plana ili politike ne predstavlja sastavni dio krivičnog djela u pravnom smislu. Međutim, u kontekstu dokazivanja specifične namjere postojanje plana ili politike može u najvećem broju slučajeva postati važan faktor. Dokazi mogu biti u skladu sa postojanjem plana ili politike ili čak mogu ukazivati na njihovo postojanje, a postojanje plana ili politike može olakšati dokazivanje krivičnog djela.¹⁷³²

706. Pored toga, Žalbeno vijeće je napomenulo da “[d]okaz stanja svijesti u odnosu na počinjenje osnovnog djela može poslužiti kao pokazatelj iz kojeg presuditelj o činjenicama može izvesti zaključak da je optuženi posjedovao posebnu namjeru uništenja”.¹⁷³³

707. Naposljetku je Žalbeno vijeće iznijelo sljedeći stav:

Zaključak da je neko zvjerstvo bilo motivirano genocidnom namjerom može se, štaviše, izvesti i kada nije tačno utvrđen identitet osoba kojima bi se ta namjera mogla pripisati. Ako počinjeno krivično djelo zadovoljava druge uslove za genocid i ako činjenice idu u prilog zaključku da je krivično djelo bilo motivirano namjerom djelimičnog ili potpunog uništavanja zaštićene grupe, može se donijeti zaključak da je počinjen genocid.¹⁷³⁴

(c) Udruženi zločinački poduhvat

708. Kako je već rečeno, učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu prve kategorije mora posjedovati isto stanje svijesti koje se mora dokazati za predmetno krivično djelo kao i osoba koja je fizički izvršila to krivično djelo. Ako je to djelo genocid, i jedan i drugi moraju imati posebnu namjeru opisane vrste.¹⁷³⁵

709. Što se tiče treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata, Žalbeno vijeće je bilo sljedećeg mišljenja:

Da bi se optuženi osudio za krivično djelo na osnovu treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata nije potrebno pokazati da je on namjeravao počiniti zločin ili čak da je sa sigurnošću znao da će zločin biti počinjen. Dovoljno je samo da se optuženi upustio u udruženi zločinački poduhvat radi počinjenja drugačijeg zločina sa sviješću da mu njegovo počinjenje čini razumno

¹⁷³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 34; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 47.

¹⁷³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 526; Drugostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 159; *vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 33-34.

¹⁷³² Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 48.

¹⁷³³ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 20.

¹⁷³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 34.

¹⁷³⁵ *Vidi* VII.A.1. *supra*, "Udruženi zločinački poduhvat".

predvidivim da će drugi učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu počiniti zločin koji mu se stavlja na teret, i da je taj zločin počinjen.¹⁷³⁶

Kada se optuženi tereti za krivično djelo genocida, smatra Žalbeno vijeće, “od optužbe se traži da pokaže da je optuženi razumno mogao predvidjeti da će biti počinjeno djelo navedeno u članu 4(2) i da će ono biti počinjeno s genocidnom namjerom”.¹⁷³⁷

710. Što se ovoga tiče, Pretresno vijeće smatra da je potrebno razlikovati pojam "prerastanja" u genocid od pojma genocida kao “prirodne i predvidljive posljedice” određenog udruženog zločinačkog poduhvata koji nema za cilj upravo genocid.¹⁷³⁸ “Prerastanje” u genocid naprosto je činjenični navod kojim se tvrdi da je posebna namjera da se počini genocid nastala u kasnijoj fazi, nakon početka prvobitne operacije koja nije dosegala nivo genocida. Prema mišljenju Pretresnog vijeća u predmetu *Krstić*, “[č]lan 4 Statuta za genocidna djela ne zahtijeva da postoji predumišljaj dugo vremena unaprijed. Moguće je zamisliti situaciju da uništenje grupe, iako na početku neke operacije nije postojala namjera za to, može postati ciljem u nekoj kasnijoj fazi izvršenja operacije”.¹⁷³⁹ Takav razvoj događaja ne isključuje mogućnost da je genocid bio sadržan u jedinstvenom cilju udruženog zločinačkog poduhvata.

(d) Krivična odgovornost nadređenog

711. Prema članu 7(3) Statuta, optužena osoba koja u hijerarhiji ima rukovodeći položaj može podlijegati odgovornosti za genocid zbog toga što nije ispunila svoju dužnost nadređenog da potčinjene drži pod kontrolom.¹⁷⁴⁰

712. Član III Konvencije o genocidu, koji je od riječi do riječi preuzet u članu 4(3) Statuta, ne predviđa krivičnu odgovornost nadređenog kao oblik odgovornosti za genocid. Suprotno tvrdnjama

¹⁷³⁶ Odluka po interlokutornoj žalbi (na Odluku po pravilu 98bis), par. 5. U svojoj odluci po pravilu 98bis, Pretresno vijeće je iznijelo argument da se posebna namjera kao uslov za genocid ne može izmiriti s *mens rea* koja je uslov za osuđujuću presudu po optužbi za treću kategoriju udruženog zločinačkog poduhvata i koja se "sastoji od svjesnosti optuženog rizika da drugi učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu počine genocid. To je različita *mens rea* koja ne doseže prag potreban da bi se ispunio kriterij specifične namjere koji je potrebno ispuniti da bi se izrekla osuda za genocid na osnovu člana 4(3)(a)": *ibid.*, par. 57 (fusnote ispuštene). Pretresno vijeće je utvrdilo da valja obustaviti postupak po tački 1 optužnice (genocid) u kontekstu treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata, te je shodno tome optuženog oslobodilo optužbi iz tačke 1 (genocid) u kontekstu treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata. Žalbeno vijeće je poništilo tu odluku i potvrdilo predmetnu tačku Optužnice.

¹⁷³⁷ Odluka po interlokutornoj žalbi (na Odluku po pravilu 98bis), par. 6 (fusnote ispuštene).

¹⁷³⁸ Odluka po pravilu 98bis, fusnota 70. Ovo Pretresno vijeće ne slaže se sa Pretresnim vijećem iz predmeta *Stakić* koje to dvoje izjednačuje: "Ideja 'prerastanja' djela u genocid ili genocida kao 'prirodne i predvidive posljedice' nekog poduhvata koji nije usmjeren konkretno na genocid nije spojiva s definicijom genocida prema članu 4(3)(a)": Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 530.

¹⁷³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 572 (fusnote ispuštene).

¹⁷⁴⁰ *Vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Krnjelac*, par. 171; Prvostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 72; Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 333-334. Član 7(3) Statuta predviđa sljedeće: "Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već

odbrane,¹⁷⁴¹ činjenica da se u Konvenciji o genocidu izričito ne navodi krivična odgovornost nadređenog nije smetnja sudu da utvrdi da se, u skladu s međunarodnim običajnim pravom, krivična odgovornost nadređenog proteže na krivično djelo genocida za period u kojem su počinjena krivična djela za koja se optuženi tereti u Optužnici. Jedan od razloga za to možda je "djelovanje faktora koji su doveli do previda kakvi se, iz raznih razloga, ponekad dešavaju prilikom sastavljanja međunarodnih instrumenata".¹⁷⁴²

713. Pretresno vijeće je već napomenulo da je krivično djelo genocida sankcionisano međunarodnim običajnim pravom i da je, članom 4 Statuta, ugrađeno u nadležnost Međunarodnog suda.¹⁷⁴³ Pretresno vijeće se uvjerilo da međunarodno običajno pravo sankcioniše i krivičnu odgovornost nadređenog, te da Pretresno vijeće ima nadležnost i za ovaj oblik krivične odgovornosti.¹⁷⁴⁴

714. Žalbeno vijeće je izrazilo stav da se sudsko vijeće,

da bi moglo donijeti zaključak da je neko načelo dio međunarodnog običajnog prava, mora na osnovu *opinio juris* uvjeriti u to da to načelo priznaje praksa država. No, Vijeće isto tako smatra da, ako se može pokazati da je načelo ustaljeno prema gornjem kriterijumu, primjena tog principa na neku konkretnu situaciju nije valjano osporena pukom tvrdnjom da je ta situacija nova, ako se može razumno smatrati da je ta situacija obuhvaćena načelom.¹⁷⁴⁵

počinio, a nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioca." (naglasak dodat). *Vidi* i Završni podnesak tužioca, Dodatak A, fusnota 94.

¹⁷⁴¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 52-54.

¹⁷⁴² "Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost" u predmetu *Hadžihasanović*, par. 29 (gdje se raspravlja o tome da se u Dopunskom protokolu II komandna odgovornost u kontekstu unutrašnjih oružanih sukoba ne pominje).

¹⁷⁴³ *Vidi* E.1. *supra*, "Izvori prava".

¹⁷⁴⁴ Žalbeno vijeće je iznijelo sljedeći stav: "Da bi bio u nadležnosti Međunarodnog suda *ratione personae*, svaki vid odgovornosti mora ispunjavati tri preduslova: (i) mora biti predviđen Statutom, eksplicitno ili implicitno; (ii) morao je u relevantno vreme postojati u međunarodnom običajnom pravu; (iii) merodavno pravo koje predviđa takvu vrstu odgovornosti moralo je u relevantno vreme biti u dovoljnoj meri dostupno svakom ko je tako postupao; i (iv) takvo lice moralo je biti u mogućnosti da predvidi da bi moglo krivično da odgovara za svoje postupke ako bude uhvaćeno."; Odluka po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 21. Pretresno vijeće se uvjerilo da krivična odgovornost nadređenog zadovoljava sve te preduslove. Krivična odgovornost nadređenog izričito je predviđena članom 7(3) Statuta, a bila je priznata u međunarodnom običajnom pravu u vrijeme počinjenja djela za koja se tereti: "Načelo da vojni i drugi nadređeni mogu biti pozvani na krivičnu odgovornost za djela podređenih uvriježeno je u konvencionom i u običajnom pravu.": Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195. Pretresno vijeće u predmetu *Hadžihasanović* izreklo je stav da "Član 7(3) predstavlja izraz postojećeg prava, a ne uspostavlja novo pravo.": "Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti" u predmetu *Hadžihasanović*, par. 179, koja je potvrđena nakon rješavanja interlokutorne žalbe: "Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost" u predmetu *Hadžihasanović*, par. 29-31. Treći i četvrti preduslov takođe su zadovoljeni utoliko što, "[š]to se tiče predvidivosti, dotično ponašanje je konkretno ponašanje optuženog; on mora moći uvidjeti da je to ponašanje kriminalno u opštem smislu te riječi, bez potrebe pozivanja na neku konkretnu odredbu. Što se tiče dostupnosti, u slučaju međunarodnog suda kakav je ovaj, dostupnost ne isključuje oslanjanje na običajno pravo.": "Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost" u predmetu *Hadžihasanović*, par. 34 (fusnote ispuštene). *Vidi* i članove 141 i 145 Krivičnog zakona SFRJ i Propisa o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u Oružanim snagama SFRJ (dalje u tekstu: "Propisi SFRJ"), str. 25.

¹⁷⁴⁵ "Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost" u predmetu *Hadžihasanović*, par. 12 (gdje se raspravlja o komandnoj odgovornosti u kontekstu unutrašnjeg oružanog sukoba).

715. Pretresno vijeće se uvjerilo da primjena doktrine krivične odgovornosti nadređenog objektivno podrazumijeva i to da nadređeni podliježe krivičnoj odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da bi njegovi potčinjeni mogli izvršiti genocid ili da su to već učinili, a on nije preduzeo nužne i razumno moguće mjere da te zločine spriječi ili kazni njihove počinioce.

716. To opredjeljenje potvrđuje Statut, čiji član 7(3) izričito upućuje na sva krivična djela za koja je Međunarodni sud nadležan, uključujući genocid, a Statut se, kako kaže Žalbeno vijeće, "mora tumačiti uz najveće moguće poštovanje prema formulacijama koje koristi zakonodavac".¹⁷⁴⁶ Pored toga, samo s jednim izuzetkom o kojem se govori dalje u tekstu,¹⁷⁴⁷ primjena krivične odgovornosti nadređenog u slučaju zločina genocida nije osporena u praksi ovog međunarodnog suda, a podržana je i u predmetima koje je rješavao Međunarodni sud za Ruandu.¹⁷⁴⁸

717. Ovdje se otvara i dodatno pitanje: da li nadređeni, da bi za genocid mogao odgovarati na osnovu člana 7(3), mora posjedovati posebnu namjeru genocida? Problem uslova *mens rea* za genocid na osnovu člana 7(3) jurisprudencija Međunarodnog suda nije još do kraja riješila.¹⁷⁴⁹ U odluci po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, Pretresno vijeće u tom predmetu izjavilo je sljedeće:

¹⁷⁴⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 139.

¹⁷⁴⁷ *Vidi infra* par. 717 i Odluku po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, par. 92.

¹⁷⁴⁸ *Vidi* par. 718 *infra*.

¹⁷⁴⁹ Pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju nikome od okrivljenih nije izrečena osuđujuća presuda za genocid na osnovu člana 7(3). Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* nije se bavila tim pitanjem. Pretresno vijeće u predmetu *Krstić* utvrdilo je da su ispunjeni neki elementi iz člana 7(3), uključujući i traženu *mens rea*: "...ne samo da je general Krstić bio sasvim svjestan kampanje ubijanja koja je bila u toku i njenog učinka na preživljavanje bosansko-muslimanske grupe u Srebrenici, kao i činjenice da je ista povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice, nego su i starješine i vojnici Drinskog korpusa (i Glavnog štaba) koji su učestvovali u izvršenju pogubljenja morali biti svjesni genocidnih ciljeva.": Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 648. Vijeće po toj osnovi nije izreklo osuđujuću presudu zato što je utvrdilo da je krivična odgovornost optuženog adekvatno izražena utvrđivanjem krivice optuženog na osnovu člana 7(1): *ibid.*, par. 652. Žalbeno vijeće nije diralo u taj zaključak niti ga stavilo u pitanje: Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 250. Tim se pitanjem nije bavilo ni Pretresno vijeće koje je vršilo pregled optužnica po pravilu 61 protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Iako je potvrdilo da su u slučaju obojice optuženih ispunjeni uslovi za pripisivanje krivične odgovornosti na osnovu člana 7(3), to vijeće je zaključilo da dokazni materijal koji je pregledalo ukazuje na to da je krivična odgovornost za zločine koji se tom optužnicom stavljaju na teret, uključujući i genocid, najadekvatnije okarakterisana članom 7(1) Statuta. *Vidi Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*, predmeti br. IT-95-15-8-R61 i IT-95-18-R61, Pregled optužnica u skladu sa pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, 11. juli 1996., (dalje u tekstu: Odluka po pravilu 61 u predmetu *Karadžić i Mladić*), par. 83, 84, 94-95; "Osim toga, potrebno je vrlo pažljivo razmotriti i pojedinačnu krivičnu odgovornost za zločin genocida opisan u tački 1 [Optužnice za Bosnu i Hercegovinu] od 25. jula 1995. [Postoje] snažne indikacije koje ukazuju na to da su Radovan Karadžić i Ratko Mladić planirali, naredili ili na drugi način pomagali i sudjelovali u planiranju, pripremi ili izvršenju genocida koji je počinjen u logorima.": *ibid.*, par. 84; *vidi* i Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 311. Ni Pretresno vijeće u predmetu *Sikirica* nije se u svojoj Odluci po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica* bavilo tim pitanjem jer je tužilac izjavio da nije uspio da ponudi dovoljne dokaze u vezi s tim elementom, tako da se u vezi s genocidom više neće pozivati na član 7(3): Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*, par. 24. Pretresno vijeće napominje da, u svjetlu činjeničnih nalaza koji slijede u nastavku, ovu diskusija o tom pitanju valja shvatiti kao *obiter dicta*.

Iz člana 4 i iz jedinstvene prirode genocida *proizlazi* da je i za utvrđivanje odgovornosti po članu 7(3) potreban *dolus specialis*. Pretresno vijeće ima u vidu pravne probleme i poteškoće u dokazivanju tvrdnje da su civilni rukovodioci propustom počinili genocid.¹⁷⁵⁰

718. Međunarodni sud za Ruandu izrekao je nekoliko osuđujućih presuda za genocid na osnovu člana 6(3) Statuta MKSR-a, koji je analogan članu 7(3) Statuta.¹⁷⁵¹ U predmetu *Cyangugu* snažno je podržan zaključak da doktrina krivične odgovornosti nadređenog ne podrazumijeva nužno da nadređeni posjeduje posebnu namjeru da bi mogao odgovarati za genocid.¹⁷⁵²

719. Ovo Pretresno vijeće ne može se saglasiti sa stavom Pretresnog vijeća u predmetu *Stakić*, da nadređeni, da bi se mogao smatrati odgovornim za genocid na osnovu člana 7(3) Statuta, treba da posjeduje posebnu namjeru. Pored ranije pomenutih smjernica koje daje sudska praksa, protiv takvog zaključka govori i razlog koji navodimo u nastavku.

720. Kada je riječ o tumačenju Statuta, nakon što smo potvrdili da se član 7(3) može primijeniti na genocid, po mišljenju Pretresnog vijeća ne postoji imanentni razlog zašto bi se on na krivično djelo genocida primjenjivao na drugačiji način nego na druga krivična djela iz Statuta.¹⁷⁵³ Žalbeno vijeće je iznijelo napomenu da krivična odgovornost nadređenog strani optužbe nameće obavezu da dokaže da je nadređeni znao ili da je bilo razloga da zna za kažnjivo ponašanje potčinjenih.¹⁷⁵⁴ Kad se radi o

¹⁷⁵⁰ "Međutim, dokazi dopuštaju mogućnost da razumni presuditelj o činjenicama zaključi da je dr. Stakić u principu imao moć kažnjavanja ili sprečavanja predviđenu članom 7(3)": Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, par. 92 (naglasak dodat).

¹⁷⁵¹ Osuđujuće presude za genocid primjenom člana 6(3) Međunarodni sud za Ruandu izrekao je sljedećim okrivljenicima: Kambandi, Serushagou, Kayishemi, Musemi, Kajelijeliju, Barayagwizi i Imanishimwi.

¹⁷⁵² U predmetu *Cyangugu*, Pretresno vijeće MKSR-a je većinom glasova zaključilo da je Samuel Imanishimwe za jedan incident krivično odgovoran isključivo na osnovu člana 6(3) Statuta MKSR-a, zbog toga što nije vojnike pod svojom nadležnošću i svojom efektivnom kontrolom nije spriječio da ubijaju pripadnike etničke grupe Tutsi: "Vijeće je utvrdilo da su, 12. aprila 1994., vojnici učestvovali u napadu na izbjeglice na fudbalskom igralištu u Gashirabwobi. Vijeće ne raspolaže dovoljnim i pouzdanim dokazima za zaključak da je Imanishimwe svojim vojnicima naredio da učestvuju u tom napadu u smislu člana 6(1). Vijeće, međutim, konstatira da je Imanishimwe znao ili morao da zna za učešće svojih vojnika u napadu na fudbalsko igralište u Gashirabwobi [...] Vijeće napominje da nema dokaza da je Imanishimwe preduzeo bilo kakve mjere da taj napad spriječi ili da bilo koga od vojnika iz logora Karambo kazni za učešće u masakru. Dakle, Vijeće konstatira da se Imanishimwi može pripisati krivična odgovornost po članu 6(3), za djela njegovih potčinjenih na fudbalskom igralištu u Gashirabwobi": *Tužilac protiv Andrea Ntagerwe, Emmanuela Bagambikija, Samuela Imanishimwea*, predmet br. ICTR-99-46-T, Presuda i kazna, 25. februar 2004. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Cyangugu*), par. 653-654. "Vijeće takođe konstatira da su vojnici na fudbalskom igralištu u Gashirabwobi, za vrijeme ubijanja 12. aprila 1994., posjedovali traženu genocidnu namjeru, to jest namjeru da unište, potpuno ili djelimično, pripadnike etničke grupe Tutsi": *ibid.*, par. 690. *Vidi i ibid.*, par. 694-695, 821. Naprotiv, iz ostalih presuda MKSR-a teško je bilo šta zaključiti budući da nijedan od ostalih okrivljenika na tom sudu nije osuđen za genocid primjenom člana 6(3) Statuta MKSR-a a da nije utvrđeno da je za *ista djela* odgovoran po članu 6(1), dakle, da je posjedovao posebnu namjeru počinjenja genocida. Svi ti drugi okrivljenici - Kambanda, Serushago, Kayishema, Musema, Kajelijeli i Barayagwiza - za genocid su osuđeni i na osnovu člana 6(1). Član 6(1) Statuta MKSR-a je odredba analogna članu 7(1) MKSJ-a.

¹⁷⁵³ U Izvještaju generalnog sekretara o tome se kaže samo sljedeće: "Stoga bi nadređenu osobu trebalo smatrati individualno odgovornom ako je nezakonito naredila počinjenje zločina navedenih u ovom Statutu. Ali ona bi se trebala smatrati odgovornom i u slučaju da nije spriječila zločin svojih podređenih ili podređene odvrtila od protivpravnog postupka. Ovakvoj posrednoj odgovornosti, odnosno odgovornosti za krivični propust nečinjenja, podliježe nadređena osoba ako je znala, ili je bilo razloga da zna da se njeni podređeni spremaju počinuti ili da su već počinili krivična djela, a ona ipak nije preduzela neophodne i razumne mjere za sprečavanje ili odvratanje od takvih djela ili za kažnjavanje njihovih počinilaca": Izvještaj generalnog sekretara, par. 56.

¹⁷⁵⁴ *Vidi* Odluku po interlokutornoj žalbi (na Odluku po pravilu 98bis), par. 7.

genocidu, to znači da treba da je nadređeni znao ili da je bilo razloga da zna za posebnu namjeru svojih podređenih, bez obzira na teškoće da se ona dokaže koje iz toga proizlaze. Žalbena vijeće je iznijelo stav da je krivična odgovornost nadređenog oblik podlijeganja krivičnoj odgovornosti za koji, da bi se mogla pripisati krivična odgovornost, nije nužno dokazati da je nadređeni posjedovao namjeru počinjenja krivičnog djela.¹⁷⁵⁵ Stoga *mens rea* koja se mora dokazati za zločine koje su počinili potčinjeni valja razlikovati od *mens rea* koja treba da se dokaže za nadređenog. Žalbena vijeće je upozorilo na opasnost od poistovjećivanja "element/a/ *mens rea* zločina genocida s elementom svijesti vida kažnjivosti za koji se krivična odgovornost pripisuje optuženom".¹⁷⁵⁶ Ako su ostvareni elementi propisani članom 7(3), nema razloga da se nadređeni za genocid ne osudi na osnovu člana 7(3): naime, i genocid je krivično djelo s kojim se nadređeni povezuje svojim svjesnim propustom da ispuni dužnost vršenja kontrole.¹⁷⁵⁷

721. Stoga se Pretresno vijeće uvjerilo da je *mens rea* koja je uslov da bi se nadređenom mogla pripisati odgovornost za genocid na osnovu člana 7(3) ostvarena onda kada je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna (1) da se njegovi potčinjeni spremaju počiniti genocid ili su ga već počinili, te (2) da su potčinjeni posjedovali traženu posebnu namjeru.

(e) Saučesništvo u genocidu

722. Optuženi se tereti za saučesništvo u genocidu po članovima 4(3)(e), 7(1) i 7(3) Statuta.

723. Termini "saučesništvo" i "saučesnička odgovornost" imaju isto značenje i koriste se kao sinonimi.¹⁷⁵⁸

724. Pretresno vijeće se uvjerilo da je saučesništvo kao oblik učešća u izvršenju krivičnog djela obuhvaćeno personalnom nadležnošću Međunarodnog suda.¹⁷⁵⁹ Saučesništvo je jedan od oblika krivične odgovornosti priznat opštim načelima krivičnog prava,¹⁷⁶⁰ a, što se tiče genocida, priznat i u

¹⁷⁵⁵ Vidi Odluku po interlokutornoj žalbi (na Odluku po pravilu 98bis), par. 7.

¹⁷⁵⁶ Odluka po interlokutornoj žalbi (na Odluku po pravilu 98bis), par. 10.

¹⁷⁵⁷ "Doktrina komandne odgovornosti jasno je formulisana i utemeljena na odnosu između nadređenog i podređenog, i odgovornosti komandanta za postupke pripadnika svojih trupa. To je vrsta posredne odgovornosti putem koje se reguliše i obezbjeđuje vojna disciplina": Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 647. Žalbena vijeće nije prihvatilo opis krivične odgovornosti nadređenoga kao posredne odgovornosti, "utoliko što indirektna odgovornost može sugerisati pripisivanje *striktno* odgovornosti": Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

¹⁷⁵⁸ Saučesništvo se definiše kao "povezivanje s izvršenjem krivičnog djela ili učestvovanje u njemu, radnja ili stanje saučestvovanja": *Black's Law Dictionary*, 7. izd., str. 279.

¹⁷⁵⁹ U skladu s ranije pomenutim preduslovima. Vidi *supra* par. 713 i fusnotu uz taj paragraf.

¹⁷⁶⁰ "Ovo uvažavanje činjenice da se pojedinci mogu pozvati na krivičnu odgovornost za učešće u počinjenju krivičnih djela u nekom od više različitih svojstava očito je u skladu sa opštim principima krivičnog prava.": Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 321; vidi i Drugostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 338; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 527.

međunarodnom običajnom pravu.¹⁷⁶¹ Konvencija o genocidu, čije su odredbe izraz međunarodnog običajnog prava, u svom članu III - koji je preuzet u članu 4(3) Statuta - izričito navodi saučesništvo u genocidu kao kažnjivo djelo. Norma koja sankcioniše saučesništvo u genocidu bila je dovoljno poznata i predviđena u vrijeme kada su, po navodima Optužnice, počinjena djela za koja se optuženi tereti.¹⁷⁶²

725. Isto tako, Pretresno vijeće napominje da je termin "saučesnik" /*accomplice*/ "termin koji nema samo jedno značenje".¹⁷⁶³ Naročito kada je posrijedi saučesništvo u genocidu, distinkcije između više njegovih značenja postaju još komplikovanije ako se paralelno posmatraju član 4(3) i član 7(1) Statuta.¹⁷⁶⁴ Preuzimanje od riječi do riječi teksta člana III Konvencije o genocidu rezultira time da su nedovršena krivična djela srodna genocidu (udruživanje radi počinjenja genocida, neposredno i javno poticanje na počinjenje genocida, te pokušaj počinjenja genocida), kao i saučesništvo u genocidu, uvrštena u Statut kao odredbe u vezi s genocidom. U Statutu postoji i član 7(1), opšta odredba koja definiše individualnu krivičnu odgovornost za sva krivična djela u nadležnosti Međunarodnog suda. Pored toga, član 4(3) je proizašao iz pristupa po kojem se ne smiju poistovjećivati glavni izvršioc i saučesnici, a član 7(1) jednostavno precizira razne modalitete učešća u krivičnom djelu, ne povlačeći nikakvu formalnu distinkciju između glavnih izvršilaca i saučesnika.¹⁷⁶⁵

¹⁷⁶¹ "Koncept direktne pojedinačne krivične odgovornosti i lične krivice za pomaganje ili druge vrste podsticanja ili učestvovanja u krivičnom poduhvatu ili djelu, za razliku od njegovog neposrednog počinjavanja, takođe ima osnovu u običajnom međunarodnom pravu": Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 666. "Prethodnim se utvrđuje osnova u običajnom međunarodnom pravu kako za pojedinačnu odgovornost tako i za učešće na različite načine predviđene članom 7 Statuta. Međunarodni sud shodno tome ima nadležnost da primjeni ovlašćenja koja mu je dao Savjet bezbjednosti da utvrđuje činjenice u ovom slučaju u vezi sa krivicom optuženog, bilo kao glavnog počinioca ili kao saučesnika ili učesnika na neki drugi način.": *ibid.*, par. 669. *Vidi* i član 6 Povelje Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu; član II(2) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta; Načelo VII u "Principles of International Law Recognised in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgement of the Tribunal" /"Načela međunarodnog prava sankcionisana Poveljom i Presudom Njimeškog suda"/, koje je usvojila Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija, 1950., UNGA, Official record, 5th Session, Supp. No. 12, UN Doc. A/1316 (1950.).

¹⁷⁶² *Vidi* članove 22, 24, 141, 145 Krivičnog zakona SFRJ. *Vidi* i odluku po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 21.

¹⁷⁶³ "Njime se označava osoba koja je u činjenju zločina bila povezana sa nekom drugom osobom, a ta veza se, pak, može sastojati ili u ulozi glavnog učesnika ili u ulozi onoga ko pomaže i podržava glavnog učesnika.": Izdvojeno mišljenje sudije Davida Hunta uz odluku po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 29. *Vidi*, npr.: *A-G Israel v. Eichmann* (1968) 36 ILR 18 (District Court, Jerusalem), par. 193-194. Na dvosmislenost tog termina upozorilo je Žalbeno vijeće u Drugostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac*, zaključivši da se "taj termin upotrebljavao tako da mu se značenje razlikovalo ovisno o kontekstu te je označavao bilo *saizvršioca* (*co-perpetrator*) bilo *pomagača i podržavaoca* (*aider and abettor*)": Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 70 (naglasak u originalu). Greške u prijevodu francuskih i engleskih termina samo doprinose brkanju dva značenja: engleski termin "accomplice" može se prevesti /na francuski/ i kao "*complice*" /saučesnik u smislu pomagača i podržavaoca/ i kao "*co-auteur*" /saizvršilac/, ovisno o kontekstu. *Vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 71 i fusnote 98, 101, 104. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 139 i fusnota 233. Razgraničenje ta dva značenja zaista jeste donekle važno radi vrste *mens rea* koja mora da se utvrdi: Izdvojeno mišljenje Davida Hunta uz odluku po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*, par. 29. *Vidi* pobliže i poglavlje o individualnoj krivičnoj odgovornosti, VII. *supra*.

¹⁷⁶⁴ "Tužilac napominje da je u ovom predmetu zbog nedorečenosti postojeće sudske prakse u vezi s ovim pitanjima za saučesništvo u genocidu teretio u posebnoj tački": Završni podnesak tužioca, fusnota 856.

¹⁷⁶⁵ *Vidi* Simester, A.P. i Sullivan, G.R., *Krivično pravo: teorija i doktrina* (Hart Publishing), Oxford, 2003., str. 237. *Vidi* i Cassese, A., *International Criminal Law* (Oxford University Press), Oxford, 2003., str. 179. Koegzistencija člana 7(1) i 4(3) bila je razlog za izuzetak koji se pominje u fusnoti 856 Završnog podneska tužioca: dok se u slučaju krivičnih djela iz člana 2, 3 i 5 Statuta osuđujuće presude za pomaganje i podržavanje u pravilu izriču za samo dotično krivično djelo, osuđujuće presude pa osnovu saučesničke odgovornosti za krivično djelo genocida mogu biti izrečene i

726. Pretresno vijeće prihvata da je najtačniji opis odnosa između člana 4(3) i 7(1) Statuta sljedeći:

Uvrstivši u Statut član 4(3), sastavljači Statuta su se pobrinuli da Međunarodni sud ima nadležnost nad svim oblicima učestvovanja u genocidu zabranjenim po međunarodnom običajnom pravu. Posljedica ovog pristupa, međutim, jeste ta da se *pojedine* kategorije individualne krivične odgovornosti u članu 4(3) preklapaju sa onima u članu 7(1).¹⁷⁶⁶

727. Pretresno vijeće smatra da se krivično djelo genocida iz člana 4(3)(a) odnosi na glavne izvršioce, uključujući, ali ne ograničavajući se na fizičke izvršioce i one koji odgovornosti za genocid podliježu na osnovu udruženog zločinačkog poduhvata.¹⁷⁶⁷ Za razliku od toga, saučesnik u genocidu iz člana 4(3)(e) jeste onaj koji se dovede u vezu s krivičnim djelom genocida koje je počinio neko drugi.¹⁷⁶⁸

728. Saučesništvo u genocidu iz člana 4(3)(e) nužno podrazumijeva da je genocid izvršen ili da se vrši.¹⁷⁶⁹ Međutim, za saučesništvo u genocidu goniti se može i ako nije bilo sudskog postupka protiv izvršioca genocida, pa čak i onda kad je on nepoznat.¹⁷⁷⁰ Optuženo lice ne može na osnovu istih radnji biti osuđeno i za genocid i za saučesništvo u genocidu.¹⁷⁷¹

kao osude za krivično djelo saučesništva u genocidu. Pretresno vijeće je svjesno te anomalije tako da ne podržava po svaku cijenu nazor da je saučesništvo u genocidu krivično djelo različito od krivičnog djela genocida (*vidi, a sensu contrario*, Završni podnesak tužioca, par. 435). Ovo vijeće se radije priklanja sljedećem stavu: "genocid i saučesništvo u genocidu dva su različita oblika učešća u istom krivičnom djelu": Prvostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 67. Pretresno vijeće takođe napominje da u svom završnom podnesku tužilac nije iznio nikakve dokaze koji bi potvrđivali optužbu da je optuženi odgovoran na osnovu člana 7(3) za saučesništvo u genocidu iz člana 4(3)(e). Iz tog razloga, Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da se uopšte bavi tim pitanjem.

¹⁷⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 640 (naglasak dodat). *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 138. Pretresno vijeće se ne slaže s tužiocem tvrdnjom da je "ovo prividno 'preklapanje' formulacija iz člana 7(1) i člana 4(3) Statuta uzgredna posljedica doslovnog preuzimanja Konvencije o genocidu u članovima 4(2) i 4(3), te da ono stoga nije izraz smišljenog nastojanja sastavljača Statuta da se razradi određena formulacija": Završni podnesak tužioca, par. 435. Žalbeno vijeće je iznijelo sljedeći stav: "Budući da se Statut mora tumačiti uz najveće moguće poštovanje prema formulacijama koje koristi zakonodavac, Žalbeno vijeće ne smije zaključiti da je preklapanje između članova 7(1) i 4(3)(e) proizišlo iz nepažnje zakonodavca, ako je moguće neko drugo objašnjenje, koje je u skladu s formulacijama u Statutu.": Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 139.

¹⁷⁶⁷ Npr.: Žalbeno vijeće u predmetu *Krstić* zaključilo je da *Krstić* "nije kriv za genocid kao glavni *počinilac*" i da je njegovu krivičnu odgovornost "stoga primjerenije opisati kao odgovornost pomagača i podržavaoca u genocidu, nego kao odgovornost *izvršioca*": Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 134, 138 (naglasak dodat). Vijeće je njegovu odgovornost okarakterisalo kao pomaganje i podržavanje na osnovu člana 7(1) Statuta, a ne kao saučesništvo u genocidu iz člana 4(3)(e), iako se u Optužnici tereti za saučesništvo. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 643: "Čini se da 'odgovornost saučesnika' označava sekundarni oblik učestvovanja koji se razlikuje od odgovornosti neposrednih ili glavnih izvršilaca. Pretresno vijeće je mišljenja da se ta razlika poklapa s razlikom između 'genocida' i 'saučesništva u genocidu' iz člana 4(3)". *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 532: "Ovo Pretresno vijeće smatra da se genocid prema članu 4(3)(a) najčešće ograničava na 'izvršioce' odnosno 'saizvršioce'", te Odluku po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, par. 51. Za učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu tumači se da odgovara kao saizvršilac u krivičnom djelu ili djelima: Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 95, 102.

¹⁷⁶⁸ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 533; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 527.

¹⁷⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 533; Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, par. 52; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 530.

¹⁷⁷⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 533; Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*, par. 52; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 531. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 143.

¹⁷⁷¹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 532; Prvostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 67; Prvostepena presuda u predmetu *Nahimana i dr.*, par. 1056.

(i) Objektivni element: *actus reus*

729. Smisao saučesništva u genocidu kao oblika učešća u krivičnom djelu definiše se u kontekstu opštih načela krivičnog prava.¹⁷⁷² Shodno jurisprudenciji kako ovog međunarodnog suda tako i Međunarodnog suda za Ruandu, saučesništvo u genocidu iz člana 4(3)(e) može biti ostvareno i pomaganjem i podržavanjem genocida,¹⁷⁷³ iako ne treba isključiti mogućnost da se pojave i djela koja se ne mogu podvesti pod pomaganje i podržavanje u strogom smislu, ali koja mogu dosegnuti nivo saučesništva.¹⁷⁷⁴ Žalbena vijeće je bilo stava da "izrazi 'saučesništvo' i 'saučesnik' mogu obuhvatati ponašanje šire od pomaganja i podržavanja".¹⁷⁷⁵ Pomaganje i podržavanje genocida odnosi se na sve radnje pružanja pomoći ili podstrekavanja koje su bitno doprinijele ostvarivanju krivičnog djela genocida od strane glavnog izvršioca.¹⁷⁷⁶

(ii) Subjektivni element: *mens rea*

730. Kako je već rečeno, značenje pojma saučesništvo u genocidu definisano je opštim načelima krivičnog prava. Za saučesništvo u genocidu u vidu pomaganja i podržavanja genocida ne traži se dokaz da je saučesnik imao posebnu namjeru da, u cijelosti ili djelimično, uništi zaštićenu grupu.¹⁷⁷⁷ U ovom slučaju, tužilac mora da dokaže van razumne sumnje "da je optuženi znao da svojim radnjama pomaže glavnom počiniocu u provođenju genocida i da mu je bilo poznato stanje svijesti glavnog počinioca; nije potrebno da dokaže da je optuženi dijelio specifičnu namjeru glavnog počinioca".¹⁷⁷⁸

¹⁷⁷² Vidi "Djelimično različito mišljenje sudije Shahabuddeena" uz Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 65. Mišljenje tog sudije različito od mišljenja većine nije se odnosilo na ovo pitanje.

¹⁷⁷³ Pretresno vijeće u predmetu *Stakić* napomenulo je "ne postoji materijalna razlika između saučesništva u genocidu i 'široke definicije pomaganja i podržavanja': Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 531 (naglasak dodat); vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 394.

¹⁷⁷⁴ Završni podnesak tužioca, fusnota 856 i Dodatak A uz Završni podnesak tužioca, fusnota 84; Prvostepena presuda u predmetu *Bagilishema*, par. 69 ("U pogledu elementa *actus reus* saučesništva u genocidu, Vijeće napominje da se, po anglosaksonskom pravu, oblici saučesništva obično definišu kao "pomaganje i podržavanje, davanje savjeta i nabavljanje sredstava za izvršenje krivičnog djela". S druge strane, u većini kontinentalnih pravnih sistema, usvojena su tri oblika saučesništva: saučesništvo putem podstrekavanja, putem pomaganja, te nabavljanja sredstava za izvršenje krivičnog djela"). Vidi i "Djelimično protivno mišljenje" sudije Shahabuddeena, par. 64, 68. To protivno mišljenje sudije Shahabuddeena nije se odnosilo na ovaj aspekt.

¹⁷⁷⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 139. Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par.70; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 220, 229.

¹⁷⁷⁶ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 395. Vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Stakić*, par. 533; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 529-530.

¹⁷⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 142 *a sensu contrario*. Vidi i *ibid.*, par. 140. Žalbena vijeće nije smatralo da se treba "izjasniti o *mens rea* koja se zahtijeva za proglašenje krivice za krivično djelo saučesništva u genocidu prema članu 4(3) Statuta gdje to krivično djelo obuhvata više nego samo pomaganje i podržavanje": *ibid.*, fusnota 247. Ni ovo vijeće ne smatra da je neophodno da se izjašnjava o ovom pitanju.

¹⁷⁷⁸ Odluka po pravilu 98bis, par. 66. Vidi i Odluku po interlokutornoj žalbi na odluku po pravilu 98bis, par. 7; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 540-541, 544; Prvostepenu presudu u predmetu *Musema*, par. 182; Prvostepenu presudu u predmetu *Bagilishema*, par. 71; Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 394-395: "treba da je optuženi djelovao s namjerom i sa sviješću da doprinosi izvršenju krivičnog djela genocida, uključujući sve njegove materijalne elemente". Vidi i "Djelimično protivno mišljenje" sudije Shahabuddeena, par. 65. To protivno mišljenje sudije Shahabuddeena nije se odnosilo na ovaj aspekt.

2. Utvrđeno činjenično stanje

(a) Zaštićene grupe "u cijelosti"

731. Pretresno vijeće prvo će identifikovati predmetne zaštićene grupe u smislu definicije genocida.

732. Prema navodima Optužnice, optuženi je učestvovao u kampanji “čiji je cilj bio da se bosanski Muslimani i Hrvati unište, u cijelosti ili djelimično, kao nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva u opštinama navedenim u paragrafu 4 [Optužnice] kao dio ARK-a”.¹⁷⁷⁹ U svojoj odluci po pravilu 98bis, Pretresno vijeće je, na osnovu tužiočevih argumenata iz te faze postupka, ovaj navod protumačilo na način da se pod zaštićenim grupama "u cijelosti" u ovom predmetu podrazumijevaju bosanski Muslimani i bosanski Hrvati.¹⁷⁸⁰

733. U vrijeme kad su strane iznosile svoje završne riječi, što je bilo nakon izricanja žalbene presude u predmetu *Krstić*, predsjedavajući sudija ih je zamolio da “pomognu Pretresnom vijeću da ustanovi šta [one] smatraju dokazom u vezi s uslovom znatnosti onog dijela zaštićenih grupa koje se po navodima namjeravalo uništiti”.¹⁷⁸¹ Strane su to i učinile, u pisanom obliku.¹⁷⁸² U podnesku s tim u vezi, kao i u svom završnom podnesku, tužilac je izjavio da je “*najvažnija postavka* u pogledu definisanja grupe 'u cijelosti' to da se u ovom predmetu zaštićenim grupama 'u cijelosti' smatraju bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u”.¹⁷⁸³ Tužilac je izjavio i to da konačni zaključak suđenja koji on traži da se donese – tj. da su optuženi i drugi učesnici djelovali s genocidnom namjerom – bude isti bez obzira na to da li će se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati iz ARK-a smatrati dijelovima zaštićenih grupa ili zaštićenim grupama “u cijelosti”.

734. Dokazi predočeni na suđenju ne govore u prilog tvrdnji tužioca da se izraz zaštićene grupe “u cijelosti” u ovom predmetu odnosi na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u, posebno ne u kontekstu već iznijetog stava Pretresnog vijeća u pogledu definicije “zaštićenih grupa” po Konvenciji o

¹⁷⁷⁹ Optužnica, par. 36. Kako će biti raspravljeno u nastavku, Odlukom po pravilu 98bis tri opštine su bile povučene.

¹⁷⁸⁰ Odluka po pravilu 98bis, par. 49. *Vidi* javnu verziju "Tužiočevog odgovora na 'Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis' podnijet 5. septembra, te Dodatak Odgovoru od 16.-17. septembra 2003.", 2. oktobar 2003., par. 290 (fusnote ispuštene): "Iako su zaštićene grupe u ovom predmetu bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, tužilac tvrdi da je uslov postojanja namjere iz člana 4(2) zadovoljen zbog toga što je postojala namjera uništenja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kao grupa unutar ograničenog geografskog područja, odnosno unutar ARK-a." *Vidi i ibid.*, par. 298: "U svjetlu sudske prakse i činjenica potvrđenih dokazima, tužilac tvrdi da su optuženi i ostali učesnici udruženog zločinačkog poduhvata namjeravali uništiti bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u kao grupe, to jest, geografski ograničeni dio bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kao grupa." Taj stav potvrđuje paragraf 28 Optužnice: "Sva djela i propusti za koje se u ovoj optužnici tereti kao za genocid ili saučesništvo u genocidu počinjeni su s namjerom da se, u cijelosti ili djelimično, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati unište kao nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva."

¹⁷⁸¹ T. 25194.

¹⁷⁸² Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004.; Podnesak okrivljenog u vezi s pitanjima Pretresnog vijeća u pogledu mišljenja o predmetu *Krstić*, 4. maj 2004.

genocidu.¹⁷⁸⁴ Suprotno tvrdnjama tužioca,¹⁷⁸⁵ dokazi jasno pokazuju da je političko rukovodstvo bosanskih Srba, što podrazumijeva i rukovodstvo ARK-a, bosanske Muslimane, odnosno bosanske Hrvate kao cjelinu smatralo zasebnim nacionalnim, etničkim, rasnim odnosno vjerskim grupama.¹⁷⁸⁶ I obrnuto, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u ni po jednom nacionalnom, etničkom, rasnom ili vjerskom obilježju nije moguće razlikovati od ostalih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Jedini kriterijum za razlikovanje mogla bi biti njihova geografska lokacija, ali taj se kriterijum u Konvenciji o genocidu ne pominje.¹⁷⁸⁷ Pored toga, Tužilac nije predočio nikakve dokaze o tome da su bosanski Muslimani, odnosno bosanski Hrvati koji su živjeli u ARK-u u predmetnom periodu Optužnice, sebe smatrali nacionalnom, etničkom, rasnom ili vjerskom grupom različitom u odnosu na ostale bosanske Muslimane i bosanske Hrvate.

735. Kako je već rečeno, ako cilj uništenja nije samo jedna grupa, obilježja krivičnog djela genocida moraju se utvrditi za svaku grupu posebno. Pretresno vijeće je utvrdilo da većina žrtava djela koja potencijalno podliježu članu 4(2)(a) do (c) Statuta pripada grupi bosanskih Muslimana.¹⁷⁸⁸ Međutim, iako je broj bosanskih Hrvata, stanovnika teritorije na koju se odnosi Optužnica, bio mnogo manji od broja bosanskih Muslimana,¹⁷⁸⁹ Pretresno vijeće konstatuje da su dokazi o zločinima počinjenim protiv

¹⁷⁸³ Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004., par. 8; *vidi* i Završni podnesak tužioca, par. 527.

¹⁷⁸⁴ *Vidi* E. 1. *supra*, "Zaštićene grupe" i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 556. *Vidi* Robert Donia, T. 831-832; *vidi* i DP P53, "Izveštaj vještaka Roberta Donije", str. 3-4: "Izraz 'Bosanaac' odnosi se na stanovnika BiH. Unutar te široke oznake, većina Bosanaca svoj identitet definiše i pripadnošću jednoj od tri nacionalnosti: srpske, hrvatske ili bosansko-muslimanske [...] Stanovnici BiH srpske ili hrvatske nacionalnosti često se nazivaju bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima. Često će se vidjeti i da se koristi samo naziv 'Srbin' ili 'Hrvat', bez atributa 'bosanski', onda kada je očigledno da je riječ o stanovniku BiH". S obzirom na tu definiciju, Pretresno vijeće se uvjerilo da bosanski Hrvati zadovoljavaju uslove da bi ih se smatralo zaštićenom grupom čak i onda kada je vidljiva "jasna razlika između bosanskih Hrvata i bosanskih Srba u odnosu na bosanske Muslimane ili Bošnjake, kako oni sami sebe nazivaju. Potonji nemaju domovinu. Oni nisu mogli računati na podršku nekih drugih zajednica van Bosne i Hercegovine i vlastite nacionalnosti, van bosanskih Muslimana": *vidi* T. 10604-20605 (zatvorena sjednica).

¹⁷⁸⁵ "Tvrdimo da ova definicija [da su zaštićene grupe "u cijelosti" u ovom predmetu bosanski Muslimani i bosanski Hrvati iz ARK] najbolje odgovara subjektivnim percepcijama optuženog i ostalih koji su sproveli plan genocida u ARK-a.": Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004., par. 8.

¹⁷⁸⁶ DP P50, "Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" održane 12. maja 1992. ", str. 33: riječi Dušana Kozića da "neprijatelja - ustaše i mudžahedine - svim sredstvima moramo pobijediti "; str. 41, 47: Ratko Mladić je rekao: "... glava aždaje fundamentalizma ispod našeg čekića. /.../ Neprijatelj je svim silama nasrnuo na nas sa svih strana. A neprijatelj je zajednički bilo da su muslimanske horde ili hrvatske horde. "; DP P1532, video-snimak proslave treće godišnjice zauzimanja Kozare, na kojoj je Vojo Kuprešanin izjavio: "Mi smo znali u bivšoj BiH, u toj Skupštini, jednostavno da sa Muslimanima i antisrpskom koalicijom nije moglo ništa da se postigne i bili smo svesni da se mi moramo razići." Optuženi je Muslimane nazivao "balijama", a Hrvate "ustašama": Amir Džonlić, T. 2303-2305.

¹⁷⁸⁷ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 559.

¹⁷⁸⁸ *Vidi* E.2. *infra*, "Djela u osnovi".

¹⁷⁸⁹ DP P60, "Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima, stalno stanovništvo prema narodnosti po općinama; Popisi od 1971., 1981. i 1991. godine", april 1995., koji sadrži rezultate popisa stanovništva BiH za 1991. godinu. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, 13 opština navedenih u Optužnici imale su zajedno 724.137 stanovnika. Od toga, približno 8,74% su bili Hrvati, a 32,19% Muslimani.

bosanskih Hrvata dovoljni da bi se moglo utvrditi da su bosanski Hrvati kao grupa bili zaseban cilj tih zločina protiv grupe kao takve.¹⁷⁹⁰

736. Pretresno vijeće zaključuje da zaštićenim grupama u smislu člana 4 Statuta u ovom predmetu treba da se smatraju bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, kao dvije zasebne grupe. Dakle, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u, dijelovi su tih zaštićenih grupa. Pitanje da li namjera da se unište ti dijelovi navedenih zaštićenih grupa odgovara definiciji genocida razmatra se u nastavku.

(b) Djela u osnovi

737. U Optužnici se navodi da je genocid počinjen putem izvršenja sljedećih krivičnih djela:

- (1) ubijanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata neboraca od strane snaga bosanskih Srba (koje su uključivale jedinice 5. korpusa/1. krajiškog korpusa) u selima i područjima naseljenim nesrpskim stanovništvom; u logorima i drugim zatočeničkim objektima; i tokom deportacije ili prisilnog premještanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata;
- (2) nanošenje teških tjelesnih ili duševnih povreda bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima neborcima za vrijeme njihovog zatočeništva u logorima i drugim zatočeničkim objektima i za vrijeme ispitivanja u policijskim stanicama i kasarnama, tokom kojih su zatočenici bili konstantno izloženi nehumanim djelima ili prisiljavani da budu svjedoci nehumanih djela koja su uključivala ubistvo, silovanje, seksualno zlostavljanje, mučenje i premlaćivanje.
- (3) zatočavanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata neboraca u uslovima sračunatim da dovedu do fizičkog uništenja dijela tih grupa, i to pomoću premlaćivanja ili drugih vidova fizičkog maltretiranja kako je gore opisano, davanja obroka jedva dovoljnih za preživljavanje, zagađene vode, nedovoljne ili nepostojeće ljekarske njege, nehigijenskih uslova i pomanjkanja prostora.¹⁷⁹¹

(i) Ubijanje pripadnika grupe

738. Ubijanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata tereti se kao genocid ali i, zasebno, kao progon (zločin protiv čovječnosti po članu 5(h) Statuta), istrebljenje (zločin protiv čovječnosti po članu 5(b) Statuta) i hotimično lišavanje života (teška povreda po članu 2(a) Statuta).¹⁷⁹² O lišavanju života već je raspravljeno u jednom od prethodnih dijelova ove presude, gdje je Pretresno vijeće konstatovalo da su snage bosanskih Srba pobile najmanje 1.669 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata neboraca.¹⁷⁹³

¹⁷⁹⁰ To se vidi naročito u opštinama u kojima su oni bili brojniji, na primjer u Kotor-Varoši i Tesliću: DP P60, "Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima, stalno stanovništvo prema narodnosti po općinama; Popisi od 1971., 1981. i 1991. godine", april 1995., koji sadrži rezultate popisa stanovništva u BiH za 1991. godinu. *Vidi* E.2. *infra*, "Djela u osnovi". *Vidi* i T. 20624-20625 (zatvorena sjednica).

¹⁷⁹¹ Optužnica, par. 37.

¹⁷⁹² Tačke 3, 4 i 5.

¹⁷⁹³ *Vidi* A.2. *supra*, "Zaključci o ubistvima".

739. Što se tiče djela koja su već utvrđena, Pretresno vijeće mora da razmotri i dodatne kriterije koji trebaju biti ispunjeni da bi se ona mogla okvalifikovati i kao “ubijanje pripadnika grupe” u smislu člana 4(2)(a). Elementi člana 4(2)(a) istovjetni su elementima koji se traže za hotimično lišavanje života iz člana 5(b) Statuta, s jedinom razlikom da član 4(2)(a) uključuje i uslov da je djelo počinjeno protiv pripadnika zaštićene grupe. Dakle, u smislu činjeničnog nalaza da je ubijeno najmanje 1.669 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, djelo u osnovi, tj. ubijanje pripadnika grupe, potvrđeno je.

740. Više usmrćenja uzrokovanih premlaćivanjem u logorima i drugim zatočeničkim objektima tužilac je optuženom na teret stavio zasebno i kao "lišavanje života" i kao "nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede". Za navode po kojima je Pretresno vijeće već konstatovalo da je posrijedi "lišavanje života" neće se donositi poseban, dodatni zaključak u okviru razmatranja navoda o “nanošenju teške tjelesne ili duševne povrede”.

(ii) Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe

741. U Optužnici se navodi da je bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima “za vrijeme njihovog zatočeništva u logorima i drugim zatočeničkim objektima i za vrijeme ispitivanja u policijskim stanicama i kasarnama” nanijeta teška tjelesna ili duševna povreda. Pretresno vijeće za te navode podrazumijeva da se oni odnose na svaki od objekata navedenih u paragrafu 42 Optužnice.

742. Velik broj svjedoka optužbe svjedočio je o teškim tjelesnim i duševnim povredama nanijetim zatočenicima u logorima i zatočeničkim objektima koji su osnivani u opštinama ARK-a, te – što je razmotreno u posebnom odjeljku u nastavku teksta - o tome kakvi su uslovi u njima vladali. Međutim, Pretresno vijeće mora preliminarno napomenuti da je utvrdilo da su predočeni i dokazi u vezi s više zatočeničkih objekata koji nisu bili navedeni u Optužnici.¹⁷⁹⁴ Iako ti dokazi mogu poslužiti kao potvrda postojanja oružanog sukoba, odnosno rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, na osnovu tih incidenata, za koje se u Optužnici ne tereti, ne može se donijeti nikakav zaključak o krivici u vezi sa krivičnim djelima genocida i saučesništva u genocidu. Što se tiče optužbi u vezi s teškim tjelesnim ili duševnim povredama, Pretresno vijeće konstatuje da o sljedećim incidentima navedenim u Optužnici nisu predočeni nikakvi dokazi:

- policijska stanica Bosanska Kostajnica¹⁷⁹⁵ (opština Bosanski Novi)
- osnovna škola u Kotor-Varoši¹⁷⁹⁶ (opština Kotor-Varoš)

¹⁷⁹⁴ Na primjer: iskaz o zlostavljanju zatočenika u policijskoj stanici Sanica u opštini Ključ: Ramiz Subašić, T. 10487-10488. Dokazi ove vrste pominju se na odgovarajućim mjestima u "Opštem pregledu".

¹⁷⁹⁵ U paragrafu 42 Optužnice navodi se sljedeće: "U policijskoj stanici u Bosanskoj Kostajnici viđeniji i obrazovaniji bosanski Muslimani su odvođeni i premlaćivani metalnim i drvenim palicama. U tijela zatočenika zabadali su odvijčač.

- logor na Ribnjaku¹⁷⁹⁷ (opština Prnjavor)
- zgrada SUP-a u Šipovu¹⁷⁹⁸ (opština Šipovo)

743. Pored toga, Pretresno vijeće smatra kako su u vezi sa sljedećim događajima predloženi dokazi koji nisu dovoljni da bi se utvrdilo da li je povreda bila dovoljno teška da bi se mogla smatrati teškom tjelesnom ili duševnom povredom:

- policijska stanica Bosanski Petrovac¹⁷⁹⁹ (opština Bosanski Petrovac)
- mlin u Vijaci;¹⁸⁰⁰ policijska stanica Prnjavor¹⁸⁰¹ (opština Prnjavor)
- fabrika "Krings";¹⁸⁰² sportska dvorana;¹⁸⁰³ policijska stanica Lušci Palanka;¹⁸⁰⁴ podrum kuće Sime Miljuša u Lušci Palanci¹⁸⁰⁵ (opština Sanski Most)

Jednog zatočenika su tukli dok nije izgubio svijest." Ponovo pregledavši dokaze, tužilac se saglasio s tim da na suđenju nisu predloženi nikakvi dokazi o ovom incidentu tako da je taj navod povukao: Završni podnesak tužioca, fusnota 945.

¹⁷⁹⁶ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju. U paragrafu 42 Optužnice navodi se: "U osnovnoj školi u Kotor-Varoši zatočenike su tukli i prisiljavali da međusobno seksualno opšte. Neki su zatočenici podlegli batinama." Jedini dokaz ovog incidenta jeste iskaz svjedoka optužbe Rašima Čirkića koji, nakon glavnog ispitivanja, usljed zdravstvenih razloga nije ponovo došao pred Međunarodni sud kako bi ga odbrana mogla unakrsno ispitati. Budući da odbrana nije imala priliku da obavi unakrsno ispitivanje svjedoka o ovim događajima, i pošto o njima nije bilo nikakvih drugih dokaza, Pretresno vijeće nije smatralo primjerenim osloniti se samo na taj iskaz.

¹⁷⁹⁷ U paragrafu 42 Optužnice navodi se sljedeće: "U logoru na Ribnjaku zatočenici su upućivani na prisilni rad i premlaćivani su dok su bili na prisilnom radu." U Završnom podnesku tužioca ne pominju se nikakvi dokazi o tome. Pretresno vijeće u dokaznom materijalu nije uspjelo pronaći ništa u vezi s ovim logorom.

¹⁷⁹⁸ U paragrafu 42 Optužnice navodi se sljedeće: "U novembru 1992. policajci su zatočili određeni broj bosanskih Muslimana neboraca. Zatočenike su odveli u zgradu SUP-a u Šipovu. Tamo su ih tukli šakama, nogama i batinama, a dok su im ruke bile vezane liscama, prisustvovali su premlaćivanju drugih zatočenika." U svom Završnom podnesku, tužilac je povukao ovaj navod, par. 503.

¹⁷⁹⁹ U paragrafu 42 Optužnice navodi se sljedeće: "U policijskoj stanici u Bosanskom Petrovcu zatočenici su se nalazili u pretrpanim uslovima, prijetilo im se pogubljenjem i bili su premlaćivani." Pretresno vijeće se uvjerilo da su se u policijskoj stanici Bosanski Petrovac vršila ispitivanja zatočenih bosanskih Muslimana. Zatočenike su tamo držali otprilike dvije sedmice u pretrpanim uslovima: Midho Družić, T. 16759-16761; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029881.

¹⁸⁰⁰ Paragraf 42 Optužnice sadrži i sljedeći navod: "U mlinu u Vijaci zatočenici su ispitivani o posjedovanju oružja i premlaćivani". Pretresno vijeće se uvjerilo da su Lišnju, selo s većinskim muslimanskim stanovništvom, sredinom 1992. opkolili "Vukovi s Vujčaka" Veljka Milankovića, policija i VRS, a Milanković i Radivojević, predsjednik Izvršnog odbora Prnjavor, stanovnicima sela su rekli da odu u pilanu, gdje su ih Milankovićevi ljudi i policija zadržali približno jedan dan. Svi zatočenici, s izuzetkom jednog Srbina, bili su Muslimani. Jednom zatočeniku je jedan od Milankovićevih ljudi u pijanom stanju prijetio. Za pilanu su bili zaduženi Milanković i Radišić: Rusmir Mujanić, T. 15998-16001, 16010-16012, 16015-16016, 16074, 16080-16081; Jasmin Odošić, T. 15083, 15132; BT-51, DP P1784, izjava po pravilu 92bis, 635473 (pod pečatom).

¹⁸⁰¹ U paragrafu 42 Optužnice navodi se: "U policijskoj stanici u Prnjavoru zatočenike su tukli šakama, čizmama i pendrecima i ispitivali ih o posjedovanju oružja." Pretresno vijeće se uvjerilo da su u policijskoj stanici Prnjavor vršena ispitivanja zatočenika. Za vrijeme pritvora u policijskoj stanici, zatočenike, uključujući i jednog četrnaestogodišnjaka, verbalno su maltretirala dvojica vojnika s oznakama SAO Krajine (Hrvatska) na epoletama. Ispitivanja su vršili rezervisti lokalne policije, ali u nekim prilikama i pripadnici banjolučkog CSB-a. Zatočenici su u policijskoj stanici bili podvrgavani teškom premlaćivanju: BT-91, T. 15881; Rusmir Mujanić, T. 16030-16031, 16041-16043, 16099; BT-51, DP P1784, izjava po pravilu 92bis, 635473 (pod pečatom). U Završnom podnesku tužioca navode se dokazi iz iskaza svjedoka Jasmina Odošića, T. 15134, 15171-15173, koji, međutim, odgovaraju događajima iz 1994. godine.

¹⁸⁰² Tokom obilaska terena u martu 2004., Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju. Paragraf 42 Optužnice sadrži sljedeći navod: "U svih tih sedam objekata [uključujući fabriku "Krings"] brojni zatočenici su bili podvrgnuti redovnom premlaćivanju, pri čemu su im udarci nanošeni šakama, nogama, pendrecima, kundacima pušaka, nogama od

744. Pretresno vijeće u nastavku će detaljno iznijeti svoje nalaze u vezi s onim logorima i zatočeničkim objektima za koje se van razumne sumnje uvjerilo da su bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima zatočenim u njima nanošene teške tjelesne i duševne povrede, te da su im te povrede nanošene sa namjerom.

a. Opština Banja Luka

i. Zgrada CSB-a

745. Pretresno vijeće se uvjerilo da su, tokom cijelog ljeta 1992. godine, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati iz raznih opština ARK-a, nakon što su bili uhapšeni, odvođeni u CSB Banja Luka, koji se nalazio u zgradi SUP-a,¹⁸⁰⁶ i ispitivani prije nego što bi bili premješteni u druge zatočeničke objekte.

746. Bosanske Muslimane i bosanske Hrvate uhapšene u opštini Kotor-Varoš odvodili su u CSB Banja Luka na ispitivanje,¹⁸⁰⁷ a zatim ih premještali u Vojno-istražni zatvor Tunjice¹⁸⁰⁸ i Mali logor.¹⁸⁰⁹ Na ispitivanje u CSB odveli su i jednog bosanskog Muslimana uhapšenog u Banjoj Luci.¹⁸¹⁰ U zgradi CSB-a, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate udarali su, rukama i nogama, pripadnici policije i banjolučke specijalne jedinice (tzv. "specijalci"), i to u vrijeme dok su čekali da na njih dođe red da budu ispitani,¹⁸¹¹ kao i za vrijeme ispitivanja.¹⁸¹² Jednom bosanskom Muslimanu slomili su

stolica, palicama, cijevima pušaka i drugim tupim predmetima. U nekim slučajevima premlaćivanje je bilo tako žestoko da je dovelo do teških povreda, trajnog unakaženja i smrti." Pretresno vijeće se uvjerilo da je u skladištu fabrike "Kring" u prigradskom području Sanskog Mosta bilo zatočeno približno 3.000 Muslimana, muškaraca i žena. Stražari u fabrici "Kring" bili su srpski vojnici; jedne noći su dvojica počela provocirati zatočenike, ali su to prestali činiti nakon intervencije trećeg vojnika. Srpski vojnici su bili stražari prvih petnaest dana, a poslije toga je straže obezbjeđivala policija: BT-108, DP P839, izjava po pravilu 92bis, 2028505-2028506 (pod pečatom); BT-16, T. 8089.

¹⁸⁰³ Tokom obilaska terena u martu 2004., Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju. *Vidi* prethodnu fusnotu za navode iz paragrafa 42 Optužnice u vezi sa, između ostalog, sportskom dvoranom u Sanskom Mostu. Pretresno vijeće se uvjerilo da su u sportskoj dvorani u Sanskom Mostu muškarce odvojili od žena i djece Ostao je veliki broj muškaraca, od kojih će neki kasnije biti prebačeni na Manjaču ili pušteni na slobodu. Svi ti vojno sposobni muškarci bili su Muslimani, uglavnom iz dijela Sanskog Mosta zvanog Mahala. Neki su tamo ostali sedam dana. Stražari u sportskoj dvorani u Sanskom Mostu bili su pripadnici redovnih i rezervnih snaga policije: Bekir Delić, T. 7947-7948, T. 8009; Sakib Muhić, T. 8113-8114, 8119; DP P683, naredba Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most od 18. juna 1992. pukovniku Ančiću da se među zatvorenima u sportskoj dvorani izvrši selekcija i nakon toga jedan dio pusti; DP P685, naredba Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most od 18. juna 1992., Vladi Rašuli, Ančiću, Vinku Došenu: "Po pitanju zatvorenika u Sportskoj dvorani izvršiti selekciju i jedan dio pustiti"; BT-21, T8550-8551 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁰⁴ *Vidi* prethodnu fusnotu u pogledu navoda iz paragrafa 42 Optužnice u vezi sa, između ostalog, policijskom stanicom u Lušci Palanci i podrumom kuće Sime Miljuša u Lušci Palanci. Pretresno vijeće se uvjerilo da su jednog Muslimana, zajedno s još dvojicom muškaraca, vojnici u maskiranim uniformama doveli u podrum kuće čiji je vlasnik bio Simo Miljuš, u Lušci Palanci. Odveli su ih u policijsku stanicu u Lušci Palanci, gdje su njega policajci ispitivali, a jedan ga je vojnik udario. Usprkos naznakama da su druga dvojica dobila batine gore od njega, ništa ne pokazuje kolike je težine premlaćivanje bilo: T. 6415-6417 (djelimično na poluzatvorenoj sjednici).

¹⁸⁰⁵ *Vidi* prethodnu fusnotu.

¹⁸⁰⁶ Muharem Krzić, T. 1625.

¹⁸⁰⁷ BT-72, T. 18405 (zatvorena sjednica); BT-69, T. 17703-17705 (zatvorena sjednica); *Vidi* i DP P2042.

¹⁸⁰⁸ BT-72, T. 18406 (zatvorena sjednica); DP P2332 (pod pečatom); DP P2333 (pod pečatom); *vidi* i DP P2042.

¹⁸⁰⁹ BT-72, T. 18418 (zatvorena sjednica); *vidi* i DP P2042.

¹⁸¹⁰ BT-22, T. 4427.

¹⁸¹¹ BT-72, T. 18407 (zatvorena sjednica); *vidi* i DP P2042.

rebra i posjekli lice, dok je drugome polomljeno više zuba i još mu se uvijek vide tragovi davljenja.¹⁸¹³ Samardžija, komandir u CSB-u Banja Luka, koji je ispitivao tog čovjeka, bio je prisutan za vrijeme tih premlaćivanja.¹⁸¹⁴

ii. Manjača

747. Manjača je bila jedna od glavnih zatočeničkih lokacija u ARK-u, a u nju su slati zatočenici iz raznih opština ARK-a i drugih logora i zatočeničkih objekata na teritoriji ARK-a.¹⁸¹⁵

748. Pretresno vijeće se uvjerilo da su osoblje Manjače, koje je bilo pod komandom 1. krajiškog korpusa, činili pripadnici vojne policije bosanskih Srba.¹⁸¹⁶ Komandant logora u Manjači bio je potpukovnik Božidar Popović.¹⁸¹⁷

749. Manjača je kao zatočenički logor počela da funkcioniše 15. maja 1992. godine.¹⁸¹⁸ U jednom trenutku, na Manjači je bilo zatočeno približno 3.640 muškaraca.¹⁸¹⁹ Zatočenici u Manjači bili su uglavnom bosanski Muslimani, a među njima je bilo i nešto bosanskih Hrvata i tek poneki bosanski Srbin.¹⁸²⁰

750. Velika većina zatočenika bili su civili koji nikad nisu učestvovali ni u kakvim borbama.¹⁸²¹ Među zatočenicima Manjače bilo je i maloljetnih i starijih, kao i duševno hendikepiranih muškaraca.¹⁸²²

¹⁸¹² BT-69, T. 17703-17705 (zatvorena sjednica); BT-22, T. 4427.

¹⁸¹³ BT-22, T. 4427; BT-69, T. 17705 (zatvorena sjednica).

¹⁸¹⁴ BT-22, T. 4427; BT-72, T. 18415 (zatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028818 (pod pečatom).

¹⁸¹⁵ Ključ: BT-79, T. 11593 (zatvorena sjednica); Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004686; Sanski Most: Mirzet Karabeg, T. 6164; Prijedor – logor Omarska: BT-36, T. 11062 (zatvorena sjednica) – Kozarac: BT-104, T. 18533 (zatvorena sjednica); Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Banja Luka i Hrvatska: Enis Šabanović, T. 6550; zatvor Kotor-Varoš: BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028823 (pod pečatom).

¹⁸¹⁶ BT-104, T. 18531 (zatvorena sjednica); Adil Medić, T. 2216.

¹⁸¹⁷ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004688; Adil Medić, T. 2216, 2226-2228; Amir Džonlić, T. 2362, 2386; DP P841.5, dokument "Izjaviteljske misije Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju (KEBS) za Banju Luku", sastanak sa komandantom zarobljeničkog logora Manjača, od 3. septembra 1992.

¹⁸¹⁸ DP P841.5, "Izjaviteljska misija Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju (KEBS) za Banju Luku", sastanak sa komandantom zarobljeničkog logora Manjača, 3. septembar 1992. Logor je bio u funkciji i ranije, u periodu od 15. septembra 1991. do 1. novembra 1991., u kontekstu rata u Hrvatskoj.

¹⁸¹⁹ DP P841.6, tzv. McLeodov izvještaj: "Logor za ratne zarobljenike Manjača", 3. septembar 1992.; DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju /"Izveštaj misije KEBS-a o pregledu zatočeničkih mjesta u Bosni i Hercegovini", 28. avgust -/ 4. septembar 1992.; DP P841.5, "Izjaviteljska misija Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju (KEBS) za Banju Luku", sastanak sa komandantom zarobljeničkog logora Manjača, 3. septembar 1992.; Charles McLeod, T. 7318.

¹⁸²⁰ DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.; DP P841.6, tzv. McLeodov izvještaj: "Logor za ratne zarobljenike Manjača", 3. septembar 1992.: "u logoru /se/ nalazi 125 Hrvata, što čini 3,4% od ukupnog broja ratnih zarobljenika, /.../ Muslimani čine 96,5%, a Srbi 0,04% ratnih zarobljenika".

¹⁸²¹ Barney Mayhew, T. 13571; Adil Medić, T. 2220; Amir Džonlić, T. 2369; BT-104, T. 18533 (zatvorena sjednica); DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.: "Bosansko-srpske vlasti tvrde da su to ratni zarobljenici. Na naše insistiranje, ratne zarobljenike definišu kao ljude koji su uhapšeni u borbenim

751. Zatočenici su redovno podvrgavani premlaćivanju.¹⁸²³ Ta premlaćivanja ponekad su bila selektivna.¹⁸²⁴ Međutim, svi su zatočenici sistematski bili premlaćivani prilikom dolaska.¹⁸²⁵ Tada su zatočenike tukli vojni policajci iz redova osoblja logora,¹⁸²⁶ kao i oni iz pratnje koja ih je dovela na Manjaču iz njihovih matičnih opština.¹⁸²⁷ Premlaćivanja su se odvijala i prilikom ispitivanja.¹⁸²⁸ Između ostalog, zatočenike su tukli šakama, nogama, pendrecima, drvenim motkama, kundacima pušaka i električnim kablovima.¹⁸²⁹

752. U nekim slučajevima, ta su premlaćivanja bila tako teška da su za posljedicu imala teške ozljede.¹⁸³⁰ Nakon premlaćivanja, neke zatočenike morali poslati u ambulantu, ili ih čak fizički odnijeti onamo.¹⁸³¹ Ponekad su logorski stražari zabranjivali odlazak u ambulantu, bez obzira na zdravstveno stanje zatočenika.¹⁸³² Premlaćivanja zatočenika vršila su se pred očima drugih zatočenika.¹⁸³³

753. Zatočenici su se morali držati pokorno i smjeli su podići glavu samo kada bi im se neko neposredno obratio.¹⁸³⁴

754. Premlaćivanja su na Manjači vršili uglavnom pripadnici vojne policije koji su radili kao stražari u logoru.¹⁸³⁵ Među najbrutalnijim logorskim stražarima bili su Željko Bulatović (zvani "Fadil Bula"), Zoran nepoznatog prezimena (zvani "Zoka"), "Pop" i "Špaga".¹⁸³⁶

755. Pred Pretresnim vijećem nisu izvedeni nikakvi dokazi u vezi s navodima Optužnice u kojima se kaže da su zatočenici na Manjači bili podvrgavani seksualno ponižavajućim radnjama.¹⁸³⁷

zonama. U stvarnosti, čini se da su se borbenim zonama smatrale lokalne opštine s visokim udjelom muslimanskog stanovništva. Koliko nam je poznato, u tim zonama bilo je malo borbenih aktivnosti."; DP P841.6, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 3. septembar 1992.

¹⁸²² Samir Dedić, T. 10424 ; Amir Džonlić, T. 2370; Faik Bišćević, T. 7168.

¹⁸²³ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Samir Dedić, T. 10427; Jakov Marić, T. 10833.

¹⁸²⁴ Atif Džafić, P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685; BT-26, T. 9165 (zatvorena sjednica). Iz dokaza nije vidljivo na osnovu čega je selekcija vršena: *vidi* Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Adil Draganović, T. 5088.

¹⁸²⁵ Muhamed Filipović, T. 9613.

¹⁸²⁶ BT-26, T. 9163-9164 (zatvorena sjednica); Enis Šabanović, T. 6490.

¹⁸²⁷ Iz Prijedora, na primjer, pripadnici interventnog voda: BT-42, DP P564, T. 1940-1941 (pod pečatom). Što se tiče Sanskog Mosta, to su, pored ostalih, bili Daniluško Kajtez i Milan Kamber: Sakib Muhić, T. 8127-8128.

¹⁸²⁸ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Asim Egrić, T. 10568; Ahmed Zulić, T. 6931; Bekir Delić, T. 8017-8018.

¹⁸²⁹ Ahmed Zulić, T. 6933; BT-26, T. 9219 (zatvorena sjednica); Asim Egrić, T. 10606; Adil Draganović, T. 5008.

¹⁸³⁰ Sakib Muhić, T. 8134-8136; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su premlaćivanja neki put imala za posljedicu usmrćenje. *Vidi* A.2. *supra*, "Ubistvo više muškaraca na Manjači u periodu između 1. juna i 18. decembra 1992. – opština Banja Luka".

¹⁸³¹ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685.

¹⁸³² Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685.

¹⁸³³ BT-36, T. 11063-11064 (zatvorena sjednica).

¹⁸³⁴ Barney Mayhew, T. 13570, 13577; DP P1617/ S 217 A, Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.; Charles McLeod, T. 7317-7318; Enis Šabanović, T. 6611; Ahmed Zulić, T. 6937.

¹⁸³⁵ Ahmed Zulić, T. 6933-6934; BT-26, T. 9219 (zatvorena sjednica).

¹⁸³⁶ Asim Egrić, T. 10606-10607; Sakib Muhić, T. 8144-8145; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004688; BT-26, T. 9220 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 10106; Jakov Marić, T. 10833.

756. Stanje se popravilo poslije posjete Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, a premlaćivanja su postala rjeđa.¹⁸³⁸

757. Pretresno vijeće se uvjerilo da je komandant logora, Božidar Popović, znao da zatočenike tuku. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su zatočenici u logoru Manjača od batina i umirali.¹⁸³⁹ Popović je naredio da se u uvjerenjima o smrti koja su se izdavala ne navodi pravi uzrok smrti.¹⁸⁴⁰ Zastrašenost zatočenika mogla je biti posljedica samo vrlo strogog disciplinskog režima.¹⁸⁴¹ Pored toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je general Talić znao za zlostavljanja koja trpe zatočenici i za uslove kakvi vladaju u logoru Manjača. Na sastanku u Domu JNA u Banjoj Luci 22. juna 1992., Adil Medić je generalu Taliću opisao kakve je uslove vidio u logoru Manjača i rekao mu da zatočenici pričaju da ih zlostavljaju.¹⁸⁴² Jednom prilikom, logor Manjača obišao je Vojo Kuprešanin.¹⁸⁴³

iii. Mali logor¹⁸⁴⁴

758. Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su zatočavani i u vojnom zatvoru Mali logor,¹⁸⁴⁵ zajedno sa zatvorenicima koji su u njega dospjeli redovnim putem, među kojima je bilo bosanskih Srba od kojih su neki bili osuđeni još prije rata.¹⁸⁴⁶ Neki zatočeni bosanski Muslimani i Hrvati optuženi za vojnu pobunu u tom su zatvoru držani do izvođenja pred vojni sud.¹⁸⁴⁷

759. Pretresno vijeće se uvjerilo da su premlaćivanja bila redovna praksa i u Malom logoru, a da se, između ostalog, tuklo šakama, nogama i pendrecima,¹⁸⁴⁸ što je rezultiralo teškim povredama i smrću.¹⁸⁴⁹ Žrtve tih premlaćivanja bili su upravo bosanski Muslimani i bosanski Hrvati.¹⁸⁵⁰ Jednog zatočenog bosanskog Hrvata jedan je srpski vojni policajac prisilio da šamara druge zatočenike.¹⁸⁵¹

¹⁸³⁷ U Završnom podnesku tužioca ne navode se nikakve informacije o tim događajima. Pretresno vijeće u dokaznom materijalu nije moglo naći ništa što bi upućivalo na takve incidente.

¹⁸³⁸ BT-26, T. 9222 (zatvorena sjednica).

¹⁸³⁹ *Vidi A.2. supra*, "Ubistvo više muškaraca na Manjači u periodu između 1. juna i 18. decembra 1992. – opština Banja Luka".

¹⁸⁴⁰ Enis Šabanović, T. 6517.

¹⁸⁴¹ Barney Mayhew, T. 13570, 13577; DP P1617/ S 217 A, Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.

¹⁸⁴² Adil Medić, T. 2231-2232, 2276.

¹⁸⁴³ Enis Šabanović, T. 6577; Adil Draganović, T. 5114; Jakov Marić, T. 10833-10834.

¹⁸⁴⁴ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

¹⁸⁴⁵ BT-104, T. 18532 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁴⁶ BT-72, T. 18419-18420 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁴⁷ BT-72, T. 18434-18435 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338687.

¹⁸⁴⁸ Asim Egrlić, T. 10565; BT-72, T. 18434 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338687.

¹⁸⁴⁹ BT-72, T. 18432-18433 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁵⁰ BT-104, T. 18537 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9595.

¹⁸⁵¹ BT-72, T. 18434 (zatvorena sjednica).

Posljedica zatočeništva za tog čovjeka je psihičko oštećenje usljed kojeg on i danas ima tegobe.¹⁸⁵²
 Premlaćivanja zatočenika vršila su se pred očima drugih zatočenika.¹⁸⁵³

760. Vojnim sudskim organima u Banjoj Luci bilo je očigledno da se vrše premlaćivanja, ali ih oni nisu sprečavali niti su počinioci kažnjavani.¹⁸⁵⁴

761. Pred Pretresnim vijećem nisu izvedeni nikakvi dokazi u vezi s navodima Optužnice da su zatočenici u Malom logoru prisiljavani da jedan na drugom vrše seksualne radnje.¹⁸⁵⁵

iv. Vojno-istražni zatvor Tunjice

762. U logoru VIZ Tunjice bili su zatočeni i bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, od kojih su neki po nalogu CSB-a Banja Luka onamo upućeni u pritvor do pokretanja krivičnog postupka.¹⁸⁵⁶ U tom zatvoru bilo je i zatvorenika koji su onamo dospjeli redovnim putem, ljudi osuđenih na izdržavanje kazne prije rata, među kojima je bilo i bosanskih Srba.¹⁸⁵⁷

763. Zatočenike bosanske Muslimane i bosanske Hrvate tukli su odmah prilikom dolaska u logor, šakama, nogama i pendrecima.¹⁸⁵⁸ Vrijeđali su ih na nacionalnoj osnovi.¹⁸⁵⁹ Jednom zatočeniku slomili su zub tako što mu je zatvorski čuvar, bosanski Srbin, ugurao cijev pištolja u usta, a prijetili su mu i nožem.¹⁸⁶⁰ Jednom drugom zatočeniku polomili su jagodičnu kost.¹⁸⁶¹ Jednom prilikom, jedan zatočenik umro je od batina.¹⁸⁶² Povrijeđeni zatočenici nisu dobijali nikakvu ljekarsku pomoć.¹⁸⁶³

764. Počinioci tih premlaćivanja bili su stražari.¹⁸⁶⁴ Zatočene bosanske Muslimane i Hrvate tukli su i zatvorenici bosanski Srbi.¹⁸⁶⁵

765. Neki zatočenici bili su prebačeni u Mali logor. Prije premještanja zatvorski čuvari iz VIZ-a Tunjice i pripadnici vojne policije bosanskih Srba koji su došli po njih tukli su ih.¹⁸⁶⁶

¹⁸⁵² BT-72, T. 18434 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁵³ Muhamed Filipović, T. 9595; Asim Egrlić, T. 10566.

¹⁸⁵⁴ BT-72, T. 18435 (zatvorena sjednica); BT-104, T. 18537-18539 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁵⁵ U Završnom podnesku tužioca ne navode se nikakve informacije o tim događajima. Pretresno vijeće u dokaznom materijalu nije moglo naći ništa što bi upućivalo na ovaj incident.

¹⁸⁵⁶ Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 2032813; BT-72, T. 18382, 18408, 18417 (zatvorena sjednica); Vahid Mujkanović, DP P1980.1, izjava po pravilu 92bis, 2299904-2299905.

¹⁸⁵⁷ BT-72, T. 18411, 18463 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁵⁸ BT-72, T. 18408 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338686.

¹⁸⁵⁹ BT-72, T. 18408 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶⁰ BT-72, T. 18410-18411 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶¹ Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338687.

¹⁸⁶² Vahid Mujkanović, DP P1980, izjava po pravilu 92bis, 2299904; BT-72, T. 18415, 18462 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶³ BT-72, T. 18412 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶⁴ BT-72, T. 18408 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶⁵ Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338687; BT-36, T. 11061-11062 (zatvorena sjednica).

¹⁸⁶⁶ BT-72, T. 18418 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 338687.

b. Opština Bosanska Krupa

766. Počev od 21. aprila 1992., civile bosanske Muslimane i Hrvate zatvorili su u osnovnu školu u Jasenici, po naređenju Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe, a zatim su ih premjestili u školu "Petar Kočić", gdje su ih držali do 21. avgusta 1992. godine.¹⁸⁶⁷

i. Osnovna škola u Jasenici

767. Dana 21. i 22. aprila 1992. u Jasenici, selu udaljenom 18 kilometara od Bosanske Krupe, srpski policajci su u zgradu mjesne osnovne škole zatvorili oko 60 bosanskih Muslimana i nekoliko bosanskih Hrvata.¹⁸⁶⁸ Prilikom dolaska, zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.¹⁸⁶⁹ Ondje su ih držali do 1. ili 2. maja 1992. godine.¹⁸⁷⁰

768. Stražari u osnovnoj školi u Jasenici bili su policajci i lokalni bosanski Srbi.¹⁸⁷¹ Zatočenicima zatvorenim u školi u Jasenici sudilo je vijeće koje se sastojalo od tri lokalna bosanska Srbina. Predsjednik tog vijeća bio je Mladen Drljača, inače sekretar opštine i sudija na sudu za prekršaje.¹⁸⁷² Pored toga, zatočenike su ispitivali i u zgradi policije.¹⁸⁷³

769. Zatočenike su u Jasenici tukli najmanje dva puta, i to pripadnici dvije paravojne jedinice—grupe "Suha rebra" i šešeljevaca.¹⁸⁷⁴ Zatočenici su pritom gubili svijest i zadobijali povrede, npr. posjekotinu na nozi, lomove rebara i lubanje.¹⁸⁷⁵ Jedan povrijeđeni zatočenik dobio je ljekarsku pomoć.¹⁸⁷⁶ Osim u te dvije prilike, zatočenike su tukli i vojnici i civili bosanski Srbi.¹⁸⁷⁷

¹⁸⁶⁷ BT-56, T. 17449, 17465. *Vidi i* DP P2029 (pod pečatom); DP P2030 (pod pečatom).

¹⁸⁶⁸ BT-56, T. 17449, 17451, 17455; DP P2081, "Pregled lica lišenih slobode 21. i 22. 04. 1992. godine u ratnom sukobu u Bosanskoj Krupi" sa pečatom Skupštine Srpske opštine Bosanska Krupa; u dokumentu se vidi da ga je 22. aprila 1992. izdala policijska ispostava u Jasenici.

¹⁸⁶⁹ BT-55, T. 17544.

¹⁸⁷⁰ BT-56, T. 17455.

¹⁸⁷¹ BT-56, T. 17459.

¹⁸⁷² BT-56, T. 17453; BT-55, T. 17544; Mirsad Palić, DP P2040, izjava po pravilu 92bis, 844635.

¹⁸⁷³ BT-56, T. 17475.

¹⁸⁷⁴ *Vidi* B.2. *supra*, "Škola u Jasenici". *Vidi i* BT-56, T. 17461-17464; Mirsad Palić, DP P2040, izjava po pravilu 92bis, 844635.

¹⁸⁷⁵ BT-56, T. 17462.

¹⁸⁷⁶ BT-56, T. 17463.

¹⁸⁷⁷ Mirsad Palić, DP P2040, izjava po pravilu 92bis, 844634.

ii. Osnovna škola "Petar Kočić"

770. Početkom maja 1992., zatočenici iz škole u Jasenici bili su premješteni u školu "Petar Kočić" na periferiji Bosanske Krupe, gdje su ostali do 21. avgusta 1992. godine.¹⁸⁷⁸ U školi "Petar Kočić" bilo je zatočeno 50 do 60 bosanskih Muslimana.¹⁸⁷⁹

771. U tom zatočeničkom objektu, čije osoblje su činili lokalni Srbi, odgovorno lice bio je Petar Senić, komandir policije.¹⁸⁸⁰

772. Pretresno vijeće je utvrdilo da su prilikom ispitivanja policajci bosanski Srbi podvrgavali elektrošokovima izvjestan broj zatočenih bosanskih Muslimana, a najmanje jedan od tih zatočenika još danas pati od psihičkih posljedica takvog postupanja.¹⁸⁸¹ Pored toga, redovna praksa bila je da zatočenike, među njima i dvije žene, policajci i ljudi izvana tuku i tjeraju ih da pjevaju četničke pjesme.¹⁸⁸²

c. Opština Bosanski Petrovaci. Logor na stovarištu balvana Kozila

773. Početkom jula, Krizni štab Bosanskog Petrovca otvorio je zatočenički objekt na radilištu drvnog preduzeća "Kozila" u selu Drinici,¹⁸⁸³ približno 20 kilometara udaljenom od Bosanskog Petrovca.¹⁸⁸⁴ Prije toga, otprilike od početka ili sredine juna 1992.,¹⁸⁸⁵ nešto civila bosanskih Muslimana bilo je zatočeno u policijskoj stanici u Bosanskom Petrovcu.¹⁸⁸⁶

774. Zatočenici na stovarištu balvana Kozila bili su muškarci bosanski Muslimani, starosti od 25 do 65 godina, ali je bilo i maloljetnih zatočenika, njih dvojica do šestorica iz Sanice, mjesta u opštini

¹⁸⁷⁸ BT-56, T. 17465, 17470.

¹⁸⁷⁹ BT-56, T. 17465-17466.

¹⁸⁸⁰ BT-56, T. 17474, 17475.

¹⁸⁸¹ *Vidi* B.2. *supra*, "Logor Kozila". *Vidi* i BT-56, T. 17476-17480 (djelimično na poluzatvorenoj sjednici).

¹⁸⁸² Mirsad Palić, DP P2040, izjava po pravilu 92bis, 844637. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je najmanje jedan zatočenik, Mirsad Budimlić, preminuo od rana koje su mu policajci nanijeli premlaćivanjem. *Vidi* A.2. *supra*, "Ubistvo više muškaraca u osnovnoj školi "Petar Kočić" – opština Bosanska Krupa".

¹⁸⁸³ Ahmet Hidić, T. 16262-16263.

¹⁸⁸⁴ Midho Družić, T. 16761-16764; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942941; Jovica Radojko, T. 20347-20349; DP P1840, spisak 29 lica za koja je SJB Bosanski Petrovac naredio izolaciju, i koja su odvedena na rad u logor Kozila 1. jula 1992. godine.

¹⁸⁸⁵ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029880; Midho Družić, T. 16758; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942941-942942.

¹⁸⁸⁶ Midho Družić, T. 16759, 16761; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029881; DP P1838, zapisnik sa sjednice Kriznog štaba Bosanskog Petrovca održane 29. juna 1992.: "Zaključci: 1. Do osposobljavanja zatvora u Kozilima sačiniti plan za hapšenje i privođenje svih muslimana vojno-sposobnih za koje se pretpostavi da bi mogli nanijeti bilo kakvo zlo srbima." *Vidi* i Jovica Radojko, T. 20347-20349; Ahmet Hidić, T. 16265.

Ključ.¹⁸⁸⁷ U logoru je bilo najmanje 80 zatočenika¹⁸⁸⁸ i svi su bili civili.¹⁸⁸⁹ Ondje su ostali približno do sredine avgusta 1992. godine.

775. Odgovorni za taj logor bili su ili "Cigo" Zorić ili Milan Kresoje.¹⁸⁹⁰ Obojica su bili službenici policijske uprave u Bihaću.¹⁸⁹¹ Pored njih, zatočenike je čuvalo od 20 do 40 stražara bosanskih Srba, od kojih su neki bili domaći ljudi iz Bosanskog Petrovca.¹⁸⁹² Približno osmorica njih bili su bosanski Srbi, čuvari iz zatvora u Bihaću, u kojem je "Cigo" Zorić ranije bio zaposlen.¹⁸⁹³

776. Zatočenike na stovarištu balvana Kozila redovno su prelaćivali "Cigo" Zorić i logorski stražari,¹⁸⁹⁴ među kojima i Željko Branković i Milan Knežević.¹⁸⁹⁵ Prelaćivali su ih prilikom ispitivanja, udaranjem šakama, nogama, puškama, pištoljima i pendrecima.¹⁸⁹⁶ Jednom zatočenom bosanskom Muslimanu prilikom ispitivanja uperili su pištolj u glavu.¹⁸⁹⁷ Izvjestan broj zatočenika prelaćen je zajedno i istovremeno, a bili su prisiljeni i da udaraju jedni druge.¹⁸⁹⁸ Tokom tih prelaćivanja zatočenike su nazivali "balijama", vrijeđali ih na nacionalnoj osnovi i ponižavali.¹⁸⁹⁹

777. Neki zatočenici su pod batinama gubili svijest.¹⁹⁰⁰ Jedan od njih sutradan nakon prelaćivanja nije mogao da hoda i još uvijek osjeća i druge fizičke posljedice prelaćivanja.¹⁹⁰¹ Jednog drugog zatočenika, nakon što su ga pretukli, stavili su u samicu i tamo ga držali jedanaest dana.¹⁹⁰²

ii. Kamenica

778. Dana 6. avgusta 1992. otprilike šesnaest zatočenika sa stovarišta balvana Kozila premješteno je u logor u Kamenici, u opštini Titov Drvar.¹⁹⁰³ Dana 21. avgusta 1992., približno 20 zatočenika

¹⁸⁸⁷ Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942941-942942; Midho Družić, T. 16789. U iskazima svjedoci navode da je među zatočenicima bilo i ljudi iz Prekaje i Drvara, Orašca i Gornjeg Vakufa: Midho Družić, T. 16774; te iz Kulen-Vakufa: Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942941.

¹⁸⁸⁸ Midho Družić, T. 16774; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942941; DP P1840: spisak 29 lica za koja je SJB Bosanski Petrovac naredio izolaciju, a koji su odvedeni na rad u logor u Kozilima 1. jula 1992. godine.

¹⁸⁸⁹ Jovica Radojko, T. 20157-20159; Midho Družić, T. 16789.

¹⁸⁹⁰ Midho Družić, T. 16773, 16782-16783; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942942; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029882.

¹⁸⁹¹ Midho Družić, T. 16782-16783; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029882.

¹⁸⁹² Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942942; Midho Družić, T. 16782-16783.

¹⁸⁹³ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029882.

¹⁸⁹⁴ Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942942-942943; Midho Družić, T. 16778; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029883-1029886.

¹⁸⁹⁵ Midho Družić, T. 16781; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029882-1029884.

¹⁸⁹⁶ Midho Družić, T. 16781-16782; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029883-1029886.

¹⁸⁹⁷ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029884-1029885.

¹⁸⁹⁸ Midho Družić, T. 16800; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029884. *Vidi B.2. supra*, "Logor Kozila".

¹⁸⁹⁹ Midho Družić, T. 16782, 16784-16787; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029884. *Vidi B.2. supra*, "Logor Kozila".

¹⁹⁰⁰ Midho Družić, T. 16781; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029885.

¹⁹⁰¹ Midho Družić, T. 16783-16784, 16813.

¹⁹⁰² Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029884.

bosanskih Muslimana premješteno je u školu "Petar Kočić" u opštini Bosanska Krupa.¹⁹⁰⁴ Ondje su bili zatočeni ukupno jedan bosanski Hrvat i približno 70 bosanskih Muslimana iz Bosanskog Petrovca, Kulen-Vakufa i Bosanske Krupe.¹⁹⁰⁵ Tamo je bilo i 40 bosanskih Srba koji se nisu odazvali na mobilizaciju ili su dezertirali.¹⁹⁰⁶ Bosanski Muslimani i Hrvati u tom su logoru bili zadržani do 3. novembra 1992., kada je Međunarodni komitet Crvenog krsta za većinu njih organizovao razmjenu.¹⁹⁰⁷

779. U početku, stražari u Kamenici bili su isti kao u logoru na stovarištu balvana Kozila, uključujući i "Cigu", koji je bio odgovorno lice. Kasnije je Cigo smijenjen zbog premlaćivanja zatočenika i na njegovo mjesto je postavljen jedan pripadnik 2. krajiškog korpusa VRS-a.¹⁹⁰⁸

780. Uveče su zatočenike tjerali da pjevaju srpske pjesme. Tukli su ih pendrecima i šakama.¹⁹⁰⁹ U Kamenici, zatočenici su morali pripremati drva za ogrjev, kopati rovove i napraviti ogradu oko logora.¹⁹¹⁰

d. Opština Donji Vakuf

781. U periodu od sredine juna do sredine septembra 1992.,¹⁹¹¹ civile bosanske Muslimane i Hrvate¹⁹¹² držali su u zatočenju bosanski Srbi, vojnici i pripadnici vojne i civilne policije,¹⁹¹³ u zgradi SUP-a u Donjem Vakufu, a zatim, na različite periode, u zatočeničkom logoru "Vrbaspromet", u zatočeničkom objektu zvanom "Kuća", te u skladištu Teritorijalne odbrane.

i. Zgrada SUP-a

782. Redovna policija je nesrbe neko vrijeme držala u policijskoj stanici, a zatim ih premještala u druge zatočeničke objekte u opštini Donji Vakuf.¹⁹¹⁴

¹⁹⁰³ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029885.

¹⁹⁰⁴ BT-56, T. 17492.

¹⁹⁰⁵ BT-56, T. 17492-17493.

¹⁹⁰⁶ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029886.

¹⁹⁰⁷ BT-56, T. 17492, 17495; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029887.

¹⁹⁰⁸ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029886.

¹⁹⁰⁹ BT-56, T. 17493-17494.

¹⁹¹⁰ BT-56, T. 17494; Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029887.

¹⁹¹¹ Dževad Došlić, T. 14836; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 02061788.

¹⁹¹² Dževad Došlić, T. 14886; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053.

¹⁹¹³ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061788; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062051.

¹⁹¹⁴ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053; BT-103, T. 19959 (zatvorena sjednica); DP P1735, "Spisak privedenih i zadržanih lica u SJB Donji Vakuf od dana 27. 05 do 12. 07. 1992. godine", sastavljen 12. jula 1992. u SJB-u Donji Vakuf, na kojem stoji potpis upravnika zatvora Miodraga Đurkića; DP P1759, "Knjiga dovedenih i privedenih lica", s evidencijom od 1. juna 1992. do 27. februara 1995.

783. U zgradi SUP-a zatočenike su tukli pendrecima, električnim kablovima, čeličnim šipkama, nogama, toljagama i lancima. Zatočenike su takođe tukli pred drugim zatočenicima.¹⁹¹⁵ Izvršioци tih premlaćivanja bili su, među ostalima, Saša “Karatista” i Boško Bilić,¹⁹¹⁶ te neki vojnici bosanski Srbi.¹⁹¹⁷

ii. “Kuća”

784. Najmanje četiri, a najviše dvanaest muškaraca bosanskih Muslimana, neki od njih približno u periodu od pet dana, držani su u privatnoj kući preko puta MUP-a, čija je vlasnica bila jedna bosanska Srpkinja.¹⁹¹⁸

785. U tom zatočeničkom objektu, zatočenike su tukli šakama, drvenim cjepanicama, kundacima, pendrecima i nogama.¹⁹¹⁹ Usljed takvog premlaćivanja jednom zatočeniku su polomljeni rebra i kažiprst.¹⁹²⁰ Zatočenici su vidjeli kako su tukli Mulu Robovića dok su ga vodili u skladište TO-a i kako je on preminuo od batina.¹⁹²¹

786. Izvršioци premlaćivanja bili su bosanski Srbi, pripadnici vojske te civilne i vojne policije.¹⁹²²

iii. Skladište Teritorijalne odbrane

787. U skladištu TO-a držano je otprilike 80 muškaraca bosanskih Muslimana, od kojih su neki ondje proveli približno 20 dana.¹⁹²³ Jedan od zatočenika u skladištu TO-a bio je malodoban.¹⁹²⁴

788. Komandant logora u skladištu TO-a bio je Miodrag Đurkić.¹⁹²⁵ Osoblje u skladištu TO-a bili su vojnici bosanski Srbi.¹⁹²⁶

¹⁹¹⁵ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062052; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061788.

¹⁹¹⁶ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062052.

¹⁹¹⁷ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061788.

¹⁹¹⁸ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062052-2062054; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061788-2061789; BT-89, T. 14808, 19959 (zatvorena sjednica).

¹⁹¹⁹ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062052.

¹⁹²⁰ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053.

¹⁹²¹ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061789.

¹⁹²² Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062052; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 02061789.

¹⁹²³ BT-103, T. 19957, (zatvorena sjednica); Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061789-2061790; Dževad Došlić, T. 14839, 14846.

¹⁹²⁴ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061789.

¹⁹²⁵ Dževad Došlić, T. 14845.

¹⁹²⁶ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061789.

789. U skladištu TO-a u Donjem Vakufu, premlaćivanja su bila veoma česta praksa, a vršena su i pred drugim zatočenicima.¹⁹²⁷ Zatočenike su tukli električnim kablovima, drvenim palicama, kundacima pušaka i nogama.¹⁹²⁸ Zatočenike koji su bili rođaci prisiljavali su da se međusobno udaraju tako što bi morali punom brzinom natrčati jedan na drugoga i sudariti se glavama.¹⁹²⁹ Naim Sutković, jedan stariji zatočenik, preminuo je od povreda zadobivenih usljed teškog premlaćivanja.¹⁹³⁰ Zatočenici su umirali pred drugim zatočenicima.¹⁹³¹ Jednog zatočenika, nastavnika, tukao je njegov bivši učenik.¹⁹³² Zatočenicima povrijeđenima u premlaćivanju nije ukazivana nikakva ljekarska pomoć.¹⁹³³

790. Izvršioi premlaćivanja bili su lokalni bosanski Srbi, rezervni policajci, te dva vojna policajca koja nisu bila iz Donjeg Vakufa.¹⁹³⁴ Neki od izvršilaca premlaćivanja u skladištu TO-a učestvovali su i u premlaćivanjima u zgradi SUP-a.¹⁹³⁵

iv. "Vrbaspromet"

791. Civile bosanske Muslimane i Hrvate držali su zatvorene u jednom praznom skladištu trgovinsko-industrijskog preduzeća "Vrbaspromet".¹⁹³⁶ Ondje je bilo približno 90 do 95 zatočenika, muškaraca.¹⁹³⁷ Dvojica od njih bila su maloljetna.¹⁹³⁸ Ljudi su u zatočenju ostajali od jednog do tri mjeseca.¹⁹³⁹

792. Komandant zatočeničkog objekta u "Vrbasprometu" bio je Miodrag Đurkić, koji je bio i komandant logora u skladištu TO-a.¹⁹⁴⁰ Čuvari u logoru bili su bosanski Srbi, pripadnici policije.¹⁹⁴¹

793. Na dolasku su zatočenici morali protrčati kroz špalir, a za to vrijeme su ih srpski policajci i vojnici udarali šakama, kundacima i pendrecima. Jedan od njih bio je Stojan Subašić,¹⁹⁴² koji je

¹⁹²⁷ Dževad Došlić, T. 14842-14843.

¹⁹²⁸ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061790.

¹⁹²⁹ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061790.

¹⁹³⁰ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061790.

¹⁹³¹ Dževad Došlić, T. 14845.

¹⁹³² Dževad Došlić, T. 14843.

¹⁹³³ Dževad Došlić, T. 14843.

¹⁹³⁴ Dževad Došlić, T. 14843-14844, 14903-14904, 14914.

¹⁹³⁵ Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061789-2061790.

¹⁹³⁶ BT-103, T. 19958 (zatvorena sjednica); Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053.

¹⁹³⁷ Dževad Došlić, T. 14848-14849; Safet Bibić, P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062049, 2062053.

¹⁹³⁸ Dževad Došlić, T. 14851.

¹⁹³⁹ Dževad Došlić, T. 14852; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 02061792. Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062055.

¹⁹⁴⁰ Dževad Došlić, T. 14850; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062054.

¹⁹⁴¹ Dževad Došlić, T. 14849; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062054.

¹⁹⁴² Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062053.

pretukao Dževada Hadžića, bivšeg direktora preduzeća u kojem je nekad bio zaposlen, optužujući ga da je preduzeće doveo do stečaja.¹⁹⁴³ Premlaćivanja su se vršila pred drugim zatočenicima.

794. Dva zatočenika iz Donjeg Vakufa naročito su teško premlaćena prilikom dolaska u logor. Jednome su na licu, prsima i leđima urezali krstove. Međutim, nije dokazano van razumne sumnje da su ta premlaćivanja i povrede bile nanijete u ovom ili u nekom drugom zatočeničkom objektu u Donjem Vakufu.¹⁹⁴⁴ Stoga Pretresno vijeće neće donositi nikakve zaključke u vezi s tim incidentom.

795. Premlaćivanja su bila stalna praksa tokom zatočenja u "Vrbasprometu". Među izvršiocima tih premlaćivanja bila su ista lica koja su odgovorna za premlaćivanja u logoru u skladištu TO-a.¹⁹⁴⁵ Jednom prilikom, u zatočenički objekt "Vrbaspromet" došli su vojnici, bosanski Srbi, i pretukli zatočenike.¹⁹⁴⁶

796. Dva zatočenika u "Vrbasprometu" su preminula.¹⁹⁴⁷ Nije im pružena nikakva ljekarska pomoć.¹⁹⁴⁸ Drugi zatočenici bili su očevici njihove smrti.

797. Pretresno vijeće se uvjerilo da su zatočenici, upravo u trenutku kad su ih iz "Vrbasprometa" puštali na razmjenu, vidjeli Nikolu Kisina.¹⁹⁴⁹ Nikola Kisin, bivši nastavnik, bio je predsjednik SDS-a u Donjem Vakufu, a prethodno je bio zadužen za osnivanje srpske opštine Donji Vakuf.¹⁹⁵⁰

e. Opština Bosanski Novi

798. Od početka juna 1992., civili bosanski Muslimani u opštini Bosanski Novi bili su zatvoreni na fudbalskom stadionu u Mlakvama,¹⁹⁵¹ a kasnije u vatrogasnom domu u Bosanskom Novom,¹⁹⁵² gdje su ih držali do kraja avgusta 1992. godine.

¹⁹⁴³ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062054; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061792.

¹⁹⁴⁴ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062054; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061792.

¹⁹⁴⁵ Dževad Došlić, T. 14852.

¹⁹⁴⁶ Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062054.

¹⁹⁴⁷ (1) Ljuban Mršić: Dževad Došlić, T. 14850-14851; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 02061792; (2) Mehdić (ime nepoznato), kome je od premlaćivanja puknuo čir na želucu: Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062055; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061792.

¹⁹⁴⁸ Dževad Došlić, T. 14850; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062055; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061792.

¹⁹⁴⁹ Dževad Došlić, T. 14863, 14882, 14929; Safet Bibić, DP P1694, izjava po pravilu 92bis, 2062055; Alija Verem, DP P1695, izjava po pravilu 92bis, 2061792.

¹⁹⁵⁰ Nalogom Kriznog štaba ARK-a od 17. juna 1992. s potpisom u ime Radoslava Brđanina bio je imenovan za "povjerenika zaduženog za poslove formiranja civilnih organa vlasti u Srpskoj opštini Donji Vakuf": DP P1725, "Zaključci" sa sjednice Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina.

¹⁹⁵¹ Midho Alić, T. 13907.

¹⁹⁵² BT-83, T. 14067.

i. Fudbalski stadion Mlakve

799. Na fudbalskom stadionu u Mlakvama bilo je zatočeno najmanje 700 muslimanskih civila, muškaraca,¹⁹⁵³ od kojih su neki bili ovamo prebačeni iz logora u Omarskoj, Trnopolju i "Keratermu".¹⁹⁵⁴ Neki od tih muškaraca bili su starijih godina.¹⁹⁵⁵

800. Osoblje logora na fudbalskom stadionu u Mlakvama bili su srpski vojni rezervisti,¹⁹⁵⁶ među kojima i Radenko Balaban.¹⁹⁵⁷

801. Na fudbalskom stadionu u Mlakvama zatočenike su tukli.¹⁹⁵⁸ Jedan zatočenik oslijepio je na jedno oko od posljedica batina koje je dobio od jednog srpskog vojnika.¹⁹⁵⁹ Ljudi su dobijali batine i kada bi pijani srpski vojnici došli sa fronta.¹⁹⁶⁰

802. Stražari su psovali i provocirali zatočenike i prijetili im smrću, te ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi.¹⁹⁶¹ Jedan naoružani vojnik, bosanski Srbin, uperenom puškom je zatočenike prisilio da pasu travu poput stoke, s ciljem da ih ponizi.¹⁹⁶²

ii. Vatrogasni dom u Bosanskom Novom

803. U logoru u vatrogasnom domu u Bosanskom Novom osoblje su činili pripadnici srpske vojne policije pod komandom Bogdana Graba iz Jošave.¹⁹⁶³ Ondje je bilo zatočeno otprilike 19 muškaraca bosanskih Muslimana, među kojima je bilo i uglednih građana.¹⁹⁶⁴

804. Zatočenike u vatrogasnom domu u Bosanskom Novom tukli su palicama za bejzbol, pendrecima i drvenim štapovima, rukama i nogama, a jedan čovjek preminuo je od batina.¹⁹⁶⁵ U

¹⁹⁵³ BT-81, T. 13797; Midho Alić, T. 13902; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942597 (pod pečatom); BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom); BT-82, T. 14003.

¹⁹⁵⁴ BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom); BT-83, T. 14111.

¹⁹⁵⁵ Midho Alić, T. 13944-13945.

¹⁹⁵⁶ Midho Alić, T. 13902; BT-81, T. 13798; BT-82, T. 14013; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom).

¹⁹⁵⁷ Iz dokaza nije jasno da li je to bio predsjednik SDS-a u Jošavi ili njegov rođak: BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom); BT-82, T. 14013.

¹⁹⁵⁸ BT-81, T. 13800 (poluzatvorena sjednica); BT-82, T. 14017; Midho Alić, T. 13906-13907; BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom).

¹⁹⁵⁹ Midho Alić, T. 13907.

¹⁹⁶⁰ BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom).

¹⁹⁶¹ Midho Alić, T. 13903; BT-82, T. 14002, 14017; BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom); BT-81, T. 13797.

¹⁹⁶² BT-87, T. 14365; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom).

¹⁹⁶³ BT-83, T. 14071-14073.

¹⁹⁶⁴ BT-83, T. 14073, 14111; BT-82, T. 13988.

¹⁹⁶⁵ BT-83, T. 14079, 14083, 14110.

premlaćivanjima su učestvovali pripadnici vojne policije, uključujući i komandanta Bogdana Graba, a ponekad i pijani srpski vojnici na povratku s fronta koje bi uveli u logor da tuku zatočenike.¹⁹⁶⁶

f. Opština Ključ

805. Nakon što su u toj opštini 27. maja Srbi preuzeli vlast, te tokom juna 1992., policija i srpski vojnici hapsili su muslimanske civile, građane Ključa i drugih sela opštine Ključ, i odvodili ih u zgradu SUP-a i u školu "Nikola Mačkić".¹⁹⁶⁷

i. Zgrada SUP-a¹⁹⁶⁸

806. U zgradi SUP-a, koja se nalazila u gradu, osoblje se sastojalo od srpske policije koja je taj zatočenički objekt i vodila. Vinko Kondić je bio načelnik SJB-a i član Kriznog štaba Ključa.¹⁹⁶⁹ Zajedno s "Todom" Gajićem, policijskim isljednikom, vršio je ispitivanja.¹⁹⁷⁰

807. Uhapšene ljude tukli su prilikom prolaska kroz špalir na stepenicama na ulazu u zgradu SUP-a, nogama, šakama, pendrecima, kundacima i nogama od stolica, i vrijeđali ih na nacionalnoj osnovi.¹⁹⁷¹ Jednog uglednog Muslimana bacili su niza stepenice, tako da su ga onesviještenog morali unijeti u zgradu SUP-a, a jedan drugi zatočenik zadobio je posjekotinu na usni i lomove rebara.¹⁹⁷² Prvi još i danas ima teška trajna oštećenja nastala usljed teškog premlaćivanja.¹⁹⁷³

808. Pored toga, uhapšene ljude tukli su i u zgradi SUP-a, za vrijeme ispitivanja, ali i van njih.¹⁹⁷⁴ Ta premlaćivanja vršili su srpski policajci i civili, lokalni Srbi.¹⁹⁷⁵

809. Zamjenik komandira Dragan Stojčić zapazio je u kakvom su stanju zatočenici nakon premlaćivanja i, u slučaju jednog svjedoka, prekorio je izvršioce premlaćivanja zbog stanja u kakvom je tog svjedoka zatekao.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁶⁶ BT-83, T. 14078.

¹⁹⁶⁷ BT-77, T. 10340; Nisvet Tičević, T. 10746, 10748; Muhamed Filipović, T. 9582, 9584; BT-26, T. 9157-9158 (zatvorena sjednica); Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684; BT-77, T. 10353; Samir Dedić, T. 10402.

¹⁹⁶⁸ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

¹⁹⁶⁹ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004673, 2004678.

¹⁹⁷⁰ Muhamed Filipović, T. 9585, 9589-9590; Ramiz Subašić, T. 10489.

¹⁹⁷¹ Muhamed Filipović, T. 9584, 9586, 9594; Asim Egrić, T. 10562-10563; Ramiz Subašić, T. 10488; BT-26, T. 9158 (zatvorena sjednica).

¹⁹⁷² Muhamed Filipović, T. 9586, 9589; Asim Egrić, T. 10563.

¹⁹⁷³ Muhamed Filipović, T. 9592, 9632.

¹⁹⁷⁴ Muhamed Filipović, T. 9590; BT-26, T. 9160 (zatvorena sjednica).

¹⁹⁷⁵ BT-26, T. 9159-9160 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9590.

¹⁹⁷⁶ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004681; BT-26, T. 9103, 9161 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9591-9592.

ii. Škola "Nikola Mačkić"

810. Osoblje logora u školi "Nikola Mačkić" činili su pripadnici redovnog i rezervnog sastava policije.¹⁹⁷⁷

811. Civile dovedene u školu "Nikola Mačkić" tukli su ispred škole, u špaliru kroz koji su ih prisiljavali da prođu, pri čemu su ih udarali i tukli raznim predmetima, npr. štapovima, palicama i kundacima, a i verbalno ih zlostavljali.¹⁹⁷⁸ U takvim špalirima smjenjivali su se civili, bosanski Srbi, i pripadnici redovnog i rezervnog sastava vojske i policije bosanskih Srba.¹⁹⁷⁹

812. Premlaćivanja su se vršila i za vrijeme ispitivanja i van njih,¹⁹⁸⁰ na primjer, jednom prilikom je premlaćen mladić star 16 i po godina, učenik srednje škole, usprkos činjenici da su isljednici znali koliko je star.¹⁹⁸¹ Ta su premlaćivanja vršili pripadnici redovnog i rezervnog sastava policije.¹⁹⁸²

813. Bivši pripadnici policije muslimanske nacionalnosti bili su meta naročito teškog fizičkog zlostavljanja i ponižavanja.¹⁹⁸³ Svjedoka Atifa Džafića, nekadašnjeg načelnika SJB-a u Ključu, odveli su pred kapetana Duška Milićevića, inspektora iz CSB-a Banja Luka.¹⁹⁸⁴ U prisustvu svjedoka, dok je jedan drugi kapetan tukao njega, Milićević je tukao jednog drugog policajca Muslimana.¹⁹⁸⁵

814. Zatočenici su bili krvavi, a krvi je bilo i po zidovima.¹⁹⁸⁶ Jednog zatočenika koji je krvario od batina prisilili su da sa poda poliže vlastitu krv, pred drugim zatočenicima.¹⁹⁸⁷ Zatočenike su tjerali da pokažu tri prsta, znak srpskog pozdrava.¹⁹⁸⁸

815. Jednom prilikom, Dragan Stojčić je otjerao lica koja su zatočenike prisiljavala na srpski pozdrav s tri prsta i na pjevanje četničkih pjesama.¹⁹⁸⁹ Pored toga, opštinske vlasti su znale da u školi "Nikola Mačkić" tuku bosanske Muslimane.¹⁹⁹⁰

¹⁹⁷⁷ Nisvet Tičević, T. 10750.

¹⁹⁷⁸ Nisvet Tičević, T. 10748; Samir Dedić, T. 10402-10403; Atif Džafić, P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684;

¹⁹⁷⁹ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684; Nisvet Tičević, T. 10748.

¹⁹⁸⁰ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685-2004686; Samir Dedić, T. 10420.

¹⁹⁸¹ Samir Dedić, T. 10388; BT-77, T. 10404.

¹⁹⁸² Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684-2004685; Samir Dedić, T. 10456-10457.

¹⁹⁸³ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684-2004685; Nisvet Tičević, T. 10749.

¹⁹⁸⁴ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685.

¹⁹⁸⁵ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685.

¹⁹⁸⁶ BT-77, T. 10354; Nisvet Tičević, T. 10749.

¹⁹⁸⁷ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004686.

¹⁹⁸⁸ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685; Nisvet Tičević, T. 10749.

¹⁹⁸⁹ Nisvet Tičević, T. 10749.

¹⁹⁹⁰ T. 11608-11611 (zatvorena sjednica).

g. Opština Kotor-Varoš

816. Počev od 11. juna 1992., prvog dana Bajrama i dana kada su bosanski Srbi preuzeli vlast u toj opštini,¹⁹⁹¹ civile bosanske Muslimane i bosanske Hrvate¹⁹⁹² hapsili su pripadnici vojske i policije bosanskih Srba¹⁹⁹³ i zatvarali ih u razne objekte, poput škole u Grabovici, policijske stanice, zatvora ili pilane u Kotor-Varoši, sve do novembra 1992. godine.¹⁹⁹⁴

i. Škola u Grabovici

817. U novembru 1992., grupa od 200 bosanskih Muslimana, muškaraca, žena i djece, zatočena je u školu u Grabovici.¹⁹⁹⁵ Žene i djecu ondje su zadržali samo jednu noć. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su muškarce koje su ostavili u školi na kraju pobili.¹⁹⁹⁶

818. Odgovorno lice u školi u Grabovici bio je čovjek u maskirnoj uniformi.¹⁹⁹⁷ Zatočenike su čuvali vojnici, bosanski Srbi.¹⁹⁹⁸

819. Žene i djecu zatočene u školi u Grabovici na odlasku su mještani verbalno zlostavljali.¹⁹⁹⁹ Primorali su ih da polagano prođu kroz špalir u kojem su stajali civili - uglavnom žene i djeca – koji su ih tukli.²⁰⁰⁰ Jedna od srpskih žena pokušala je jednog maloljetnog Muslimana ubosti, ali ju je neki vojnik u tome spriječio.²⁰⁰¹

ii. Policajska stanica Kotor-Varoš²⁰⁰²

820. U toj policijskoj stanici bilo je zatočeno najmanje 10 muškaraca, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, te jedna žena.²⁰⁰³

¹⁹⁹¹ BT-71, T. 17617 (poluzatvorena sjednica); BT-69, T. 17694, 17701 (zatvorena sjednica); BT-97, T.17898; BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028817 (pod pečatom).

¹⁹⁹² BT-97, T. 17898; BT-71, T. 17617 (poluzatvorena sjednica).

¹⁹⁹³ BT-97, T. 17897-17898; BT-72, T. 18403 (zatvorena sjednica); BT-71, T. 17618 (poluzatvorena sjednica); BT-71, DP P2115, 01045840 (pod pečatom); BT-69, T. 17701 (zatvorena sjednica). Slobodan Župljanin se nalazio na komandnom mjestu srpske vojske kod Vrbanjaca. On je bio komandant 22. lake brdske brigade i brat Stojana Župljanina: BT-69, T. 17701 (zatvorena sjednica), BT-72, T. 18394 (zatvorena sjednica).

¹⁹⁹⁴ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

¹⁹⁹⁵ Elvedin Pašić, T. 19428, 19451.

¹⁹⁹⁶ Elvedin Pašić, T. 19432-19433. *Vidi* A.2. *supra*, "Ubistvo više muškaraca u školi u Grabovici".

¹⁹⁹⁷ Elvedin Pašić, T. 19431.

¹⁹⁹⁸ Elvedin Pašić, T. 19432.

¹⁹⁹⁹ Elvedin Pašić, T. 19431, 19434-19435.

²⁰⁰⁰ Elvedin Pašić, T. 19431, 19434.

²⁰⁰¹ Elvedin Pašić, T. 19448-19449.

²⁰⁰² Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

²⁰⁰³ BT-71, T. 17619 (poluzatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028818 (pod pečatom).

821. Načelnik SUP-a tada je bio Savo Tepić, bosanski Srbin.²⁰⁰⁴ Slobodan Dubočanin bio je pripadnik specijalne jedinice iz Banje Luke prisutan u policijskoj stanici Kotor-Varoš.²⁰⁰⁵

822. Zatočenike su tukli prilikom ulaska u policijsku stanicu, kada su ih primoravali da protrče kroz špalir u kojem bi se, u nekim prilikama, našli i pripadnici "specijalaca",²⁰⁰⁶ a ljude su udarali palicama za bejzbol, pendrecima, kundacima, šakama, i udarali ih nogama.²⁰⁰⁷

823. Zatočenike su tukli i zlostavljali i za vrijeme ispitivanja. Zatočenike su tukli pendrecima, kundacima, nogama stolica i šutirali ih.²⁰⁰⁸ U nekim slučajevima, premlaćivanja su bila krajnje teška i dugotrajna.²⁰⁰⁹ Jedan zatočenik je gledao, tokom ispitivanja, kako mu brata tuče jedan "specijalac".²⁰¹⁰ Jednog drugog zatočenika su prisilili da pojede vlasitu izjavu koju je napisao latinicom i prisilili ga da je ponovo napiše ćirilicom.²⁰¹¹

824. Van ispitivanja, dvoje zatočenika, muškarca i ženu, jedno muslimanske, a drugo hrvatske nacionalnosti, srpski policajac je prisilio da polno opšte pred grupom muškaraca u uniformama policije i vojske bosanskih Srba koji su bodrili. Neki među potonjima su imali crvene beretke.²⁰¹² Drugu dvojicu zatočenih muškaraca, od kojih je jedan sigurno bio bosanski Musliman, "specijalci" su prisilili da jedan na drugom izvrše *fellatio* i za to vrijeme ih vrijeđali na nacionalnoj osnovi.²⁰¹³

825. Zatočenike su prisiljavali da pokazuju tri prsta, znak srpskog pozdrava, i tukli ih.²⁰¹⁴

iii. Zatvor u Kotor-Varoši

826. Bosanski Muslimani i Hrvati držani su u zatočenju i u ovom zatvoru.²⁰¹⁵ Među zatočenima je bilo i žena, koje su držali odvojeno.²⁰¹⁶ U tri prostorije bilo je zatvoreno približno 145 muškaraca.²⁰¹⁷

827. Komandant zatvora bio je Goran Zarić zvani Điba, policajac iz Kotor-Varoši.²⁰¹⁸ Poslije bijega nekoliko zatočenika krajem avgusta 1992. smijenjen je, a na njegovo mjesto postavljen je Zdravko Žutić.²⁰¹⁹ Stražari su nosili plave maskirne uniforme.²⁰²⁰ Smijenjeni su bili i stražari.²⁰²¹

²⁰⁰⁴ BT-69, T. 17765 (zatvorena sjednica); BT-72, T. 18392 (zatvorena sjednica).

²⁰⁰⁵ BT-71, T. 17633-17634 (poluzatvorena sjednica).

²⁰⁰⁶ BT-76, DP P2044 izjava po pravilu 92bis, 1028817-1028818 (pod pečatom).

²⁰⁰⁷ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028818 (pod pečatom).

²⁰⁰⁸ BT-71, T. 17635 (poluzatvorena sjednica).

²⁰⁰⁹ BT-71, T. 17635 (poluzatvorena sjednica).

²⁰¹⁰ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028820 (pod pečatom).

²⁰¹¹ BT-71, T. 17635 (poluzatvorena sjednica); BT-69, T. 17702 (zatvorena sjednica).

²⁰¹² BT-71, DP P2115, izjava po pravilu 92bis, 1045841-1045842 (pod pečatom); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028820 (pod pečatom).

²⁰¹³ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028819 (pod pečatom).

²⁰¹⁴ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028819 (pod pečatom).

²⁰¹⁵ BT-69, T. 1663, 17715 (zatvorena sjednica).

828. Policajci, od kojih je jedan bio iz susjedne opštine Skender-Vakuf, zatočenike su prilikom dolaska u zatvor tukli, rukama i nogama.²⁰²²
829. Zatočenike u prostoriji br. 3 fizički su zlostavljali ljudi izvana, u maslinasto-zelenim maskirnim uniformama, naročito noću.²⁰²³ Jedan zatočenik tokom premlaćivanja je zadobio višestruke lomove kostiju, frakture nosa, zuba i rebara.²⁰²⁴
830. Zatočenici su morali čistiti oružje vojnika VRS-a. Jednom prilikom, hrvatski zatočenici nisu dobro obavili čišćenje te su bili kažnjeni tako što su morali progutati hemijski rastvor za čišćenje cijevi oružja.²⁰²⁵
831. Neke zatočenike tukli su do smrti²⁰²⁶ ili su ih pogubili nakon premlaćivanja.²⁰²⁷ Zatočenici iz prostorije br. 3 bili su očevici smrti drugih zatočenika koja je nastupila kao posljedica premlaćivanja.²⁰²⁸ Neke od tih zatočenika prozvao je Dubočanin.²⁰²⁹

iv. Pilana u Kotor-Varoši²⁰³⁰

832. U pilani je bilo zatočeno više od tri stotine bosanskih Muslimana i Hrvata, žena, djece i starijih osoba.²⁰³¹
833. Stražari su bili bosanski Srbi, vojnici iz Kotor-Varoši i "specijalci" iz Banje Luke.²⁰³²
834. Stariji muškarci bili su zlostavljani tako što su prisiljavani da jedu papir i piju benzin.²⁰³³ Jedan srpski vojnik pretukao je jednog mentalno hendikepiranog muškarca.²⁰³⁴ Zatočenike su ponižavali prisiljavajući ih da pjevaju srpske pjesme i da kleče kao za molitvu.²⁰³⁵

²⁰¹⁶ BT-69, T. 17738 (zatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

²⁰¹⁷ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

²⁰¹⁸ BT-97, T. 17960; BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

²⁰¹⁹ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028822 (pod pečatom).

²⁰²⁰ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

²⁰²¹ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028822 (pod pečatom).

²⁰²² BT-97, T. 17935.

²⁰²³ BT-69, T. 17713-17714, 17900 (zatvorena sjednica).

²⁰²⁴ BT-69, T. 17740 (zatvorena sjednica).

²⁰²⁵ BT-69, T. 17715 (zatvorena sjednica).

²⁰²⁶ BT-69, T. 17735 (zatvorena sjednica); BT-69, T. 17736-17737 (zatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821-1028822 (pod pečatom).

²⁰²⁷ BT-69, T. 17715-17716 (zatvorena sjednica).

²⁰²⁸ BT-69, T. 17735-17736 (zatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821-1028823, (pod pečatom).

²⁰²⁹ BT-69, T. 17778 (zatvorena sjednica); BT-76, izjava po pravilu 92bis, DP P2044, 1028821 (pod pečatom).

²⁰³⁰ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

²⁰³¹ BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788 (pod pečatom); BT-74, DP P2046, izjava po pravilu 92bis, 1076161 (pod pečatom).

²⁰³² BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788 (pod pečatom); BT-74, DP P2046, izjava po pravilu 92bis, 1076162 (pod pečatom).

835. Zatočene žene noću su izvodili srpski vojnici u maskirnim uniformama, od kojih su neki bili iz Banje Luke, a neki iz Kotor-Varoši.²⁰³⁶ Silovane su najmanje dvije zatočenice.²⁰³⁷

h. Opština Prijedor

836. Pretresno vijeće se uvjerilo da su, počevši od 25. maja 1992., civile, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate, pripadnici policije i vojske bosanskih Srba, držali u zatočenju u nekoliko logora - Omarska, Keraterm, Trnopolje, u domu mjesne zajednice Miska Glava, na fudbalskom stadionu u Ljubiji, te u zgradi SUP-a i kasarni u Prijedoru - sve do septembra 1992. godine.²⁰³⁸

i. Logor Omarska

837. Logor Omarska otvorile su civilne vlasti opštine Prijedor.²⁰³⁹ Osoblje u njemu činili su uglavnom pripadnici policije, a moguće je da je među stražarima bilo i nešto vojnika, bosanskih Srba.²⁰⁴⁰ Komandant logora Omarska u vrijeme sukoba bio je Željko Mejakić, komandir policijske stanice Omarska.²⁰⁴¹ Zamjenik komandanta logora bio je najprije Miroslav Kvočka, a poslije njega Drago Prać, dok je Mlađo Radić zvani Krkan bio jedan od stražara.²⁰⁴²

²⁰³³ BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788 (pod pečatom).

²⁰³⁴ BT-74, DP P2046, izjava po pravilu 92bis, 1076162 (pod pečatom).

²⁰³⁵ BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788 (pod pečatom).

²⁰³⁶ BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788-371789 (pod pečatom).

²⁰³⁷ BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371789 (pod pečatom); T. 19437-19438 (poluzatvorena sjednica).

²⁰³⁸ BT-36, T. 10961-10962, 11004 (zatvorena sjednica); Muharem Murselović, DP P1542, T. 2904; BT-33, DP P1544, T. 3954-3959 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2657 (pod pečatom); BT-42, DP P564, T. 1849 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1063-1064 (pod pečatom); Elvedin Našić, T. 12691.

²⁰³⁹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6753; Nusret Sivac, T. 12797-12798. *Vidi* DP P1237, "Naredba", Stanica javne bezbjednosti Prijedor, 31. maj 1992., s potpisom načelnika SJB-a Drljače: "Radi što bržeg i efikasnijeg uspostavljanja mira na području opštine Prijedor, a u skladu sa Odlukom Kriznog štaba, naređujem slijedeće: 1. Kao privremeno prebivalište za lica koja se zarobe u borbi ili budu lišena slobode na osnovu operativnih saznanja službi bezbjednosti, određuje se prostor industrijskog kruga površinskog kopa rudnika 'Omarska'".

²⁰⁴⁰ BT-27, DP P1529, T. 4410 (pod pečatom); DP P1260, "Stanica ratne milicije, Omarska, Spisak angažovanih radnika na obezbjeđenju sabirnog centra 'Omarska' kojima je potrebno izdati specijalne propusnice", 21. jun 1992., s potpisom komandira stanice Željka Mejakića. Na spisku na kojem su, pored ostalih, navedeni i pripadnici vojne jedinice koja je poslata kao pomoć, stoji i sljedeća napomena: "Svi ostali koji ulaze u krug sabirnog centra su isključivo radnici milicije koji su raspoređeni u tri smjene i za njih postoji uredna evidencija."; DP P1237, naredba SJB-a Prijedor od 31. maja 1992., s potpisom načelnika SJB-a Drljače: "Službu obezbjeđenja sabirališta obezbijedit će Stanica milicije Omarska sa potrebnim brojem milicionara koji su dužni stalno svi boraviti u sabiralištu i organizovati rad stražarske službe po sistemu služba, pripravnost, odmor."; DP P1254, "Stanica javne bezbjednosti Prijedor načelniku Centru službi bezbjednosti Banja Luka: 'Informacija o ponašanju pripadnika specijalnog odreda CSB Banja Luka'", 13. jun 1992., s potpisom načelnika SJB-a Sime Drljače.

²⁰⁴¹ BT-1, DP P1619, T. 4841 (pod pečatom); DP P1260, "Stanica ratne milicije, Omarska, Spisak angažovanih radnika na obezbjeđenju sabirnog centra 'Omarska' kojima je potrebno izdati specijalne propusnice", 21. juna 1992., s potpisom komandira stanice Željka Mejakića; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2737.

²⁰⁴² BT-1, DP P1619, T. 4742, 4744-4745 (pod pečatom); Nusret Sivac, DP P1547, T. 12763, 12777; BT-27, DP P1529, T. 4291 (pod pečatom).

838. Ispitivanja u Omarskoj vodili su uglavnom službenici prijedorskog SUP-a.²⁰⁴³ Neki su bili iz CSB-a Banja Luka,²⁰⁴⁴ a neki iz vojske.²⁰⁴⁵ Policija je znala za loše uslove u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju.²⁰⁴⁶
839. U julu 1992. optuženi je, zajedno s više drugih lica među kojima su bili Radoslav Vukić, Stojan Župljanin i Predrag Radić, posjetio logor Omarska.²⁰⁴⁷ Zatočene muškarce postrojili su, prisilili da pjevaju srpske pjesme i pozdravljaju srpskim pozdravnom sa tri prsta.²⁰⁴⁸
840. U jednom trenutku u ljetu 1992. godine, u Omarskoj je bilo približno 3.000 zatočenika,²⁰⁴⁹ uglavnom muškaraca, bosanskih Muslimana.²⁰⁵⁰ Među muškarcima je bilo i Hrvata, te nešto Albanaca, Ukrajinaca, Roma, jedan Srbin i jedan Turčin.²⁰⁵¹
841. U Omarskoj je bilo zatočeno i 30 do 35 žena.²⁰⁵² Većinu njih držali su u upravnoj zgradi,²⁰⁵³ s izuzetkom jedne, Hajre Hadžić, koja je bila zatvorena s muškarcima.²⁰⁵⁴ Te žene morale su zatočenim muškarcima posluživati obroke i obavljati druge poslove.²⁰⁵⁵ Kasnije su te žene premještene u logor Trnopolje.²⁰⁵⁶
842. Među zatočenicima logora bilo je i maloljetnih²⁰⁵⁷ i mentalno hendikepiranih pojedinaca.²⁰⁵⁸

²⁰⁴³ BT-27, DP P1529, T. 4294 (pod pečatom); Nusret Sivac, T. 12742.

²⁰⁴⁴ Nusret Sivac, T. 12742; DP P1237, naredba SJB-a Prijedor od 31. maja 1992., s potpisom načelnika SJB-a Drljače: "Dalji rad i selekciju uhapšenih lica nastavlja mješovita grupa islednika nacionalne, javne i vojne bezbednosti, koji se moraju organizovati po istom, mješovitom principu, a za njihov rad su odgovorni Ješić Mirko, Mijić Ranko i p. pukovnik Majstorović".

²⁰⁴⁵ DP P1237, naredba SJB-a Prijedor od 31. maja 1992.; DP DB113a, izvještaj SJB-a, "o prihvatnim centrima na području opštine Prijedor", nedatirano, načelnik stanice Simo Drljača: "CSB Banja Luka i Komanda Banjolučkog korpusa su se aktivno uključili u rješavanje nastale situacije, uputili u Prijedor veći broj iskusnih radnika nakon čega su formirani mješoviti timovi od pripadnika nacionalne, javne i vojne bezbjednosti, sa zadatkom da izvrše operativnu obradu zarobljenih lica i za svakog pojedinačno utvrde stepen lične odgovornosti u oružanoj pobuni."

²⁰⁴⁶ DP P1237, naredba SJB-a Prijedor od 31. maja 1992., s potpisom načelnika SJB-a Drljače: "Koordinatori službi bezbjednosti su dužni svaki dan u 12,00 časova načelniku SJB Prijedor dostaviti izvještaj o radu za prethodna 24 časa, a o događanjima koja ne trpe odlaganje odmah. Rukovodilac obezbjeđenja je dužan postupiti na isti način u vezi sa funkcionisanjem službe obezbjeđenja i eventualnim bezbjednosnim problemima [...] Kontrolu izvršenja ove Naredbe organizovat će načelnik milicije Janković Dušan u saradnji sa CSB Banja Luka i uz angažovanje nadležnih rukovodnih radnika". *Vidi* i T. 21097-21106 (zatvorena sjednica).

²⁰⁴⁷ DP P284, članak iz *Kozarskog vjesnika*, "Predstavnicima Krajine u Prijedoru", 17. jul 1992.; Predrag Radić, T. 21996-22000; Nusret Sivac, T. 12749-12751, 12754-12756.

²⁰⁴⁸ Nusret Sivac, T. 12754-12756; BT-1, T. 13634-13639, 13644-13656.

²⁰⁴⁹ BT-42, DP P564, T. 1897 (pod pečatom).

²⁰⁵⁰ BT-42, DP P564, T. 1902 (pod pečatom).

²⁰⁵¹ BT-42, DP P564, T. 1902-1903 (pod pečatom).

²⁰⁵² Muharem Murselović, DP P1542, T. 2730.

²⁰⁵³ BT-2, DP P561, T. 2657-2658 (pod pečatom).

²⁰⁵⁴ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2729-2730; BT-1, DP P1619, T. 4771 (pod pečatom).

²⁰⁵⁵ BT-1, DP P1619, T. 4826 (pod pečatom).

²⁰⁵⁶ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2730-2731.

²⁰⁵⁷ BT-42, DP P564, T. 1904-1905 (pod pečatom); BT-1, DP P1619, T. 4933 (pod pečatom).

²⁰⁵⁸ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6630; BT-42, DP P564, T. 1908 (pod pečatom).

843. Kako je već rečeno, zatočenike su isljednici, prema spiskovima koje su sastavili, nezvanično razvrstali u tri kategorije, iako su u praksi u logoru bili zatvoreni zatočenici svih triju kategorija.²⁰⁵⁹ U Omarskoj su na meti bili naročito Muslimani i Hrvati ugledni u svojim društvenim zajednicama.²⁰⁶⁰

844. U logoru Omarska zatočenike su sistematski tukli prilikom dolaska u logor.²⁰⁶¹ Premlaćivanja su se vršila kao dio logorskog režima²⁰⁶² i prilikom ispitivanja,²⁰⁶³ a tuklo se predmetima svim vrsta, npr. električnim kablovima, kundacima, pendrecima, drvenim toljagama, palicama za bejzbol, lancima, šakama i čizmama.²⁰⁶⁴ Tukli su i zatočene žene.²⁰⁶⁵ Premlaćivanja su se odvijala danju, prilikom odlaska na obroke,²⁰⁶⁶ i noću.²⁰⁶⁷

845. Zatočenike su ponižavali: jednog zatočenika su prisilili da udara glavom o zid.²⁰⁶⁸ Drugi je morao lizati vlastitu krv.²⁰⁶⁹ Jednoga je stražar sa bičem tjerao da nag hoda po "pisti".²⁰⁷⁰ Fizički i mentalno hendikepirani zatočenici takođe su bili ponižavani, a neki su na kraju ubijeni.²⁰⁷¹ Zatočenicima su redovno prijetili smrću, ne izuzimajući ni žene.²⁰⁷² Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.²⁰⁷³

846. U nekim slučajevima premlaćivanja su bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede, trajno unakaženje ili smrt.²⁰⁷⁴ Zatočenike su tukli do smrti pred drugim zatočenicima.²⁰⁷⁵

847. U Omarskoj se često događalo da logorski stražari ili komandant logora žene prozovu napolje, nakon čega bi uslijedila silovanja i seksualno nasilje.²⁰⁷⁶

²⁰⁵⁹ Kerim Mešanović, T. 11183-11195, 11203-11204; DP P1237, naredba SJB-a Prijedor od 31. maja 1992., s potpisom načelnika SJB-a Drljače: "Dalji rad i selekciju uhapšenih lica nastavlja mješovita grupa islednika nacionalne, javne i vojne bezbednosti, koji se moraju organizovati po istom, mješovitom principu, a za njihov rad su odgovorni Ješić Mirko, Mijić Ranko i p. pukovnik Majstorović."; DP P1305, "Sabirni centar Omarska: Spisak lica I kategorije", 28. jul 1992. *Vidi i* T. 21107-21109 (zatvorena sjednica).

²⁰⁶⁰ Mevludin Sejmenović, T. 12309-12311; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6628, 6630; BT-42, DP P564, T. 1838-1839, 1910-1921 (pod pečatom).

²⁰⁶¹ BT-1, DP P1619, T. 4763 (pod pečatom); Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5189; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2739; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6612.

²⁰⁶² BT-27, DP P1529, T. 4304 (pod pečatom).

²⁰⁶³ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6637; Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5174-5175; BT-1, DP P1619, T. 1098 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2662 (pod pečatom).

²⁰⁶⁴ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2732-2735; Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5162-5166; BT-27, DP P1529, T. 4301 (pod pečatom); Nusret Sivac, DP P1547, T. 6681-6682.

²⁰⁶⁵ BT-1, DP P1619, T. 4767-4768 (pod pečatom).

²⁰⁶⁶ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6681; Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5178; BT-1, DP P1619, T. 4750 (pod pečatom).

²⁰⁶⁷ BT-42, DP P564, T. 1888 (pod pečatom).

²⁰⁶⁸ BT-34, DP P558, T. 1097, 1100, 1102 (pod pečatom).

²⁰⁶⁹ BT-2, DP P561, T. 2737 (pod pečatom).

²⁰⁷⁰ BT-1, DP P1619, T. 4751 (pod pečatom).

²⁰⁷¹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6631-6633; BT-42, DP P564, T. 1908 (pod pečatom).

²⁰⁷² BT-1, DP P1619, T. 4751-4752 (pod pečatom).

²⁰⁷³ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2735-2736.

²⁰⁷⁴ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2772; BT-27, DP P1529, T. 4301 (pod pečatom); BT-1, DP P1619, T. 4767-4768 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2738-2744 (pod pečatom). *Vidi A.2. supra*, "Ubistvo više ljudi u logoru Omarska u periodu između 28. maja i 6. avgusta 1992. – opština Prijedor".

²⁰⁷⁵ *Vidi B.2. supra*, "Prijedor".

848. U logoru Omarska, u prelaćivanjima su učestvovali logorski stražari, na primjer Milutin Popović zvani Pop i Žarko Marmat.²⁰⁷⁷ Prelaćivanja bi bila gora na vjerske praznike, ili ako bi na frontu poginuo rođak nekog od stražara.²⁰⁷⁸ Komandir smjene Mlado Radić zvani Krkan prisustvovao je prelaćivanjima, ali nije činio ništa da ih spriječi²⁰⁷⁹ i upravo je on jednom prilikom organizovao špalir stražara koji će tući zatočenike.²⁰⁸⁰ Štaviše, prilikom prozivanja imena zatočenika predviđenih za prelaćivanje bili su prisutni Žigić i Kvočka.²⁰⁸¹ Zatočenike su tukli i ljudi izvana koji su dolazili u logor, među njima srpski vojnici sa fronta, prilikom čega su logorski stražari stajali po strani.²⁰⁸²

ii. Logor Keraterm

849. Keraterm su osnovale civilne vlasti opštine Prijedor.²⁰⁸³ U njemu je radilo osoblje SJB-a Prijedor i vojne policije iz Prijedora.²⁰⁸⁴ Kao i u Omarskoj, ispitivanja su vršili službenici CSB-a Banja Luka i pripadnici Banjolučkog korpusa.²⁰⁸⁵ Komandant logora bio je Sikirica.²⁰⁸⁶ Među stražarima su bili Nenad Banović zvani Čupo i Zoran Žigić.²⁰⁸⁷ Jedan od komandira smjena bio je Damir Došen zvani Kajin.²⁰⁸⁸ Simo Drljača, načelnik SUP-a Prijedor, posjetio je logor nekoliko dana prije masakra u "sobi br. 3".²⁰⁸⁹

850. U logoru Keraterm bilo je otprilike 4.000 zatočenika,²⁰⁹⁰ uglavnom bosanskih Muslimana i Hrvata.²⁰⁹¹ Među zatočenicima su bila i dva Albanca, te jedan bosanski Srbin koji je bio optužen za nelojalnost.²⁰⁹² Na kraju su zatočenici bili premješteni u Omarsku odnosno Trnopolje.²⁰⁹³

²⁰⁷⁶ BT-1, DP P1619, T. 4769-4770, 4775-4779, 4781-4783 (pod pečatom); BT-42, DP P564, T. 1901 (pod pečatom).
Vidi B. 2. supra, "Prijedor".

²⁰⁷⁷ BT-1, DP P1619, T. 4750 (pod pečatom); Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5185.

²⁰⁷⁸ Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5185-5186.

²⁰⁷⁹ BT-1, DP P1619, T. 4927 (pod pečatom); Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5189.

²⁰⁸⁰ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6681.

²⁰⁸¹ BT-1, DP P1619, T. 4753 (pod pečatom).

²⁰⁸² Muharem Murselović, DP P1542, T. 2737, 2890; BT-2, DP P561, T. 2729 (pod pečatom).

²⁰⁸³ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6753; Nusret Sivac, T. 12797-12798.

²⁰⁸⁴ DP DB113a, izvještaj SJB-a, /dio/ "o prihvatnim centrima na području opštine Prijedor", nedatirano, načelnik stanice Simo Drljača.: *Vidi i* BT-34, DP P558, T. 1073-1074 (pod pečatom).

²⁰⁸⁵ DP DB113a, izvještaj SJB-a, /dio/ "o prihvatnim centrima na području opštine Prijedor", nedatirano, načelnik stanice Simo Drljača.:

²⁰⁸⁶ BT-3, DP P1135, T. 6196-6197 (pod pečatom).

²⁰⁸⁷ BT-37, DP P555, T. 2521 (pod pečatom)

²⁰⁸⁸ BT-34, DP P558, T. 1073-1074 (pod pečatom).

²⁰⁸⁹ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7104; *vidi A.2. supra*, "Ubistvo više ljudi u logoru Omarska u periodu između 28. maja i 6. avgusta 1992. – opština Prijedor".

²⁰⁹⁰ DP P1134, "Srpska Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini: Izvještaj komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj Regiji Krajina, strogo povjerljivo, Pale", 17. avgusta 1992, str. 4; BT-34, DP P558, T. 1126 (pod pečatom).

²⁰⁹¹ BT-34, DP P558, T. 1078 (pod pečatom).

²⁰⁹² BT-34, DP P558, T. 1078-1079 (pod pečatom).

²⁰⁹³ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7105; BT-34, DP P558, T. 1135 (pod pečatom).

851. U logoru Keraterm, zatočenike su tukli prilikom dolaska.²⁰⁹⁴ Jednog starijeg muškarca srpski vojnici su na ulazu u logor pretukli optužujući ga da je ubijao Srbe 1942. godine: u premlaćivanju tom je čovjeku slomljen nos.²⁰⁹⁵ Premlaćivanja su se vršila danju i noću.²⁰⁹⁶ Ljude su tukli drvenim toljagama, palicama za bejzbol, električnim kablovima i pendrecima.²⁰⁹⁷ Nenad Banović zvani Čupo pucao je u noge zatočenika koji su se odmarali tako da ih je ranjavao.²⁰⁹⁸ Zatočenike su ponižavali i mučili. Neki zatočenici bili su na udaru posebno teških zlostavljanja, mada nije jasno na osnovu čega su birani. Dva bivša policajca Muslimana pretučeni su lancima i metalnim šipkama.²⁰⁹⁹ Jedan od Albanaca preminuo je od posljedica premlaćivanja nakon nekoliko dana,²¹⁰⁰ kao i jedan zatočeni Srbin i jedan zatočenik miješanog, hrvatsko-srpskog porijekla.²¹⁰¹

852. U nekim slučajevima premlaćivanja su bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede²¹⁰² i smrt.²¹⁰³ Premlaćivanje i ponižavanje često se vršilo pred drugim zatočenicima. U logoru Keraterm silovane su žene.²¹⁰⁴

853. Premlaćivanja su vršili logorski stražari,²¹⁰⁵ naročito Nenad Banović Čupo.²¹⁰⁶ Pored njih, premlaćivanja su vršili i ljudi izvana koji su dolazili u logor.²¹⁰⁷

iii. Logor Trnopolje

854. Logor Trnopolje osnovale su civilne vlasti opštine Prijedor,²¹⁰⁸ a osoblje u njemu činili su srpski vojnici iz Prijedora.²¹⁰⁹ Odgovorno lice u logoru bio je Slobodan Kuruzović, komandant TO-a.²¹¹⁰

855. Trnopolje je u suštini bio tranzitni logor,²¹¹¹ čija je glavna svrha bilo prisilno premještanje bosanskih Muslimana, naročito žena, djece i starijih.²¹¹² Upravo zato što je to bio logor za tranzit, broj

²⁰⁹⁴ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7087; BT-34, DP P558, T. 1063-1064 (pod pečatom).

²⁰⁹⁵ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 1094.

²⁰⁹⁶ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7090.

²⁰⁹⁷ BT-34, DP P558, T. 1186 (pod pečatom).

²⁰⁹⁸ BT-37, DP P555, T. 1520-2521 (pod pečatom).

²⁰⁹⁹ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7093-7094.

²¹⁰⁰ BT-34, DP P558, T. 1078-1079 (pod pečatom).

²¹⁰¹ BT-34, DP P558, T. 1080-1087 (pod pečatom).

²¹⁰² BT-34, DP P558, T. 1082-1087 (pod pečatom); BT-37, DP P555, T. 2506-2507 (pod pečatom).

²¹⁰³ BT-34, DP P558, T. 1078-1079 (pod pečatom).

²¹⁰⁴ BT-3, DP P1135, T. 6197-6200 (pod pečatom); *vidi B.2. supra*, "Prijedor".

²¹⁰⁵ BT-34, DP P558, T. 1063-1064 (pod pečatom).

²¹⁰⁶ BT-37, DP P555, T. 2499-2502, 2520-2521 (pod pečatom).

²¹⁰⁷ BT-34, DP P558, T. 1130 (pod pečatom).

²¹⁰⁸ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6753; Nusret Sivac, T. 12797-12798; BT-38, DP P556, T. 1639 (pod pečatom).

²¹⁰⁹ Emsud Garibović, DP P1538, T. 5823; Nusret Sivac, DP P1547, T. 6688; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7749-7750, 7861-7862.

²¹¹⁰ BT-42, DP P564, T. 1855-1858 (pod pečatom); Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7761; Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7105.

²¹¹¹ Paddy Ashdown, T. 12368-12370.

zatočenika u njemu, a to su bili uglavnom žene, djeca i starije osobe, oscilirao je. Postojao je i drugi dio logora u kojem je stalno bilo držano otprilike 1.600 muškaraca, Muslimana, od kojih su neki tamo bili dovedeni iz logora Omarska.²¹¹³

856. Zatočene muškarce ispitivali su i tukli drvenim motkama i noževima,²¹¹⁴ neke dok ne bi izgubili svijest.²¹¹⁵ Pod i zid sobe za ispitivanje bili su poprskani krvlju. Zatočenike su tukli pred drugim zatočenicima.²¹¹⁶ U logoru Trnopolju silovane su žene, a u silovanjima je učestvovao i Kuruzović, komandant logora.²¹¹⁷

857. U logoru Trnopolje, premlaćivanja su vršili stražari.²¹¹⁸ Zatočenike u Trnopolju tukli su i ljudi izvana koji su dolazili u logor, a stražari nisu činili ništa da ih u tome spriječe.²¹¹⁹

iv. Miska Glava

858. U Domu Miska Glava bio je ured sekretara mjesne zajednice,²¹²⁰ a u tom logoru osoblje su činili pripadnici Teritorijalne odbrane.²¹²¹ U kafiću Doma bilo je zatvoreno približno 114 bosanskih Muslimana.²¹²²

859. U Miskoj Glavi, zatočenike su srpski vojnici tokom ispitivanja tukli šakama i kundacima.²¹²³ Posljedice tih premlaćivanja bili su na primjer potres mozga, krvarenje i teški hematomi.²¹²⁴ Premlaćivanja su se vršila u prisustvu drugih zatočenika.²¹²⁵

²¹¹² Emsud Garibović, T. 12469-12470; Idriz Merdžanić, T. 11815: "Trnopolje je sigurno jedan veći dio... možda čak i glavni smisao Trnopolja je bio, ustvari, iseljavanje, muslimanskog stanovništva sa tog područja. Ovaj muški dio je bio jedan drugi, ali to je bilo kao dva logora u jednom. Jedan logor je gdje su ljude transportovali, skupljali i izbacivali van tog područja srpskog. To su žene, djeca, odrasli i uvijek se neko uspio i od mladih ... i od muškaraca. A ovi drugi, vojno sposobni, njima nisu dozvoljavali da napuštaju. Vjerovatno zbog toga što su to vojno sposobni ljudi, ali iz nekih razloga u Trnopolju su bili uglavnom ljudi koji Srbe nisu interesovali. Sve druge koji su ih interesovali oni su odvodili u Omarsku ili Keraterm...".

²¹¹³ BT-38, DP P556, T. 1646-1647 (pod pečatom); Barney Mayhew, DP P1617, T. 6049, 6090; DP P1617/S217 A, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.; Charles McLeod, T. 7326-7327; Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7793.

²¹¹⁴ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7766.

²¹¹⁵ BT-38, DP P556, T. 1657-1660 (pod pečatom).

²¹¹⁶ BT-38, DP P556, T. 1661-1664 (pod pečatom).

²¹¹⁷ BT-33, T. 12663-12664 (zatvorena sjednica); BT-33, DP P1544, T. 3965-3968 (pod pečatom). *Vidi B.2. supra*, "Prijedor".

²¹¹⁸ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7785.

²¹¹⁹ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7768.

²¹²⁰ Nermin Karagić, DP P559, T. 5215.

²¹²¹ Nermin Karagić, DP P559, T. 5219.

²¹²² Nermin Karagić, DP P559, T. 5215, 5218.

²¹²³ Elvedin Našić, T. 12693-12694.

²¹²⁴ Nermin Karagić, DP P559, T. 5220, 5223.

²¹²⁵ Nermin Karagić, DP P559, T. 5223.

v. Fudbalski stadion u Ljubiji

860. U julu 1992., Muslimane zatočene u Miskoj Glavi premjestili su na fudbalski stadion u Gornjoj Ljubiji.²¹²⁶ Primorali su ih da protrče kroz šalir i pritom tukli.²¹²⁷ Na stadionu je već bio zatvoren veliki broj civila, pod stražama srpskih policajaca i pripadnika jednog interventnog voda.²¹²⁸

861. Jedan zatočenik bio je očevidac smrti svog rođaka i vidio je kako su njegovom lešu odsjekli glavu.²¹²⁹ Drugim zatočenicima bilo je naređeno da uklone leševe, koji su bili osakaćeni.²¹³⁰

vi. Zgrada SUP-a

862. Bosanske Muslimane i Hrvate držali su u zatočenju u SUP-u Prijedor, a među zatočenicima su bili jedna žena i jedan maloljetni mladić.²¹³¹

863. Zatočenike su metalnim predmetima tukli pripadnici interventnog voda²¹³² koji su činili ljudi iz Prijedora.²¹³³ Jednom zatočeniku slomili su sljepoočnu kost prilikom premlaćivanja.²¹³⁴ Posebno surovo tukli su dr. Mahmuljina: Dado Mrđa i Zoran Babić optužili su ga da ubija srpsku djecu na to navedeni navodima koje je u okviru propagandne kampanje emitovao Radio Prijedor.²¹³⁵ Slomili su mu ruku na nekoliko mjesta i ostavili ga da leži u nesvijesti.²¹³⁶ Zatočenike su tukli i za vrijeme ispitivanja i ponižavali ih.²¹³⁷ Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.²¹³⁸ Zatočenike iz SUP-a Prijedor policajci su zatim premjestili u logor Omarska.²¹³⁹ Prije polaska, prisilili su ih da protrče kroz špalir policajaca.²¹⁴⁰

vii. Kasarna u Prijedoru

864. U kasarni JNA u Prijedoru, u kojoj je bilo zatočeno najmanje 30 muškaraca, bosanskih Muslimana, zatočenike su čuvali srpski vojnici. Jednog zatočenika ondje je ispitivao Kovačević, oficir

²¹²⁶ Nermin Karagić, DP P559, T. 5225-5226; Elvedin Našić, T. 12696.

²¹²⁷ Elvedin Našić, T. 12699.

²¹²⁸ Elvedin Našić, T. 12696-12698.

²¹²⁹ Elvedin Našić, T. 12699-12700. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je na tom stadionu ubijeno najmanje 15 zatočenika. *Vidi A.2. supra*, "Ubistvo više muškaraca na fudbalskom stadionu u Ljubiji".

²¹³⁰ Nermin Karagić, DP P559, T. 5237-5238. *Vidi B. 2. supra*, "Prijedor".

²¹³¹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6619-6620; BT-42, P564, T. 1849 (pod pečatom).

²¹³² Nusret Sivac, DP P1547, T. 6620-6621; BT-42, P564, T. 1851 (pod pečatom).

²¹³³ BT-42, DP P564, T. 1851 (pod pečatom).

²¹³⁴ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6620-6621.

²¹³⁵ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6620-6621, 6626.

²¹³⁶ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6621.

²¹³⁷ Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4743.

²¹³⁸ BT-42, DP P564, T. 1851 (pod pečatom).

²¹³⁹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6621.

²¹⁴⁰ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6621.

za bezbjednost. Zatim ga je ispitivao i palicom tukao jedan policajac, a Jović, poručnik u uniformi JNA tako ga je ošamario da je zatočenik prokrvario, te ga je prisilio da napiše i potpiše izjave. Zatočenike su, među njima i jednog muslimanskog vjerskog službenika, tukli i van ispitivanja, i tim premlaćivanjem nanijeli im povrede. Jedan zatočenik je počeo patiti od teškoća pri hranjenju.²¹⁴¹

i. Opština Prnjavor

i. Fabrika obuće "Sloga"

865. Sredinom 1992. godine²¹⁴² većinski muslimansko selo Lišnja opkolili su takozvani "Vukovi s Vučjaka" koje je vodio Milanković, te policija i VRS,²¹⁴³ a Milanković i Radivojević, predsjednik Izvršnog odbora opštine Prnjavor,²¹⁴⁴ stanovnicima su rekli da odu do pilane, gdje su ih Milankovićevi ljudi i policija zadržali približno jedan dan.²¹⁴⁵

866. Približno 250 do 300 muškaraca, bosanskih Muslimana, iz pilane u Prnjavoru odveli su u Dom kulture, a nakon toga u fabriku obuće "Sloga".²¹⁴⁶ U fabrici obuće "Sloga" bilo je zatočeno približno 370 muškaraca, koji su svi bili civili, bosanski Muslimani, stari između 14 i 60 godina.²¹⁴⁷

867. Pretresno vijeće se uvjerilo da je, od sredine 1992. godine, u fabrici obuće "Sloga" bilo zatočeno približno 370 muškaraca, muslimanskih civila starih između 14 i 60 godina. U fabrici obuće "Sloga" stražari su bili pripadnici policije. Šef policije je jednom zatočeniku rekao da ih stražari čuvaju kako bi ih zaštitili. U fabrici obuće "Sloga" vršila su se ispitivanja. Jednog zatočenika policajac je u fabrici obuće "Sloga" udario puškom. Drugi zatočenik zadobio je ranu na glavi. Jednog zatočenika je pijani policajac udario po licu pištoljem, ali se kasnije izvinio. Vikendom su dolazili srpski vojnici s fronta i prijetili zatočenicima.²¹⁴⁸

²¹⁴¹ BT-36, T. 11049-11053 (zatvorena sjednica).

²¹⁴² Jasmin Odošić, T. 15132.

²¹⁴³ Rusmir Mujanić, T. 16014, Jasmin Odošić, T. 15132.

²¹⁴⁴ Rusmir Mujanić, T. 16016; Jasmin Odošić, T. 15083; BT-51, DP P1784, izjava po pravilu 92bis, 635470 (pod pečatom).

²¹⁴⁵ Rusmir Mujanić, T. 15998-15999, 16001, 16074.

²¹⁴⁶ Rusmir Mujanić, T. 15980, 16002, 16028; BT-91, T. 15874-15877.

²¹⁴⁷ BT-91, T. 15880; Rusmir Mujanić, T. 16036; Jasmin Odošić, T. 15075, 15132; Rusmir Mujanić, T. 16034, 16036, 16038.

²¹⁴⁸ Rusmir Mujanić, T. 16033-16038, 16040-16043; BT-91, T. 15884-15886, 15965.

j. Sanski Most

868. Počev od 27. maja 1992.,²¹⁴⁹ civile bosanske Muslimane i Hrvate²¹⁵⁰ pripadnici civilne i vojne policije bosanskih Srba²¹⁵¹ lišavali su slobode i zatvarali ih u zatočeničke objekte u Sanskom mostu, što je trajalo približno do kraja avgusta 1992. godine.

869. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ti pojedinci pritvarani u skladu s kategorizacijom koju je definisao Krizni štab Sanskog Mosta.²¹⁵²

i. Zgrada SUP-a²¹⁵³

870. Neke od tako zatočenih ljudi prvo bi odveli u zgradu SUP-a u Sanskom Mostu i ispitivali.²¹⁵⁴ Takvih je bilo približno 16-17, uglavnom muškaraca, civila, bosanskih Muslimana starih od 17 do 65 godina.²¹⁵⁵ Sve osobe pritvorene u SUP-u bili su ugledni civili koji su imali značajan položaj u društvenom životu Sanskog Mosta, s izuzetkom jednog maloljetnog pojedinca.²¹⁵⁶ Neki su ostali zatvoreni u zgradi SUP-a i po tri mjeseca.²¹⁵⁷

871. Stražari u zgradi SUP-a bili su policajci.²¹⁵⁸ Jedan pritvorenik je u zgradi SUP-a prepoznao pukovnika Basaru, komandanta 6. lake brigade, koji je tom prilikom nosio maskirnu uniformu.²¹⁵⁹ Jedan drugi zatočenik čuo ga je kako se obraća srpskim vojnicima ispred iste zgrade.²¹⁶⁰

872. Zatočenike iz drugih zatočeničkih objekata u Sanskom Mostu takođe su dovodili u SUP na ispitivanje.²¹⁶¹ Ispitivali su ih isljednici iz kriminalističke policije iz Sanskog Mosta, među kojima je bio i Zorić.²¹⁶²

²¹⁴⁹ DP P697, izvještaj: "SJB Sanski Most – OZSK, CSB-u Banja Luka, za informaciju", od 2. jula 1992., s potpisom Mirka Vručinića, načelnika SJB-a.

²¹⁵⁰ Adil Draganović, T. 4984-4985; BT-17, T. 7768 (zatvorena sjednica); DP P683, naredba Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most pukovniku Ančiću, 18. jun 1992.: "Po pitanju zatvorenika u Sportskoj dvorani izvršiti selekciju i jedan dio pustiti"....

²¹⁵¹ Jakov Marić, 10823-10824; Bekir Delić, T. 8010; DP P697, "SJB Sanski Most - OZSK CSB-u Banja Luka, za informaciju", 2. juli 1992., s potpisom načelnika SJB-a Mirka Vručinića. U dokumentu stoji: "Nakon borbenih dejstava jedinice Srpske vojske na teritoriji Sanskog Mosta sa ciljem razoružanja paravojnih formacija pristupilo se privođenju ekstremista muslimanske i hrvatske nacionalnosti u prostorije SJB i njihovog zatvaranja od 27.05.1992.g. do danas."

²¹⁵² DP P661, zaključci sa sjednice Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most održane 4. juna 1992., gdje se zarobljenici za deportaciju na Manjaču kategorizuju ovako: "I. kategorija političari; II. kategorija nacionalno-ekstremni; III. ljudi koji su nepoželjni na teritoriji opštine Sanski Most".

²¹⁵³ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

²¹⁵⁴ Bekir Delić, T. 7950-7951.

²¹⁵⁵ Adil Draganović, T. 5681; *vidi i* DP P682, dopis SJB-a Sanski Most CSB-u Banja Luka od 17. juna 1992., u kojem se traži pomoć zbog sve većeg broja zatvorenika u SJB-u, uglavnom Muslimana; BT-17, T. 7761, 7768 (zatvorena sjednica); Faik Bišćević, T. 7072-7073.

²¹⁵⁶ Adil Draganović, T. 4986; Faik Bišćević, T. 7062, 7072-7073.

²¹⁵⁷ BT-17, T. 7747, 7763 (zatvorena sjednica); Faik Bišćević, T. 7063.

²¹⁵⁸ Faik Bišćević, T. 7180.

²¹⁵⁹ Sakib Muhić, T. 8166-8167.

²¹⁶⁰ Faik Bišćević, T. 7076, 7163.

873. Tokom ispitivanja vršila su se premlaćivanja, kundacima, električnim kablovima, motkama, nogama i šakama,²¹⁶³ a ljudima se i prijetilo.²¹⁶⁴ Izvršioi tih premlaćivanja tokom ispitivanja bili su pripadnici redovnog sastava policije i vojnici u maskirnim uniformama VRS-a.²¹⁶⁵

874. U zgradi SUP-a bilo je premlaćivanja i van ispitivanja. U premlaćivanjima su učestvovali uglavnom stražari.²¹⁶⁶ Daniluško Kajtez, pripadnik SOS-a, u zgradi SUP-a premlatio je više zatočenika.²¹⁶⁷ Srpskim vojnicima, koji su ponekad bili pod uticajem alkohola, bio je omogućen pristup zatočenicima pritvorenim u SUP-u tako da su ih i oni tukli, kao i civili.²¹⁶⁸ Jednog zatočenika su tukli i udarali ga nogama prisiljavajući ga da klekne kao za molitvu.²¹⁶⁹ Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.²¹⁷⁰

875. U premlaćivanju su jednom zatočeniku polomili rebra.²¹⁷¹ Jedan drugi zatočenik ostao je bez svih zuba.²¹⁷² Jednom zatočeniku vrelom vodom su opekli šaku.²¹⁷³ Zatočenicima nije pružana nikakva ljekarska pomoć.²¹⁷⁴ Hodžu Emira Seferovića i sekretara SDA Hasima Kambera tukli su svakog dana i na kraju ih ubili.²¹⁷⁵

876. Neke su zatočenike iz SUP-a premjestili u druge zatočeničke objekte na teritoriji Sanskog Mosta, na primjer u garaže fabrike "Betonirka", u školu "Hasan Kikić", u jedan vojni objekt u Magaricama, kao i na Manjaču u opštini Banja Luka.²¹⁷⁶

877. Nakon obilaska zgrade SUP-od strane predstavnika Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, premlaćivanja su postala rjeđa i vršili su ih samo jednom sedmično.²¹⁷⁷ Otada je dozvoljeno i da zatočenici primaju posjete svojih porodica.²¹⁷⁸

²¹⁶¹ Jakov Marić, T. 10826.

²¹⁶² Faik Bišćević, T. 7070; Jakov Marić, T. 10823-10826.

²¹⁶³ Jakov Marić, T. 10823-10826; Mirzet Karabeg, T. 6166-6167; Faik Bišćević, T. 7071; BT-17, T. 7756-7757 (zatvorena sjednica).

²¹⁶⁴ Ahmed Zulić, T. 6884-6885.

²¹⁶⁵ Faik Bišćević, T. 7071, 7165; Adil Draganović, T. 4978.

²¹⁶⁶ Ahmed Zulić, T. 6886.

²¹⁶⁷ BT-17, T. 7758 (zatvorena sjednica).

²¹⁶⁸ Faik Bišćević, T. 7073, 7076; BT-17, T. 7755-7758 (zatvorena sjednica); Mirzet Karabeg, T. 6166-6168.

²¹⁶⁹ Mirzet Karabeg, T. 6181.

²¹⁷⁰ Sakib Muhić, T. 8121.

²¹⁷¹ BT-17, T. 7754 (zatvorena sjednica).

²¹⁷² Mirzet Karabeg, T. 6182.

²¹⁷³ Mirzet Karabeg, T. 6180.

²¹⁷⁴ Faik Bišćević, T. 7064.

²¹⁷⁵ Faik Bišćević, T. 7075; BT-17, T. 7756-7758 (zatvorena sjednica).

²¹⁷⁶ Mirzet Karabeg, T. 6168; Sakib Muhić, T. 8120-8121; BT-17, T. 7760 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 7083-7084.

²¹⁷⁷ Mirzet Karabeg, T. 6176-6177.

²¹⁷⁸ Mirzet Karabeg, T. 6176.

ii. "Betonirka"²¹⁷⁹

878. U "Betonirki" su bili zatočeni muškarci bosanski Hrvati i Muslimani iz Sanskog Mosta.²¹⁸⁰ Ondje je bilo otprilike 120 zatočenika.²¹⁸¹ Bilo je i nešto Roma.²¹⁸² Svi zatočeni bili su civili.²¹⁸³ S izuzetkom jednog dječaka starog 15 godina, koga su zadržali približno dva dana,²¹⁸⁴ svi zatočeni bili su stari u rasponu od 20 do 65 godina.²¹⁸⁵

879. Upravnik zatočeničkih objekata u zgradi SUP-a i u garažama fabrike "Betonirka" bio je Drago Vujanić.²¹⁸⁶ On i njegov zamjenik, Mićo Krunić, bili su pripadnici policije.²¹⁸⁷ Stražari u "Betonirki" bili su bosanski Srbi, pripadnici redovnog i rezervnog sastava policije, te vojnici.²¹⁸⁸

880. Premlaćivanja su bila strahovito česta praksa u garažama fabrike "Betonirka".²¹⁸⁹ Ljude su tukli kablovima, nogama od stola, ašovima i nogama.²¹⁹⁰ Neki put su premlaćivanja bila selektivna.²¹⁹¹ Jedan zatočenik, ljekar, posvjedočio je da su ga tukli zato što se o njegovoj ljekarskoj praksi širila negativna propaganda.²¹⁹² Međutim, u većini slučajeva u "Betonirki" su zatočeni za premlaćivanje birali nasumično.²¹⁹³

881. U tim premlaćivanjima zatočenicima su nanošene teške povrede.²¹⁹⁴ Envera Burnića, Muslimana, bivšeg policajca, na Vidovdan (28. jun) izveli su napolje komandir smjene Martić, pripadnik srpske policije, i još jedan srpski policajac, pijan, i pretukli ga – rekli su mu da je metak preskup da bi ga potrošili na njega.²¹⁹⁵

²¹⁷⁹ Tokom obilaska terena u martu 2004. Pretresno vijeće i strane su posjetili ovu lokaciju.

²¹⁸⁰ Adil Draganović, T. 5000; Ahmed Zulić, T. 6883; Bekir Delić, T. 7961-7962; Jakov Marić, T. 10828.

²¹⁸¹ Jakov Marić, T. 10827; Ahmed Zulić, T. 6883-6884; Bekir Delić, T. 7957.

²¹⁸² Jakov Marić, T. 10828.

²¹⁸³ Bekir Delić, T. 7961-7962.

²¹⁸⁴ BT-23, T. 6420.

²¹⁸⁵ Bekir Delić, T. 7964.

²¹⁸⁶ Jakov Marić, T. 10829; Mirzet Karabeg, T. 6171; DP P661, zaključci sa sjednice Kriznog štaba Sanskog Mosta održane 4. juna 1992.: "Krizni štab donosi odluku za izbor i imenovanje za upravnika zatvora Vujanić Dragu. Napraviti razjeseenje za Paprića"; BT-21, T. 8543 (zatvorena sjednica); Bekir Delić, T. 7961; Enis Šabanović, T. 6619; BT-17, T. 7756 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁷ Bekir Delić, T. 7961; Faik Bišćević, T. 7077; Mirzet Karabeg, T. 6171. BT-17, T. 7756 (zatvorena sjednica).

²¹⁸⁸ Ahmed Zulić, T. 6881, 6954; Bekir Delić, T. 8013.

²¹⁸⁹ BT-23, T. 6418; Enis Šabanović, T. 6477; Ahmed Zulić, T. 6886; Bekir Delić, T. 7960; Jakov Marić, T. 10828. Ahmed Zulić, T. 6886.

²¹⁹⁰ Ahmed Zulić, T. 6887.

²¹⁹¹ Jakov Marić, T. 10829; *vidi i* dio o premlaćivanju Envera Burnića u nastavku.

²¹⁹² Mirzet Karabeg, T. 6174.

²¹⁹³ Bekir Delić, T. 7961.

²¹⁹⁴ Jakov Marić, T. 10829; BT-23, T. 6422.

²¹⁹⁵ Ahmed Zulić, T. 6883; Bekir Delić, T. 7961-7962.

882. Počinioci premlaćivanja bili su stražari u tom objektu, a posebno komandir smjene Martić.²¹⁹⁶ Bosanski Srbi koji su dolazili izvana takođe su tukli zatočenike, sa znanjem i prešutnim odobrenjem stražara.²¹⁹⁷

883. Jednom prilikom, u vrijeme kada je komandant tog logora bio rezervni policajac Mladen Paprić, on je neke pojedince spriječio da tuku jednog zatočenika.²¹⁹⁸ Njega su na kraju smijenili i na mjesto upravnika postavili Dragu Vujanića.²¹⁹⁹

iii. Fiskulturna dvorana škole "Hasan Kikić"

884. Približno 500-600 pojedinaca, uključujući 200 muškaraca dovedenih iz Ključa, doveli su u fiskulturnu dvoranu osnovne škole "Hasan Kikić".²²⁰⁰ Zatočenici su ondje bili zadržani približno tri ili četiri dana.²²⁰¹

885. Stražari u fiskulturnoj dvorani nosili su policijske i maskirne uniforme.²²⁰² Komandir im je bio Martić.²²⁰³

886. U fiskulturnoj dvorani škole "Hasan Kikić" vršena su premlaćivanja,²²⁰⁴ usljed čega je jedan zatočenik postao suicidalan.²²⁰⁵ Posebno teška premlaćivanja dogodila su se kada su zatočenici izvedeni radi ukrcavanja u kamion kojim je njih otprilike 150 dana 6. juna 1992. prevezeno na Manjaču.²²⁰⁶ Zatočenike su prevozili po velikoj vrućini u kamionima zatvorenim ceradom, a tokom cijelog putovanja koje je trajalo od jutra do večeri zatočenici nisu dobili vode.²²⁰⁷

²¹⁹⁶ Bekir Delić, T. 7960, 7963; BT-21, T. 8538-8539 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6888; Mirzet Karabeg, T. 6172-6173, T. 6256; Jakov Marić, T. 10827, 10844-10845.

²¹⁹⁷ BT-21, T. 8538 (zatvorena sjednica); Mirzet Karabeg, T. 6172-6173, 6256.

²¹⁹⁸ Enis Šabanović, T. 6477-6478; BT-21, T. 8538 (zatvorena sjednica).

²¹⁹⁹ DP P661, zaključci sa sjednice Kriznog štaba Sanskog Mosta održane 4. juna 1992.: "Krizni štab donosi odluku za izbor i imenovanje za upravnika zatvora Vujanić Dragu. Napraviti razrješenje za Paprića."; BT-21, T. 8538, 8543 (zatvorena sjednica).

²²⁰⁰ Enis Šabanović, T. 6480.

²²⁰¹ Sakib Muhić, T. 8121-8122.

²²⁰² Enis Šabanović, T. 6481.

²²⁰³ Enis Šabanović, T. 6484.

²²⁰⁴ Enis Šabanović, T. 6481; Sakib Muhić, T. 8121-8122.

²²⁰⁵ Enis Šabanović, T. 6485.

²²⁰⁶ Enis Šabanović, T. 6489. Pod podnaslovom "nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede" u Optužnici se tereti za odvođenje zatočenika iz opštine Sanski Most u logor Manjaču, u periodu od 6. do 16. juna. Transport od 7. jula 1992. već je obrađen: *vidi* A.2. *supra*, "Ubistvo više muškaraca nakon njihovog odvođenja iz osnovne škole 'Hasan Kikić' i zatočeničkog objekta 'Betonirka' u Sanskom Mostu u logor Manjača – opštine Sanski Most / Banja Luka".

²²⁰⁷ DP P666, nalog od 6. jun 1992. da se 150 zatočenika iz Osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu evakuise na Manjaču; Sakib Muhić, T. 8105, 8123-8124. *Vidi* A.2. *supra*, "Ubistvo više muškaraca nakon njihovog odvođenja iz osnovne škole 'Hasan Kikić' i zatočeničkog objekta 'Betonirka' u Sanskom Mostu u logor Manjača – opštine Sanski Most / Banja Luka".

iv. Vojni objekt u Magaricama

887. Jednog muslimanskog zatočenika pendrecima su premlatila dva vojnika kod položaja vojske bosanskih Srba u Magaricama,²²⁰⁸ nakon što su ga odveli kod pukovnika Basare.²²⁰⁹ Kada su ga doveli u SUP, od povreda zadobijenih u teškom premlaćivanju nije mogao ni da leži.²²¹⁰

k. Opština Teslić

888. Počev od 3. juna 1992., civile, bosanske Muslimane i bosanske Hrvate, zatočavali su bosanski Srbi - pripadnici vojne i civilne policije, pripadnici rezervnog sastava policije odnosno paravojnih snaga.²²¹¹ Uhapšene su najprije odvodili u zgradu SUP-a u Tesliću, odakle su ih premještali u skladište Teritorijalne odbrane u Tesliću i u jedan zatočenički logor u Pribiniću, što je trajalo približno do početka oktobra 1992. godine.²²¹²

889. Pretresno vijeće se uvjerilo da su vlasti u Tesliću razradile spisak bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s kojima tako treba postupiti.²²¹³

i. Zgrada SUP-a

890. Kontrolu u zgradi SUP-a u Tesliću u tom su trenutku preuzeli policija i paravojna grupa "Miće".²²¹⁴

891. U predmetnom periodu Dušan Kuzmanović je bio načelnik, a Predrag Markočević komandir SJB-a u Tesliću.²²¹⁵ Istog dana kada su "Miće" bili pohapšeni, Stojan Župljanin je tu dvojicu razriješio dužnosti.²²¹⁶

²²⁰⁸ Faik Bišćević, T. 7033-7034.

²²⁰⁹ Faik Bišćević, T. 7031-7033.

²²¹⁰ BT-17, T. 7747-7750 (zatvorena sjednica); Faik Bišćević, T. 7062.

²²¹¹ Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034036; BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978914-02978915 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034059; BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978914 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16850, 16857, 16860, 16874; BT-64, T. 16951, 16963 (dio iskaza dat na poluzatvorenoj sjednici).

²²¹² BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978915 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16860; BT-64, T. 16972.

²²¹³ Adil Osmanović, T. 16617-16618; DP P1960, spisak napisan rukom i kucan mašinom, koji se odnosi na približno 64 bosanska Muslimana i Hrvata s popratnim opisima, od kojih je najmanje njih 12 tokom ljeta 1992. godine završilo u logorima ili zatočeničkim objektima: Adil Osmanović, T. 16573-16574, 16620, 16637-16646, 16654-16657. *Vidi i* DP P1959, članak iz *Nezavisnih novina*, 29. septembar 1999.: "'Nezavisne' ekskluzivno objavljuju materijal koji su sačinili lokalni moćnici u Tesliću, prvenstveno uticajni ljudi iz Opštinskog odbora Srpske demokratske stranke i Stanice javne bezbjednosti, koji je, ispostavilo se, paravojnoj formaciji "Miće" u junu 1992. godine služio kao svojevrsan orijentir".

²²¹⁴ Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 34038.

²²¹⁵ Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034032. *Vidi i* T. 19567 (zatvorena sjednica).

²²¹⁶ *Vidi* T. 19567, 19684, 19751 (zatvorena sjednica).

892. U SUP-u su bili zatočeni bosanski Muslimani i Hrvati, muškarci.²²¹⁷ Gotovo svi su bili ugledni građani.²²¹⁸ Zatočenike su tukli pendrecima, kundacima, šakama i nogama.²²¹⁹ Zatočenike su tukli pred drugim zatočenicima.²²²⁰ Prisiljavali su ih da pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri prsta i da pjevaju srpske pjesme.²²²¹

893. Zatočenike, uključujući jednog Muslimana koji je ranije bio komandir policije, tukli su pripadnici policije i paravojne grupe "Miće".²²²²

ii. Zgrada Teritorijalne odbrane

894. Zgrada TO-a bila je na cesti prema rudniku Gomjenica i Vlajićima.²²²³ U skladištu TO-a bilo je zatočeno od 100 do 130 civila, muškaraca, bosanskih Muslimana i Hrvata.²²²⁴

895. Osoblje u zgradi TO-a činili su pripadnici rezervnog sastava policije, bosanski Srbi, pod komandom komandira policije bosanskih Srba, Predraga Markočevića i Marinka Đukića.²²²⁵

896. Zatočenike su tukli šakama, nogama, pendrecima, lancima, palicama za bejzbol i kablovima.²²²⁶ Zatočenike su tukli svakog dana.²²²⁷ Zatočenici su bili očevici premlaćivanja i smrti svojih drugova pod batinama.²²²⁸ Prisiljavali su ih da pozdravljaju srpskim pozdravom sa tri ispružena prsta i pjevaju srpske pjesme.²²²⁹ Zatočenike su vrijeđali na nacionalnoj osnovi.²²³⁰

²²¹⁷ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978915 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16861; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034060; BT-95, T. 19551 (zatvorena sjednica).

²²¹⁸ Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034036.

²²¹⁹ BT-61, DP P1976, 2978915 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034060.

²²²⁰ Mehmed Tenić, T. 16861.

²²²¹ BT-61, P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978915 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034060.

²²²² Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034037; BT-95, T. 19551 (zatvorena sjednica); Mehmed Tenić, T. 16861, T. 16925, T. 16935.

²²²³ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom).

²²²⁴ Mehmed Tenić, T. 16867; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061.

²²²⁵ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034038; BT-95, T. 19567 (zatvorena sjednica); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034056; Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034032.

²²²⁶ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916-2978917 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16871.

²²²⁷ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061.

²²²⁸ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916-2978917 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16872, T. 16937-16938; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061. *Vidi A. 2. supra*, "Ubistvo više muškaraca u prostorijama Stanice javne bezbjednosti i Teritorijalne odbrane u Tesliću i u zatvoru u Pribiniću – opština Teslić".

²²²⁹ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061.

²²³⁰ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978917 (pod pečatom).

897. Premlaćivanja su vršili pripadnici rezervnog sastava policije bosanskih Srba i pripadnici paravojne grupe "Miće", a najgoru smjenu vodio je bosanski Srbin Tomo Mihajlović, rezervni policajac.²²³¹

898. Nakon što su pripadnici paravojne grupe "Miće" pobili 40 zatočenika,²²³² Predrag Radulović, službenik CSB-a Banja Luka, obišao je taj objekt i zatočenicima rekao "da se neće to više ponoviti".²²³³ Neko vrijeme nakon njegove posjete zatočenicima su pušteni.²²³⁴

iii. Pribinić

899. U periodu od kraja juna do oktobra 1992., otprilike 200 bosanskih Muslimana i Hrvata, muškaraca, među njima i jedna mentalno hendikepirana osoba, prošlo je kroz logor u Pribiniću.²²³⁵

900. Osoblje logora u Pribiniću činili su pripadnici vojne policije bosanskih Srba.²²³⁶ Komandant logora bio je Dragan Babić, lokalni Srbin, pripadnik vojne policije.²²³⁷ Jedan od zatočenika potkraj jula je u logoru vidio Predraga Radulovića, službenika CSB-a Banja Luka, koji im je rekao da je uspostavio civilnu vlast u Tesliću tako da će logor biti raspušten.²²³⁸ Međutim, logor je ostao otvoren do oktobra.

901. Zatočenike u Pribiniću su tukli pendrecima, kundacima i lancima, toljagama, nogama, gumenim palicama, lancima i drvenim predmetima.²²³⁹ Zatočenike su tukli svakog dana.²²⁴⁰ Neki još pate od teških fizičkih posljedica tih premlaćivanja.²²⁴¹ Pretresno vijeće je već konstatovalo da je nekoliko muškaraca umrlo od posljedica premlaćivanja.²²⁴² Zatočenicima su bili premlaćivani²²⁴³ i umirali – među njima i pomenuti mentalno hendikepirani muškarac²²⁴⁴ - pred drugim zatočenicima.

²²³¹ Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061; BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916-2978917 (pod pečatom).

²²³² Vidi A. 2. supra, "Ubistvo više muškaraca u prostorijama Stanice javne bezbjednosti i Teritorijalne odbrane u Tesliću i u zatvoru u Pribiniću – opština Teslić".

²²³³ Mehmed Tenić, T. 16903.

²²³⁴ Mehmed Tenić, T. 16904.

²²³⁵ BT-64, T. 16972, 16976; BT-95, T. 19556-19558 (zatvorena sjednica).

²²³⁶ BT-64, T. 16967, 16974; BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom); DP P1941: službena bilješka, s potpisom ovlaštenog službenog lica, 22. septembar 1992., "Nakon poznate afere 'Miće' u Tesliću, a saučestvovanje u mnogim krivičnim djelima zajedno s 'Mićama' imao je tadašnji zamjenik komandira čete vodnik Marjanović, vojni policajci Čović Slađan i Jorgić Zoran, Jovičić Tihomir i Dolić Goran. Isti su pomagali grupi 'Mića' prilikom izvršenja krivičnih djela, a kasnije kada su grupa 'Mića' lišeni slobode navedena grupa vojnih policajaca pod komandom komandira čete vodnika Marjanovića bez bilo kakvih pismenih tragova nastavila je sa privođenjem većeg broja lica muslimanske i hrvatske nacionalnosti, zatvarala ih u vojni pritvor u Pribiniću, a nakon toga im se gubio svaki trag."

²²³⁷ BT-64, T. 16968-16969; BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom).

²²³⁸ BT-64, T. 16981-16982; BT-95, T. 19559 (zatvorena sjednica).

²²³⁹ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom); BT-64, T. 16968-16969.

²²⁴⁰ BT-64, T. 16975.

²²⁴¹ BT-64, T. 16982, 17010.

²²⁴² BT-64, T. 16975-16976. Vidi A. 2. supra, "Ubistvo više muškaraca u prostorijama Stanice javne bezbjednosti i Teritorijalne odbrane u Tesliću i u zatvoru u Pribiniću – opština Teslić".

902. Premlaćivanja su vršili pripadnici vojne policije bosanskih Srba,²²⁴⁵ a jednom prilikom su zatočenike tukla tri srpska vojnika koji su u logor došli izvana.²²⁴⁶ Dragan Babić, komandant logora, bio je posebno surov i lično je učestvovao u premlaćivanjima.²²⁴⁷

903. Tokom zatočenja u Pribiniću, Aleksa Jović, zamjenik komandanta vojne policije, vršio je ispitivanja zatočenika.²²⁴⁸ U jednom trenutku, Aleksa Jović je naredio smjenjivanje Dragana Babića i još nekih stražara zbog surovosti. Imenovan je novi komandant, Radić. Uprkos tome, premlaćivanja su se nastavila.²²⁴⁹ Zatočenici su se ponovo žalili Aleksi Joviću, ali bez rezultata.²²⁵⁰

(iii) Smišljeno nametanje grupi uslova života sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja

904. U Optužnici, u dijelu pod podnaslovom "Uslovi sračunati da dovedu do fizičkog uništenja", navodi se da su "[s]urovi i nehumani uslovi u logorima i zatočeničkim objektima uključivali [...] neadekvatnu ishranu (često jedva dovoljnu za puko preživljavanje), zagađenu vodu, nedovoljnu ili nikakvu ljekarsku njegu, nezadovoljavajuće higijenske uslove i nedostatak prostora".²²⁵¹ Pretresno vijeće podrazumijeva da se formulacija "logori i zatočenički objekti" odnosi isključivo na objekte nabrojane pod podnaslovom "Logori" u paragrafu 40 Optužnice.²²⁵² Kako je već rečeno, predloženi su dokazi u vezi s više zatočeničkih objekata za koje se u Optužnici nije teretilo. Ti objekti nisu uzeti u obzir prilikom donošenja zaključaka koji slijede u nastavku.²²⁵³

905. U Optužnici i Završnom podnesku tužioca navodi se da se neke radnje koje dosežu nivo nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede mogu okvalifikovati i kao smišljeno nametanje uslova života sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja.²²⁵⁴ Pretresno vijeće je pitanje da li te radnje dosežu

²²⁴³ BT-61, P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom).

²²⁴⁴ BT-64, T. 16977-16979.

²²⁴⁵ BT-61, P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom).

²²⁴⁶ BT-64, T. 16978.

²²⁴⁷ BT-61, P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978919 (pod pečatom); BT-64, T. 16968.

²²⁴⁸ BT-64, T. 16974.

²²⁴⁹ BT-64, T. 16980-16981, 16997.

²²⁵⁰ BT-64, T. 17003.

²²⁵¹ Optužnica, par. 43.

²²⁵² *Vidi* "Odluku o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice", 26. jun 2001., par. 63: "U skladu s tim, u toj fazi i sve dok se ne dostavi odgovarajuća obavijest o izvođenju dokaza u pogledu dodatnih događaja ili objekata u odnosu na konkretno djelo koje je predmet optužbe, oba optužena imaju pravo nastaviti postupati kao da su spiskovi ubistava i objekata *konačni* po svojoj prirodi."

²²⁵³ U Završnom podnesku tužioca ne pominju se životni uslovi u zatočeničkim objektima za koje se optuženi u Optužnici ne tereti. Posrijedi su sljedeći objekti: škola u Maslovarama u opštini Kotor-Varoš, škola u Gornjoj Sanici u opštini Ključ, škola u Sitnici u opštini Ključ, te podrum hotela "Una" u Bosanskom Novom: Završni podnesak tužioca, par. 515. Dokazi u vezi s njima obuhvaćeni su na odgovarajućim mjestima u dijelu pod naslovom "Opšti pregled".

²²⁵⁴ Optužnica, par. 37(3); Završni podnesak tužioca, fusnota 991: "silovanje i neka druga gore opisana krivična djela u vezi s nanošenjem teške tjelesne i duševne povrede takođe se mogu smatrati 'životnim uslovima'".

nivo uslova sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja razmatralo samo za one slučajeve za koje već nije konstatovalo da se mogu okarakterisati kao “nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede”.²²⁵⁵

906. U odsustvu neposrednih dokaza, nastojeći posrednim putem utvrditi da li “životni uslovi” nametnuti zatočenim bosanskim Muslimanima i Hrvatima dosežu nivo uslova sračunatih da dovedu do njihovog djelimičnog fizičkog uništenja,²²⁵⁶ Pretresno vijeće se usredsredilo na pitanje da li je objektivno postojala vjerovatnoća da bi takvi uslovi doveli do djelimičnog fizičkog uništenja grupe.²²⁵⁷ Procjenjujući tu objektivnu vjerovatnoću, Pretresno vijeće je najviše pažnje obratilo na stvarni karakter tih “životnih uslova” i na dužinu perioda tokom kojeg su im pripadnici grupe bili podvrgnuti. Vijeće se takođe, onda kada su takvi faktori postojali, rukovalo i faktorima kao što su obilježja pripadnika grupe kojima su ti uslovi bili nametnuti.

907. Što se tiče smišljenog nametanja grupi uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja, Pretresno vijeće konstatuje da nisu izvedeni nikakvi dokazi u vezi sa sljedećim logorima ili zatočeničkim objektima navedenim u Optužnici:

- logor Ribnjak²²⁵⁸ (opština Prnjavor)
- policijska stanica Bosanska Kostajnica²²⁵⁹ (Bosanski Novi)
- zgrada CSB-a²²⁶⁰ (opština Banja Luka)
- osnovna škola u Kotor-Varoši²²⁶¹ (opština Kotor-Varoš)

²²⁵⁵ Vidi Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 167 (fusnote ispuštene): “[Z]a razliku od optužbi definisanih u paragrafima (a) i (b), za krivično djelo smišljenog nametanja životnih uslova sračunatih da dovedu do uništenja grupe ne traži se dokaz posljedice. Životni uslovi moraju biti sračunati na to da dovedu do uništenja, ali nije bitno da li su urodili plodom ili ne. Ako je posljedica ostvarena, za takva djela primjereno je teretiti na način opisan u paragrafima (a) ili (b)”.

²²⁵⁶ U Optužnici se navodi da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji nisu učestvovali u borbama bili držani u zatočenju u uslovima sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja *dijela* tih grupa: Optužnica, par. 37(3).

²²⁵⁷ Vidi N. Robinson, *Konvencija o genocidu: komentar* (Institute of Jewish Affairs, New York, 1960), str. 64: “Nemoguće je unaprijed nabrojiti ‘životne uslove’ koji se mogu podvesti pod zabranu iz člana II; samo se na osnovu umišljaja i vjerovatnoće krajnjeg cilja može, za svaki pojedini slučaj, utvrditi je li ili nije izvršeno (ili pokušano) djelo genocida”.

²²⁵⁸ U Završnom podnesku tužioca ne navode se nikakvi dokazi o njemu. Pretresno vijeće nije pronašlo nikakve dokaze u vezi s tim logorim.

²²⁵⁹ Tužilac je priznao da, pregledavši dokaze, nije pronašao nikakve dokaze za ovaj navod iznijet na suđenju, tako da ga je povukao: Završni podnesak tužioca, fusnota 945.

²²⁶⁰ U vezi s tim objektom, Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi dokazi. Pretresno vijeće je već utvrdilo činjenično stanje, u relevantnom dijelu ove presude, u vezi s nanošenjem teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁶¹ Jedini dokazi o ovom zatočeničkom objektu potiču iz iskaza svjedoka optužbe Rasima Čirkića koji se, nakon glavnog ispitivanja, usljed zdravstvenih problema nije više pojavio pred Međunarodnim sudom radi unakrsnog ispitivanja. Budući da odbrana nije imala priliku da unakrsno ispita svjedoka o ovim događajima, te kako u vezi s njima nije bilo apsolutno nikakvih drugih dokaza, Pretresno vijeće je smatralo da se na osnovu samo njegovog iskaza ne može donijeti nikakav zaključak.

908. Pored toga, Pretresno vijeće konstatuje da dokazi koji su mu predloženi nisu dovoljni da bi se moglo zaključiti da životni uslovi nametnuti zatočenicima dosežu nivo uslova sračunatih da dovedu do djelimičnog fizičkog uništenja grupe u sljedećim logorima i zatočeničkim objektima:

- Mali logor;²²⁶² Vojno-istražni zatvor Tunjice²²⁶³ (opština Banja Luka)
- logor na stovarištu balvana Kozila²²⁶⁴ (opština Bosanski Petrovac)
- osnovna škola u Jasenici;²²⁶⁵ osnovna škola "Petar Kočić"²²⁶⁶ (opština Bosanska Krupa)
- Zgrada SUP-a; škola "Nikola Mačkić"²²⁶⁷ (opština Ključ)

²²⁶² U jednoj ćeliji u Malom logoru, dimenzija 7 x 8 metara, držano je oko 10 zatočenika. Neki zatočenici ondje su proveli od 20 do 30 dana: BT-72, T. 18420, 18436 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, izjava po pravilu 92bis, DP P2042, 338687. U vezi s ovim objektom Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi drugi dokazi.

²²⁶³ Trajanje zatočenja u Vojno-istražnom zatvoru Tunjice variralo je u rasponu od četiri dana do četiri i po mjeseca. Zatočenici su hranu dobijali dva puta dnevno: BT-72, T. 18408, 18417 (zatvorena sjednica); BT-36, T. 11059, 11061-11062 (zatvorena sjednica); Fikret Đikić, izjava po pravilu 92bis, DP P2042, 338687. U vezi s ovim objektom Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi drugi dokazi.

²²⁶⁴ Većina zatočenika u logoru na stovarištu balvana Kozila tamo je proboravila otprilike po mjesec dana, u drvenim barakama na radilištu. Njih približno 18 držano je u prostoriji površine 14 kvadratnih metara. Dobili su spužvaste dušeke i pokrivače. Dijelila su se tri obroka na dan, ali je kvalitet hrane bio nizak, a ni količinom nije bila dovoljna. Vode je bilo dovoljno. Imali su pristup nužnicima i tuševima. Čini se da je donekle bila dostupna i ljekarska pomoć. Približno 6. avgusta 1992. izvještaj broja zatočenika iz Kulen-Vakufa i Bosanskog Petrovca, premješten je iz logora na stovarištu balvana Kozila u zatočeničke objekte već pomenutog logora u Kamenici, u opštini Titov Drvar. Ostali su bili pušteni 21. avgusta 1992.: Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 1029882-1029883, 1029885; Midho Družić, T. 16763-16778; Džemil Fazlić, DP P1978, izjava po pravilu 92bis, 942942-942943. Uslovi su bili takvi da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza ne može zaključiti da su u logoru na stovarištu balvana Kozila bili sračunati na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁶⁵ U osnovnoj školi u Jasenici zatočenici su bili zadržavani od 10 do 12 dana. Na početku, zatočenike su držali u fiskulturnoj dvorani škole, a kasnije u učionicama. Zatočenici su spavali na podu i nisu se mogli prati svaki dan. Dva puta dnevno dobijali su konzerve hrane: BT-56, T. 17455, 17460; BT-55, T. 17544. Trajanje zatočeništva, posmatrano zajedno s karakterom ostalih uslova, ne omogućava da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u osnovnoj školi u Jasenici dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁶⁶ Zatočenike su vojnici u uniformama bivše JNA prisiljavali na rad. Jednom prilikom zatočenici su morali raditi na ukopavanju minobacača koji su trebali da budu otpremljeni na liniju fronta. Pretresno vijeće je već konstatovalo da je jedan vod vojske bosanskih Srba pod komandom Milorada Kotura odgovoran za pogibiju tri zatočenika tokom kopanja rovova na brdu iznad škole "Petar Kočić", usprkos tvrdnjama da su ti ljudi nesretnim slučajem poginuli od metaka ispaljenih s obližnjih položaja ABiH: BT-56, T. 17482-17484; Mirsad Palić, DP P2040, izjava po pravilu 92bis, 844636-844637. *Vidi A. 2. supra*, "Ubistvo više muškaraca u osnovnoj školi 'Petar Kočić' – opština Bosanska Krupa". Jednog zatočenika su, zajedno s još nekima, oko mjesec dana držali u kupaonici: BT-56, T. 17470-17471; DP P2113.3: fotografija tuša u školi. Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi drugi dokazi o životnim uslovima nametnutim zatočenicima u Osnovnoj školi "Petar Kočić".

²²⁶⁷ Ljudi zatočeni u zgradi SUP-a i školi "Nikola Mačkić" bili su natrpani u ćelije i držani u pretijesnim prostorijama, a tokom vremena koje su ondje proveli nisu dobili nikakvu hranu. Njihov boravak u tim privremenim zatočeničkim objektima (čije je trajanje variralo od nekoliko sati do najviše dva dana) bilo je kratka uvertira u njihovo premještanje na neko drugo mjesto: BT-26, T. 9161-9162 (zatvorena sjednica); BT-77, T. 10353-10355; Samir Dedić, T. 10404; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004684-2004685; DP P1033: dopis SJB-a Ključ CSB-u Banja Luka od 29. avgust 2001., s potpisom načelnika Vinka Kondića: "Na području naše opštine nema logora, zatvora ili sabirnih centara, već sve zarobljenike upućujemo u logor ratnih zarobljenika 'Manjača' na Dobrnji." Dopis sadrži i spisak s imenima 1163 zarobljenika iz opštine Ključ u logoru Manjača. Trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u zgradi SUP-a i školi "Nikola Mačkić" dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

- škola u Grabovici;²²⁶⁸ policijska stanica u Kotor-Varoši;²²⁶⁹ pilana u Kotor-Varoši²²⁷⁰ (opština Kotor-Varoš)
- kasarna u Prijedoru;²²⁷¹ Miska Glava;²²⁷² zgrada SUP-a²²⁷³ (opština Prijedor)
- mlin u Vijaci²²⁷⁴ (opština Prnjavor)
- fabrika "Krings";²²⁷⁵ fiskulturna dvorana škole "Hasan Kikić"²²⁷⁶ (opština Sanski Most)
- zgrada SUP-a²²⁷⁷ (opština Teslić)

²²⁶⁸ Žene i djeca ondje su zadržani jednu noć: *vidi E.2. supra*, "Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe". Pretresnom vijeću u vezi s ovim nisu predloženi nikakvi daljnji dokazi. Pretresno vijeće je u vezi s ovom lokacijom već utvrdilo činjenično stanje u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁶⁹ Ljudi zatočeni u policijskoj stanici držani su u krajnje pretrpanoj prostoriji s prozorom zakovanim daskama, tako da je u prostoriji stalno bilo mračno tih nekoliko dana koliko su bili tamo prije nego što su ih premjestili u drugu prostoriju. Trajanje zatočenja variralo je u rasponu od nekoliko sati do nekoliko dana. Jedan zatočenik prvu je noć zatočenja proveo liscama vezan za drugog zatočenika. Prehrana je bila sasvim nedovoljna, a zatočenike su za vrijeme obroka tukli: BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028818, 1028820 (pod pečatom); BT-71, T. 17635; BT-69, T. 17703-17704 (zatvorena sjednica). Usprkos tako teškim uslovima, trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u stanici policije u Kotor-Varoši dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁷⁰ Neki zatočenici su u pilani u Kotor-Varoši ostali tri dana. Zatočenike su držali u skladištu. Hrane nije bilo dovoljno za sve: BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 371788 (pod pečatom). Trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u pilani u Kotor-Varoši dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, u vezi s ovom lokacijom, činjenično stanje je utvrđeno u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁷¹ U kasarni JNA, u pretrpanoj prostoriji tokom jedne noći zadržano je najmanje 30 zatočenika: BT-36, T. 11049-11051 (zatvorena sjednica). U vezi s ovom lokacijom Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi daljnji dokazi.

²²⁷² U Domu mjesne zajednice u Miskoj Glavi u kafić su zaključali približno 114 muslimanskih zatočenika - prostor je bio pretrpan: ljudi su bili prisiljeni da sjede koljena skvrčenih uz prsa obujmivši noge rukama. Kako se sve događalo ljeti, bilo je strašno vruće, a da bi dobili vode, zatočenici su morali pjevati srpske pjesme. Trajanje zadržavanja zatočenika u Miskoj Glavi variralo je u rasponu od dva do četiri dana. Tokom tog vremena zatočenici nisu dobijali hranu, sve što su imali da podijele među sobom bili su jedan hljeb i paket slatkiša: Nermin Karagić, DP P559, T. 5218-5220; Elvedin Našić, T. 12694, 12709-12710. Trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u Miskoj Glavi dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁷³ Zatočenici su u jednoj ćeliji u zgradi SUP-a proveli jednu noć: Mevludin Sejmenović, DP P1533, T.4753; BT-42, DP P564, T. 1851 (pod pečatom). Pretresnom vijeću u vezi s ovom lokacijom nisu predloženi nikakvi daljnji dokazi.

²²⁷⁴ Stanovnike većinski muslimanskog sela Lišnja Milankovićeви ljudi i policija zadržali su u pilani otprilike jedan dan: *vidi E. 2. supra*, "Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe". U vezi s ovom lokacijom Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi daljnji dokazi.

²²⁷⁵ Otprilike 3.000 bosanskih Muslimana, muškaraca i žena, zadržani su u skladištu fabrike "Krings" u Sanskom Mostu, van grada. U jednom momentu žene i starije osobe su pušteni, nakon čega su prevezeni u Gračanicu. Među zatočenicima koji su ostali bila je najmanje jedna maloljetna osoba. U "Kringsu" nije bilo nužnika, a zatočenici nisu dobijali hranu. Najmanje jedan dan nisu im uopšte dali vode. Ljudi su ondje ostali zatočeni od jednog do tri dana: BT-108, DP P839, izjava po pravilu 92bis, 2028505-2028506 (pod pečatom); Rajif Begić, T. 6375-6376. Trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u fabrici "Krings" dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja.

²²⁷⁶ U osnovnoj školi "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu, zatočenici su dobijali vrlo malo hrane. Nisu imali nužnike ni ležajeve. Jedina ljekarska njega koju su mogli dobiti bila je prva pomoć. Zatočenici su ondje ostajali približno tri ili četiri dana: Enis Šabanović, T. 6479-6486; Sakib Muhić, T. 8121-8122. Trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predloženih dokaza zaključi da uslovi u fiskulturnoj dvorani škole "Hasan Kikić" dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

909. Pretresno vijeće će u nastavku iznijeti svoje detaljne zaključke u pogledu logora i zatočeničkih objekata u vezi sa kojima se van razumne sumnje uvjerilo da su u njima bosanskim Muslimanima i Hrvatima bili nametnuti uslovi sračunati da dovedu do fizičkog uništenja, te da su, štaviše, ti uslovi bili nametnuti smišljeno.

a. Opština Banja Luka

i. Logor Manjača

910. Taj logor bio je smješten na vojnom terenu za obuku, u objektima bivše vojne farme.²²⁷⁸ Zatočenike su držali u velikim pretrpanim štalama za stoku,²²⁷⁹ u kojima su provodili većinu dana, sjedeći ili ležeći. Bilo je nešto slame i ćebadi, ali događalo se da neki zatočenici leže na golom betonu.²²⁸⁰

911. Unutra se teško disalo od smrada.²²⁸¹ U logoru nije bilo tuševa ni praonica, nije bilo ni tekuće vode.²²⁸² Logor je bio zaražen vašima.²²⁸³ Zatočenici su za nuždu koristili kante, a tek kasnije su dobili poljske nužnike od dasaka.²²⁸⁴

912. Prehrana u logoru bila je daleko od dovoljne,²²⁸⁵ zatočenici su dva puta na dan dobijali tanku čorbu i krišku hljeba.²²⁸⁶ Zbog takve ishrane mnogi su zatočenici izgubili na težini i veoma omršavjeli.²²⁸⁷ Neki su bili tako izgladnjeli da su iz očaja jeli travu.²²⁸⁸

²²⁷⁷ Trajanje zatočenja variralo je u rasponu od jednog do dvanaest dana. Zatočenike su iz zgrade SUP-a premještali u druge zatočeničke objekte. U ćeliji u podrumu površine oko šest kvadratnih metara bilo je 40 zatočenika, ali predočeni su dokazi da nisu svi oni bili držani u toj prostoriji svih 12 dana. U jednoj drugoj prostoriji bilo je smješteno približno sedam ili osam zatočenika koji su spavali na betonskom podu. Postojao je samo jedan, i to pokvaren nužnik. Zatočenicima nije bilo dozvoljeno kupanje. Prva tri dana nisu dobili nikakvu hranu. Nakon toga, zatočenici bi jednom dnevno dobili sendvič. S vremena na vrijeme dali bi im i vodu. Nakon premlaćivanja nije im pružana nikakva ljekarska pomoć: BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978915 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16865-16866; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034060-1034061; Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034036, 1034038. Uprkos tako teškim uslovima, trajanje zatočenja, posmatrano zajedno s karakteristikama drugih uslova, ne omogućuje da se posrednim putem na osnovu predočenih dokaza zaključi da uslovi u zgradi SUP-a u Tesliću dosežu nivo uslova sračunatih na to da dovedu do fizičkog uništenja. Pored toga, činjenično stanje u vezi s ovom lokacijom utvrđeno je u kontekstu nanošenja teške tjelesne ili duševne povrede.

²²⁷⁸ Adil Medić, T. 2217.

²²⁷⁹ Adil Medić, T. 2226; Amir Džonlić, T. 2367, 2371-2372, 2385; Paddy Ashdown, T. 12364; Samir Dedić, T. 10426; Charles McLeod, T. 7314-7315.

²²⁸⁰ Amir Džonlić, T. 2370; Adil Medić, T. 2225; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Asim Egrlić, T. 10607; Adil Draganović, T. 5106.

²²⁸¹ Amir Džonlić, T. 2371-2372.

²²⁸² Amir Džonlić, T. 2372; Adil Medić, T. 2226; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Adil Draganović, T. 5101.

²²⁸³ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, str. 2004687.

²²⁸⁴ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, str. 2004687; Samir Dedić, T. 10431; Asim Egrlić, T. 10608.

²²⁸⁵ Paddy Ashdown, T. 12375; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; Muhamed Filipović, T. 9617-9618; Samir Dedić, T. 10428; Asim Egrlić, T. 10607; Ahmed Zulić, T. 6928; Faik Bišćević, T. 7085; Adil Draganović, T. 5098.

913. Što se tiče vode, ono što su zatočnici dobijali bilo je tragično neadekvatno, kako količinom²²⁸⁹ tako i kvalitetom, jer je voda bila iz jezera.²²⁹⁰ Nezdrava voda uzrokovala je među logorašima crijevne i stomačne tegobe epidemijskih razmjera.²²⁹¹ Među zatočnicima je bio i priličan broj dijabetičara, ljudi s visokim krvnim pritiskom i povrijeđenih. Međutim, "ambulanta" u logoru, u kojoj su radili logoraši, nije imala dovoljno lijekova ni sanitetskog materijala.²²⁹²

914. Zatočnike na Manjači stražari su prisiljavali da obavljaju teške fizičke poslove.²²⁹³ Jednom prilikom, kada se na posao nije javio dovoljan broj ljudi, zatočenik zadužen za tu štalu dobio je daskom takav udarac da mu je pukla ključna kost.²²⁹⁴

915. Logor Manjača nekoliko puta su obišli predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i bosanske muslimanske humanitarne organizacije "Merhamet".²²⁹⁵ Obje organizacije napisale su izvještaje i dostavile humanitarnu pomoć koja se sastojala od hrane, ćebadi, odjeće, obuće i lijekova. Poslije tih posjeta, negdje krajem avgusta 1992., uslovi u logoru su se poboljšali, posebno što se tiče količine hrane koja se davala zatočnicima.²²⁹⁶

916. Na pismenu molbu "Merhameta" dostavljenu komandi 1. krajiškog korpusa, 10. jula 1992. pušteno je približno 110-120 zatočenika, među kojima su bili maloljetni, stariji i bolesni pojedinci.²²⁹⁷ U avgustu i septembru 1992. pušten je još jedan broj zatočenika.²²⁹⁸ U decembru 1992. logor Manjača je zatvoren, a oslobođene zatočnike zbrinuo je Međunarodni komitet Crvenog krsta.²²⁹⁹

²²⁸⁶ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004685; Ahmed Zulić, T. 6928; Faik Bišćević, T. 7085.

²²⁸⁷ BT-26, T. 9166 (zatvorena sjednica); Samir Dedić, T. 10428; Asim Egrić, T. 10607; Adil Draganović, T. 5098; Ahmed Zulić, T. 6930-6931; Sakib Muhić, T. 8141-8144.

²²⁸⁸ Ahmed Zulić, T. 6931; Muhamed Filipović, T. 9620; Adil Draganović, T. 5101, 6974.

²²⁸⁹ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004687; BT-26, T. 9166 (zatvorena sjednica); Asim Egrić, T. 10609; Ahmed Zulić, T. 6928; Faik Bišćević, T. 7086-7087.

²²⁹⁰ Barney Mayhew, DP P1617, T. 6085; BT-27, T. 12083; Asim Egrić, T. 10607; Jakov Marić, T. 10835; Enis Šabanović, T. 6530; Ahmed Zulić, T. 6929.

²²⁹¹ DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.

²²⁹² Amir Džonlić, T. 2364-2366; DP P841.6, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 3. septembar 1992.

²²⁹³ DP P841.5, Izvjestiteljska misija Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju za Banju Luku, sastanak sa komandantom zarobljeničkog logora Manjača, 3. septembar 1992.; DP P417, naređenje od 22. avgusta 1992. s mjestom za potpis Momira Talića, "Izvođenje radova na verskom objektu u selu Šljivno": "Potrebnu radnu snagu za izvođenje svih radova na objektu određuje sabirni centar na Manjači, za što mi je lično odgovoran upravnik centra."; Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004688; BT-26, T. 9167, 9228 (zatvorena sjednica); Ahmed Zulić, T. 6934; Bekir Delić, T. 7980; Enis Šabanović, T. 6532, T. 6612-6613; BT-36, T. 11101 (zatvorena sjednica); Adil Draganović, T. 5099.

²²⁹⁴ Asim Egrić, T. 10609.

²²⁹⁵ Amir Džonlić, T. 2355-2356, 2360, 2380-2381; Adil Medić, T. 2215-2216, 2260.

²²⁹⁶ Atif Džafić, DP P1123, izjava po pravilu 92bis, 2004688-2004689; BT-26, T. 9222 (zatvorena sjednica); Muhamed Filipović, T. 9617-9618, 9624-9625; Asim Egrić, T. 10609; Bekir Delić, T. 7980-7981; DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.; Ahmed Zulić, T. 6929; DP P2326, zapis od 25. maja 1992 (pod pečatom); DP P841.6, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 3. septembar 1992.

²²⁹⁷ Amir Džonlić, T. 2388-2390; Adil Medić, T. 2237-2238; Samir Dedić, T. 10427.

²²⁹⁸ Adil Medić, T. 2268-2269.

²²⁹⁹ Adil Medić, T. 2269; BT-27, DP P1529, T. 4311 (pod pečatom).

b. Opština Bosanski Novii. Fudbalski stadion u Mlakvama

917. Zatočenici su na fudbalskom stadionu u Mlakvama zadržani približno 45 dana.²³⁰⁰ Budući da su bili zatvoreni samo u jednom dijelu stadiona, prostor je bio pretijesan za 700 muškaraca.²³⁰¹ Spavali su na podu bez pokrivača.²³⁰²

918. Hrane nije bilo dovoljno, svodila se na rijetku supu i malo hljeba,²³⁰³ tako da su zatočenici mnogo izgubili na težini.²³⁰⁴ Ženama van logora ponekad bi dozvolili da zatočenicima donesu hranu.²³⁰⁵ Pristup vodi za piće zatočenici su imali dva puta dnevno.²³⁰⁶

919. Iako su se mogli prati, voda donošena za te potrebe bila je ledeno hladna.²³⁰⁷ Pored toga, nije bilo mjesta gdje bi se mogla oprati odjeća.²³⁰⁸ Povremeno su se dozvoljavale posjete rodbine koja im je smjela donijeti preobuku.²³⁰⁹ Nužnici su takođe bili neadekvatni.²³¹⁰

920. Neki ljudi su se razboljeli, ali nisu dobili nikakvu ljekarsku pomoć.²³¹¹ Jedan čovjek koji je bolovao od astme umro je.²³¹²

921. Zatočenici su morali raditi na izravnavanju atletske staze stadiona.²³¹³

922. Dana 24. jula 1992. zatočenike je popisao Međunarodni komitet Crvenog krsta i zatim su pušteni na slobodu.²³¹⁴

ii. Vatrogasna stanica u Bosanskom Novom

923. U vatrogasnoj stanici približno 19 zatočenika držano je sve vrijeme zatočeništva u podrumu, gdje su spavali na drvenim paletama bez pokrivača.²³¹⁵ U nekim slučajevima ljudi su ostajali u

²³⁰⁰ BT-82, T. 14000; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942602 (pod pečatom); Midho Alić, T. 13907.

²³⁰¹ Midho Alić, T. 13905; BT-83, T. 14063; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942602 (pod pečatom).

²³⁰² BT-82, T. 13999; Midho Alić, T. 13905.

²³⁰³ Midho Alić, T. 13905-13906.

²³⁰⁴ BT-82, T. 14000; BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom).

²³⁰⁵ BT-81, T. 13799.

²³⁰⁶ BT-82, T. 14000; BT-50, DP P1641, izjava po pravilu 92bis, 672861 (pod pečatom); BT-87, T. 14365.

²³⁰⁷ Midho Alić, T. 13905; BT-87, T. 14365.

²³⁰⁸ BT-82, T. 14002.

²³⁰⁹ BT-83, T. 14076-14077.

²³¹⁰ BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom); BT-87, T. 14364.

²³¹¹ Midho Alić, T. 13907; BT-82, T. 14017.

²³¹² BT-82, T. 14000.

²³¹³ BT-82, T. 14000-14002.

²³¹⁴ BT-87, DP P1643, izjava po pravilu 92bis, 942603 (pod pečatom).

²³¹⁵ BT-83, T. 14073.

zatočeništvu i do mjesec dana.²³¹⁶ Zatočenici nisu dobijali dovoljno vode.²³¹⁷ Dobijali su hranu koja je preostala od vojne policije i ponekad već bila pokvarena, tako da su zatočenici imali želučane tegobe.²³¹⁸ U prostoriji u kojoj zatočenici držani nije bilo nužnika, čak niti kante: za obavljanje tih svojih potreba zatočenici su ovisili o milosti srpskih vojnih policajaca koji su ih čuvali i koji bi ih odvodili do nužnika u zgradi vatrogasne brigade, ili bi se, u protivnom, zatočenici morali olakšati u kakvom uglu.²³¹⁹ Zatočenici nisu imali mogućnost da se peru, tek bi ponekad bili odvedeni na Unu.²³²⁰

c. Opština Kotor-Varoš

i. Zatvor u Kotor-Varoši

924. Period zatočenja u zatvoru u Kotor-Varoši varirao je od oko sedam dana do 12 mjeseci,²³²¹ nakon čega su neki od njih premješteni na Manjaču.²³²²

925. Od 20 do 36 zatočenika iz sobe br. 3 držano je u ćeliji površine od približno 12 četvornih metara, prekrivenih prozora i zatvorenih vrata.²³²³ Spavali su na podu bez pokrivača.²³²⁴ Približno mjesec dana prozori sobe br. 3 bili su zakovani daskama.²³²⁵ Zatočenici iz sobe br. 3 nuždu su bili prisiljeni obavljati u samoj ćeliji, u vojničke čuture.²³²⁶ Nisu smjeli izlaziti u hodnik.²³²⁷ Takva situacija potrajala je približno mjesec dana, dok Dubočanin, za koga je rečeno da je bio pripadnik specijalne jedinice iz Banje Luke, nije tome stao na kraj: otada se zatočenicima iz te prostorije dozvoljavalo da odlaze u nužnik, gdje su se mogli i oprati, a jednom dnevno puštani su u šetnju u hodnik.²³²⁸

926. Nakon približno tri mjeseca, nekim zatočenicima dozvoljene su posjete, ali ne i zatočenicima iz sobe br. 3.²³²⁹

927. Dobijali su samo vodu za piće i nisu se mogli prati.²³³⁰

²³¹⁶ BT-83, T. 14075-14076.

²³¹⁷ BT-83, T. 14076.

²³¹⁸ BT-83, T. 14074.

²³¹⁹ BT-83, T. 14074-14076.

²³²⁰ BT-83, T. 14076-14077.

²³²¹ BT-69, T. 17710 (zatvorena sjednica); BT-97, T. 17933; BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028821 (pod pečatom).

²³²² BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028823 (pod pečatom).

²³²³ BT-69, T. 17711, T. 17777 (zatvorena sjednica).

²³²⁴ BT-69, T. 17714 (zatvorena sjednica).

²³²⁵ BT-69, T. 17711 (zatvorena sjednica).

²³²⁶ BT-69, T. 17711-17712 (zatvorena sjednica).

²³²⁷ BT-69, T. 17711 (zatvorena sjednica).

²³²⁸ BT-69, T. 17712 (zatvorena sjednica).

²³²⁹ BT-69, T. 17713 (zatvorena sjednica).

928. Prehrana je bila više nego nedovoljna – jednom u dva ili tri dana dobili bi obrok koji se sastojao od ostataka hrane vojnika.²³³¹ Hrana je ponekad bila pokvarena, tako da su zatočnici dobijali dizenteriju i želučane smetnje.²³³² Zatočnicima nije pružana ljekarska pomoć za povrede nanijete premlaćivanjem.²³³³

929. U avgustu 1992. zatočnike je obišao Međunarodni komitet Crvenog krsta, a mjesec dana nakon prve uslijedila je još jedna njihova posjeta.²³³⁴ “Nedo” Đekanović (predsjednik SDS-a Kotor-Varoš), Zdravko Pejić (koordinator između banjolučkih Srba i onih u Kotor-Varoši) i Slobodan Župljanin (komandant 22. lake brdske brigade, brat Stojana Župljanina) sastali su se 3. oktobra 1992. u zatvoru sa delegacijom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.²³³⁵ Veče prije njihovog dolaska, zatočnici su morali da uklone tragove zlostavljanja.²³³⁶ Nakon toga uslovi su se popravili, a pred Novu godinu, zatočnici su dobili ćebad.²³³⁷ Dozvoljeno im je i primanje posjeta, a posjetioци su im smjeli donositi hranu i pribor za pranje i brijanje.²³³⁸

d. Opština Prijedor

i. Logor Omarska

930. Zatočnici su u Omarskoj provodili u prosjeku oko dva mjeseca.²³³⁹ U Omarskoj su zatočnici spavali na podu. Mnogo ih je bilo zatvoreno u garažama, u skućenom prostoru bez zraka.²³⁴⁰

931. Kako je već rečeno, otprilike 29. maja 1992. u logor su dovedeni zatočnici iz kasarne Benkovac.²³⁴¹ Nakon dolaska, otprilike 120 ljudi natrpano je u jednu garažu i ondje su držani nekoliko dana. Bilo je veoma vruće, ljudi su vapili za vodom, a da bi je dobili morali su pjevati srpske pjesme. Čak ni tada vode ne bi bilo dovoljno i morali su se među sobom izboriti za gutljaj.²³⁴² Pretresno vijeće je već konstatovalo da su dva mlada muškarca usljed uslova u toj garaži smrtno stradala od gušenja.²³⁴³

²³³⁰ BT-69, T. 17712 (zatvorena sjednica).

²³³¹ BT-69, T. 17712 (zatvorena sjednica); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028822 (pod pečatom).

²³³² BT-97, T. 17933; BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028822 (pod pečatom).

²³³³ BT-69, T. 17734 (zatvorena sjednica).

²³³⁴ BT-69, T. 17738-17739 (zatvorena sjednica).

²³³⁵ BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 10288223 (pod pečatom); BT-72, T. 18393 (zatvorena sjednica).

²³³⁶ BT-69, T. 17739 (zatvorena sjednica).

²³³⁷ BT-69, T. 17740 (zatvorena sjednica).

²³³⁸ BT-69, T. 17740 (zatvorena sjednica).

²³³⁹ Muharem Murselović, T. 12611; Samir Poljak, DP P1521, T. 6360.

²³⁴⁰ Muharem Murselović, T. 12600.

²³⁴¹ Samir Poljak, DP P1521, T. 6353.

²³⁴² Samir Poljak, DP P1521, T. 6357; Samir Poljak, T. 11891.

²³⁴³ Samir Poljak, DP P1521, T. 6357; Samir Poljak, T. 11891. *Vidi A.2. supra*, "Ubistvo više ljudi u logoru Omarska u periodu između 28. maja i 6. avgusta 1992. – opština Prijedor".

932. U pravilu, hrana u Omarskoj jedva je bila dovoljna da se preživi. Zatočenici su dobijali samo jedan obrok dnevno: manji komad hljeba, čorbu i nešto kupusa.²³⁴⁴ Hrana je obično bila pokvarena.²³⁴⁵ Naprotiv, osoblje logora dobro se hranilo.²³⁴⁶ Zatočenike su prisiljavali da pojedu veoma brzo, za koju minutu, a u protivnom bi ih tukli.²³⁴⁷ Usljed takvih uslova, zatočenici su znatno gubili na težini.²³⁴⁸

933. Voda koju su davali zatočenicima nije bila primjerena za ljudsku upotrebu: zapravo je posrijedi bila voda za industrijske potrebe.²³⁴⁹ Zatočenici su usljed toga patili od crijevnih tegoba.²³⁵⁰

934. Nije bilo uslova za održavanje lične higijene. Nužnici su bili začepljeni i odvratno prljavi.²³⁵¹ Umjesto kupanja, zatočenike su jednom polili šmrkom.²³⁵² Nisu dobili nikakve lijekove.²³⁵³

935. Dana 6. i 7. avgusta, nakon posjete logoru stranih novinara,²³⁵⁴ veći broj zatočenika (približno 1360) premješten je u logore Manjača i Trnopolje.²³⁵⁵ Strane novinare u Omarskoj su primila sljedeća službena lica: Simo Drljača, Milomir Stakić, Kovačević i Nada Balaban. Zatočenici su morali ukloniti tragove premlaćivanja i ubijanja.²³⁵⁶ Uslovi u logoru Omarska popravili su se za preostalih 150 zatočenika: dobili su madrace i pokrivače, a poboljšala se i hrana.²³⁵⁷ Omarska je zatvorena 16. avgusta 1992. godine.²³⁵⁸

²³⁴⁴ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2721; BT-1, DP P1619, T. 4937 (pod pečatom).

²³⁴⁵ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2721; BT-1, DP P1619, T. 4937 (pod pečatom).

²³⁴⁶ BT-1, DP P1619, T. 4937 (pod pečatom).

²³⁴⁷ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2721; BT-1, DP P1619, T. 4827 (pod pečatom).

²³⁴⁸ BT-2, DP P561, T. 2755 (pod pečatom).

²³⁴⁹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6642, 6748; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2721-2722; BT-1, DP P1619, T. 4856 (pod pečatom).

²³⁵⁰ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6642.

²³⁵¹ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2736.

²³⁵² BT-1, DP P1619, T. 4773 (pod pečatom).

²³⁵³ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2722.

²³⁵⁴ Omarsku je 5. avgusta posjetila Penny Marshall: Nusret Sivac, T. 12759.

²³⁵⁵ BT-42, DP P564, T. 1928, (pod pečatom); Samir Poljak, DP P1521, T. 6376.

²³⁵⁶ Samir Poljak, T. 11894-11897.

²³⁵⁷ Samir Poljak, T. 11894-11897; DP P1134, "Srpska Republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini: Izvještaj Komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj Regiji Krajina, Pale, 17. avgust 1992.", Pale, 17. avgust 1992, gdje se kaže da se tamo nalazi "174 zarobljenika - muškaraca starosti između 18 i 60 godina. [...] Zarobljenici su smješteni u jednoj sali u kojoj postoje vojnički kreveti i uredni sanitarni čvorovi."; Idriz Merdžanić, T. 11822-11823, referring to DP P1134.

²³⁵⁸ DP DB113, izvještaj SJB-a, /dio/ "o prihvatnim centrima na području opštine Prijedor", nedatirano, načelnik stanice Simo Drljača:.

ii. Logor Keraterm

936. U prostorijama br. 3 i br. 4 u logoru Keraterm bilo je po nekoliko stotina zatočenika, tako da je u njima bilo nepodnošljivo pretrpano i vruće.²³⁵⁹ Neki zatočenici ondje su ostali približno 16 dana.²³⁶⁰

937. Zatočenici u prostoriji br. 3 tri dana nisu smjeli izlaziti van prostorije tako da su nuždu bili prisiljeni obavljati u plastični bokal.²³⁶¹ U prostoriji br. 4 postojao je samo jedan nužnik za sve u njoj, a i taj je bio začepljen i strahovito prljav.²³⁶² Pored toga, zatočenici nisu imali gdje prati odjeću.²³⁶³

938. Prehrana je bila krajnje oskudna, svodila se na jedan obrok dnevno, za koji se zatočenicima dozvoljavalo samo nekoliko minuta da ga pojedu.²³⁶⁴

939. Ljekar je u logor došao jedanput, a nekoliko puta su dolazili medicinski tehničari sa praškom za vaši.²³⁶⁵

iii. Logor Trnopolje

940. Logor Trnopolje je službeno zatvoren 30. septembra 1992.,²³⁶⁶ iako su neki zatočenici u njemu ostali i poslije tog datuma.²³⁶⁷ Zatočenih 1.600 muškaraca u njemu je provelo približno dva do tri mjeseca.²³⁶⁸

941. Uslovi u logoru su bili "neprihvatljivi".²³⁶⁹ U logoru Trnopolje nije bilo ni kreveta ni ćebadi, zatočenici su spavali na podu.²³⁷⁰ Neki su spavali i pod vedrim nebom.²³⁷¹

942. U logoru nije bilo organizovane prehrane i hrane nije bilo dovoljno.²³⁷² Na početku je hranu u logor donosila rodbina, ili se ona kupovala od lokalnog stanovništva,²³⁷³ a kasnije je Crveni krst Republike Srpske dopremao mlijeko i hljeb koji je kupovao od lokalnog stanovništva.²³⁷⁴ Kada je

²³⁵⁹ BT-37, DP P555, T. 2507 (pod pečatom); BT-34, DP P558, T. 1072-1073 (pod pečatom).

²³⁶⁰ BT-34, DP P558, T. 1064, 1088 (pod pečatom); BT-37, DP P555, T. 2501, 2522 (pod pečatom).

²³⁶¹ BT-37, DP P555, T. 2507 (pod pečatom).

²³⁶² BT-34, DP P558, T. 1072-1073 (pod pečatom).

²³⁶³ BT-34, DP P558, T. 1072-1073 (pod pečatom).

²³⁶⁴ BT-34, DP P558, T. 1072-1073, 1087-1088 (pod pečatom).

²³⁶⁵ BT-34, DP P558, T. 1134 (pod pečatom).

²³⁶⁶ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7799-7800; DP P1617/ S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.

²³⁶⁷ Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7106.

²³⁶⁸ Barney Mayhew, DP P1617, T. 6090.

²³⁶⁹ Paddy Ashdown, T. 12426-12430.

²³⁷⁰ Idriz Merdžanić, T. 11812-11813.

²³⁷¹ BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom).

²³⁷² Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7758; BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom).

²³⁷³ Emsud Garibović, T. 12462; BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom).

²³⁷⁴ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7758.

otprilike sredinom avgusta 1992. logor obišao Međunarodni komitet Crvenog krsta, on je organizovao i dopremu hrane.²³⁷⁵ To je bio takoreći dar s neba jer je do tada lokalno stanovništvo uglavnom već bilo "očišćeno" i nije moglo pomoći u snabdijevanju hranom.²³⁷⁶

943. Voda koja se davala zatočenicima nije bila dobra za piće, što pokazuju brojni slučajevi dijareje.²³⁷⁷ Najmanje jedan muškarac, koga su i tukli, umro je od dizenterije.²³⁷⁸

944. Nije bilo uslova za osnovnu higijenu: nužnici su brzo postali neupotrebljivi tako da su umjesto njih iskopane septičke jame, ali one nisu održavane u redu.²³⁷⁹ Vaši i svrab bili su redovna pojava.²³⁸⁰

945. Zatočenici su mogli dobiti kakvu-takvu ljekarsku pomoć, ali logor nije bio dovoljno opremljen za bilo šta što bi prelazilo nivo elementarne zdravstvene zaštite.²³⁸¹ Do dolaska Međunarodnog komiteta Crvenog krsta nije bilo nikakvog sanitetskog materijala.²³⁸²

e. Opština Prnjavor

i. Fabrika obuće "Sloga"

946. Trajanje zatočeništva u fabrici obuće "Sloga" iznosilo je od 36 dana do približno tri mjeseca.²³⁸³ S izuzetkom nekih osam do deset muškaraca koji su odvedeni u zatvor u Banjoj Luci, svi ostali zadržani su "Slogi".²³⁸⁴ Zatočenički objekt u fabrici obuće "Sloga" zatvoren je 14. septembra 1992., kada je iz njega izašlo približno između 70 i 100 muškaraca - ostale su prije toga postepeno već bili pustili.²³⁸⁵

947. U "Slogi" su na početku zatočenike na dva-tri dana stavljali u jednu prostoriju, u kojoj se moglo leći i spavati samo u smjenama jer je prostorija bila premalena.²³⁸⁶ Jedan zatočenik je procijenio

²³⁷⁵ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7799.

²³⁷⁶ BT-29, DP P560, T. 6312 (pod pečatom).

²³⁷⁷ BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom); Barney Mayhew, DP P1617, T. 6083; DP P1617/S217A, Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.

²³⁷⁸ Idriz Merdžanić, T. 11782.

²³⁷⁹ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7759; BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom); DP P1617/S217A, tzv. Mayhewov izvještaj o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992.

²³⁸⁰ BT-38, DP P556, T. 1654-1655 (pod pečatom).

²³⁸¹ BT-38, DP P556, T. 1657-1660 (pod pečatom); Mevludin Sejmenović, T. 12203-12205.

²³⁸² Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7765.

²³⁸³ Rusmir Mujanić, T. 16034; BT-91, T. 15888.

²³⁸⁴ BT-91, T. 15888.

²³⁸⁵ BT-91, T. 15894.

²³⁸⁶ BT-91, T. 15878-15879; Rusmir Mujanić, T. 16038-16039.

da ih je na početku u prostoriji bilo otprilike 130.²³⁸⁷ Kako su pristizali novi zatočnici, korištena je još jedna prostorija.²³⁸⁸

948. Zatočnici su za spavanje imali samo kartone na betonskom podu.²³⁸⁹ Tokom zatočenja u "Slogi" nisu dobijali hranu, ali su im je njihove porodice mogle donositi gotovo svaki dan. Oni koji nisu imali rodbinu u tom području mršavjeli su usprkos tome što su ostali zatočnici s njima dijelili što su imali. Nisu imali uslova za pranje odjeće.²³⁹⁰ Čini se da su mogli dobiti kakvu-takvu ljekarsku pomoć.²³⁹¹

949. Tokom zatočenja u "Slozi" zatočnike su slali na rad, između ostalog i na Milankovićevom imanju.²³⁹² U takvim prilikama čuvala ih je policija.²³⁹³

f. Opština Sanski Most

i. "Betonirka"

950. Dužina boravka zatočenika u garažama fabrike "Betonirka" varirala je od tri dana do više od mjesec dana.²³⁹⁴ U jednoj garaži u prosjeku je bilo zatvoreno otprilike 30 osoba, bile su tri garaže²³⁹⁵ i sve su bile male.²³⁹⁶ U jednom trenutku, garaža je bila tako natrpana ljudima da su zatočnici mogli spavati samo sjedeći.²³⁹⁷ Spavali su na betonu,²³⁹⁸ iako su u jednom trenutku dobili stiropor. Jedne noći, kada je komandir smjene bio Martić, svi su bili prisiljeni da stojeći provedu 12 sati i nije im bilo dozvoljeno da spavaju.²³⁹⁹

951. Garaže se nisu mogle prozračiti jer su prozori bili pokriveni.²⁴⁰⁰ Kada su vrata bila zatvorena, unutra se teško disalo.²⁴⁰¹ Samo u rijetkim prilikama zatočnicima bi dozvolili da jednom na dan izađu napolje na 30 minuta.²⁴⁰²

²³⁸⁷ Rusmir Mujanić, T. 16033.

²³⁸⁸ BT-91, T. 15880.

²³⁸⁹ Rusmir Mujanić, T. 16034, 16039.

²³⁹⁰ Rusmir Mujanić, T. 16037.

²³⁹¹ Rusmir Mujanić, T. 16040.

²³⁹² BT-91, T. 15895; Rusmir Mujanić, T. 16043, 16048, 16061.

²³⁹³ Rusmir Mujanić, T. 16044.

²³⁹⁴ Ahmed Zulić, T. 6886; Jakov Marić, T. 10824; BT-23, T. 6418; Mirzet Karabeg, T. 4171, 4174.

²³⁹⁵ Ahmed Zulić, T. 6883-6884; Mirzet Karabeg, T. 6169.

²³⁹⁶ BT-23, T. 6418-6419; Ahmed Zulić, T. 6884.

²³⁹⁷ BT-23, T. 6420.

²³⁹⁸ Mirzet Karabeg, T. 6170.

²³⁹⁹ Mirzet Karabeg, T. 6171.

²⁴⁰⁰ Ahmed Zulić, T. 6884; Bekir Delić, t. 7956; BT-23, T. 6418-6419.

²⁴⁰¹ BT-23, T. 6418-6419.

²⁴⁰² Bekir Delić, T. 7959.

952. U "Betonirki" su zatočenici dobijali nedovoljne količine hrane lošeg kvaliteta: ponekad su to bili ostaci iz kuhinje MUP-a, zbog čega su zatočenici patili od želučanih tegoba.²⁴⁰³ Zatočenicima je davano vrlo malo vremena za obroke.²⁴⁰⁴ Vodu su dobijali u prljavim staklenim bocama.²⁴⁰⁵

953. Sanitarni uslovi u "Betonirki" bili su sasvim neprimjereni: postojao je poljski nužnik kojim su se zatočenici mogli služiti samo kada je garaža bila otvorena, što je zavisilo samo od volje stražara.²⁴⁰⁶ U protivnom, mogli su se poslužiti samo kantom u garaži ili plastičnim kesama.²⁴⁰⁷ Vode za kupanje ili za pranje odjeće nije bilo.²⁴⁰⁸

954. Za ozlijeđene u "Betonirki" nije bilo nikakvih uslova za ljekarsku pomoć.²⁴⁰⁹

g. Opština Teslić

i. Pribinić

955. Neki zatočenici u logoru u Pribiniću proveli su 105 dana.²⁴¹⁰ U prostorijama dimenzija približno 3 x 4 metra držano je od pet do sedam zatočenika.²⁴¹¹ U nekim prostorijama prozori su bili pokriveni tako da nije bilo svjetla.²⁴¹² Zatočenici su spavali na drvenim paletama.²⁴¹³ Cijelo vrijeme boravili su unutra, izlazili bi samo na nužnik.²⁴¹⁴

956. Zatočenici su dobijali jedan obrok dnevno.²⁴¹⁵ Dobijali su dovoljno vode.²⁴¹⁶

957. Higijenski uslovi bili su loši: postojao je jedan vanjski nužnik.²⁴¹⁷ Zatočenici nisu mogli prati odjeću i nisu imali presvlaku.²⁴¹⁸

958. Jedan zatočenik dobio je upalu pluća. Odveli su ga u bolnicu zajedno s još jednim muškarcem koji je bio ustrijeljen u nogu, ali neki drugi zatočenici imali su manje sreće i umrli su od povreda jer im nije pružena nikakva ljekarska pomoć.²⁴¹⁹

²⁴⁰³ BT-23, T. 6419-6420; Mirzet Karabeg, T. 6169, 6171; Jakov Marić, T. 10827; Bekir Delić, T. 7597-7598, 7962.

²⁴⁰⁴ Ahmed Zulić, T. 6994-6995.

²⁴⁰⁵ BT-23, T. 6420.

²⁴⁰⁶ Bekir Delić, T. 7957-7958.

²⁴⁰⁷ BT-23, T. 6419; Bekir Delić, T. 7957-7958.

²⁴⁰⁸ Bekir Delić, T. 7957-7958, 7963.

²⁴⁰⁹ Mirzet Karabeg, T. 6170-6171.

²⁴¹⁰ BT-64, T. 16969, 16971.

²⁴¹¹ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 02978919 (pod pečatom).

²⁴¹² BT-61, DP, P1976, izjava po pravilu 92bis, 02978919 (pod pečatom).

²⁴¹³ BT-64, T. 16972.

²⁴¹⁴ BT-64, T. 16972, 17004.

²⁴¹⁵ BT-64, T. 16971.

²⁴¹⁶ BT-64, T. 16971.

²⁴¹⁷ BT-64, T. 16971.

²⁴¹⁸ BT-64, T. 16971.

ii. Zgrada Teritorijalne odbrane

959. Neki zatočenici u zgradi TO-a proveli su između 30 i 40 dana.²⁴²⁰ Zatočenike su držali u skladištu odakle uopšte nisu izlazili.²⁴²¹ Unutra je bilo vruće i zagušljivo.²⁴²² Morali su spavati na betonskom podu.²⁴²³

960. Zatočenici su mogli mokriti samo u kanister ili rizikovati odlazak u nužnik pod batinama.²⁴²⁴ Nisu mogli prati odjeću i nisu imali presvlaku.²⁴²⁵

961. Što se tiče hrane, zatočenici su dobijali sendvič jednom na dan.²⁴²⁶ Za sve ljude zatvorene u skladištu postojao je samo jedan kanister vode od 10 litara.²⁴²⁷

962. Jednog zatočenika odveli su u dom zdravlja u Teslić da bi mu bila pružena ljekarska pomoć, a neki drugi zatočenici bili su tako teško premlaćeni da su ih morali odvesti u bolnicu u Banju Luku. Zatočenici koji su bolovali od dijabetesa i dizenterije nisu dobijali nikakvu ljekarsku pomoć.²⁴²⁸

(c) Posebna namjera

963. Preostaje još da se odgovori na ključno pitanje: da li su krivična djela u osnovi bila počinjena sa namjerom da se, potpuno ili djelimično, uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.

(i) “Djelimično”

964. Tužilac tvrdi da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u bili dijelovi grupa ciljanih za uništenje, da su oni predstavljali “znatne” dijelove svojih grupa, te da stoga namjera da se ti dijelovi unište ulazi u definiciju genocida.²⁴²⁹ Razmatrajući ovu tvrdnju, Pretresno vijeće mora dati odgovor na

²⁴¹⁹ BT-64, T. 16975, 17004-17005.

²⁴²⁰ Mehmed Tenić, T. 16869; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034062.

²⁴²¹ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061; Mehmed Tenić, T. 16883.

²⁴²² Mehmed Kopic, DP P1964, izjava po pravilu 92bis, 1034038.

²⁴²³ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16869; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061.

²⁴²⁴ Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061; Mehmed Tenić, T. 16868.

²⁴²⁵ Mehmed Tenić, T. 16869; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034062.

²⁴²⁶ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978916 (pod pečatom); Mehmed Tenić, T. 16867; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061.

²⁴²⁷ Mehmed Tenić, T. 16868.

²⁴²⁸ BT-61, DP P1976, izjava po pravilu 92bis, 2978918 (pod pečatom); Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 1034061; Mehmed Tenić, T. 16869.

²⁴²⁹ Pored toga, tužilac alternativno tvrdi da "dokazi izvedeni na suđenju van razumne sumnje potvrđuju da su optuženi i drugi učesnici udruženog zločinačkog poduhvata namjeravali da unište vodstvo i vojno sposobne muškarce među bosanskim Muslimanima i Hrvatima u ARK-u. Dakle, oni su imali namjeru da ‘djelimično’ unište te grupe, u smislu člana 2": Završni podnesak tužioca, par. 537. Iz razloga koji se navode u nastavku, odnosno pošto dokazi idu u prilog zaključku da su ciljani dijelovi bili bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u, Pretresno vijeće nije smatralo potrebnim da komentariše ove argumente. Međutim, vijeće se uvjerilo da dokazi ne daju osnovu za zaključak da je ciljano bilo vodstvo grupa, zbog toga što su djela navedena u članu 4(2)(a) do (c) bila izvršena nad bosanskim

pitanje "koliki dio grupe počinilac mora imati namjeru da uništi kako bi bili zadovoljeni pravni uslovi za genocid".²⁴³⁰

965. U ovoj fazi neophodno je definisati geografsko područje na koje se odnose optužbe za genocid i za saučesništvo u genocidu.²⁴³¹ U Optužnici se navodi da je optuženi učestvovao u kampanji smišljenoj sa ciljem uništenja bosanskih Muslimana i Hrvata "u opštinama navedenim u paragrafu 4 [Optužnice] kao dio ARK-a".²⁴³² Tri od tih opština povučene su u trenutku kad je Pretresno vijeće donosilo odluku po pravilu 98bis, što znači da su na spisku ostale opštine Banja Luka, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Teslić i Šipovo (dalje u tekstu: predmetne opštine ARK-a). Pored toga, tužilac nije izveo dokaze o djelima u osnovi genocida za opštine Čelinac i Šipovo.²⁴³³

966. Pretresno vijeće je svjesno toga da je sužavanje obima "ciljanog dijela" grupe samo na predmetne opštine ARK-a moglo odvesti na krivi put u više nego jednom pogledu. Prvo, zbog toga što imati namjeru da se uništi dio grupe znači smjerati na uništenje "posebnog dijela" grupe,²⁴³⁴ a teško je obrazložiti tvrdnju da bosanski Muslimani i Hrvati iz predmetnih opština ARK-a predstavljaju posebne dijelove grupe u odnosu na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u u cjelini. Drugo, zbog toga što se, kako tvrdi tužilac, eventualna genocidna namjera nije ograničavala na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate iz predmetnih opština ARK-a, nego se protezala na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u cijelom ARK-u.²⁴³⁵ Najzad, diskusija o obimu "ciljanog dijela" ima značaj samo onda kada je potrebno ispitati da li "ciljani dio" zadovoljava uslov da mora biti znatan.

Muslimanima i bosanskim Hrvatima od kojih ogromna većina nije pripadala vodstvu. Iako su među prvima bili hapšeni rukovodioci stranaka SDA i HDZ, ogromna većina zatočenika nije pripadala grupi istaknutih osoba. *Vidi* IV.C. *supra*, "Provođenje strateškog plana u Bosanskoj krajini". Što se tiče vojno sposobnih muškaraca, o tome detaljnije vidi u nastavku.

²⁴³⁰ *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, predmet br. IT-02-54-T, "Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće presude", 16. jun 2004., par. 127 (dalje u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Milošević*).

²⁴³¹ Što se tiče oznaka "ARK" i "predmetne opštine ARK-a", za svrhe utvrđivanja postojanja posebne namjere koja se traži za genocid, one treba da se shvate kao oznake područja na koje se odnosi Optužnica u cijelom predmetnom periodu Optužnice, bez obzira na činjenicu da je ARK u formalnom smislu prestao da postoji u jednom trenutku još uvijek unutar predmetnog perioda Optužnice.

²⁴³² Optužnica, par. 36. U paragrafu 4 Optužnice navode se sljedeće opštine: Banja Luka, Bihać-Ripač, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Donji Vakuf, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Šipovo i Teslić. Opštine Bihać-Ripač, Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška kasnije su izuzete shodno Odluci po pravilu 98bis.

²⁴³³ Što se tiče opštine Čelinac, Optužnica ne tereti optuženog za počinjenje bilo kojeg od djela predviđenih članom 4(2)(a), (b) i (c). Za opštinu Šipovo, Optužnica tereti za nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede, ali je tužilac taj navod u Završnom podnesku tužioca povukao. *Vidi* E. 2. *supra*, "Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe".

²⁴³⁴ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 590.

²⁴³⁵ U Optužnici se takođe navodi da se ta genocidna kampanja najekstremnije manifestirala u opštinama Bosanski Novi, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor i Sanski Most: Optužnica, par. 36. Tužilac je kasnije iznio da će "alternativno argumentovati [...] da se situacija može sagledati i tako da su muslimanska i hrvatska zajednica u Prijedoru, Sanskom Mostu, Ključu i Kotor-Varoši bile na posebnom udaru i da su one bile 'znatni dijelovi' cjelokupnih grupa u smislu kako se to obrazlaže [u Drugostepenoj presudi] u predmetu *Krstić*: "Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*", 29. april 2004., par. 8. Nije jasno zašto tužilac to više

967. Pretresno vijeće smatra da postoje dovoljni dokazi o tome da su ciljani dijelovi grupa bili bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u.²⁴³⁶ Što se tiče utvrđivanja da li je zadovoljen uslov da dio mora biti znatan, budući da je teško tačno utvrditi koje su opštine u ovom ili onom trenutku bile u sastavu ARK-a, dovoljno je da se Pretresno vijeće uvjeri da je svih trinaest opština navedenih u Optužnici, koje ćemo dalje u tekstu navoditi kao predmetne opštine ARK-a, bilo u sastavu ARK-a u datom trenutku.²⁴³⁷ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, među stanovništvom Bosne i Hercegovine bilo je 2.162.426 Muslimana i 795.745 Hrvata.²⁴³⁸ Od toga, 233.128 Muslimana i 63.314 Hrvata živjelo je u predmetnim opštinama ARK-a.²⁴³⁹ Gledajući samo brojke, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati iz predmetnih opština ARK-a, sami za sebe, predstavljali su znatan dio, i u apsolutnom i u relativnom smislu, u odnosu na ukupan broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kao grupa u Bosni i Hercegovini.²⁴⁴⁰ Zahtjev da dio bude znatan zadovoljen je i ako se uzmu u obzir samo predmetne opštine ARK-a, tako da nije potrebno dalje istraživati druge relevantne faktore kao što su važnost ciljanih dijelova unutar grupa o kojima je riječ.²⁴⁴¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da su počinioci, odabравši kao cilj bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u, ciljali u najmanju ruku na znatne dijelove predmetnih zaštićenih grupa.

968. Nadalje, kako se napominje u nastavku, genocidna namjera može se dokazati posredno, putem činjenica i okolnosti. Činjenica da su dokazi o djelima u osnovi izvedeni samo za neke opštine mogla bi imati uticaja na presuđenje o tome da li je postojala genocidna namjera. Zbog toga, u trenutku kada bude trebalo da se donese odluka o tome da li stvarni obim uništenja govori u prilog posrednim putem

ne navodi i u vezi s Bosanskim Novim. Kako god bilo, Pretresno vijeće ne smatra potrebnim da komentariše ovaj argument zato što Optužnica ne sadrži takav navod, te zbog toga što dokazi ne govore njemu u prilog. Međutim, taj argument ipak može da postane relevantan prilikom donošenja ocjene o tome da li obim stvarnog uništenja ide u prilog zaključku da je postojala genocidna namjera. *Vidi* par. 974 *infra* i prateće fusnote.

²⁴³⁶ *Vidi* IV.C. *supra*, "Provođenje strateškog plana u Bosanskoj krajini". *Vidi* i DP P229, "Zaključci sa sastanka SUB REGIJE (politički predstavnici sledećih opština) Bihać, Bosanski Petrovac, Srpska Krupa, Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi i Ključ", održane 7. juna 1992.: "Svih sedam opština naše sub-regije je saglasno da se sa teritorije naše opštine isele Muslimani i Hrvati do nivoa kad svaka od ovih opština može da održava efikasnu i ostvaruje srpsku vlast na svojoj teritoriji. U tom smislu tražimo od Kriznog štaba Autonomne Regije Krajine da se omogući koridor za iseljavanje istih prema centralnoj Bosni u Alijinu nezavisnu državu BiH jer su oni zato i glasali. Ukoliko rukovodstvo Autonomne Regije Krajina u Banja Luci ne bude rješavalo ovo pitanje, naših sedam opština će sve Muslimane i Hrvate sa teritorija naših opština pod vojnom pratnjom sprovesti u centar Banja Luka... [...]"

²⁴³⁷ *Vidi* VI.A. *supra*, "Autonomna Regija Krajina".

²⁴³⁸ DP P60: "Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima, stalno stanovništvo prema narodnosti po općinama, Popisi iz 1971., 1981. i 1991.", april 1995., koji sadrži rezultate popisa stanovništva Bosne i Hercegovine za 1991. godinu.

²⁴³⁹ DP P60: "Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima, stalno stanovništvo prema narodnosti po općinama, Popisi iz 1971., 1981. i 1991.", april 1995., koji sadrži rezultate popisa stanovništva Bosne i Hercegovine za 1991. godinu.

²⁴⁴⁰ Njihov udio u ukupnom stanovništvu muslimanske i hrvatske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini iznosio je oko 10.78% odnosno 7.96%.

²⁴⁴¹ U svakom slučaju, ostvareni su i drugi faktori koji pokazuju da bi uslov da dio bude znatan mogao biti zadovoljen; na primjer, što se tiče važnosti dijela unutar grupe, Banja Luka je bila najveći grad na srpskoj strani: *vidi* T. 20623 (zatvorena sjednica). *Vidi* i VI, A. 3. *supra*, "Spor između ARK-a i vlasti Srpske Republike BiH u vezi sa statusom ARK-a". Što se tiče fizičkog područja djelovanja i ovlašćenja optuženog, kao i mogućeg obima njihovog domašaja, Pretresno vijeće se uvjerilo da ono odgovara teritoriji ARK-a: *vidi* VIII.B. *supra*, "Nadležnost optuženog *de jure* i *de facto*" i C. *supra*, "Učešće optuženog u provođenju Strateškog plana".

izvedenom zaključku da su djela u osnovi bila počinjena sa posebnom namjerom, Pretresno vijeće će populacije iz predmetnih opština ARK-a, s izuzetkom Čelinca i Šipova, razmatrati samo radi poređenja.

(ii) Posredno dokazivanje posebne namjere

969. Još treba da se utvrdi da li dokazi potvrđuju da su ubijanje, te nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede i nametanje životnih uslova, izvršeni sa namjerom da se unište bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u ARK-u kao grupe. Sudska praksa potvrđuje stav da, ako su ostali elementi jednaki, u slučajevima kada je posrijedi saučesništvo, "namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa kao takva mora se moći razabrati u samom krivičnom djelu, bez obzira na namjeru pojedinih izvršilaca".²⁴⁴²

970. "U nedostatku direktnih dokaza o genocidnoj namjeri, namjera se još uvijek može izvesti iz činjeničnih okolnosti krivičnog djela."²⁴⁴³ Kada je zaključak potrebno izvesti posrednim putem, to mora da bude *jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza*.

971. Tužilac u svom podnesku navodi niz faktora na osnovu kojih se posrednim dokazivanjem može utvrditi da je postojala posebna namjera.²⁴⁴⁴ To ipak nisu jedini faktori relevantni za dokazivanje posebne namjere kao uslova za krivično djelo genocida. Radi bolje preglednosti, Pretresno vijeće je dokaze organizovalo u četiri tematske cjeline unutar kojih će ispitati *sve* dokaze.

²⁴⁴² "Zatim je neophodno utvrditi da li je i optuženi protiv koga se vodi postupak za genocid dijelio namjeru da se sprovede genocid.": Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 549. Isti se princip može formulirati i ovako: ako dokazi posredno potvrđuju da su djela u osnovi bila motivisana posebnom namjerom koja se mora dokazati za genocid, može se utvrditi da se dogodio genocid: *vidi* E.1. *supra*, "Posredno dokazivanje posebne namjere" i Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 34.

²⁴⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 34.

²⁴⁴⁴ Završni podnesak tužioca, par. 540-541: "(i) opšta politička doktrina iz koje su mogle proisteci 'zabranjene' radnje; (ii) postojanje genocidnog plana ili političkog programa, te učešće optuženog u njegovom stvaranju i/ili provođenju; (iii) opšte karakteristike nasilja počinjenih u regiji ili u zemlji; (iv) razmjere stvarnog ili pokušanog uništenja, tj. 'razmjere počinjenih nasilja'; (v) druge pojedinačne i/ili ponovljene radnje uništenja ili diskriminacije u okviru istog obrasca ponašanja, bilo od strane istog ili nekih drugih počinitelja; (vi) sistematično odabiranje kao cilja pripadnika određene grupe, naročito ako su iz toga isključeni pripadnici drugih grupa; (vii) sistematsko sklanjanje leševa, uključujući sakrivanje leševa u masovne grobnice, čime se preživjelima nanosi strahovit bol jer nema mogućnosti da se smrt potvrdi ili odžaluje; (viii) razaranje vjerskih i kulturnih dobara i simbola, kao i razaranje domova pripadnika određene grupe; (ix) vršenje radnji koje udaraju, ili za koje sami izvršioци smatraju da udaraju u same temelje grupe; (x) namjera diskriminacije svojstvena optuženom, a osobito mržnja prema grupi-žrtvi koju su izrazili optuženi ili njegovi saradnici (uključujući i pretpostavljene i potčinjene); i (xi) izjave optuženog, uključujući pogrde na račun pripadnika predmetne grupe".

a. Razmjere stvarnog uništenja

972. Tužilac tvrdi da su zločini počinjeni u ARK-u tokom 1992. imali ogroman geografski obim na prostoru regije i bili znatni po broju žrtava.²⁴⁴⁵

973. Prema stavu Pretresnog vijeća u predmetu *Milošević*, “stepen stvarnog uništenja, ukoliko do njega dođe, najčešće će biti faktor na osnovu koga se posredno može zaključiti da li su dela u osnovi zločina počinjena sa posebnom namerom da se, u celini ili delimično, uništi neka konkretna grupa kao takva”.²⁴⁴⁶ Rješavajući o tome da li se tražena posebna namjera može utvrditi posrednim putem iz dokaza, Pretresno vijeće će ispitati dokaze o stvarnom učinku uništavanja grupa u smislu člana 4(2)(a), (b) i (c).²⁴⁴⁷

974. Odgovarajuća osnova za poređenje bio bi odnos između broja žrtava - bosanskih Muslimana odnosno Hrvata - u smislu člana 4(2)(a), (b) ili (c), te ukupnog broja pripadnika tih grupa u cijelom ARK-u. Međutim, budući da je tužilac izveo dokaze o djelima u osnovi samo za neke opštine, Pretresno vijeće je postupalo na osnovu broja bosanskih Muslimana i Hrvata u predmetnim opštinama ARK-a s izuzetkom Čelinca i Šipova. Broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata - žrtava u smislu člana 4(2)(a), (b) ili (c) kao takav i sam po sebi ne omogućava Pretresnom vijeću da na osnovu njega izvede legitiman zaključak da su predmetna djela u osnovi bila motivisana genocidnom namjerom.²⁴⁴⁸ To ipak ne znači nužno da je nemoguće posrednim putem utvrditi da je postojala namjera da se djelimično unište bosanski Muslimani i Hrvati kao grupe. Međutim, po mišljenju Pretresnog vijeća, kada se ta činjenica posmatra zajedno s ostalim aspektima dokaza, namjera djelimičnog uništenja bosanskih Muslimana i Hrvata nije jedini mogući razuman zaključak koji se iz dokaza može izvesti.

975. Iako je tužilac u više prilika potvrdio da se “u ovom predmetu na masovnu deportaciju ne poziva kao na radnju genocida, nego samo kao na dokaz da je optuženi namjeravao uništiti bosanske

²⁴⁴⁵ *Vidi* Završni podnesak tužioca, par. 554-555.

²⁴⁴⁶ Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Milošević*, par. 125.

²⁴⁴⁷ U krajnjoj instanci, da bi se mogla donijeti eventualna osuđujuća presuda, još uvijek se mora dokazati da je optuženi za ta djela odgovoran po jednom od osnova odgovornosti koji se navode u Optužnici. Međutim, zasada će se analiza provoditi bez uzimanja u obzir tih momenata.

²⁴⁴⁸ Pretresno vijeće je već konstatovalo da su srpske oružane snage pobile najmanje 1.669 bosanskih Muslimana i Hrvata neboraca. Vijeće je konstatovalo i to da je približno 13.924 bosanskih Muslimana i Hrvata smišljeno podvrgnuto uslovima sračunatim na to da dovedu do fizičkog uništenja. Zbog stalnog premještanja zatočenika iz jednog logora, odnosno zatočeničkog objekta u drugi, brojke ne mogu biti sasvim tačno utvrđene. S druge strane, u predmetnim opštinama ARK-a, bez Šipova i Čelinca, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Muslimana i Hrvata bilo je 228.717, odnosno 63.207. Udio žrtava doseže 5,34% broja pripadnika tih grupa u ARK-u. Teže je utvrditi broj onih koji su pretrpjeli tešku tjelesnu i/ili duševnu povredu. Prvi razlog tome jeste to što nema podataka o broju zatočenika u sljedećim zatočeničkim objektima: u CSB-u Banja Luka, Malom logoru, VIZ-u Tunjice, zgradi SUP-a u Donjem Vakufu, zgradi SUP-a u Ključu, školi "Nikola Mačkić", fudbalskom stadionu u Ljubiji, zgradi SUP-a u Prijedoru, zgradi SUP-a u Tesliću, zbog toga što su to bila uglavnom mjesta koja su služila za ispitivanje, a ne za zatvaranje. Mali logor i VIZ Tunjice, s druge strane, bili su kaznene ustanove i prije rata. Drugi razlog je to što, mada dokazi pokazuju da su premlaćivanja bila rasprostranjena praksa, tome nisu bili podvrgnuti svi zatočenici, naročito ako su posrijedi žene

Muslimane i bosanske Hrvate kao grupe u ARK-u”,²⁴⁴⁹ u kontekstu procjenjivanja veličine dijelova ciljanih grupa-žrtava, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, tužilac je stalno upućivao i pozivao se na “gole” brojke “prisilno premještenih” bosanskih Muslimana i Hrvata.²⁴⁵⁰ Pretresno vijeće se slaže s tim da prisilno raseljavanje samo po sebi i samo za sebe ne čini genocidnu radnju, ali smatra da to ne isključuje mogućnost da se neko pretresno vijeće na njega pozove kao na dokaz o postojanju namjere.²⁴⁵¹ Međutim, po mišljenju Pretresnog vijeća, nije primjereno pozvati se na prisilno premještanje kao na dokaz stvarnog učinka uništenja ciljanih dijelova zaštićenih grupa jer bi to zapravo značilo da se na mala vrata dopušta mogućnost da se prisilno raseljavanje smatra djelom u osnovi genocida.

976. Što se tiče prisilnog raseljavanja, Pretresno vijeće, u duhu u kojem se o tome izjasnilo Žalbena vijeće, zastupa stav da prisilno raseljavanje može biti dodatno sredstvo za ostvarivanje fizičkog uništenja, u ovom slučaju bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ARK-u kao grupa.²⁴⁵² Međutim, Žalbena vijeće je također izjavilo da se potvrda o postojanju posebne namjere koju je potrebno dokazati za krivično djelo genocida mora naći u činjeničnoj osnovi.²⁴⁵³ U tom slučaju, izrazito velik broj bosanskih Muslimana i Hrvata – muškaraca, žena i djece – koji su prisilno raseljeni iz ARK-a, posebno ako se on uporedi s brojem bosanskih Muslimana i Hrvata koji su bili podvrgnuti radnjama navedenima u članu 4(2)(a), (b) i (c), ne govori u prilog tome da je postojanje namjere djelimičnog uništenja grupe – a ne namjere da se oni prisilno rasele – jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza.²⁴⁵⁴

977. Doduše, tužilac tvrdi: “Iako je motiv, odnosno cilj u osnovi udruženog zločinačkog poduhvata bilo trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kao grupa iz ARK-a, tvrdimo da se u funkciji ostvarenja tog cilja posegnulo i namjeravalo posegnuti za više vrsta krivičnih djela, uključujući i genocid”, te da su “namjera da se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati kao grupe istjeraju iz ARK-a i posebna namjera da se oni potpuno ili djelimično unište postojale istovremeno i bile zapravo

i djeca. U svakom slučaju, što se tiče zatočeničkih objekata za koje postoji procjena broja zatočenika, u njima je bilo zatočeno 15.623 bosanskih Muslimana i Hrvata, a nekima od njih nanijeta je teška tjelesna i/ili duševna povreda.

²⁴⁴⁹ Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004., fusnota 14; Završni podnesak tužioca, fusnota 995 i 1027. *Vidi* i par. 693 *supra* i fusnotu u njemu.

²⁴⁵⁰ Povjerljivi odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004., par. 13; Završni podnesak tužioca, par. 531, 556.

²⁴⁵¹ *Vidi* i par. 693 *supra*, te fusnotu u njemu.

²⁴⁵² *Vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 31.

²⁴⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 32.

²⁴⁵⁴ Pored toga, tužilac obrazlaže da "su najteži zločini - nesrazmjerno - izvršeni u Prijedoru i drugim opštinama iz 'Varijante B' u kojima su Srbi do 1992. godine bili manjinsko stanovništvo": Završni podnesak tužioca, par. 554: *vidi* IV. C. *supra*, "Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj krajini". I u ovom slučaju, broj deportovanih ili prisilno raseljenih bosanskih Muslimana i Hrvata daleko nadilazi broj žrtava radnji iz člana 4(2)(a) do (c): *vidi* C.2. *supra*, "Utvrđeno činjenično stanje".

komplementarne".²⁴⁵⁵ Za takvu hipotezu jednostavno nema osnove u dokazima. Vlasti bosanskih Srba u ARK-u provodile su politički program stvaranja nacionalno homogenog ARK-a, što je podrazumijevalo prisilno, protivpravno i trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz ARK-a. Ostavljajući po strani pitanje da li namjera protjerivanja može postojati paralelno s namjerom uništenja,²⁴⁵⁶ Pretresno vijeće, pored ostalog, smatra da zbog značajne razlike između broja onih koji su prisilno raseljeni iz ARK-a i broja onih nad kojima su izvršene radnje navedene u članu 4(2)(a) do (c), paralelno postojanje namjere uništenja i namjere prisilnog raseljenja nije jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza.

978. Štaviše, tužilac tvrdi i sljedeće: "da su optuženi i ostali učesnici udruženog zločinačkog poduhvata imali samo namjeru da muslimansko i hrvatsko stanovništvo rasele iz ARK-a, to su svakako mogli učiniti i ne vršeći lično nadzor nad ubijanjem, zatvaranjem, mučenjem i silovanjem muslimanskih i hrvatskih žrtava u tako širokim razmjerama i na tako sistematičan način".²⁴⁵⁷ Naprotiv, kao što je rečeno, razmjere radnji iz člana 4(2)(a) do (c) nisu takve da bi Pretresno vijeće legitimno moglo zaključiti da jeste postojala genocidna namjera, posebno s obzirom na broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata prisilno raseljenih iz ARK-a. Previše je izrazita između to dvoje, naročito u svjetlu činjenice da su snage bosanskih Srba tokom gotovo cijelog predmetnog perioda Optužnice, a sigurno od ljeta 1992. godine, imale kontrolu nad teritorijom ARK-a, što potvrđuje i činjenica da su one uspjele mobilisati logističke resurse potrebne da bi se prisilno raselile desetine hiljada bosanskih Muslimana i Hrvata,²⁴⁵⁸ resurse koji su, da je postojala namjera da se to učini, mogli biti iskorišteni za uništenje svih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ARK-u.²⁴⁵⁹

²⁴⁵⁵ Završni podnesak tužioca, fusnota 1027 (povjerljivo). U prilog ovom argumentu tužilac navodi samo jednog svjedoka koji je izjavio "postojala su dva načina da se izvrši čišćenje odnosno očisti [...] bilo koje konkretno područje, od Hrvata ili od Muslimana, da se oni pobiju ili otjeraju. Dakle, postojala je dvojaka strategija. A koja će se primijeniti, ovisilo je u pojedinom slučaju o relativnom značaju ubijanja, odnosno protjerivanja kao strategije, no, naravno, bilo je mnogo ubijanja": *vidi* T. 20637 (zatvorena sjednica). Međutim, valja napomenuti da se ova izjava nije odnosila samo na ARK, nego zapravo na cijelu Bosnu i Hercegovinu: *vidi* T. 20635-20637 (zatvorena sjednica). Pretresno vijeće napominje da ovdje nije posrijedi slučaj u kojem je jedini razuman zaključak koji se može izvesti na osnovu "relativnog značaja ubijanja" taj da su ona izvršena sa genocidnom namjerom. Kako se napominje u nastavku, Pretresno vijeće ne poriče da etničko čišćenje u izvjesnim okolnostima na kraju može dosegnuti nivo genocida, ali u ovom konkretnom slučaju to nije jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza.

²⁴⁵⁶ Čini se da Žalbeno vijeće te dvije vrste namjere smatra kompatibilnima (*vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 31). Uporedi Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 200: "[Etničko čišćenje] pokreće namjera da se stanovništvo iseli, a [genocid] da se ono uništi. Ključni pojam ovdje je namjera, logički je nepojmljivo da ova dva programa djelovanja postoje paralelno".

²⁴⁵⁷ Završni podnesak tužioca, par. 559.

²⁴⁵⁸ Radi poređenja, u julu 1992. godine, samo u jednom navratu, između 9.000 i 10.000 bosanskih Muslimana iz Bosanskog Novog deportovano je na hrvatsku teritoriju: *vidi* T. 20628-20630 (zatvorena sjednica). *Vidi* C.2. *supra*, "Utvrđeno činjenično stanje".

²⁴⁵⁹ *Vidi* Barney Mayhew, T. 13597, u unakrsnom ispitivanju koje je vodio g. Ackerman: "Da li biste se složili sa mnom u sljedećem mišljenju: da su srpske vlasti imale jedinstveni cilj da pobiju ljude zatvorene na Manjači, u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju - u maju, junu, julu 1992. godine - nije postojalo apsolutno ništa što bi ih u tom spriječilo? Imali su puške i municiju i mogli su to da učine. Tačno?" - "Da".

979. Najzad, žrtve djela u osnovi iz člana 4(2)(a) do (c), naročito u logorima i zatočeničkim objektima, većinom su, iako ne isključivo, bili vojno sposobni muškarci. Ovo se može smatrati još jednim elementom koji govori protiv zaključka da je postojanje genocidne namjere jedini razuman zaključak koji se iz dokaza može izvesti.²⁴⁶⁰ Za vršenje takvih radnji nad vojno sposobnim muškarcima postoji alternativno objašnjenje, to jest da je cilj prije bilo osujećenje svega za šta se činilo da bi moglo ugroziti provođenje Strateškog plana u ARK-u i šire. Čini se da je bezbjednost bila glavna briga bosanskih Srba. Kako je rekao jedan svjedok, "cilj je bio da se smanji prijetnja zatočitelju, društvenoj zajednici zatočitelja, tako da je svako [...] ko je izgledao kao da bi mogao da se bori, ako se pošalje na drugu stranu, ispunjavao uslove da bude pritvoren".²⁴⁶¹

b. Postojanje genocidnog plana ili programa²⁴⁶²

980. Kako je već rečeno, postojanje plana ili programa može postati važan faktor u kontekstu dokazivanja posebne namjere.

981. Pretresno vijeće već se bavilo političkim programom rukovodstva bosanskih Srba i u tom kontekstu je identifikovalo Strateški plan.²⁴⁶³ Strateški plan sadrži elemente koji ukazuju na njegov genocidni potencijal. "Projekat etnički homogene države artikulisan u kontekstu mješovitog stanovništva svakako mora predvidjeti radikalno isključivanje svake grupe koja se ne identifikuje kao srpska."²⁴⁶⁴ To isključivanje imalo je da bude ostvareno primjenom sile i zastrašivanjem svake takve grupe. Pored toga, postoje očigledne sličnosti između genocidnog programa i programa opštepoznatog kao etničko čišćenje.²⁴⁶⁵ Kažnjive radnje u osnovi često su iste u oba slučaja.²⁴⁶⁶ Zbog razloga koje

²⁴⁶⁰ Pretresno vijeće ima na umu stav Žalbenog vijeća koje je izjavilo: "Ubijanje vojno sposobnih muškaraca predstavljalo je bez sumnje fizičko uništenje i, *s obzirom na razmjere ubijanja*, zaključak Pretresnog vijeća da je njihovo istrebljenje bilo motivirano genocidnom namjerom je legitiman.". Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 27 (naglasak dodat). U ovom predmetu takav se zaključak ne može posredno izvesti iz dokaza.

²⁴⁶¹ "Ako pogledamo Trnopolje i Manjaču, većina su bili vojno sposobni": Barney Mayhew, DP P1617, T. 6071. *Vidi* DP P1617/S166A, "Izvjestiteljska misija KEBS-a u Banjoj Luci, 30.-31. avgust 1992.: Sastanak sa gradonačelnikom Prijedora", 3. septembar 1992., izvještaj koji je sastavio Charles McLeod, gdje se navodi da je jedan neimenovani pojedinac, srpski funkcioner, izjavio sljedeće: "Pustili smo iz logora određeni broj zatvorenika koji su odavde i koji su još uvijek tu, ali rizikujemo predlažući razmjenu, jer znamo da će oni čim se vrate biti mobilizovani i boriti se protiv nas. Već smo imali takvo iskustvo." *Vidi* Charles McLeod, T. 7318, mjesto na kojem opisuje logor Manjaču: "Tri i po hiljade muškaraca, uglavnom [bosanskih] Muslimana dovedeno je u gomili i držano ondje dok se ne nađe rješenje što da se dalje s njima učini." Pored toga, čini se da nije bilo predviđeno da se ondje drže cijelu zimu. *Vidi* DP P1617/S 217 A, tzv. Mayhewov izvještaj, o Manjači i Trnopolju, 4. septembar 1992., u vezi s Manjačom: "Zapovjednik logora nam je rekao da se ne vrše nikakve pripreme za zimu jer se nada da će svi zarobljenici dotada već otići." U vezi s Trnopoljem: "Niti ovdje se ne vrše nikakve pripreme za zimu". Nadalje, Pretresno vijeće je utvrdilo i to da se ranije već događalo da nadležni organi nekim vojno sposobnim muškarcima nesprike nacionalnosti nisu dozvoljavali odlazak. U Banjoj Luci, vrlo malom broju vojno sposobnih muškaraca bilo je dozvoljeno da odu prema Travniku jer su se vlasti bojale da će ih mobilisati ABiH: Amir Džonlić, T. 2397, 2487.

²⁴⁶² Intencija Pretresnog vijeća bila je da ovim podnaslovom obuhvati faktor koji se u Završnom podnesku tužioca navodi kao "opšta politička doktrina iz koje su mogle proisteći 'zabranjene' radnje".

²⁴⁶³ *Vidi* IV.B. *supra*, "Politički program rukovodstva bosanskih Srba".

²⁴⁶⁴ Odluka po pravilu 61 u predmetu *Karadžić i Mladić*, par. 94.

²⁴⁶⁵ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 562; *vidi* T. 20617 (zatvorena sjednica): "[Etničko čišćenje] je bila strategija prisiljavanja ljudi na odlazak kroz nekoliko faza, počev od prijetnji, pa selektivnim ubijanjem,

smo već naveli, međutim, iz dokaza nije moguće izvesti zaključak da se u predmetnom periodu Optužnice na teritoriji ARK-a taj potencijal i ostvario. Mada se Pretresno vijeće uvjerilo da je Strateški plan bio da se međusobno povežu dijelovi Bosne i Hercegovine u kojima žive Srbi, da se stekne kontrola nad tim područjima i da se stvori zasebna država bosanskih Srba iz koje će biti trajno uklonjena većina nesrba, kao što se uvjerilo i u to da je plan provođen silom i strahom, iz dokaza stvarno predočenih u ovom predmetu ne može se zaključiti da je postojala namjera da se to postigne uništavanjem bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ARK-u kao grupa.²⁴⁶⁷ Pretresno vijeće ističe da svoj zaključak da postojanje genocidne namjere nije jedini razuman zaključak koji se posredno može izvesti iz Strateškog plana, temelji isključivo na dokazima izvedenim u ovom konkretnom, vremenski i prostorno precizno omeđenom predmetu.

982. Pored toga, tužilac tvrdi da je najkasnije na sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine od 12. maja 1992. donesena odluka da Strateški plan preraste u genocid, te da se postojanje takve odluke posredno može dokazati zaključivanjem na osnovu izjava rukovodstva bosanskih Srba i intenziviranja nasilja prema bosanskim Muslimanima i Hrvatima.²⁴⁶⁸ Pretresno vijeće nije pronašlo dokaze za to navodno prerastanje u genocid na teritoriji ARK-a.²⁴⁶⁹ Međutim, Pretresno vijeće je već konstatovalo da su se, nakon izbijanja sukoba u Bosni i Hercegovini početkom aprila 1992., povećali i obim i težina zločina činjenih nad nesrpskim civilnim stanovništvom u ARK-u, te da su ti zločini činjeni sa ciljem ostvarenja Strateškog plana.²⁴⁷⁰ Etničko čišćenje nije bilo popratna posljedica kriminalnih aktivnosti, nego upravo njihov cilj i integralni dio Strateškog plana.²⁴⁷¹ Kako je već pokazano, porast tih zločina ne upućuje nužno na to da je bila pokrenuta genocidna kampanja, nego na kontinuirano provođenje kampanje diskriminacije u funkciji ostvarenja Strateškog plana. Pored toga, već smo se osvrnuli na sličnosti između programa etničkog čišćenja i genocida. Za genocid se gdje kad kaže da je on krajnje sredstvo nezadovoljnog "etničkog čistača".²⁴⁷² Međutim, u ARK-u je

selektivnim rušenjem zgrada, a kada bi došlo do podvajanja zajednica, tj. kada bi Srbi otišli iz tih mjesta, onda je počinjala druga faza u kojoj se uz pomoć paravojnih snaga preuzimala kontrola nad gradovima i zatim organizovao povratak Srba sa sela i Srba iz drugih dijelova Jugoslavije. Govorim o raseljenim Srbima koji su dolazili iz Hrvatske, na primjer."

²⁴⁶⁶ Vidi Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 200.

²⁴⁶⁷ Vrlo slično može se reći i o argumentu da su izjave rukovodstva bosanskih Srba, od kojih smo neke već prokomentarisali u opštem pregledu, dokazi genocidne namjere.

²⁴⁶⁸ Završni podnesak tužioca, par. 543, 552.

²⁴⁶⁹ Proces etničkog čišćenja stvarno se ubrzao u oktobru 1992.: vidi C.2. *supra*, "Prisilna priroda premještanja". Tužilac takođe obrazlaže da bi prilikom utvrđivanja postojanja namjere uništenja Pretresno vijeće trebalo da uzme u obzir i činjenicu "da svi dokazi upućuju na kontinuirani plan uništenja koje ne bi posustalo ujesen 1992. da nije bilo intervencije faktora van kontrole optuženog i drugih učesnika udruženog zločinačkog poduhvata", kao što je bila pomoć koju su dostavile humanitarne organizacije, te interesovanje međunarodne zajednice nakon što su mediji objavili informacije o postojanju logora u prijedorskoj regiji: Završni podnesak tužioca, par. 557. Iz razloga koji su već navedeni, Pretresno vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je provođenje Strateškog plana u ARK-u imalo za posljedicu vršenje genocida u predmetnim opštinama ARK-a u periodu na koji se odnosi Optužnica.

²⁴⁷⁰ Vidi IV. A, *supra*, "Istorijat oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini" i C. "Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj krajini".

²⁴⁷¹ BT-19, T. 20635-20658, 20708 (zatvorena sjednica); BT-21, T. 8226 (zatvorena sjednica).

²⁴⁷² Vidi Schabas, *Genocid u međunarodnom pravu*, str. 201.

rukovodstvo bosanskih Srba relativno lako uspjelo ostvariti kontrolu nad teritorijom, nakon čega je krenulo u kampanju masovnog raseljavanja.

c. Druge pojedinačne i/ili višekratne radnje uništenja ili diskriminacije u okviru istog obrasca ponašanja²⁴⁷³

983. Pretresno vijeće je već dalo pregled zločina počinjenih u okviru ostvarivanja Strateškog plana u ARK-u tokom predmetnog perioda Optužnice, i utvrdilo da je postojao obrazac djelovanja snaga bosanskih Srba u svim opštinama ARK-a, čiji konačni cilj je bilo trajno uklanjanje glavnine nesrpskog stanovništva. Dokazi pokazuju da su snage bosanskih Srba provodile dosljednu i jedinstvenu kriminalnu strategiju čišćenja ARK-a od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.²⁴⁷⁴

984. Mada sveobuhvatnost i rasprostranjenost počinjenog nasilja jesu dokaz da je postojala kampanja progona, Pretresno vijeće smatra da, u okolnostima ovog predmeta, iz toga nije moguće zaključiti da je zadovoljen i uslov postojanja posebne genocidne namjere.

d. Izjave optuženog²⁴⁷⁵

985. Što se tiče *mens rea* optuženog, na drugom mjestu u ovoj presudi raspravlja se o izjavama optuženog.²⁴⁷⁶ Tužilac tvrdi da je jedini razuman zaključak koji se iz ovih izjava posredno može izvesti taj da je on imao namjeru da uništi bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u.²⁴⁷⁷

986. U svojim izjavama, optuženi je otvoreno izricao poruge i pogrde na račun bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Takođe, javno je izjavio da samo mali procenat njih može da ostane na teritoriji ARK-a. Neke od izjava optuženog neprikriveno su strašno ružne, pune mržnje, nedopustive, gnusne i sramotne. Jednom prilikom, govoreći u javnosti o miješanim brakovima, rekao je da djeca iz takvih brakova treba da se bace u Vrbas, jer će isplivati samo srpska. Drugom prilikom, javno je

²⁴⁷³ Intencija Pretresnog vijeća bila je da ovim podnaslovom obuhvati faktore koji se u Završnom podnesku tužioca navode kao "sveobuhvatnost nasilja počinjenih u regiji ili zemlji", "sistematično odabiranje kao cilja pripadnika određene grupe, naročito ako su iz toga isključeni pripadnici drugih grupa", "razaranje vjerskih i kulturnih dobara i simbola, kao i razaranje domova pripadnika određene grupe", te "vršenje radnji koje udaraju, ili za koje sami izvršioi smatraju da udaraju u same temelje grupe". Pretresno vijeće nije razmatralo "sistematsko sklanjanje leševa, uključujući sakrivanje leševa u masovne grobnice, čime se preživjelima nanosi strahovit bol jer nema mogućnosti da se smrt potvrdi ili odžaluje" budući da, s obzirom na okolnosti ovog predmeta, ne smatra da je to faktor iz kojeg se može izvesti postojanje posebne namjere kao uslova za genocid.

²⁴⁷⁴ Vidi IV.C. *supra*, "Provođenje Strateškog plana u Bosanskoj Krajini".

²⁴⁷⁵ Intencija Pretresnog vijeća bila je da ovim podnaslovom obuhvati faktor koji se u Završnom podnesku tužioca navodi kao "mržnja prema grupi-žrtvi koju su izrazili optuženi ili njegovi saradnici (uključujući i pretpostavljene i potčinjene)". Diskriminaciona namjera optuženog obrađena je na drugom mjestu u ovoj presudi. Vidi F.3. *infra*, "Odgovornost optuženog".

²⁴⁷⁶ Vidi VIII.C. *supra*, "Propagandna kampanja optuženog".

²⁴⁷⁷ Završni podnesak tužioca, par. 575.

navodio na kampanju ubistava za odmazdu po nacionalnoj osnovi, predlažući da za svakog Srbina koji pogine u Sarajevu treba da se ubiju dva Muslimana u Banjoj Luci.²⁴⁷⁸

987. Iako su takve izjave jak pokazatelj diskriminacione namjere optuženog, na osnovu njih ipak se ne može utvrditi da je optuženi imao namjeru da uništi bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u ARK-u.²⁴⁷⁹

988. Najzad, tužilac veliku važnost pridaje diskusiji optuženog na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine održanoj 12. maja 1992., na kojoj je govorio poslije Dragana Kalinića.²⁴⁸⁰ Kako stoji u zapisniku, Dragan Kalinić, delegat iz Sarajeva koji će kasnije postati ministar zdravlja Srpske Republike Bosne i Hercegovine, prema zapisniku je izjavio sljedeće: “/J/esmo li mi izabrali ratnu opciju ili pregovaračku opciju? Ne kažem to bez razloga i moram odmah reći, poznavajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomije, što podrazumijeva, naravno i eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi. Ja se odmah opredjeljujem za ovu prvu opciju, ratnu opciju....” Optuženi je svoju diskusiju započeo aplaudirajući tome što je rekao Dragan Kalinić: “/G/ospodinu Kaliniću bih rekao od srca 'bravo', i nisam vjerovao kad sam nastupao u ovoj zajedničkoj Skupštini da smo najbliže po mišljenju, premda on djeluje ovako mirno, a ja ratoborno. Mislim da je ovo recept i da od tog recepta ne treba odstupati.”²⁴⁸¹ Te riječi nisu nedvosmislene. Najviše što se iz njih sa sigurnošću može razabrati jeste to da je optuženi u krajnjoj liniji podržavao ratnu opciju za koju se zalagao Dragan Kalinić, a ne pregovaračku opciju. Na osnovu replike optuženog na Kalinićevu diskusiju ne može se utvrditi da je imao genocidnu namjeru.

(d) Zaključak

989. Ispitavši pojedinačno faktore koje navodi tužilac, Pretresno vijeće konstatuje da na osnovu njih, čak i ako se uzmu zajedno, Pretresno vijeće ne može na legitiman način izvesti indirektan zaključak da su krivična djela u osnovi počinjena sa posebnom namjerom koja treba da se dokaže za genocid. Na osnovu dokaza predočenih u ovom predmetu, Pretresno vijeće konstatuje da nije potvrđeno van razumne sumnje da je u predmetnim opštinama ARK-a u periodu od aprila do decembra 1992. godine počinjen genocid.

²⁴⁷⁸ *Vidi VIII.C. supra*, "Propagandna kampanja optuženog".

²⁴⁷⁹ Postoje dokazi da je njegova namjera možda bila ograničena na njihovo prisilno raseljavanje iz ARK-a. Govoreći o jednom drugom govoru optuženoga, jedan svjedok napomenuo je da je optuženi rekao da "Muslimani ne mogu ostati u Banjoj Luci, da bezbjednost njihova treba da se rješava drugim načinima, iseljavanjem itd.": BT-55, T. 17553. U vezi sa Prijedorom *vidi* i Barney Mayhew, DP P1617, i T. 6047: "[Č]ini se da je prevladavajući cilj bio da se otjera barem onoliko muslimanskog stanovništva koliko je potrebno da se osigura da oni koji ostanu ne predstavljaju nikakvu prijetnju i da budu potpuno pokorni". *Vidi X. C. infra*, "Olakšavajuće okolnosti".

²⁴⁸⁰ Završni podnesak tužioca, par. 588.

990. Žalbeno vijeće je iznijelo sljedeće mišljenje:

Težina genocida ogleda se u strogim zahtjevima koji se moraju zadovoljiti prije no što se donese osuđujuća presuda za to krivično djelo. Ti zahtjevi – uslov postojanja dokaza posebne namjere i pokazatelja da je cijela grupa, ili njen bitan dio, bila određena za uništenje – čuvaju od opasnosti da se osuda za to krivično djelo izrekne olako. Kada se, međutim, zadovolje ovi uslovi, pravda se ne smije skanjivati da počinjeni zločin nazove njegovim pravim imenom.²⁴⁸²

991. Kada se ne može van razumne sumnje zaključiti da su ti uslovi ispunjeni, kao u ovom slučaju, optuženi se mora osloboditi od optužbi. Optuženi se stoga oslobađa optužbi za genocid i saučesništvo u genocidu po tačkama 1 i 2 Optužnice.

F. Progon (tačka 3)

1. Pravo

(a) Opšta obilježja krivičnog djela

992. Optužba za progon zasnovana je na članu 5(h) Statuta.²⁴⁸³ Krivično djelo progona ostvaruje se činom ili propustom:

1. kojim je izvršena faktična diskriminacija i kojim su uskraćena temeljna prava definisana međunarodnim običajnim pravom ili pravom međunarodnih ugovora (*actus reus*); i
2. koji je svjesno izvršen, sa namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, preciznije, na osnovu rase,²⁴⁸⁴ vjere ili političkih uvjerenja (*mens rea*).²⁴⁸⁵

993. Što se tiče elementa diskriminacije koji *actus reus* mora uključivati, mada je u jurisprudenciji Međunarodnog suda u vezi s ovim jasno utvrđeno da treba da je činom proizvedena posljedica diskriminacionog karaktera,²⁴⁸⁶ Žalbeno vijeće je izjavilo da nije neophodno da žrtva progona bude

²⁴⁸¹ DP P50, "Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini" održane 12. maja 1992., str. 22, 29-30 /str. 14, 20 originalnog dokumenta/.

²⁴⁸² Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 37.

²⁴⁸³ Optužnica, par. 45-48. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti. *Vidi* V., "Opšti uslovi za krivična djela navedena u Optužnici".

²⁴⁸⁴ Pretresno vijeće konstatuje da pojam "rase" uključuje pojam "nacionalnosti" koji smatra adekvatnijim u kontekstu ovog predmeta.

²⁴⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 244; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 732; *Simić* Prvostepena presuda u predmetu, par. 47. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 715; Prvostepenu presudu u predmetu, *Kupreškić* par. 621; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 189, 195. Iako se u formulaciji osnova progona u Statutu koristi sastavni veznik, u jurisprudenciji Međunarodnog suda ustalilo se tumačenje da je utvrđenje diskriminacione namjere u vezi i sa samo jednom od tih osnova dovoljno da bi se uslov *mens rea* za progon smatrao zadovoljenim: *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 713.

²⁴⁸⁶ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Tadić* postavljen je uslov da "mora doći do *djela ili propusta* koji imaju karakter progiranja, te da mora postojati diskrimirajuća osnova za to djelo ili propust, i to po jednoj od navedenih

pripadnik grupe koju je izvršilac krivičnog djela imao namjeru da diskriminiše. Ako žrtva ne pripada ciljanoj nacionalnoj grupi, "djelo počinjeno nad nj[o]m dovodi do *de facto* diskriminacije prema drugim [pripadnicima te druge grupe] nad kojima nisu počinjena takva djela, koja proizlazi iz odluke da se neka grupa diskriminira zbog svoje nacionalnosti".²⁴⁸⁷

994. Čin ili propust koji konstituiše krivično djelo progona može imati razne oblike.²⁴⁸⁸ Međutim, načelo legaliteta nalaže da tužilac tereti za konkretne radnje koja dosežu nivo progona, a ne uopšteno za progon.²⁴⁸⁹ Iako ne postoji iscrpna lista takvih radnji,²⁴⁹⁰ jasno je da progon jednako može biti ostvaren djelima koja se navode u Statutu,²⁴⁹¹ kao i radnjama koje nisu navedene u Statutu.²⁴⁹² Čin ili propust koji se može okvalifikovati kao progon može biti nanošenje tjelesne i duševne povrede, kao i narušavanje temeljnih prava i sloboda pojedinaca.²⁴⁹³ Mada progon obično uključuje veći broj radnji, dovoljna može biti i samo jedna.²⁴⁹⁴

995. Nema svaki čin ili propust kojim su narušena temeljna prava dovoljnu težinu da bi se moglo smatrati da je njime ostvaren zločin protiv čovječnosti.²⁴⁹⁵ Dok su radnje ili propusti navedeni u ostalim stavovima člana 5 Statuta po definiciji dovoljno teški, drugi (bilo da su navedeni u drugim

osnova" (naglasak dodat), par. 715. Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić* kao uslov navodi da treba da se dokaže da je čin progona bio počinjen "na diskriminatornoj osnovi", par. 621, i smatra ga različitim od uslova postojanja diskriminacione namjere o kome se raspravlja kasnije u istoj presudi, par. 633; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić* uslov definiše kao "diskriminaciju na kojoj se temelji djelo ili propust" (naglasak dodat), par. 189, i uslov "diskriminatornih osnova" izričito smatra uključenim u element *actus reus* ovog djela, par. 203; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 244; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 732; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 47.

²⁴⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 185.

²⁴⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 568; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 218; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 50.

²⁴⁸⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 626; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 50.

²⁴⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 694; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 567; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 219; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 192; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735.

²⁴⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 605; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 635; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

²⁴⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 703; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 581, 614; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 233; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 193-194; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 635; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

²⁴⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 233; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 246.

²⁴⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 624; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 50.

²⁴⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 618; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 196; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 735; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

članovima Statuta, bilo da uopšte u Statutu niti nisu navedeni) moraju proći dodatnu provjeru. Čin ili propust te kategorije mora dosegnuti isti stepen težine kao i zločini protiv čovječnosti koji jesu navedeni u članu 5 Statuta. Takvu provjeru proći će samo grubo ili eklatantno kršenje temeljnih ljudskih prava.²⁴⁹⁶ Prilikom te provjere, djela se ne smiju posmatrati izolovano, nego u kontekstu i uzimajući u obzir i njihov kumulativni efekt.²⁴⁹⁷ Posmatrana zasebno ili zajedno, ta djela moraju dosezati nivo progona, iako nije potrebno da svaka radnja navedena u optužnici bude takva da se može smatrati kršenjem međunarodnog prava.²⁴⁹⁸

996. Krivično djelo progona jedinstveno je i po uslovu postojanja neposredne namjere diskriminacije.²⁴⁹⁹ Nije dovoljno da optuženi posjeduje svijest o tome da postupa na faktički diskriminatorni način, nego mora i svjesno namjeravati da vrši diskriminaciju.²⁵⁰⁰ Da bi se krivično djelo progona smatralo ostvarenim, ne traži se da je postojala diskriminaciona politika, a ako se pokaže da takva politika jeste postojala, nije nužno dokazati da je optuženi učestvovao u kreiranju te diskriminacione politike ili prakse u okviru organa vlasti.²⁵⁰¹

997. Postojanje diskriminacione namjere ne može se dokazati posredno, izvedeno iz opšteg diskriminacionog karaktera nekog napada na civilno stanovništvo. Međutim, ono se može posredno dokazati na osnovu konteksta djela "ako, razmatrajući činjenice predmeta, okolnosti u kojima su počinjena [ta] djela potvrđuju postojanje takve namjere".²⁵⁰²

2. Utvrđeno činjenično stanje

998. Tužilac u Optužnici tereti za pet različitih širokih kategorija radnji progona.²⁵⁰³ Za neke od tih radnji optuženi se teretio i kao za zasebna krivična djela i njih smo razmotrili ranije u tekstu. Što se tiče djela u osnovi progona u vezi s kojima je već utvrđeno činjenično stanje, Pretresno vijeće za njih mora razmotriti i da li su ispunjeni dodatni kriteriji neophodni da bi se ta djela mogla smatrati radnjama

²⁴⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 635; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 736; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

²⁴⁹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 615(e), 622; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 247; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 637; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 736; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

²⁴⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 186; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 247; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 48.

²⁴⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 217; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 235; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 305; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 638; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 184; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 51.

²⁵⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 217; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 435; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 51.

²⁵⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 625; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 435; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 739; Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 51.

²⁵⁰² Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 184.

izvršenja progona. Osnovna djela koja već nisu ispitana po optužbama kojima su stavljena na teret kao zasebna krivična djela, (fizičko nasilje, silovanje, seksualno zlostavljanje, konstantno ponižavanje i degradiranje; uskraćivanje temeljnih prava) Pretresno vijeće će, naravno, detaljno ispitati, da bi nakon toga moglo razmatrati da li su ispunjeni obavezni kriteriji za krivično djelo progona.

(a) Ubijanje (par. 47(1) Optužnice)

999. Tužilac optuženog tereti za progon na osnovu "ubijanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata od strane snaga bosanskih Srba (uključujući jedinice 5. korpusa/1. krajiškog korpusa) u selima i nesrpskim područjima, u zatočeničkim logorima i drugim zatočeničkim objektima".²⁵⁰⁴ Na osnovu istih radnji, optuženi se odvojeno tereti i za genocid/saučesništvo u genocidu,²⁵⁰⁵ za istrebljenje (zločin protiv čovječnosti po članu 5(b) Statuta) i za hotimično lišavanje života (teška povreda po članu 2(a) Statuta).²⁵⁰⁶ Budući da su obilježja djela hotimičnog lišavanja života identična obilježjima ubistva iz člana 5 Statuta,²⁵⁰⁷ ona sama po sebi imaju dovoljnu težinu da konstituišu progon.

1000. Ranije u ovoj presudi, Pretresno vijeće je iznijelo pravne uslove za krivično djelo hotimičnog lišavanja života²⁵⁰⁸ i konstatovalo da je u ARK-u, u predmetnom periodu Optužnice, ubijeno najmanje 1.669 bosanskih Muslimana i Hrvata.²⁵⁰⁹ Pretresno vijeće smatra da su ta ubijanja bila diskriminacionog karaktera.

1001. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće napominje da su ubijanja često bila praćena upotrebom pogrdnih naziva kao "balije" za Muslimane, "ustaše" za Hrvate, te drugim verbalnim zlostavljanjima.²⁵¹⁰ Neposredni izvršioци na strani bosanskih Srba često su svoje podvige proslavljali pjevanjem "četničkih" pjesama.²⁵¹¹ Bosanski Muslimani su ponekad lišavani života zato što je neko vjerovao da su zato što je neko vjerovao da su članovi ili simpatizeri SDA.²⁵¹² Prije nego što bi ih ubili, bosanske Muslimane i Hrvate su tukli ili ih prisiljavali da ljube srpske vjerske i nacionalne simbole²⁵¹³ i pjevaju srpske pjesme.²⁵¹⁴ Za razliku od njih, jedan zatočenik koji je izjavio da mu je majka Srkinja bio je pošteđen pogubljenja.²⁵¹⁵ Pretresno vijeće zaključuje da okolnosti u kojima su ubijani bosanski

²⁵⁰³ Par. 47 Optužnice.

²⁵⁰⁴ Par. 47(1) Optužnice.

²⁵⁰⁵ Tačka 1 odnosno 2.

²⁵⁰⁶ Tačka 4 odnosno 5.

²⁵⁰⁷ *Vidi* IX.A., "Istrebljenje i hotimično lišavanje života".

²⁵⁰⁸ *Vidi* IX.A., "Istrebljenje i hotimično lišavanje života".

²⁵⁰⁹ *Vidi* par. 465 *supra*.

²⁵¹⁰ Idriz Merdžanić, T. 11755; BT-33, DP P1544, T. 3998 (zatvorena sjednica); Nermin Karagić, DP P559, T. 5239; Ahmet Zulić, T. 6910; Husein Čajić, T. 9021; BT-33, DP P1544, T. 4066 (zatvorena sjednica).

²⁵¹¹ BT-26, T. 9130 (zatvorena sjednica); BT-84, T. 14142-14143 (poluzatvorena sjednica); Elvedin Našić, T. 12706.

²⁵¹² BT-97, T. 17910-17912; BT-81, T. 13801.

²⁵¹³ BT-35, DP P563, T. 6224 (zatvorena sjednica); Ivo Atljija, DP P1527, T. 5579-5580.

²⁵¹⁴ Elvedin Našić, T. 12702.

²⁵¹⁵ Nermin Karagić, DP P559, T. 5236.

Muslimani i bosanski Hrvati predstavljaju dovoljnu osnovu za utvrđenje diskriminacione namjere neposrednih izvršilaca na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

(b) Mučenje i drugi oblici maltretiranja (par. 47(2) Optužnice)

1002. Tužilac optuženog tereti za progon na osnovu "mučenja, fizičkog nasilja, silovanja i seksualnog zlostavljanja, konstantnog ponižavanja i degradiranja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata".²⁵¹⁶ Na osnovu mučenja optuženi se odvojeno tereti i za zločin protiv čovječnosti na osnovu člana 5(f) Statuta i kao za tešku povredu po članu 2(b) Statuta,²⁵¹⁷ djelo samo po sebi dovoljne težine da bi se moglo okvalifikovati kao progon. Ostala djela zlostavljanja za koja tužilac navodi da dosežu nivo progona prvi put se pojavljuju na ovom mjestu. Pretresno vijeće će stoga prvo razmotriti konstitutivne elemente tih navedenih djela, da bi ih zatim primijenilo na činjenice ovog predmeta.

Mučenje

1003. Pretresno vijeće je ranije u tekstu iznijelo definiciju krivičnog djela mučenja i utvrdilo da su u mnogim slučajevima bosanski Muslimani i bosanski Hrvati podvrgnuti teškom maltretiranju i zlostavljanju koje doseže nivo mučenja.²⁵¹⁸ Pretresno vijeće konstatuje da su te radnje mučenja bile faktički diskriminacione.

1004. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće podsjeća na to da su bosanske Muslimane i bosanske Hrvate u logorima i zatočeničkim objektima njihovi stražari, kao i drugi bosanski Srbi izvana koji su puštani da ulaze u te objekte, redovno tukli.²⁵¹⁹ Prije i za vrijeme tih radnji, zatočenike su često psovali, vrijeđali, nazivali ih pogrđnim imenima vezanim za njihovu nacionalnu pripadnost.²⁵²⁰ Ako bi Musliman odbio da poljubi srpsku zastavu ili simbol sa četiri ocila, ubadali bi ga ili udarali dok ne bi izgubio svijest.²⁵²¹ Mnogo puta bi bosanskim Muslimanima bila nanijeta teška bol ili patnja zato što su navodno pristaše nezavisne bosanske države²⁵²² ili SDA.²⁵²³ Vrlo često su tokom takvih maltretiranja pjevane srpske pjesme, a povremeno su i žrtve prisiljavali da ih pjevaju.²⁵²⁴ Pretresno vijeće zaključuje

²⁵¹⁶ Par. 47(2) Optužnice.

²⁵¹⁷ Tačka 6 odnosno 7.

²⁵¹⁸ *Vidi* dio VI.B.2. *supra*.

²⁵¹⁹ *Vidi*, pored ostalog, događaje u školi u Jasenici u opštini Bosanska Krupa, par. 491 *supra*.

²⁵²⁰ Iskaze tih lica Pretresno vijeće tumači tako da "nacionalna pripadnost" uključuje i vjersku pripadnost. *Vidi* Muharem Murselović, DP P1542, T. 2737 ("Turčin", "balija"); Midho Družić, T. 16781-16782 ("balija", "mudžahedin"); BT-97, T. 17919 ("majka balijska") (poluzatvorena sjednica); BT-42, DP P564, T. 1850 ("Turčin") i 1851 ("ustaša") (pod pečatom); BT-72, T. 18408 (zatvorena sjednica) ("majka ustaška"); Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7087 ("zelena beretka") (pod pečatom).

²⁵²¹ Muhamed Filipović, T. 9584; Midho Družić, T. 16784.

²⁵²² BT-56, T. 17462.

²⁵²³ Enis Šabanović, T. 6525; Adil Draganović, T. 4975; Faik Bišćević, T. 7164-7165; BT-91, T. 15884-15885.

²⁵²⁴ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6620 i 6627; Nerim Karagić, DP P559, T. 5220; Samir Poljak, T. 11891; Adil Draganović, T. 5071; BT-72, T. 18414. (zatvorena sjednica).

da okolnosti izvršenja radnji mučenja ne ostavljaju mjesta sumnji da su te radnje vršene s namjerom diskriminacije žrtava na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

(i) Fizičko nasilje

1005. Izraz "fizičko nasilje" ne pojavljuje se nigdje u Statutu. Pretresno vijeće smatra da "fizičko nasilje" može uključivati postupke koji ne dosežu nivo mučenja u smislu kako je to ovdje definisano, na primjer "uslove u kojima su zatočenici bili prisiljeni živjeti, kao što su pretrpane prostorije, uskraćivanje hrane, vode i nedovoljna prozračnost, izlaganje ekstremnoj vrućini ili hladnoći, nasumično premlaćivanje zatočenika kao opšta mjera za usadivanje straha u njima, te slični oblici fizičkog zlostavljanja koji ne dosežu mučenje, ...".²⁵²⁵ Takvo postupanje može se podvesti pod krivično djelo progona ako doseže isti stepen težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta.²⁵²⁶

1006. Pretresno vijeće podsjeća da se uslovi u većini logora i objekata u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili zatočeni mogu okarakterisati samo kao apsolutno stravični.²⁵²⁷ Konstantno i neselektivno premlaćivanje bili su dnevna rutina.²⁵²⁸ Zatočenike su tukli prilikom odlaska na obrok i povratka s njega,²⁵²⁹ kao i kada bi zamolili da im se dozvoli odlazak u nužnik.²⁵³⁰ Sanitarni i higijenski uslovi bili su sramotni.²⁵³¹ Ti zatočenički objekti bili su potpuno pretrpani.²⁵³² Pretresno vijeće se, dakle, uvjerilo da su ti incidenti fizičkog nasilja faktički bili diskriminacioni, te da, posmatrani u kontekstu, dosežu isti nivo težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta.

1007. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće napominje da su okolnosti u kojima su izvršene radnje fizičkog nasilja bile iste kao okolnosti u kojima su zatočenici, kako je opisano ranije, podvrgavani mučenju.²⁵³³ Shodno tome, Pretresno vijeće zaključuje da okolnosti jasno pokazuju da su te radnje vršene sa namjerom diskriminacije bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

²⁵²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 752.

²⁵²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 635; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 751-753.

²⁵²⁷ *Vidi* IX.E.2.b.(iii), "Smišljeno nametanje grupi uslova sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja".

²⁵²⁸ Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5168-5169; Mirzet Karabeg, T. 6187.

²⁵²⁹ Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5178; BT-1, DP P1619, T. 4827; BT-34, DP P558, T. 1087-1088 (pod pečatom); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 1028820.

²⁵³⁰ Elvedin Našić, T. 12693-12694.

²⁵³¹ James Mayhew, DP P1617, T. 6083; BT-33, DP P1544, T. 3959 (pod pečatom); BT-82, T. 14002; Adil Draganović, T. 5101; BT-17, T. 7752-7753 (zatvorena sjednica); Enis Šabanović, T. 6483.

²⁵³² Amir Džonlić, T. 2371-2372; Enis Šabanović, T. 6508-6509; BT-37, DP P555, T. 2503 (pod pečatom); Charles McLeod, T. 7315.

²⁵³³ *Vidi* IX.B., "Mučenje".

(ii) Silovanja

1008. Silovanje je kao jedan od zločina protiv čovječnosti navedeno u članu 5(g) Statuta priznato i samo po sebi ono ima dovoljan stepen težine da može konstituisati progon. Sudska praksa Međunarodnog suda silovanje ovako definiše:

"*actus reus* krivičnog djela silovanja prema međunarodnom pravu tvori seksualna penetracija, bez obzira koliko neznatna: (a) vagine ili anusa žrtve penisom počinioca ili bilo kojim drugim predmetom kojim se počinitelj poslužio; ili (b) usta žrtve penisom počinioca; kada do takve seksualne penetracije dođe bez pristanka žrtve. Pristanak za tu svrhu mora biti dan dobrovoljno, kao rezultat slobodne volje žrtve, procijenjen na osnovu konteksta postojećih okolnosti. *Mens rea* je namjera da se postigne ta seksualna penetracija i znanje da se to događa bez pristanka žrtve."²⁵³⁴

1009. Treba napomenuti da je Žalbeno vijeće iznijelo stav da je primjena sile ili prijetnja primjenom sile nedvosmislen dokaz nepristanka, ali sama po sebi nije obilježje bića djela krivičnog djela silovanja, jer bi "[r]estriktivna definicija zasnovana na primjeni sile ili prijetnji primjenom sile omogućila [...] počiniteljima silovanja da, koristeći koercitivne okolnosti, a bez primjene sile, izbjegnu odgovornost za seksualni čin nad žrtvama koje na njega nisu pristale".²⁵³⁵ Pretresno vijeće se usvaja stav da je "za ženu [...] silovanje daleko najteža povreda".²⁵³⁶

1010. Ranije u ovoj presudi, Pretresno vijeće je utvrdilo da je u opštinama Prijedor i Teslić silovano više žena.²⁵³⁷ Pretresno vijeće konstatuje da je, osim u tim opštinama, silovanja muslimanskih i hrvatskih žena bilo i u opštinama Banja Luka,²⁵³⁸ Bosanska Krupa,²⁵³⁹ Donji Vakuf²⁵⁴⁰ i Kotor-Varoš²⁵⁴¹. U svim takvim incidentima izvršioци su bili srpski vojnici ili policajci. Nema mjesta sumnji da ta silovanja nisu bila diskriminaciona.

1011. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće napominje da su se neposredni izvršioци obilatо služili pogrdama.²⁵⁴² Jedan od njih nije skrivao da hoće da mu Muslimaska "rodi malog Srbina".²⁵⁴³ Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo u to da su, s obzirom na okolnosti u kojima su ta silovanja počinjena, te radnje bile izvršene sa namjerom diskriminacije bosanskih Muslimanki i bosanskih Hrvatica na rasnoj, vjerskoj i političkoj osnovi.

²⁵³⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 460; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 127-128.

²⁵³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 129.

²⁵³⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 803.

²⁵³⁷ *See*, dio VI.B.2 *supra*.

²⁵³⁸ BT-94, T. 18103.

²⁵³⁹ BT-56, T. 17485-17488 (poluzatvorena sjednica).

²⁵⁴⁰ BT-89, DP P1691, izjava po pravilu 92bis, 02062071-02062075 (pod pečatom).

²⁵⁴¹ Elvedin Pašić, T. 19437-19438 (poluzatvorena sjednica); BT-75, DP P2045, izjava po pravilu 92bis, 00371789 (pod pečatom); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 001028819-20 (pod pečatom).

²⁵⁴² Slobodan Kuruzović, komandant logora Trnopolje, ženi koju tek što nije silovao rekao je da hoće da *vidi* "kako se Muslimanke jebu", BT-33, T. 12663-12664 (zatvorena sjednica); BT-33, DP P1544, T. 3965-3968 (zatvorena sjednica).

²⁵⁴³ BT-89, DP P1691, izjava po pravilu 92bis, 02062071 (pod pečatom).

(iii) Seksualno zlostavljanje

1012. I seksualni delikt koji nije završio silovanjem po međunarodnom krivičnom pravu može biti kažnjiv kao progon pod uslovom da doseže isti stepen težine kao i drugi zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta.²⁵⁴⁴ Takav delikt uključuje sve teške povrede integriteta ličnosti seksualnog karaktera putem prinude, prijetnje, sile ili zastrašivanja, na način koji ponižava i degradira dostojanstvo žrtve.²⁵⁴⁵

1013. Pretresno vijeće je utvrdilo veliki broj incidenata seksualnih delikata, uključujući slučaj kada su jednu Hrvaticu prisilili da se svuče pred srpskim policajcima i vojnicima koji su navijali.²⁵⁴⁶ U jednom drugom incidentu, preko dojke jedne Muslimanke prevukli su nož.²⁵⁴⁷ Od zatočenika se često tražilo da međusobno spolno opšte.²⁵⁴⁸ U svakom od tih incidenata izvršiooci su bili pripadnici vojske ili policije bosanskih Srba. Pretresno vijeće se uvjerilo da, ocjenjivana unutar konteksta, ta djela dosežu dovoljan stepen težine da se mogu smatrati zločinima protiv čovječnosti. Štaviše, Pretresno vijeće se uvjerilo da okolnosti u kojima je seksualno zlostavljanje vršeno ne ostavljaju mjesta sumnji u to da faktički jesu postojale i diskriminacija i namjera diskriminacije na strani neposrednih izvršilaca, na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

(iv) Konstantno ponižavanje i degradiranje

1014. Ponižavajuće i degradirajuće postupanje zabranjeno je zajedničkim članom 3 Ženevskih konvencija, iako ta djela nisu izričito navedena ni u članu 5 ni bilo gdje drugdje u Statutu. Kako bi se utvrdilo da li ona dosežu nivo zločina protiv čovječnosti, valja provjeriti da li po stepenu težine zadovoljavaju kriterijume propisane za progon.²⁵⁴⁹

1015. U Optužnici se ne navode nikakvi konkretni incidenti koji se stavljaju na teret izričito kao konstantno ponižavanje i degradiranje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. Pretresno vijeće već je utvrdilo da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u logorima i zatočeničkim objektima bili prisiljeni da žive u strašnim uslovima koji su sami po sebi bili ponižavajući i degradirajući.²⁵⁵⁰ Kao napad na ljudsko dostojanstvo može se okvalifikovati i to što su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati stalno nazivani pogrđnim nazivima, prisiljavani da pjevaju "četničke" pjesme, da pozdravljaju srpskim

²⁵⁴⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 186.

²⁵⁴⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 757.

²⁵⁴⁶ BT-71, DP P2115, izjava po pravilu 92bis, 01045841 (pod pečatom); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 01028819 (pod pečatom)

²⁵⁴⁷ BT-1, DP P1619, T. 4769, 4777-4779, 4781-4783 (pod pečatom)

²⁵⁴⁸ BT-42, DP P564, T. 1901 (pod pečatom); BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 01028819-01028820 (pod pečatom); BT-71, DP P2115, 01045842 (pod pečatom).

²⁵⁴⁹ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 190, u kojoj je ovakav način provjere bio primijenjen na maltretiranje, ponižavanje i psihičko zlostavljanje.

pozdravom sa tri ispružena prsta, i klanjaju se srpskim nacionalnim simbolima. Takvo postupanje za sve nesrbe bilo je ponižavajuće i degradirajuće.²⁵⁵¹ Premlaćivanja u logorima i van njih bila su sveprisutna i nemilosrdna.²⁵⁵²

1016. Ima još mnogo primjera incidenata u kojima je jedini odnos prema ljudskom dostojanstvu bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata bio otvoreni prezir. Uslovi u kojima su ljudi odvoženi u logore i iz njih sličniji su načinu kako se prevozi stoka.²⁵⁵³ U logorima i na drugim mjestima zatočenja, najnormalnija pojava bila je da zatočenici nemaju drugog izbora nego da nuždu obavljaju u prostoriji u kojoj su zatočeni.²⁵⁵⁴

1017. Tokom ispitivanja, zatočenike su prisiljavali da zauzmu fizički neugodan položaj,²⁵⁵⁵ prijeteći im oružjem.²⁵⁵⁶ Jednom su jednog bosanskog Muslimana silili da pije viski.²⁵⁵⁷ Jednog Hrvata su prisilili da pojede papir na kojem je napisao svoju izjavu zato što ju je napisao latinicom, a ne ćirilicom.²⁵⁵⁸

1018. Dio maltretiranja koja su vršili logorski stražari bilo je i to što su bosanske Muslimane i bosanske Hrvate prisiljavali da jedni druge tuku ili da međusobno seksualno opšte.²⁵⁵⁹ Najavljivali su im da će im, pred njihovim očima, silovati majke i sestre.²⁵⁶⁰ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su prisiljeni da gledaju kako drugi pripadnici njihove grupe bivaju ubijeni, silovani i premlaćivani.²⁵⁶¹ Zatočenici su u dugim vremenskim periodima dobijali više nego neadekvatnu prehranu.²⁵⁶² Jednom prilikom kad je u prostoriju gdje su bili zatočeni ubačen hljeb, ljudi su se potukli

²⁵⁵⁰ *Vidi* IX.E.2.b.(iii), "Smišljeno nametanje grupi uslova sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja"; *vidi* i par. 100-1007 *supra*.

²⁵⁵¹ *Vidi* par. 999-1014 *supra*; *vidi* i Adil Draganović, T. 5070 (koji je morao da ljubi srpsko tlo); Nermin Karagić, DP P559, T. 5220 (da su im vodu davali samo nakon pjevanja srpskih pjesama); BT-69, T. 17738 (nakon što bi im porasla brada, Muslimane bi nazivali "četnicima") (zatvorena sjednica).

²⁵⁵² *Vidi* par. 1002-1007 *supra*.

²⁵⁵³ *Vidi* par. 451-453, 493-494 *supra*.

²⁵⁵⁴ BT-37, DP P555, T. 2505-2506 (pod pečatom); Muharem Murselović, DP P1542, T. 2770; BT-69, T. 17711-17712 (zatvorena sjednica); BT-83, T. 14074-14075.

²⁵⁵⁵ Elvedin Našić, T. 12694 (ruke na zatiljku i pognuta glava); BT-34, DP P558, T. 1098 (klečanje) (pod pečatom).

²⁵⁵⁶ BT-1, DP P1619, T. 4745 (pod pečatom).

²⁵⁵⁷ Enis Šabanović, T. 6527.

²⁵⁵⁸ BT-71, DP P2115, izjava po pravilu 92bis, 01045841.

²⁵⁵⁹ Zijad Ramić, DP P1979, izjava po pravilu 92bis, 01029884-01029885; BT-42, DP P564, T. 1901; (pod pečatom) BT-71, DP P2115, 01045841 (pod pečatom).

²⁵⁶⁰ Samir Poljak, T. 11891.

²⁵⁶¹ *Vidi* par. 503-506 *supra*; Midho Alić, T. 13896-13897; BT-76, DP P2044, izjava po pravilu 92bis, 01028819-01028820 (pod pečatom); BT-2, DP P561, T. 2650 (pod pečatom).

²⁵⁶² BT-27, DP P1529, T. 4306; (pod pečatom); Muharem Murselović, DP P1542, T. 2721; BT-1, DP P1619, T. 4937 (pod pečatom).

oko njega kao životinje.²⁵⁶³ Zatočenici su od žeđi lizali zidove orošene kondenzacijom.²⁵⁶⁴ Usljed takvih uslova, neki zatočenici dobili bi halucinacije ili počeli patiti od psihičkih poremećaja.²⁵⁶⁵

1019. Konačno poniženje bio je postupak sa leševima ubijenih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata – često bezobziran,²⁵⁶⁶ bilo je čak i sakaćenja leševa²⁵⁶⁷ koje su pokopavali u masovne grobnice,²⁵⁶⁸ a ponekad kasnije premještali u druge grobnice²⁵⁶⁹ ne bi li prikriili tragove zločina. Neke od tih grobnica nisu otkrivene ni do danas. Nema nikakve sumnje da su te radnje faktički bile diskriminacionog karaktera. Pretresno vijeće takođe konstatuje da su u datim okolnostima one dosegle stepen težine koji podrazumijevaju zločini protiv čovječnosti.

1020. Što se tiče uslova *mens rea*, uzimajući u obzir okolnosti u kojima su izvršene te radnje ponižavanja i degradacije, Pretresno vijeće smatra da nema nikakve sumnje o tome da su neposredni izvršiooci posjedovali traženu namjeru diskriminacije na rasnoj, vjerskoj i političkoj osnovi.

(c) Razaranje i oduzimanje imovine, uključujući vjerske objekte na područjima s većinskim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom (par. 47(3) Optužnice)

1021. “Razaranje, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i privrednih objekata u dijelovima gradova, selima i drugim područjima naseljenim pretežno bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima”²⁵⁷⁰ te “[r]azaranje ili hotimično nanošenje štete vjerskim i kulturnim objektima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata”²⁵⁷¹ tužilac stavlja na teret kao progon. Na osnovu tih radnji optuženi se tereti, zasebno, i za protivpravno i bezobzirno razaranje velikih razmjera i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom (teška povreda iz člana 2(d) Statuta); bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(b) Statuta); te razaranje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji (kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(d) Statuta).²⁵⁷²

1022. Pretresno vijeće je u ovoj presudi već utvrdilo da je tokom predmetnog perioda Optužnice, u područjima s većinskim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, izvršeno razaranje i oduzimanje

²⁵⁶³ Samir Poljak, T. 11893.

²⁵⁶⁴ BT-37, DP P555, T. 2503 (pod pečatom).

²⁵⁶⁵ Samir Poljak, T. 11891.

²⁵⁶⁶ BT-94, T. 18007.

²⁵⁶⁷ Elvedin Našić, T. 12699-12700; Nermin Karagić, DP P559, T. 5237-5238.

²⁵⁶⁸ DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, istraga u Autonomnoj Regiji Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003.", 02927899.

²⁵⁶⁹ Nicolas Sébire, T. 16704.

²⁵⁷⁰ Par. 47(3)(a) Optužnice.

²⁵⁷¹ Par. 47(3)(b) Optužnice.

²⁵⁷² Tačke 10, 11, odnosno 12.

nesrpske imovine velikih razmjera.²⁵⁷³ Pretresno vijeće je takođe utvrdilo da su cilj razaranja bili i muslimanski i katolički vjerski objekti koji su tokom ljetnih mjeseci 1992. pretrpjeli tešku štetu.²⁵⁷⁴ Za razliku od imovine nesrba, imovina bosanskih Srba sistematski je ostavljena nedirnuta, a štete na njoj bile su samo sporadične. Pretresno vijeće stoga konstatuje da su razaranja i oduzimanje nesrpske imovine bili faktički diskriminacionog karaktera.

1023. Pretresno vijeće se uvjerilo da razaranja, hotimično nanošenje štete i pljačkanje stambenih i poslovnih objekata u dijelovima gradova, naselja, sela i drugim područjima nastanjenim većinom bosanskim Muslimanima i Hrvatima, te razaranja, odnosno hotimično nanošenje štete na vjerskim i kulturnim objektima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ovom predmetu doseže isti stepen težine kao i ostala krivična djela navedena u članu 5 Statuta.

1024. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće smatra da okolnosti u kojima su izvršene radnje razaranja i oduzimanja imovine, te razaranja odnosno nanošenje štete vjerskim objektima, na primjer označavanje muslimanskih i hrvatskih kuća za rušenje, razaranja vjerskih objekata nesrba i zaravnavanje terena na tom mjestu, te korišćenje toga mjesta zatim kao parkirališta,²⁵⁷⁵ pokazuju da su te radnje vršene s namjerom diskriminacije na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

(d) Deportacija ili prisilno premještanje (par. 47(4) Optužnice)

1025. "Deportaciju ili prisilno preseljenje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz područja u opštinama ARK-a [...] u područja pod kontrolom legitimne vlade Bosne i Hercegovine (Travnik) i u Hrvatsku (Karlovac)" tužilac optuženom stavlja na teret kao progon.²⁵⁷⁶ Na osnovu istih radnji optuženi se zasebno tereti i za deportaciju (zločin protiv čovječnosti po članu 5(d) Statuta) i za nehumana djela (prisilno premještanje) (zločin protiv čovječnosti po članu 5(i) Statuta),²⁵⁷⁷ a one su same po sebi dovoljne težine da konstituišu progon.

1026. Pretresno vijeće je u ovoj presudi već iznijelo pravne uslove za krivična djela deportacije i prisilnog premještanja.²⁵⁷⁸

²⁵⁷³ Vidi IX.D, "Razaranja" i par. 555 *supra*. Iako je Pretresno vijeće već konstatovalo da tužilac nije dokazao kršenje člana 2(d) Statuta, to nema uticaja na činjenicu da jesu dokazani razaranja i oduzimanje imovine nesrba velikih razmjera. Takve radnje, čak i kada ne dosežu nivo zasebnog krivičnog djela, mogu se okvalifikovati kao progon pod uslovom da su prisutna tražena diskriminaciona obilježja. Upravo u tom kontekstu Pretresno vijeće razmatra, konkretno, da li radnje pljačkanja dosežu nivo progona (za uništavanje imovine velikih razmjera nezavisno je utvrđeno da doseže nivo kršenja člana 3(b)).

²⁵⁷⁴ Vidi IX.D, "Razaranja".

²⁵⁷⁵ Vidi IX.D, "Razaranja", naročito, par. 649.

²⁵⁷⁶ Par. 47(4) Optužnice.

²⁵⁷⁷ Tačka 6 odnosno 7.

²⁵⁷⁸ Vidi par. 540-545 *supra*.

1027. Na osnovu dokaza koje su strane izvele, Pretresno vijeće je već konstatovalo da je u predmetnom periodu Optužnice, naročito u opštinama Banja Luka, Prijedor, Sanski Most i Bosanski Novi, izvršen veliki broj radnji deportacije i prisilnog premještanja.²⁵⁷⁹ Tako raseljeni pojedinci gotovo su isključivo bili bosanski Muslimani i bosanski Hrvati. Ta politika provodila se putem oružane sile, protjerivanja, zastrašivanja, nametanja nepodnošljivih životnih uslova i uvođenjem kaznenih uslova za odlazak, a svime time ciljalo se upravo na bosanske Muslimane i bosanske Hrvate.²⁵⁸⁰ Pretresno vijeće stoga konstatuje da su te radnje deportacije i prisilnog premještanja bile faktički diskriminacionog karaktera.

1028. Što se tiče uslova *mens rea*, Pretresno vijeće konstatuje da okolnosti u kojima su izvršene radnje deportacije i prisilnog premještanja pokazuju da su neposredni izvršioци izvršili te radnje s namjerom diskriminacije. Iz toga proizašla raseljavanja bila su posljedica sistematskog političkog programa vlasti bosanskih Srba da opštine u ARK-u očiste od nesrba.²⁵⁸¹

(e) Uskraćivanje temeljnih prava (par. 47(5) Optužnice)

1029. “Uskraćivanje temeljnih prava bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, uključujući i pravo na zaposlenje, slobodu kretanja, pravo na propisni sudski postupak i odgovarajuću ljekarsku njegu” tužilac optuženom stavlja na teret kao progon.²⁵⁸² Te radnje prvi put se navode u ovoj tački, tako da će Pretresno vijeće prvo razmotriti konstitutivna obilježja djela, da bi ih zatim primijenilo na činjenice u ovom predmetu. Za početak Pretresno vijeće podsjeća na svoju odluku po pravilu 98bis, tako da će svoje razmatranje ograničiti na četiri prava koja u Optužnici, usprkos nespecificiranosti formulacija za koje se tužilac u njoj opredijelio, jesu precizno navedena (pravo na zapošljavanje, na slobodu kretanja, na propisni sudski postupak i odgovarajuću ljekarsku njegu).²⁵⁸³

1030. Prije svega, Pretresno vijeće napominje argument optuženog da se “nikakva osuđujuća presuda ne može zasnovati na uskraćivanju bilo kojeg od ta [četiri] prava budući da ona nisu specificirana u Statutu. Svaka osuđujuća presuda za kršenje tih prava bila bi kršenje načela legaliteta”.²⁵⁸⁴ Pretresno vijeće smatra da je ovaj argument rezultat nesporazuma jer optuženi očigledno brka osnovne radnje odnosno kršenja sa krivičnim djelom za koje se stvarno tereti, odnosno, ovdje progonom. Radnje u osnovi (i njima odgovarajuća kršenja) koje se navode i za koje se tereti u tački 3 u Optužnici, obuhvaćene su krivičnim djelom progona, u smislu kako je ono definisano u Statutu. Svaka osuđujuća

²⁵⁷⁹ Vidi IX.C.2., "Deportacija i nehumana djela – utvrđeno činjenično stanje". S obzirom na specificiranost ovih optužbi u Optužnici, Pretresno vijeće ne može utvrđivati krivicu po tački 3 u vezi s incidentima premještanja ni za jednu drugu destinaciju osim Travnika i Karlovca.

²⁵⁸⁰ Vidi IX.C.2., "Deportacija i nehumana djela – utvrđeno činjenično stanje".

²⁵⁸¹ Vidi IX.C.2., "Deportacija i nehumana djela – utvrđeno činjenično stanje".

²⁵⁸² Par. 47(5) Optužnice.

²⁵⁸³ Odluka po pravilu 98bis, par. 88, 89.

presuda biće presuda samo za to krivično djelo, a ne za radnje u osnovi ili za kršenja. U jurisprudenciji Međunarodnog suda ustalio se stav da se izricanjem osuđujuće presude za krivično djelo progona ne krši načelo legaliteta. Ovaj argument stoga se odbija.

1031. U jurisprudenciji ovog međunarodnog suda iskristalisao se i stav da radnje kojim se uskraćuju temeljna prava mogu dosegnuti nivo progona pod uslovom da imaju dovoljan stepen težine ili predstavljaju osobito težak slučaj.²⁵⁸⁵ Pretresno vijeće ponovo podsjeća na to da ne postoji spisak priznatih temeljnih prava i da je odluke ove vrste najbolje donositi pojedinačno za svaki slučaj.²⁵⁸⁶ Da bi se moglo konstatovati krivično djelo progona, djela u osnovi ne smiju se posmatrati izolovano, nego u kontekstu, imajući u vidu njihov kumulativni efekt.²⁵⁸⁷ Pretresno vijeće smatra da nije potrebno za svako pravo pojedinačno ispitivati da li je i koliko temeljno, nego, naprotiv, da ih treba razmatrati kao cjelinu.²⁵⁸⁸ Primjerenije će biti, da bi se utvrdilo da li su posrijedi temeljna prava u smislu utvrđivanja krivičnog djela progona, zbirno razmotriti uskraćivanje prava na zapošljavanje, na slobodu kretanja, propisni sudski postupak i odgovarajuću ljekarsku njegu.²⁵⁸⁹

(i) Pravo na zapošljavanje

1032. Pretresno vijeće se uvjerilo da je u opštinama ARK-a bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima uglavnom bio prekinut radni odnos.²⁵⁹⁰ Pretresno vijeće će razmotriti samo one slučajeve kršenja prava na zapošljavanje u periodu između 1. aprila 1992. i 31. decembra 1992. godine.²⁵⁹¹

²⁵⁸⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 85.

²⁵⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 605, 619; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 193, 195; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 535. Budući da definicija progona zahtijeva da bude dokazano uskraćivanje nekog "temeljnog" prava, Pretresno vijeće se ne može saglasiti sa Prvostepenom presudom u predmetu *Stakić*, u kojoj se kaže sljedeće: "Progon se može sastojati od uskraćivanja širokog spektra prava, *bilo da su ona temeljna ili ne*, bilo da se od njih može odstupiti ili ne.", par. 773 (naglasak dodat). Međutim, čini se da je ta razlika u mišljenju ograničena na način na koji Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* shvata "temeljnost" prava, a ne u izražavanju neke dublje razlike u shvatanju samog krivičnog djela progona. Pretresno vijeće se slaže s mišljenjem da "djela koja sama po sebi nisu krivična mogu ipak postati krivična djela progona ukoliko su počinjena s namjerom diskriminacije" (Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 186), tako da se slaže sa stavom da pojedinačne radnje mogu i ne predstavljati kršenje temeljnih prava. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da stepen težine djela u cjelini zavisi od konteksta pojedinačnih radnji i potrebe da se te radnje kao i kršenja koja su njihova posljedica ispituju zbirno, te da se upravo ovisno o stepenu težine djela može ocijeniti da li su prava koja su njima prekršena "temeljna" ili ne, u smislu ostvarenja krivičnog djela progona.

²⁵⁸⁶ Odluka po pravilu 98bis, par. 86, gdje se poziva na Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 623.

²⁵⁸⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 622.

²⁵⁸⁸ Čini se da taj pristup u ovom predmetu podržavaju i tužilac ("ranija praksa oba međunarodna suda pokazuje da nije potrebno utvrđivati svako pravo pojedinačno": par. 621, Završni podnesak tužioca) i odbrana ("Ako se za uskraćivanje tih prava može izreći osuđujuća presuda, to se smije učiniti samo posmatrajući ta prava u kontekstu cjeline": str. 85, Završni podnesak odbrane(povjerljivo)).

²⁵⁸⁹ Sličan pristup usvojen je i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Stakić*, par. 817. Suprotno argumentaciji odbrane (Završni podnesak odbrane, str. 86), nije potrebno da se dokaže da su ta prava bila kršena "u širokim razmjerima i sistematski". Pretresno vijeće ocjenjuje da je u ovom svom argumentu odbrana poistovjećuje opšte uslove definisane za zločine protiv čovječnosti i uslove definisane za krivično djelo progona. Takav uslov ne postavlja se za krivično djelo progona ili za radnje koje su mu osnovi.

²⁵⁹⁰ Zijahudin Smailagić, T. 1954; BT-13, T. 4586 (zatvorena sjednica); Adil Draganović, T. 4914; Mehmed Tenić, T. 16850-16851; BT-81, T. 13777; Muhamed Filipović, T. 9494; Jovica Radojko, T. 20133.

1033. Nakon što su bosanski Srbi preuzeli vlast, namještenici muslimanske i hrvatske nacionalnosti u opštinama ARK-a postepeno su uklanjani s najvažnijih položaja²⁵⁹² u sektorima kao što su pravosuđe,²⁵⁹³ vojska,²⁵⁹⁴ policija,²⁵⁹⁵ zdravstvo i ostale društvene djelatnosti,²⁵⁹⁶ javno informisanje,²⁵⁹⁷ te iz društvenih i državnih, kao i privatnih privrednih preduzeća.²⁵⁹⁸ Zatim su bez posla počeli ostajati i bosanski Muslimani i Hrvati na manje visokim položajima.²⁵⁹⁹ Otpuštanja su bila provodena na razne načine. Radni odnos raskidan je usmeno²⁶⁰⁰ ili pismeno.²⁶⁰¹ Namještenicima se događalo da ih i fizički spriječe da dođu na svoje radno mjesto,²⁶⁰² da ih vrijeđaju i prijete im kada bi došli na posao,²⁶⁰³ ili da im kažu da predstavljaju višak radne snage i stave ih na "čekanje".²⁶⁰⁴ Upraznjena mjesta često su popunjavali bosanski Srbi.²⁶⁰⁵

1034. Kao povod za otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata često bi poslužio određeni događaj, kao na primjer neodazivanje pozivu za vojnu mobilizaciju,²⁶⁰⁶ neučestvovanje u referendumu koji su organizovali bosanski Srbi,²⁶⁰⁷ te odbijanje da se potpiše izjava lojalnosti Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini.²⁶⁰⁸

1035. Dana 22. juna 1992. Krizni štab ARK-a je izdao odluku shodno kojoj je trebalo da se raskine radni odnos za široku kategoriju radnika nesrpskih nacionalnosti.²⁶⁰⁹

²⁵⁹¹ Optužnica, par. 46.

²⁵⁹² Amir Džonlić, T. 2581.

²⁵⁹³ Amir Džonlić, T. 2334; Adil Draganović, T. 4946-4948.

²⁵⁹⁴ DP P233 (saopštenje za štampu Kriznog štaba ARK-a u vezi sa potrebom diferencijacije na nacionalnoj osnovi unutar starješinskog kadra vojske bosanskih Srba, 9. jun 1992.); BT-11, T. 3966-3967 (zatvorena sjednica).

²⁵⁹⁵ BT-17, T. 7651-7652 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošić, T. 15116; BT-26, T. 9102-9103, 9105 (zatvorena sjednica).

²⁵⁹⁶ BT-13, T. 4702 (zatvorena sjednica); BT-81, T. 13790-13791 (poluzatvorena sjednica); Muharem Krzić, T. 1460-1461; Amir Džonlić, T. 2332.

²⁵⁹⁷ Muharem Krzić, T. 1463-1464; Asim Egrlić, T. 10553.

²⁵⁹⁸ Midho Družić, T. 16756-16757; Ibrahim Fazlagić, T. 4305-4307; Muharem Krzić, T. 1752-1753.

²⁵⁹⁹ Midho Družić, T. 16756-16757 (vozač u drvnom preduzeću); BT-13, T. 4826 (računovođa u fabrici) (zatvorena sjednica).

²⁶⁰⁰ Amir Džonlić, T. 2331; Midho Družić, T. 16756-16757.

²⁶⁰¹ Ibrahim Fazlagić, T. 4308-4310; Amir Džonlić, T. 2331.

²⁶⁰² BT-81, T. 13790-13791 (poluzatvorena sjednica); Ibrahim Fazlagić, T. 4308.

²⁶⁰³ Muhamed Filipović, T. 9518; BT-30, T. 12538; BT-26, T. 9203 (zatvorena sjednica).

²⁶⁰⁴ BT-81, T. 13790-13791 (poluzatvorena sjednica); Kerim Mešanović, DP P1131, T. 5150. Nema saznanja o tome da je bilo ko od ljudi stavljenih na čekanje vraćen na posao: BT-7, T. 2875-2876 (zatvorena sjednica).

²⁶⁰⁵ Adil Draganović, T. 4946-4948; Muharem Krzić, T. 1461; BT-13, T. 4826 (zatvorena sjednica).

²⁶⁰⁶ BT-22, T. 4436; BT-12, T. 4225; Jasmin Odošić, T. 15114-15115.

²⁶⁰⁷ Predrag Radić, T. 22254-22255.

²⁶⁰⁸ Zoran Jokić, T. 24084-24085; BT-17, T. 7651-7652 (zatvorena sjednica); Jasmin Odošić, T. 15116; BT-95, T. 19687. (zatvorena sjednica); BT-26, T. 9102-9103 (zatvorena sjednica).

²⁶⁰⁹ Ta odluka, DP P254/P255, glasi kako slijedi: "I. Da se na svim rukovodnim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine, odnosno na svim mjestima koja imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta, mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti. Ovo se odnosi na sva društvena preduzeća, dioničarska društva, državne institucije, javna preduzeća, Ministarstva unutrašnjih poslova i vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Takođe se na ovim mjestima ne mogu naći ni radnici srpske nacionalnosti koji to nisu potvrdili Plebiscitom ili još nisu ideološki raščistili da je jedini predstavnik srpskog naroda Srpska demokratska stranka. II. Rok za realizaciju zadataka iz člana 1. ove Odluke je petak, 26. 06. 1992. godine do 15.00 časova, o čemu će predsjednici Kriznih štabova opština podnijeti izvještaj ovom Kriznom štabu. III. Neizvršavanje gore navedene Odluke povlači za

1036. Tužilac je saglasan s tim da uklanjanje bosanskih Muslimana i Hrvata sa radnih mjesta samo po sebi ne doseže nivo uskraćivanja nekog temeljnog prava, ali tvrdi da to jeste slučaj ako je dotična osoba bila otpuštena na vjerskoj ili nacionalnoj osnovi, što se, kako on tvrdi, ovdje upravo i dogodilo.²⁶¹⁰ Naprotiv, odbrana tvrdi da je lojalnost, a ne nacionalna pripadnost, bila presudni faktor za otpuštanje bosanskih Muslimana i Hrvata,²⁶¹¹ te da se takve "kontrolne i bezbjednosne mjere" mogu opravdati članom 27 Ženevske konvencije IV.²⁶¹²

1037. Pretresno vijeće konstatuje da su u većini slučajeva ljudi ostajali bez zaposlenja zbog diskriminacije, pri čemu je glavni razlog bilo to što je sporni namještenik bio bosanski Musliman ili bosanski Hrvat. Ta ocjena stoji bez obzira na druge navođene razloge kao što je neizjavljivanje lojalnosti Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini, jer su ti razlozi očigledno bili smišljeni upravo zato da bi se ljudi mogli isključiti iz države definisane na srpskoj nacionalnoj osnovi. Osim toga, Pretresno vijeće napominje da se u odluci Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. nedvosmisleno apostrofiraju "kadrovi srpske nacionalnosti", dok se lojalnost pominje samo usputno.²⁶¹³

1038. Odbrana takođe tvrdi da su radni odnosi ne samo sa Muslimanima i Hrvatima, nego i sa Srbima, raskidani i usljed ekonomske krize koja je nastupila 1992., nakon izbijanja oružanog sukoba u Hrvatskoj.²⁶¹⁴ Pretresno vijeće prihvata da je oružani sukob u Hrvatskoj koji je počeo 1991. imao katastrofalne posljedice za privredu Bosne i Hercegovine, a osobito Bosanske krajine.²⁶¹⁵ Postoje dokazi da proizvodnja u više privrednih tvrtki i preduzeća, među njima i državnih i društvenih, nije funkcionisala na nivou kao u normalnim vremenima, tako da je to za posljedicu imalo nezaposlenost.²⁶¹⁶ Međutim, Pretresno vijeće nije uvjereno da se otpuštanja takvih razmjera kao u ovom predmetu mogu objasniti stagnacijom privrede. Pretresno vijeće prihvata da taj faktor objašnjava značajan broj otpuštanja, ali se uvjerilo da su u mnogim slučajevima radna mjesta otpuštenih bosanskih

sobom automatsku smjenu odgovornih lica. IV. Ova odluka stupa na snagu danom donošenja, a objaviće se u Službenom glasniku Autonomne Regije Krajina." Potpis: "Predsjednik, Radoslav Brđanin". *Vidi i* Zijahudin Smailagić, T. 1960. Dokazi pokazuju kako se nakon toga u Bosanskom Petrovcu i Prijedoru krenulo u provođenje odluke Kriznog štaba ARK-a od 22. juna: *vidi* DP P1282, pismeno obavještenje SJB-a Prijedor Kriznom štabu SO Prijedor od 1. jula 1992., u kojem stoji sljedeće: "Odluka Kriznog štaba Autonomne Regije Krajina B. Luka br. 03-531/92. od 22. 6. 1992. godine o popuni rukovodnih radnih mjesta i drugih mjesta /koja/ važi za funkcionisanje privrednog subjekta, u SJB je sprovedena."; DP P1879, pismeno obavještenje Kriznog štaba Petrovca Kriznom štabu ARK-a od 25. juna 1992., u kojem stoji sljedeće: "U skladu s tačkom II Odluke Kriznog štaba AR Krajina broj: 03-531/92. od 22. 06. 1992. godine obavještavamo Vas da su [...] provedene mjere utvrđene tačkom 1. Odluke."; DP P1837, "Rješenje" Izvršnog odbora Skupštine opštine Petrovac, ARK od 29. juna 1992., kojim se, shodno Odluci Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. s radnog mjesta udaljava jedna radnica muslimanske nacionalnosti.

²⁶¹⁰ Završni podnesak tužioca, par. 638.

²⁶¹¹ Završna riječ odbrane, T. 25408.

²⁶¹² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 38-40. Paragraf 4 člana 27 Ženevske konvencije IV glasi: "Ipak, strane u sukobu mogu preduzimati, u odnosu na zaštićena lica, mjere kontrole ili bezbjednosti koje budu potrebne s obzirom na ratno stanje."

²⁶¹³ DP P254/P255, *vidi supra*.

²⁶¹⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 87.

²⁶¹⁵ *Vidi* par. 60, 84 *supra*.

²⁶¹⁶ BT-88, T. 14733; BT-95, T. 19687-19688 (zatvorena sjednica); BT-104, T. 18496-18497.

Muslimana i bosanskih Hrvata preuzeli bosanski Srbi, što jasno pokazuje da ta otpuštanja nisu bila uvijek motivisana ekonomskim razlozima.²⁶¹⁷

1039. Raskidanja radnog odnosa sa bosanskim Muslimanima i Hrvatima tokom predmetnog perioda pripadaju kontekstu plana da se etnički očisti teritorija koju su svojatale vlasti bosanskih Srba. Ovo Pretresno vijeće se u svom razmišljanju rukovodilo upravo tim planom. Aspekti kontrole i bezbjednosti koje pominje odbrana ne mogu se posmatrati van konteksta protivpravnosti. Shodno tome, Pretresno vijeće ne vidi kakvo bi mjesto član 27 Ženevske konvencije IV trebao da ima u razmatranju po ovom pitanju. Slično tome, o argumentu odbrane da su raskidanja radnog odnosa bila motivisana lojalnošću, a ne nacionalnošću, ne može se razmišljati nikako drugačije nego u okviru protivpravnosti koju su svojim postupcima proizvele vlasti bosanskih Srba, odnosno u kontekstu etničkog čišćenja teritorije koju su htjeli za svoju nacionalno čistu srpsku državu. To se nije moglo postići bez neposredne intervencije vojske i policije i efikasnih društvenih službi, koje su zbog toga takođe trebale da budu nacionalno čiste.

1040. Isti način razmišljanja može se primijeniti i na argument odbrane da je otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji se nisu odazvali pozivu za mobilizaciju bilo opravdano i zakonito. Pretresno vijeće je uvjereno da je poziv za mobilizaciju bio još jedna izlika koju su vlasti bosanskih Srba iskoristile za otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji mu se nisu odazvali, koji nakon toga ne bi imali drugog izbora nego da napuste to područje. Vlasti bosanskih Srba itekako su dobro znale da ne mogu ni očekivati pozitivni odziv na mobilizaciju tih nacionalnih grupa.²⁶¹⁸

1041. Ukratko, Pretresno vijeće se uvjerilo da je, u predmetnom periodu Optužnice, u opštinama ARK-a, bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima bilo uskraćeno pravo na zapošljavanje, čime su lišeni sredstava za život.

(ii) Pravo na slobodu kretanja

1042. Pretresno vijeće je utvrdilo da je veliki broj bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u opštinama ARK-a bez pravog opravdanja lišen prava na slobodu kretanja, usljed pritvaranja i zatočavanja,²⁶¹⁹ ili tako što su prisilno iseljavani iz mjesta prebivanja.²⁶²⁰ Pored toga, bosanski

²⁶¹⁷ *Vidi* i BT-7, T. 2985 (zatvorena sjednica).

²⁶¹⁸ Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili bi korišteni za borbu protiv svoje sabraće u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini.

²⁶¹⁹ *Vidi* IX.E.2., "Genocid – Utvrđeno činjenično stanje".

²⁶²⁰ *Vidi* IX.C., "Deportacija i nehumana djela".

Muslimani i Hrvati koji su željeli napustiti područje bili su prisiljeni da se pridržavaju strogo propisanog postupka za odlazak.²⁶²¹

1043. Postoje i dokazi o tome da se, od 1. aprila 1992. na teritoriji ARK-a diskriminacija bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata vršila i na kontrolnim punktovima²⁶²² te da je, u jednom slučaju, uveden i policijski čas, ali koji se odnosio samo na nesrbe.²⁶²³ Pretresno vijeće zaključuje da je bosanskim Muslimanima i Hrvatima u opštinama ARK-a bilo uskraćeno pravo na slobodu kretanja, i to na diskriminacionoj osnovi.

(iii) Pravo na propisni sudski postupak

1044. Pretresno vijeće se uvjerilo da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u opštinama ARK-a samovoljno hapšeni i zatočavani u logore i druge zatočeničke objekte, na znatne vremenske periode. Većini njih nikad nije bilo saopšteno na osnovi kojih optužbi su pritvoreni, niti je ikad pokrenut sudski postupak protiv njih.²⁶²⁴ Zapravo, teško se može reći da je sudskog postupka, uključujući i pravo na obraćanje sudu, uopšte bilo.²⁶²⁵

1045. Što se tiče mnogih slučajeva u kojima su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, prije odvođenja iz svojih domova, bili primorani da prepuste imovinu u korist vlasti bosanskih Srba, Pretresno vijeće konstatuje da se takvo oduzimanje imovine nije samo vršilo bez ikakvog zakonskog postupka, nego je i bilo smišljeno tako da se stimuliše odricanje od prava na imovinu bez naknade.²⁶²⁶ Najveći dio parnica koje su bosanski Muslimani i Hrvati pokretali nakon otkaza kako bi se izborili da se vrate na radno mjesto, sudovi nikad nisu procesuirali.²⁶²⁷ Pretresno vijeće zaključuje da je bosanskim Muslimanima i Hrvatima u opštinama ARK-a bilo uskraćeno pravo na propisni sudski postupak na diskriminacionoj osnovi.

²⁶²¹ Vidi IX.D, "Deportacija i nehumana djela". Vidi i DP P173, članak iz novina *Glas* od 6. maja 1992., u kojem stoji sljedeće: "Zabranjuje se napuštanje teritorije Autonomne Regije Krajina svim licima muškog pola od 28 do 60 godina starosti bez osobne propusnice." Vidi i DP P179, "Zaključak" Ratnog štaba ARK-a: "Da se ubuduće ne mogu prodavati karte licima za letove prema Beogradu bez saglasnosti Savjeta za narodnu odbranu".

²⁶²² Jusuf Arifagić, DP P554, T. 7080-7081.

²⁶²³ BT-1, T. 13699 (poluzatvorena sjednica). Odluke Kriznog štaba ARK-a propisuju i policijski čas: vidi DP P227, *Službeni glasnik* ARK-a ("Da će svi ugostiteljski objekti koji budu radili poslije 22:00 časa, to jest početka policijskog časa, biti zatvoreni i zapečaćeni do daljnjeg. [...] Protiv lica koja se budu kretala u toku policijskog časa, bez odgovarajućih propusnica, preduzimaće se, takođe, najoštrije mjere, a vozila koja budu koristila će se oduzimati. [...] Da Vlada Srpske Republike Bosne i Hercegovine odmah propiše sankcije za povrede policijskog časa.")

²⁶²⁴ James Mayhew, T. 13569; Enis Šabanović, T. 6479; Ramiz Subašić, T. 10490-10491; Samir Dedić, T. 10404. U rijetkim slučajevima postojale su optužbe za "oružanu pobunu protiv Srpske Republike Bosne i Hercegovine", "fundamentalizam" odnosno "nacionalizam", vidi Samir Poljak, DP P1521, T. 6379; Mevludin Sejmenović, DP P1533, T. 4744; Enis Šabanović, T. 6527.

²⁶²⁵ Čak ako bi i bila podignuta "optužnica", nije slijedio nikakav redovni sudski postupak, vidi Samir Poljak, DP P1521, T. 6381. U Jasenici, opština Bosanska Krupa, jednom od mjesta zatočavanja Muslimana, sastavljeno je "sudsko vijeće" koje se sastojalo od jednog administrativnog službenika, jednog vojnika i jednog računovođe, BT-56, T. 17452-17453.

²⁶²⁶ Vidi IX.C., "Deportacija i nehumana djela".

²⁶²⁷ Jasmin Odošević, T. 15115; Amir Džonlić, T. 2335-2336.

(iv) Pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu

1046. Što se tiče logora i drugih objekata za zatočavanje u ARK-u, Pretresno vijeće je utvrdilo da zatočeni bosanski Muslimani i Hrvati nisu dobijali odgovarajuću ljekarsku njegu.²⁶²⁸ Za povrede kao što su npr. velike rane i teške upale u mnogim slučajevima nije se vršila nikakva medicinska obrada.²⁶²⁹ Zatočenici s astmom, dijabetesom ili dizenterijom, u većini slučajeva nisu dobijali nikavu ljekarsku njegu, čak ni kad bi je tražili.²⁶³⁰

1047. Što se tiče situacije van zatočeničkih objekata, u predmetnom periodu Optužnice, građani opština ARK-a muslimanske i hrvatske nacionalnosti često nisu bili primani u bolnice²⁶³¹ ili im u apotekama ne bi izdali lijek koji bi tražili.²⁶³² Što se tiče onih bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji bi uspjeli dobiti bolničko liječenje, s njima se u najboljem slučaju postupalo bešćutno – zanemarivani su, često su dobijali batine ili je s njima loše postupano u svakom smislu.²⁶³³

1048. Pretresno vijeće se uvjerilo da uzrok izostanka potrebne ljekarske njege nije bila u to vrijeme opšta materijalna nestašica,²⁶³⁴ nego prije to što su vlasti bosanskih Srba smišljeno bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima uskraćivale primjerenu ljekarsku njegu upravo zbog njihove nacionalne pripadnosti. Pretresno vijeće konstatuje da je bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima bilo uskraćeno pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu.

(v) Zaključci u vezi s uskraćivanjem temeljnih prava

1049. Pretresno vijeće je utvrdilo da su bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u ARK-u uskraćivana prava na zapošljavanje, na slobodu kretanja, na propisni sudski postupak i na odgovarajuću ljekarsku njegu. S obzirom na sukob koji se odvijao u ARK-u – dakle, s obzirom na kumulativni efekt tog uskraćivanja - Pretresno vijeće konstatuje da se ta prava moraju smatrati temeljnim ljudskim pravima u kontekstu dokazivanja progona. Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da uskraćivanje tih prava bosanskim Muslimanima i Hrvatima ima jednaku težinu kao i druga djela navedena u članu 5 Statuta, da ima značenje faktične diskriminacije, te da su ga neposredni izvršioци provodili sa traženom diskriminacionom namjerom na rasnoj, vjerskoj i političkoj osnovi.

²⁶²⁸ *Vidi* IX.E.2., "Genocid - Utvrđeno činjenično stanje".

²⁶²⁹ Dževad Došlić, T. 14850; Mirzet Karabeg, T. 6170.

²⁶³⁰ BT-82, T. 14000; Mehmed Tenić, T. 16869.

²⁶³¹ Muhamed Krzić, T. 1466; BT-69, T. 17704 (zatvorena sjednica).

²⁶³² Midho Alić, T. 13932.

²⁶³³ BT-78, DP P562, T. 6916-6922 (pod pečatom); Grgo Stojić, T. 6788-6789; Emsud Garibović, T. 12504.

²⁶³⁴ Charles Kirudija, T. 14562.

(f) Zaključak

1050. Ukratko, Pretresno vijeće se uvjerilo da je kampanja progona bosanskih Muslimana i Hrvata uključivala ubijanje, mučenje, fizičko nasilje, silovanje i seksualno zlostavljanje, konstantno ponižavanje i degradiranje, razaranje imovine, vjerskih i kulturnih objekata, deportaciju i prisilno premještanje, te uskraćivanje temeljnih prava. Ta djela bila su faktična diskriminacija, a njihovi izvršioци počinili su ih sa traženom diskriminacionom namjerom na rasnoj, vjerskoj i političkoj osnovi.

3. Odgovornost optuženog

1051. Pretresno vijeće je već odbacilo udruženi zločinački poduhvat, "planiranje" i krivičnu odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta kao moguće osnove individualne krivične odgovornosti optuženog.²⁶³⁵

(a) Hotimično lišavanje života, mučenje, razaranje imovine, vjerskih objekata, deportacija i prisilno premještanje kao progon

1052. Pretresno vijeće je već utvrdilo odgovornost optuženog za pomaganje i podržavanje u nekim krivičnim djelima hotimičnog lišavanja života,²⁶³⁶ mučenja,²⁶³⁷ razaranja imovine i vjerskih objekata,²⁶³⁸ te deportacije i prisilnog premještanja.²⁶³⁹ Utvrđena je i krivica optuženog za podsticanje u nekim od incidenata deportacije i prisilnog premještanja.²⁶⁴⁰ U smislu progona, Pretresno vijeće je također utvrdilo da su ta djela njihovi fizički izvršioци počinili sa traženom namjerom.²⁶⁴¹ Da bi se optuženi mogao smatrati odgovornim za ta krivična djela po optužbi za progon, valja još dokazati da je optuženi djelovao sa diskriminacionom namjerom.

1053. Po mišljenju Pretresnog vijeća, suština izjava koje je optuženi u javnosti davao dobro pokazuje njegov stav prema bosanskim Muslimanima i Hrvatima. Pretresno vijeće podsjeća na to da se optuženi dosljedno služio pogrdnim i uvredljivim rječnikom kada bi javno govorio o bosanskim Muslimanima i Hrvatima.²⁶⁴² Štaviše, on ih je otvoreno nazivao "narodima drugog reda"²⁶⁴³ ili "gamadi",²⁶⁴⁴ te govorio da će u novoj srpskoj državi ono malo Muslimana i Hrvata koliko će moći u njoj da ostanu biti "hamali", tj. korišteni za niže poslove.²⁶⁴⁵ Pretresno vijeće se, dakle, uvjerilo da namjeru diskriminacije

²⁶³⁵ *Vidi VIII.D., "Krivična odgovornost optuženog uopšteno".*

²⁶³⁶ Tačka 5, *vidi par. 476 supra.*

²⁶³⁷ Tačke 6 i 7, *vidi par. 535-538 supra.*

²⁶³⁸ Tačke 11-12, *vidi par. 669, 677-678 supra.*

²⁶³⁹ Tačke 8 i 9, *vidi par. 576-583 supra.*

²⁶⁴⁰ *Ibid.*

²⁶⁴¹ *Vidi "Utvrđeno činjenično stanje", gore u ovom poglavlju.*

²⁶⁴² *Vidi VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog".*

²⁶⁴³ BT-9, T. 3204 (zatvorena sjednica).

²⁶⁴⁴ BT-7, T. 2834 (zatvorena sjednica).

²⁶⁴⁵ BT-11, T. 3990 (zatvorena sjednica).

predmetnih žrtava, bosanskih Muslimana i Hrvata, nisu posjedovali samo fizički izvršioци nego i optuženi.

1054. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao izvršenje krivičnog djela progona putem hotimičnog lišavanja života, mučenja, razaranja imovine, vjerskih i kulturnih objekata, kao i deportacije i prisilnog premještanja. Optuženi je i podsticao progon na način deportacije i prisilnog premještanja.

(b) Oduzimanje imovine, fizičko nasilje, silovanje, seksualno zlostavljanje, konstantno ponižavanje i degradiranje kao progon

1055. Ranije u ovom poglavlju Pretresno vijeće je već utvrdilo da su pripadnici vojske i policije bosanskih Srba bosanske Muslimane i Hrvate izlagali fizičkom nasilju, silovanju, seksualnom zlostavljanju, kao i konstantnom ponižavanju i degradiranju.²⁶⁴⁶ Pored toga, Pretresno vijeće je utvrdilo da su snage bosanskih Srba oduzimale imovinu nesrba u velikim razmjerima.²⁶⁴⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao fizičke izvršioce u vršenju tih krivičnih djela.

1056. Pretresno vijeće se uvjerilo da su odluke Kriznog štaba ARK-a o razoružavanju donošene između 9. maja 1992. i 18. maja 1992.,²⁶⁴⁸ koje se mogu pripisati lično optuženom,²⁶⁴⁹ imale za posljedicu stvaranje neravnoteže sredstava i naoružanja u korist bosanskih Srba u Bosanskoj krajini. Pretresno vijeće konstatuje da su se odluke u vezi sa razoružavanjem selektivno odnosile na nesrbe,²⁶⁵⁰ dok su se bosanski Srbi istovremeno masovno naoružavali.²⁶⁵¹ Nadalje, na nivou opština, gdje su se provodile odluke Kriznog štaba ARK-a u vezi s razoružavanjem, rokovi zadati za predaju oružja ponekad su korišteni kao izlika za napad na nesrpska sela.²⁶⁵²

1057. Dakle, Pretresno vijeće se uvjerilo da su odluke Kriznog štaba ARK-a u vezi sa razoružavanjem suštinski doprinijele vršenju predmetnih krivičnih djela od strane pripadnika vojske i policije bosanskih Srba, tokom i neposredno nakon oružanih napada na nesrpske gradove, sela i dijelove naselja. Pretresno vijeće se uvjerilo i u to da je optuženi znao da se snage bosanskih Srba spremaju da napadnu nesrpske gradove, sela i dijelove naselja, te da je putem odluka Kriznog štaba ARK-a u vezi sa razoružavanjem davao praktičnu pomoć i suštinski doprinos izvršenju tih napada od strane snaga bosanskih Srba - napada tokom kojih su počinjena neka od predmetnih krivičnih djela.

²⁶⁴⁶ Vidi par. 999-1020 *supra*.

²⁶⁴⁷ Vidi XI.D.2, "Razaranje. Utvrđeno činjenično stanje".

²⁶⁴⁸ Vidi par. 242-247 *supra*.

²⁶⁴⁹ Vidi par. 319 *supra*.

²⁶⁵⁰ Vidi VI.D., "Uloga Kriznog štaba ARK-a u provođenju Strateškog plana".

²⁶⁵¹ Vidi IV., "Opšti pregled".

²⁶⁵² Vidi IV., "Opšti pregled" i IX.D., "Razaranje".

1058. Pored toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao vršenje krivičnih djela fizičkog nasilja, silovanja, seksualnog zlostavljanja, te konstantnog ponižavanja i degradiranja u logorima i objektima za zatočavanje na cijeloj teritoriji ARK-a, čiji izvršioци su bili pripadnici vojske i policije bosanskih Srba. Dokazano je van razumne sumnje da je optuženi znao za postojanje tih logora.²⁶⁵³ Krizni štab ARK-a na svojim sjednicama je raspravljao o stanju u logorima,²⁶⁵⁴ a optuženi je o tim logorima i zatočeničkim objektima i javno govorio.²⁶⁵⁵ Dakle, Pretresno vijeće se uvjerilo da je jedini mogući razuman zaključak to da je optuženi znao kakvog su karaktera ti logori i ostali zatočenički objekti, te da su zatočenici u njima podvrgnuti fizičkom naselju, silovanju, seksualnom zlostavljanju, te konstantnom ponižavanju i degradiranju.²⁶⁵⁶ Iako optuženi nije aktivno pomagao pri izvršenju bilo kojeg od krivičnih djela počinjenih u tim logorima i objektima za zatočavanje, imajući u vidu njegov položaj predsjednika Kriznog štaba ARK-a, Pretresno vijeće se uvjerilo da njegovo nedjelovanje u pogledu logora i zatočeničkih objekata, zajedno s njegovim javno izricanim stavom o njima, predstavlja davanje poticaja i moralne podrške vojsci i policiji u vođenju tih logora i zatočeničkih objekata, na način na koji je to tokom suđenja opisano pred Pretresnim vijećem. To potpuno nedjelovanje, zajedno s njegovim javnim stavovima u vezi s tim logorima i zatočeničkim objektima, u poimanju onih koji su te logore i zatočeničke objekte vodili zacijelo nije ostavljalo mjesta sumnji da ih Krizni štab ARK-a i njegov predsjednik u potpunosti podržavaju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ta činjenica imala znatan uticaj na vršenje djela mučenja u logorima i objektima za zatočavanje na cijeloj teritoriji ARK-a.

1059. Pretresno vijeće se uvjerilo da se odlukom Kriznog štaba ARK-a od 3. juna 1992., kojom se utvrđuje da građani koji napuštaju ARK ne smiju iznijeti više od 300 njemačkih maraka²⁶⁵⁷ i koja se može pripisati lično optuženom,²⁶⁵⁸ znatno doprinijelo oduzimanju imovine u opštinama ARK-a.

²⁶⁵³ Vidi VIII.C.6., "Znanje optuženog o zločinima koji su vršeni". Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi to znao od momenta kada je postao predsjednik Kriznog štaba ARK-a.

²⁶⁵⁴ Milorad Sajić, T. 23684-23685.

²⁶⁵⁵ Tokom jula 1992. godine, optuženi je, zajedno s još nekim licima među kojima je bio Predrag Radić, vršio obilazak opštine Prijedor, tj. "područja ratnih dejstava i sabirnih centara". U okviru tog obilaska, 17. jula 1992. optuženi je posjetio i logor Omarska. Dok se Predrag Radić veoma uzrujao videći kako se u logoru postupa s ljudima, optuženi je javno izjavio da "ŠoČvo u Prijedoru je primjer dobro urađenog posla i prava je šteta što mnogi u Banjaluci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banjaluci u najskorije vrijeme može desiti.": DP P284, članak iz novina *Kozarski vjesnik* pod naslovom "Predstavnici AR Krajine i Banjalučke opštine posjetili Prijedor - Nikome nije lako", 17. jul 1992.; Predrag Radić, T. 21996-22008. Vidi i DP P291, novinski članak iz novina *Glas* od 26. jula 1992. godine. Krajem avgusta 1992. optuženi je na televiziji izjavio sljedeće: "Kome se ne sviđa, ko nije lojalan neka ide, a ono malo lojalnih Hrvata i Muslimana neka ostane. Što reče Šešelj za 7.000 Albanaca na Kosovu, držaće ih k'o malo vode na dlanu, tako ćemo i mi sa ovih naših 1.200 do 1.500 Muslimana i Hrvata. [...] Ako su Hitler, Staljin i Churchill mogli imati radne logore možemo i mi. Pa ljudi moji, mi smo u ratu.": DP P2326 (pod pečatom).

²⁶⁵⁶ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da dokazi van razumne sumnje pokazuju da je optuženi znao za to da ljude u tim logorima i zatočeničkim objektima ubijaju.

²⁶⁵⁷ Vidi VI.D.1.(c), "Preseljenje nesrpskog stanovništva".

²⁶⁵⁸ Vidi par. 319 *supra*.

1060. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, jednako kao i fizički izvršio predmetnih krivičnih djela, posjedovao namjeru diskriminacije žrtava, bosanskih Muslimana i Hrvata.²⁶⁵⁹

1061. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi pomagao i podržavao krivično djelo progona putem fizičkog nasilja, silovanja, seksualnog zlostavljanja, te konstantnog ponižavanja i degradiranja.

(c) Uskraćivanje temeljnih prava kao progon

1062. Što se tiče uskraćivanja temeljnih prava, Pretresno vijeće podsjeća na svoj već donijeti zaključak da je bosanskim Muslimanima i Hrvatima bilo uskraćeno pravo na zapošljavanje, pravo na slobodu kretanja, pravo na propisni sudski postupak i pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu.²⁶⁶⁰

(i) Pravo na zapošljavanje

1063. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, kome se može pripisati lična odgovornost za odluke koje je donosio Krizni štab ARK-a,²⁶⁶¹ opštinskim kriznim štabovima u ARK-u naredio da masovno optuštaju nesrbe.

1064. Pretresno vijeće podsjeća na to da je optuženi već u aprilu 1992. javno pozivao na smjenjivanje nesrba sa ključnih položaja.²⁶⁶² Dana 8. maja 1992., Krizni štab ARK-a donio je odluku u kojoj je stajalo sljedeće: "Na rukovodećim mjestima u preduzećima moraju biti apsolutno lojalni ljudi Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini."²⁶⁶³ U odluci Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992. otišlo se korak dalje jer se u njoj utvrđuje "[d]a se na svim rukovodnim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine, odnosno na svim mjestima koja imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta, mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti".²⁶⁶⁴ Odluka od 22. juna 1992. poslata je na provedbu u opštine,²⁶⁶⁵ a rezultat je bilo otpuštanje gotovo svih bosanskih Muslimana i Hrvata u ARK-u.²⁶⁶⁶

1065. Pretresno vijeće konstatuje da su u odluci Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992., naročito ako se ona posmatra u svjetlu mjera koja je optuženi ranije preduzima, formulisana konkretna uputstva opštinskim kriznim štabovima da se na cijeloj teritoriji ARK-a pristupi otpuštanju bosanskih

²⁶⁵⁹ *Vidi VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog".*

²⁶⁶⁰ *Vidi supra, par. 1049 supra.*

²⁶⁶¹ *Vidi par. 319 supra.*

²⁶⁶² *Vidi par. 326 supra.*

²⁶⁶³ DP P227, *Službeni glasnik ARK-a*, zaključci od 8. maja 1992.

²⁶⁶⁴ DP P254/P255, odluka Kriznog štaba ARK-a od 22. juna 1992.

²⁶⁶⁵ DP P1282, dopis SJB-u Prijedor u vezi sa provođenjem usvojenih mjera; DP P1837, "Rješenje" Izvršnog odbora SO Petrovac o otkazu jednom službeniku; DP P1879, dopis Kriznog štaba opštine Petrovac u vezi sa provođenjem usvojenih mjera.

Muslimana i bosanskih Hrvata iz u osnovi svih sfera rada. Dokazi pokazuju da su opštine ARK-a priznavale nadležnost Kriznog štaba ARK-a.²⁶⁶⁷ Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da je optuženi imao namjeru da otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata bude što širih razmjera, te da je vrlo dobro znao da će provođenje odluke od 22. juna 1992. upravo time i uroditi.

1066. Nadalje, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, jednako kao i fizički izvršiooci predmetnih krivičnih djela, posjedovao namjeru diskriminacije žrtava, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.²⁶⁶⁸

1067. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi naredio krivično djelo progona putem uskraćivanja temeljnog prava na zapošljavanje.

(ii) Pravo na slobodu kretanja

1068. Pretresno vijeće se uvjerilo da optuženi, kome se može pripisati lična odgovornost za odluke koje je donosio Krizni štab ARK-a,²⁶⁶⁹ pomagao i podržavao ograničavanje slobode kretanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.

1069. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi aktivno pomagao i podržavao onemogućavanje slobodnog kretanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata. To uključuje odluke Kriznog štaba ARK-a u vezi s uvođenjem policijskog časa i posebnih dozvola za napuštanje teritorije ARK-a.²⁶⁷⁰ Pretresno vijeće je već konstatovalo da su se te restriktivne mjere odnosile samo na nesrbe.²⁶⁷¹

1070. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi znao da njegovi postupci mogu znatno doprinijeti ograničavanju slobode kretanja bosanskih Muslimana i Hrvata. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi, jednako kao i fizički izvršiooci predmetnih krivičnih djela, posjedovao namjeru diskriminacije žrtava, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.²⁶⁷²

²⁶⁶⁶ *Vidi supra*, par. 1032-1041. Pretresno vijeće smatra da nije bitno da li je opštinski krizni štab *zakonski* imao pravo da raskida radni odnos sa zaposlenima ili ne, nego samo da li se poslodavac dotičnog bosanskog Muslimana ili bosanskog Hrvata pridržavao odluke opštinskog kriznog štaba.

²⁶⁶⁷ DP P1282; DP P1837; DP P1879.

²⁶⁶⁸ *Vidi* VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog".

²⁶⁶⁹ *Vidi* par. 319 *supra*.

²⁶⁷⁰ *Vidi* DP P173, članak iz novina *Glas* od 6. maja 1992., "Nema napuštanja Krajine": "Zabranjuje se napuštanje teritorije Autonomne Regije Krajina svim licima muškog pola od 28 do 60 godina starosti bez osobne propusnice." *Vidi* i DP P179, "Zaključak" Ratnog štaba ARK-a: "Zabranjuje se napuštanje teritorije Autonomne Regije Krajina svim licima muškog pola od 28 do 60 godina starosti bez osobne propusnice." Što se tiče policijskog časa, *vidi* DP P227, *Službeni glasnik* ARK-a ("Da će svi ugostiteljski objekti koji budu radili poslije 22:00 časa, to jest početka policijskog časa, biti zatvoreni i zapečaćeni do daljnjeg. [...] Protiv lica koja se budu kretala u toku policijskog časa, bez odgovarajućih propusnica, preduzimaće se, takođe, najoštrije mjere, a vozila koja budu koristila će se oduzimati. ...").

²⁶⁷¹ *Vidi* par. 1043 *supra*.

²⁶⁷² *Vidi* VIII.C.5., "Propagandna kampanja optuženog".

1071. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi pomagao i podržavao krivično djelo progona putem uskraćivanja slobode slobodu kretanja.

(iii) Pravo na propisni sudski postupak

1072. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao uskraćivanje prava na propisni sudski postupak Bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.

1073. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi pomagao i podržavao održavanje sistema u okviru kojeg bosanski Muslimani i bosanski Hrvati nisu mogli ostvariti pravnu zaštitu u vezi sa svojim protivpravnim zatočavanjem. Dokazano je van razumne sumnje da je optuženi znao za postojanje logora i zatočeničkih objekata i da su u njima ljudi zatočeni bez zakonskih osnova.²⁶⁷³ Krizni štab ARK-a na svojim sjednicama je raspravljao o stanju u logorima,²⁶⁷⁴ a optuženi je o tim logorima i zatočeničkim objektima i javno govorio.²⁶⁷⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da njegovo nedjelovanje u pogledu logora i zatočeničkih objekata predstavlja davanje poticaja i moralne podrške vojsci i policiji u vođenju tih logora i zatočeničkih objekata. To potpuno nedjelovanje, u poimanju onih koji su te logore i zatočeničke objekte vodili zacijelo nije ostavljalo mjesta sumnji da ih Krizni štab ARK-a i njegov predsjednik u potpunosti ne podržavaju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ta činjenica imala znatan uticaj na funkcionisanje sistema u kojem bosanski Muslimani i bosanski Hrvati nisu mogli ostvariti pravnu zaštitu u vezi sa svojim protivpravnim zatočavanjem.

1074. Pored toga, Pretresno vijeće se takođe uvjerilo da je optuženi pomagao i podržavao funkcionisanje sistema u okviru kojeg Bosanski Muslimani i Hrvati nisu mogli ostvariti pravnu zaštitu u vezi sa oduzimanjem svoje imovine.

1075. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi pomagao i podržavao krivično djelo progona putem uskraćivanja prava na propisni sudski postupak.

²⁶⁷³ Vidi VIII.C.6, "Znanje optuženog o zločinima koji su vršeni".

²⁶⁷⁴ Milorad Sajić, T. 23684-23685.

²⁶⁷⁵ Tokom jula 1992. godine, optuženi je, zajedno s još nekim licima među kojima je bio Predrag Radić, vršio obilazak opštine Prijedor, tj. "područja ratnih dejstava i sabirnih centara". U okviru tog obilaska, 17. jula 1992. optuženi je posjetio i logor Omarska. Dok se Predrag Radić veoma uzrujavao videći kako se u logoru postupa s ljudima, optuženi je javno izjavio da "[o]vo u Prijedoru je primjer dobro urađenog posla i prava je šteta što mnogi u Banjaluci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banjaluci u najskorije vrijeme može desiti.": DP P284, članak iz novina *Kozarski vjesnik* pod naslovom "Predstavnicu AR Krajine i Banjalučke opštine posjetili Prijedor - Nikome nije lako", 17. jul 1992.; Predrag Radić, T. 21996-22008. Vidi i DP P291, novinski članak iz novina *Glas* od 26. jula 1992. godine. Krajem avgusta 1992. optuženi je na televiziji izjavio sljedeće: "Kome se ne sviđa, ko nije lojalan neka ide, a ono malo lojalnih Hrvata i Muslimana neka ostane. Što reče Šešelj za 7.000 Albanaca na Kosovu, držaće ih k'o malo vode na dlanu, tako ćemo i mi sa ovih naših 1.200 do 1.500 Muslimana i Hrvata. [...] Ako su Hitler, Staljin i Churchill mogli imati radne logore, možemo i mi. Pa ljudi moji, mi smo u ratu.": DP P2326 (pod pečatom).

(iv) Pravo na odgovarajuću ljekarsku njegu

1076. Pretresno vijeće konstatuje da dokazi koji su mu predloženi nisu dovoljni da bi se utvrdila odgovornost optuženog za uskraćivanje prava na odgovarajuću ljekarsku njegu.

X. PITANJA U VEZI S ODMJERAVANJEM KAZNE

A. Prigovor odbrane u vezi s pomanjkanjem individualizovanog postupka odmjeravanja kazne nakon zaključka o krivici

1077. Odbrana iznosi prigovor u vezi s primjenom pravila 86(C), kojim se od strana traži da se u završnoj riječi osvrnu na pitanja u vezi s odmjeravanjem kazne. Po mišljenju odbrane, ovo pravilo je očigledno nepravično prema optuženom i stoga odbrana traži da se, u slučaju utvrđenja krivice, održi poseban pretres o odmjeravanju kazne na kojem će odbrana predočiti dokaze o kajanju optuženog kao olakšavajući faktor.²⁶⁷⁶

1078. Tužilac odgovara da su pravilo 86 (“završna riječ”) i pravilo 100 (pod naslovom “postupak za odmjeravanje kazne”) izmijenjeni 1998. godine kako bi se spojila dva postupka (suđenje i odmjeravanje kazne). Tužilac nadalje navodi da je ovo pitanje odbrana trebala pokrenuti prije ove faze u postupku u kojoj se dostavljaju završni podnesci, te da je, osim toga, Pretresno vijeće obavezno pridržavati se pravila ovog Suda.²⁶⁷⁷

1079. Pretresno vijeće primjećuje da je stav C pravila 86 tom pravilu dodat na osnovu odluke donesene 9. jula 1998. na osamnaestoj plenarnoj sjednici. Na tom plenarnom zasjedanju sudije su odlučile usvojiti sadašnji jedinstveni sistem umjesto razdvojenog postupka (suđenja i odmjeravanja kazne) koji u mnogim jurisdikcijama anglosaksonskog prava prevladava u suđenjima pred porotom.

1080. Kao što je tužilac istaknuo, Pretresno vijeće je obavezno slijediti pravila. Osim toga, odstupiti od pravila 86(C) u ovom predmetu ne samo da bi značilo optuženom dati ustupak koji nisu uživali drugi optuženi, nego bi to značilo da se odlučuje po sistemu koji je ovaj Sud izričito napustio.

1081. Pretresno vijeće se ne slaže s tvrdnjom odbrane da je primjenom pravila 86(C) optuženi prisiljen odustati od prava da samog sebe ne inkriminiše kako bi mogao predočiti dokaze relevantne za odmjeravanje kazne.²⁶⁷⁸ Žalbeno vijeće je kategorično izjavilo da optuženi može iskazati iskreno

²⁶⁷⁶ U svom Završnom podnesku odbrana uz to tvrdi da “ako se optuženi drži toga da je teret dokazivanja na tužiocu i koristi svoje pravo na šutnju, optuženi spriječen je da efikasno izvede dokaze koji su potencijalno olakšavajući za njegovu kaznu. Optuženi je prisiljen da jedno svoje pravo – odnosno pravo na to da tužioca prisili da dokaže svoju tezu – ostvari na račun drugog prava – tj. prava da predočiti dokaze o kajanju.” Prema pravilima koja su trenutno na snazi, “optuženi je prisiljen da se odrekne svog prava da samog sebe ne inkriminiše kako bi predočio dokaze relevantne za odmjeravanje kazne”, Završni podnesak odbrane (povjerljivo), par. 215-217.

²⁶⁷⁷ Odgovor tužioca na završni podnesak odbrane (povjerljivo), par. 22.

²⁶⁷⁸ Osim toga, kada odbrana tvrdi da, jednom kada se optuženi odluči na suđenje i na korištenje prava na šutnju, on više nema mogućnosti da izvede dokaze koji bi potencijalno olakšali kaznu koja bi mu, ako mu je utvrđena krivica, mogla biti izrečena, odbrana ispušta iz vida činjenicu da se čak i u jurisdikcijama anglosaksonskog prava, uključujući i Sjedinjene Države, sistem razdvajanja postupka ne primjenjuje u svim krivičnim predmetima, te da kada takav sistem nije primjenjiv, sukob o kojem odbrana govori pozivajući se na predmet *Simmons* jednostavno ne postoji. Na primjer, u državi Vermont, iako je zakonodavstvo usvojilo odredbu iz Prijedloga krivičnog zakona Američkog pravnog instituta */Model Penal Code/* u vezi sa suđenjem na kojem postoji razdvajanje postupka tako što u postupku koji se bavi

žaljenje, a da ne prizna učešće u krivičnom djelu.²⁶⁷⁹ Pretresno vijeće se s tim u potpunosti slaže i napominje da je pravilom 84bis(A) čak predviđeno da optuženi može dati izjavu bez prethodnog davanja svečane izjave, a ne mora se suočiti ni s unakrsnim ispitivanjem. Pretresno vijeće je uvjerenio da Statut i Pravilnik ovog Suda svim optuženima garantuju propisana procesna prava. Stoga Pretresno vijeće odbija prigovor odbrane i nastavlja razmatrati pitanja u vezi s odmjeravanjem kazne.

B. Kumulativne osude

1082. Optuženom je utvrđena individualna krivična odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta za krivična djela za koja se tereti u:

- (a) tački 3: progoni kao zločin protiv čovječnosti (član 5(h) Statuta)
- (b) tački 5: hotimično lišavanje života kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine (član 2(a) Statuta)
- (c) tački 6: mučenje kao zločin protiv čovječnosti (član 5(f) Statuta)
- (d) tački 7: mučenje kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine (član 2(b) Statuta)
- (e) tački 8: deportacija kao zločin protiv čovječnosti (član 5(d) Statuta)

ubistvom prvog stepena ili ubistvom drugog stepena fazu koja se odnosi na kaznu odvaja od faze koja se bavi meritumom, ta ista legislativa u postupku koji se bavi teškim oblikom ubistva ne razdvaja fazu utvrđivanja merituma od faze odmjeravanja kazne. *Vidi* tome u prilog *State v. Grega* (96-106); 168 Vt. 363; 721 A. 2d 445. /*Court of Criminal Appeals*/ u Knoxvilleu, Tennessee, Krivični žalbeni sud odlučio je u predmetu *State of Tennessee v. Charles Johnston*, koji se ticao nepoštivanja suda, da optuženi nema pravo na odvojen pretres o odmjeravanju kazne, iako je razdvajanje postupka primjenjivo i u slučaju prekršaja – žalba br. E2002-02028-CCA-R3-CD – 30. decembar 2003. Na primjer, u predmetu *People v. Hansen*, gdje se postavilo pitanje da li se § 400.27 *New York Criminal Procedural Law* / Zakona o krivičnom postupku države New York krše zagarantirana prava optuženih u slučaju krivičnih djela za koja nije predviđena smrtna kazna tako što im nije omogućen odvojen pretres po kazni kako bi mogli predočiti dokaze o olakšavajućim okolnostima, kakav je omogućen optuženima u slučaju krivičnih djela za koja jeste predviđena smrtna kazna, *New York Court of Appeals* /Krivični žalbeni sud države New York/ smatrao je da optuženima za krivična djela za koja nije predviđena smrtna kazna nisu uskraćena zagarantovana prava time što im nije omogućen isti postupak odmjeravanja kazne kao optuženima za djela za koja je predviđena smrtna kazna: *People v. Hansen*, 2003 N.Y. Int. 0008 (13. februar 2003.) – Optuženi je proglašen krivim za ubistvo prvog stepena za koje nije predviđena smrtna kazna i sudija u prvostepenom postupku izrekao mu je doživotnu zatvorsku kaznu bez mogućnosti uslovnog puštanja na slobodu. U prilog svom zaključku Sud je upozorio na odluku Vrhovnog suda SAD-a u predmetu *Harmelin v. Michigan*, u kojem je Vrhovni sud bio mišljenja da se “zbog kvalitativne razlike između smrtno kazne i drugih kazni”, odmjeravanje kazne za djela za koja je predviđena smrtna kazna odvija po strože normiranom propisanom postupku. Sud je takođe smatrao da optuženi za djela za koja nije predviđena smrtna kazna nemaju pravo na odvojen pretres o kazni prema ustavnim garancijama države New York i garancijama saveznog ustava kojima se jamči propisan zakonski postupak. Zakonima države New York predviđene su proceduralne garancije koje štite prava na propisani pravni postupak tako što obezbjeđuju da se sud oslanja na tačne informacije i da sve implicirane strane imaju mogućnost da odgovore u vezi s faktorima koje sud uzima u obzir prilikom odmjeravanja kazne: N.Y. Crim. Proc. Law §§ 390.20 to – 40, 380.50.

²⁶⁷⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 177.

- (f) tački 9: nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti (član 5(i) Statuta)
- (g) tački 11: bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (član 3(b) Statuta)
- (h) tački 12: uništavanje i hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji (član 3(d) Statuta)

1083. Optuženi je oslobođen krivice za krivična djela za koja se tereti u:

- (a) tački 1: genocid (član 4(3)(a) Statuta)
- (b) tački 2: saučesništvo u genocidu (član 4(3)(e) Statuta)
- (c) tački 4: istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti (član 5(b) Statuta)
- (d) tački 10: protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom (član 2(d) Statuta)

1084. Kumulativne osuđujuće presude izrečene na osnovu različitih odredbi iz statuta, no na temelju istog ponašanja, dopustive su isključivo onda kada svaka ta statutarna odredba sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od drugog elementa ako zahtijeva dokaz za neku činjenicu koji drugi element ne zahtijeva. Ako ovaj test nije zadovoljen, Pretresno vijeće osuđujuću presudu mora izreći na osnovu uže odredbe.²⁶⁸⁰

1085. Osuđujuće presude za optužbe za mučenje, deportaciju i nehumana djela (prisilno premještanje) na osnovu člana 5 Statuta nedopustivo su kumulativne u odnosu na optužbe za progon.²⁶⁸¹ Dok se radnje u osnovi djela mučenja, deportacije i nehumanih djela (prisilno premještanje) sve preklapaju s odgovarajućim radnjama u osnovi djela progona, progon sadrži dodatni element diskriminacije i u elementu *mens rea* i u elementu *actus reus* ovog djela koji nisu potrebni za djela mučenja,²⁶⁸² deportacije²⁶⁸³ i nehumana djela (prisilno premještanje).²⁶⁸⁴ Ove tri optužbe supsumirane su obuhvatnijom optužbom za progon.²⁶⁸⁵ Stoga se može izreći osuđujuća presuda za

²⁶⁸⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412-413.

²⁶⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 503; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 266-267; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 144-146.

²⁶⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 227-228.

²⁶⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 1056-1058.

²⁶⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 676, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, par. 230-233.

²⁶⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 233; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 188.

progon (tačka 3), no ne i za mučenje (tačka 6), deportaciju (tačka 8) ili nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 9).

1086. Osude koje se temelje na istom ponašanju u odnosu na optužbe na osnovu članova 3 i 5 Statuta dopustivo su kumulativne budući da opšti dio ova dva člana sadrži materijalno različite elemente.²⁶⁸⁶ Materijalno različit element u članu 3 jeste uslov uskog neksusa između djela za koja se optuženi tereti i oružanog sukoba, dok je za član 5 uslov da je napad rasprostranjen ili sistematski, te da je usmjeren protiv civilnog stanovništva. Stoga je moguće na temelju istog ponašanja izreći osuđujuće presude i za uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji (tačka 12) i za progon (tačka 3). Isto tako, osuđujuće presude mogu se izreći na temelju istog ponašanja i za bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 11), i za progon (tačka 3).

1087. Osude koje se temelje na istom ponašanju u odnosu na optužbe na osnovu članova 2 i 5 Statuta dopustivo su kumulativne budući da opšti dio ova dva člana sadrži materijalno različite elemente.²⁶⁸⁷ I dok je za primjenu člana 2 uslov postojanje međunarodnog oružanog sukoba, kao i to da žrtve navedenih krivičnih djela budu zaštićene osobe prema Ženevskim konvencijama iz 1949. godine, za član 5 je nužno postojanje rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Stoga se mogu izreći osuđujuće presude za hotimično lišavanje života (tačka 5), mučenje (tačka 7) i progon (tačka 3).

1088. Prema tome, Pretresno vijeće izriče osuđujuće presude za optužbe iz:

- tačke 3: progoni (što obuhvata tačku 6: mučenje, zločin protiv čovječnosti; tačku 8: deportacija, zločin protiv čovječnosti; i tačku 9: nehumana djela (prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti), povreda člana 5(h) Statuta
- tačke 5: hotimično lišavanje života, povreda člana 2(a) Statuta
- tačke 7: mučenje, povreda člana 2(b) Statuta
- tačke 11: bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom, povreda člana 3(b) Statuta
- tačke 12: uništavanje i hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, povreda člana 3(d) Statuta.

²⁶⁸⁶ Drugostepena presuda *Jelisić*, par. 82.

²⁶⁸⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 820-824; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 720-738.

C. Mjerodavno pravo: faktori i ciljevi odmjerenja kazne

1089. U členu 24(2) Statuta i pravilu 101(B) Pravilnika navode se faktori koje valja uzeti u obzir prilikom odmjerenja kazne optuženom. Pretresno vijeće je obavezno u obzir uzeti faktore poput težine krivičnog djela i ličnih prilika osuđene osobe.²⁶⁸⁸ U obzir valja uzeti i otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, kao i opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.²⁶⁸⁹

1090. Prilikom odmjerenja kazne optuženom pretresno vijeće mora u obzir uzeti i glavne ciljeve kažnjavanja (tj. svrhu kažnjavanja). Iz jurisprudencije Međunarodnog suda slijedi da su retribucija i odvratanje glavne svrhe izricanja kazne.²⁶⁹⁰ Retribuciju ne treba shvatiti kao ispunjenje želje za osvetom, nego kao želju da se na odgovarajući način izrazi gnušanje međunarodne zajednice nad tim zločinima.²⁶⁹¹ Pretresno vijeće u predmetu *Dragan Nikolić*²⁶⁹² izjavilo je da retribuciju treba shvatiti isključivo kao

objektivno, argumentirano i odmjerenom utvrđivanje odgovarajuće kazne koja na ispravan način odražava [...] vinost počinioca, pri čemu je u obzir uzeto namjerno prihvatanje rizika od strane počinioca, šteta koju je uslijed toga prouzročio počinitelj i normativni karakter ponašanja počinioca. Osim toga, za razliku od osвете, odmazda obuhvata i načelo suzdržanosti; odmazda znači nametanje pravične i odgovarajuće kazne i ništa više od toga.²⁶⁹³

Retribuciju valja shvatiti kao odraz pravičnog i odmjerenog pristupa u kažnjavanju nedjela. To znači da kazna mora biti srazmjerna nedjelu, drugim riječima kazna mora odgovarati zločinu. Ovo načelo sadržano je u odredbi Statuta prema kojoj pretresna vijeća, prilikom izricanja kazni, moraju u obzir uzeti težinu krivičnog djela.²⁶⁹⁴

1091. Što se tiče odvratanja, kazne koje izriče Međunarodni sud moraju uopšte djelovati tako da one koji pomišljaju na počinjenje sličnih zločina odvrate od tog nauma.²⁶⁹⁵ Jedan od glavnih ciljeva kazne koju izriče neki međunarodni krivični sud jeste da “utiče na pravnu osviještenost optuženog, preživjelih žrtava, njihovih rođaka, svjedoka i šire javnosti kako bi se oni uvjerali da se pravni sistem

²⁶⁸⁸ Članom 24(2) Statuta predviđa se sljedeće: “Prilikom izricanja kazni Pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i ličnih prilika osuđenika.”

²⁶⁸⁹ Pravilom 101(B) Pravilnika predviđa se sljedeće: “Prilikom određivanja kazne Pretresno vijeće uzeće u obzir faktore spomenute u členu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su: (i) sve otežavajuće okolnosti; (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog sa tužiocem prije ili poslije izricanja presude; (iii) opštu pažnju izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije [...]”

²⁶⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806; *Vidi* takođe Presudu o kazni u predmetu *Todorović*, par. 28-29.

²⁶⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185.

²⁶⁹² Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 140.

²⁶⁹³ *R. v. M. (C.A.)* (1996) 1 S.C.R. 500, par. 80 (naglasak u originalu).

²⁶⁹⁴ Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 29.

²⁶⁹⁵ Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 30. *Vidi* Presudu o žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 48; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 803.

primjenjuje i provodi. Osim toga, svrha postupka odmjeravanja kazne jeste da upozori da se svi moraju poverovati opšteprihvaćenim zakonima i pravilima”.²⁶⁹⁶

1092. Ostale tri uobičajene namjene kažnjavanja, odnosno rehabilitacija, zaštita društva i obnova prijašnjeg stanja, nemaju još jednak stepen važnosti u postupku odmjeravanja kazne na Međunarodnom sudu, iako su, po mišljenju Vijeća, važne za ostvarivanje ciljeva ovoga Suda. Takvi faktori obično se razmatraju u okviru olakšavajućih ili otežavajućih faktora, pri čemu se ovaj Sud pitanjem zaštite društva najčešće bavi kada razmatra odvratanje kao jedan od ciljeva odmjeravanja kazne.²⁶⁹⁷

1. Težina krivičnog djela

1093. Obje strane se slažu da se sud u odmjeravanju kazne prvenstveno mora rukovoditi težinom krivičnog djela, bez obzira na oblik krivičnog učesća pojedinca.²⁶⁹⁸ Na osnovu težine krivičnih djela za koja tereti optuženog i otežavajućih faktora koje je naveo, tužilac je zatražio kaznu doživotnog zatvora.²⁶⁹⁹

1094. Pretresna vijeća su težinu krivičnog djela dosljedno smatrala faktorom “od primarne važnosti prilikom odmjeravanja kazne”.²⁷⁰⁰ Žalbena vijeće potvrdilo je sljedeću izjavu Pretresnog vijeća u predmetu *Kupreškić*:

Kazne koje valja izreći moraju odražavati inherentnu težinu kriminalnog ponašanja optuženih. Utvrđivanje težine zločina zahtijeva razmatranje osobitih okolnosti predmeta, kao i oblik i stepen sudjelovanja optuženih u zločinu.²⁷⁰¹

1095. Pretresno vijeće se uvjerilo u težinu krivičnih djela za koja je optuženom utvrđena krivica. Krivično djelo progona kao zločin protiv čovječnosti predstavlja zločin koji je “sam po sebi vrlo ozbiljan. Taj zločin, poput drugih zločina protiv čovječnosti, traži da djela optuženog budu povezana sa rasprostranjenim i sistematskim napadom na civilno stanovništvo za koji je optuženi znao”.²⁷⁰² Jedinstveno obilježje tog krivičnog djela zasniva se na uslovu da i radnja i namjera budu diskriminatorni,²⁷⁰³ za što je Pretresno vijeće utvrdilo da postoje obilje dokaza.²⁷⁰⁴ Pretresno vijeće se

²⁶⁹⁶ Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 139.

²⁶⁹⁷ Osim toga, Žalbena vijeće je u vezi s rehabilitacijom u kontekstu teških kršenja međunarodnog krivičnog prava izjavilo sljedeće: “Iako rehabilitacija (u skladu s međunarodnim standardima ljudskih prava) treba da se smatra relevantnim faktorom, ona nije faktor kojem treba da se pridaje prekomjerna težina”, Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806.

²⁶⁹⁸ U tom kontekstu odbrana ponavlja da ne može iznijeti nijedan djelotvoran argument u vezi s odmjeravanjem kazne budući da ne zna za koje je krivično djelo optuženi proglašen krivim ni da li je njegova krivica uopšte utvrđena: Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 218.

²⁶⁹⁹ Završni podnesak tužioca, par. 824.

²⁷⁰⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 731.

²⁷⁰¹ *Ibid.*, gdje se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 852.

²⁷⁰² Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 32.

²⁷⁰³ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 184-185.

takođe uvjerilo u težinu krivičnih djela hotimičnog lišavanja života i mučenja, bezobzirnog razaranja gradova, mjesta i sela ili uništavanja koje nije opravdano vojnom nužnošću, te hotimičnog nanošenja štete vjerskim objektima. Ocjenjujući težinu ovih krivičnih djela Pretresno vijeće u obzir uzima i činjenicu da je u jurisprudenciji Međunarodnog suda uvriježeno načelo prema kojem ratni zločini inherentno nisu manje teški od krivičnih djela protiv čovječnosti.²⁷⁰⁵

2. Otežavajuće okolnosti

1096. Pretresno vijeće u okviru svojih diskrecionih ovlasti odlučuje o tome koliku težinu će pridati otežavajućim okolnostima..²⁷⁰⁶ Žalbeno vijeće je iznijelo stav da “samo stvari koje su protiv optuženog dokazane van razumne sumnje mogu biti osnov za izricanje kazne optuženom ili biti uzete u obzir radi otežavanja te kazne”.²⁷⁰⁷ Samo one okolnosti koje se neposredno odnose na počinjenje krivičnog djela za koje se optuženi tereti mogu se smatrati otežavajućim okolnostima.²⁷⁰⁸ Pretresno vijeće nadalje napominje da se određena okolnost koja se smatra elementom krivičnog djela koje se razmatra ne može razmatrati i kao otežavajući faktor.

1097. Tužilac i odbrana iznose u vezi s otežavajućim okolnostima argumente koje Pretresno vijeće treba da uzme u obzir prilikom odmjeravanja odgovarajuće kazne optuženom. Odbrana pritom ponavlja svoj prigovor da se optuženi nalazi u neodrživoj situaciji jer argumente u vezi s odmjeravanjem kazne mora iznijeti prije no što je utvrđena njegova krivica. Ipak, odbrana iznosi određeni ograničeni prikaz faktora za koje misli da bi se mogli smatrati otežavajućima.²⁷⁰⁹ Budući da popis otežavajućih okolnosti koji je dostavio tužilac obuhvata sve faktore koje je navela odbrana uz još neke faktore, Pretresno vijeće će zbog jednostavnosti slijediti tužiočev popis.

(a) Visok položaj optuženog i zloupotreba ovlasti

1098. Tužilac navodi, *inter alia*, da Pretresno vijeće mora imati na umu da odgovornost optuženog na osnovu člana 7(1) Statuta otežava njegov položaj u strukturi vlasti.²⁷¹⁰ Osim toga, tužilac tvrdi da je optuženi kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a i kao potpredsjednik Skupštine ARK-a bio obavezan da štiti sve građane u ARK-u, bez obzira na njihovu etničku pripadnosti, te da je imao obavezu da

²⁷⁰⁴ *Vidi* IX.F., “Progoni”, *supra*.

²⁷⁰⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 247; Presuda o žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 69.

²⁷⁰⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 777.

²⁷⁰⁷ *Ibid.*, par. 763.

²⁷⁰⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 911.

²⁷⁰⁹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 221. Ti faktori su sljedeći: 1) težina krivičnog djela i način na koji je počinjeno; 2) položaj optuženog; 3) status žrtava i posljedice krivičnih djela po žrtve; 4) obrazovanje optuženog. Odbrana nije dodala nikakve argumente ili tvrdnje u svom Odgovoru na završni podnesak tužioca /*Response to the Prosecution's Final Brief*/ (povjerljivo), dostavljenom 16. aprila 2004.

²⁷¹⁰ Završni podnesak tužioca, par. 771.

sprečava i kažnjava krivična djela koja su vojska i policija vršile na području ARK-a.²⁷¹¹ Odbrana se ne slaže s tim da položaj predsjednika Kriznog štaba ARK-a na kojem je bio optuženi predstavlja značajan otežavajući faktor budući da su priroda i opseg moći i ovlasti Kriznog štaba ARK-a predmet različitih interpretacija.²⁷¹²

1099. Pretresno vijeće prihvata da se visoki rukovodeći položaj osobe krivično odgovorne na osnovu člana 7(1) Statuta može uzeti u obzir kao otežavajući faktor.²⁷¹³ U predmetu *Krstić* Pretresno vijeće je u prilog tom stavu iznijelo da “onaj ko zloupotrebljava ili neispravno vrši svoja ovlaštenja zaslužuje oštriju kaznu od onog ko djeluje po sopstvenom nahođenju. Posljedice radnji neke osobe nužno su teže ako se ta osoba nalazi na vrhu vojne ili političke hijerarhije i koristi svoj položaj za počinjenje zločina”.²⁷¹⁴ Pretresno vijeće u ovom predmetu uvjerilo se da je optuženi bio na položajima političke vlasti na najvišem nivou u ARK-u i da je te svoje ovlasti zloupotrijebio tako što je diskriminirao bosanske Muslimane i bosanske Hrvate i nanio im veliki bol i patnju. Pretresno vijeće se stoga slaže s tužiocem da je ispravno visoki položaj optuženog i njegovo zloupotrebavanje ovlasti smatrati otežavajućim faktorom značajne težine.

(b) Razmjer i opseg krivičnih djela

1100. Tužilac navodi da krivična djela počinjena u ARK-u 1992. godine predstavljaju najteža djela, i to kako po svom broju, tako i po razmjeru bola i patnji žrtava.²⁷¹⁵

1101. Pretresno vijeće konstatuje da su, s obzirom na prirodu krivičnih djela za koja je utvrđena krivica optuženog, njihov razmjer i opseg u biti obuhvaćeni opštom težinom tih djela, te su već uzeti u obzir donošenjem takve ocjene. Stoga se Pretresno vijeće njima neće posebno baviti kao otežavajućim faktorima.

(c) Viktimizacija i posljedice po žrtve

1102. Tužilac iznosi tvrdnju da bi se veliki broj žrtava, njihov status, ranjivost i posljedice zločina po žrtve trebali uzeti u obzir kao značajno otežavajući faktori prilikom odmjeravanja kazne u ovom predmetu.²⁷¹⁶ Odbrana prihvata da je velik dio nesrpskog stanovništva u Bosanskoj krajini bio izložen

²⁷¹¹ Završni podnesak tužioca, par. 773.

²⁷¹² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 222.

²⁷¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 708; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 451; Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 765; Presuda o kazni u predmetu *Momir Nikolić*, par. 135; Presuda o kazni u predmetu *Jokić*, str. 61.

²⁷¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 709. Pretresno vijeće se s tim u potpunosti slaže i dodaje sljedeće: “Kazna mora odražavati prevladavajući standard proporcionalnosti između težine krivičnog djela i stepena odgovornosti počinioca”: Drugostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 414.

²⁷¹⁵ Završni podnesak tužioca, par. 779.

²⁷¹⁶ Završni podnesak tužioca, par. 783.

krivičnim djelima, no ističe da se ta krivična djela mogu pripisati drugima i da optuženi u njima nije učestvovao.²⁷¹⁷

(i) Broj žrtava

1103. Pretresno vijeće se slaže s tim da broj žrtava odražava razmjer počinjenih krivičnih djela i predstavlja otežavajuću okolnost, no – budući da je razmjer djela već razmotren i prilikom ocjenjivanja težine krivičnih djela – ono ga neće razmatrati u ovom dijelu teksta.

(ii) Status i ranjivost žrtava, posljedice krivičnih djela po žrtve

1104. Pretresno vijeće prihvata da se status i ranjivost žrtava mogu smatrati otežavajućim okolnostima.²⁷¹⁸ Međutim, civilni karakter žrtava ne može se smatrati otežavajućom okolnošću ako je već uzet u obzir u sklopu definicije krivičnih djela, kao što je slučaj s progonom kao zločinom protiv čovječnosti.²⁷¹⁹

1105. Razmjer dugotrajnih fizičkih, psihičkih i emocionalnih patnji preživjelih može predstavljati otežavajući faktor.²⁷²⁰ Žalbena vijeće je bilo mišljenja da čak i ako duševne patnje preživjelih predstavljaju obilježje, na primjer, nehumanih djela, pretresno vijeće prilikom razmatranja takvog krivičnog djela može uzeti u obzir dugotrajni učinak traume kao otežavajući faktor.²⁷²¹

1106. Pretresno vijeće se uvjerilo u patnje žrtava u ovom predmetu, u njihov podređeni položaj i ranjivost. Kao što je već utvrđeno, žrtve su sistematski razoružavane da bi se kasnije napadale, ubijale, premlaćivale, mučile, silovale, zlostavljale i prisilno raseljavale. U velikoj većini slučajeva žrtve su bile nenaoružani civili, potpuno nespremni za ono što će se dogoditi u Bosanskoj krajini. Među žrtvama je bilo starijih ljudi, žena, djece i invalida.²⁷²²

1107. Pretresno vijeće u obzir uzima i to da je tužilac van razumne sumnje dokazao patnje žrtava koje su preminule tokom kampanje progona.²⁷²³ Osim toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da su krivična djela za koja je utvrđena krivica optuženog uticala ne samo na konkretne pojedince, nego na gotovo

²⁷¹⁷ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 223.

²⁷¹⁸ Pretresno vijeće ovim se faktorima bavi samo u ovom dijelu teksta i nije ih uzelo u obzir u dijelu teksta pod naslovom "Težina krivičnog djela".

²⁷¹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 70; Prvostepena presuda u predmetu *Todorović*, par. 57; Presuda o kazni u predmetu *Jokić*, par. 64.

²⁷²⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 512.

²⁷²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 167.

²⁷²² *Vidi IX.*, "Optužbe i zaključci".

²⁷²³ *Ibid.*

cijele zajednice bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ARK-u koje su na kraju bile prisilno razmještene.²⁷²⁴

(d) Voljno učestvovanje optuženog

1108. Tužilac tvrdi da činjenica da je optuženi s mnogo volje i oduševljenja učestvovao u kampanji progona bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u ARK-u treba smatrati otežavajućim faktorom.²⁷²⁵ Odbrana negira upletenost optuženog u bilo koje od tih krivičnih djela.²⁷²⁶

1109. Pretresno vijeće se slaže s jurisprudencijom ovog Suda, prema kojoj krivično djelo predstavlja djelo višeg krivičnog stepena ako je počinjeno s predumišljajem ili zdušno.²⁷²⁷

1110. Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi vršio političke funkcije na najvišem nivou u ARK-u. Optuženi je opisan kao ambiciozan čovjek, motivisan strašću za vlašću i uspješan u akumuliranju moći.²⁷²⁸ U tom kontekstu Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je optuženi dopustio i pokretanje kampanje progona i njeno prerastanje u kampanju tragičnih razmjera, pri čemu je tako postupajući voljno doprinio njenom još težem ishodu. Osim toga, Pretresno vijeće je već pomenulo podstrekačke i diskriminatorne izjave koje je optuženi davao u javnosti. Pretresno vijeće uz to primjećuje kako je optuženi, da se nije slagao s takvim razvojem situacije, mogao dati ostavku na svoje položaje, na što se on, međutim, nije opredijelio.

(e) Trajanje kažnjivog ponašanja

1111. Prema tvrdnji tužioca, dokazi pokazuju da su planiranje i priprema počinjenih krivičnih djela započeli već sredinom 1991. godine.²⁷²⁹ Tužilac izjavljuje da bi dugotrajnost kažnjivog ponašanja Pretresno vijeće moralo u obzir uzeti kao otežavajući faktor.²⁷³⁰

1112. Te činjenice u osnovi dokazane su van razumne sumnje i Pretresno vijeće se slaže da predstavljaju otežavajuće okolnosti.²⁷³¹ Stoga će ih Pretresno vijeće i uzeti u obzir kao otežavajuće okolnosti.

²⁷²⁴ *Ibid.*

²⁷²⁵ Završni podnesak tužioca, par. 799. Tužilac tvrdi da su aktivno i ushićeno sudjelovanje optuženog i njegovi poticajni nastupi utrljali put vršenju teških krivičnih djela i uklanjanju nesrba iz ARK-a te ih stoga treba smatrati otežavajućim faktorom: Završni podnesak tužioca, par. 800.

²⁷²⁶ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 222.

²⁷²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 711-712; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 784; Presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 20.

²⁷²⁸ BT-103 T. 19945 (zatvorena sjednica). *Vidi* VIII., "Uloga optuženog i njegova odgovornost općenito".

²⁷²⁹ Završni podnesak tužioca, par. 804.

²⁷³⁰ Završni podnesak tužioca, par. 801.

²⁷³¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 356; Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 63-65; Prvostepena kazna u predmetu *Simić*, par. 74.

(f) Obrazovanje

1113. Po mišljenju tužioca, Pretresno vijeće u svojim razmatranjima u obzir mora uzeti porijeklo, obrazovanje i inteligenciju nekog optuženog kao otežavajući faktor. Tužilac tvrdi da je optuženi u ovom predmetu inteligentna, obrazovana osoba s dugom karijerom u politici, osoba koja je tačno znala šta radi i kakve su posljedice njegovih aktivnosti.²⁷³² Odbrana prihvata da je optuženi fakultetski obrazovan građevinski inženjer, no smatra da njegov profesionalni status ne predstavlja značajan otežavajući faktor.²⁷³³

1114. Pretresno vijeće konstatuje da je optuženi inteligentan, fakultetski obrazovan čovjek koji je tačno znao kakav značaj i posljedice imaju njegove aktivnosti. Pretresno vijeće nalazi da te činjenice predstavljaju otežavajući faktor. Međutim, s obzirom na okolnosti ovog predmeta u kojem su moć i ovlasti koje je optuženi na svojim položajima imao, te zloupotreba tih ovlasti svakako znatno važniji, tom otežavajućem faktoru neće se pridati prekomjerna težina.

(g) Zaključci

1115. Pretresno vijeće nije *proprio motu* ustanovilo postojanje drugih otežavajućih faktora. S obzirom na sve gore navedeno, Pretresno vijeće konstatuje da su otežavajuće sljedeće okolnosti kojima je – kao što je već rečeno – pridata odgovarajuća težina prilikom odmjeravanja kazne:

- rukovodeći položaj optuženog
- status i ranjivost žrtava i učinak krivičnih djela na žrtve
- voljno učestvovanje optuženog
- trajanje kažnjivog ponašanja
- obrazovanje optuženog.

3. Olakšavajuće okolnosti

1116. Odbrana je navela više olakšavajućih faktora koji se detaljno analiziraju dalje u tekstu. Tužilac tvrdi da u ovom predmetu ne postoje olakšavajući faktori koji bi mogli znatno umanjiti kaznu koju valja izreći optuženom.²⁷³⁴ Tužilac posebno navodi da optuženi nije saradivao s Tužilaštvom.

²⁷³² Završni podnesak tužioca, par. 806.

²⁷³³ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 223.

²⁷³⁴ Završni podnesak tužioca, par. 807.

1117. Međunarodni sud je dosad razmatrao i prihvatio cijeli niz olakšavajućih faktora.²⁷³⁵ Kao što je odbrana ispravno istaknula, olakšavajuće okolnosti je dovoljno dokazati na osnovu ocjene vjerovatnoće.²⁷³⁶ Olakšavajuće mogu biti i one okolnosti koje nisu neposredno povezane s krivičnim djelom.²⁷³⁷ Pretresno vijeće naglašava da se pozitivan zaključak o postojanju olakšavajućih okolnosti odnosi samo na procjenu visine kazne i da ni na koji način ne umanjuje težinu krivičnog djela. Time se ublažava kazna, a ne krivično djelo.²⁷³⁸

(a) Benevolentno postupanje s bosanskim Muslimanima u Čelincu²⁷³⁹

1118. Odbrana tvrdi da je optuženi u avgustu 1992. spasio živote 1.860 bosanskih Muslimana u opštini Čelinac²⁷⁴⁰ i da je preduzeo korake kako bi zaštitio njihovu imovinu.²⁷⁴¹ Tužilac navodi da su ti dokazi kontradiktorni i nepouzdati.²⁷⁴²

1119. Pretresno vijeće konstatuje da dokazi u vezi sa situacijom u kojoj je, kako se tvrdi, optuženi preduzeo mjere da bosanskim Muslimanima u Čelincu osigura bezbjednost nisu jasni. Međutim, na osnovu ocjene vjerovatnoće Pretresno vijeće se uvjerilo da postoje dovoljni dokazi da je optuženi doista doprinio odluci da se za bosanske Muslimane iz Čelince obezbijedi sklonište dok se situacija ne smiri. No, tvrdnja da je optuženi time spasio živote 1.860 osoba je pretjerana. Pretresno vijeće će ovo uzeti u obzir kao olakšavajući faktor.

1120. Što se tiče pomoći koju je optuženi pružio kćeri Mehmeta Talića time što joj je na raspolaganje dao opštinsko vozilo i vozača i pomogao joj da ode iz opštine Kotor-Varoš usred oružanog napada,²⁷⁴³

²⁷³⁵ Pretresna vijeća su u prethodnim predmetima konstatovala da su sljedeći faktori olakšavajući: dobrovoljna predaja, potvrdno izjašnjavanje o krivici, saradnja s tužiocem, mladost, izražavanje kajanja, dobar karakter i nepostojanje prethodnih osuđujućih presuda u krivičnim predmetima, porodične okolnosti, pomaganje žrtvama, smanjena uračunljivost i prinuda.

²⁷³⁶ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 219. *Vidi* takođe Presudu o kazni u predmetu *Sikirica*, par. 110; Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 847; Prvostepenu presudu u predmetu *Simić*, par. 1065.

²⁷³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 920.

²⁷³⁸ S tim u vezi Pretresno vijeće potvrđuje argumentaciju iznesenu u Presudi o kazni u predmetu *Erdemović* i riječi koje se tamo citiraju iz predmeta uzimanja talaca: "Mora se takođe primijetiti da ublažavanje kazne ni na koji način ne umanjuje stepen zločina. Radi se prije o karakternoj odlici nego o nečemu čime se može odbraniti.", *ibid.*, par. 46.

²⁷³⁹ U prethodnim predmetima Pretresna vijeća su utvrdila da pomaganje žrtvama predstavlja olakšavajući faktor: Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 518; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica*, par. 195, 229; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 860.

²⁷⁴⁰ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 224. Odbrana se oslanja na iskaz koji je o tome dao Mehmet Talić, koji je pored toga posvjedočio da mu je optuženi pomogao tako što mu je nabavio vozilo i vozača kako bi otišao po kćerku koja se našla usred oružanog napada u Kotor-Varoši.

²⁷⁴¹ Odbrana tvrdi da je optuženi, kako bi osigurao ljetinu, uputio kombajne da prvo požanju usjeve bosanskih Muslimana, a potom se pobrinuo da bosanski Muslimani svoju ljetinu zadrže. Osim toga, optuženi je pružio pomoć kćeri jednog Muslimana u Kotor-Varoši: Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 225.

²⁷⁴² Tužilac prihvata da su pretresna vijeća ovog Suda i MKSR-a bila mišljenja da pomoć optuženog određenim potencijalnim žrtvama predstavlja olakšavajući faktor prilikom odmjeravanja kazne: Završni podnesak tužioca, par. 809-810.

²⁷⁴³ Mehmet Talić, T. 24145-24146.

Pretno vijeće ne sumnja da se taj događaj doista odigrao, no ne pridaje mu nikakvu važnost u smislu olakšavajućeg faktora budući da je riječ o izolovanoj pojavi.

1121. U vezi s aktivnostima koje je optuženi preduzeo kako bi zaštitio imovinu i ljetinu bosanskih Muslimana u Čelincu,²⁷⁴⁴ Pretresno vijeće konstatuje da je vrlo vjerojatno bilo tako po mišljenju optuženog i svjedokinje Radosave Džombić. Međutim, Pretresno vijeće smatra da je to u izrazitom kontrastu s ulogom koju je optuženi odigrao u progonu i trajnom uklanjanju bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, pri čemu se nije nimalo obazirao na njihovu dobrobit ili njihovu imovinu koju su morali prepisati Srpskoj Republici BiH.²⁷⁴⁵ Stoga Pretresno vijeće taj događaj neće uzeti u obzir kao olakšavajući faktor.

(b) Jednako postupanje

1122. Odbrana tvrdi da je tokom suđenja predočila dokaze u vezi s jednakim i pravičnim postupanjem optuženog prema svim građanima u BiH.²⁷⁴⁶

1123. Pretresno vijeće nije uvjeren da te činjenice mogu predstavljati značajne olakšavajuće faktore. Tvrdnja odbrane ne uspijeva na osnovu ocjene vjerovatnoće objasniti kako to da je optuženi, ako mu je interes jednakog postupanja i efikasnosti bio toliko prirastao srcu, ipak predvodio kampanju Kriznog štaba ARK-a usmjerenu na otpuštanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s ključnih položaja i zašto je držao govore u kojima je neke od njih zastrašivao.²⁷⁴⁷ Pretresno vijeće stoga tom faktoru pridaje malo važnosti.

(c) Proglasi kojima se poziva na javni red i mir

1124. Odbrana prihvata da je tužilac predočio dokaze o govorima optuženog agresivnog sadržaja i tvrdi da bi, ako se te njegove javne izjave budu koristile u utvrđivanju krivice, jedino pravično bilo da

²⁷⁴⁴ Radoslava Džombić, T. 23446-23448.

²⁷⁴⁵ *Vidi* IX.D., "Razaranja".

²⁷⁴⁶ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 226-228. Odbrana tvrdi da se optuženi tokom svog mandata na funkciji predsjednika Izvršnog odbora Čelinac, sekretara Sekretarijata za saobraćaj i komunikacije i ministra građevinarstva zalagao za tri načela: i) za profesionalnost svojih podređenih, pri čemu članstvo u SDS-u nije bilo preduslov za dobivanje zaposlenja u Čelincu ili u Ministarstvu; ii) usvojio je 'politiku otvorenih vrata', odnosno nastojao se baviti problemima svojih birača bez obzira na njihovu etničku pripadnost i iii) dok je bio u Ministarstvu, inzistirao je na tome da se vladavina prava jednako i pravično odnosi na sve, bez obzira na njihovu nacionalnost ili položaj. Optuženi je uz to zadržao određeni broj nesrba među zaposlenima u opštini, a odobrio je zapošljavanje jednog Muslimana 11. maja 1992., odnosno u vrijeme kada je po tvrdnji tužioca navodno predvodio nastojanja da se svi nesrbi eliminišu iz državne službe. Odbrana takođe tvrdi da je tokom mandata u Ministarstvu optuženi učestvovao u programu racionalizacije stanova. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući uopšte uzevši da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi mogli umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

²⁷⁴⁷ DP P138, novinski članak od 5. aprila 1992.; DP P154, članak iz novina *Glas* od 21. aprila 1992.; DP P2598, članak iz novina *Glas* od 28. aprila 1992.; DP P163, članak iz novina *Glas* od 29. aprila 1992. *Vidi* takođe DP P169, članak iz novina *Glas* od 5. maja 1992, i VIII.C. 5, "Propagandna kampanja optuženog".

se u odmjerenju odgovarajuće kazne sagledaju njegove cjelokupne izjave.²⁷⁴⁸ Odbrana navodi da postoji više primjera da je optuženi govorio u prilog tome da se sačuva mir.²⁷⁴⁹ Ona takođe tvrdi da je tužilac pogriješio kada je tvrdio da optuženi nije nikada govorio protiv paravojske.²⁷⁵⁰ Odbrana uz to navodi da je optuženi odigrao određenu ulogu i u hapšenju paravojske grupe “Miće” i da mu treba pripisati zasluge za to što se stalo na kraju strahovlade “Mića” i oslobodilo više od 1.000 nesrba u opštini Teslić.²⁷⁵¹ Odbrana takođe ističe da su opštine za koje je optuženi bio lično vezan, odnosno Banja Luka i Čelinac, bile najbezbjednije u Krajini.²⁷⁵²

1125. Pretresno vijeće primjećuje da je možda istina da su barem neko vrijeme opštine Banja Luka i Čelinac bile najbezbjednije u ARK-u, no nije uvjereno u to da su postupci optuženog bili razlog za to. Pretresno vijeće konstatuje da su tvrdnje odbrane u vezi s ulogom optuženog u okončanju strahovlade grupe “Miće” i oslobođenju više od 1.000 nesrba u opštini Teslić u velikoj mjeri pretjerane. Pretresno vijeće konstatuje da je uloga optuženog u pregovorima koji su doveli do hapšenja grupe “Miće” bila motivisana činjenicom da je ta grupa bila van kontrole i da je napadala i Srbe. Ako su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati u Tesliću bili pošteđeni, to je bio tek usputni rezultat hapšenja grupe “Miće”. Iako Pretresno vijeće prihvata ovaj događaj kao olakšavajući faktor, neće mu pridati veći značaj.

1126. Pretresno vijeće prihvata da je u određenim situacijama optuženi izražavao zabrinutost zbog paravojske, a osobito u vezi s Veljkom Milankovićem. Iako to predstavlja olakšavajući faktor, Pretresno vijeće konstatuje da su njegove aktivnosti ostajale samo na riječima, a kada mu je to odgovaralo, i sam je prijetio upotrebom sile od strane SOS-a, tako da će se tom olakšavajućem faktoru pridati tek manji značaj.²⁷⁵³ Što se tiče drugih, navodno pozitivnih, govora koji se predlažu kao olakšavajući faktori, Pretresno vijeće u vezi s njima raspolaze vrlo oskudnim dokazima, tako da pod takvim okolnostima ne vjeruje da oni imaju ikakvu težinu u smislu olakšavajućih faktora.

²⁷⁴⁸ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 228-229.

²⁷⁴⁹ Optuženi je “poticao druge da ne dozvole da se bilo što dogodi bosanskim Muslimanima i Romima i pozivao na njihovu zaštitu”, predlagao je da se od vojnika koji odlaze na odmor traži da oružje dugih cijevi ostavljaju u jedinicama kako bi se spriječilo da se iz tog oružja puca na civilnim područjima, kritikovao je krivične aktivnosti u banjolučkoj Starčevici: Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 229.

²⁷⁵⁰ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 229.

²⁷⁵¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 229.

²⁷⁵² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 229. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući generalno da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi značajno mogli umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

²⁷⁵³ DP P154, članak iz novina *Glas* od 21. aprila 1992. U jednom intervjuu, kada mu je postavljeno pitanje o ostvarivanju zahtjeva SOS-a, optuženi je izjavio: “Mi prije svega želimo da naš zadatak izvršimo na miran i civilizovan način. Pokušavamo da ljudi na određenim odgovornim funkcijama u pojedinim preduzećima shvate da se moraju povući. Ukoliko zaista budu uporni i tvrdoglavi da zadrže svoje fotelje, realizaciju ovog zahtjeva će preuzeti Srpske odbrambene snage. Ponavljam da mi ne želimo da se to rješava na taj način, ali ukoliko pojedini ljudi u banjolučkim preduzećima, od kojih je zatraženo da se povuku to ne učine u roku od tri dana, na scenu će stupiti pripadnici SOS-a”.

(d) Nepostojanje ranijih nasilnih krivičnih djela i krivičnog gonjenja

1127. Odbrana navodi da optuženi nikada nije bio lišen slobode ni optužen za bilo kakav oblik kršenja zakona, što predstavlja olakšavajući faktor prihvaćen na ovom Međunarodnom sudu.²⁷⁵⁴ Tužilac je izjavio da ne raspolaže informacijama iz kojih bi proizlazilo da optuženi nije bio osoba dobrog karaktera prije vremena počinjenja krivičnih djela. Međutim, tvrdi tužilac, s obzirom na težinu krivičnih djela za koja se optuženi tereti, Pretresno vijeće ne bi trebalo dobrom karakteru optuženog prije izvršenja krivičnih djela pridavati prekomjernu težinu.²⁷⁵⁵

1128. Ovaj Sud je u više navrata prihvatio da prethodni dobar karakter osuđene osobe katkada može predstavljati olakšavajući faktor.²⁷⁵⁶ Međutim, uvijek valja imati na umu da, s obzirom na težinu zločina kojima se ovaj Sud bavi, situacije u kojima taj potencijalni olakšavajući faktor može imati značajniju težinu jesu i moraju biti izrazito rijetke.²⁷⁵⁷ Pretresno vijeće smatra da tom faktoru u ovom predmetu ne treba pridati nikakvu težinu.

(e) Lične okolnosti

1129. Odbrana navodi da su relevantne lične okolnosti optuženog sljedeće: (1) oženjen je i otac dvije kćeri, ima unuka, a po profesiji je građevinski inženjer,²⁷⁵⁸ (2) prije višestranačkih izbora bio je direktor više preduzeća na području Banje Luke i kao takav je uživao veliko poštovanje,²⁷⁵⁹ (3) bio je poznat po pravičnom i jednakom postupanju sa svojim zaposlenima, bez obzira na njihovu nacionalnost,²⁷⁶⁰ a (4) jedan od njegovih bivših zaposlenih, Musliman, opisao ga je kao “dobrog čovjeka, obrazovanog čovjeka, vrlo pametnog čovjeka”.²⁷⁶¹ Osim toga, odbrana osporava navod tužioca da je optuženi govorio protiv miješanih brakova, tvrdeći da bi bilo “izrazito neobično” da neko ko ima dvoje bliskih rođaka u miješanim brakovima i nećake i nećakinje rođene u takvim brakovima daje takve izjave.²⁷⁶²

²⁷⁵⁴ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 229-230.

²⁷⁵⁵ Završni podnesak tužioca, par. 816.

²⁷⁵⁶ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Krnojelac*, par. 519; Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 478; Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 459; Prvostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 236; Presudu o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16(i).

²⁷⁵⁷ Presuda o kazni u predmetu *Češić*, par. 77-85; Presuda o kazni u predmetu *Jokić*, par. 101-102.

²⁷⁵⁸ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230.

²⁷⁵⁹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230.

²⁷⁶⁰ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230.

²⁷⁶¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230.

²⁷⁶² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući generalno da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi mogli u znatnoj meri umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

1130. Od svih predloženih olakšavajućih faktora Pretresno vijeće će u obzir uzeti porodični status optuženog²⁷⁶³ i njegovu starost,²⁷⁶⁴ no Vijeće napominje da je Međunarodni sud tim faktorima generalno pridavao tek ograničeni značaj.²⁷⁶⁵ Drugim faktorima ne pridaje se nikakva težina. Pretresno vijeće posebno ne prihvata tvrdnju odbrane da optuženi nikada nije davao izjave protiv miješanih brakova.²⁷⁶⁶

(f) Nepostojanje lične dobiti ili profita

1131. Odbrana tvrdi da je, dok su drugi zahvaljujući ratu uspjeli ostvariti materijalni profit, optuženi je jedan od rijetkih političara koji iz rata nije izvukao finansijsku dobit, te da se o ratnim profiterima izražavao izričito kritično.²⁷⁶⁷

1132. Pretresno vijeće prihvata da je optuženi povremeno davao javne izjave protiv ratnog profiterstva, no tome pridaje malu važnost budući da to jedva da ima veze s patnjama bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji ne samo da su bili prisilno razmješteni, nego su u velikoj većini morali svoju imovinu bez ikakve naknade predati Srpskoj Republici BiH. Što se tiče tvrdnje optuženog da je on bio jedan od malobrojnih političara koji iz rata nisu izvukli nikakvu finansijsku korist, Pretresno vijeće s tim u vezi nema dovoljno dokaza i stoga to ne može uzeti u obzir.

(g) Pitanja u vezi s pritvorom

1133. Odbrana navodi da je (1) optuženom uskraćena mogućnost da se dobrovoljno preda Međunarodnom sudu budući da je uhapšen na osnovu zapečaćene optužnice, (2) u vrijeme odmjerenja njegove kazne on će u pritvoru biti već više od pedeset i sedam mjeseci i (3) optuženi se u pritvoru ponašao primjereno.²⁷⁶⁸

1134. Činjenici da se optuženi nije predao Međunarodnom sudu nije pridana nikakva važnost ni u smislu olakšavajućeg niti u smislu otežavajućeg faktora budući da je optužnica protiv optuženog bila tajna do dana njegovog hapšenja, tako da, prema tome on nije imao priliku da se preda čak i da je to

²⁷⁶³ U prethodnim predmetima pretresna vijeća su konstatovala da porodični status predstavlja olakšavajući faktor: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 362, 408; Presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 26; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16(i).

²⁷⁶⁴ U prethodnim predmetima pretresna vijeća su konstatovala da godine starosti predstavljaju olakšavajući faktor: Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 129-130; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 778; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16(i).

²⁷⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 284; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 124; Presuda o kazni u predmetu *Banović*, par. 75-76.

²⁷⁶⁶ *Vidi* npr. DP P2323, članak iz novina *Glas* od 11. avgusta 1992.; Pedrag Radić, T. 22314.

²⁷⁶⁷ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 230-231. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući generalno da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi mogli u znatnoj meri umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

želio.²⁷⁶⁹ Vrijeme koje je optuženi proveo u pritvoru do trenutka odmjeravanja kazne uzeće se u obzir tako što će se uračunati u izdržavanje kazne koja će mu se izreći, no to neće predstavljati olakšavajući faktor.

1135. Što se tiče navoda o ponašanju optuženog u pritvoru, Pretresno vijeće smatra da se od svih optuženih očekuje da se u Pritvorskoj jedinici UN-a ponašaju na prikladan način.²⁷⁷⁰

(h) Opšti stav u odnosu na postupak

1136. Odbrana navodi (1) da se optuženi tokom ovog postupka prema sudu dosljedno odnosio s poštovanjem i pažnjom, uz puno shvatanje težine optužbi protiv njega i važnosti postupka,²⁷⁷¹ (2) da je prihvatio savjet advokata da odustane od unakrsnog ispitivanja žrtava seksualnih napada i osporavanja istinitosti njihovih iskaza,²⁷⁷² (3) da se optuženi ponašao na uzoran način u odnosu na jednog konkretnog svjedoka tužioca,²⁷⁷³ te (4) da je njegovo držanje uvijek bilo puno poštovanja bez obzira na obrate u postupku nad kojima nije imao kontrole.²⁷⁷⁴

1137. Pretresno vijeće prihvata da se optuženi tokom postupka generalno prema sudu odnosio s poštovanjem i da je u nekim situacijama prihvata savjet advokata da odustane od unakrsnog ispitivanja žrtava seksualnih napada. Prihvata se takođe da se optuženi spremno složio s privremenim odsustvom gđe Maglov sa suđenja.²⁷⁷⁵ Prihvata se i njegova tvrdnja da njegovo ponašanje u odnosu na jednog konkretnog svjedoka tužioca valja smatrati olakšavajućim faktorom. Samo ovi argumenti uzeće se u obzir kao olakšavajući faktori.

(i) Kajanje

1138. Kao što je već navedeno, odbrana tvrdi da je prema Pravilniku koji je trenutno na snazi, premda je u praksi Međunarodnog suda jasno utvrđeno da izraz kajanja predstavlja olakšavajući faktor, u praksi samo onim optuženima koji su se odmah potvrdno izjasnili o krivici omogućeno da predoče

²⁷⁶⁸ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 231. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući generalno da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi u znatnoj meri mogli umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

²⁷⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 298. U vezi sa značajem dobrovoljne predaje u smislu olakšavajućeg faktora, *vidi* Presudu o kazni u predmetu *Obrenović*: “[b]udući da bi svaki pokušaj da se utvrdi da li bi se Dragan Obrenović zaista dobrovoljno predao da je imao priliku bio čista spekulacija, Pretresno vijeće tom faktoru ne pridaje veću težinu.” (*ibid.*, par. 136, naglasak u originalu).

²⁷⁷⁰ Presuda o kazni u predmetu *Momir Nikolić*, par. 168. *Vidi* takođe Presudu o kazni u predmetu *Češić*, par. 86.

²⁷⁷¹ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 231.

²⁷⁷² Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 231.

²⁷⁷³ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 231.

²⁷⁷⁴ Npr., privremeno odsustvo kobranioca Milke Maglov zbog navoda o povredi profesionalnog kodeksa, neizvjesnost zbog zdravstvenih problema glavnog branioca, stalna neizvjesnost usljed problema s pronalaženjem referenta za predmet i uklanjanje dvoje kobranioca: Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 232. Tužilac se ovom konkretnom temom ne bavi smatrajući generalno da u ovom predmetu nema olakšavajućih faktora koji bi mogli u znatnoj meri umanjiti kaznu koju bi optuženom trebalo izreći: Završni podnesak tužioca, par. 807.

dokaze o svojem kajanju na pretresu o kazni, dok optuženi koji iz pretpretresne faze pređu u postupak suđenja nemaju pravo na pretres o kazni nakon proglašenja krivice.²⁷⁷⁶ Zbog toga je odbrana zatražila da se u slučaju proglašenja krivice održi odvojeni pretres po pitanju kazne kako bi Pretresno vijeće to moglo uzeti u obzir kao potencijalni olakšavajući faktor.²⁷⁷⁷ Tužilac tvrdi da optuženi nije pokazao kajanje zbog svoje upletenosti u zločine.²⁷⁷⁸

1139. Pretresno vijeće podsjeća da prema mišljenju Žalbenog vijeća optuženi može iskazati iskreno žaljenje a da pritom ne prizna svoje učešće u krivičnom djelu, te da to predstavlja faktor koji se može uzeti u obzir.²⁷⁷⁹ Kao što je već navedeno, optuženi je to mogao učiniti a da pritom uopšte ne svjedoči i ne bude unakrsno ispitan od tužioca.²⁷⁸⁰ Optuženi u ovom predmetu nije dao takvu izjavu, no tokom suđenja je u nekoliko navrata putem advokata svjedocima rekao da mu je žao zbog njihovih patnji. Pretresno vijeće nema razloga da sumnja u iskrenost izraza žaljenja optuženog i prilikom odmjeravanja kazne optuženom će te situacije uzeti u obzir kao olakšavajući faktor.

(j) Zaključci

1140. Pretresno vijeće nije *proprio motu* ustanovilo postojanje drugih olakšavajućih faktora. S obzirom na sve gore navedeno, Pretresno vijeće konstatuje da su relevantne sljedeće olakšavajuće okolnosti kojima je – kao što je već rečeno – pridata odgovarajuća težina prilikom odmjeravanja kazne:

- doprinos odluci da se obezbijedi sklonište za bosanske Muslimane iz Čelinca
- jednako postupanje
- učestvovanje u odluci da se uhapse pripadnici grupe “Miće”
- izražavanje zabrinutosti zbog paravojske, osobito u vezi s Veljkom Milankovićem
- porodični status i starost optuženog
- govori protiv profiterstva
- ponašanje puno poštovanja tokom postupka i u odnosu na jednog konkretnog svjedoka tužioca

²⁷⁷⁵ *Vidi*, Dodatak B.B., Prvostepeni postupak.

²⁷⁷⁶ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 215.

²⁷⁷⁷ Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 217.

²⁷⁷⁸ Završni podnesak tužioca, par. 815.

²⁷⁷⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par.177; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica*, par. 152, 194, 230; Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 89-92; Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16(iii).

²⁷⁸⁰ Pravilo 84bis(A).

- kajanje u pojedinim slučajevima

4. Opšta praksa u vezi sa zatvorskim kaznama na sudovima u bivšoj Jugoslaviji i praksa Međunarodnog suda

1141. U vezi s odmjeraivanjem kazne i tužilac i odbrana pozivaju se na član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ,²⁷⁸¹ kojim se traži da se u obzir uzme sljedeće:

[...]sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca.²⁷⁸²

1142. Što se tiče kazne koju su optuženom mogli izreći sudovi u bivšoj Jugoslaviji, obje se strane pozivaju na član 142 Krivičnog zakona SFRJ pod naslovom “Ratni zločin protiv civilnog stanovništva”. U članu 142(1) stoji sljedeće:

Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vreme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se izvrši napad na civilno stanovništvo [...] ili [...] mučenja ili nečovečna postupanja, [...] prisiljavanje na prostituciju ili silovanja [...] kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.²⁷⁸³

1143. I tužilac i odbrana slažu se da se Pretresno vijeće može poslužiti praksom odmjeraivanja kazne na sudovima bivše Jugoslavije kao smjernicom prilikom odmjeraivanja odgovarajuće kazne optuženom, iako ono nije obavezno tu praksu slijediti.²⁷⁸⁴

1144. Odgovor na pitanje da li Pretresno vijeće ima diskreciono ovlaštenje da izrekne zatvorsku kaznu dužu od dvadeset godina dalo je Žalbeno vijeće, prema čijoj interpretaciji relevantnih odredbi Statuta i Pravilnika pretresno vijeće mora u obzir uzeti praksu sudova u bivšoj Jugoslaviji, no njegovo

²⁷⁸¹ Usvojen u Skupštini SFRJ na sjednici Saveznog vijeća 28. septembra 1976.; proglašen ukazom predsjednika Republike 28. septembra 1976.; objavljen u *Službenom listu SFRJ* br. 44 od 8. oktobra 1976.; stupio na snagu 1. jula 1977.

²⁷⁸² Član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ: “Sud će [...] odmeriti kaznu [...] imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca.” Ovaj član je u glavnim crtama sličan postupku kojim je Pretresno vijeće ocijenilo sve relevantne otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti koje valja uzeti u obzir u skladu s članom 24(2) Statuta i pravilom 101(B).

²⁷⁸³ Završni podnesak tužioca, par. 751; Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 220.

²⁷⁸⁴ Završni podnesak tužioca, par. 750; Završni podnesak odbrane (povjerljivo), str. 220. Tužilac uz to još navodi da se praksa odmjeraivanja kazni u SFRJ do sada shvatala na dva načina. Prvo, pretresno vijeće se prilikom utvrđivanja odgovarajućih kazni može pozvati na faktore iz člana 41(1) Krivičnog zakona SFRJ, kao što su lične prilike počinioca ili njegovo držanje poslije učinjenog djela. Drugo, pretresno vijeće može razmotriti konkretne odluke o kazni ili rasponu kazni koje bi sudovi u SRJ izrekli za krivična djela uporediva s onima koja se navode u određenoj optužnici. Tužilac smatra da je procjena pretresnog vijeća otežavajućih i olakšavajućih faktora bliska prvom shvatanju, dok je ocjena prakse prema članovima 141 i 142 Krivičnog zakona SFRJ povezana s drugim shvatanjem: Završni podnesak tužioca, par. 751. Osim toga, tužilac ističe da je Pretresno vijeće u predmetu *Dragan Nikolić* zaključilo da će se u obzir uzeti kazne propisane u zakonima bivše Jugoslavije, no da Međunarodni sud – budući da ima primat nad nacionalnim jurisdikcijama u bivšoj Jugoslaviji – nema pravnu obavezu da primjenjuje blažu kaznu iz tih jurisdikcija.

diskreciono ovlaštenje tom praksom nije ograničeno.²⁷⁸⁵ Praksu je nužno imati u vidu kao pomoć prilikom utvrđivanja kazne koja će se izreći, pri čemu nije dovoljno tek navesti relevantne odredbe krivičnog zakona.²⁷⁸⁶ Međunarodni sud može izreći kaznu koja premašuje kaznu primjenjivu prema relevantnom zakonu bivše Jugoslavije. Time se ne narušava načelo *nulla poena sine lege* budući da je optuženi morao biti svjestan da krivična djela za koja se tereti predstavljaju najteža kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja podliježu najstrožim kaznama.²⁷⁸⁷

1145. Pretresno vijeće primjećuje da su 1992. godine propisi u vezi s odmjeravanjem kazne u BiH bili uređeni Krivičnim zakonom SFRJ, koji je Savezna skupština usvojila 28. septembra 1976. i koji je bio na snazi od 1. jula 1977., te Krivičnim zakonom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine od 10. juna 1977. (dalje u tekstu: Krivični zakon SRBiH). Krivični zakon SFRJ uređivao je opšte aspekte krivičnog zakona i nekoliko konkretnih krivičnih djela kao što su krivična djela protiv bezbjednosti SFRJ, genocid i ratni zločini, dok je Krivični zakon SRBiH uređivao prvenstveno konkretna krivična djela te neka opšta pitanja koja nisu bila spomenuta u Krivičnom zakonu SFRJ. Oba krivična zakona ostala su još neko vrijeme na snazi nakon što je SRBiH objavila nezavisnost 1992. godine.²⁷⁸⁸

1146. Prema Krivičnom zakonu SFRJ, raspon kazni koji je postojao 1992. godine kretao se od novčane kazne i konfiskacije imovine, preko zatvorske kazne, do smrtne kazne. Maksimalna zatvorska kazna iznosila je 15 godina, osim za “teške oblike” krivičnih djela ili za krivična djela s “posebno teškim posljedicama”, kažnjiva smrtnom kaznom, u kojem slučaju je maksimalna zatvorska kazna iznosila 20 godina.²⁷⁸⁹

²⁷⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 20.

²⁷⁸⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 270.

²⁷⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 816-817; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 681.

²⁷⁸⁸ *Vidi* Uredbu Predsjedništva o proglašenju neposredne ratne opasnosti od 8. aprila 1992., Uredbu Predsjedništva o primjeni važećih zakona od 11. avgusta 1992. i Zakon o potvrđivanju uredbi sa zakonskom snagom, 1. juni 1994.

²⁷⁸⁹ *Vidi* član 38 Krivičnog zakona SFRJ iz 1976/77. Kazne za posebno teška krivična djela regulisane su 1992. Krivičnim zakonom SRBiH. Ubistvo se kažnjavalo zatvorskom kaznom od najmanje pet godina, a u slučajevima teških krivičnih djela, što je uključivalo ubistvo na svirep način, usljed bezobzirnog nasilničkog ponašanja, uz dovođenje u opasnost života drugih osoba ili iz koristoljublja, zatvorskom kaznom od najmanje 10 godina ili smrtnom kaznom (član 36 Krivičnog zakona BiH iz 1977.). Silovanje je bilo kažnjivo zatvorskom kaznom od jedne do 10 godina, pri čemu je u slučajevima teškog oblika silovanja donja granica zatvorske kazne bila tri godine (član 88 Krivičnog zakona BiH iz 1977). Teška tjelesna povreda kažnjavala se kaznom od šest mjeseci do pet godina zatvora, a u teškim oblicima tog djela kazna je mogla biti i duža (član 42 Krivičnog zakona BiH iz 1977.). Ako su gorenavedena krivična djela bila počinjena u “vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije”, ta su se djela prema Krivičnom zakonu SFRJ kvalifikovala kao ratni zločini, kažnjivi zatvorskom kaznom od najmanje pet godina ili smrtnom kaznom: član 142 (ratni zločini protiv civilnog stanovništva), član 143 (ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika) i član 144 (ratni zločini protiv ratnih zarobljenika) Krivičnog zakona SFRJ iz 1976/77. Međutim, nakon što je u nekim republikama SFRJ 1977. ukinuta smrtna kazna – u SRBiH nije ukinuta – nova maksimalna zatvorska kazna za najteže oblike krivičnih djela iznosila je 20 godina. Pretresno vijeće smatra da, iako u Krivičnom zakonu SFRJ ne postoji odredba u vezi s progonom, zločinom protiv čovječnosti, kao takvim, članom 142 zabranjuje se krivično ponašanje koje odgovara krivičnom djelu progona u onom obliku u kojem se za to djelo tereti optuženi, i stoga taj član nudi korisne smjernice za određivanje njegove kazne.

5. Odmjeravanje kazne

1147. Žalbeno vijeće je u prethodnim presudama naglasilo da odmjerenje kazne ulazi u diskreciono ovlaštenje vijeća i da stoga ne bi bilo ispravno zaključiti konačni popis smjernica kojim će se rukovoditi.²⁷⁹⁰ O kazni uvijek valja odlučivati u skladu s činjenicama svakog konkretnog predmeta i na osnovu individualne krivice počinioca.²⁷⁹¹

1148. Pravilom 87(C) predviđeno je sljedeće:

Ako pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.

1149. Žalbeno vijeće je nedavno u predmetu *Blaškić* utvrdilo da ovlaštenje pretresnog vijeća da izrekne jedinstvenu kaznu vijeću ne daje mogućnost za izricanje arbitrarne kazne. Svako pojedino krivično djelo mora se razmotriti na valjan način kako bi se utvrdila njegova težina i donijela obrazložena odluka o kazni, pri čemu je osobito važno da, ako se izriče jedinstvena kazna, ona mora odražavati ukupnost dotičnog krivičnog ponašanja.²⁷⁹²

1150. Pretresno vijeće je odlučilo da u ovom predmetu na osnovu pravila 87(C) izrekne jedinstvenu kaznu budući da ona na bolji način odražava krivično postupanje optuženog, za koje je karakterističan stalni obrazac krivičnog ponašanja u ograničenom vremenskom kontekstu. Do jedinstvene kazne koja će se izreći došlo se na osnovu razmatranja težine krivičnih djela za koja je optuženom utvrđena krivica i uz osvrt na prihvaćene otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, te druge faktore uslovljene Statutom i Pravilnikom ovog Suda.

1151. Kako bi utvrdilo primjerenu kaznu, Pretresno vijeće je razmotrilo kazne izrečene drugim optuženima pred ovim Sudom.²⁷⁹³ Međutim, zbog posebne prirode ovog predmeta, za koji je karakteristična ključna uloga koju je igrao optuženi, Vijeću te kazne nisu bile od velike pomoći. Kazna koja se izriče temelji se na okolnostima ovog predmeta i Pretresno vijeće je nastojalo da je prilagodi optuženom.

²⁷⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 242.

²⁷⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 241, Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 101; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 680.

²⁷⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 680.

²⁷⁹³ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 443.

XI. DISPOZITIV

1152. Nakon što je razmotrilo sve dokaze i argumente strana i na osnovu utvrđenog činjeničnog stanja i pravnih zaključaka Pretresnog vijeća u ovoj presudi, mi, sudije Međunarodnog krivičnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od 1991. godine odlučujemo kako slijedi:

Konstatuje se da optuženi **RADOSLAV BRĐANIN NIJE KRIV** za sljedeća djela, te se on oslobađa optužbi iznesenih u sljedećim tačkama Optužnice:

- **tačka 1:** genocid
- **tačka 2:** suučesništvo u genocidu
- **tačka 4:** istrebljenje
- **tačka 10:** protivpravno i bezobzirno razaranje i oduzimanje imovine velikih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom

Konstatuje se da optuženi **RADOSLAV BRĐANIN** na osnovu člana 7(3) Statuta nije kriv, ali na osnovu člana 7(1) Statuta **KRIV JE** za djela iz sljedećih tačaka:

- **tačka 3:** progoni (što obuhvata **tačku 6:** mučenje, zločin protiv čovječnosti; **tačku 8:** deportacije, zločin protiv čovječnosti, i **tačku 9:** nehumana djela (prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti)
- **tačka 5:** hotimično lišavanje života
- **tačka 7:** mučenje, teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine
- **tačka 11:** bezobzirno razaranje gradova, sela i naselja ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom
- **tačka 12:** uništavanje i hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji.

1153. Pretresno vijeće izriče Radoslavu Brđaninu jedinstvenu zatvorsku kaznu u trajanju od **trideset i dvije godine**.

1154. Radoslav Brđanin uhapšen je 6. jula 1999. Iz toga slijedi da je do sada u pritvoru proveo pet godina, jedan mjesec i 26 dana. Osuđeni ima pravo da mu se to vrijeme uračuna u izdržavanje izrečene kazne, zajedno s vremenom koji će provesti u pritvoru čekajući odluku predsjednika na osnovu pravila 103(A) o tome u kojoj će državi izdržavati kaznu. Osuđeni će do donošenja te odluke ostati u pritvoru.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavan engleski tekst.

sudija Carmel Agius,
predsjedavajući

sudija Ivana Janu

sudija Chikako Taya

Dana 1. septembra 2004.
u Haagu,
Nizozemska

[pečat Međunarodnog suda]

DODATAK A – GLOSAR

A. Popis skraćenica, akronima i kratkih referenci

1. KK	1. krajiški korpus (bivši 5. korpus JNA)
ABiH	Armija Republike Bosne i Hercegovine
AID	Agencija za informisanje i dokumentaciju
ARK	Autonomna Regija Krajina
Bečka konvencija iz 1969.	Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, 22. maj 1969., <i>UN Treaty Series</i> , sv.1155, str. 331
BiH	Republika Bosna i Hercegovina
CSB	Centar službi bezbjedosti ARK-a
Dajtonski sporazum	Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini između BiH, Hrvatske i SRJ, iniciran 21. novembra 1995. u Daytonu i potpisan 14. decembra 1995. u Parizu
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 12. decembar 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva, 12. decembar 1977.
DP	Dokazni predmet
DP DB	Dokazni predmet odbrane
DP P	Dokazni predmet tužioca
EKLJP	Evropska komisija za ljudska prava
PMEZ	Posmatračka misija Evropske zajednice
ECOSOC	Ekonomski i socijalni savjet Ujedinjenih nacija
ECtHR	Evropski sud za ljudska prava

EU	Evropska unija
Evropska konvencija o ljudskim pravima	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950.
Federacija	Federacija Bosne i Hercegovine
Godišnjak ILC-a	<i>Yearbook of the International Law Commission</i> /Godišnjak Komisije za međunarodno pravo; ILC Y.B./
Haška konvencija IX	Konvencija o bombardovanju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata, Haag, 18. oktobar 1907.
Haški pravilnik	Haška konvencija IV o zakonima i običajima rata na kopnu i dodatak: Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu, Haag, 18. oktobar 1907.
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
ICC	Međunarodni krivični sud /stalni Međunarodni krivični sud – MKS/
ICJ	Međunarodni sud pravde
IFOR	Snage za sprovođenje Dajtonskog sporazuma pod komandom NATO-a u BiH, 20. decembar 1995. – 20. decembar 1996.
ILC	Komisija za međunarodno pravo
ILM	<i>International Legal Materials</i> /Materijali iz oblasti međunarodnog prava/
ILR	<i>International Law Reports</i> /Izveštaji o međunarodnom pravu/
Izjava po pravilu 92bis	Ime i prezime svjedoka (ako je primjenjivo), broj dokaznog predmeta, “izjava po pravilu 92bis”, ERN broj
Izveštaj generalnog sekretara	Izveštaj generalnog sekretara na osnovu paragrafa 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti (1993.), podnesen 3. maja 1993. (S/25704)
JNA	Jugoslovenska narodna armija (vojska Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije)

KEBS	Konferencija za evropsku bezbjednost i saradnju
Konvencija o genocidu	Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojena 9. decembra 1948., stupila na snagu 12. januara 1951., 78 UNTS 277
Konvencija protiv mučenja	Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nečovječnih ili ponižavajućih kazni i postupaka, 10. decembar 1948., U.N.T.S sv. 1465, str.85
Konvencija za zaštitu kulturnih dobara	Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Haag, 14. maj 1954.
KOS	Kontraobavještajna služba JNA
Krivični zakon SFRJ	Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, objavljen u "Službenom listu SFRJ" br. 44 od 8. oktobra 1976. (izmjene objavljene u "Službenom listu SFRJ" br. 36 od 15. jula 1977.), stupio na snagu 1. jula 1977.
Krivični zakon SRBiH	Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, objavljen u "Službenom listu SRBiH" br. 16/77 od 16. juna 1977.
MBO	Muslimansko-bošnjačka organizacija
Međunarodni pakt	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 16. decembar 1966., 999 UNTS 171
Međunarodni sud	vidi: MKSJ
Međunarodni sud za Daleki istok	Međunarodni vojni sud za Daleki istok, Tokio, Japan
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKSJ	Međunarodni krivični sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine
MKSR	Međunarodni krivični sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i državljana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja počinjena na teritorijama susjednih država između 1. januara 1994. i 31. decembra 1994.
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova u BiH

Načela međunarodnog prava	<i>Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgement of the Tribunal</i> /Načela međunarodnog prava potvrđena u Povelji Nirnberškog suda i u Presudi suda/, usvojena od Komisije za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija, 1950., UNGA, Official record, 5. sjednica, dodatak br. 12, UN Doc. A/1316 (1950.)
Nacrt kodeksa ILC-a	<i>Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind</i> /Nacrt kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva/, <i>International Law Commission</i> /Komisija za međunarodno pravo/, 48. sjednica, 1996. A/48/10. Takođe objavljeno u ILC Y.B., 1996., sv. II(2)
Nirnberška presuda	Suđenja glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946.
Nirnberška povelja	Londonski sporazum i u dodatku Povelja Međunarodnog vojnog suda za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, London, 8. avgust 1945.
Nirnberški sud	Međunarodni vojni sud za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Nürnberg, Njemačka
odbrana	Zastupnik odbrane optuženog
optuženi	Radoslav Brđanin
Optužnica	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36, Šesta izmijenjena optužnica, 9. decembar 2003.
par.	paragraf
policija bosanskih Srba	Rezervne i specijalne jedinice policije bosanskih Srba
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a
Pravilnik MKSR-a	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu
Pravilnik o pritvoru	Pravilnik o pritvoru osoba koje čekaju na suđenje ili žalbeni postupak pred Međunarodnim sudom ili su iz nekog drugog razloga pritvorene po ovlaštenju MKSJ-a

Predmet <i>Eichmann</i>	<i>Državni tužilac protiv Adolfa Eichmanna</i> (1968.) 36 ILR 18 (Okružni sud, Jerusalem, predmet br. 40/61)
Propisi oružanih snaga SFRJ	Propisi o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ, 1988.
Rezerve na Konvenciju o genocidu	<i>Rezerve na Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Advisory Opinion /Savjetodavno mišljenje/,</i> (1951.) ICJ Reports 23
Rezolucija 242 Generalne skupštine UN-a	Rezolucija Generalne skupštine UN-a A/RES/46/242 (25. avgust 1992.)
Rezolucija 752 Savjeta bezbjednosti UN-a	Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN-a S/RES/752 (15. maj 1992.)
Rezolucija 757 Savjeta bezbjednosti UN-a	Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN-a S/RES/757 (30. maj 1992.)
Rezolucija 96 (I) Generalne skupštine UN-a	Rezolucija 96 (I) Generalne skupštine UN-a, UN Doc. A/96(I) (1946.), 11. decembar 1946.
Rimski statut	Statut Međunarodnog krivičnog suda, Rim, 17. juli 1998.
Roerichov pakt	<i>Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments /Ugovor o zaštiti umjetničkih i naučnih institucija i spomenika kulture/,</i> 15. april 1935.
RS	Republika Srpska
SAO	Srpska autonomna oblast
Savjet za narodnu odbranu /SNO/	Stalno tijelo Skupštine ARK-a koje se bavilo pitanjima narodne odbrane relevantnim za ARK
SDA	Stranka demokratske akcije
SDB	Služba državne bezbjednosti u BiH
SDS	Srpska demokratska stranka
SFOR	Međunarodne stabilizacione snage pod komandom NATO-a u BiH, od decembra 1996.
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SJB	Stanica javne bezbjednosti

SKJ	Savez komunista Jugoslavije
Skupština Srpske Republike BiH	Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, koju je 24. oktobra 1991. osnovao Klub poslanika SDS-a
Skupština ZOBK-a	Skupština zajednice opština Bosanske krajine
Snage bosanskih Srba	Vojska bosanskih Srba, paravojne snage, teritorijalna odbrana, policijske jedinice i civili koje su te snage naoružale (kao što je definisano u predmetu <i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T, Šesta izmijenjena optužnica, 9. decembar 2003.)
SNB	Služba nacionalne bezbjednosti
SOS	Srpske odbrambene snage
SPO	Srpski pokret obnove
SPS	Socijalistička partija Srbije
SRBiH	Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (od 1945.)
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
Srpska Republika BiH	Srpska Republika Bosna i Hercegovina, kasnije preimenovana u Republiku Srpsku, sastoji se od "srpskih autonomnih regija" i "oblasti", među kojima je bio i ARK
SSNB	Srpski savjet za nacionalnu bezbjednost
Statut	Statut Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, osnovanog Rezolucijom 827 Savjeta bezbjednosti
Statut MKSR-a	Statut Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu
str.	stranica
strane	Tužilac i odbrana u predmetu <i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T
Sud	Vidi: MKSJ
SUP	Sekretarijat unutrašnjih poslova
T.	Stranica transkripta pretresa. Sve stranice transkripta na koje se upućuje preuzete su iz neslužbene, nepročišćene verzije transkripta,

osim ako nije drugačije navedeno. Stoga su moguće manje nepodudarnosti u brojevima stranica te verzije i konačne verzije objavljenog transkripta.

TO	Teritorijalna odbrana
Tokijska povelja	Povelja Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok, Tokio, 19. januar 1946.
tužilac/optužba	Tužilaštvo Međunarodnog suda
Tužilaštvo	Tužilaštvo Međunarodnog suda
UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
UZP	Udruženi zločinački poduhvat
VJ	Vojska SRJ
vojnici ili vojska bosanskih Srba	Opšti termin koji obuhvata sve naoružane i uniformisane bosanske Srbe izuzev policijskih jedinica i civila koje su snage bosanskih Srba naoružale
VRS	Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Republike Srpske, od 19. maja 1992.
Zajednički član 3	Član 3, zajednički za sve četirima Ženevskim konvencijama iz 1949.
Zakon br. 10 Kontrolnog savjeta	Zakon br. 10 savezničkog Kontrolnog savjeta, 20. decembar 1945., reprint u 1 <i>CCL No. 10 Trials</i> , xvi
Završni podnesak odbrane (povjerljivo)	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T, Završni pretresni podnesak odbrane, dostavljen 5. aprila 2004. (povjerljivo)
Završni podnesak tužioca	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T, Podnesak tužioca kojim se javnosti objelodanjuje redigovana verzija Završnog podneska tužioca, dostavljeno 17. avgusta 2004.
Završni pretresni podnesak tužioca (povjerljivo)	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T, Završni podnesak tužioca dostavljen 5. aprila 2004. (povjerljivo)

Ženevska konvencija I	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga u ratu, 12. avgust 1949., 75 UNTS 31
Ženevska konvencija II	Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru, 12. avgust 1949., 75 UNTS 85.
Ženevska konvencija III	Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949., 75 UNTS 135
Ženevska konvencija IV	Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata od 12. avgusta 1949., 75 UNTS 2
ZOBK	Zajednica opština Bosanske krajine
ZOBL	Zajednica opština Banja Luka
žrtva	Osoba za koju se tvrdi da je protiv nje izvršeno krivično djelo iz nadležnosti Međunarodnog suda

B. Popis predmeta

1. MKSJ

ALEKSOVSKI

Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*).

Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*).

BLAŠKIĆ

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-T, Odluka po zahtjevu kojim se obrana načelno protivi usvajanju iskaza iz druge ruke ukoliko ne udovoljavaju uvjetima utemeljenosti i pouzdanosti, 21. januar 1998. (u tekstu: Odluka po zahtjevu kojim se obrana načelno protivi usvajanju iskaza iz druge ruke ukoliko ne udovoljavaju uvjetima utemeljenosti i pouzdanosti u predmetu *Blaškić*).

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*).

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-A, Presuda, 29. juli 2004. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*).

BRĐANIN I TALIĆ

Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, predmet br. IT-99-36-PT, Odluka po prigovoru Momira Talića na formu iymijenjene optužnice, 20 February 2001.

Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, predmet br. IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu tužilaštva za izmjenu optužnice, 26 juna 2001.

Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, predmet br. IT-99-36-T, Nalog o standardima za prihvatanje dokaza, 15. februar 2002.

Tužilac protiv Radoslava Brđanina, predmet br. IT-99-36-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 28. novembar 2003. (u tekstu: Odluka po pravilu 98bis).

Tužilac protiv Radoslava Brđanina, predmet br. IT-99-36-A, Odluka po interlokutornoj žalbi, 19. mart 2004. ("Rule 98bis Appeal Decision").

Tužilac protiv Radoslava Brđanina, predmet br. IT-99-36-T, Povjerljiv odgovor tužioca na pitanja Pretresnog vijeća u vezi s genocidom i Drugostepenom presudom u predmetu *Krstić*, 29. april 2004.

ČELEBIĆI

Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića (zvanog Pavo), Hazima Delića i Esada Landže(zvanog Zenga), predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*).

Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića (zvanog Pavo), Hazima Delića i Esada Landže (zvanog Zenga), predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*).

FURUNDŽIJA

Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*).

Tužilac protiv Ante Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*).

GALIĆ

Tužilac protiv Stanislav Galića, predmet br. IT-98-29-T, Presuda, 5. decembar 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Galić*).

HADŽIHASANOVIĆ I DRUGI

Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 12. novembar 2002. (u tekstu: Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti u predmetu *Hadžihasanović i drugi*).

Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure, predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost, 16. juli 2003. (u tekstu: Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost u predmetu *Hadžihasanović i drugi*).

JELISIĆ

Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*).

Tužilac protiv Gorana Jelisića, predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*).

JOKIĆ

Tužilac protiv Miodraga Jokića, predmet br. IT-01-42/1-S, Presuda o kazni, 18. mart 2004. (u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Jokić*).

KARADŽIĆ I MLADIĆ

Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, predmet br. IT-95-5/18-R61, Pregled optužnice na osnovu pravila 61 Pravilnika o postupku i dokazima, 11. juli 1996. (u tekstu: Odluka po pravilu 61 u predmetu *Karadžić i Mladić*).

KORDIĆ I ČERKEZ

Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*).

KRNOJELAC

Tužilac protiv Milorada Krnojelca, predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*).

Tužilac protiv Milorada Krnojelca, predmet br. IT-97-25-A, Presuda, 17. septembar 2003. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*).

KRSTIĆ

Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. avgust 2001. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*).

Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33-A, Presuda, 19. april 2004. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*).

KUNARAC, KOVAČ I VUKOVIĆ

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. juli 2000. (u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Kunarcac*).

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarcac*).

Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, predmet br. IT-96-23-A & IT-96-23/1-A, Presuda, 12. juni 2002. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kunarcac*).

Z. KUPREŠKIĆ, M. KUPREŠKIĆ, V. KUPREŠKIĆ, JOSIPOVIĆ, (PAPIĆ) I ŠANTIĆ

Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića, Dragana Papića i Vladimira Šantića (zvanog Vlado), predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*).

Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića i Vladimira Šantića (zvanog Vlado), predmet br. IT-95-16-A, Presuda, 23. oktobar 2001. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*).

KVOČKA, KOS, RADIĆ, ŽIGIĆ I PRCAĆ

Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Miloje Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća, predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*).

MILUTINOVIĆ, ŠAINOVIĆ I OJDANIĆ

Tužilac protiv Milana Milutinovića, Nikole Šainovića & Dragoljuba Ojdanića, predmet br. IT-99-37-AR72, Odluka po prigovoru Dragoljuba Ojdanića na nenadležnost – udruženi zločinački poduhvat, 21. maj 2003. (u tekstu: Odluka po prigovoru na nenadležnost u predmetu *Ojdanić*).

MILOŠEVIĆ

Tužilac protiv Slobodana Miloševića, predmet br. IT-02-54-T, Odluka po predlogu za donošenje oslobađajuće presude, 16. juni 2004. (u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Milošević*).

NALETILIĆ I MARTINOVIĆ

Tužilac protiv Mladena Naletilića (zvanog Tuta) i Vinka Martinovića (zvanog Štela), predmet br. IT-98-34-T, Presuda, 31. mart 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*).

NIKOLIĆ

Tužilac protiv Dragana Nikolića (zvanog Jenki), predmet br. IT-94-2-R61, Pregled optužnice na osnovu pravila 61 Pravilnika, 25. oktobar 1995. (u tekstu: Odluka po pravilu 61 u predmetu *Nikolić*).

Tužilac protiv Dragana Nikolića, predmet br. IT-94-2-S, Presuda o kazni, 18. decembar 2003. (u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Nikolić*).

NIKOLIĆ (MOMIR)

Tužilac protiv Momira Nikolića, predmet br. IT-02-60/1-S, Presuda o kazni, 2. decembar 2003. (u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Momir Nikolić*).

ŠEŠELJ

Tužilac protiv Šešelja, predmet br. IT-03-67-PT, Odluka po zahtevu za izuzeće sudija, 10. juni 2003. (u tekstu: Odluka po zahtevu za izuzeće u predmetu *Šešelj*).

SIKIRICA, DOŠEN I KOLUNDŽIJA

Tužilac protiv Duška Sikirice, Damira Došena, Dragana Kolundžije, predmet br. IT -95-8-T, Presuda po prijedlozima odbrane za donošenje oslobađajuće presude, 3. septembar 2001. (u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Sikirica*).

SIMIĆ

Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića, Sime Zarića, predmet br. IT-95-9-T, Presuda, 17. oktobar 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Simić*).

STAKIĆ

Tužilac protiv Milomira Stakića, predmet br. IT-97-24-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 31. oktobar 2002. (u tekstu: Odluka po pravilu 98bis u predmetu *Stakić*).

Tužilac protiv Milomira Stakića, predmet br. IT-97-24-T, Presuda, 29. oktobar 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*).

TADIĆ

Tužilac protiv Duška Tadića (zvanog Dule), predmet br. IT-94-1, Izdvojeno mišljenje sudije Stephena o zahtevu tužioca kojim su tražene zaštitne mere za žrtve i svedoke, 10. avgust 1995. (u tekstu: Izdvojeno mišljenje sudije Stephena po Tadićevom zahtjevu za zaštitne mjere).

Tužilac protiv Duška Tadića (zvanog Dule), predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995.

Tužilac protiv Duška Tadića (zvanog Dule), predmet br. IT-94-1-T, *Decision on Defence Motion on Hearsay*, / Odluka po zahtevu odbrane o dokazima iz druge ruke/, 5 avgust 1996. (u tekstu: Odluka o dokazima iz druge ruke u predmetu Tadić)

Tužilac protiv Duška Tadića (zvanog Dule), predmet br. IT-94-1-A, Odluka po zahtevu žalioaca za produženje roka i izvođenje dodatnih dokaza, 15. oktobar 1998.

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Tadić).

Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.

TODOROVIĆ

Tužilac protiv Stevana Todorovića, predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001. (u tekstu: Presuda o kazni u predmetu Todorović).

VASILJEVIĆ

Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 29. novembar 2002. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Vasiljević).

Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, predmet br. IT-98-32-A, Presuda, 25. februar 2004. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Vasiljević).

2. MKSR

AKAYESU

Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua, predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Akayesu).

Tužilac protiv Jean-Paula Akayesua, predmet br. ICTR-96-4-A, Presuda, 1. juni 2001. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Akayesu).

BAGILISHEMA

Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme, predmet br. ICTR-95-1A-T, Presuda, 7. juni 2001. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Bagilishema).

BARAYAGWIZA

Tužilac protiv Jean-Boscoa Barayagwize, predmet br. ICTR-97-19-AR72, Odluka, 3. novembar 1999. (u tekstu: Odluka u predmetu Barayagwiza).

CYANGUGU

Tužilac protiv Andrea Ntagerwa, Emmanuela Bagambikija, Samuela Imanishimwe, predmet br. ICTR-99-46-T, Presuda i presuda o kazni, 25. februar 2004. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu Cyangu).

KAMBANDA

Tužilac protiv Jeana Kambande, predmet br. ICTR-97-23-S, Presuda, 4. septembar 1998. (u tekstu: Presuda o kazni u predmetu Kambanda).

Tužilac protiv Jeana Kambande, predmet br. ICTR 97-23-A, Presuda, 19. oktobar 2000. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu Kambanda).

KAJELIJELI

Tužilac protiv Juvenala Kajelijelija, predmet br. ICTR-98-44A-T, Presuda i presuda o kazni, 1. decembar 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kajelijeli*).

KAYISHEMA AND RUZINDANA

Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane, predmet br. ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maja 1999. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*).

Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane, predmet br. ICTR-95-1-A, Presuda, 1. juni 2001. (Drugostepena presuda u predmetu *Kayishema*).

MUSEMA

Tužilac protiv Alfreda Museme, predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Musema*).

Tužilac protiv Alfreda Museme, predmet br. ICTR-96-13-A, Presuda, 16. novembar 2001. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Musema*).

NAHIMANA

Tužilac protiv Ferdinanda Nahimane, Jean-Boscoa Barayagwize, i Hassana Ngeze, predmet br. ICTR-99-52-T, Presuda, 3. decembar 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Nahimana*).

NIYITEGEKA

Tužilac protiv Eliezer Niyitegeka, predmet br. ICTR-96-14-A, Presuda, 9. juli 2004. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Niyitegeka*).

RUTAGANDA

Tužilac protiv Georges Anderson Nderubumwe Rutagande, predmet br. ICTR-96-3-T, Presuda i presuda o kazni, 6. decembar 1999. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*).

SEMANZA

Tužilac protiv Laurenta Semanze, predmet br. ICTR-97-20-T, Presuda i presuda o kazni, 15. maj 2003. (u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Semanza*).

SERUSHAGO

Tužilac protiv Omara Serushagoa, predmet br. ICTR-98-39-A, 6. april 2000. (u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Serushago*).

C. Odluke nacionalnih sudova

Minors (1989) 1 W.L.R. 441.

Mattey (1989) 2 Cr.App.R.409.

Exall (1866) 4 F. & F. 922, 929.

Taylor, Weaver and Donovan (1928) 21 Cr. App.R.20, 21.

D. Popis drugih pravnih izvora

Black's Law Dictionary /Blackov rječnik pravnih termina/, 7. izdanje (St. Paul, West Group, 1999.)

Relations between the Convention of Genocide on One Hand and the Formulation of the Nuremberg Principles and the Preparation of a Draft Code of Offences Against Peace and Security on the Other /Veze između Konvencije protiv genocida s jedne i formulacije nirnberških načela i pripreme nacrtu kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti s druge strane/, UN Doc. E/AC.25/3/Rev.1, 12. april 1948.

Blaustein, A.P, Flanz, G.H (ur.), *Constitutions of the Countries of the World* /Ustavi zemalja u svijetu/, (Oceana Publications), Dobbs Ferry, New York, mart 1994.

Cassese, A., *International Criminal Law* /Međunarodno krivično pravo/, (Oxford University Press), Oxford, 2003.

May, R., *Criminal Evidence* /Dokazi u krivičnom postupku/, 3. izd. (Sweet & Maxwell Ltd.), London, 1995.

Oxford English Dictionary /Oksfordski rječnik engleskog jezika/, 2. izd. (Oxford University Press), Oxford, 1989.

Robinson, N., *The Genocide Convention: A Commentary* /Konvencija o genocidu: komentar/, (Institute of Jewish Affairs), New York, 1960.

Schabas, W.A., *Genocide in International Law: The Crime of Crimes* /Genocid u međunarodnom pravu: zločin nad zločinima/ (Cambridge University Press), Cambridge, 2000. (u tekstu: Schabas, Genocid u međunarodnom pravu).

Simester, A.P and Sullivan G.R., *Criminal Law: Theory and Doctrine* /Krivično pravo: teorija i doktrina/ (Hart Publishing), Oxford, 2003.

DODATAK B – ISTORIJAT POSTUPKA

A. Prepretresni postupak²⁷⁹⁴

1. Optužnica, hapšenje, prebacivanje i prvo stupanje pred sud

1155. U prvoj optužnici podignutoj protiv optuženog bio je optužen i Momir Talić. Obojica optuženih teretila su se u jednoj tački za progone na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti.²⁷⁹⁵ Nalozi za hapšenje optuženog i Momira Talića izdati su 14. marta 1999.²⁷⁹⁶

1156. Optuženog je SFOR uhapsio 6. jula 1999. u Banjoj Luci i istog ga je dana prebacio u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija u Haagu. Stupivši 12. jula 1999. prvi put pred sudsko vijeće, kojim je predsjedao sudija Antonio Cassese, optuženi se u vezi s optužbom protiv njega izjasnio da “nije kriv”. U kasnijim stupanjima pred Sud izjasnio se da nije kriv ni po jednoj drugoj tački sadržanoj u kasnijim izmijenjenim optužnicama.

1157. Momir Talić je uhapšen 25. avgusta 1999. u Beču u Austriji na osnovu naloga za hapšenje od 23. avgusta 1999., upućenog neposredno austrijskim vlastima.²⁷⁹⁷ Istog dana prebačen je u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija u Haagu. Stupivši 31. avgusta 1999. pred sudsko vijeće kojim je predsjedao sudija David Hunt, Momir Talić se u vezi s optužbom izjasnio da “nije kriv”. U kasnijim stupanjima pred Sud izjasnio se da nije kriv ni po jednoj drugoj tački sadržanoj u kasnijim izmijenjenim optužnicama, uključujući i ispravljenu verziju Četvrte izmijenjene optužnice.

2. Sastav Pretresnog vijeća

1158. Predmet je isprva bio dodijeljen Pretresnom vijeću II, u kojem su zasjedali sudije Antonio Cassese (predsjedavajući), Florence Mumba i David Hunt.²⁷⁹⁸ Sudija David Hunt imenovan je za prepretresnog sudiju.²⁷⁹⁹

1159. Sudija Fausto Pocar je 1. februara 2000. u Pretresnom vijeću II zamijenio sudiju Antonija Cassesea.²⁸⁰⁰ Rezultat toga bio je da je 3. februara 2000. sudija David Hunt postao predsjedavajući

²⁷⁹⁴ U ovom poglavlju navode se i određene proceduralne radnje preduzete tokom faze suđenja budući da se njima zaokružuju pitanja pokrenuta u prepretresnom postupku.

²⁷⁹⁵ Optužnica, 14. mart 1999. Optužnicu je potvrdio sudija Almiro Rodrigues i ona je stavljena pod pečat: Nalog po pregledu Optužnice u skladu s članom 19 Statuta, 14. mart 1999. (povjerljivo).

²⁷⁹⁶ Nalog za hapšenje - Nalog za izručenje, 14. mart 1999.

²⁷⁹⁷ Nalog za hapšenje - Nalog za predaju Momira Talića upućen Republici Austriji, 23. avgust 1999.

²⁷⁹⁸ Nalog potpredsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 8. juli 1999.; Nalog predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 27. avgust 1999.

sudija u predmetu.²⁸⁰¹ U Vijeće je 3. aprila 2000. imenovan sudija Liu Daqun, koji je zamijenio sudiju Fausta Pocara.²⁸⁰²

1160. Sastav vijeća ponovo se promijenio na osnovu naloga od 23. novembra 2001. kojim su u Vijeće imenovani sudije Wolfgang Schomburg (predsjedavajući), Florence Mumba i Carmel Agius.²⁸⁰³ Sudija Carmel Agius kasnije je imenovan za novog pretpretresnog sudiju.²⁸⁰⁴

1161. Neposredno prije početka suđenja, 18. januara 2002., predsjednik Međunarodnog suda dodijelio je Vijeću dvoje sudija *ad litem* – sudije Ivanu Janu i Chikako Tayu – koje su zamijenile sudije Florence Mumbu i Wolfganga Schomburga. Sudija Carmel Agius postao je predsjedavajući sudija u predmetu.²⁸⁰⁵

3. Istorijat optužnica

1162. Prvom optužnicom obojica optuženih teretila su se u jednoj tački na osnovu individualne odgovornosti i odgovornosti nadređenog za zločine protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta u vezi s navodima o progonima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u periodu od aprila do decembra 1992. u Autonomnoj Regiji Krajina.²⁸⁰⁶ Prva optužnica kasnije je više puta mijenjana na zahtjev tužioca i u skladu s prigovorima odbrane u vezi s konkretnošću optužnice i načinom iznošenja optužbi.

1163. Izmijenjena optužnica izdata je 16. decembra 1999. i njome se dvojica optuženih i Stojan Župljanin terete na osnovu individualne odgovornosti i odgovornosti nadređenog u 12 tačaka, od kojih u jednoj i za genocid.²⁸⁰⁷

1164. Nakon odluke Pretresnog vijeća,²⁸⁰⁸ u kojoj se prihvataju određeni prigovori optuženog i Momira Talića na formu optužnice,²⁸⁰⁹ tužilac je 9. marta 2001. izdao Dodatno izmijenjenu optužnicu.²⁸¹⁰

²⁷⁹⁹ Nalog kojim se imenuje sudija zadužen za pretpretresni postupak, 13. juli 1999.; Nalog kojim se imenuje sudija u pretpretresnom postupku, 31. avgust 1999.

²⁸⁰⁰ Nalog predsjednika kojim se imenuje sudija u pretresno vijeće, 4. februar 2000.

²⁸⁰¹ Određivanje predsjedavajućeg sudije, 3. februar 2000.

²⁸⁰² Nalog predsjednika kojim se imenuje sudija pretresnog vijeća, 7. april 2000.

²⁸⁰³ Nalog predsjednika o sastavu pretresnog vijeća u predmetu, 7. decembar 2001.

²⁸⁰⁴ Nalog kojim se imenuje pretpretresni sudija, 28. novembar 2001.

²⁸⁰⁵ Nalog predsjednika kojim se imenuju dvoje sudija *ad litem* u jedan predmet, 18. januar 2002.

²⁸⁰⁶ Optužnica, 14. mart 1999.

²⁸⁰⁷ Izmijenjena optužnica, 20. decembar 1999. Stojan Župljanin još uvijek je na slobodi.

²⁸⁰⁸ Odluka po primjedbama Radoslava Brđanina na formu izmijenjene optužnice, 23. februar 2001.

²⁸⁰⁹ *Motion Objecting to the Form of the Amended Indictment* /Prigovori na formu Izmijenjene optužnice/, 5. februar 2001.; *Motion for Dismissal of the Indictment* /Zahtjev za odbacivanje optužnice/, 8. februar 2000.

²⁸¹⁰ Dodatno izmijenjena optužnica, 12. mart 2001.

1165. Momir Talić je 5. aprila 2001. dostavio podnesak kojim je osporio formu Dodatno izmijenjene optužnice.²⁸¹¹ Pretresno vijeće je 26. juna 2001. tužiocu naložilo da optužnicu izmijeni,²⁸¹² zbog čega je 16. jula 2001. objavljena Treća izmijenjena optužnica.²⁸¹³

1166. Podnesak Momira Talića, u kojem se tvrdi da postoje nedostaci u formi Treće izmijenjene optužnice dostavljen je 30. jula 2001.²⁸¹⁴ Pretresno vijeće je 21. septembra 2001. tužiocu naložilo da izmijeni prethodnu optužnicu,²⁸¹⁵ te je 5. oktobra 2001. izdana Četvrta izmijenjena optužnica.²⁸¹⁶

1167. Momir Talić je 22. oktobra 2001. iznio nove prigovore na optužnicu.²⁸¹⁷ Na osnovu naloga Pretresnog vijeća²⁸¹⁸ 10. decembra 2001. izdata je korigovana verzija Četvrte izmijenjene optužnice.²⁸¹⁹

1168. Nakon što je suđenje započelo, te po odvajanju postupka protiv Momira Talića, Pretresno vijeće je 7. oktobra 2002. izdalo usmeni nalog da se optužnica izmijeni i reorganizuje,²⁸²⁰ nakon čega je istog dana izdata Peta izmijenjena optužnica.²⁸²¹

1169. Nakon što je tužilac završio s izvođenjem dokaza, 9. decembra 2003. je izdana Šesta izmijenjena optužnica²⁸²² kako bi se ispunio nalog Pretresnog vijeća iz Odluke po pravilu 98bis.²⁸²³

4. Dodjela branioca

1170. Sekretar je 12. jula 1999. imenovao Michaela Greavesa za branioca optuženog.²⁸²⁴ Na zahtjev optuženog za glavnog branioca umjesto Michaela Greavesa imenovan je John Ackerman.²⁸²⁵ Milka Maglov imenovana je 16. novembra 2001. za kobranioca optuženog.²⁸²⁶

²⁸¹¹ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment Dated 12 March 2001* /Preliminarni podnesak zasnovan na nedostacima u formi optužnice od 12. marta 2001./, 19. april 2001.

²⁸¹² Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001.

²⁸¹³ Treća izmijenjena optužnica, 16. juli 2001.

²⁸¹⁴ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment of 16 July 2001* /Preliminarni podnesak zasnovan na nedostacima u formi optužnice od 16. jula 2001./, 16. avgust 2001.

²⁸¹⁵ Odluka o formi Treće izmijenjene optužnice, 21. septembar 2001.

²⁸¹⁶ Tužiočeva četvrta izmijenjena optužnica i zahtjev za dopuštenje da se izvrše izmjene, 5. oktobar 2001.

²⁸¹⁷ *Preliminary Motion Based on the Defects in the Form of the Indictment of 5 October 2001* /Preliminarni podnesak zasnovan na nedostacima u formi optužnice od 5. oktobra 2001./, 22. oktobar 2001.

²⁸¹⁸ Odluka o formi Četvrte izmijenjene optužnice, 23. novembar 2001.

²⁸¹⁹ Korigovana verzija četvrte izmijenjene optužnice, 10. decembar 2001.

²⁸²⁰ Statusna konferencija 7. oktobra 2002., T. 10311-10312.

²⁸²¹ Peta izmijenjena optužnica, 7. oktobar 2002.

²⁸²² Šesta izmijenjena optužnica, 9. decembar 2003.

²⁸²³ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 28. novembar 2003. *Vidi par. 1193-1995 infra.*

²⁸²⁴ Odluka, 13. juli 1999.

²⁸²⁵ Odluka, 3. avgust 1999.; Odluka, 14. oktobar 1999.

²⁸²⁶ Odluka, 30. novembar 2001.

1171. Imenovanje Milke Maglov na mjesto kobranioca suspendovano je odlukom sekretara od 15. aprila 2002. za razdoblje tokom kojeg su se očekivali rezultati istrage u vezi s navodima o povredama Profesionalnog kodeksa branilaca koji se pojavljuju pred Međunarodnim sudom, nevezanim za optužbe za nepoštovanje suda koje su se pojavile u kasnijoj fazi postupka.²⁸²⁷ Idućeg dana, kao privremena mjera, na mjesto kobranioca imenovana je Tanja Radosavljević. Nju je potom 9. maja 2002. na zahtjev optuženog zamijenio Milan Trbojević.²⁸²⁸

1172. Sekretar je 7. marta 2003. u skladu s članom 19(C)(ii) Uputstva za dodjelu branioca, povukao imenovanje Milana Trbojevića.²⁸²⁹ Dana 25. aprila 2003. za kobranioca optuženog imenovan je David Cunningham.²⁸³⁰

5. Privremeno puštanje na slobodu

1173. Dostavljeni su brojni zahtjevi za privremeno puštanje na slobodu.²⁸³¹ Većinu zahtjeva Pretresno vijeće je odbacilo uz argumentaciju da uslovi za privremeno puštanje na slobodu nisu ispunjeni, te da je pritvor optuženog i Momira Talića pravno utemeljen.²⁸³²

1174. Jednom zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu na kraju je udovoljeno. Ljekar Pritvorske jedinice UN-a dostavio je 9. septembra 2002. sekretaru povjerljiv medicinski izvještaj o tome da Momir Talić boluje od neizlječive bolesti, što u pitanje dovodi njegovu procesnu sposobnost.²⁸³³ Momir Talić je 10. septembra 2002. predao zahtjev da iz humanitarnih razloga bude pušten na privremenu slobodu.²⁸³⁴ Nakon što je 20. septembra 2002. saslušalo strane²⁸³⁵ i dva medicinska vještaka,²⁸³⁶ Pretresno vijeće je donijelo odluku da pod određenim uslovima Momira Talića pusti na privremenu slobodu.²⁸³⁷

²⁸²⁷ Odluka, 17. april 2002.; *Corrigendum*, 17. juli 2002.

²⁸²⁸ Odluka, 21. maj 2002.

²⁸²⁹ Odluka, 7. mart 2003.

²⁸³⁰ Odluka, 25. april 2003.

²⁸³¹ *Petition for a Writ of Habeas Corpus on behalf of Radoslav Brđanin* /Zahtjev za izdavanje sudskog naloga *habeas corpus* podnesen u ime Radoslava Brđanina/, 30. novembar 1999.; *Motion for Release* /Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu/, 3. decembar 1999.; *Motion for Release* /Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu/, 21. januar 2000.; *Motion for the Provisional Release of Radoslav Brđanin* /Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu Radoslava Brđanina/, 28. april 2000.; *Request for Release* /Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu/, 8. decembar 2000.

²⁸³² Odluka po zahtjevu za izdavanje sudskog naloga *habeas corpus* podnesenog u ime Radoslava Brđanina, 8. decembar 1999.; Odluka po zahtjevu za puštanje na slobodu, 10. decembar 1999.; Odluka po zahtjevu Momira Talića: (1) za odbacivanje optužnice, (2) za puštanje na slobodu i (3) za dozvolu za podnošenje replike na odgovor Tužilaštva na zahtjev za puštanje na slobodu, 1. februar 2000.; Odluka po zahtjevu Radoslava Brđanina za privremeno puštanje na slobodu, 25. juli 2000.; Odluka po zahtjevu Momira Talića za privremeno puštanje na slobodu, 28. mart 2001.

²⁸³³ *Internal Memorandum* /Interni memorandum/, 9. septembar 2002.

²⁸³⁴ *Confidential Motion for Provisional Release* /Povjerljivi zahtjev za privremeno puštanje na slobodu/, 10. septembar 2002.; *Request to lift the Confidentiality on the Motion for Provisional Release* /Zahtjev da se ukine povjerljivi status zahtjeva za privremeno puštanje na slobodu/, 20. septembar 2002.

²⁸³⁵ Pretres, 19-20. septembar 2002., T. 9915-9961.

²⁸³⁶ Paul Baas, T. 9784-9803 (zatvorena sjednica); Jaan van Merbeek, T. 9804-9823. (zatvorena sjednica).

²⁸³⁷ Odluka po zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu optuženog Momira Talića, 20. septembar 2002.

6. Pitanja objelodanjivanja

1175. Objelodanjivanje od strane tužioca popratnih materijala uz optužnicu na osnovu pravila 66(A)(i) odgođeno je 3. jula 2000., kada je Pretresno vijeće naložilo objelodanjivanje popratnih materijala u neredigovanom obliku, uz izuzetak dokumenata za koje je dostavljen zahtjev po pravilu 69.²⁸³⁸ Tokom statusne konferencije održane 20. jula 2000. Pretresno vijeće je tužiocu naložilo da do 31. avgusta 2000. objelodani sve izjave u skladu s pravilom 66(A)(ii). Pretresno vijeće je 3. oktobra 2001. takođe naložilo objelodanjivanje dokumenata u skladu s pravilom 66(C).

1176. Što se tiče objelodanjivanja oslobađajućih materijala na osnovu pravila 68, Pretresno vijeće je odbacilo zahtjev Momira Talića da se tužiocu postavi vremenski rok, uz obrazloženje da je riječ o trajnoj obavezi koja ne ovisi ni o kakvim nametnutim rokovima.²⁸³⁹

7. Statusne konferencije, vođenje pretpretresnog postupka i prihvaćene činjenice

1177. Pretpretresni postupak u ovom predmetu trajao je više od dvije i po godine. Statusne konferencije održane su 11. novembra 1999., 11. januara 2000., 24. marta 2000., 20. jula 2000., 17. novembra 2000., 2. februara 2001., 18. maja 2001., 6. septembra 2001., 7. oktobra 2002., 23. januara 2004., 28. januara 2004. i 24. marta 2004. Pretpretresne konferencije održane su 10. decembra 2001., 16. januara 2002. i 21. januara 2002. Što se tiče prihvaćanja činjenica na osnovu pravila 65ter (H), strane nisu postigle nikakav sporazum u vezi s pravnim i činjeničnim pitanjima.

8. Pretpretresni podnesci

1178. Konačna verzija tužiočevog pretpretresnog podneska dostavljena je 29. oktobra 2001. Optuženi je svoj pretpretresni podnesak dostavio 16. novembra 2001., a Momir Talić 3. decembra 2001.

1179. Tužilac je 21. novembra 2001. iznio tvrdnju da je optuženi u svom pretpretresnom podnesku propustio da se u skladu s pravilom 65ter (F) osvrne na pravna pitanja i da iznese prirodu svoje odbrane. Tužilac je stoga zatražio da mu se dostavi novi pretpretresni podnesak.²⁸⁴⁰ Pretresno vijeće je 14. januara 2002. donijelo odluku da pretpretresni podnesak optuženog doista ne ispunjava

²⁸³⁸ Odluka po zahtjevu Tužilaštva za zaštitne mjere, 3. juli 2000.

²⁸³⁹ Odluka po zahtjevu Momira Talića za objelodanjivanje dokaza, 27. juni 2000.

²⁸⁴⁰ *Prosecution's Response to "Defendant Brđanin's Pre-Trial Brief"* /Odgovor tužioca na pretpretresni podnesak optuženog Brđanina/, 21. novembar 2001.

odredbe pravila 65ter (F) i optuženom naložilo da ispravi sve nedostatke.²⁸⁴¹ Nakon toga je 8. aprila 2002. dostavljen dodatak pretpretresnom podnesku optuženog.²⁸⁴²

B. Prvostepeni postupak

1. Pregled

1180. Izvođenje dokaza tužioca započelo je 23. januara 2002., a završilo 20. oktobra 2003. Izvođenje dokaza odbrane započelo je 21. oktobra 2003. i trajalo do 9. februara 2004.²⁸⁴³ Pretresno vijeće je zasjedalo 284 dana. Tužilac je pozvao 202 svjedoka, od kojih je njih 120 svjedočilo *viva voce*,²⁸⁴⁴ a iskazi ostalih ponuđeni su na usvajanje na temelju pravila 92bis. U spis je uvršteno sveukupno 2.736 dokaza tužioca. Odbrana je izvela 19 svjedoka *viva voce*, od kojih je jedan svjedok bio vještak. Prihvaćeno je sveukupno 350 dokaza odbrane. Pretresno vijeće je u skladu s pravilom 98 *proprio motu* pozvalo jednog svjedoka. Završni pretresni podnesci dostavljeni su 5. aprila 2004., a odgovori na njih 16. aprila 2004. Završne riječi saslušane su u razdoblju od 19. do 22. aprila 2004.

1181. Između 14. marta i 19. maja 2003. postupak je mirovao zbog teškog zdravstvenog stanja glavnog zastupnika odbrane.²⁸⁴⁵

2. Razdvajanje postupaka

1182. Momir Talić je 14. oktobra 1999. i ponovo 9. februara 2000. dostavio zahtjev da se njegov postupak razdvoji od postupka optuženog.²⁸⁴⁶ Pretresno vijeće je 9. marta 2000. oba zahtjeva odbilo.²⁸⁴⁷

1183. S obzirom na zdravstveno stanje Momira Talića i njegovo puštanje na privremenu slobodu, Pretresno vijeće je 20. septembra 2002. odlučilo da odvoji postupak protiv njega.²⁸⁴⁸ Pretresno vijeće je zaključilo da interesi pravde ne zahtijevaju zajednički prvostepeni postupak protiv dvojice optuženih, od kojih jedan po nalazima tima medicinskih stručnjaka nije procesno sposoban.

²⁸⁴¹ Odluka po odgovoru tužioca na pretpretresni podnesak optuženog Brđanina, 14. januar 2002.

²⁸⁴² *Supplemental Pre-Trial Brief of Defendant Radoslav Brđanin* /Dodatni pretpretresni podnesak optuženog Radoslava Brđanina/, 8. april 2002.

²⁸⁴³ Prije početka izvođenja dokaza odbrane održana je 9. oktobra 2003. statusna konferencija.

²⁸⁴⁴ Među svjedocima koji su svjedočili *viva voce*, četvero su bili vještaci, a jedan je svjedok dao iskaz tek u fazi pobijanja dokaza.

²⁸⁴⁵ Odluka po zahtjevu odbrane za odgodu suđenja, 10. mart 2003.; Odluka po zahtjevu odbrane za daljnju odgodu suđenja, 15. april 2003.

²⁸⁴⁶ *Motion to Separate Trials* /Zahtjev za razdvajanje suđenja/, 19. oktobar 1999.; *Motion for Separation of Trials* /Zahtjev za razdvajanje suđenja/, 11. februar 2000.

²⁸⁴⁷ Odluka po zahtjevima Momira Talića za odvojenim suđenjem i za dozvolu za podnošenje replike, 9. mart 2000.

²⁸⁴⁸ Odluka po usmenom zahtjevu optužbe za odvajanje suđenja, 20. septembar 2002.

Predmet protiv Momira Talića dobio je novi broj predmeta i dodijeljen je jednom drugom pretresnom vijeću.²⁸⁴⁹

1184. Momir Talić preminuo je 28. maja 2003. u Beogradu. Postupak protiv njega obustavljen je 12. juna 2003.²⁸⁵⁰

3. Pitanja u vezi s dokazima

1185. Nakon što je saslušalo strane, Pretresno vijeće je 28. januara 2002. izdalo usmeni nalog u kojem je iznijelo deset smjernica za prihvatanje dokaza u predmetu. Nakon toga je uslijedila i odluka u pismenom obliku.²⁸⁵¹

1186. U svojoj odluci od 23. maja 2002. Pretresno vijeće je utvrdilo standardnu proceduru za korištenje izjava po pravilu 92bis tokom suđenja, prema kojoj se podnesak kojim se traži prihvatanje tih izjava mora dostaviti najmanje 21 dan prije početka onog dijela suđenja u kojem će se govoriti o opštini u vezi s kojom se izjave nude na usvajanje.²⁸⁵²

1187. U još nekoliko predmeta pred Međunarodnim sudom izvodili su se dokazi u vezi s logorima i zatočeničkim objektima na području Prijedora, na što se u jednom svom dijelu odnosio i ovaj predmet.²⁸⁵³ Određeni broj stranica transkripta iz tih postupaka uvršten je u spis na osnovu pravila 92bis (D), kao i dokazi predočeni u tim predmetima.²⁸⁵⁴

1188. Obojica optuženih dostavila su zahtjeve za pristup povjerljivim materijalima iz drugih predmeta.²⁸⁵⁵ Pristup je odobren u vezi s povjerljivim transkriptima i dokazima iz predmeta *Tadić* i *Kovačević*,²⁸⁵⁶ kao i u vezi s predmetom *Kvočka*.²⁸⁵⁷ Pristup povjerljivim materijalima iz predmeta *Sikirica* uskraćen je.²⁸⁵⁸

²⁸⁴⁹ *Tužilac protiv Momira Talića*, predmet br. IT-99-36/1-T, Nalog predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 13. novembar 2002.

²⁸⁵⁰ *Tužilac protiv Momira Talića*, predmet br. IT-99-36/1-T, Nalog o obustavljanju postupka protiv Momira Talića, 12. juni 2003.

²⁸⁵¹ Nalog o standardima za prihvatanje dokaza, 15. februar 2002.

²⁸⁵² Javna verzija povjerljive odluke o prihvatanju izjava shodno pravilu 92bis od 1. maja 2002., 23. maj 2002.

²⁸⁵³ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1; *Tužilac protiv Miroslava Kvočke i drugih*, predmet br. IT-98-30/1-T; *Tužilac protiv Duška Sikirice i drugih*, predmet br. IT-95-8; *Tužilac protiv Milomira Stakića*, predmet br. IT-97-24.

²⁸⁵⁴ *Vidi npr.* DP P554-567; DP P1147-P1148; DP P1516; DP P1521; DP P1527; DP P1529; DP P1533; DP P1541-1544; DP P1547; DP P160; DP P 1617; DP P2415.

²⁸⁵⁵ *Motion for Access to Confidential Information /Zahtjev za pristup povjerljivim informacijama/*, 18. juli 2000.; *Request for Access to Confidential Information /Zahtjev za pristup povjerljivim informacijama/*, 19. juni 2001., par 3-4; *Motion to Join the Motion of Momir Talić for Access to Confidential Documents /Zahtjev za pridruživanje zahtjevu Momira Talića za pristup povjerljivim dokumentima/*, 1. avgust 2000.; *Motion for Access to Confidential Information /Zahtjev za pristup povjerljivim informacijama/*, 13. juni 2001.

²⁸⁵⁶ Nalog po zahtjevima Momira Talića i Radoslava Brđanina za pristup povjerljivim informacijama u predmetima *Tužilac protiv Tadića* i *Tužilac protiv Kovačevića*, 18. septembar 2000.

1189. Tužilac je, u skladu s pravilom 75, dostavio 29 zahtjeva za zaštitne mjere u pismenom obliku. I odbrana je dostavila određeni broj zahtjeva za zaštitne mjere.²⁸⁵⁹ Zaštitne mjere odobrene su tek kada se Pretresno vijeće uvjerilo da su tražene mjere u skladu s pravima optuženog.²⁸⁶⁰ Na kraju je svjedočilo 76 svjedoka pod pseudonimom, od kojih je njih 25 iskaze dalo na zatvorenoj sjednici.

1190. Radoslav Brđanin uložio je stalni prigovor na davanje iskaza na zatvorenoj sjednici.²⁸⁶¹

1191. Odbrana je 3. jula 2003. i 18. jula 2003. dostavila dva podneska u kojima je navela prigovore na prihvatanje presretnutih telefonskih razgovora kao dokaza.²⁸⁶² U odluci u pismenom obliku Pretresno vijeće je te prigovore odbacilo i presretnute telefonske razgovore uvrstilo u spis.²⁸⁶³

1192. Odbrana je uz to dostavila više prigovora u pismenom obliku na dokazne predmete tužioca, osporivši autentičnost dokumentarnih dokaza.²⁸⁶⁴ O tim prigovorima govori se na drugom mjestu u tekstu ove Presude.²⁸⁶⁵

4. Zahtjev za izuzeće sudija

1193. Obojica optuženih dostavili su 25. aprila 2002. zahtjev za izuzeće troje sudija Pretresnog vijeća iz daljnjeg učestvovanja u postupku (dalje u tekstu: zahtjev za izuzeće).²⁸⁶⁶

1194. Odbrana je nakon toga povukla zahtjev za izuzeće u odnosu na sudije Ivanu Janu i Chikako Tayu. U odluci od 3. maja 2002. predsjedavajući sudija Pretresnog vijeća II (sudija Wolfgang Schomburg) odbacio je zajednički zahtjev i konstatovao da ne postoji razumna sumnja u vezi s

²⁸⁵⁷ *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, predmet br. IT-98-30/1-T, Odluka po zahtjevu odbrane za izdavanje povjerljivih materijala, 4. oktobar 2000.

²⁸⁵⁸ *Tužilac protiv Sikirice*, predmet br. IT-95-8, Nalog po zahtjevu da se odobri izdavanje povjerljivog materijala, 31. avgust 2000.

²⁸⁵⁹ Odbrana je dostavila dva zahtjeva za zaštitne mjere u kojima je zatražila da neki svjedoci svjedoče pod pseudonimom i na zatvorenim sjednicama. Pretresno vijeće je tim zahtjevima udovoljilo.

²⁸⁶⁰ *Vidi npr.* Odluka po zahtjevu Tužilaštva za zaštitne mjere, 3. juli 2000.

²⁸⁶¹ Proceduralna pitanja, 1. juli 2002., T. 7692; proceduralna pitanja, 22. novembar 2002., T. 12003.

²⁸⁶² *Objection to intercept evidence* /Prigovor na prihvatanje presretnutih razgovora kao dokaza/, 3. juli 2003.; *Supplemented objection to intercept evidence* /Dodatni prigovor na prihvatanje presretnutih razgovora kao dokaza/, 18. juli 2003.

²⁸⁶³ Odluka po prigovoru odbrane na prihvatanje presretnutih razgovora kao dokaza, 3. oktobar 2003.

²⁸⁶⁴ *Objection to OTP Exhibits, Bosanski Petrovac Municipality* /Prigovor na dokazne predmete tužioca, opština Bosanski Petrovac/, 19. maj 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Čelinac Municipality* /Prigovor na dokazne predmete tužioca, opština Čelinac/, 6. juni 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Teslić Municipality* /Prigovor na dokazne predmete tužioca, opština Teslić/, 26. maj 2003.; *Objection to OTP Exhibits, Bosanska Krupa Municipality* /Prigovor na dokazne predmete tužioca, opština Bosanska Krupa, 30. juni 2003.

²⁸⁶⁵ *Vidi II*, Opšta pitanja u vezi s procjenom dokaza, *supra*.

²⁸⁶⁶ *Joint Motion to Disqualify the Trial Chamber Hearing the Brđanin-Talić Trial* /Zajednički zahtjev za izuzeće pretresnog vijeća pred kojim se vodi postupak u predmetu Brđanin-Talić/, 25. april 2002.

objektivnošću sudije Carmela Agiusa.²⁸⁶⁷ Momir Talić je 10. maja 2004. zatražio dopuštenje da na tu odluku uloži žalbu.²⁸⁶⁸ Tročlano Žalbeno vijeće je taj zahtjev odbacilo 20. juna 2002.²⁸⁶⁹

5. Nalog *subpoena* upućen ratnom dopisniku Jonathanu Randalu

1195. Tokom suđenja određenom broju svjedoka upućeni su nalozi *subpoena ad testificandum*. Važno je napomenuti da je Pretresno vijeće na zahtjev tužioca 29. januara 2002. uputilo nalog *subpoena* Jonathanu Randalu, novinaru koji je 1993. u listu *Washington Post* objavio članak koji je sadržavao citate pripisane optuženom.²⁸⁷⁰ Randal, koji je tužiocu dao izjavu, odbio je svjedočiti.

1196. Jonathan Randal je 8. maja 2002. dostavio zahtjev da se poništi nalog *subpoena*, ustvrdivši da on kao novinar uživa uslovnu zaštićenost, te da ne može biti obavezan da svjedoči u konkretnom predmetu.²⁸⁷¹ Pretresno vijeće je 7. juna 2002. njegov zahtjev odbilo.²⁸⁷² Randalu je 19. juna 2002. dopušteno da na tu odluku uloži žalbu.²⁸⁷³ Jonathan Randal je 26. juna 2002. uložio žalbu na odluku Pretresnog vijeća od 7. juna 2002.²⁸⁷⁴

1197. Žalbeno vijeće je 11. decembra 2002. ukinulo odluku Pretresnog vijeća.²⁸⁷⁵ Žalbeno vijeće je nalog *subpoena* poništilo i iznijelo dva kriterijuma koji moraju biti ispunjeni da bi se ratni dopisnici mogli obavezati na svjedočenje pred Međunarodnim sudom: iskaz mora biti (1) od neposrednog interesa i posebne važnosti za neko od temeljnih pitanja u predmetu i (2) do informacija se ne može doći na drugi način.²⁸⁷⁶ Žalbeno vijeće je dopustilo da se postavi novi zahtjev za izdavanje Randalu naloga *subpoena* za svjedočenje, a zahtjev će biti riješen u skladu s odlukom Žalbenog vijeća.²⁸⁷⁷

²⁸⁶⁷ Odluka po zajedničkom zahtjevu za izuzeće Pretresnog vijeća pred kojim se vodi postupak u predmetu Brđanin-Talić, 3. maj 2002. Žalbeno vijeće kasnije je odbilo dati dopuštenje da se na ovu odluku uloži žalba: Odluka po zahtjevu za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku o izuzeću sudije koju je donio sudija Schomburg dana 3. maja 2002., 20. juni 2002.

²⁸⁶⁸ *Application for Leave to Appeal against Judge Schomburg's Decision of the Disqualification of a Judge dated 3 May 2002* /Zahtjev za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku o izuzeću sudije koju je donio sudija Schomburg dana 3. maja 2002./, 10. maj 2002.

²⁸⁶⁹ Odluka Žalbenog vijeća po zahtjevu za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku o izuzeću sudije koju je donio sudija Schomburg dana 3. maja 2002., 20. juni 2002.

²⁸⁷⁰ Povjerljiv nalog *subpoena* za svjedočenje, 29. januar 2002.

²⁸⁷¹ *Written Submission on Behalf of Jonathan Randal to Set Aside Confidential Subpoena to Give Evidence Dated 29 January 2002* /Podnesak u pismenom obliku u ime Jonathana Randala da se poništi povjerljiv nalog *subpoena* za svjedočenje od 29. januara 2002. /, 8. maj 2002.

²⁸⁷² Odluka po zahtjevu da se poništi povjerljiv nalog *subpoena* za svjedočenje, 7. juni 2002.

²⁸⁷³ Odluka Pretresnog vijeća o izdavanju potvrde za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća po zahtjevu da se poništi povjerljiv nalog *subpoena* za svjedočenje, 19. juni 2002.

²⁸⁷⁴ *Motion to Appeal the Trial Chamber's "Decision on Motion on Behalf of Jonathan Randal to Set Aside Confidential Subpoena to Give Evidence"* /Žalba na odluku Pretresnog vijeća po zahtjevu u ime Jonathana Randala da se poništi povjerljiv nalog *subpoena* za svjedočenje/, 26. juni 2002.

²⁸⁷⁵ Odluka po interlokutornoj žalbi, 11. decembar 2002.

²⁸⁷⁶ *Ibid.*, par 48-49.

²⁸⁷⁷ *Ibid.*, par. 55.

1198. Tužilac je 29. januara 2003. iznio drugi zahtjev da se Jonathanu Randalu izda nalog *subpoena* za svjedočenje.²⁸⁷⁸ Pretresno vijeće je 30. juna 2003. drugi zahtjev tužioca odbilo.²⁸⁷⁹ Međutim, članak je uvršten u spis, bez prejudiciranja težine koju će mu Pretresno vijeće pridati prilikom donošenja presude.²⁸⁸⁰

6. Postupak protiv Milke Maglov zbog nepoštovanja Suda

1199. Tužilac je 8. aprila 2002. Pretresnom vijeću predočio izjavu u kojoj se tvrdi da je krajem decembra 2001. Milka Maglov, kobrañilac optuženog, zastrašivala jednog svjedoka optužbe koji je uživao zaštitne mjere i koji je trebao da svjedoči u postupku, te da je – pored toga – Milka Maglov objelodanila identitet tog svjedoka.²⁸⁸¹

1200. Pretresno vijeće je 15. aprila 2002. uputilo sekretara da imenuje *amicum curiae* koji će provesti istragu o postupcima Milke Maglov.²⁸⁸² Njeno imenovanje za kobrañioca optuženog istog dana suspendovano je iz drugih razloga.²⁸⁸³ Dejan Ukropina je 26. aprila 2002. imenovan za *amicum curiae*.²⁸⁸⁴

1201. Pretresno vijeće je 15. aprila 2003. izdalo nalog u kojem je konstatovalo da postoje dovoljne osnove za sumnju da ponašanje Milke Maglov predstavlja nepoštovanje Suda u skladu s pravilom 77.²⁸⁸⁵ Pretresno vijeće je 8. maja 2003. uputilo sekretara da imenuje *amicum curiae* za krivično gonjenje Milke Maglov zbog navoda o zastrašivanju svjedoka, kao i zbog navoda o objelodanjivanju identiteta svjedoka jednoj osobi iz javnosti, čime je prekršen nalog Pretresnog vijeća.²⁸⁸⁶ Dana 29. oktobra 2003. za *amicum curiae* tužioca imenovana je Brenda Hollis.²⁸⁸⁷

1202. Prilikom prvog stupanja pred sud 4. decembra 2003. Milka Maglov se po obje optužbe izjasnila da nije kriva. Pretresno vijeće je 6. februara 2004. udovoljilo zahtjevu *amici curiae* tužioca da se izmijeni optužnica, čije su obje tačke proširene, a dodana je i treća tačka (pokušaj zastrašivanja ili uticanja na drugi način). Pretres u postupku protiv Milke Maglov održan je od 16. do 19. februara 2004. Vijeće je 19. marta 2004. odbacilo zahtjev Milke Maglov za donošenje oslobađajuće presude.

²⁸⁷⁸ Prosecution's Second Request for a *Subpoena* of Jonathan Randal /Drugi zahtjev tužioca da se Jonathanu Randalu uputi *subpoena*/, 29. januar 2003. (povjerljivo).

²⁸⁷⁹ Odluka po drugom zahtjevu optužbe da se Jonathanu Randalu uputi *subpoena*, 30. juni 2003., par. 38. Sudija Taya toj je odluci priložila Izdvojeno mišljenje.

²⁸⁸⁰ *Ibid.*

²⁸⁸¹ *Vidi* pretres o pitanjima u vezi s dokazima, 8. april 2002., T. 3827-3842.

²⁸⁸² Nalog kojim se zahtijeva pokretanje istrage u vezi s ponašanjem kobrañioca optuženog Brđanina, 15. april 2002.

²⁸⁸³ Odluka, 17. april 2002.; *Corrigendum*, 17. juli 2002. *Vidi* par. 1159-1161 *supra*.

²⁸⁸⁴ Odluka, 26. april 2002.

²⁸⁸⁵ Nalog u vezi s navodima protiv Milke Maglov, 15. april 2003.

²⁸⁸⁶ Nalog kojim se pokreće postupak protiv Milke Maglov, 8. maj 2003.

²⁸⁸⁷ Odluka, 31. oktobar 2003.

Zahtjev Milke Maglov za dopuštenje da uloži žalbu Vijeće je odbilo, budući da se time ne bi ni na koji način u znatnoj meri doprinijelo postupku.

1203. Početak izvođenja dokaza odbrane odgođen je kada je 4. maja 2004. zastupnik Milke Maglov dostavio povjerljiv zahtjev po pravilu 15 za diskvalifikaciju i izuzeće sudija Agiusa (predsjedavajući), Janu i Taya na osnovu određenog broja faktora koji bi mogli uticati na njihovu nepristranost ili stvoriti utisak da oni nisu nepristrani. Zahtjev je odbačen odlukom Kolegija od 11. juna 2004., te je za izvođenje dokaza odbrane zakazano novo ročište od 20. do 22. jula 2004. Izvođenje dokaza odbrane ponovno je odgođeno kada je 15. jula 2004. respondent dostavila zahtjev, na koji nije uložen prigovor, da se postupak odgodi zbog njene procesne nesposobnosti. Vijeće je istog dana donijelo odluku kojom se, *inter alia*, postupak do daljnjeg odgađa i uputilo Sekretarijat da identifikuje psihijatra kojeg bi Vijeće moglo imenovati kako bi se utvrdila procesna sposobnost respondenta. Taj postupak je još uvijek u toku i nastavak suđenja ovisi o tome kakve će nalaze donijeti vještak psihijatar i šta će odlučiti Pretresno vijeće.

7. Odluka po pravilu 98bis

1204. Odbrana je 22. avgusta 2003. predala Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis.²⁸⁸⁸ Odluka Pretresnog vijeća u pismenom obliku proslijeđena je 28. novembra 2003. (dalje u tekstu: Odluka po pravilu 98bis).²⁸⁸⁹ Odlukom je optuženi oslobođen optužbi po tački 1 (genocid) Optužnice u kontekstu treće kategorije udruženog zločinačkog poduhvata.²⁸⁹⁰ Pretresno vijeće je uz to izbrisalo činjenične navode iz Optužnice u vezi s opštinama Bihać-Ripač, Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška.

1205. Dopuštenje da se na Odluku po pravilu 98bis uloži žalba dato je 3. decembra 2003.²⁸⁹¹ Tužilac je 10. decembra 2003. uložio žalbu uz argument da je Pretresno vijeće učinilo pravnu pogrešku kada je jedan oblik odgovornosti odbacilo u fazi u kojoj se u postupku rješava po pravilu 98bis, te kada je konstatovalo da treća kategorija udruženog zločinačkog poduhvata nije kompatibilna s genocidom.²⁸⁹²

²⁸⁸⁸ *Motion for Judgement of Acquittal, Rule 98bis* /Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis/, 22. avgust 2003. (dalje u tekstu: prijedlog odbrane).

²⁸⁸⁹ Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis, 28. novembar 2003.

²⁸⁹⁰ Sudija Ivana Janu in svom je djelimično suprotnom mišljenju otišla dalje od tog obrazloženja i založila se za to da optuženi bude u potpunosti oslobođen po tački 1 (genocid) i po tački 2 (saučesništvo u genocidu).

²⁸⁹¹ Proceduralna pitanja, 3. decembar 2003., T. 23122.

²⁸⁹² *Prosecution's Appeal from Trial Chamber's Decision on Motion for Acquittal pursuant to Rule 98bis* /Žalba tužioca na odluku Pretresnog vijeća po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98bis/, 10. decembar 2003.

1206. Žalbeno vijeće je 19. marta 2004. prihvatilo žalbu tužioca i ponovno uvrstilo tačku 1 (genocid) u Optužnicu u vezi s trećom kategorijom udruženog zločinačkog poduhvata.²⁸⁹³

8. Odlazak na lice mjesta

1207. U periodu od 14. do 18. marta 2004. Pretresno vijeće je boravilo u BiH kako bi obišlo neke lokacije relevantne za predmet. To je bio prvi put da neko pretresno vijeće ode na lice mjesta. U pratnji Pretresnog vijeća bili su vodič kojeg su izabrale strane, dva pravnik koja rade u Vijeću, te glavni zastupnici optužbe i odbrane Radoslava Brđanina. Odlazak na lice mjesta odvijao se u skladu s protokolom u vezi s kojim su se strane sporazumjele i koji je prihvatilo Pretresno vijeće.

1208. Pretresno vijeće bilo je u opštinama Prijedor, Sanski Most, Banja Luka, Ključ, Čelinac i Kotor-Varoš. U Prijedoru je Pretresno vijeće posjetilo džamiju u Kevljanima, fudbalski stadion u Ljubiji, područje rudnika "Redak", most "Žeger" u Čarakovu i sela Kevljane, Kamičane, Kozarac, Kozarušu, Hambarine i Brdo. Pretresno vijeće je obišlo i određene lokacije u gradu Prijedoru, uključujući policijsku stanicu, zgradu skupštine opštine i džamiju u Starom gradu. U gradu Sanski Most Pretresno vijeće je bilo na području Mahale, u fabrici "Kring", sportskoj dvorani, školi "Hasan Kikić", zgradi opštine, policijskoj stanici, fabrici "Betonirka", na partizanskom groblju i mostu Vrhopolje. Pretresno vijeće je u okolini posjetilo Hrustovo i staru džamiju u Keranima. Pretresno vijeće je u gradu Ključu bilo u policijskoj stanici i u školi "Nikola Mačkić", te u vojnom štabu u Ključu, a u okolini je obišlo selo Pudin Han, područje škole u Velagićima, Lanište i džamiju u Biljanima. U Čelincu je Pretresno vijeće obišlo zgradu opštine. U Kotor-Varoši Pretresno vijeće je bilo u pilani, osnovnoj školi, policijskoj stanici i u medicinskom centru. U okolini je Pretresno vijeće otišlo u školu u Grabovicama, u stari zatvor, te u sela Večići, Hanifići i Kukavice. Pretresno vijeće je u Banjoj Luci posjetilo zgradu CSB-a, opštinsku zgradu, štab 1. krajiškog korpusa i zatvor "Mali logor". Obidene su i lokacije zatočeničkih logora u Prijedoru i Banjoj Luci, tačnije Omarska, Trnopolje, Keraterm i Manjača.²⁸⁹⁴ Obavljen je i let helikopterom iznad područja planine Vlašić. Tokom cijelog obilaska Pretresnom vijeću su pomagali SFOR i lokalna policija.

9. Postupak odmjerenja kazne,

1209. Na pitanje odmjerenja kazne strane su se osvrnule u svojim završnim pretresnim podnescima. Tokom izlaganja završnih riječi nisu izneseni dodatni argumenti, osim što je tužilac ponovio svoju tvrdnju da optuženom treba dosuditi doživotnu kaznu zatvora. Optuženi je ostao pri svom stavu iznesenom u završnom pretresnom podnesku.

²⁸⁹³ Odluka po interlokutornoj žalbi, 19. mart 2004.

²⁸⁹⁴ U vezi s detaljnijim izvještajima o obijeđenim lokacijama: statusna konferencija, 24. mart 2004.

DODATAK C – UBIJENE OSOBE

Pretresno vijeće je utvrdilo da su ubijene sljedeće osobe:

- **Banja Luka, Ćulum-Kostić – 5 osoba:**

Armin Ćulum, Čama Ćulum, Nijaz Ćulum, Refik Ćulum, Šefik Ćulum.²⁸⁹⁵

- **Prijedor, Hambarine – 3 osobe:**

Mevla /*prezime nepoznato*/, Hasnija Rizvančević, jedna nepoznata osoba.²⁸⁹⁶

- **Prijedor, Kozarac i okolina – 146 osoba:**

80 nepoznatih osoba;²⁸⁹⁷ jedan bosanski Hrvat nepoznatog imena;²⁸⁹⁸ Ekro Alić;²⁸⁹⁹ tri osobe;²⁹⁰⁰ hodža;²⁹⁰¹ 60 nepoznatih osoba.²⁹⁰²

- **Prijedor, Kamičani, kuća Mehmeda Šahurića – 8 osoba:**

Jusuf Forić, Lutvija Forić, Teufik Forić, Atif Jakupović, Džemila Mujanović, Ibrahim Mujkanović, Mehmed Šahurić, Šefira Šahurić.²⁹⁰³

- **Prijedor, Jaskići – 8 osoba:**

Osma Elkašović, Sakib Elkašović, Alija Forić, Smail Forić, Samed Jakupović, Zilhad Jakupović, Abaz Jaskić, Nijaz Jaskić²⁹⁰⁴

²⁸⁹⁵ BT-12, T. 4186-4187 (zatvorena sjednica); DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina", Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927928.

²⁸⁹⁶ BT-33, T. 12649 (zatvorena sjednica)

²⁸⁹⁷ DP P1416, "Likvidacija 'zelenih beretki' u širem rejonu s. Kozarac ", 27. maj 1992.

²⁸⁹⁸ Samir Poljak, DP P1521, T. 6345-6346.

²⁸⁹⁹ Samir Poljak, DP P1521, T. 6347-6349.

²⁹⁰⁰ BT-35, DP P563, T. 6821-6823 (zatvorena sjednica).

²⁹⁰¹ BT-35, DP P563, T. 6826-6827 (zatvorena sjednica).

²⁹⁰² BT-35, DP P563, T. 6823, 6827 (zatvorena sjednica).

²⁹⁰³ DP P2006.2, "Ekshumacije i dokazi o smrti, opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. august 2002.", 01843975-01843976; BT-29, DP P560, T. 6244-6245 (poluzatvorena sjednica).

²⁹⁰⁴ Senila Elkašović, DP P566, T. 4612-4614; DP P2006.2, "Ekshumacije i dokazi o smrti, opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. august 2002.", 01843977-01843978.

• **Prijedor, Bišćani – 300 osoba:**

300 osoba,²⁹⁰⁵ uključujući sljedeće: Hamdija Fikić, Saša Karagić, Mirsad Medić, Mirhad Mrkalj, Ferid Šabanović.²⁹⁰⁶

• **Prijedor, Čarakovo – 16 osoba:**

Nasif Dizdarević,²⁹⁰⁷ Hasim Simbegović,²⁹⁰⁸ Adem Hopovac, Fehim Karupović, Rubija Redžić,²⁹⁰⁹ Husein Sijačić, Jasmin Sijačić,²⁹¹⁰ Huse Salihović, Ermin Sijerčić,²⁹¹¹ Huse Hopovac, Suad Hopovac, Fadil Malovčić, Asim Redžić,²⁹¹² Badema Musić, Edina Musić, Ramiz Rekić.²⁹¹³

• **Prijedor, Briševo – 68 osoba:**

Ilija Atlija,²⁹¹⁴ Marko Buzuk,²⁹¹⁵ Milan Buzuk,²⁹¹⁶ Pero Dimač²⁹¹⁷; Stipo Dimač,²⁹¹⁸ Stipo Ivandić,²⁹¹⁹ Jozo Jakara,²⁹²⁰ Jozo Lovrić,²⁹²¹ Ante Matanović,²⁹²² Ivica Mlinar,²⁹²³ Luka Mlinar,²⁹²⁴ Mara Mlinar,²⁹²⁵ Mirsad Švraka,²⁹²⁶ Srećo Buzuk, Vlatko Buzuk, Ivo Lovrić,²⁹²⁷ Ivica Buzuk, Jerko Ivandić, Milan Ivandić, Pejo Ivandić,²⁹²⁸ Franjo Marijan, Mara Marijan,²⁹²⁹ Ivo Komljen, Kaja Komljen, Luka Komljen,²⁹³⁰ 43 nepoznate osobe.²⁹³¹

²⁹⁰⁵ BT-32, DP P1515, T. 5884, 5893-5894, 5919, 5966-5968 (pod pečatom); BT-32, T. 11851, 11864, 11867-11869 (zatvorena sjednica).

²⁹⁰⁶ BT-78, DP P562, T. 6862-6864 (pod pečatom).

²⁹⁰⁷ BT-30, T. 12549 (poluzatvorena sjednica).

²⁹⁰⁸ BT-30, T. 12555 (poluzatvorena sjednica); BT-30, DP P1541, T. 5748 (pod pečatom).

²⁹⁰⁹ BT-30, DP P1541, T. 5732-5734 (pod pečatom).

²⁹¹⁰ BT-30, T. 12544.

²⁹¹¹ BT-30, T. 12549 (poluzatvorena sjednica).

²⁹¹² BT-30, T. 12546.

²⁹¹³ BT-30, T. 12549 (poluzatvorena sjednica).

²⁹¹⁴ Ivo Atlija, T. 11953.

²⁹¹⁵ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5607.

²⁹¹⁶ Ivo Atlija, T. 11933.

²⁹¹⁷ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5579-5580.

²⁹¹⁸ Ivo Atlija, T. 11942.

²⁹¹⁹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5609.

²⁹²⁰ Ivo Atlija, T. 11947.

²⁹²¹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5604.

²⁹²² Ivo Atlija, T. 11943.

²⁹²³ Ivo Atlija, T. 11968.

²⁹²⁴ Ivo Atlija, T. 11944.

²⁹²⁵ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5611.

²⁹²⁶ Ivo Atlija, T. 11944.

²⁹²⁷ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5606.

²⁹²⁸ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5605.

²⁹²⁹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5602.

²⁹³⁰ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5610.

²⁹³¹ Ivo Atlija, DP P1527, T. 5597-5599; Ivo Atlija, T. 11967.

- **Prijedor, fudbalski stadion u Ljubiji – 15 osoba:**

Irfan Nasić;²⁹³² Muharem Petrovac;²⁹³³ Ismet Avdić, Ferid Kadirić or Kadić,²⁹³⁴ 11 nepoznatih osoba.²⁹³⁵

- **Prijedor, rudnik željezne rude "Ljubija" – 48 osoba:**

Suvad Čančar, Amir Crljenković, Emsud Dedić, Samir Dedić, Ekrem Duratović, Edin Fatimić, Reuf Fikić, /ime nepoznato/ Hamulić, Bešim Hegić, Islam Hopovac, /ime nepoznato/ Jamastagić, Hasan Jujić, Armin Kadić, Edin Kadić, Elvis Kadić, Vahidin Kadić, Zenil Kadić, Hilmija Kadirić, Sabahudin Kadirić, Ferid Karagić, Asmir Kekić, Esad Kekić, Jasmir Kekić, Nurudin Kekić, Ramo Kekić, Senad Kekić, Suvad Kekić, Rašid Medić, /ime nepoznato/ Muhić, Suad Mulalić, Muho Musić, Edin Siječić;²⁹³⁶ 16 nepoznatih osoba.²⁹³⁷

- **Prijedor, Tomašica – 7 osoba:**

Dragica Salić, Mara Salić, Mile Topalović, Pero Topalović, tri nepoznate osobe.²⁹³⁸

- **Sanski Most, most Vrhpolje – 28 osoba:**

Irfan Begić, Enes Cerić, Miralem Cerić, Ismet Kurbegović;²⁹³⁹ Daut Begić, Elmedin Begić, Fuad Begić, Hakija Begić, Muhamed Begić, Muharem Begić, Munib Begić, Nail Begić, Nedžad Begić, Enver Cerić, Midhat Cerić, Enes Dizdarević, Ismet Dizdarević, Mirsad Dizdarević, Muhamed Dizdarević, Esad Handanović, Ibrahim Handanović, Hasib Kadirić, Hasib Kljajić, Mumin Kljajić, Safet Kljajić, Rešid Šljivar, dvije nepoznate osobe.²⁹⁴⁰

- **Sanski Most, Kukavice – 15 osoba:**

Muharema Keranović;²⁹⁴¹ Husein Merdanović;²⁹⁴² Aldina Keranović, Almina Keranović, Fatima Keranović, Nira Keranović;²⁹⁴³ Idriz Kadirić, Asim Keranović, Džehva Keranović,

²⁹³² Elvedin Našić, T. 12699.

²⁹³³ Elvedin Našić, T. 12700.

²⁹³⁴ Nermin Karagić, DP P559, T. 5233.

²⁹³⁵ Nermin Karagić, DP P559, T. 5233-5237; BT-33, DP P1544, T. 3930-3931 (pod pečatom).

²⁹³⁶ Elvedin Našić, T. 12706-12707; DP 2006.2, "Ekshumacije i dokazi o smrti, opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. august 2002.", 01843986-01843987.

²⁹³⁷ Elvedin Našić, T. 12706-12707.

²⁹³⁸ BT-31, T. 13713-13715, 13717; DP P739, "Borbeni izvještaj".

²⁹³⁹ Rajif Begić, T. 6340-6343.

²⁹⁴⁰ DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927939-40; Rajif Begić, T. 6338.

²⁹⁴¹ Dokazni predmet P 2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927941-02927945; DP P797, "Izvještaj o ekshumaciji", 01900417; BT-14, T. 7220 (zatvorena sjednica).

Edin Keranović, Jasima Keranović, Sabina Keranović, Arifa Zukić, Fatima Zukić, Smaila Zukić.²⁹⁴⁴

- **Sanski Most, partizansko groblje – 17 osoba:**

Ibro Eminić, Smail Pašić ili Bašić, 15 nepoznatih osoba.²⁹⁴⁵

- **Sanski Most, Budim – 14 osoba:**

Hasan Alibegović, Hilmo Alibegović, Husein Alibegović, Ibrahim Alibegović, Ismet Alibegović, Jasmin Alibegović, Muhamed Alibegović, Mujaga Alibegović, Nazif Alibegović, Nijaz Alibegović, Sakib Alibegović, Sejad Alibegović, Sevdaga Alibegović, Zijad Alibegović.²⁹⁴⁶

- **Sanski Most, Škrljevitica – 7 osoba:**

Josip Banović, Petar/Pero Nikić, Žarko Nikić, Drago Tadić, Karlo Tadić, Ante Tutić, Bono Tutić.²⁹⁴⁷

- **Ključ, Pudin Han – 3 osobe:**

Esma Bečić, Hamdo Bečić, Refik Draganović.²⁹⁴⁸

- **Ključ, Prhovo – 33 osobe:**

Hašim Hadžić, Hamdija Islamagić, Hilmo Jusić, Nedžad Jusić, Osman Jusić, Ćamil Medanović, Isak Mešić, Reuf Osmanović;²⁹⁴⁹ Nisveta Brković, Amela Hadžić, Hajro Hadžić, Izet Hadžić, Azemina Jusić, Emira Jusić, Enisa Jusić, Nermin Jusić, Samira Jusić, Arif Medanović, Fatima Medanović, Ferida Medanović, Hadžira Medanović, Halil Medanović, Hasan Medanović, Midheta Medanović, Mujo Medanović, Safet Medanović,

²⁹⁴² Dokazni predmet P 2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927941-45; DP P797, “Exhumation Report”, 01900417; BT-15, T. 7262-7264 (zatvorena sjednica).

²⁹⁴³ Dokazni predmet P 2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927941-02927945; DP P797, “Izvještaj o ekshumaciji”, 01900417; BT-14, T. 7213-14 (zatvorena sjednica); BT-15, T. 7264 (zatvorena sjednica).

²⁹⁴⁴ Dokazni predmet P 2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927941-02927945; DP P797, “Izvještaj o ekshumaciji”, 01900417; BT-14, T. 7264-7267 (zatvorena sjednica).

²⁹⁴⁵ Ahmet Sulić, T. 6907; DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927955-02927956.

²⁹⁴⁶ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927948-02927949; BT-23, T. 6430 (zatvorena sjednica).

²⁹⁴⁷ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927952-02927953; Grgo Stojić, T. 6778, 6792; DP P813, “Optužnica”.

²⁹⁴⁸ Nisvet Tičević, T. 10739-10740.

Šefik Medanović, Teufik Medanović, Gane Mešić, Isma Mešić, Nasiha Okić, Karanfil Osmanović, Rufad Osmanović.²⁹⁵⁰

- **Ključ, Velagići – 77 osoba:**

Ramiz Aličić, Eldin Bajrić, Fehim Bajrić, Husein Bajrić, Ibro Bajrić, Kasim Bajrić, Memo Bajrić, Mesud Bajrić, Muharem Bajrić, Mustafa Bajrić, Rifet Bajrić, Šefik Bajrić, Zikret Bajrić, Emsur Bečić, Refik Bečić, Šaban Bilajac, Tifo Bukvić, Đulaga Burzić, Elvedin Čarkić, Asim Čehić, Husein Čehić, Ilijas Čehić, Mirsad Čehić, Šabahudin Čemal, Saif Čemal, Almir Delić, Emir Delić, Fadil Delić, Karanfil Dervišević, Rešid Dervišević, Safet Dervišević, Adem Draganović, Džemal Draganović, Emsud Draganović, Esmin Draganović, Fadil Draganović, Fehret Draganović, /ime nepoznato/ Draganović, Hamdija Draganović, Hilmo Draganović, Hilmo Draganović, Safet Draganović, Mesud Draganović, Nijaz Draganović, Ramiz Draganović, Rufat Draganović, Rufat Draganović, Husein Fazlić, Emir Gromilić, Sajim Halilović, Dževad Hotić, Ismet Jukić, Asim Keranović, Emir Keranović, Jasmin Keranović, Derviš Kujundžić, Adem Muheljić, Dedo Muheljić, Ibrahim Muratović, Nijaz Nedić, Atif Nezić, Husein Nezić, Islam Nezić, Rezah Nezić, Safet Nezić, Esad Zečević, Omer Zečević, Denis Zukić, Faik Zukić, Hamid Zukić, Hasan Zukić, šest nepoznatih osoba.²⁹⁵¹

- **Kotor-Varoš, medicinski centar – 2 osobe:**

Miralem Avić, Muharem Skopljak.²⁹⁵²

- **Kotor-Varoš, Dabovci – 3 osobe:**

Tri nepoznate osobe.²⁹⁵³

- **Kotor-Varoš, džamija u Hanifićima – 8 osoba:**

Murat/Mujo Alekić, Nijaz Alekić, Redžo Alekić, Rifat Alekić, Behar Botić, Mujo Planinkić, Rasim/Kasim Smajić, Suljo Smajić.²⁹⁵⁴

²⁹⁴⁹ BT-77, T. 10341-10343; Bajro Hadžić, DP P552, izjava po pravilu 92bis, 0521139; DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927964-02927965.

²⁹⁵⁰ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927964-02927965.

²⁹⁵¹ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927969-02927971.

²⁹⁵² DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927984-02927985; BT-97, T. 17910-17913 (djelimično privatna sjednica).

²⁹⁵³ Elvedin Pašić, T. 19413; Fikret Đikić, DP P2042, izjava po pravilu 92bis, 0338686.

- **Kotor-Varoš, Čirkino Brdo – 7 osoba:**

Hatidža Čirkić, Mina Čirkić, Hajrija Menzil, Ziza Mujanović, Aziz Vatrač, Fata Vilić, jedna nepoznata osoba.²⁹⁵⁵

- **Kotor-Varoš, škola u Grabovici – 40 osoba:**

40 nepoznatih osoba.²⁹⁵⁶

- **Bosanski Novi, Blagaj Japra – 12 osoba:**

Ćamil Alić, Kemal Alić, Sulejman Burzić, Samed Imširović, Fehim Mehmedagić, Hasan Merzihić, Ismet Selimagić, Derviš Selmić,²⁹⁵⁷ Hasan Ekić, Karanfil Isaković, Nijaz Isaković;²⁹⁵⁸ Šaban Arapović.²⁹⁵⁹

- **Bosanski Novi, Alići – 27 osoba:**

Midho Ekić, Samid Ekić, Asim Klehić, Emir Ramadan i 23 nepoznate osobe.²⁹⁶⁰

- **Banja Luka, logor Manjača – 10 osoba:**

Esad Bender, /ime nepoznato/ Čerić, Omer Filipović i 7 nepoznatih osoba.²⁹⁶¹

- **Prijedor, logor Omarska – 94 osobe:**

Zlatan Beširević;²⁹⁶² Muhamed Čehajić.²⁹⁶³ Asmir Crnalić;²⁹⁶⁴ Mustafa Crnjalić;²⁹⁶⁵ Esref Crnkić;²⁹⁶⁶ Husein Crnkić;²⁹⁶⁷ Ibrahim Denić;²⁹⁶⁸ Ilijaz Dobrić;²⁹⁶⁹ Sulejman Ganić;²⁹⁷⁰

²⁹⁵⁴ Idriz Alekić, DP P1895, 92bis statement, 02119431; DP P2018; DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927987.

²⁹⁵⁵ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16 May 2003”, 02927989-02927990.

²⁹⁵⁶ DP P2301, “Borbeni izveštaj” komande 1. KK od 4. novembra 1992.

²⁹⁵⁷ Midho Alić, T. 13888-13889, 13894, 13896-13897; BT-49, T. 14229-14229 (zatvorena sjednica); DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927931-02927933.

²⁹⁵⁸ BT-82, T. 13979, 13985; DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927931-02927933.

²⁹⁵⁹ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927931-02927933.

²⁹⁶⁰ BT-84, T. 14155-14158 (privatna sjednica); DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927934; DP P1681.

²⁹⁶¹ Enis Šabanović, T. 6518-6520, 6657; Muhamed Filipović, T. 9621; BT-36, T. 11064, 11066 (zatvorena sjednica); DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927929-02927930.

²⁹⁶² BT-42, DP P564, T. 1909 (pod pečatom).

²⁹⁶³ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6629-6630; BT-42, DP P564, T. 1909 (pod pečatom).

²⁹⁶⁴ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6630-6632.

²⁹⁶⁵ BT-42, DP P564, T. 1910-1911 (pod pečatom).

²⁹⁶⁶ Muharem Murselović, DP P1542, T. 2745; BT-42, DP P564, T. 1912 (pod pečatom).

Meho Habibović;²⁹⁷¹ Rizah Hadžalić;²⁹⁷² Hajrudin Jakupović;²⁹⁷³ Idriz Jakupović;²⁹⁷⁴ Mehmedalija Kapetanović;²⁹⁷⁵ Anes Medunjanin;²⁹⁷⁶ Bećir Medunjanin;²⁹⁷⁷ Sadeta Medunjanin;²⁹⁷⁸ Fikret Mujadžić;²⁹⁷⁹ Senad Mujkanović;²⁹⁸⁰ Edin Muretćehajić;²⁹⁸¹ Ibrahim Paunović;²⁹⁸² Ćamil Pezo;²⁹⁸³ Zijo Poljak;²⁹⁸⁴ Safet Ramadanović;²⁹⁸⁵ Eso Sadiković;²⁹⁸⁶ Mehmedalija Sarajlić;²⁹⁸⁷ Bajram Zgog;²⁹⁸⁸ Esad Alić, Mirsad Alić, Emir Karabašić;²⁹⁸⁹ Ismet Araš, Mirzet Lisić, Meho Mahmutović, Emir Kodžić, Živko Paunović, Ago Sadiković, Fikret Sarajlić;²⁹⁹⁰ Ahmet Atarović, Ismail Burazović, Omer Keranović, Silvije Šarić;²⁹⁹¹ Muhamed Burazerović, Halim Mešić;²⁹⁹² Enes Begić, Jusuf Pašić, Željko Sikora;²⁹⁹³ Muhamed Ergelić, Zilhad Hodžić;²⁹⁹⁴ Emsud Bahonjić, Edin Bešić, Ekrem Bešić, Akib Deumić, Muhamed Fazlić, Muhamed Jakupović, Emir Karabašić, Edin Mujagić;²⁹⁹⁵ Omer Mahmuljin, Jusuf Muretćehajić;²⁹⁹⁶ Hamdija Avdagić, Dževad Bešić, Suad Bešić, Fadil Čolić, Nijaz Memić;²⁹⁹⁷ Islam Bahonjić, Hamdija Balić, Fikret Mujakić, Kadir Mujkanović, Meho Tursić;²⁹⁹⁸ Ziko Crnalić, Burhurudin Kapetanović, Zijad Mahmuljin, Abdulah Puškar;²⁹⁹⁹ Aleksandar Komšić, Osman Mahmuljin;³⁰⁰⁰ Esad

²⁹⁶⁷ BT-42, DP P564, T. 1921 (pod pečatom).

²⁹⁶⁸ BT-27, DP P565, T. 4314 (pod pečatom).

²⁹⁶⁹ BT-42, DP P564, T. 1902 (pod pečatom).

²⁹⁷⁰ BT-44, DP P565, T. 3218-3219 (pod pečatom).

²⁹⁷¹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6639.

²⁹⁷² BT-42, DP P564, T. 1883-1884 (pod pečatom); BT-1, DP P1619, T. 4766-4767 (pod pečatom).

²⁹⁷³ BT-27, DP P1529, T. 4314 (pod pečatom).

²⁹⁷⁴ BT-42, DP P564, T. 1915-1917 (pod pečatom).

²⁹⁷⁵ BT-42, DP P564, T. 1913-1914 (pod pečatom).

²⁹⁷⁶ Kerim Mešanović, T. 11195; Mevludin Sejmenović, T. 12310.

²⁹⁷⁷ BT-2, DP P561, T. 2734-2739 (pod pečatom); BT-42, DP P564, T. 1909 (pod pečatom).

²⁹⁷⁸ BT-42, DP P564, T. 1910 (pod pečatom).

²⁹⁷⁹ BT-42, DP P564, T. 1902, 1915 (pod pečatom).

²⁹⁸⁰ BT-42, DP P564, T. 1919 (pod pečatom).

²⁹⁸¹ BT-27, DP P565, T. 4320 (pod pečatom).

²⁹⁸² Nusret Sivac, DP P1547, T. 6636.

²⁹⁸³ BT-42, DP P564, T. 1902, 1917-1918 (pod pečatom); Muharem Murselović, DP P1542, T. 2743.

²⁹⁸⁴ Samir Poljak, DP P1521, T. 6373-6374.

²⁹⁸⁵ BT-42, DP P564, T. 1902 (pod pečatom); BT-44, DP P565, T. 3219 (pod pečatom); Nusret Sivac, DP P1547, T. 6639; Muharem Murselović, DP P1542, T. 2743-2745.

²⁹⁸⁶ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6686; BT-42, DP P564, T. 1910 (pod pečatom).

²⁹⁸⁷ BT-42, DP P564, T. 1901 (pod pečatom); BT-1, DP P1619, T. 4770 (pod pečatom).

²⁹⁸⁸ BT-42, DP P564, T. 1918-1919 (pod pečatom).

²⁹⁸⁹ BT-27, DP P1529, T. 4314 (pod pečatom).

²⁹⁹⁰ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6634.

²⁹⁹¹ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6680.

²⁹⁹² Kerim Mešanović, T. 11188-11189.

²⁹⁹³ Nusret Sivac, DP P1547, T. 6686.

²⁹⁹⁴ BT-27, DP P1529, T. 4304 (pod pečatom).

²⁹⁹⁵ BT-27, DP P565, T. 4315 (pod pečatom).

²⁹⁹⁶ BT-27, DP P565, T. 4316 (pod pečatom).

²⁹⁹⁷ BT-27, DP P565, T. 4318 (pod pečatom).

²⁹⁹⁸ BT-42, DP P564, T. 1920 (pod pečatom).

²⁹⁹⁹ BT-42, DP P564, T. 1911 (pod pečatom).

³⁰⁰⁰ BT-42, DP P564, T. 1912 (pod pečatom).

Mehmedagić, Nedžad Serić, Mustafa Tadžić,³⁰⁰¹ Asaf Kapetanović, Ibrahim Okanović, Rufat Suljanović;³⁰⁰² Jaško Hrnić, Nihad Jakupović;³⁰⁰³ Derviš Garibović, Dževad Garibović, Enes Garibović, Ferid Garibović, Hamdo Garibović, Hasib Garibović, Irfan Garibović, Senad Garibović, Suvad Garibović, Mirsad Jakupović,³⁰⁰⁴ Adnan Ekinović, Omer Ekinović.³⁰⁰⁵

- **Prijedor, logor Trnopolje – 20 osoba:**

20 nepoznatih osoba,³⁰⁰⁶ uključujući sljedeće: /ime nepoznato/ Forić, /ime nepoznato/ Murgić, Teufik Talić;³⁰⁰⁷ Sulejman Kekić.³⁰⁰⁸

- **Banja Luka, Sanski Most – konvoj iz Manjače – 20 osoba:**

Haris Bišćević;³⁰⁰⁹ Hivzo Hodžić;³⁰¹⁰ Sevdaga Hukanović;³⁰¹¹ Darko Matanović;³⁰¹² Neron Mehadžić;³⁰¹³ Nedžad Muhić, Rane Muhić, nepoznati dječak;³⁰¹⁴ /ime nepoznato/ Bahtić, Elvedin Hadžiahmetović, Jasmin Jelečević, Faik Pašić;³⁰¹⁵ Jasmin Barjaktarević, Ismed Hodžić, Adem Jakupović, Ramo Jusić, Vinko Matanović, Josip Mlinar;³⁰¹⁶ dvije nepoznate osobe.³⁰¹⁷

- **Banja Luka, Omarska – konvoj iz Manjače – 4 osobe:**

Sead Babić, Dedo Crnalić, Nezir Krak;³⁰¹⁸ /ime nepoznato/ Cerić.³⁰¹⁹

³⁰⁰¹ BT-42, DP P564, T. 1913 (pod pečatom).

³⁰⁰² BT-42, DP P564, T. 1914 (pod pečatom).

³⁰⁰³ Samir Poljak, DP P1521, T. 6374.

³⁰⁰⁴ Emsud Garibović, DP P1538, T. 5819-5822.

³⁰⁰⁵ BT-42, DP P564, T. 1905 (pod pečatom).

³⁰⁰⁶ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7786-7787; BT-33, DP P1544, T. 3998-3999 (zatvorena sjednica); BT-37, DP P555, T. 2524-2525 (pod pečatom).

³⁰⁰⁷ Idriz Merdžanić, DP P1148, T. 7785-7786.

³⁰⁰⁸ BT-78, DP P562, T. 6882-6883 (pod pečatom).

³⁰⁰⁹ Enis Šabanović, T. 6501; Sakib Muhić, T. 8125-8126.

³⁰¹⁰ Adil Draganović, T. 4868

³⁰¹¹ Bekir Delić, T. 7972.

³⁰¹² Jakov Marić, T. 10814.

³⁰¹³ Enis Šabanović, T. 6501; Sakib Muhić, T. 8126.

³⁰¹⁴ Ahmet Zulić, T. 6918-6920.

³⁰¹⁵ Sakib Muhić, T. 8125-8126.

³⁰¹⁶ DP P2008, "Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927959-02927961.

³⁰¹⁷ Bekir Delić, T. 7972-7974; Jakov Marić, T. 10814-10815; Sakib Muhić, T. 8124-8128.

³⁰¹⁸ Muharem Murselović, T. 12606-12607; BT-42, DP P564, T. 1839 (pod pečatom).

³⁰¹⁹ BT-36, T. 11064 (zatvorena sjednica).

- **Sanski Most, Hrastova Glavica – 14 osoba:**

Hasan Bašić, Adem Behlić, Adem Brdar, Ferid Brkić, Nurija Crljenković, Refik Demirović, Memo Hujić, Adem Karupović, Osman Karupović, Samed Karupović, Šaban Kljajić, Taib Mujdžić, Ćamil Musić, Mirsad Šehić.³⁰²⁰

- **Prijedor, Keraterm soba 3 – 190 osoba:**

190 nepoznatih osoba.³⁰²¹

- **Skender-Vakuf, Korićanske stijene – 200 osoba:**

200 nepoznatih osoba,³⁰²² uključujući: Vasif Mujkanović.³⁰²³

- **Bosanska Krupa, škola Petar Kočić – 11 osoba:**

Mirsad Budimlić;³⁰²⁴ /ime nepoznato/ Alijagić, /ime nepoznato/ Alijagić, /ime nepoznato/ Nasić, tri nepoznate osobe, Teufik Sedić,³⁰²⁵ Muratif Alić, Albin Bajrambašić, Zijad Selimović.³⁰²⁶

- **Ključ, Biljani – 144 osobe:³⁰²⁷**

Fikret Balagić;³⁰²⁸ Ale Čajić,³⁰²⁹ Adnan Ćehić, Ahmo Ćehić, Asim Ćehić, Elvir Ćehić, Efrajim Ćehić, Latif Ćehić, Miralem Ćehić, Nail Ćehić, Nedžad Ćehić, Rasim Ćehić, Suad Ćehić, Sulejman Ćehić, Teufik Ćehić, Almedin Šušnjar, Meho Šušnjar;³⁰³⁰ Asim Alagić, Abid Avdić, Abid Avdić, Asim Avdić, Emsud Avdić, Fuad Avdić, Feriz Avdić, Habir Avdić, Hajrudin Avdić, Hakija Avdić, Muharem Avdić, Nail Avdić, Nijaz Avdić, Šefko Avdić, Smail Avdić;³⁰³¹ Besim Avdić, Smail Avdić;³⁰³² Enes Avdić, Ermin Avdić, Sead Avdić, Refik Avdić, Ibrahim Bajrić, Abid Balagić, Avdo Balagić, Vehbija Balagić, Aziz Botonjić, Ćamil Botonjić, Džafer Botonjić, Ejub Botonjić, Fadil Botonjić, Feris Botonjić,

³⁰²⁰ DP P2006.2; “Ekshumacije i dokazi o smrti, opština Prijedor, Nicolas Sébire, 28. august 2002.”, 01843986-01843987.

³⁰²¹ BT-37, DP P555, T. 2516 (pod pečatom).

³⁰²² DP P2326, unos od 4. septembra 1992. (pod pečatom).

³⁰²³ BT-27, DP P1529, T. 4318 (pod pečatom).

³⁰²⁴ BT-56, T. 17481-17482.

³⁰²⁵ BT-56, T. 17488-17489.

³⁰²⁶ BT-56, T. 17482.

³⁰²⁷ DP P2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003”, 02927979-02927981.

³⁰²⁸ Husein Čajić, T. 9024; Asim Egrlić, T. 10615.

³⁰²⁹ Husein Čajić, T. 9006-9007.

³⁰³⁰ BT-25, T. 9085-86 (zatvorena sjednica).

³⁰³¹ BT-25, T. 9074, 9085 (zatvorena sjednica).

Hamed Botonjić, Hamid Botonjić, Hikmet Botonjić, Hilmo Botonjić, Husein Botonjić, Muharem Botonjić, Mujo Botonjić, Najil Botonjić, Nijaz Botonjić, Omer Botonjić, Ramiz Botonjić, Rifet Botonjić, Šabahudin Botonjić Sabrija Botonjić, Sadik Botonjić, Saim Botonjić, Suad Botonjić, Sulejman Botonjić, Vehbija Botonjić Zijad Botonjić, Zuhdija Botonjić, Mesud Crnalić, Ahmet Džaferagić, Almir Džaferagić, Hamdija Džaferagić, Mehmed Džaferagić, Safet Džaferagić, Vehbija Džaferagić;³⁰³³ Aiz Dervišević, Husein Dervišević, Omer Dervišević;³⁰³⁴ Asmir Domazet, Derviš Domazet, Fadil Domazet, Hamdija Domazet, Hamid Domazet, Mehmed Domazet, Rifet Domazet, Safet Domazet, Zijad Domazet;³⁰³⁵ Fahrudin Domazet, Fuad Domazet, Hajrudin Domazet, Hamed Domazet, Islam Domazet, Meho Domazet, Nail Domazet, Abid Hodžić, Adil Hodžić, Derviš Hodžić, Osman Hodžić, Rufad Hodžić;³⁰³⁶ Almir Jašarević, Bego Jašarević, Besim Jašarević, Enes Jašarević, Kemal Jašarević, Raif Jašarević, Sabit Jašarević, Bećir Kapidžić, Jasmin Kapidžić, Muharem Kuburaš, Nihad Kuburaš, Asim Mešanović, Asmir Mešanović, Muhamed Mešanović, Suad Mešanović, Zifad Mešanović, Asim Mujezinović, Emir Mujezinović, Hamdija Mujezinović, Ismet Mujezinović, Muharem Mujezinović, Nail Mujezinović, Osman Mujezinović, Samir Mulahmetović, Smajil Mulahmetović, Abid Omanović, Adil Omanović, Elkaz Omanović, Emid Omanović, Hilmo Omanović, Mustafa Omanović, Omer Omanović, Omer Omanović, Saudin Omanović;³⁰³⁷ Džemal Omeragić, Salko Omeragić, Samir Pehadžić, Šerif Pehadžić, Fadil Subašić, Izedin Subašić, Hazim Zukanović, Husein Zukanović, Salim Zukanović, Smail Zukanović.³⁰³⁸

- **Teslić, zgrada SUP-a, zgrada TO-a, zatočenički objekat Pribinić – 45 osoba:**

Zlatan Džanić, Rašim Galijašević, Himzo Jašarević, Mesud Kapić, Nihad Medić, Victor Tibetanac, Ramo Lugonjić, Midhad Midjić, Enes Begović;³⁰³⁹ Fahrudin Begović, Senad Begović, Suljo Begović, Fehim Botić, Ibrahim Botić, Salkan Botić, Đulaga Garić, Fadil Gibić, Ramiz Gibić, Viktor Glancer, Besim Kapić, Isić Numan, Dževad Memić, Munir Memić, Sedad Pašić, Borislav Pastuhović, Alija Rašić, Fikret Šaćirović, Nihad Salkičević,

³⁰³² Husein Čajić, T. 9006, 9020.

³⁰³³ BT-25, T. 9074, 9086-9087 (zatvorena sjednica).

³⁰³⁴ Husein Čajić, T. 9006.

³⁰³⁵ Husein Čajić, T. 9015.

³⁰³⁶ Husein Čajić, T. 9020.

³⁰³⁷ BT-25, T. 9085 (zatvorena sjednica).

³⁰³⁸ BT-25, T. 9074 (zatvorena sjednica).

³⁰³⁹ Mehmed Tenić, T. 16872, 16875-16876, 16935-16937; Ferid Mahalbašić, DP P1962, izjava po pravilu 92bis, 01034061.

Safet Tatarević;³⁰⁴⁰ Mustafa Džafić, Juro Erejz, Pero /*prezime nepoznato*/, Petar /*prezime nepoznato*/, Remzija Jašarević;³⁰⁴¹ eleven unknown individuals.³⁰⁴²

³⁰⁴⁰ Dokazni predmet P 2008, “Ekshumacije i dokazi o smrti, Autonomna Regija Krajina, Nicolas Sébire, 16. maj 2003., 02927982-02927983.

³⁰⁴¹ BT-64, T. 16976-16979.

³⁰⁴² DP P1931, bilješka.